

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI İDARESİNDE EDİRNE
(1789–1839)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Rifat ÖZDEMİR

HAZIRLAYAN
Sadık Emre KARAKUŞ

ELAZIĞ-2018

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

OSMANLI İDARESİNDE EDİRNE
(1789–1839)

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Rifat ÖZDEMİR

HAZIRLAYAN
Sadık Emre KARAKUŞ

Jürimiz, ... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu doktora tezini oy birliği / oy çokluğu ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih ve sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET**Doktora Tezi****Osmanlı İdaresinde Edirne
(1789–1839)****Sadık Emre KARAKUŞ****Fırat Üniversitesi****Sosyal Bilimler Enstitüsü****Tarih Ana Bilim Dalı****Yakınçağ Bilim Dalı****ELAZIĞ – 2018, Sayfa: XXVI+470**

Osmanlı İdaresinde Edirne (1789–1839) başlıklı bu çalışma, Edirne kazasının fizikî, idarî, iktisadî, içtimaî ve demografik yapısını başta kadı sicilleri olmak üzere daha ziyade arşiv belgeleri üzerinden ele alarak bir bütün halinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ortaya çıkan sonuçlar itibarıyla Edirne'nin incelenmeyen bir dönemi aydınlatılarak genel mahiyetteki Osmanlı tarihi çalışmalarına da katkı sağlayacağı düşünülen pek çok netice hâsıl olmuştur. Bu kapsamda:

Şehrin kara, deniz ve nehir yollarıyla olan ilişkisinden coğrafi özelliklerine, dinî ve sosyal yapılarından hane ve dükkânlarına kadar bütün bir fizikî yapıyı oluşturan unsurlar ve bunlardaki değişim ele alınarak dönemin umumî manzarası tespit edilmiştir. İncelenen dönemde, şehir ve nahiye nüfusları tespit edilerek, nüfus rakamlarında görülen iniş ve çıkışlar ile bunların sebepleri açıklanmıştır. Edirne nüfusunu oluşturan gruplar çeşitli yönleriyle tahlil edilerek, birçok somut veriye ve istatistikî neticeye ulaşılmıştır. Şehrin eski başkent olması nedeniyle ayrıcalıklı, kendine has bir idarî yapı ve yönetime sahip olduğu anlaşılmıştır. Bu vaziyet, şehirdeki ümera ve ulema kesiminden yöneticilerde görüldüğü gibi esnaf teşkilatlarında dahi fark edilir hâldedir. İncelenen dönemde, şehrin ticarî ve iktisadî yapısını oluşturan unsurlar ile bunlardaki değişim gözler önüne serilmiş, fiyat ve ücretler meselesine de açıklık getirilmiştir. Başta Rus işgali ve Dağlı İsyanları olmak üzere Edirne'nin Balkanlardaki seferlerden bir hayli etkilendiği tespit edilerek, bunların mahiyeti de izah edilmiştir. Sonuç olarak, şehrin çalışılmamış bir dönemi tetkik edilerek, başlı başına araştırma konusu edilebilecek birçok unsura rastlandığını ifade etmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Yakınçağ, Rumeli, Edirne, Şer'iyye Sicili, Şehir Tarihi

ABSTRACT**PhD Thesis****Edirne under Ottoman Rule
(1789–1839)****Sadık Emre KARAKUŞ****The University of Fırat
The Institute of Social Science
The Department of History
ELAZIĞ – 2018, Page: XXVI+470**

This study titled *Edirne under Ottoman Rule (1789-1839)* aims to reveal the physical, administrative, economic, social and demographic structure of the Edirne as a whole by examining the archival documents, especially the Court records. As a result, by clarifying an unexamined period of Edirne, many results thought to contribute to Ottoman history studies in general have emerged. In this context:

The general view of the period has been determined by taking into account the elements that constitute the whole physical structure from the city's connection with the land, sea and river routes to its geographical characteristics, from its religious and social structures to households and shops and changes in these elements. In the examined period, by identifying the population of city and the sub-district, the ups and downs in population figures and their reasons were explained. By analyzing the groups that constitute the Edirne population in various ways, many concrete facts and statistical results were reached. It is understood that the city has a privileged and unique administrative structure and management because it is the old capital city. This situation is noticed even in the handicraftsman organizations as seen in the administrators of the emirs and ulema categories in the city. In the examined period, by confirming the elements that constitutes the commercial and economic structure of the city and the changes in these elements, the problem of price and fees were clarified. It was determined that Edirne was highly influenced by especially the Russian Invasion and the Revolts of Dağlı, battles in the Balkans and their quality was also mentioned. As a result, it is possible to say that there are many elements that can be studied in itself by the way of illuminating an unknown period of the city.

Keywords: Ottoman, Rumelia, Edirne, Adrianople, Court Records, Urban History

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
TABLolar LİSTESİ	X
GRAFİKLER LİSTESİ.....	XII
ÖNSÖZ	XIII
KISALTMALAR	XIV
KONU VE KAYNAKLAR.....	XVI
I. Arşiv Kaynakları	XVIII
I.I. Şer’iyye Sicilleri.....	XVIII
I.II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi	XX
I.III. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi	XX
I.IV. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi.....	XXI
II. Yazmalar, Kronikler ve Dönem Eserleri.....	XXI
III. Takvim-i Vekayi ve Salnameler	XXII
IV. Seyahatnameler.....	XXIII
V. Tetkik Eserler.....	XXIV
GİRİŞ	1
I. Edirne Adı	1
II. Edirne’nin Tarihi	2
II.I. Osmanlılar Hâkimiyetine Kadar Edirne	2
II.II. Osmanlılar Hâkimiyetinde Edirne	4
III. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi	12
BİRİNCİ BÖLÜM	
1. EDİRNE ŞEHRİNİN FİZİKÎ YAPISI.....	15
1.1. Şehrin Konumu ve Genel Yapısı	16
1.1.1. Yol Ağları	16
1.1.2. Şehrin Coğrafi Yapısı	19
1.2. Yönetim Örgütlerinin Bulunduğu Yerler	23
1.2.1. Edirne Kalesi.....	23
1.2.2. Şehir Kapıları	25

1.2.3. Edirne Sarayları	27
1.2.3.1. Saray-ı Atik.....	27
1.2.3.2. Saray-ı Cedid	28
1.2.4. Paşakapısı.....	34
1.2.5. Bostancıbaşı Kasrı	35
1.2.6. Mahkeme Binası	36
1.2.7. Kışlalar.....	38
1.3. Mahalleler	40
1.3.1. Mahallelerin Kuruluşu ve Tarihî Gelişimi.....	43
1.3.1.1. XVI. ve XVIII. Yüzyıllar Arasında Mahalleler.....	44
1.3.1.2. XIX. Yüzyılda Mahalleler	51
1.3.2. Mahallelerin Fizikî Durumu	66
1.3.3. Dinî Gruplar Açısından Mahalleler	69
1.3.3.1. Müslüman Mahalleleri.....	70
1.3.3.2. Gayrimüslim Mahalleleri.....	74
1.3.3.3. Karışık Mahalleler	75
1.4. Dinî ve Sosyal Yapılar	77
1.4.1. Cami ve Mescitler.....	78
1.4.2. Kilise ve Havralar	91
1.4.3. Medrese ve Mektepler	94
1.4.3.1. Medreseler	95
1.4.3.2. Mektepler	101
1.4.4. Hamamlar, Çeşme ve Sebiller	104
1.4.4.1. Hamamlar.....	105
1.4.4.2. Çeşme ve Sebiller	106
1.5. Zanaat ve Ticaret Yerleri	108
1.5.1. Bedestenler ve Hanlar	108
1.5.1.1. Bedestenler.....	108
1.5.1.2. Hanlar.....	111
1.5.2. Çarşı ve Pazar Yerleri	117
1.6. Köprüler ve Suyolları.....	122
1.6.1. Köprüler	122
1.6.2. Su Yolları.....	129

İKİNCİ BÖLÜM

2. NÜFUS VE SOSYAL YAPI.....	133
2.1. Edirne'nin Nüfusu.....	133
2.1.1. 1830 Yılına Kadar Edirne Nüfusu	133
2.1.2. 1830 Nüfus Sayımı	145
2.2. Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı	149
2.3. Nahiyelerin Nüfusu.....	156
2.4. Şehir Nüfusunun Tahlili.....	159
2.4.1. Dinî Gruplar	159
2.4.2. İhtidalar	164
2.4.3. Cariyeler ve Köleler	169
2.5. Nüfus Hareketlilikleri	172
2.5.1. Askerî Hareketlilik.....	172
2.5.2. Dağlı İsyanları ve Muharebe Göçleri.....	174
2.5.3. 1828–1829 Osmanlı-Rus Harbi Göçleri	176
2.5.4. Olağan Nüfus Hareketlilikleri.....	179
2.6. Sosyal Tabakalaşma.....	180
2.6.1. Ümera (Ehl-i Örf)	181
2.6.2. Ulema (Ehl-i Şer')	183
2.6.3. Âyân, Eşraf ve Vücûh-ı Ahâli.....	184
2.6.4. Şehir Halkı	185
2.7. Aile Yapısı ve Özellikleri	187
2.7.1. Evlilik Müessesesi	187
2.7.2. Ailelerin Çocuk Sayıları	194
2.7.3. Çok Eşlilik	198

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İDARÎ YAPI VE ŞEHİR YÖNETİMİ.....	200
3.1. İdarî Taksimat	200
3.2. Şehir Yönetimi	208
3.3. Ümera (Ehl-i Örf)	214
3.3.1. Edirne Muhafızları ve Edirne Eyaleti Müşirleri	214
3.3.2. Edirne Bostancıbaşı.....	223
3.3.3. Edirne Âyânı	231

3.3.4. Yeniçeri Ağası	236
3.3.5. Kethüda Yeri.....	238
3.3.6. Kale Örgütü.....	239
3.3.7. Şehir Kethüdası.....	241
3.3.8. İhtisap Nazırı.....	243
3.3.9. Defter Nazırı, Mukayyid ve Jurnal Kâtipleri	246
3.3.10. Gümrük Emni	249
3.3.11. Mahalle İmamaları ve Muhtarlar	251
3.3.12. Esnaf Yöneticileri	254
3.3.13. Menzil Teşkilatı	258
3.4. Ulema (Ehl-i Şer')	260
3.4.1. Kadı (Naib) ve Şehir Yönetimindeki Yeri	261
3.4.1.1. Mahkeme Görevlileri	270
3.4.1.1.1. Kassamlar.....	270
3.4.1.1.2. Başkâtipler	273
3.4.1.1.3. Kâtip ve Mukayyidler	278
3.4.1.1.4. Muhzırbaşı ve Muhzırlar	280
3.4.1.1.5. Diğer Görevliler	282
3.4.2. Müderrisler.....	283
3.4.3. Müftü	286
3.4.4. Nakibüleşraf Kaymakamı	287
3.4.5. Diğer Dinî Görevliler ile Vakıf Görevlileri	289
3.5. İmar ve Sağlık Hizmetleri.....	293
3.5.1. Mimarbaşı	293
3.5.2. Hekimler	295
3.6. Şehir Asayişini Etkileyen Olaylar.....	298
3.6.1. Dağlı İsyanları (1791–1808).....	298
3.6.2. 1801 ve 1806 Vakaları	302
3.6.3. Rum İsyanı (1821)	304
3.6.4. Rus İşgali (1829).....	306

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TİCARÎ VE İKTİSADÎ YAPI	309
4.1. Şehir Ekonomisini Etkileyen Unsurlar	309
4.1.1. Mukataalar	310
4.1.1.1. Edirne Emtia Gümrüğü Mukataası	311
4.1.1.2. Edirne Tütün Gümrüğü Mukataası	313
4.1.1.3. Edirne İhtisabı Mukataası	315
4.1.1.4. Bedel-i Ağnam-ı Celebkeşân Mukataası	317
4.1.1.5. Adet-i Ağnam Mukataası	318
4.1.1.6. Enfiye Mukataası	319
4.1.1.7. Rüsum-ı Zecriye Mukataası	320
4.1.1.8. Diğer Mukataalar	322
4.1.2. Vergiler	323
4.1.2.1. Gebran ve Kıptî Cizyesi	324
4.1.2.2. Bedel-i Avârız	327
4.1.2.3. Aynî Avârız	328
4.1.2.4. Bedel-i Nüzûl	329
4.1.2.5. Diğer Vergiler	330
4.1.3. Mîrî Mübayaalar ve Yükümlülükler	331
4.1.3.1. İstanbul'un İaşesi	331
4.1.3.2. Askerî İhtiyaçlar	334
4.1.4. Şehir Masrafları ve Tevzîsi	339
4.1.5. Vakıf Gelirleri	343
4.2. Esnaf Teşkilatı	349
4.2.1. Esnaf Grupları	353
4.2.2. Orducu Esnafı	359
4.2.3. Dükkân Sayıları	360
4.3. Üretim ve Ticaret	365
4.3.1. Üretim Özellikleri	365
4.3.2. Ticaret Hayatı	371
4.4. Para ve Fiyat Hareketleri	377
4.4.1. Paranın Durumu	377
4.4.2. Fiyatlar	382

4.4.2.1. Gayrimenkul Fiyatları.....	382
4.4.2.2. Gıda Maddeleri Fiyatları.....	387
4.4.2.3. Tereke Defterlerine Göre Bazı Eşya Fiyatları	392
4.4.3. Ücretler	399
4.4.4. Kiralar	403
SONUÇ	406
KAYNAKLAR	420
EKLER LİSTESİ.....	445
EKLER	446
ÖZGEÇMİŞ	470

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Şehir Kapıları	26
Tablo 2. XVI. Yüzyılda Edirne Mahalleleri.....	45
Tablo 3. XVIII. Yüzyılda Edirne Mahalleleri	50
Tablo 4. 1802 Yılında Edirne Mahalleleri	53
Tablo 5. 1830 Yılında Edirne Mahalleleri	59
Tablo 6. 1890 Yılında Edirne Mahalleleri	63
Tablo 7. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne’de Müslüman Mahalleleri	71
Tablo 8. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne’de Gayrimüslim Mahalleleri	74
Tablo 9. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne’de Karışık Mahalleler	76
Tablo 10. Edirne’deki Cami ve Mescitler (1785–1840)	81
Tablo 11. XIX. Yüzyılın Ortalarına Kadar Edirne Medreseleri.....	100
Tablo 12. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Sıbyan Mektepleri	102
Tablo 13. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne’deki Hanlar.....	117
Tablo 14. Avâriz-hane Sayılarına Göre Nüfusun Mahallelere Dağılışı (1787)	139
Tablo 15. 1830 Sayımına Göre Müslüman Nüfusun Mahallelere Dağılımı	150
Tablo 16. 1793 Yılında Nahiyelelerin Hane ve Nüfus Durumları.....	157
Tablo 17. 830 Sayımı Sonuçlarına Göre Nahiyelelerin Nüfusu	158
Tablo 18. 1841 Yılında Edirne’de Gerçek Hane Sayıları ve Nüfus.....	162
Tablo 19. Tereke Defterlerine Göre Edirne’deki Ailelerin Çocuk Sayıları (1787-1839).....	197
Tablo 20. XIX. Yüzyıl Ortalarında Edirne Eyaleti’ne Bağlı Kazalar	204
Tablo 21. Edirne Kazasına Bağlı Nahiyeleler ve Köyleri (1789-1839)	205
Tablo 22. Edirne Bostancıbaşılığı’nın Asayişinden Sorumlu Olduğu Kazalar.....	225
Tablo 23. Edirne Bostancıbaşları (1785–1826)	229
Tablo 24. 1795–1798 Yılları Arasında Bazı Aylarda Edirne Gümrüğü’nün Gelir ve Giderleri.....	313
Tablo 25. Ordu-yu Hümayun’un Edirne’den Zahir Talepleri (1810–1811)	338
Tablo 26. 1787-1839 Tarihleri Arasında Edirne Şehir Masrafları	342
Tablo 27. 1789–1839 Yılları Arasında Edirne’de Kurulan Bazı Vakıflar	347
Tablo 28. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne’de Esnaf Grupları	355
Tablo 29. İş Kollarına ve Cizye Gruplarına Göre Edirne’deki Ermeni Esnafı (1830)	358

Tablo 30. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Orducu Esnafı	360
Tablo 31. 1827 Yılında Edirne'deki Dükkânlar.....	362
Tablo 32. 1785-1798 Yılları Arasında Edirne'de Bazı İhraç Ürünleri	369
Tablo 33. 1690–1808 Tarihleri Arası Gümüş Kuruş	378
Tablo 34. 1788-1833 Tarihleri Arası Bazı Sikke Fiyatları	380
Tablo 35. Edirne'de Gıda Maddelerinin Narh Fiyatları (1791–1824)	389
Tablo 36. 1828-1829 Yıllarında Tereke Fiyatları	394
Tablo 37. Bazı Rütbelerdeki Asakir-i Mansure Ordusu Askerlerinin Aylık Maaşları	400

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1830 Sayımına Göre Edirne’de Müslim ve Gayrimüslim Erkek Nüfus	160
Grafik 2. 1841 Yılında Dinî Gruplara Göre Edirne Nüfusu	163
Grafik 3. Yıllara ve Cinsiyetlere Göre İhtida Sayıları (M.1786-1839)	165
Grafik 4. Memleketlerine Göre İhtidalar (1786-1839)	166

ÖNSÖZ

Tarih araştırmalarında temel teşkil eden unsurların başında, muayyen bir zaman ve mekân içerisinde gerçekleşen olayların, sarîh bir biçimde tespit ve tahlil edilmesi meselesi gelmektedir. Bu yönüyle ele alındığında şehir tarihleri, sadece fizikî şehir yapılarının konu edildiği çalışmalar olmaktan çıkarak, incelenen zaman ve mekâna bağlı olarak mensup oldukları devletin her türlü hususiyetini yakından müşahedeye imkân tanıyan, önemli çalışma sahalarına dönüştükleri görülmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış, başkentlik günlerinden sonra da payitaht-ı kadim olarak ayrıcalıklı yerini korumuş olan Edirne şehri, her yönüyle başlı başına araştırmalara kapı aralayacak yüzlerce unsuru bünyesinde barındıran muazzam bir çalışma alanıdır.

“*Osmanlı İdaresinde Edirne (1789–1839)*” başlıklı bu çalışmada, ele alınan konular, mekân ve zaman olarak sınırlandırılmıştır. Bu sınırlar dahilinde, şehrin fizikî, idarî, iktisadî, içtimâî ve demografik yapıları, ayrı bölümler halinde incelenerek şehrin ve şehir yaşantısının tüm yönleri bir bütün olarak görülmeye çalışılmıştır. İncelemeye esas tutulan tarih aralığı, Osmanlı'nın tüm kurumları ve toplumuyla birlikte *kanun-ı kadim'den nizam-ı cedid'e* geçmeye başladığı süreci kapsamakta olup bu sürecinin neden ve sonuçlarıyla birlikte Edirne'deki tezahürleri tespit edilmek istenmiştir. Öte yandan incelediğimiz dönemin öncesi ve sonrasına ait araştırmalara atıfta bulunularak şehir tarihinde bütünlüğün oluşturulmasına gayret edilmiştir. Ancak burada Edirne'nin sahip olduğu muazzam şehir ve arşiv mirasının, araştırmanın çerçevesini bir hayli zorladığını da belirtmek lâzımdır. Zira bu çalışmada ele alınan her bir bölümün, mükellef çalışmalara konu edilebilecek özelliklere sahip olduğu aşîkârdır. Buna rağmen belirlenen konu ve tarih aralığı daraltılmamış, arşiv belgelerinin kullanımı ile konuların işlenişinde önem ve fayda esası gözetilerek, daha ziyade yeni bilgilerin aktarılmasına özen gösterilmiştir. İlmî yöntemler dâhilinde eldeki veriler değerlendirilerek konu hakkında yapılacak yeni çalışmalara da ışık tutulması amaç edinilmiştir.

Gerek incelenen şehrin gerekse belirlenen zaman aralığının özellikleri, bu çalışmanın birçok safhasında aşılması kolay olmayan engellerle karşılaşılmasına sebep olmuştur. Bu engellerin aşılmasında destek ve teşviğini gördüğüm, kıymetli bilgi ve birikimlerinden yararlanma şansına ulaştığım değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Rifat ÖZDEMİR'e teşekkür ederim.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
A.DFE.d.	: Bab-1 Asaî Defterhane-i Amire Kalemî Defterleri
A.DVNS.MHM.d.	: Bab-1 Asaî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri
AE.SABH.I.	: Ali Emirî Abdülhamid I (Fonu)
AE.SMHD.II.	: Ali Emirî Mahmud II (Fonu)
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz., bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
C.ADL.	: Cevdet Adliye
C.AS.	: Cevdet Askeriye
C.BLD.	: Cevdet Belediye
C.DH.	: Cevdet Dâhiliye
C.EV.	: Cevdet Evkâf
C.HR.	: Cevdet Hariciye
C.İKTS.	: Cevdet İktisat
C.ML.	: Cevdet Maliye
C.MF.	: Cevdet Maarif
C.NF.	: Cevdet Nafia
C.SH.	: Cevdet Sıhhiye
C.SM.	: Cevdet Saray
C.ZB.	: Cevdet Zabtiye
Çev.	: Çeviren
D.CMH.d.	: Bab-1 Defteri Cizye Muhasebesi Defterleri
D.BŞM.BNE.d.	: Bab-1 Defteri Başmuhasebe Bina Eminliği Defterleri
D.HMH.d.	: Bab-1 Defteri Haremeyn Muhasebesi Defterleri
D.MMK.İGE.d.	: Bab-1 Defteri Maden Mukataası Kalemî İstanbul Gümrük Emîni
Edirne Ş.S.	: Edirne Şer'îyye Sicili
H.	: Hicrî
HAT.	: Hatt-ı Hümayûn
Haz.	: Hazırlayan

HRT.	: Haritalar (BOA Fon)
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İSAM.	: İslâm Araştırmaları Merkezi
KK.	: Kamil Kepeci (Tasnifi)
MAD.d.	: Maliyeden Müdevver Defterler (Fonu)
M.	: Miladî
NFS.d.	: Nüfus Defterleri (Fonu)
MEB.	: Millî Eğitim Bakanlığı
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
ŞS.	: Şer'yye Sicili
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
TT.d.	: Tapu Tahrir Defteri
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
ty.	: tarihi yok.
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
VGMA.	: Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Yay.	: Yayını
yy.	: yüzyıl

KONU VE KAYNAKLAR

Osmanlı İdaresinde Edirne (1789–1839) başlıklı bu çalışma, 1789–1839 tarihleri arasında Osmanlılar idaresinde Edirne kazasının fizikî, idarî, iktisadî, içtimaî ve demografik yapısını daha ziyade arşiv belgeleri üzerinden ele alarak bir bütün halinde ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın ortaya koyacağı sonuçlar itibariyle Edirne şehrinin incelenmeyen bir döneminin aydınlatılarak genel mahiyetteki Osmanlı tarihi çalışmalarına da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Edirne, 1361 yılındaki fethin akabinde “*şehrin kurucuları*” tarafından vakıflar yoluyla topyekûn ma’mur kılınarak İstanbul’un fethine kadar Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış, sonraki yıllarda da önemini kaybetmeyerek padişahların gözde şehri olarak büyümesini sürdürmüş bir Türk-İslâm şehridir. Payitahtlık yıllarının ardından *Bilâd-ı Selâse*’den iken daha sonra *Bilâd-ı Hamse*’den olan Edirne, bugün bir sınır şehri konumundaysa da hâlâ *Balkanların Başkenti* olarak anılmakta ve önem arz etmektedir. Anadolu’yu Avrupa’ya bağlayan ana yol güzergâhındaki stratejik konumu, Osmanlılar zamanında inşa edilen yüzlerce eser, kozmopolit yapısı, göçlerle vuku bulan değişken nüfusu, askerî ve siyasî hareketlilikler, yaşanan doğal afetler ve işgaller gibi nedenlerle şehir, tarih boyunca sürekli bir değişim hâlinindedir. Bu değişim hâli, dönemin şartları ve Edirne’nin kendine has özellikleri ile birlikte ele alındığında şehrin yapılarından idarî, iktisadî ve demografik alanlara kadar etkileri gözlemlenebilen ve hemen her yönüyle incelemeye değer unsurlar ihtiva ettiği aşîkârdır. Bu sebeptendir ki Edirne şehir tarihi çalışmaları, yalnızca Edirne şehri için değil Osmanlı İmparatorluğu’nun umumî manzarasının tespit ve tahlili için de örneklem gücü yüksek önemli misallerle doludur. Şehir monografi çalışmalarının sağladığı faydaların yanı sıra Edirne’nin bahsedilen özellikleri, tabîî olarak konu seçiminde doğrudan etkili olmuştur.

İncelenen tarih aralığı seçiminde, III. Selim’in tahta geçtiği 1789’dan başlanarak II. Mahmud’un saltanatının son bulduğu 1839 yılının seçilmesinin, Osmanlı İmparatorluğu’nun genel durumu, Edirne özeli ve belge kullanımı gibi çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Bilindiği üzere 1789 yılından itibaren sanayi öncesi devlet ve toplumların mevcut düzeni bariz olarak değişmeye başlamıştır; bu değişim, üretimden ticarete, seyfiyeden mülkiyeye birçok alandaki işleyişi etkileyerek *kânun-ı kadîm*’den *nizâm-ı cedîd*’e geçiş sürecini teşkil etmiştir. Nihayetinde Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasının (1826) ardından Osmanlı Devleti için bambaşka bir dönem başlamış ve

1839’da ilan edilen *Gülhâne Hatt-ı Hümayûnu* ile de Tanzimat Dönemi’ne geçilmiştir. Birçok önemli değişimin vuku bulduğu 50 yıllık bu kritik sürecin (1789–1839) kesintisiz olarak ele alınarak, devletin en önemli şehirlerinden Edirne’de mevcut durumunun ve gidişatın bilinmesi, uygulamaların tespit ve tahlili ile halkın ve şehrin genel durumu gibi konuların topyekûn ele alınmasının gerekliliği ve sağlayacağı faydalar ortadadır. Nitekim Edirne’yi bir hayli etkilediği görülen 1791–1808 tarihleri arasındaki Dağlı İsyanları, 1801 ve 1806 Edirne vakaları ile 1829 yılındaki Rus işgali gibi konular da bu dönemde vuku bulan ve başlı başına araştırma konusu edilebilecek öneme sahip hadiselerdir.

Edirne gibi büyük ve evrakı bol bir şehrin elli yıllık sürecini, fizikî, idarî, sosyal ve iktisadî boyutlarıyla ele almanın zorlukları tariften müstağnidir. Bu zorluklara rağmen konu bölünmeden işlenmeye çalışılmış, yayımlanmış eserlerdeki bilgileri tekrardan kaçınarak daha ziyade arşiv belgeleriyle araştırma konusunun incelenmesine gayret gösterilmiştir. Bu kapsamda arşiv belgelerinin imkân verdiği ölçüde yeni ve farklı olan bilgiler vurgulanmaya çalışılmıştır. Bunu yaparken yararlanılan ana kaynaklar arasında ilk sırada gelen, *Edirne Şer’iyye Sicilleri* olmuştur. Bazı konulara vukufiyet sağlanması açısından araştırma tarihlerimiz olan 1789–1839 tarihleri esnetilerek¹ 1785–1846 (H.1200–1263) tarihleri arasındaki toplam 169 Edirne Şer’iyye Sicilinin tamamı sıralı olarak incelenmiştir. Elbette konunun bitiş tarihinin belirlenmesinde tezde ana kaynak olarak kullanılan şer’iyye sicillerinin 1839 tarihinden sonra bilinen klasik formatından çıkarak daha ziyade tereke ve hüccet kayıtlarının tutulduğu defterler hâlini almasının da payı büyüktür. Ayrıca Tanzimat Dönemi’nde devlet ve toplum hayatını şekillendiren birçok hususun değişmeye başlamasıyla birlikte konunun doğal olarak sınırları da belirlenmiş olmaktadır.

Buraya kadar nedenleriyle birlikte değinildiği üzere araştırma konumuzun kronolojik ve coğrafi esaslarını, 1789–1839 tarihleri arasında Edirne kaza merkezi oluşturmaktadır. Konunun yatay ve dikey çerçevesi ise giriş bölümünün ardından gelen dört bölüm hâlinde düzenlemiştir. Giriş bölümünde, Osmanlı döneminin sonuna kadar ana hatlarıyla Edirne şehir tarihi verilmiş, ardından gelen bölümlerde sırasıyla: “*Edirne Şehrinin Fizikî Yapısı*”, “*Nüfus ve Sosyal Yapı*”, “*İdarî Taksimat ve Şehir Yönetimi*”,

¹ Bu durum, şehir tarihi araştırmalarında bir tercih değil zaruret olarak ortaya çıkmaktadır. Zira ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere, şehir hayatının bazı alanlarında net olarak tarih sınırlaması yapmak pek mümkün görünmemektedir. Bu sebeple, gereken noktalarda, ilgili konunun tam olarak ortaya konulması için incelenen döneminin öncesine ve sonrasına da atıfta bulunulmuştur.

“*Ticarî ve İktisadî Durum*” başlıkları altında araştırma konusunun yatay planı şekillendirilmiştir. Alt başlıklarla incelenen ilgili meselelerde, konu bütünlüğünün sağlanması açısından araştırmaya esas tutulan 1789 tarihinden önceki dönemlere de atıfta bulunulmuştur. Elbette bu planın yapılması, konu ve kaynak seçimi ile meselelerin ele alınış tarzı gibi hususlarda, incelenen dönemde yapılmış diğer şehir tarihi monografilerinde² kullanılan usul ve esaslar ile metodoloji örnek alınmıştır.

I. Arşiv Kaynakları

Bu çalışmanın temelini, birinci elden ana kaynaklar olan ve aşağıda başlıklar altında detaylarına değinilecek olan Osmanlı arşiv belgeleri oluşturmaktadır. En fazla yararlanılan arşiv kaynaklarının başında gelen şer’iyye sicilleri koleksiyonu, 2005 yılında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığına devredildiyse de önemine ve kullanım sıklığına binaen bu defterler ayrı bir başlık altında incelenecektir.

I.I. Şer’iyye Sicilleri

Osmanlı şehir tarihi araştırmalarında vazgeçilmez öneme sahip *şer’iyye sicilleri*, bu araştırmanın temelini teşkil ederek en çok kullanılan arşiv kaynağı olmuştur. Bu durum, şer’iyye sicillerinin ihtiva ettiği hukukî, siyasi, idarî, iktisadî, askerî, sosyal ve kültürel alanın yanı sıra dönemin günlük hayatını takip edebilmemize imkân sağlayan bilgi ve belge zenginliğinden kaynaklanmaktadır. Aynı zamanda şehir halkının birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinin doğrudan gözlemlenebildiği şer’iyye sicillerinde yer alan evlenme, boşanma, alım, satım, tereke, mukavele, kefalet, keşf ve adlî olaylara ait çeşitli kayıtlar sayesinde, insan hayatının birçok veçhesi aydınlatılabilir hâldedir. Yine incelenen kazayla ilgili merkez teşkilatından gelen tüm önemli belge türlerinin de bu sicillere kaydedilmiş olması, defterlerin kıymetini ve kullanım oranını çok daha fazla artırmaktadır.

Kaba bir tasnifle şer’iyye sicillerinde yer alan belge türlerini ikiye ayırmak mümkündür; bunlardan birincisi, *Sicill-i Mahfûz Defterlü* adı verilen ve merkez teşkilatından ilgili kazalara yollanan ferman, buyruldu, tezkere, berat, emir, mürasele gibi belge suretlerinin kaydedildiği defter ya da kısımdır. İkincisi ise *Sicill-i Mahfûz* adı

² Bu kapsamda değerlendirilebilecek eserlerin başında, Rifat Özdemir’in *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, İbrahim Yılmazçelik’in *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır* ve Ahmet Aksın’ın *19. Yüzyılda Harput* adlı eserleri gelmektedir.

verilerek bizzat mahkeme görevlileri tarafından “yerinde” kayıt altına alınan, hüccet, ilâm, tereke, narh, arzuhal, senet gibi mahalli kayıtlardan oluşan defter ya da kısımdır³. Bu iki kısım, küçük kazalarda aynı defterde bir arada yer alırken Edirne gibi büyük kazalarda bu kısımlar bariz bir şekilde birbirinden ayrılarak farklı defter serileri hâlinde tutulmuştur. Hatta Edirne Şer’iyye Sicillerinde terekeler de ayrı defter serileri hâlinde tutulmuş; tereke defterleri de kendi içinde Müslim⁴ ve gayrimüslim terekeleri olarak farklı defterlere kaydedile gelmiştir. Aynı şekilde Edirne’deki vakıflarla ilgili kayıtlar için de ayrı ayrı defterler tutulmaya çalışılmıştır. Netice itibariyle Edirne Şer’iyye Sicilleri incelediğimiz dönemde; *Sicill-i Mahfûz-ı Defterlü*, *Sicill-i Mahfuz*, *Müslim Kassam*, *Zımmî Kassam*, *Evkaf* ve *Narh* defterleri olarak isimlendirebileceğimiz altı farklı seri halinde tutulmuştur. Edirne kazasının büyüklüğü ve Şer’î Mahkemede yapılan vazife taksiminden kaynaklanan bu durum nispeten araştırmacıların da iş yükünü hafifletecek mahiyettedir.

Bu çalışma hazırlanırken bazı konularda görülen ihtiyaç üzerine araştırma tarihlerimiz olan 1789–1839 tarihleri ileriye ve geriye doğru genişletilerek 1785–1846 (Hicrî 1200–1263) tarihleri arasındaki toplam 169 Edirne Şer’iyye Sicilinin tamamı sıralı olarak incelenmiştir. Konu ve tarihlerine göre tasnif edilerek listesi bibliyografya kısmında verilen bu siciller, tezin hemen her sayfasında kaynak olarak kullanılmıştır.

İncelediğimiz dönemdeki bazı defterlerin eksik⁵ olduğu tahmin edilse de Edirne Şer’iyye Sicillerinin büyük oranda tarih sırasına göre düzenli bir şekilde tutulduğunu ifade etmek mümkündür. Defterlerde genel itibariyle konu dışı unsurlara, birkaç istisna dışında sayfa eksikliğine⁶ ve insan eliyle yapılan tahribata⁷ rastlanmaz. Listesi verilen 169 defterden iki adedi⁸ suyun etkisiyle tahrip olduğu için görülmesi ve tetkik edilmesi

³ Rifat Özdemir, “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.I, Elazığ, 1987, s.192; Yunus Uğur, “Şer’iyye Sicilleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XXXIX, İstanbul, 2010, s.8-11.

⁴ Bu çalışmanın *Kaynaklar* kısmında tasnifli olarak listesi verilen sicillerde, Müslim terekelerinin de kendi içinde askerî ve beledî olarak ayrılmaya çalışıldığı görülür.

⁵ Edirne Kadılığının defter tutma usulü göz önüne alındığında Hicri 1232–1233 (M.1816-1818) yıllarına ait ferman, buyruldu gibi önemli belgelerin bulunduğu *Sicill-i Mahfûz Defterlü* olarak adlandırılan bir defter olması gerekirken belirtilen tarihleri içerir böyle bir deftere rastlanmamıştır. Bu eksikliğin, Edirne’de âyanlığın kaldırıldığı, şehir yönetiminde mühim değişimlerin gerçekleştiği bir döneme tesadüf etmesi büyük bir eksikliklerdir. Benzer bir şekilde, Hicri 1251–1252 (M.1835–1837) yıllarına ait *Sicill-i Mahfûz Defterlü* olarak tutulmuş bir defter olması gerekirken böyle bir sicile de rastlanamamıştır.

⁶ İstisnai olarak 4874 nolu sicilde bazı sayfaların eksikliği göze çarpmaktadır.

⁷ İstisnai olarak dönemin Edirne Âyanı’na ait muhalefatının yer aldığı 4932 nolu sicildeki bazı sayfaların karartılmasını göstermek mümkündür.

⁸ Bu iki defter, *Edirne ŞS.* 262 ve 273 nolu siciller olup diğer defterlerde kıyasla tahmini olarak tarihleri ve içerikleri kaynaklar kısmında belirtilmiştir.

mümkün olmamıştır. İncelenen dönemde sadece bir adet narh defteri görülebilmektedir; sicillerin tutulma tarzından hareketle incelediğimiz dönemi içerir bir adet daha narh defteri bulunması gerekirken böyle bir deftere rastlanmamıştır.

I.II. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Şehir tarihi araştırmalarında araştırma konusu edilen şehir ile ilgili belgeler doğrudan şer'iyye sicillerine kaydedilmiş ise de ihtiva ettiği zengin belge ve defter koleksiyonları açısından Başbakanlık Osmanlı Arşivi araştırmacılar için muazzam bir öneme sahiptir. Son yıllarda artan tasnif ve dijitalleştirme çalışmalarının yanı sıra çeşitli şehir ve kurumlarda dağınık halde bulunan birçok şer'iyye sicilinin de bu arşive devredilmesiyle birlikte araştırmacılar açısından arşivin işlerliği de bir hayli artmıştır.

Bugün itibariyle Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne bağlı olan Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, yer alan belge ve defter koleksiyonlarını fonlar halinde araştırmacıların istifadesine sunmaktadır⁹. Bu fonlar arasında en çok istifade edilenler sırasıyla, şer'iyye sicillerinin de dâhil olduğu Meşihat (MŞH.), Hatt-ı Hümayun (HAT.), Nüfus Defterleri (NFS.), Cevdet (C.), (Adliye, Askeriye, Belediye, Dâhiliye, Evkâf, Maârif, Maliye, Nâfia, Sıhhiye), Ali Emiri (AE.), Kamil Kepeci (KK.), Bâb-ı Defteri (D.), Maliye Nezareti (ML.), Maliyeden Müdevver (MAD.) fonları gelmektedir.

I.III. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

Vakıf müessesesi, Osmanlı şehir hayatına yön vererek şekillendiren kurumların başında gelmektedir. Büyük küçük hayır sahipleri tarafından kurularak idaresi sağlanan vakıflara ait dinî ve sosyal yapılar sayesinde halkın birçok ihtiyacı karşılanmaktaydı. Özellikle Edirne gibi mebzul miktarda vakıf eseri bulunan yerler ile ilgili yapılacak çalışmalarda vakıflara ait kayıtların tetkik edilmesi zarureti bulunmaktadır. Her ne kadar Edirne Şer'iyye Sicilleri ve Başbakanlık Osmanlı Arşivine ait ilgili dokümanlarda vakıflar konusunda belge ve defterlere tesadüf edilse de eksikliği gidermek adına Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde yer alan başa Evkaf ve Hurufat defterleri koleksiyonları olmak üzere çeşitli vakıf kayıtlarından istifade edilmiştir.

⁹ Detaylı bilgi için bkz. Komisyon, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 108, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, 2010.

I.IV. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığında yer alan Osmanlı dönemine ait dokümanların bulunduğu *Kuyûd-ı Kadîme* Arşivinde yer alan Tapu Tahrir Defterleri, bilindiği üzere daha ziyade XVI. yüzyıla ait önemli bilgileri ihtiva etmektedir¹⁰. İncelediğimiz dönem için bu defterlerden yararlanma imkânı sınırlı da olsa ilgili defterler¹¹ taranarak gerekli görülen noktalarda çalışmamıza dâhil edilmiştir. Özellikle yer isimlerinin okunmasında istifade edilen bu defterler Edirne'nin mahalleleri ile köylerinin mevzuubahis edildiği bölümlerde araştırmamıza katkı sağlamıştır.

II. Yazmalar, Kronikler ve Dönem Eserleri

Bugünkü bilgilerimize göre Osmanlılar zamanında yazılan şehir tarihlerinin ilk örneği, Abdurrahman Hibrî Efendi (1604–1659) tarafından kaleme alınan *Enîsü'l Müsâmirîn*¹² adlı eserdir. Kendisi de Edirneli olan ve Edirne'de bir müddet müderrislik yapan Hibrî Efendi'nin on dört bölüm hâlinde düzenlediği eserinde, Edirne'nin fethinden başlayarak şehrin topografyası, mimarîsi ve meşhurları hakkında çok kıymetli bilgiler verilmektedir. 1650 yılına kadar çeşitli eklemeler yapılarak geliştirilmiş eserin yazma nüshası¹³ ve diğer yayımlanmış çalışmalar ile birlikte gözden geçirilerek kullanılmış olup bu araştırma sırasında en fazla istifade edilen eserlerin başında gelmiştir.

Menakıpname tarzında kısa bir derleme olan ve içinde Edirne tarihi ile ilgili ilginç detayları ihtiva eden *Hikâyet-i Beşir Çelebi Risalesi*¹⁴ ve XVII. yüzyıl eserlerinden Bostancıbaşı *Âşık Ali Ağa Risâlesi* ile XVIII. yüzyıl eserlerinden *Örfî*

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Komisyon, *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 4, Ankara, 2012.

¹¹ TKG.KK.TTd.63; TKG.KK.TTd.64; TKG.KK.TTd.113; TKG.KK.TTd.115; TKG.KK.TTd.253; TKG.KK.TTd.385; TKG.KK.TTd.386; TKG.KK.TTd.472; TKG.KK.TTd.473.

¹² Detaylı bilgi için bkz. Mücteba İlgürel, “Enîsü'l-Müsâmirîn”, *TDVİA*, C.XI, İstanbul, 1995, s.243. Ayrıca; Sevim Üngün tarafından doktora tezi kapsamında tahlil ve tenkidli neşri (bkz. Sevim Üngün (İlgürel), *Enîsü'l Müsâmirîn (Abdurrahman Hibrî'nin) Tahlil ve Tenkidli Neşri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1972.) hazırlanan eserin sadeleştirilmiş hâli ise Ratip Kazancıgil tarafından yayımlanmıştır. (bkz. Abdurrahman Hibrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn (Edirne Tarihi 1360-1650)*, Çev: Ratip Kazancıgil, Edirne Valiliği Yayınları No:9, İstanbul, 1999.)

¹³ Abdurrahman b. Habbabzâde Hasan Efendi, Hibrî, *Enîsü'l Müsâmirîn*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Demirbaş No: NECTY00451, Yer No: 1890985.

¹⁴ İsmail Hikmet Ertaylan tarafından hazırlanarak 1946 ve 1960 tarihlerinde iki ayrı nüshası tıpkıbasım olarak İstanbul Üniversitesi Yayınları tarafından basılan risalenin Konya'da bulunan başka bir nüshasının karşılaştırmalı olarak transkripsiyonu M. Akif Erdoğan tarafından yapılmıştır. Bkz. M.Akif Erdoğan, “Hikâye-i Tabib Beşir Çelebi ve Tarih-i Edirne İsimli Yazma Eser”, *Doğumunun 65. Yılında Prof.Dr. Tuncer Baykara'ya Armağan-Tarih Yazıları*, İstanbul, 2006, s.174-205.

*Tarihi*¹⁵ incelediğimiz dönemden önceki yıllara ait olsalar da döneme şahitlik ederek Edirne’de vuku bulan olayları eserlerine yansıtmaları nedeniyle doğrudan ve dolaylı olarak istifade edilmiş yazmalar arasındadır.

Edirne tarihi ile ilgili önemli eserlerinin başında, Ahmed Bâdî Efendi (1839–1908) tarafından kaleme alınan *Riyâz-ı Belde-i Edirne*¹⁶ isimli üç ciltlik eser gelmektedir. Eserinde, Edirne ve çevre kazaların tarihini 1900 yılına kadar getirerek kaleme alan Bâdî Efendi, Edirne’nin yapılarından, şehrin yetiştirdiği önemli kişilere kadar birçok kıymetli bilgi vermiştir. Mahalle ve sokak isimlerine kadar inerek, 1897–1898 Rus Harbinin şehirde neden olduğu tahribatı da gözler önüne sermiştir. Vak’anüvis tarihlerinden tetkik eserlere, salnamelerden tezkirelere kadar birçok kaynağı tarayarak kendi dönemini de anlatan Bâdî Efendi’nin eseri, özellikle araştırmamızın birinci bölümüne ait konularda en fazla müracaat edilen eserlerdendir.

Genel mahiyetteki eserlerden Ahmed Cevdet Paşa’nın kaleme aldığı *Târîh-i Cevdet*¹⁷, özellikle Dağlı İsyanları ve Balkanlardaki muharebe ve gelişmelerin takip edilmesinde büyük fayda sağlamıştır. Yine incelediğimiz dönemi ele alan kroniklerden *Câbî Tarihi* (1788–1814), *Mütercim Asım Tarihi* (1808–1817), *Şânî-zâde Târîhi* (1808–1821), *Es’ad Efendi Tarihi* (1821–1826) ve *Lütfî Efendi Tarihi* (1825–1879) dönemin genel seyrinin anlaşılacak olayların takibini kolaylaştırmıştır. Öte yandan çeşitli devlet görevlilerinin hizmet sürelerinin netleştirilmesinde, Mustafa Nuri Paşa’nın kaleme aldığı *Netâyicü’l Vukû’ât*¹⁸ yararlanılan kaynaklar arasındadır.

III. Takvim-i Vekayi ve Salnameler

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nin resmî yayınlarından olan *Takvîm-i Vekâyî* 1831’de yayımlanmaya başlayan ilk Osmanlı gazetesidir. Yine ilki 1870 (H.1287)

¹⁵ Rıfat Kütük, “Edirneli Örfî Mahmud Ağa’nın Hayatı ve Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:26, Erzurum, 2004, s.201.

¹⁶ Eserin yazma nüshaları, İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesi (T.Y.) No: 10391 ve Edirne İl Halk Kütüphanesi (T.Y.) No: 2315’de bulunmaktadır. 2014 yılında Niyazi Adıgüzel ve Raşit Gündoğdu tarafından yeni harflere aktarılan eser Trakya Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne-20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, Haz: Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları No:148, İstanbul, 2014.

¹⁷ 2017 yılında ekleriyle birlikte tam metin olarak transkripsiyonu yapılan eser için bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet, (Tertib-i Cedîd)*, Yay. Haz.: Sadık Emre Karakuş-Murat Babuçoğlu, Türkiye Odalar Borsalar Birliği Kültür Yayınları, Ankara, 2017.

¹⁸ Mustafa Nuri Paşa, *Netâyicü’l Vukû’ât, (Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV)* Haz.: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.

yılında yayımlanan kısaca şehir yıllıkları olarak tarif edebileceğimiz *Edirne Vilayet Salnameleri*¹⁹, Takvim-i Vekayi ile birlikte faydalanılan neşriyat arasındadır.

Takvim-i Vekayi'nin ilk sayısından başlayarak 1840 tarihinde neşredilen 195. sayısına kadar araştırma konumuz ile ilgili taramalar yapılmıştır. Özellikle II. Mahmud'un Edirne ziyaretleri konusuna etraflıca yer verilmesi nedeniyle bu kaynaktan istifade edilmiş, şehirde gerçekleşen yangınlar, atamalar gibi diğer haberler de gerektiği ölçüde kullanılmıştır.

Şehir monografilerinin çıkartılmasında büyük fayda sağlayan vilayet salnameleri, Edirne'de 1870–1902 (H.1287–1319) tarihleri arasında 28 def'a yayımlanmıştır. Tamamı gözden geçirilen bu salnameler arasında en kapsamlı olan 1319 (M.1901/1902) yılına ait Edirne Vilayet Salnamesi olduğu görülmüştür. Diğer salnameler daha ziyade ait oldukları yıllardaki görevlilerin isim listesini verirken 1319 Yılı Edirne Vilayet Salnamesi'nin şehrin tarihi, yapıları, coğrafyası hakkında da verdiği kapsamlı malumatlardan dolayı büyük ölçüde mezkûr salnameye müracaat edilmiştir.

IV. Seyahatnameler

Seyahatnameler, şehir yapılarının yanı sıra kontrollü ve karşılaştırmalı olarak kullanıldığında, toplum hayatına ve gündelik yaşama dair önemli bilgi ve gözlemleri içermesi açısından şehir monografilerinin yazımı sırasında mutlaka başvurulması gereken kaynaklardır. Batılı seyyahların (veya memurların) önyargılı, subjektif ve bazen maksatlı satırları bir yana bırakıldığında şehir tarihleri açısından kimi zaman nadir rastlanacak detayların kaleme alınması yönüyle de önem arz ederler. Nitekim yerli ahali arasında dönem itibarıyla herkesin bildiği için bahse değer görülmeyen alışlagelmiş bazı detayların, özellikle yabancı seyyahlar tarafından farklı bulunarak kaleme alınması bu kabilden olmak üzere rastlanabilecek kıymetli bilgilerdendir.

Edirne'ye eserlerinde yer veren yerli ve yabancı seyyahlar arasında şüphesiz en önemlisi, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesidir. Evliya Çelebi, Edirne'ye çok geniş yer ayırarak hemen her detayı kendine özgü üslubuyla aktardığı seyahatnamesinde, özellikle Edirne'nin yapıları hakkında teferruatlı bilgiler vermektedir. Bu sebeple çalışmamızın özellikle birinci bölümünde Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden yararlanılarak sık sık atıfta bulunulmuştur.

¹⁹ Edirne Vilayeti Salnameleri H.1287–1319 (M. 1870–1902) tarihleri arasında 28 def'a yayımlanmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar Edirne'yi ziyaret ederek eserlerinde yer veren yabancı seyyahlara baktığımızda, genel itibariyle pek çoğunun Edirne'nin hayran kaldıkları güzelliklerini tasvir ile sayfalarını doldurdukları söylenebilir. Başta Selimiye Camii olmak üzere Edirne'nin abidevî eserleri, nehirleri, bahçeleri ve köprüleriyle ilgili yazdıkları hemen hemen birbirinin tekrarı gibidir²⁰. Bu durumun istisnasını ise Lady Montequ ile 1829 yılındaki Rus işgali sırasında şehirde bulunan Feliks Fonton ve Andrey Muravyov gibi isimlerin kaleme aldıkları yazılar teşkil etmektedir. Elbette başta adı geçen yazarlar olmak üzere diğer seyyahlardan edinilen somut bilgiler de ilgili kısımlarda kullanılmaya çalışılmıştır.

V. Tetkik Eserler

Edirne, tetkik eserler açısından bugüne kadar nicelik açısından yeterli değilse de değerli çalışmaları konu olmuş şehirler arasındadır.

Araştırmalarımız sırasında faydalanılan tetkik eserleri basım yıllarına göre kronolojik olarak sıralarsak ilk önce, Tosyavîzâde Doktor Rifat Osman Bey'in (1874–1933) eserlerinden bahsetmek gerekmektedir. Özellikle *Edirne Rehnümâsı*²¹ adlı eseriyle o güne kadar Edirne hakkında yazılmış neşriyatı tetkik ederek kendi döneminde de şehrin içinde bulunduğu durumu kaleme alması açısından eser kıymet arz eder. Yine Rifat Osman tarafından yazılarak Süheyl Ünver tarafından yayınlanan *Edirne Sarayı*²² adlı çalışma, ihtiva ettiği bilgi ve belgeler ile konu hakkındaki eksikliklerimizin giderilmesinde faydalı olmuştur. Yazarın, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi, Camiler ve Mescitler*²³ ile *Edirne Evleri*²⁴ adlı çalışmalarının yanı sıra *Millî Mecmua*'nın müteferrik sayılarındaki makalelerinden de istifade edilmiştir.

Osman Nuri Peremeci'nin 1939'da yayımlanan *Edirne Tarihi*²⁵ adlı eseri ve özellikle Prof. Dr. Tayyip Gökbilgin'in *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*,

²⁰ Bu kapsamda değerlendirilebilecek seyyahları, Edirne'yi ziyaret ettikleri tarihlere göre sıralayacak olursak başta A.de Mortraye (1707), Jonn Galt (1810), Helmuth Von Moltke (1835) ve James Baillie Fraser (1835)'in isimlerini zikretmek gerekmektedir.

²¹ Tosyavîzâde Doktor Rifat Osman, *Edirne Rehnümâsı*, Edine Vilayet Matbaası, 1920.

²² Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, Haz.: Süheyl Ünver, TTK. Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1989.

²³ Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi, Camiler ve Mescitler*, Sadeleştiren: Ülkü (Ayan) Özsoy, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999.

²⁴ Rifat Osman, *Edirne Evleri*, Haz: Süheyl Ünver, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 2. Baskı, İstanbul, 1983.

²⁵ Osman Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları No:6, İstanbul, 1939.

*Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*²⁶ adlı eseri araştırmamızda sıkça atıfta bulunulan kaynaklar arasında gelmektedir. Tayyip Gökbilgin'in *İslâm Ansiklopedisi*'nin Edirne maddesini yazarken yaptığı araştırmaları kitaplaştırması neticesi ortaya çıkan eseri, alanının en önemli örnekleri arasında olup birçok konudaki bilinmezliklerin ve tereddütlerin giderilmesinde büyük fayda sağlamıştır.

Yerel tarih araştırmacıları olan Ratip Kazancıgil (1920–2017) ve Oral Onur (1929–2013) tarafından kaleme alınan Edirne tarihi ile ilgili onlarca eser,²⁷ hemen hemen bütün Edirne monografilerinde kullanıldığı gibi bu araştırmalarımız sırasında incelenerek istifade edilen tetkik eserler arasındadır.

Ahmet Yiğit tarafından hazırlanan *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*²⁸ adlı doktora tezi, konuların ele alınış tarzı ile incelediğimiz dönemden öncesiyle tarihsel bütünlüğün oluşturulması cihetleriyle istifade edilen önemli eserlerdendir. Doktora tezi kapsamında Mehmet Esat Sarıcaoğlu'nun kaleme aldığı *Malî Tarih Açısından Osmanlı Devletinde Merkez Taşra İlişkileri (II. Mahmut Döneminde Edirne Örneği)*²⁹ isimli eser araştırmamızın *Ticarî ve İktisadî Yapı* başlıklı dördüncü bölümünde sıkça faydalanan eserler arasında bulunmaktadır. Yine her biri doktora çalışması olan eserlerden olmak üzere; Edirne'de tasavvuf kültürü ve kurumları için Selami Şimşek'in *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü* adlı eseri, Edirne'de kültür ve bilim muhitinin oluşumunu konu alan Aziz Nazmi Şakir-Taş'ın *Adrianopol'den Edirne'ye: Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*³⁰ isimli eseri ve Edirne mahalleleri ile haritalandırma konusunda Yunus Uğur'un *The Historical Interaction of the City With Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*³¹ adlı eserinden istifade edilmiştir.

²⁶ Kitabın birinci baskısı Üçler Basımevi tarafından 1952 yılında yapılmıştır. İkinci baskı için bkz. M. Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.

²⁷ Yazarların bu çalışmada istifade edilen eserleri bibliyografya kısmında gösterilmiş olup diğer eserleri için bkz. Cemil Cahit Can, Ender Bilar, *Edirne Bibliyografyası*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne, 2009.

²⁸ Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Muğla, 1988.

²⁹ Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, Buhara Yayınları, İstanbul, 2008.

³⁰ Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye: Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhirinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2009.

³¹ Yunus Uğur, *The Historical Interaction of the City With Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries (Şehrin Mahalle ile Tarihsel Etkileşimi: Onyedinci Yüzyıl*

Genel mahiyyeteki eserlerden olmak üzere Türk Tarih Kurumu tarafından basılan *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* ve *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin çeşitli maddeleri hemen her konuda istifade edilmiş olan önemli eserlerdendir.

GİRİŞ

I. Edirne Adı

Edirne'nin bulunduğu yerde ilk şehir, Trak kabilelerinden *Odrisler* tarafından kurulmuştu. Makedonyalılar burayı Orestler'in bir kolonisi haline getirerek şehre *Orestia*, varoşlarına *Gonnoi* adını verdiler. Roma İmparatoru Hadrianus zamanında (117–138) *Orestia* kasabası genişletilerek yeniden imar edilince onun adına izafeten şehre *Hadrianopolis* ismi verildi³². Bu ad yaygınlaşmakla birlikte *Orestia* veya *Orestias* adı da unutulmadı, hatta geç Bizans dönemi kaynaklarında dahi kullanıldı³³.

Edirne'nin adını aldığı kabul edilen Latince *Hadrianus* ve *Hadrian* olarak kullanılan bu isim, *Adrian* olarak günümüzde de kullanılmaktadır. Kelime anlamı olarak *Adriati*³⁴ (*Adriatikli*) manasına gelmektedir³⁵.

İslâm kaynaklarında ise *Hadrianopolis*'ten bozma *Edrenos*, *Edrenaboli* şeklinde yazıldığı gibi I. Murad zamanında *Edrine/Edrene* imlâsı benimsendi. Uzun süre bu şekilde anıldıktan sonra muhtemelen XVIII. yüzyıldan itibaren daha sık kullanılan *Edrine* ismi *Edirne* olarak söylenmeye başlandı³⁶. Yine I. Murad'ın Acem Şahı Üveys Şah'a göndermiş olduğu Edirne'nin fethinden bahseden name-i hümayunda şehrin adının *Edriyana/Adriyana* şeklinde geçtiği görülmektedir³⁷. Feridun Emecen'in dikkat çektiği üzere *Düstûrnâme-i Enverî* adlı eserde de şehrin adı, *Edrine* ve *Edriyana* şeklinde geçmektedir³⁸.

İlerleyen yıllardaki Osmanlı kayıtlarında ise şehir, *Dârü'n-Nasr*, *Dârü'l-Karar*, *Dârü'l-Mülk*, *Dârü'l-Mülk-i Edirne*, *Dârü'n-Nasr* ve *l Meymene*, *Mahruse-i Edirne* ve *Mahmiye-i Edirne* gibi isim ve sıfatlarla anıldı³⁹.

³² Arif Müfid Mansel, "İlkçağda Edirne", *Edirne, Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1993, s.22-24.

³³ Edirne'nin Batı dillerindeki yazımı daha ziyade *Adrianopol*, *Adrianopel*, *Adrianople*, *Adrianopoli*, *Adrianoupolis*, *Adrinople* gibi benzer şekillerdeyse de, Macarca *Drinápoly*, Bulgarca *Одрин* [*Odrin*], Sırpça *Jedrene* imlâsı kullanılmaktadır.

³⁴ *Adria*: Adriatik Denizi'ne adını veren Kuzey İtalya'da bir kasaba.

³⁵ John Lempriere, *Bibliotheca Classica: Or, A Classical Dictionary*, Vol.I, New York, 1833, p.29; Michele Brown, *The New Book of First Names*, London, 1985, p.321.

³⁶ Mehmet Tayyip Gökbilgin, "Edirne" *MEB İslâm Ansiklopedisi*, C.IV Eskişehir, 1997, s.109, Mehmet Tayyip Gökbilgin, "Edirne" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.X İstanbul, 1994, s.425.

³⁷ Feridun Ahmed, *Mecmua-i Münşeatü's-salâtin*, C.I, İstanbul, 1274, s.91-92.

³⁸ Feridun Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, İstanbul, 1998, s.51.

³⁹ Mehmet Tayyip Gökbilgin, "Edirne Şehrinin Kurucuları", *Edirne, Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1993, s.161.

II. Edirne'nin Tarihi

II.I. Osmanlılar Hâkimiyetine Kadar Edirne

Edirne'nin ilk olarak ne zaman ve kimler tarafından yerleşim yeri haline getirildiği bugün hâlâ tam olarak bilinmese de⁴⁰ şehir merkezinin 5 kilometre kuzeybatısında bulunan Çardakaltı mevkiinde yapılan kazılarda, tarihi M.Ö. 3000–4000 yıllarına kadar inen Erken Tunç Çağı dönemine ait yerleşim izlerine rastlanmıştır⁴¹. M.Ö. 1400–1200 tarihleri arasında bölgeye Aka medeniyetinin nüfuz ettiği, Pers Kralı I. Dareios'un İskit seferinden sonra M.Ö. 513'te tüm Trakya gibi Edirne'nin de Pers hâkimiyetine girdiği anlaşılmaktadır.

Tarihöncesi ve ilk tarih devirlerindeki sınırlı bilgilere göre Edirne'nin bulunduğu yerde ilk şehir, açık bir pazar yeri yerleşimi şeklinde Trak kabilelerinden Odrisler tarafından kurulmuştu. M.Ö. 341 yılında Makedonya Kralı II. Filip tarafından bölge ilhak edilince Makedonyalılar burayı Orestler'in bir kolonisi haline getirerek şehre *Orestia*, varoşlarına ise *Gonnoi* adını vermişlerdi.

Makedonya Krallığı'nın Romalılar tarafından M.Ö. 168'te ortadan kaldırılması üzerine Edirne de Roma nüfuzuna girmiş oldu. Roma İmparatoru Hadrianus, 123–124 tarihlerindeki gerçekleştirdiği Trakya seyahatinde, stratejik bakımından önemli bir nokta olarak gördüğü Orestias kasabasına şehir hukuku vererek kenti kale-şehir görünümünde bir *castrum* olarak yeniden düzenledi. Onun adına izafeten şehre *Hadrianopolis* ismi verildi⁴². Edirne için hâlâ batı dillerinde kullanılan bu isim ve XIX. yüzyılın sonlarına kadar ayakta kalan şehir surları ile Hadrianus'un Edirne'yi ilk defa şehir kimliğine kavuşturduğunu ifade etmek mümkündür.

Roma İmparatoru Diocletianus zamanına (284–305) gelindiğinde Hadrianopolis şehrinin bir miktar büyüyerek aynı bölgede kurulan *Haemimontus* eyaletinin merkezi

⁴⁰ Bugünkü sınırlı bilgilerimize rağmen Evliya Çelebi, Edirne'nin tarihini M.Ö. 5000 civarına tarihlediği Nuh Tufanı'na kadar götürerek kronolojik olarak şehrin tarihini vermeye çalışır. Evliya Çelebi'nin aktardığına göre Tufan'dan sonra Hz. Nuh'un oğullarından Ham'ın torunu, Mısrayim'in oğlu olan Sırfayil, Musul'dan Hz. Nuh'un hayır dualarıyla Rum'a gönderilmiş ve Tufan sonrası Rum topraklarına ayak basan ilk kişi olmuştur. Sırfayil, Edirne'de Tufan'ın dalgalarından yerle bir olmuş yapılar görmüş ve nice günler bu harap yerde kalmıştır. Evliya Çelebi, bu bilginin ardından Latin tarihlerine göre de Tufan'dan kalan yapının Zindan Kulesi tarafı olduğunu belirtir ve Sırfayil'in Firav adındaki oğlunu Edirne'de bırakarak Sofya'ya imara gittiğini, Firav'ın oğulları ve torunlarının da Hz. Süleyman devrine kadar burada yaşadıklarını yazar. Ardından İstanbul yapıcısı olarak ifade ettiği Alina kızı Makedone'nin ve Hz. İsa zamanında yaşayan İdrivne'nin, şehri imar ettiğini belirtir. Bkz. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi-1*, 1-6. Kitaplar, Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, III. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, C.III, s.237.

⁴¹ Şevket Aziz Kansu, "Edirne'nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar", *Edirne, Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1993, s.13-19.

⁴² A. Müfit Mansel, *a.g.m.*, s.22-24.

olduğu görülür. İlerleyen yıllarda silah imalathanelerine sahip olduğu bilinen şehrin adı, daha ziyade etrafında gerçekleşen askerî hadiseler nedeniyle anılmaktaydı; 324 yılında İmparator Konstantin, Licinius'u bu bölgede yenmiş, 378'te İmparator Valens, Gotlara yine bu bölgede mağlup olarak, hayatını kaybetmişti. Hunların 441–447 yılları arasındaki Trakya'ya yaptığı seri akınlardan ise Edirne'nin muhkem kalesi sayesinde kurtulduğu tahmin edilmektedir⁴³.

Osmanlıların güneyden gelerek fethettiği Edirne ve çevresi, Bizans devrindeki tarihi boyunca devamlı olarak kuzeyden, Balkanlardan inen saldırıların tehdidi altında kaldı. Şehir, 586 yılında Avarlar tarafından kuşatma altına alındı; sonraki yıllarda uzunca bir süre Bizans-Bulgar mücadelesine sahne oldu. 914 ve 922 yıllarında iki defa Bulgarlar tarafından şehir ele geçirildiyse de Bizans kuvvetleri Bulgarları Edirne'den çıkarmaya muvaffak oldu. 1049 ve 1050'de Peçeneklerin muharebe ve muhasaralarını atlatan şehir, 1078'deki Peçenek muhasarasında ise açlık ve kıtlığa dayanamadı. Peçeneklerle antlaşma yolları arandı ve nihayetinde külliyealtı altın, gümüş ve hediyelerle Peçeneklerin Edirne'den uzaklaşmaları sağlandı.

Sonraki yüzyıllarda Edirne bir taraftan dış akınlara maruz kalırken bir taraftan da Bizans'ın devlet içindeki mücadelelerine sahne oldu; askerî isyanlar, Haçlı seferleri ve Latin istilası dönemlerinde cereyan eden olaylar, doğrudan ve dolaylı şekillerde şehrin etkilenmesine neden oldu.

1342–1343 yıllarında İoannis Paleologos ile Kantakuzenos'un devam eden mücadelesi sırasında, Aydınoğlu Umur Bey Kantakuzenos'un müttefiki sıfatıyla Trakya'ya geçti; Edirne Tekfuru'nu öldürerek Dimetoka'yı savundu. 1352 yılında ise yine Kantakuzenos'un müttefiki sıfatıyla Orhan Bey'in oğlu Şehzade Süleyman Paşa'nın Edirne civarına geçmesiyle birlikte bölgenin kaderi değişti. Bu müttefiklik, Osmanlıların ilk defa Edirne ile doğrudan ilgilenmelerine sebep oldu⁴⁴.

⁴³ Semavi Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Eserleri", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1993, s.40-41.

⁴⁴ M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne" *İslâm Ansiklopedisi*, C.IV, Millî Eğitim Bakanlığı, Eskişehir, 1997, s.109-110.; S. Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Eserleri", s.41-59.

II.II. Osmanlılar Hâkimiyetinde Edirne

1352’de Çimpe Kalesi’nin fethi ile Rumeli’ye yerleşme imkânı bulan Osmanlılar, 2 Mart 1354’te gerçekleşen bir deprem neticesinde kale surlarının yıkılması üzerine Gelibolu’yu savaşırsız bir şekilde ele geçirdiler. Hemen ardından hızlı bir şekilde Marmara sahili boyundaki kale ve kasabaları hâkimiyetleri altına alarak bölgeyi, Anadolu’dan getirdikleri Türk boyları ile iskâna başladılar. Süleyman Paşa’nın 1357’de vefat etmesi, Rumeli’deki fetih hareketlerini bir miktar yavaşlatmışsa da Rumeli Kuvvetleri Başbuğu olarak kardeşi Şehzade Murad, lalası Şahin Paşa ile birlikte Rumeli’deki fütuhâtı kısa sürede hızlandırdı. Evrenos Bey ve Hacı İlbey komutasındaki birlikler, Malkara, İpsala, Dedeâğaç ve Dimetoka’yı ele geçirdikten sonra Edirne’nin fethine karar verildi. Edirne tekfuruna yardıma gelen Rum ve Bulgar kuvvetleri de Sazlıdere mevkiinde mağlup edildi. Yardım gelme imkânı ortadan kalkınca Edirne tekfuru, Meriç Nehri’nin yükselmesinden istifade ederek şehirden kaçtı. Şehir halkı da 1361 yılı baharında Edirne’yi Lala Şahin Paşa’ya teslim etti⁴⁵. Şehzade Murad, 1362’de babası Orhan Gazi’nin vefatı üzerine kendisi tahta geçmek üzere Bursa’ya hareket ederken lalası Şahin Paşa’yı beylerbeyi olarak Rumeli’de bırakmıştı. Bu suretle Osmanlıların ilk beylerbeyliği olan Rumeli Beylerbeyliği de kurulmuş oldu.

Osmanlıların Edirne’yi hangi yıl aldıkları meselesi, bir müddet tartışmalara konu olsa da fetih sonrası Edirne’de devralınan şehir mirası konusunda bütün yazarlar; “2-3 kilise ile kale içinde 5-10 mahalle” konusunda hemfikirdirler⁴⁶. Sultan I. Murat’ın fethin ardından mamur bir kent görünümünde olmayan Edirne’yi tercih etmeyerek bir süre

⁴⁵ Edirne’nin fethedildiği tarih konusunda uzun süre 1360 yılından 1371 yılına kadar çeşitli tarihler öne sürülerek tartışmalar devam etmiştir. Genel olarak bir ya da iki kaynağa dayanarak öne sürülen bu varsayımlar, Halil İnalçık’ın mevcut tüm kaynakları rivayetleri ile birlikte ele alarak yaptığı ikna edici değerlendirmeler neticesinde 1361 yılı olarak kabul edilmiş haldedir. Bkz. Halil İnalçık, “*Edirne’nin Fethi (1361)*”, *Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1993, s.137-159.

Edirne’nin fethini Hicri 761 olarak belirten Âşık Paşazade, şehrin fethini şu satırlarla aktarmaktadır: “*Sultan Murad Han Gazi Birgos’tan Eski’ye geldi. Onun da hisarını boş buldu. Bu birkaç hisarı da aldı. Bu boş kalan hisarların kâfirleri Edirne’ye gidip orada toplanmışlar. Padişah lalası Şahin’e asker verip Edirne’ye gönderdi. Lala yürüyüp Edirne’ye gitti. Kâfirler Lala’nın geleceğini işitip büyük bir orduyla karşıladılar. Allah, Lala’ya fırsat verdi, yapılan savaşta kâfirler bozulup Edirne hisarına girdiler. Beri yanda hükümdara düşmanın yenilip kaçtığını gösteren başlar gönderdiler. Hacı İlbeyi’yle Gazi Evrenoz gelip padişahın önüne düştüler ve Edirne’ye getirdiler. O zamanda Meriç Nehri taşmakta idi. Edirne tekfuru geceleyin bir kayıkla kaçıp İnez’e gitti. Sabah olunca bu durumdan herkes haberdar oldu. Şehrin kapısını açarak hisarı teslim ettiler, şehir fethedildi. Adet olduğu üzere şehri kayda geçirip gereğini yaptılar. Bu fetih hicretin yedi yüz altmış birinde (M. 1360–61), Orhan Gazi’nin oğlu Sultan Murad Han Gazi eliyle gerçekleştirildi.” bkz. Âşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, Haz: Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, İstanbul, 2003, s.113-114.*

⁴⁶ M.T. Gökbilgin, “Edirne.”, *İslâm Ansiklopedisi (MEB.)*, s.119.

Dimetoka'da kışlaması da⁴⁷ aynı sebepten olsa gerektir. Şehrin fethedildiği tarihteki nüfusu ise 5 bin ile 15 bin arasında olduğu tahmin edilmektedir⁴⁸.

Şehirde ilk cuma namazı, adı Ayasofya Kilisesi iken fetihten sonra camiye çevrilerek, Halebî adı verilen camide kılındı⁴⁹. Kale içindeki diğer iki kilise ise yine daha sonradan camiye çevrilen, Kilise Camii ve Siniaitikon Kilisesi'dir⁵⁰. Fetihden önce kale surları dışındaki tek yapılaşma ise o gün *Aina* denen, bugün Gazi Mihal Köprüsü'nün karşısında bulunan üzerine Yıldırım Beyazıd Camii'nin yapıldığı Tiris İya Hares Kilise'sidir⁵¹.

Türklerin Balkanlardaki ilerleyişini durdurarak Filibe ve Edirne'yi geri almak isteyen müttefikler, Papa'nın da teşvikiyle 1364 yılında harekete geçtiler. Sırp, Bulgar ve Macar kuvvetlerinin yanlarına Eflak Prensi ile Bosnalıları alarak oluşturdukları ittifak, Edirne'nin 25 kilometre batısında bulunan Sırpsındığı'nda, Hacı İlbey'in az bir kuvvetle üç koldan yaptığı gece baskınıyla dağıtıldı. Kazanılan zafer, Edirne'yi doğrudan etkilediği gibi Türk ve Avrupa tarihinin de önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Zaferden bir yıl sonra 1365'te Edirne payitaht ilan edilmiş ve bu tarihten sonra Osmanlılar sistemli bir şekilde Balkanlar'daki fetih ve iskân hareketlerini devam ettirmiştir⁵². Edirne'nin başkent olması Balkanlardaki fetihler için askerî bir üs olarak kullanılmasının yanı sıra İstanbul'un fethini de kaçınılmaz hâle getirmiştir.

1361'deki fethine kadar kale surlarının haricine çıkamayan şehir yapılaşması, 1365'te Eski Saray'ın (Saray-ı Atık) yapımına başlanmış olduğu tepenin eteklerine⁵³ yeniçeri ve devşirme oğlanlarına ait kışlalar⁵⁴ yapılmak suretiyle dışarı çıkartılmaya başlanmıştır. Bursa'da olduğu gibi fethin hemen ardından şehir, kale-şehir durumundan çıkarılarak düzlüğe doğru bilinçli bir şekilde yayılmaya başlamıştır⁵⁵. Başka bir deyişle, Kaleiçi şehrin eski sakinlerine bırakılmış, yeni sakinler ise şehrin çevresinde dinî ve sosyal yapılarıyla farklı ve kendilerine özgü bir şehir kurmaya başlamışlardır.

⁴⁷ Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, Yalınlaştıran: İsmet Parmaksızoğlu, C.I, Ankara, 1979, s.135; Abdurrahman Hibrî, *a.g.e.*, s.14.

⁴⁸ M.T. Gökbilgin, "Edirne.", *TDVİA.*, s.425.

⁴⁹ Çelebi Camii olarak da geçmekte olup daha ziyade Ayasofya Camii olarak bilinmektedir. Kaleiçi'nde Keçeciler Kapısı yolu üzerindeydi. Bkz. O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.53; M.T. Gökbilgin, "Edirne", *TDVİA.*, s.429.

⁵⁰ S. Eyice, *a.g.m.*, s.39.

⁵¹ Rifat Osman, *Edirne Rehnümâsı*, s.34.

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.1, 7. Baskı, TTK. Yay., 1997, yy., s.167-170.

⁵³ Selimiye Camii'nin yapıldığı Kavak Meydanı civarı.

⁵⁴ Ratip Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300-1994)*, Edirne Valiliği Yayınları No: 8, İstanbul, 1999, s.16.

⁵⁵ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2006, s.4.

Kavak Meydanı civarındaki Eski Saray ve yeniçeri kışlaları hariç tutulursa surların dışındaki iskân amaçlı ilk yapılaşma, Debbağhâne ile ardından Kirişhane mahallelerinden başlamış⁵⁶ ve çok hızlı bir şekilde devletin ileri gelenleri olan “*Edirne şehrinin kurucuları*”⁵⁷ tarafından devam ettirilmiştir. Özellikle II. Murat döneminde (1421–1451) hızla artan bayındırlık faaliyetleri nedeniyle ki “*Edirne’yi I. Murat aldı, II. Murat imar etti*” sözü bir gerçeğin ifadesi olmuştur⁵⁸. XVI. yüzyıla gelinceye kadar; 2 saray, 2 kasır, 21 cami, onlarca mescit, 2 köprü, 4 hamam, 2 imaret, 2 medrese yapılmış⁵⁹ ve yeni şehrin ilk mahalleleri bu yapıların etrafında, bânîlerinin adlarını alarak şekillenmeye başlamıştı. Nitekim 1529 yılına ait kayıtlar incelendiğinde Edirne’de mevcut 145 Müslüman mahallesinden 139 tanesi adını bânîlerinden aldığı görülmektedir⁶⁰.

Osmanlılar bir yandan şehrin altyapı faaliyetlerini devam ettirirken bir yandan da imparatorluk çağının büyük abidevî eserlerini Edirne’de inşa etmeye başlamıştı. Yapımı 1447 yılında biten Üç Şerefeli Camii, mimarî özellikleri nedeniyle imparatorluk çağının ilk büyük örneği sayılmaktadır⁶¹. Yine büyük eserlerden olmak üzere 1450 yılında Tunca kıyısında Saray-ı Cedid’in yapımına başlanmış, 1484’de yapımına başlanan II. Bayezid Külliyesi ise dört yıl içinde tamamlanmıştı. 1569 yılında 300 metre uzunluğundaki, 211 dükkâna⁶² sahip Ali Paşa Çarşısı açılmış, İslâm mabetlerinin en görkemlisi, Mimar Sinan’ın ustalık eseri olan Selimiye Camii ise külliyesiyle birlikte 1575 yılında tamamlanmıştı.

İstanbul’un fethine kadar payitahtlık konumu koruyan ve bundan sonrada mâmuurluğu artarak devam eden Edirne şehri, her başkentte olduğu gibi birtakım siyasî ve askerî hadiselerin⁶³ yanı sıra debdebeli düğün ve eğlencelere de sahne oldu. Adaiçi

⁵⁶ M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *İslâm Ansiklopedisi (MEB.)*, s.119-120.

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Tayyip Gökbilgin, “Edirne Şehrinin Kurucuları”, *Edirne’nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, TTK. Basımevi, Ankara, 1998, s.137-159.

⁵⁸ Ratip Kazancıgil, *Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990)*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, İstanbul, 1992, s.28.

⁵⁹ R. Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi*, s.16-32

⁶⁰ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.22-35

⁶¹ Halil İnalcık, “Murad II”, *TDVİA*, C.XXXI, İstanbul, 2006, s.171.

⁶² M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.503.

⁶³ Bu hadiselerin en önemlileri arasında sayılabilecek ilk olay, 1446 yılında Edirne’de gerçekleşen *Buçuktepe Vakası*’dır. Osmanlı tarihindeki ilk Yeniçeri ayaklanması olan bu vaka neticesinde, II. Mehmed saltanattan uzaklaştırılmıştır. Aylardır ulufelerini alamayan Yeniçeri’nin isyan sonrası Edirne’nin doğusundaki tepeye çekilmesi ve yapılan “buçuk” akçe zam nedeniyle tepenin ismi Buçuktepe olarak tarihe geçmiştir. Yeniçeri’nin akçe talebinin yanı sıra isyanın asıl sebebinin Veziriazam Çandarlı Halil Paşa ile Rumeli Valisi Şahabettin Paşa arasındaki iktidar çekişmesi olduğu yönünde kuvvetli emareler vardır. Bu olay ile Yeniçeriler ilk defa politikaya alet edilmiş oldu. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Abdülkadir Özcan, “Buçuktepe Vak’ası”, *TDVİA*, C.VI, Ankara, 1992, s.343–344.

olarak isimlendirilen Saray-ı Cedid'in bahçe ve korulukları ile Tunca ve Meriç nehirlerinin boyları devlet ricâli ve halkın sayfiye yeri hâline geldi. XVII. yüzyılda I. Ahmed'den itibaren tüm padişahlar, vakitlerinin büyük bölümünü Edirne'de geçirmeye başlamışlardı. Bu yıllarda, günlerce devam eden sürekle avları Dimetoka'dan Filibe'ye kadar uzanmış, bu avlar için Saray-ı Cedid ve Edirne civarına da kasır ve köşklerin inşasına girişilmişti⁶⁴.

Bu dönemde, bilhassa IV. Mehmed'in Edirne'de tertip ettiği şenlik muazzamdır. 1675 yılında yapılan şenlikte, IV. Mehmed'in şehzadeleri Mustafa ve Ahmed'in sünnet merasimi vesilesiyle yapılan şenlikler 18 gün sürmüş, hemen akabinde kız kardeşi Hadice Sultan'ın düğünü için tertip ettiği şenlik ise 15 gün boyunca devam etmiştir. Şenliklerde yapılan muhteşem gösteri ve oyunlar ise başlı başına bir çalışmaya konu olacak niteliktedir⁶⁵. Artık dünyanın sayılı şehirlerinden olan Edirne'de, 1675 yılına gelindiğinde 24 medrese, 220 sıbyan mektebi, 28 kütüphane, 300 civarında cami ve mescit, 32 hamam, 53 kervansaray, 53 han, 6.000 dükkân ve 8 taş köprü vardır⁶⁶.

XVII. yüzyılın sonlarına kadar birkaç askerî hadiseyi⁶⁷ hariç tutarsak Edirne huzurlu ve hızla gelişmekte olan bir şehir görünümündedir. Şehrin bu döneme kadar mustarip olduğu konular, daha ziyade doğal afetler ve yangınlardır. Şiddetli depremlerden olmak üzere özellikle 1509 ve 1752 depremleri şehre bir hayli zarar vermiştir. 1509 depremi, artçı depremlerle birlikte tam 45 gün boyunca devam etmiş; 1752 yılındaki depremler ise 14 ay boyunca 30'dan fazla artçı depremle birlikte şehir yapılarının birçoğunu tahrip etmişti⁶⁸.

⁶⁴ M.T. Gökbilgin, "Edirne", *İslâm Ansiklopedisi (MEB.)*, s.111-112.

⁶⁵ 1675 yılında yapılan bu şenlikler ile ilgili çalışma Özdemir Nutku tarafından yayımlanmıştır. Kaynak ve detaylı bilgi için bkz.: Özdemir Utku, *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, TTK. Yay., 2. Baskı, Ankara, 1987.

⁶⁶ Rıdvan Canım, "*Osmanlı Medeniyetinde Muhteşem Bir Payitaht ve Bir Kültür Şehri Olarak Edirne*", *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.34-51.

⁶⁷ Bu olaylar arasında ilk sırada, 1703 yılında vuku bulan ve tarihe *Edirne Vak'ası* olarak geçen hadiseyi zikretmek gerekmektedir. İsyân, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin öldürülmesi, II. Mustafa'nın tahttan indirilerek yerine III. Ahmed'in geçmesi ile sonuçlanmıştı. Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'nin siyasî işlere karışarak başta oğulları olmak üzere yakın çevresini uzun yıllar boyunca devlet kademelerinde istihdam etmesi, II. Mustafa'nın üzerindeki nüfuzunun iyiden iyiye artması isyanın bariz sebeplerindendir. Zamanının çoğunu Edirne'de geçiren Padişah, Şeyhülislâm Feyzullah Efendi'ye yönelen tepkilerinden haberdar edilmeyince Feyzullah Efendi'yi hedef alan isyanın önu alınamayarak ayaklanmanın yönü II. Mustafa'ya dönmüştür. Kaçmaya çalışan Şeyhülislâm Feyzullah Efendi yakalanarak Edirne'ye getirilmiş, büyük hakaret ve işkenceler ile öldürülmüş, II. Mustafa ise tahtı kardeşi III. Ahmed'e bırakmak zorunda kalmıştır. Bu olaydan sonra Edirne'de tahta çıkan III. Ahmed, İstanbul'a dönmüş ve bundan böyle hiçbir Osmanlı padişahı uzun süre Edirne'de oturmamıştır. Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Abdülkadir Özcan, "Edirne Vak'ası", *TDVİA*, C.X. İstanbul, 1994, s. 445-446.

⁶⁸ T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığının verilerine göre; 1509–1895 yılları arasında Edirne civarında şiddeti 5 ve üzerinde 20 deprem tespit edilmiştir. Yine

Edirneli Örfî Ağa'nın bizzat şahit olduğuna göre 31 Temmuz 1752 (H. 19 Ramazan 1165) akşamı vuku bulan depremde, şehirde hasar görmeyen pek az bina kalmıştı. Deprem sonrası Edirne'de sadece üç caminin minareleri ayakta kalabilmiş, 100'den fazla insan hayatını kaybetmişti⁶⁹.

Depremlerin yanı sıra nehir taşkınları, Edirne şehrinin kurulduğu günden beri maruz kaldığı afetlerdendir. 1509 yılındaki depremin ardından başlayan aşırı yağmurlar nedeniyle Tunca Nehri taşarak civar mahalleri harap etmişti. 1571 ve 1657 yılındaki taşkınlarda Edirne Sarayı da civar mahaller gibi sular altında kalmış, 1747 taşkının da ise 1500 civarında ev tamamen yıkılmıştır.

XV. yüzyıldan itibaren şehirdeki büyük yapılara zarar veren önemli bir etken de yıldırımlardır. Yıldırımlar, Başta Selimiye Camii olmak üzere defalarca minarelerin yıkılmasına sebep olduğu gibi 1489 yılında şehrin 7 ayrı bölgesine düşerek büyük yangınlar çıkarmasına sebep olmuştu. Yine 1700 ve 1732 yılında gerçekleşen yangınlar şehre bir hayli zarar verdiği gibi 1746 yangınında 30 mahalle tamamen harap olmuştu⁷⁰.

XVIII. yüzyılın ortalarına kadar doğal güzellikleri, bakımlı ve düzgün şehir yapılaşması, abidevî eserleri, canlı ticarî hayatı ve medreselerinde oluşturduğu kültür muhiti⁷¹ ile yerli ve yabancı seyyahların hayranlıkla övgüler dizdiği Edirne, yukarıda bahsedilen ve art arda gelen 1746 yangını, 1747 taşkını ve özellikle 1752 depreminin izlerini uzun süre silemedi. Geliri olan bir kısım vakıf yapıları, ilerleyen yıllarda onarıldıysa da tahrip olan pek çok yapı tamir görmeden metrûk hâlde kaldı; bazıları ise tamamen ortadan kaldırıldı. Bu tarihten sonra şehir gerileme dönemine girerek her gün biraz daha harap olmaya başlamış⁷² Tayyip Gökbilgin'in ifadesiyle bu olaylar “*şehrin felaketinin de başlangıcını teşkil etmiştir*”⁷³.

İbn-i Haldun'un “*Devletin ömrü, şehrin ömrü kadar olur*”⁷⁴ faraziyesini haklı çıkartırcasına gün be gün gerileyen Edirne, başarısız geçen 1768 ve 1786 seferleri sırasında harekât merkezi konumundaydı. Seferlerin malî yükünü çektiği gibi 1787'den

aynı verilere göre; 1509 depreminin merkez üssü İstanbul, şiddeti 9 olarak gösterilmektedir. 1751–1752 depremleri ise Edirne-Havsa merkez üssü olarak 9 şiddetinde olduğu görülür. Bkz. <http://www.deprem.gov.tr/tr/tarihseldepremler> (21 Haziran 2016 tarihinde erişildi.)

⁶⁹ Rıfât Kütük, “Edirneli Örfî Mahmud Ağa'nın Hayatı ve Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:26, Erzurum, 2004, s.201.

⁷⁰ R. Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi*, s.67-86; O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.26; M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *İslâm Ansiklopedisi (MEB.)*, s.112-114.

⁷¹ Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye: Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2009.

⁷² O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s. 27.

⁷³ M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *İslâm Ansiklopedisi (MEB.)*, s.113.

⁷⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, C.II, 6. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009, s.630.

itibaren Rumeli’de önüne geçilemeyen eşkıyalık hareketlerinden de doğrudan etkilenmeye başladı⁷⁵. 1801 ve 1806 tarihlerinde vuku bulan kargaşalarda şehir halkı âyân ve paşalar arasında kalıp çarpışmalara müdahil olmak durumunda kaldı. Dağlı İsyanlarının şiddetini artırdığı 1791–1808 tarihleri arasında bölgenin ve şehrin asayışı tamamen ortadan kalktı; eşkıyalar Edirne kazasını kuşatmaya kadar işi vardırı. Ahali eşkıyalardan korunmak için şehrin etrafında hendekler kazarak gece gündüz nöbet tutmak zorunda kaldı.

XIX. yüzyılın başlarından itibaren Balkanlarda gerçekleşen muharebeler, sefer güzergâhındaki Edirne’nin iktisadî olarak yükünü artırdığı gibi göçler nedeniyle demografik olarak da şehrin büyük iniş ve çıkışlar yaşamasına sebep oldu. Yüzyıl boyunca devam edecek bu durum XX. yüzyılda da değişmedi. Şehri hemen her açıdan olumsuz etkileyen ve baştanbaşa değişimine sebep olan durum ise 1829–1920 yılları arası dört defa işgale uğraması oldu.

İlk Rus işgali, 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde vuku buldu. 12 bin askerle Edirne önlerine gelen General Diebitch’e 20 Ağustos 1829’da şehir savaşmadan teslim edildi. Antlaşmanın imzalanmasında sonra 20 Kasım 1829 tarihine kadar 93 gün, şehir Rus işgali altında kaldı. Edirne Sarayı ve çevresi ile civar köyler işgalden bir hayli etkilendi.

Edirne’ye en fazla zarar veren işgal, 93 Harbi olarak bilinen 1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında cereyan etti. Plevne’nin dördüncü muhasarada düşmesi neticesi on binlerce ahali Rus işgal bölgelerinden göç ederek muhacir toplama merkezi ittihaz edilen Edirne’ye gelmişti. Rus birliklerinin şehre yaklaşması üzerine Edirne Valisi Hüseyin Cemil Paşa geri çekilerek Edirne Sarayı’ndaki cephanenin düşman eline geçmemesi amacıyla dört yüz yıllık sarayı infilak ettirdi. 20 Ocak 1878’de şehri işgal eden Ruslar, 13 Mart 1879’a kadar 445 gün burada kaldılar. Çatalca üzerinden Ayastefenos’a (Yeşilköy) kadar ilerleyen Rus askerleri, civar şehir ve kasabaları da bir hayli tahrip ettiler⁷⁶.

Edirne’de Müslüman-Türk mahalleleri baştanbaşa harabe hâlini aldı. İki bin kadar ev tamamen yıkıldı, zarar görmeyen cami, mescit, han, köşk ve kasır neredeyse kalmadı. Üç Şerefeli Camii’nin minaresi dahi yortu günü kasten yakılarak yortu

⁷⁵ *Edirne* ŞS. 223, s.42b-43a. H.Evahir-i Zilhicce 1201/M.03-13 Ekim 1787.

⁷⁶ M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *İslâm Ansiklopedisi (MEB.)*, s.114; O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s. 32.

eğlencesine süs hâline getirildi⁷⁷. Şehirde salgın hastalıklar baş göstererek yaklaşık 13.000 kişi salgın hastalıklardan hayatını kaybetti⁷⁸.

İşgalden sonra Belediye Reisi Dilaver Bey'in çabalarıyla Kaleiçi bölgesi yeniden imar edilmeye çalışıldı. Harap durumdaki şehir suru ve bazı binalar temellerinden yıkıldı. Yıkılan eski yapıların ve kale surlarının taşları, yeni yapılan binaların inşasında kullanıldı. Aynı yıllarda Şemseddin Sami'nin yazdıklarına göre Edirne'de; 110 bin ahali, 2 kapalı çarşı, 1 bedesten, 6 büyük ve 160 kadar küçük câmi-i şerîf, 26 mescit, 22 medrese, 3 bin ciltlik bir kütüphane, 18 kilise, 13 havra, 42 tekke, 1 harap saray-ı hümayûn, 5 kışla, biri askerî diğeri mülkî olmak üzere 2 idâdî mektebi, 1 askerî rüşdiye, 2 mülkî rüşdiye, 1 rüşdiye-i ünâs mektebiyle birlikte 6 tane daha mekâtib-i saire bulunmaktaydı⁷⁹.

445 gün süren 1878–1879 Rus işgali ile harap olan şehir, toparlanamadan 34 yıl sonra 26 Mart 1913'te Bulgarlar tarafından topa tutuldu. Tam 117 gün, Bulgar işgali altında kaldı. 21 Temmuz 1913'de geri alındı ama 25 Temmuz 1920'de bu sefer de Yunan işgaline uğradı; 25 Kasım 1922 tarihine kadar 2 sene 4 ay süreyle de Yunan işgali altında kaldı⁸⁰.

1770'lerde Kırım'dan başlayarak Osmanlı'nın geri çekilmesine mukabil, Balkanların muhtelif memleketlerinden yapılan ve sayıları milyonları bulan Müslüman-Türk ahalinin mecburî göçleri, Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar devam etti⁸¹. Çoğunluğu karayolu ile yapılan bu göçler sırasında Edirne ve çevresi çoğu zaman bir toplama merkezi vazifesi gördü. Bu büyük nüfus artışları, salgın hastalıklar ile beraber açlık ve kıtlığı da beraberinde getirdi. Yaşanan işgaller sırasında şehrin fizikî yapısı değiştiği gibi göçlerle nüfusun yapısı ve mahiyeti de bir hayli değişti. İşgal yıllarında

⁷⁷ Bulgar işgali sırasında 29 Mart 1913 günü Üç Şerefeli Camii'nin minaresi Bulgar komitacılar tarafından tutuşturularak tekrar yakılmıştır. Bkz. Rifat Osman, *Edirne Rehnümâsı*, s.33.

⁷⁸ Rifat Osman, *Edirne Rehnümâsı*, s.11. Rifat Osman, lekeli tifodan hayatını kaybeden on üç bin kişinin kaynak bilgisini, “on sene mukaddem vefat eden Edirneli Doktor Binbaşı Minas Benliyan Efendi'nin hatıratına nazaran” kaydetmiştir. 93 Harbî'nde, Rus işgal bölgelerinden göç eden ahali için Edirne geçici olarak muhacir toplama merkezi konumundaydı. Sadece Şubat-Haziran 1878 tarihlerinde, şehirdeki 45 bin muhacirden 10 bininin tifüsten hayatını kaybettiği göz önüne alınırsa, Edirne'de bu sayının çok daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK. Yay. Ankara, 1999, s.44-45.

⁷⁹ Şemseddin Sami, *Kamûsu'l-Âlâm*, C.II, İstanbul, 1889, s.808.

⁸⁰ M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *TDVİA.*, s.425-428; M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *İslâm Ansiklopedisi (MEB.)* s.114-119.

⁸¹ Yaşanan zorunlu göçler ve etkileri hakkında yapılmış kapsamlı bir çalışma için bkz. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821-1922)*, Çev: Fatma Sarıkaya, TTK. Yay. , Ankara, 2012.

saray ve cami çinilerinden, Selimiye Camii kütüphanesindeki değerleri eserlere kadar pek çok tarihî ve nadide eser Avrupa ülkelerine dağıldı.

Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde 1750'lerden itibaren tahrip olmaya başlayan şehrin imarı bir hayli vakit aldı. 1926–1958 yılları arasında, uzun süredir boş ve harap hâldeki onlarca dinî ve sosyal yapıdan geriye kalan taşlar ve arsalar satışa çıkartılarak elde edilen gelire şehir yeniden imar edilmeye çalışıldı. Zira hemen hemen hepsi vakıf malı olan cami, mescit, tekke, han, hamam gibi yapılar, kullanılması mümkün olmayacak derecede tahrip olmuş ve gelir getiren akarları da sınır dışında kalmıştı⁸².

Şehir nüfusunun, XVIII. ve XIX. yüzyıllar içinde büyük değişimler gösterdiği bilinmekle beraber XX. yüzyılın başlarında bu nüfus genellikle 70–90 bin arasında gösterilir. Göç dalgaları ve geçici iskânlar hariç tutulursa Balkan Harbi'nden sonra şehrin nüfusu 50 bini bulmuyordu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yapılan ilk nüfus sayımında (1927) ise Edirne nüfusu 34.528 olarak tespit etmişti.

Edirne, yaklaşık bir asır süren payitahtlık yıllarından sonra da önemini kaybetmemiştir. *Bilâd-ı selâse*, *tahtgâh-ı selâse*, *payitâht-ı kadîm* ve *bilâd-ı hamse* gibi sıfatlarla anılarak her daim diğer şehirlerden ayrı ve özel bir yerde tutuldu. Payitaht olmaktan çıkınca önceleri geniş bir eyâlete merkez oldu. Daha sonra, merkez olduğu idari birim küçülerek Rumeli eyaletine kaza statüsüyle bağlandı. Ancak eski başkent olduğu için Edirne'ye doğrudan vali ve hatta müftü dahi atanmadı. XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar bu ayrıcalıklarını koruyan şehir, bu yıllardan itibaren bir dizi idarî değişim geçirdi. XX. yüzyılda Edirne vilayeti, Doğu ve Batı Trakya topraklarını içine almak üzere 42.500 kilometrekare arazi üzerinde uzanıyor; Edirne, Kırkkilise, Tekirdağ, Gelibolu, Dedeoğlu ve Gümölcine sancaklarına ayrılıyordu. Balkan Harbi sonunda Meriç Nehri'nin batısında kalan son iki sancak da ayrıldı. Cumhuriyet devrinde ise, sancakların vilayet hâline getirilmesi üzerine Edirne vilâyeti yalnız eski merkez sancağının sahasından ibaret kaldı⁸³.

Görüldüğü üzere Edirne, pek çok özelliği bünyesinde barındıran ama üzerinde fazla çalışılmamış Osmanlı kentlerinden biridir. Üstelik Edirne'nin diğer Osmanlı şehirlerine göre çok daha fazla arşiv belgesi bulunmakta olup ancak belgelere dayalı

⁸² Mezkûr yapılara ait gerçekleşen satışlar ve tarihleri için bkz. R. Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi*, s.142-167.

⁸³ Besim Darkot, "Edirne, Coğrafi Giriş", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.11.

olarak yapılacak bu türden çalışmaların değerlendirilmesiyle şehir tarihi netliğe kavuşabilecektir.

III. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Konu ve Kaynaklar başlığında kısmen değinildiği üzere bu araştırmanın amacı, hakkında kapsamlı bir çalışma bulunmayan 1789–1839 tarihleri arasındaki Edirne'nin fizikî, idarî, iktisadî, içtimaî ve demografik yapısını daha ziyade arşiv belgeleri üzerinden ele alarak bir bütün halinde gözler önüne serebilmektir. Araştırmanın ortaya koyacağı sonuçlar itibarıyla Edirne'nin incelenmeyen bir döneminin aydınlatılarak bütüncül şehir tarihi yazımına ve genel mahiyetteki Osmanlı tarihi çalışmalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma, bilinen bir araştırma yönteminin, bilinmeyen bir sahaya uygulanması neticesinde elde edilen veri ve bilgilerin şehir monografilerinde kullanılan bilimsel usul ve esaslar dâhilinde şekillendirilmesiyle oluşturulmuştur. Araştırma sürecinin başında, Edirne ile ilgili tetkik eserlerden başlanarak mevcut bilgilerin mahiyeti, sınırı, çelişkili ve muğlâklık ifade eden alanlar ile hakkında herhangi bir bilgi bulunamayan konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Gerekli görülen bilgiler, fişleme usulüyle kayıt altına alınarak sırasıyla ilgili yazmalar, kronikler, dönem eserleri ve seyahatnameler taranmış ardından Edirne Vilayet Salnameleri ile Takvim-i Vakayi'ye müracaat edilerek fişlemelere devam edilmiştir. Akabinde 1785–1846 tarihleri arasında kaleme alınan Edirne kazasına ait toplam 169 şer'iyye sicilinin tamamı sıralı olarak incelenmiştir. Hemen her konuya ait örnekler toplanarak lüzumlu yerler fişlere aktarılmıştır. Araştırmanın en uzun sürecini kapsayan bu dönemden sonra aynı şekilde, başta Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmak üzere diğer ilgili arşivler taranarak eksiklik görülen bilgilerin tamamlanması yoluna gidilmiştir. Elde edilen bilgiler, oluşturulan bölüm ve başlıklara uygun tasnif ve tenkite tabi tutularak yazım aşamasına geçilmiş, gerekli hallerde tekrar mezkûr kaynaklara dönülerek bilimsel tarih metodolojisi kaideleri dâhilinde metin kaleme alınmıştır. İhtiyaç görülen yerlerde tablo, grafik ve görsel malzemeler kullanılarak konunun anlaşılabilirliği artırılmak istenmiştir.

Yazım sırasında, yayımlanmış eserlerdeki mevcut bilgileri tekrar etmekten ziyade, araştırmaya esas tutulan 1789–1839 tarihleri arasındaki arşiv belgeleri üzerinden konuların işlenmesine gayret gösterilmiştir. Ortaya çıkan yeni bilgiler vurgulanarak, mevcut bilinenlerle çelişen veri ve bilgiler açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

Böylece ele alınan her bölümde yeni ve orijinal bilgilere ulaşılarak mevcut bilgilerin sentezi yoluna gidilmiştir.

Edirne, şehir monografileri ve idare tarihi açısından diğer Osmanlı şehirlerinde görülmeyen özelliklere sahip olmakla beraber genel mahiyetteki Osmanlı tarihi çalışmaları için de örneklem gücü yüksek önemli misallere sahiptir. Şehir, 1361’de fethedilip imar edilmesinden, dört defa işgal edilip harap olmasına kadar geçen 560 yıllık süreçte sürekli bir değişim hâlinindedir. Ancak birçok tarihî meselede olduğu gibi burada da eksikliği hissedilen en önemli husus; konunun tarihî süreklilik ve bütünlüğünün sağlanamamış olması, şehir tarihi hakkında bilinenlerin belirli dönemlerde kesintiye uğraması ve bu boşluğun genellemelere gidilmek suretiyle doldurulmaya çalışılmasıdır. Yapılacak bu neviden araştırmalarla, şehir tarihinin kesintisiz olarak bilinmesi, değişim süreçlerinin tespit ve tahlili, Edirne şehir tarihi için önem arz etmekle birlikte umumî mahiyetteki tarih yazımına da önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü incelediğimiz tarih aralığı, Osmanlı’nın tüm kurumları ve toplumuyla *kanun-ı kadim*’den *nizam-ı cedid*’e geçiş sürecidir. Bu geçiş sürecinin hususiyetleri ile neden ve sonuçlarının en iyi gözlemlenebileceği şehirlerin başında da Edirne gelmektedir.

“*Osmanlı İdaresinde Edirne (1789–1839)*” başlıklı bu araştırmada, ele alınan konular mekân ve zaman olarak sınırlandırılmıştır. Bu sınırlar dâhilinde, şehrin fizikî, idarî, iktisadî, içtimaî ve demografik yapıları ayrı bölümler halinde incelenerek şehrin ve şehir yaşantısının tüm yönleri, bir bütün olarak görülmeye çalışılmıştır. Ancak Edirne’nin sahip olduğu muazzam şehir ve arşiv mirası, araştırmanın çerçevesini bir hayli zorlamıştır. Örneğin, incelediğimiz dönemde toplam sayısı bine yaklaşan dinî ve sosyal yapılar dahi, başlı başına birçok araştırmaya konu olabilecek niteliktedir. Yine Edirne’nin idarî yapısı ve yönetimi ile dönemin askerî hadiseleri mükellef çalışmalara konu olabilecek özelliklere sahiptir. Öte yandan incelediğimiz elli yıllık döneme ait 169 Edirne Şer’iyye Sicilinin yaklaşık 12 bin varak (24 bin sayfa) tutan hacmi, araştırmayı her yönden etkileyen unsurlardan biri olmuştur. Buna rağmen belirlenen konu ve tarih aralığı daraltılmamış, arşiv belgelerinin kullanımı ve konuların işlenişinde önem ve fayda esaslı gözetilerek daha ziyade yeni bilgilerin aktarılmasına özen gösterilmiştir. Bazı durumlarda, ele alınan konunun genel çerçevesi çizilerek gereksiz detaylara girilmemiş lüzumlu hâllerde ise detaylı örnekler verilerek konuya açıklık getirilmeye

alışılmıştır. Her hâlükârda, ilmi yöntemler dâhiline eldeki verilerin en iyi şekilde değerlendirilerek, kullanılmasına azamî gayret gösterilmiştir.

Elbette bu çalışma ile incelenen dönem Edirne'sindeki tüm meselelerin halledildiği, başkaca çalışmalara gerek kalmadığı neticesi çıkarılmamalıdır. Bu araştırmayla Edirne'nin tetkik edilmemiş bir dönemi bir nebze aydınlatılarak bazı soru ve sorunlar daha anlaşılabilir hâle gelmişse de yapılabilir birçok farklı konudaki yeni çalışmalara da kapı aralayarak ışık tutmak istenmiştir. Zira araştırma neticesinde, cevap verilemeyen sorular olduğu gibi yeni soru ve sorunlar da hâsıl olmuştur. Nitekim Edirne gibi müstesna bir konuma ve tarihe sahip şehir hakkında ne kadar çalışılsa kâfi gelmeyeceği beyandan varestedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EDİRNE ŞEHRİNİN FİZİKÎ YAPISI

Kara ve nehir yollarının önem arz ettiği, verimli arazilere sahip ve doğal bir savunma hattının içinde konumlanmış bir şehirdir Edirne. Bugün itibariyle Yunanistan ve Bulgaristan'a sınır, Türkiye'nin serhat bir şehri konumundaysa da tarihî ve coğrafi olarak çevresiyle bütünlük gösteren merkezî bir şehirdir. Merkezini Edirne'nin oluşturduğu bu doğal çevre, doğuda Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki topraklarını içine almakla beraber batıda, güneyden kuzeye doğru çizilecek Kavala-Filibe-Burgaz hattı ile doğrudan ve biraz ilerisindeki Selanik-Sofya-Varna hattıyla dolaylı olarak ilişkilidir. XX. yüzyılın başına kadar korunan bu bütünlük, Roma ve Osmanlı dönemleri boyunca eyalet ve vilayet sistemleriyle de muhafaza edilmiş bir bütünlüktür.

Edirne, Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan doğal vadilerin yarattığı yol güzergâhında, adeta bir kavşak konumunda yer almaktadır. Bu stratejik konumu⁸⁴ nedeniyle giriş kısmında değinildiği üzere tarih boyunca coğrafyasının yarattığı müspet şartlarından istifade ettiği gibi aynı coğrafyanın getirdiği menfi neticelere de katlanmak zorunda kalmıştır; kimi zaman sefer ve göç yollarının güzergâhı, kimi zaman da hedefi olmuştur. Demografik özellikleri gibi şehrin fizikî yapısı da sürekli değişiklik göstermiştir.

Roma İmparatoru Hadrianus (117–138) zamanında etrafı surlarla çevrilerek şehir hukuku verilen Edirne, Osmanlıların şehri fethettiği 1361 yılına kadar kale-şehir görünümünden çıkamamıştı. Fetihden sonra şehir, kalenin dışına çıkarılarak abidevî eserlerle donatılmış, İstanbul'un fethine kadar Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar 400 yıl her yönden en parlak dönemini yaşamıştı. 1750'lerden başlayarak 200 yıl boyunca devam eden süreçte ise Edirne bambaşka bir şehir hâlini almıştır. Edirne'nin yaşadığı doğal afetler, Rumeli'deki bitmek bilmeyen askerî hareketlilikler ve dört defa işgale uğraması şehri büyük bir fizikî değişim sürecine sokmuştur. Edirne Sarayı'ndan şehir surlarına, mahallelerden dinî ve sosyal

⁸⁴ Evliya Çelebi'nin Edirne'nin stratejik konumunu kendine has üslûbuyla değerlendirdiği satırlar mühimdir; Evliya Çelebi'ye göre Roma, *Kızilelma*'dır. Edirne ise o diyarın kapısı ve kilididir: “*Edirne, Kaym-i Yunan'ın ikinci tahtıdır ammâ diyar-ı Alaman ve bilâd-ı Kızilelma'nın kapısıdır. İnşallahu Teâla lafz-ı Ganîm'de Kızilelma'da feth olur. Nitekim Edirne ol diyarın kilididir.*” Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, C.III., s.238.

yapılara kadar görülen bu değişim ve tahribat, Edirne'nin Türkiye Cumhuriyeti'nin bir sınır şehri konumuna gelmesi ile de şehrin doğal çevresinin sınırlanmasına yol açmıştır.

Bu bölümde, yukarıda genel çerçevesi çizilen hususlar dâhilinde Edirne'nin genel coğrafi konumu, yol ağları, fizikî yapısı, şehir yapıları ile bunları etkileyen unsurlar ortaya konularak incelediğimiz dönemdeki mevcut durum ve değişimler ele alınmaya çalışılacaktır.

1.1. Şehrin Konumu ve Genel Yapısı

1.1.1. Yol Ağları

Edirne, Balkan yarımadasının güneydoğu köşesini teşkil eden Trakya kesiminde, Arda ve Tunca çaylarının Meriç Nehri'yle birleştiği düzlüklerin hemen doğu tarafında 41° 40' 15'' kuzey enlemi ve 26° 33' 50'' doğu boylamında yer almaktadır. Şehir, Balkanların dağlık yapısı içerisinde nehirler ve vadiler yoluyla oluşmuş doğal yolların kavşak noktası konumundadır⁸⁵.

Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan doğal ve kadim yolların en önemlisi, Balkan ve Rodop dağları arasında geniş bir oluk şeklinde ilerleyen Meriç Vadisi'nin yarattığı tabii koridordur. Balkanların ortasından geçen kuzeybatı yönlü bu koridorun bir ucu, Filibe üzerinden Sofya havzasına ve devamında kolay geçilen Niş Vadisi üzerinden Macaristan'ın güney ovalarına açılmaktadır. Trakya ovalarına açılan koridorun diğer ucunda ise Edirne vardır. Tunca Vadisi'nin yarattığı yol güzergâhı da Doğu Rumeli ve Doğu Bulgaristan üzerinden Tuna ağzı etrafındaki memleketlere, Kırım'a ve genel olarak Doğu Avrupa yollarına bağlanır. Arda Vadisi'ni izleyen yol ise Rodop dağlarına doğudan girmeye imkân sağlayan hemen hemen tek yoldur⁸⁶.

Vadiler yoluyla oluşmuş Balkanların bu doğal geçitleri, Roma döneminde itibaren faal olarak işlemekteydi. Üzerinde Edirne'nin de yer aldığı ve en önemli yol güzergâhı olan Meriç Vadisi'nin yarattığı tabii koridor, Roma döneminde *Via Militaris*,⁸⁷ Osmanlı'nın kullandığı üçlü yol ağı⁸⁸ sisteminde ise *Orta Kol* olarak

⁸⁵ M.T. Gökbilgin, "Edirne", *TDVİA.*, s.425.

⁸⁶ Besim Darkot, "Edirne, Coğrafi Giriş", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.2-3.

⁸⁷ Balkanlarda Roma döneminden beri kullanılan ana yol güzergâhları şunlardır: •Via Militaris: İstanbul – Edirne – Meriç boyunca – Filibe – Succi Geçidi – Vakarel Geçidi – Sofya – Nişava Vadisi – Niş (Güneye Ege ve Makedonya'ya, batıya Adriyatik'e, güneybatıya Trakya ve Konstantinopolis'e ve kuzeye Tuna'ya doğru giden güzergâhların üstündeki kilit kavşak noktası) – Morava Vadisi - Kostolac - Belgrad. (Bu yol, kilit konumunda askeri bir güzergâhtı, doğuya ve batıya giden yan yollarla tamamlanıyor, böylece Güney

adlandırılarak kullanılmaktaydı. Bu yol güzergâhı büyük askerî seferlerde, ticaretle, her türlü ulaşım, taşımacılık ve haberleşmede kullanılan ana yol güzergâhıdır. Balkanların yol ağı sisteminde ve Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan yol güzergâhı içinde birinci derecede öneme sahiptir. Edirne'nin üzerinde bulunduğu bu ana güzergâh, şehrin çevresindeki tâlî yollar ile birlikte değerlendirildiğinde her hâlükârda Edirne'yi ana yoldaki bir güzergâh yeri olmaktan ziyade bölgesel organizasyon ve koordinasyon merkezi hâline getirmektedir.

Edirne'nin Balkan karayolları ağında arz ettiği önemin yanı sıra XIX. yüzyılın sonlarına kadar nehir taşımacılığı konusunda da ehemmiyet arz ettiği görülür. Edirne'de Tunca ile birleşerek Enez'de Ege Denizi'ne dökülen Meriç Nehri, uygun mevsim ve debi şartlarında Balkanlardan gelen küçük çaplı askerî ve ticarî yükleri Edirne'ye getirdiği gibi Enez Limanı⁸⁹ yoluyla bu bağlantı tüm Akdeniz'e açılmaya da imkân sağlamaktaydı. Ancak 1801 yılından itibaren Meriç Nehri'nden bir kol ayrılarak Enez Limanı'nı çamurla doldurmaya başlaması, aynı yüzyılın sonunda limanın kullanılamaz hâle gelmesine sebep olmuştu⁹⁰.

İncelediğimiz tarih aralığında nehir taşımacılığının, daha ziyade Meriç üzerinde Filibe-Edirne-Enez hattında gerçekleştiği görülmektedir. Edirne'de, Tunca ve Meriç nehirlerinden Dersaadet'e naklolunmak üzere sal tabir olunur sefineleri yükleyerek

Tuna Ovası'na, Balkan Dağları'na ve Karadeniz kıyı ovasına, ayrıca batıda Batı Morava vadilerine, İbre ve Drin ırmaklarına geçiş olanağı tanıyordu.)

•Edirne – Sredna Gora Sıradağları'ndan karşıya – Şipka Geçidi üstünden Balkan Sıradağları'ndan geçerek – Niğbolu – Zıştovi.

•Via Egnatia: İstanbul – Marmara Ereğlisi – Selanik – Vodina – Manastır – Filibe – Ohri – Elbasan – Adriyatik kıyısında Dirrahion (Dürres).

•Selanik – Vardar Vadisi ve Demir Kapiya Geçidi – Stobi – Üsküp – Niş.

•İstanbul – Ahıyolu – Misivri – Varna – Tuna ağzı. Kaynak ve detaylı bilgi için bkz. Jonh Haldon, *Bizans Tarih Atlası*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s.29-31.

⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde yol ağı Anadolu ve Rumeli'de üç ana kola ayrılmış olup bu ana yollara bağlanan tâlî yollarla da gruplandırılmıştır. Sağ, sol ve orta kollar olarak isimlendirilen bu yolların Rumeli'deki güzergâhları genel olarak şu şekildedir: • Rumeli Sağ Kol (Canib-i Yemin-Kırım/Karadeniz Ticaret Yolu): İstanbul – Vize – Kırklareli – Prevadi – Karasu – Babadağı – İsakçı – Akkırman – Özi – Kırım – vd. • Rumeli Orta Kol (Via Militaris-Tarık-i Evsât): İstanbul – Silivri – Çorlu – Edirne – Filibe – Sofya – Niş – Belgrad- vd. • Rumeli Sol Kol (Via Egnatia-Cânib-i Yesâr): İstanbul – Tekirdağ – Malkara – Firecik – Dimetoka – Gümölcine – Selanik – Yenişehir (Larissa) – vd.

Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İlgi Yay., İstanbul, 2014, s.95-139.

⁸⁹ Enez, Antikçağ'dan itibaren Trakya'nın önemli bir liman şehriydi. Enez Limanı, Meriç Nehri'nin getirdiği taş ve kumlarla tamamen dolduğu XIX. yüzyılın sonlarına kadar faal bir ulaşım imkânına sahipti. Bkz. Kemal Göçmen, "Enez Limanının Değişen Öneminde Meriç Deltasının Etkileri", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 2-5. Ciltler, İstanbul, 1974, s.253-266.

⁹⁰ Arşiv belgelerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla 1801 yılına kadar Meriç Nehri, Enez Limanı'nın dışına dökülürken birkaç seneden beri nehirden bir kol ayrılarak liman bölgesine doğru akmaya başlamıştı. Ayrılan kolun limanı çamurla doldurmaya başlaması da bu yıllara tekabül etmektedir. Bu konuda yapılan ilk keşif için bkz. BOA. C.NF.,13-617. H.25 Zilhicce 1215/M.09 Mayıs 1801.

Enez'e gönderilecek eşyanın tahmil ve tanzimini idare için *Salcılar Kethüdalığı* da bulunmaktaydı⁹¹. Aynı şekilde küçük çaplı askerî yüklerin taşınması sırasında Meriç Nehri'nden istifade edildiği görülür. Nitekim 24 Aralık 1825 tarihli bir ferman suretinde, Sofya'dan Dersaadet'e gönderilmesi talep edilen 3 kıta sürat topu ile 3 kıta küçük çakaloz topunun karayolu ile Sofya'dan Filibe'ye, Filibe'de sallara yüklenerek Meriç Nehri ile Edirne'ye gönderilmesi, Edirne'de sallardan çıkarılarak karayolu ile Tekfurdağı İskelesi'ne gönderilmesi, Tekfurdağı İskelesi'nde gemilere yüklenerek Dersaadet'e ulaştırılması talep edilmekteydi⁹². Elbette dönem itibariyle nehir ve deniz ulaşımının, kara ulaşımına tercih edilmesinin başlıca sebebi, nehir ve deniz üzerinden yapılan taşımacılığın kara taşımacılığına oranla daha ekonomik olmasıdır.

Nehir taşımacılığının yanı sıra yukarıda verilen örnekte görüldüğü üzere Edirne'nin İstanbul ile olan irtibatında Tekfurdağı (Tekirdağ) İskelesi önemli bir yer tutmaktaydı. İstanbul'un iaşesi için Edirne ve civarından mübayaası istenilen yüklü zahirelerin birçoğu karayolu ile değil Tekfurdağı İskelesi'nden sefinelere yüklenerek deniz yolu ile İstanbul'a gönderilirdi. Yine Rumeli'deki seferler sırasında Ordu ihtiyacı için İstanbul'dan gönderilen mühimmatların çoğu, önce gemilerle Tekfurdağı İskelesi'ne, oradan arabalara yüklenerek Edirne üzerinden ilgili bölgeye gönderilmekte ya da daha sonra kullanılmak üzere Edirne'deki uygun mahallerde muhafaza edilmekteydi⁹³.

İncelediğimiz dönemde, Enez ve Tekfurdağı iskeleleri kadar yoğun kullanılmasa da Edirne'nin Akdeniz ile irtibatını sağlayan üçüncü önemli liman, Gelibolu İskelesi idi. Gelibolu İskelesi'nin Edirne ve civarındaki özellikle 1800–1805 tarihleri arasında Bahri Sefid canibine çıkacak Donanma-yı Hümayun ihtiyacı için yapılan mîrî mübayaalarda

⁹¹ *Edirne* ŞS. 226, s.79a. H.15 Recep 1202/M.21 Nisan 1788; *Edirne* ŞS. 339, s.48a-b. H.13 Cemaziyülevvel 1241/M.24 Aralık 1825.

⁹² *Edirne* ŞS. 339, s.48a-b. H.13 Cemaziyülevvel 1241/M.24 Aralık 1825.

⁹³ İncelediğimiz dönemde, özellikle İstanbul'un zahire ihtiyacı için yapılan nakiyelerde Edirne ve çevre kazaların Tekirdağ İskelesi ile çok yoğun bir trafiği olduğu görülmektedir. Edirne Şer'iyye Sicillerinde, gerek İstanbul'un iaşesi için gerekse askerî maksatlarla yapılan nakliyata dair yüzlerce örnekten birkaç tanesi için bkz. *Edirne* ŞS. 223, s.18a-b. H.19 Şevval 1201/M.04 Ağustos 1787; *Edirne* ŞS. 223, s.42b. H.19 Zilhicce 1201/M.02 Ekim 1787; *Edirne* ŞS. 335, s.54b. H.21 Şevval 1239/M.19 Haziran 1824.

sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır⁹⁴. Yine Edirne'nin 120 kilometre kuzeydoğusunda bulunan Burgaz İskelesi yoluyla şehrin Karadeniz ile bağlantısı sağlanmaktaydı⁹⁵.

Netice olarak Edirne'nin karayollarında kavşak noktası konumunda bulunan yol ağını; Tekirdağ, Enez, Gelibolu ve Burgaz İskeleleri yolu ile Marmara, Akdeniz ve Karadeniz ile birleştirdiği bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Bu hâliyle, ana yol güzergâhında yer alan Edirne'nin, sadece doğu-batı yönlü karayolu ulaşımında bir kavşak ya da geçiş yeri olduğunu ifade etmek yetersiz kalmaktadır. Zira incelediğimiz dönemde görüldüğü gibi Edirne karayollarındaki konumunu, deniz yolları ile de güçlendirmiş, Akdeniz ve Karadeniz havzasına açılma sıkıntısı çekmeyen, bir nevî Balkanların koordinasyon merkezi konumundadır. Ayrıca Tunca ve Meriç üzerinde yapılan nehir taşımacılığı da göz önüne alındığında her hâlükârda bugüne kıyasla taşımacılıkta deniz ve nehirlerin kullanımının Osmanlı döneminde çok yoğun olduğu ve bunda Edirne'nin payının bir hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.2. Şehrin Coğrafi Yapısı

Tarihöncesi yerleşim yerlerinin pek çoğunda olduğu gibi su kenarı yerleşimi görünümündeki Edirne'nin konumunu ve yapılaşmasını belirleyen ana unsur, Meriç ve Tunca nehirleri olmuştur. Edirne'yi kuzey, batı ve güney yönlü üç taraftan çevreleyen Tunca Nehri'nin Meriç'e karışmadan önce çizdiği son kavisin içinde yer alan şehir, doğal bir savunma hattı içine olduğu gibi şehrin yerleşim alanlarının sınırlarını da doğrudan Tunca nehri belirlemiştir.

Tunca kavisinin hemen hemen tam ortasına düşen ve üzerinde Selimiye Camii'nin bulunduğu tepelik kesim denizden 75 metre yüksekliktedir. Meriç ve Tunca kıyıları civarında 30–35 metre olan bu yükseklik, şehrin doğusuna doğru daha da artarak 95–100 metreyi aşar⁹⁶. Nehirlerin sağladığı imkânlar, şehre bir sayfiye yeri görünümü kazandırdığı gibi günümüze kadar süregelen nehir taşkınları, şehir yapılaşmasında da belirleyici etken olmuştur.

⁹⁴ Bahr-i Sefid canibine ihraç olunacak Donanma-yı Hümayun ihtiyacı için Gelibolu'da mîrî peksimcedci Bulgaroğulları Kostantin ve Yorgaki zımmîler marifetiyle yapılan mübayaa için bkz. *Edirne* ŞS. 267, s.2a-3a. H.11 Şevval 1215/M.25 Şubat 1801.

⁹⁵ 1787 yılında Özi'ye gönderilmek üzere Edirne'de Ayşe Hatun Hanı'nda mevcut olan 170.000 kile arpadan 38.000 kilesinin Özi Kalesi'ne irsali için arpanın, Burgaz İskelesi'ne nakledilmesine ferman sureti bkz. *Edirne* ŞS. 223, s.6b. H.06 Şaban 1201/M.24 Mayıs 1787.

⁹⁶ M.T. Gökbilgin, "Edirne", *TDVİA.*, s.425.

Tunca ve Meriç taşkınları ile bazen de Arda nehriyle birlikte üç nehrin birden taşkın yaratması, şehrin tarih boyunca karşılaştığı büyük sorunlardan olmuştur. Yerleşim yerleri ve ekili arazilere zarar veren taşkınlar, çoğu zaman nehirler üzerindeki köprülerin de zarar görmesine sebep olmuştur. Edirnelilerin “büyük su” dediği taşkınlardan özellikle 1509, 1657, 1747, 1844, 1845, 1857, 1863, 1890, 1893, 1894, 1897 ve 1907 taşkınları şehre ciddî anlamda zarar vererek yüzlerce evi kullanılamaz hâle getirmişti⁹⁷. İncelediğimiz dönemde şehirde büyük çaplı taşkınlar görülmemekle beraber küçük çaplı, daha ziyade köprülere zarar veren tuğyanlar görülmektedir. Bu taşkınların detaylarına ve neden oldukları tahribata ilgili başlıklarda yer verilecektir.

Nehirlerin yanı sıra Edirne’nin şehir yapısını ve genel görünümünü etkileyen ikinci ana etmen, bugün tamamen ortadan kalkmış olan şehir surlarıdır. Roma İmparatoru Hadrianus (117–138) zamanında yapılan şehir surları Osmanlıların Edirne’yi fethine kadar şehri, bir *kale-şehir* konumuna sokarak sınırlarını belirlemişse de 1361 tarihinden sonra şehir yapılaşması surların dışına çıkmaya başlamıştı. Lâkin Edirne surları, Kaleiçi semtinin ve şehrin genel yapılaşması üzerinde hâkim bir rol oynamış olup bugün dahi etkileri fark edilebilir hâldedir.

İncelediğimiz 1789–1839 tarihleri arasında Edirne’nin genel şehir yapısında görülen en önemli fizikî değişikliklerin başında, şehrin korunması için etrafına hendekler kazılarak buralara oda ve karakollar inşa edilmesi gelmektedir. Öyle anlaşıyor ki daha ziyade 1829 yılındaki Rus işgalinden sonra yapımına başlandığı bilinen⁹⁸ Edirne tabyalarının daha iptidaî bir şekli de olsa çok daha önceki yıllardan itibaren kullanılmaktaydı. Zira Rus General Dibiç 1829 yılı Ağustosunda Edirne’ye yaklaşırken şehri dürbünle görmek için çıktığı ilk yükseltide, eski zamandan kalma siperleri görerek “*Bu siper çoktandır burada*” dediği ve şehre yaklaşırken çevreyi inceleyen Rus subayların, şehrin sol tarafındaki tabyaları ve parlayan tüfekleri fark ettiği, Fransız kökenli Diplomat Feliks Fonton tarafından kaleme alınmıştır⁹⁹. Yine Rus Hariciyeci Andrey Muravyov, aynı anları şu şekilde aktarmıştır: “*6 Ağustos [1829] akşamı Edirne’ye yaklaştık. Şehir, Büyük Derbent’in son dağlık sırtlarından görkemli*

⁹⁷ Taşkın tarihleri için bkz. R. Kazancıgil, *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi*, s.14 vd.

Müteferrik belgelerden anlaşıldığı kadarıyla taşkınlardan korunmak için şehir yöneticileri, sedd inşa edilmesi, nehrin yatağına yakın taşkın alanlarına bağ ve bahçe yaptırılmaması, nehrin uygun olmayan bölümlerine değirmen kurulmaması, budanan ağaç parçalarının ve çöplerin nehre atılmaması gibi tedbirler almaya çalışmaktaydı.

⁹⁸ Ahmed Lütfi Efendi, *Vakanüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, C.II-III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999, s.385; *Edirne İl Yıllığı (2005)*, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul, 2005, s.337-338.

⁹⁹ Hüseyin Mevsim, *Rus Gözüyle Edirne*, İstanbul, 2015, s.41.

görünyordu. Muhteşem Selimiye'nin yüksek minareleri açık gökyüzünü, sanki İslâm'ın eşiğinden İstanbul yönüne açılan hava kapıları gibi iki net çizgiyle bölüyordu. Arda, Tunca ve Meriç'in yeşil kıyılarında şahane bir vadiye yayılan Edirne bahçelerle çevriliydi. Başkomutan yüksek kurgana tırmandı ve şehrin konumunu gözden geçirirken yandaki tepelerde toprak siperler gördü. "Bu tabyaların çok eski olması lâzım, çünkü Edirne'ye karşı yönlendirilmiş!" dedi."¹⁰⁰

Edirne'nin çevresindeki coğrafi yapı ve yükseltiler incelendiğinde, ilk çağlardan itibaren savunma ya da kuşatma amaçlı kurulacak bir tahkimatın çok az değişikliklerle hemen hemen aynı bölgelere kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir.

1801 yılında Rumeli Valisi Hakkı Paşa'nın mahiyetinde bulunan askerlerin isyan ederek Edirne ahalisi ile çarpışmasına sebep olan hadiselerde¹⁰¹ hendek ve tabyaların kullanımına ihtiyaç duyularak gece gündüz ahalinin ve esnafın nöbet tuttuğu Edirne Şer'iyye Sicillerinden anlaşılmaktadır¹⁰². Edirne'nin çevresine kazılan hendeklerin genişletilerek oda ve karakollar inşa edilmesi ise Dağlı İsyanlarının¹⁰³ iyice şiddetlenerek eşkıyanın Edirne önlerine geldiği günlere tesadüf etmektedir.

Edirne Kadısı Mevlana Abdurrahimzade Ali Rıza'nın 04 Haziran 1802 (H.02 Safer 1217) tarihli ilâmında; askerî seferler gailisiyle eşkıya üzerine dikkat olunamadığından eşkıya gürûhunun bir hayli arttığı, çevre köylere hücum ederek yağmalamaya başladığı belirtildikten sonra Edirne'de sakin bilcümle ulema, süleha, ağavat ve ahalinin ittifakıyla gece-gündüz nöbet tutulan metrislerde kar ve yağmur

¹⁰⁰ H. Mevsim, *a.g.e.*, s.15-16.

¹⁰¹ 1801 Edirne Vakası olarak da bilinen olaylar daha ziyade Rumeli Valisi Hakkı Paşa'nın Dağlı İsyanları sırasında aldığı sert tedbirlerden kaynaklanmış görünmektedir. Âyân ve derebeylerinin muhalefeti ve kıskırtmasıyla askerlerin de ayaklanması neticesi şehir halkı çatışmalara müdahil olmak zorunda kalmıştır. Hakkı Paşa'nın malları müsadere edilerek Sakız Adası'na sürülmüşse de ardından Arnavut ve dağlı sekbanlar aylıklarını bahane ederek tekrar isyan etmiş, Ömer Paşa'nın oğlunu kaçırarak aylıklarını talep etmişlerdir. Çok geçmeden eşkıyayı tenkile gelen Gürcü Osman Paşa'nın da 1802 yılı Mayısında isyan etmesiyle Edirne'nin asayışı tamamen ortadan kalmıştır. Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C.VII, 2. Tab', Dersaadet, 1309, s.151-153; 1801-1803 yılları arasındaki yaşanan olayların belgeleri için bkz. Sadık Emre Karakuş, *270 Nolu Edirne Şer'iyye Sicili (H.1216-1217/M.1801-1803)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. *Üçüncü Bölüm/Şehir Asayişini Etkileyen Olaylar/1801 ve 1806 Vakaları*.

¹⁰² Mahruse-i Edirne'de, ihtiyaç hâlinde şehri muhafaza için şehrin dört tarafına kazılan hendekler hizasında bina ve inşa olunan tabyalara lüzumunda âdemler yerleştirilerek muhafaza olunageldiğine binaen bu esnada dahi iktiza edenler ile mezkûr tabyalara âdemler konulması ve be-her gece muhafazası hususuna dikkat olunmasına. *Edirne ŞS.* 267, s.7b. H.27 Şevval 1215/M.13 Mart 1801.

¹⁰³ Kırcaali ve Deliorman bölgesinde ortaya çıkarak 1791-1808 tarihleri arasında âyânlar eliyle Rumeli'nin pek çok bölgesinde büyük tahribat yapan ve Edirne'yi de bir hayli etkileyen bu isyanların mahiyeti ve detayları için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara, 1983.

yağdığında silahlarını muhafaza için muktezî olan mahallere odalar ve fevkanî karakol haneler bina olunması lâzım geldiğinden bahisle inşaya başlandığı bildirilmiştir¹⁰⁴.

Aynı dönemin masraf defterleri incelendiğinde inşa edilen oda ve karakollar için daha ziyade ahşap malzeme kullanıldığı ve 10 bin kuruşun üzerinde harcama yapıldığı görülmektedir¹⁰⁵. İlerleyen yıllarda da ihtiyaçlar arttıkça farklı bölgelere metrislerin kazılmasına, oda ve karakollar yapımına devam edilmiştir. Metrislerin yapımında ve kazılan hendeklerin temizlenmesinde, şehir halkının yanı sıra şehir mimarı ve halifeleri de görev almış; mahalle imamı ve kethüdalar vasıtasıyla nöbet bekleyen ahali gayrete getirilmeye çalışılmıştır¹⁰⁶.

1829 yılındaki Rus işgalinden sonra Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Hüseyin Paşa'nın dikkati çekmesiyle Edirne kazasının çevresindeki istihkâmların gerekliliği anlaşılarak daha muhkem tabyaların yapımına başlanmıştır. Divan-ı Hümayun Tercümanı İshak Efendi marifetiyle inşa olunacak tabyalara konulmak üzere muhtelif çapta on kıta top tertip edilerek Edirne'ye gönderilmiş¹⁰⁷ Ordu-yı Hümayun Tercümanı Naci Efendi tarafından yapımı planlanan istihkâmlara ait bir taslak kroki (bkz. EK-10) çizimi de yapılmıştır¹⁰⁸. Bu dönemde Hıdırlık Tabyası bir miktar güçlendirilmiş ise de esaslı bir inşa faaliyetine girişilememiştir. Tabyaların son hâlini alması ise 93 Harbi öncesi ve çok daha ziyade Balkan Harbi öncesindeki inşa faaliyetleriyle vuku bulmuştur¹⁰⁹.

¹⁰⁴ BOA. HAT., 67-2876. H.02 Safer 1217/M.04 Haziran 1802.

¹⁰⁵ 06 Mayıs 1802'den 09 Kasım 1802'ye kadar yapılan şehir masrafları için bkz. *Edirne ŞS.* 270, s.117-125; S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.382-412.

¹⁰⁶ *Edirne ŞS.* 285, s.7a-13a. H.09 Zilkade 1221/M.18 Ocak 1807.

¹⁰⁷ BOA. HAT., 1066-43721, H.07 Safer 1245/M.08 Ağustos 1829.

¹⁰⁸ Tabyalar, Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Hüseyin Paşa'nın talebiyle planlanmaya başlamıştır. Hazırlanan taslak kroki, Ordu-yı Hümayun Edirne'ye geldiğinde biraz hendese bilgisi olan Tercüman Naci Efendi tarafından hazırlanmıştır. Sadrazam Reşid Paşa, tabyaların yapımı "murad-ı şahane" ise tabya mevkiilerinin, yüksekliğinin ve top menzillerinin iyice hesaplanması için mühendisler görevlendirilmesini Hüseyin Paşa'ya bildirmiştir. BOA. HAT., 1077-43951. H.1245/M.1829-1830.

¹⁰⁹ "Balkan Harbi'nden çok zaman önce aralarında Golç Paşanın da bulunduğu heyetler Edirne'nin tahkim tarzı hakkında arazi üzerinde incelemelerde ve bunun ardından teklifte bulunmuşlardır. Fakat bütün bu çalışmalar, 1912 senesi Nisanına kadar kuramlardan ileri geçememiştir. Bu tarihten önce Edirne'de tahkimat amacıyla yapılan tesisat ise eski tarzda ve kısmen 1877-1878 seferinden önceki senelerden kalma ve harap olmuş bazı tabyalarla adı birkaç taş ve tuğladan yapılmış cephaneliklerden başka bir şey değildi. Taş ve tonoz inşaatına toprak kütesi ile takviye edilerek meydana getirilmiş olan bu eski tabyaların savunma özelliğine gelince esasen 30 seneden beri ihtiyaca göre değişiklik ve takviyeleri şöyle dursun hiçbir suretle tamir yüzü görmemişti. Bu eserler zamana uygun silahlarla silahlandırmak hâlinde bile ne yakın ne de uzak savunma için işe yaramamakla beraber, arz ettikleri kocaman yükseklikler ile civarlarında tesis edilecek zamana uygun savunma tesislerine de zararlı olabilecek vaziyette idiler." Ali Remzi Yiğitgüden, *Balkan Savaşı'nda Edirne Kale Muharebeleri C.I-II*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.10.

1.2. Yönetim Örgütlerinin Bulunduğu Yerler

1.2.1. Edirne Kalesi

Edirne Kalesi, Roma İmparatoru Hadrianus (117–138) zamanında yapılmış, 1863–1880 yıllarında peyderpey mevcut surlar yıkılmak suretiyle tarihe karışmıştır¹¹⁰. Bugün *Kaleiçi*, eskiden *Derun-ı Hisar* olarak adlandırılan semtte, 360.000 metrekare alana tekabül eden klasik Roma *castrum*’u görünümünde ve dikdörtgen planlıydı. Ekler kısmında bulunan EK-11’de gösterilen alanın etrafı sekiz zirâ (6 m.) yüksekliğinde, dört zirâ (3 m.) kalınlığında surlarla çevrilmişti. Surların dört köşesinde yuvarlak büyük birer kule, her kule arasında dört köşeli on iki burç bulunmakta olup kalenin toplam dokuz kapısı vardı¹¹¹.

Surların çevresindeki dört büyük kuleden günümüze kalan, sadece kuzey yönündeki *Büyük Kule*’dir; 1894’te şekli değiştirilerek saat ve yangın kulesi haline getirilmiştir¹¹². Abdurrahman Hibri Efendi’nin naklettiğine göre Büyük Kule’nin, Bizans döneminde Tekfur Sarayı müstemilatına dâhil olduğu zannedilmektedir. Osmanlı dönemindeyse uzun müddet mühimmat konularak cebehane olarak kullanıldı.

Edirne Kalesi’nin ikinci kulesi, kuzeybatı yönündeki *Yelli Burgaz Kulesi*’dir¹¹³. Kulenin ismi, Osmanlıların fethinde Hacı İlbey’in bu civardan şehre girdiği veya burada ikameti dolayısıyla İlbey Burgazı’ndan galat olarak değişerek geldiği yönündedir. Uzun dönem vüzera ve ümera hapishanesi olarak kullanılmıştı.

Üçüncü kule, güneybatı yönündeki *Germekapı Kulesi*’dir¹¹⁴. Tunca Nehri’nin kenarında su kulesi vazifesi görmekteydi. Sura bitişik diğer bir kule ile arasındaki germe duvar nedeniyle bu ismi almıştır.

¹¹⁰ Yıkılan kale surlarının taşları, o dönem inşa edilen bazı kamu binalarında yapımında kullanılmıştır. Bir kısmı ise parası mukabili satılarak şahıslara ait mülk ve binaların inşasında kullanılmıştır. Örneğin, Kırilangıç Bayırındaki hastanenin yapımında Hükümet Konağı’nın yenilenmesinde bu taşlardan istifade edilmiştir. Bkz. O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.344-349.

Daha ziyade dönemin Edirne Valisi Hurşid Paşa’nın kendi inisiyatifıyla aldığı anlaşılan bu karar, Meclis-i Vükelâ tarafından uygun bulunmayarak surların muhafaza edilmesi talep edilmişse de surların yıkımına devam edilmiştir. M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *İA. (MEB.)*, s.115.

¹¹¹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.III, s.239 vd.; Abdurrahman Hibri, *a.g.e.*, s.15; Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Haz.: Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014, s.70; Rifat Osman, *a.g.e.*, s.26.

¹¹² Çeşitli kaynaklarda, *Hadiran Kulesi*, *Tekfur Kule*, *Kaplı Kule*, *Makedonya Kulesi*, *Saat Kulesi*, *Millet Saati* gibi isimlerle de anılmaktadır. 1953 yılındaki depremden zarar görmesi üzerine tehlike arz ettiği gerekçesiyle üst kısmı dinamitle patlatılarak yıkıldı.

¹¹³ Evliya Çelebi, bu kuleyi *Makedone Kulesi* olarak isimlendirir.

¹¹⁴ Evliya Çelebi, bu kuleyi *Manyas Kulesi* olarak isimlendirir.

Kalenin güneydoğu köşesindeki dördüncü kule *Zindan Kulesi*'dir. Zindanaltı mevkiinde idi. 1826'ya kadar Edirne Yeniçeri Ağasının kontrolünde hapishane olarak kullanıldı¹¹⁵.

Kalenin dokuz farklı yerde kapısı bulunmaktaydı. *Kule Kapısı*, ismini yanındaki Büyük Kule'den almıştı; Ketenciler Çarşısı'na açıldığı için Ketenciler Kapısı da denilirdi. *Top Kapısı*, II. Murad döneminde iç tarafındaki Tophane nedeniyle bu ismi almıştır; Ağaç Pazarı'na açılırdı. *Kafes Kapısı*, Mihal Köprüsü'ne açılırdı; adını civarda eskiden bulunan kadınlara mahsus hapishaneden (kafes) almıştır. *Keçeciler Kapısı*, Debbağhane semtine açılırdı; kalenin hemen dışındaki keçeci esnafı dolayısıyla bu ismi almıştır. Surun dışındaki Kazancılar nedeniyle *Kazancılar Kapısı* da denirdi.¹¹⁶ *Oğrın Kapısı*, Germe duvar bölgesindeki küçük ve gizli bir kapıydı. *Manyas Kapısı*, güney taraftaydı; Bâdî Efendi'ye göre fetihten bu kapı kullanılmış olduğu için bu ismi almıştır. *Tavuk Kapısı*, doğu tarafına açılmakta olup Tahtelkala Çarşısı yerinde eskiden bulunan tavuk pazarından ismini almıştır. *Balık Kapısı*, kapının içindeki balık pazarı nedeniyle bu ismi almıştır; Bat Pazarı'nda bulunan Direk Çarşısı'na açılırdı. Hibri Efendi'nin kaydettiğine göre İğneciler ve İstanbul Kapısı olarak da isimlendirilmişti. *Orta Kapı* ise Ali Paşa Çarşısı'na açılan merkezî kapı idi¹¹⁷. Bu dokuz kapıda da öteden beri Yeniçeriler nöbet tutarak kapılarının muhafazasını sağlar, giriş ve çıkışları denetlerdi.

Osmanlıların Edirne'yi fethinden sonra şehir yapılaşmasının surların dışına çıkarıldığından yukarıda bahsedilmişti. Sur dışındaki bu yapılaşma evvela Debbağhane semtinden başlamıştı. Zamanla surların iç duvarlarına bitişik ev ve dükkânlar inşa edildiği gibi surların dış duvarına da binalar inşa edilmesiyle kale surları, şehrin ortasında fonksiyonsuz olarak kaldı. Ama anlaşıldığı kadarıyla XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar surların mevcut hâliyle muhafazasına ihtimam gösterilmiştir. Zira incelediğimiz dönemde surlardaki herhangi bir tahribata izin verilmediği gibi zamanın etkisiyle oluşan harabiyetin de önüne geçilmeye çalışılmıştır. Örneğin, 1802 yılında kale duvarlarında oluşan gedikler, Kadı Efendi'nin müraselesi ile Yeniçeri Ağası'na bildirilmiş ve Yeniçeri Ağası tarafından gereken tamiratın yaptırılması istenmişti¹¹⁸.

¹¹⁵ Abdurrahman Hibri, *a.g.e.*, s.15; Ahmed.Bâdî, *a.g.e.*, s.70-71; Rifat Osman, *a.g.e.*, s.26; M. T. Gökbiçgin, "Edirne", *İA. (MEB.)* s.115-116.

¹¹⁶ Kapının civardaki kazancılar daha sonra Laleli Camii yakınına taşınmış ise de kapı yine bu isimle anılmaya devam etmiştir.

¹¹⁷ Ahmed Bâdî, *a.g.e.*, s.72-73.

¹¹⁸ "Mahrûse-i Edirne'de 'izzetlü yeniçeri ağası el-hâletü hazîhi Edirne kal'asının ba'zı duvar tarafından gedikler acılıb ta'mîr ve termîme muhtâc olduğu nezd-i dervîşânemize inhâ olunmağla sen ki ağa-yı mûmâ-ileyhsin kal'a-i mezkûrenin münhedimen açılan mahâl ve mevâzı'larını derhâl inzîmâm-ı re'y ve

Yine 1828 yılında, kale surlarındaki gerekli tamiratın ustalar vasıtasıyla yaptırıldığı, 1.087 kuruş tutan masrafının ise şehir masraf defterine dâhil edilerek ödendiği görülmektedir¹¹⁹.

Kale duvarları, kale kapıları yoluyla sur içindeki şehir asayişinin kontrolünde fayda sağlandığı gibi elbette yapılan tamiratlar ile altı metre yüksekliğindeki kale surlarının yıkılarak ahaliye ve binalara zarar vermesinin önüne geçilmeye çalışıldığı aşikârdır.

Edirne Kalesi müstemilatından olan mezkûr kulelerin, incelediğimiz dönemde de zindan olarak kullanımına devam edilmiştir. Hatta İstanbul'daki zindanların ihtiyacı karşılamadığı durumlarda daha ziyade savaş esirlerinin İstanbul'dan Edirne'ye gönderilerek Edirne Kalesi'nde hapsedildiği anlaşılmaktadır¹²⁰.

Edirne surlarındaki taşların, kale duvarlarının peyderpey yıkıldığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında o dönem yapılan binalarda kullanılması ve ahaliye satılması ise başlı başına ilginç bir fasıl teşkil etmektedir. Vilayet binası, hastane ve tabyalar gibi tamamını bilemediğimiz birçok yapının inşasında kullanılan kale surlarının taşları, farklı şekillerde ve binalarda olsa da hâlâ Edirne'de mevcudiyetini devam ettirmektedir.

1.2.2. Şehir Kapıları

Edirne Kalesi kapılarından hariç olmak üzere şehrin sur dışına doğru genişlemesi neticesi şehrin muhtelif yerlerinde kapılar bulunmaktaydı. Şehre giriş çıkışların kontrol altına alınmasının yanı sıra gerekli vergilerin toplanması maksadıyla oluşturulan bu kapıların güvenliği kapıcılar tarafından sağlanmaktaydı. Şehre giriş yollarının üzerinde yer alan kapılar bulunduğu mahallin ismiyle anılırdı.

Kapıcılarının ücretleri, Edirne âyânı ve cümle vücûh marifetiyle görülen şehir masraflarından karşılanmaktaydı. Kimi yıllara ait masraf defterlerinde, kapıların adları ve kapıcıların sayısı tek tek yazılırken bazı yıllarda “*şehir civarındaki 19 kapu kapucularına*” ibaresiyle, ödenen toplam aylık belirtilirdi.

ma'rifetin ile ta'mîr ve termîmine sa'y ve dikkat ve râbt-ı istihkâmına ve metânet ve salâbetine kemâl-i ihtimâm ve gayret ve sûret-i nizâm ta'mîrini huzûrımıza i'lâma müşâra'at ve iğmâz ve rehâvetden ittikâ eylesin deyü". Edirne ŞS. 270, s.4a. H.25 Şevval 1216/M.28 Şubat 1802.

¹¹⁹ Edirne ŞS. 350, s.83a-b. H.01 Cemaziyülevvel 1244/M.09 Kasım 1828.

¹²⁰ Napolyun'un Mısır'ı işgali sonrasında vuku bulan Osmanlı-Fransa Savaşında (1798-1801), her şehirde olduğu gibi İstanbul'daki Fransızlar da tutuklanarak esir edilmiştir. İstanbul'daki Fransız esirlerin fazlalığından, bir kısmı çevre kazalara peyderpey dağıtılmış bu kapsamda Edirne'ye de 23 nefer Fransa üserası yollanarak Edirne Kalesi'nde haps edilmişti. Edirne ŞS. 260, s.2b-3a. H.1-10 Şevval 1213/M.8-18 Mart 1799.

Masraf defterlerindeki kapıcı aylıklarının, kimi zaman detaylı olarak yazılmasından anlaşıldığını göre ihtiyaca göre kapılardaki görevli kapıcıların sayısı da değişmekteydi. Örneğin, 1802 yılında 19 şehir kapısında görevli toplam 29 kapıcıya aylık ödenirken¹²¹ 1807 yılında ise yine 19 şehir kapısında görev yapan kapı muhafızı sayısının 90'a çıktığı görülmektedir¹²².

Şehir kapılarının isimleri Tablo-1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne Şehir Kapıları

1- Alaca Mescid Kapısı	11- Köprübaşı Kapısı
2- Bağcevanlar Kapısı	12- Kum Mahallesi Kapısı
3- Cısr-i Cedid Kapısı	13- Menzil Ahır Kapısı
4- Cısr-i Ergene Kapısı	14- Rum Meşhed/Mezarlığı Kapısı
5- Göl Kapısı	15- Selh-hâne Kapısı
6- Hıdırlık Kapısı	16- Sırık Meydanı Kapusuz Kapısı
7- İstanbul (İslâmbol) Kapısı	17- Su Kapısı
8- Kıyak/Kıyık (Bacdar) Kapısı	18- Tekkekapı Kapısı
9- Kiremidlik Kapısı	19- Yıldırım Kapısı
10- Kirişhane Kapısı	

1826 yılında İhtisap Nazırlığı'nın teşkil edilmesinin ardından Edirne'de şehir kapılarının bulunduğu bölgelerdeki bazı mahallere, karakollar inşa edildiği de bilinmektedir. İhtisap nazırı ve atanan görevliler tarafından idare edilen bu karakollarda ihtisap vergisi ile mürûr tezkireleri kontrolleri yapılmaktaydı. Bu karakolların yaklaşık olarak tespit edilen yerleri şöyleydi:

1. İstanbul yolu üzerindeki Celaledin Türbesi civarında. 2. Tekirdağ yolu üzerindeki Kirişhane'de. 3. Gümülcine yolu üzerindeki Cısr-i Cedid'de. 4. Filibe yolu üzerindeki Yıldırım Bayezid Han'da. 5. Tırnovi yolu üzerindeki Saraçhane Köprüsü'nde. 6. Yanbolu yolu üzerindeki Tekke Kapusunda. 7. Kırkilise yolu üzerindeki Kıyak'da¹²³.

¹²¹ *Edirne ŞS.* 270, s.58a-62a. H.13 Recep 1217/M.09 Kasım 1802.

¹²² *Edirne ŞS.* 285, s.7a-13a. H.09 Zilkade 1221/M.18 Ocak 1807.

¹²³ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *Üçüncü Bölüm/Ümera (Ehl-i Örf)/İhtisap Nazırı*.

1.2.3. Edirne Sarayları

Saray, hükümdarların veya devlet başkanlarının oturduğu bir yönetim merkezi olarak ele alındığında Edirne’de Osmanlılar döneminde iki adet saray yaptırılmıştır.

Edirne’nin fethinde Kaleiçi’nde mevcut bulunan Tekfur Sarayı I. Murad tarafından beğenilmeyince ilk saray olan *Saray-ı Atik* (Eski Saray), Selimiye Camii civarındaki Kavak Meydanı’na yaptırılmıştı. 1365 yılında yapımına başlanarak birkaç yıl içinde bitirilen saray hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır.

Saray-ı Atik’ten sonra Edirne’de yapılan ikinci saray, Tunca Nehri kıyısında 1450 yılında tek bir kasır olarak yapımına başlanan *Saray-ı Cedîd*’dir (Yeni Saray). Yıllar içinde çevresindeki müstemilatı yoluyla bir hayli geniş bir alana yayılmıştı.

Bu saraylar dışında bazı yayınlarda, Buçuktepe Sarayı, Mamak Sarayı gibi kasırların ismi geçmekte, Evliya Çelebi ise Edirne’de iki sultan sarayından başka üç yüz kırk vezir sarayı bulunduğu belirtilmektedir¹²⁴. Evliya Çelebi’nin verdiği sayı, konak, kasır, köşk gibi görkemli binaları saray olarak nitelendirmesinden kaynaklanmış görünmekle beraber burada ele alacağımız, yönetim merkezi olarak kullanılan padişah saraylarıdır.

1.2.3.1. Saray-ı Atik

Edirne’nin fethinden sonra Kaleiçi’nde bulunan Tekfur Sarayı da dâhil olmak üzere I. Murad’ın ikametine uygun bir bina bulunamayınca, Padişah yeni bir sarayın yapılmasını emrederek kışı geçirmek üzere Dimetoka’ya gitmişti. Bunun üzerine H.767 (M.1365/1366) yılında yeni bir sarayın yapımına başlanmış¹²⁵ ve tamamlanması ise H.770 (M.1368/1369) yılını bulmuştu¹²⁶.

1653 yılında Edirne’ye uğrayan Evliya Çelebi’nin yazdıklarına göre bugün üzerinde Selimiye Camii’nin bulunduğu bölgenin yakınında yer alan Kavak Meydanı’na inşa edilen saray, Yıldırım Bayezid ve Musa Çelebi zamanında genişletildi. Kare şeklindeki sur duvarlarının çevresi 25 bin adım gelmekte ve duvar boyu 20 zira’ idi¹²⁷. Kuzey tarafında demirden Bab-ı Hümayun kapısı mevcut idi. Yüksek bir mevkide kurulu, bağı ve bahçesi olmayan saray, Kanunî Sultan Süleyman döneminde 40 bin

¹²⁴ Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, C.III, s. 238.

¹²⁵ Hoca Sadettin Efendi, *a.g.e.*, s.135; Abdurrahman Hibrî, *a.g.e.*, s.14.

¹²⁶ *Edirne Vilâyeti Salnâmesi*, H.1319 (M.1901/1902), s.921; Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, s.16.

¹²⁷ Evliya Çelebi, Edirne Kalesi’nin sur kalınlığı 10 zira’, yüksekliğini 40 zira’ çevresini ise 6 bin adım olarak belirtmektedir.

yeniçeri ve 6 bin gılman-ı hass askerini hazır tutmak için pek çok odayla donatılmıştı. Sonraki yıllarda Kanunî tarafından Enderun haline getirilmişti¹²⁸.

Saray-ı Atik'ten müfrez arsa üzerine binâ edilen Selimiye Camii'nin¹²⁹ inşa faaliyetlerinin saraya herhangi bir zarar vermemiş olduğu anlaşılmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında saray mevcut fonksiyonlarını yerine getirmekte ve görevlilerin atanmasına devam edilmekteydi¹³⁰.

Saray, 1675 yılında Musahib Mustafa Paşa'ya tezviç edilen VI. Mehmed'in kızı Hadice Sultan'a tahsis edilince *Hadice Sultan Sarayı* adını aldı¹³¹. Büyük ihtimalle aynı yıllarda Saray-ı Atik müştemilatının da saraydan peyderpey tefrik edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 2 Mart 1814 tarihli Edirne'de Darbhane Emmini olan Abdullah Efendi ibn Elhac Mehmed Ağa'nın vakfeylediği gelir kalemlerine bakıldığında, aralarında Saray-ı Atik'ten ifraz edilen hamam,¹³² fırın ve aynı çatı altındaki âsiyâb gibi saray müştemilatı fark edilmektedir¹³³.

Saray hakkında bilgilerimiz çok sınırlı olmakla beraber, sarayın asıl yapısından herhangi bir kalıntı da mevcut değildir. Zaman geçtikçe şehrin içinde mahalleler arasında kalan saray, Tunca Nehri kenarında Saray-ı Cedid (Yeni Saray) yapılıncaya Saray-ı Atik (Eski Saray) olarak isimlendirilmeye başlamıştır.

1.2.3.2. Saray-ı Cedid

Saray-ı Cedid; Edirne Sarayı, Tunca Sarayı, Hünkâr Bahçesi Sarayı ve Saray-ı Cedid-i Amire gibi isimlerle anılmakta, incelediğimiz dönem belgelerinde daha ziyade *Edirne Saray-ı Hümayûnu* olarak geçmektedir. Sarayı adı verilen bölgede 1450 yılında II. Murad döneminde inşasına başlanmış ise de zaman içinde kasırlar ve müştemilatlar yoluyla geniş bir sahaya yayılmıştı. Etrafı yaklaşık üç metre yüksekliğinde duvarla çevrili, üç milyon metrekare alana sahipti; yüz on dokuz oda,

¹²⁸ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C.III, s.255.

¹²⁹ Bâdî Efendi, *a.g.e.*, s.91.

¹³⁰ A.Yiğit, *a.g.e.*, s.26.

¹³¹ M.T. Gökbiçgin, "Edirne", *İA (MEB)*, s.117.

¹³² Saray Hamamı olarak bilinen hamam olmalıdır.

¹³³ "Edirne'de Ali Paşa-yı Atik mahallesinde vaki etraf-ı erbaası tarik-i amm ile mahdud Saray-ı Atik demekle maruf saraydan ifraz olunan hamam ve bir sakf altında mebni ekmekçi fırını ve asiya bin maadası olub merhum Defterdar Mehmed Paşa veresesinden iştirâ eylediğim 16,500 zira arsamdan kible ve garb taraflarında bina eylediğim 33 bab dekakin ve darbhane ve kalhanemi, 18 bab müteahhil odaları, mualimhane ve sebilhane ..." *Edirne ŞS.* 299, s.20a-21a. H.10 Rebiülevvel 1229/M.02 Mart 1814.

yirmi bir divanhâne, yirmi iki hamam, on üç cami ve mescit, on altı büyük kapı, on üç koğuş, dört kiler, beş mutfak, on dört kasırdan oluşmaktaydı¹³⁴.

İstanbul başkent olduktan sonra da padişahların ilgi göstermesinin bir neticesi olarak XVIII. yüzyılın ilk yarısına kadar bakımlı hâlde yapım amacına uygun bir biçimde kullanılmıştır. Sarayın etrafındaki bağ ve bahçelerin güzelliği, Evliya Çelebi'ye dahi tasvirde “*lisan kısa kalır*” dedirtecek nevidendi¹³⁵. 1673 yılında saray halkı, 6.000 ile 10.000 kişi arasındaydı. Âşık Ali Ağa'nın risalesinde verdiği bilgiye göre, günde 6.700 nüfus için yemek pişerdi¹³⁶.

III. Ahmed döneminden (1703–1730) sonra padişahların Edirne'ye teveccühü gittikçe azalmaya başladı. Saray ve çoğu yapı uzun müddet metrük ve muattal hâlde kaldı. Son olarak 1768 yılında III. Mustafa Edirne Sarayı'nda bir süre ikamet etti¹³⁷. XVIII. yüzyılın sonlarında artık cephanе ambarı olarak kullanılmaya başlamıştı. Zaman zaman tamir edilmeye çalışıldı ise de pek faydalı olmadı. 1829 yılındaki Rus işgalinden zarar gördü. 18 Ocak 1877'de içindeki mühimmatın Rus askerlerinin eline geçmemesi amacıyla havaya uçuruldu. Müstakil çalışmalara konu edildiği gibi 1999 yılında beri kazı ve restorasyon çalışmaları devam etmektedir¹³⁸.

İncelediğimiz dönemde ise Edirne Sarayı'nın tamirat ve cebehane olarak kullanımına ait bilgiler öne çıkmaktadır. Bu dönemde karşılaşılan ilk tamirat, Sabık Reisülküttap Mîr Ataullah Efendi'nin memur edilerek 1787 yılında yaptırdığı

¹³⁴ “Saraya ait kasır ve bölümler çok geniş bir alana yayılmış olup avluların etrafına ve diğer meydanlara dağılmış vaziyette inşa edilmişti. Sarayda Alay (Kese) Meydanı, Kum (Kumlu, Cihannümâ) Meydanı, Divan Meydanı, Çeşme (Enderun) Meydanı, Vâlîde Sultan Taşlığı olarak adlandırılan beş meydan bulunmaktaydı. Batıda Bâb-ı Hümâyûn'dan birinci avlu olan Alay Meydanı'na girildiğinde ahşap sundurmalı bir bölüm görülürdü. Bâb-ı Hümâyûn'un karşısında Arz Odası ve ikinci avlu olan Kum Meydanı'na geçişi sağlayan Bâbüssaâde (Akağalar Kapısı) yer alırdı. Kum Meydanı'nın orta kısmında Cihannümâ Kasrı ve doğusunda Kum Kasrı vardı. Kum Kasrı Meydanı'nın kuzeydoğusunda Kum Meydanı'nın devamı niteliğinde Çeşme Meydanı bulunmaktaydı. Divan Meydanı ise Alay Meydanı'nın kuzeyinde idi. Buraya Alay Meydanı'ndan Divan Kapısı ile dışarıdan ise Baltacılar Kapısı'ndan girilirdi. Vâlîde Sultan Taşlığı diye isimlendirilen meydan bir ve iki katlı binalarla çevrili bir alandan meydana gelmekteydi.” Bkz. N.Çiçek Akçıl, “Sarây-ı Cedîd” *TDVİA*, C.XXXVI, İstanbul, 2009, s.126.

¹³⁵ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C.III, s.256.

¹³⁶ M.T. Gökbilgin, “Edirne.”, *İA. (MEB.)*, s.118.

¹³⁷ S. Eyice, “Edirne, Mimarî mad.” *TDVİA*, s.432.

¹³⁸ Sarây-ı Cedîd hakkındaki en kapsamlı çalışma Rifat Osman tarafından kaleme alınan Süheyl Ünver tarafından yayına hazırlanan “*Edirne Sarayı*” adlı çalışmadır. Bkz. Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, Haz.: Süheyl Ünver, 2. Baskı, TTK. Yayınları, Ankara, 1989.

Osmanlı arkeolojisi için önem arz eden Edirne Sarayı kazılarının durumu, yıllık raporlar hâlinde neşredilmektedir. Genel bir değerlendirme için bkz. Mustafa Özer, *Edirne Sarayı (Sarây-ı Cedîd-i Âmire) Kısa Bir Değerlendirme*, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014. İlk kazı çalışmaları için bkz. Tahsin Öz, “Edirne Yeni Sarayında Kazı ve Araştırmalar”, *Edirne, Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.217-222.

tamirattır¹³⁹. Haziran 1787’de müştemilatlar da dâhil olmak üzere tamiratın tamamlanarak binaların muayenesi için Dersaadet’ten İkinci Mustafa Ağa görevlendirilmiştir. Yanında, Edirne Bostancıbaşı El-Hac Ali Ağa, Edirne Sarayı’nın tamirine memur edilen Sabık Reisülküttap Ataullah Efendi, Şeriat Baş Kâtibi Es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi, Çukadar Ağa, Mimar Mehmed Said Ağa ve halifeleri ile birlikte işe vakıf kimseler de beraberinde olmak üzere Saray’a gidilmişti. Baş Muhasebeden mahreç keşf-i evvel defteri mucebince tamir edilen yerler bir bir görülmüş, bunun dışında yine tamire ihtiyaç duyulan yerler de ayrıca defter edilmiştir. Tamamlanan 50’den fazla tamirat kalemine baktığımızda, Hırka-i Şerif odasının bitişiğindeki Buhurdan Odası ile Arz Odası’nın tabandan tavana kadar yenilendiği, pek çok yerde üç kat sıva yapılarak çatı kurşunlarının yenilendiği ve bilhassa müştemilat ve kasırlardaki tamiratın daha fazla olduğu dikkati çekmektedir¹⁴⁰.

27 Ekim 1789 tarihli ferman ile sefer-i hümayun muktezasından olmak üzere Edirne Sarayı’nın tamire muhtaç mahallerinin keşf ve muayene edilmesi için Mimar Halifesi Seyyid Mustafa görevlendirilmişti¹⁴¹. 20 gün içinde tamiri gereken oda ve müştemilatın ölçüleri ile tamir edilmesi gereken yerleri belirtir defter hazırlanarak Dersaadet’e gönderilmişti.¹⁴² Yedi sayfalık listenin sonunda, Asitane’den Edirne’ye kaldırım ve köprü için tamire muhtaç mahaller de yer almaktaysa da tamirin tamamlanıp tamamlandığına dair herhangi bir belgeye rastlamak mümkün olmadı. Nitekim 02 Zilhicce 1217 (26 Mart 1803) tarihli fermanda Edirne Sarayı’nın yine harap hâlde olduğundan bahisle keşf ve tamiri emredilmektedir. Bu tamirata ise Sabık Hassa Mimarı El-Hac Admed Nurullah Efendi memur edilmiş, maiyetine ise mimar halifelerinden El-Hâc Ali, Seyyid Mustafa ile neccâr kalfalarından Edirneli Agob Kalfa verilmiştir¹⁴³. Şehir masraf defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu yıla ait tamirat içinde

¹³⁹ Edirne Sarayı Hümayunu binalarının tamir ve inşasına memur Sabık Reisülküttâb Mîr Ataullah Efendi’nin ihtiyaç gösterdiği malzemeler ile amelenin tedariki için bkz. BOA., AE.SABH.I., 345-24122. H.14 Cemaziyülevvel 1201/M.04 Mart 1787.

¹⁴⁰ *Edirne* ŞS. 223, s.5a-6a. H.21 Şaban 1201/M.08 Haziran 1787.

¹⁴¹ *Edirne* ŞS. 230, s.31a. H.07 Safer 1204/M.27 Ekim 1789.

¹⁴² *Edirne* ŞS. 230, s.33a-36a. H.27 Safer 1204/M.16 Kasım 1789.

¹⁴³ “Mahmiye-i Edirne’de kâ’in Sarây-ı Hümayûn-ı Pâdişâhî müddet-i medîden beri ta’mir olmadığından ekser mahalleri müşrif-i harâbe olduğu vâsıl-ı sâ’m’ia-i cenâb-ı cihândârânem olub nice seneyn ve zamân makarr-ı pâdişâhân olmuş öyle bir sarây-ı şâhânenin inzâr-ı iltifât-ı i’tibârun sükûtiyla harâbiyeti revâdeşte-i şân ma’âlî-i ’ünyân-ı mülûkânem olmadığına mebnî evvel bâdî keşf ve mu’âyene ve muhtâc-ı ta’mir olan mahaller dahî resm ve misâha olunarak bilinüb ba’dehu ona göre emr-i ta’mirine mübâseret olunmak” *Edirne* ŞS. 270, s.62a. Hatt-ı Hümayun’un tamamının transkripsiyonu için bkz. S.E.Karakuş, a.g.e., s.429.

çoğu ahşap malzeme olmak üzere birçok malzeme satın alınarak tamirat gerçekleştirilmiştir¹⁴⁴.

Tamiratın tamamlandığını belgelerden doğrulayabildiğimiz başka bir görevlendirme, 23 Ağustos 1808'de yapılmıştır. Sabık Rikab-ı Hümayun Defterdarı Sadullah Efendi, Edirne Saray-ı Hümayunu'na *binâ emîni* nasb ve tayin olunarak daha önce Ordu-yu Hümayun Edirne'de iken yapılan keşf ve muayene binaen tamirata başlanmıştır¹⁴⁵. Tamirat için gereken 40 bin kuruş, 1223 yılı (M.1808-1809) Edirne Rûsûm-ı Zecriye kaleminden aktarılarak Sadullah Efendi'ye teslim edilmiştir¹⁴⁶. Lâkin mühimmat konulan bazı mahallerin harabiyetine binaen tamiri yerine, yıkılması yoluna gidilmiştir. Edirne Şehir Mimarı Mehmed Said Ağa, mimar halifeleri, Kurşuncubaşı Mehmed Ağa ve sair fenn-i binada mahareti olanların katılımıyla da tamir edilen mahaller kontrol edilerek tek tek kaydedilmiştir¹⁴⁷.

İncelediğimiz tarih aralığında vuku bulan en kapsamlı tamirat, 1810 yılında başlamıştır. Sabık şehir emini olan Hafız Ali Efendi, Edirne Saray-ı Hümayunu'na bina emini nasb ve tayin edilerek Edirne Şehir Mimarı Mehmed Said Ağa ve halifeleri Seyyid Mehmed ile Seyyid Mustafa eşliğinde tamire muhtaç olan mahallerin detaylı bir keşf defterini hazırlamışlardır. Zat-ı hümayuna mahsus Kum Kasrı, hamamı, sofa ocağı, arz odası, Babüssaade ak ağalar dairesi, Cihannüma Kasrı, diğer görevlilerin daireleri, miftah ağası dairesi, hazine, Sancağı Şerif odası, silahdar ağası odası, kuşhane matbahı, baş çukadar ağa dairesi, Mabeyn Camii, Aynalı Kasr, kasr-ı mezkûrun pişgahında Sultan Mehmed Han Kasrı ve yaz odası, Sultan Ahmed Han Dairesi, Valide Kasrı, Valide Sultan Kasrı, diğer odalar, şehzadegân odaları, cariyeye koğuşları, çamaşır ocakları, hastalar dairesi ve hamamı, Darüssaade ağaları hamamı, yazıcılar dairesi, teberdarlar odaları, hamamları, matbahlar gibi pek çok yer keşfe dâhil edilmiştir. 18 sayfalık tafsilatlı defterde, bazen renkli mürekkeplerle basit çizimlerin ve ölçümlerin de kaydedildiği görülmektedir¹⁴⁸.

11 Ağustos 1811'de biten tamirat sonrası yapılan muayenede, keşfe konu olan tüm mahallerin tamiratının tam olarak yapılmadığı görülür. Daha ziyade binaları koruma amaçlı yapılan tamiratlarda, detaylı kalemlere ve işlere girilmediği

¹⁴⁴ S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.435-448.

¹⁴⁵ *Edirne ŞS.* 288, s.28b. H.01 Recep 1223/M.23 Ağustos 1808.

¹⁴⁶ *Edirne ŞS.* 288, s.29a. H.29 Cemaziyülâhır 1223/M.22 Ağustos 1808.

¹⁴⁷ *Edirne ŞS.* 288, s.62a. H.13 Rebiyülevvel 1224/28 Nisan 1809.

¹⁴⁸ *Edirne ŞS.* 288, s.79b-97a. H.07 Şaban 1225/M.07 Eylül 1810.

anlaşılmaktadır. Yine de 83.456 kuruş tutan tamirat masrafları göz önüne alınırsa, önceki tamiratlara göre tamir oranının bir hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁹.

1828 yılındaki gerçekleşen tamiratta, Edirne Sarayı bina emini olarak Katipzade Ahmed Efendi nasb edilmişti. Sarayın inşa ve tamirine nezaret etmek üzere Hassa Mimarlarından Selim Sabit Efendi memur kılınmış, Saray'ın tamiri tafsilen tahrir ve işar olunmuş, lazım gelen bir nefer neccar kalfası tayini de yapılmıştı. Bu tamirat sırasında başta arz odasındaki toplar olmak üzere Saray'daki mühimmatların çoğu Edirne Cebehanesine gönderilmiş idi¹⁵⁰.

Edirne Sarayı, yukarıda da bahsedildiği üzere XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren her türlü askerî mühimmatın konularak, muhafaza edildiği bir yer hâlini almıştı. Örneğin, Saray'ın en güvenli mahallerinden olan Has Oda'da, 1788 yılında topçu mühimmatının saklandığı, ihtiyaç durumunda marifet-i şer' ve cümle ilgili kişilerle birlikte girilerek sayım ve teslim yapıldığı görülmektedir. Bu malzemeler arasında çeşitli çap ve ebatlarda top, top güllesi, barut, kundak, fitil, kazma, kazık, kürek, kanca, sandık vb. gibi çeşitli kalemler bulunmaktaydı¹⁵¹.

Özellikle sefer ve muharebe zamanlarında Edirne Sarayı'ndaki cephe sevk ve naklinin bir hayli arttığı görülür. Edirne Sarayı'ndaki top ve mühimmatın azaldığının bildirildiği 1810 yılında yapılan sayımda dahi muhtelif ebatlarda 72 adet çalışır top sayıldığı gibi birçok çalışmayan top ve topçu mühimmatı bulunmaktaydı¹⁵². 1829 yılındaki Rus işgalinden sonra Mehmed Selim Paşa Edirne'ye gelerek Saray'daki mühimmatın sayımını yaptırdığında münhedim olan binalar altında 91.400 vukiye kurşun, değişik mahallerde binlerce fişek sandığı mevcuttu¹⁵³.

Sarayda cebehane olarak kullanılan yerlerin dışında bazı müştemilat, ikamet yeri olarak da kullanılmaktaydı. Meselâ, Edirne Sarayı Hümayunu'na dâhil Sepetçiler Kasrı, öteden beri Edirne'de Bostancıbaşı olanların ikametine mahsustu¹⁵⁴. Edirne'de Bostancıbaşılığın lağvedildiği 1826 yılından sonra ise kasrın, Çirmen Sancağı Mütesellimi ve Edirne Kaymakamı unvanı ile atanan paşaların kullanımına tahsis

¹⁴⁹ *Edirne* ŞS. 292, s.28b. H.21 Recep 1226/M.11 Ağustos 1811.

¹⁵⁰ *Edirne* ŞS. 343, s.24b. H.02 Şevval 1243/M.17 Nisan 1828.

¹⁵¹ *Edirne* ŞS. 227, s.3a-b. H.15 Şevval 1202/19 Temmuz 1788.

¹⁵² *Edirne* ŞS. 291, s.61b. H.05 Muharrem 1225/M. 10 Şubat 1810.

¹⁵³ *Edirne* ŞS. 352, s.25a-29b. H.03 Şaban 1245/M.28 Ocak 1830.

¹⁵⁴ *Edirne* ŞS. 294, s.132b. H. 15 Muharrem 1227/M.30 Ocak 1812.

edildiği görülmektedir¹⁵⁵. Yine Rus işgalinden sonra 2. Ordu-yı Hümayun ile Edirne'ye gelen Mehmed Selim Paşa da burada ikamet etmişti¹⁵⁶.

Bu dönemde, Edirne Sarayı yangınlardan da mustarip olmuştur. 06 Mayıs 1819 Perşembe gecesi harem dairesi tarafından çıkan yangın, Edirne Bostancıbaşı'nın Tunca kenarında eğlence halinde olmasından dolayı çabuk fark edilerek söndürülmüştür¹⁵⁷. Yapılan tahkikatta, üç odanın yandığı ve bir odanın yıkıldığı görülmüştür. Saraydaki bekçi, yangın çıkan mahallin gayet köhne ve harap olduğunu, çoğu yerin kav mesabesinde olduğunu söylese de gece saatinde saraya bekçi ve tevabiinden başka kimsenin girip çıkması yasak olduğundan saray bekçisi mesul tutularak Dimetoka Kalesi'ne sürülmüştür¹⁵⁸.

1829 yılındaki Rus işgalinde Edirne Sarayı, müştemilatı ve çevresi en fazla zarar gören yerlerin başında gelmiştir. İşgal sırasında Rus askerleri şehrin etrafına yerleşirken Rus Karargâhı, Sarayı'ne, abidevî çınar ağaçlarının olduğu Tavuk Ormanı'na yerleşti.

Rus ordusuyla birlikte şehre giren Hariciyeci Adndey Muravyov'un Edirne Sarayı hakkındaki ilk izlenimleri şöyledir:

*“Saray, şimdi tamamen terk edilmiş ve tahrip olmuş. Geniş bir alana yayılan kalıntıları duvarla çevrili. Ötekilerden daha iyi korunan kâgir müştemilatı olan Kule'yi [Cihannuma Kasrı] padişahlar konut olarak kullanmış. Terk edilmiş bir manastırı andıran Kule'nin içi çinilerle süslü. Zemin platformu mermerdenmiş. Yüksek ve yandan bir kanattan çıkılan ikinci katın ortasında, şimdi Rusya'ya götürülen güzel bir şadırvan bulunuyordu. Ana kapıların üstünde harika mermer oymalar [mukarnaslar] vardı. Kule'nin tepesi ahşaptı ve buradan Edirne'ye baş döndürücü güzellikte bir manzara açılıyordu. Avlunun sol tarafında, ayrı bir yapıda, Divan yer alıyor. Sağ tarafta, sadece dört odadan oluşan ve Doğu zevkiyle güzel şekilde süslenmiş yeni yazlık kasrı yapılmış ve ona kükürt kaplıcaları eklenmiş. Saray, Odesa'dan gelen iki yetkilimiz için ayrıldı. Başkomutan ise, avlu dışında bulunan Kule muhafızına ait küçük bir eve yerleşti. [...] Saray'ın idarehane, harem ve hamamlar gibi öteki kısımları bahçeler içinde bir harabe yığını halinde.”*¹⁵⁹

¹⁵⁵ Edirne ŞS. 320, s.20a-b. H.Evahir-i Zilkadde 1234/M.10-20 Eylül 1819; Edirne ŞS. 343, s.3a. H.07 Zilhicce 1242/M.02 Temmuz 1827.

¹⁵⁶ Edirne ŞS. 352, s.25a-29b. H.03 Şaban 1245/M.28 Ocak 1830.

¹⁵⁷ BOA., HAT., 751-35466. H.11 Recep 1234/M.06 Mayıs 1818.

¹⁵⁸ Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, s.136.

¹⁵⁹ H. Mevsim, *a.g.e.*, s. 16-17.

Murayov'un Rusya'ya götürüldüğünü belirttiği şadırvan, elbette 93 gün süren Rus işgalinin sonunda Saray'dan "götürülen" tek malzeme değildi. Avrupa müzelerinde olduğu tahmin edilen Cihannüma Kasrı'nın çinileri¹⁶⁰ ile beraber tam olarak sayısı ve içeriği bilinmeyen sandıklar içinde nelerin götürüldüğü kesin değildir.

Bu işgalle birlikte hâl-i hazırda harap halde olan çoğu saray yapısı, iyiden iyiye çökmeye yüz tuttu. Bazı köhne ahşap kasırlar ile Tavuk Ormanı civardaki pek çok ağaç yakılarak Sarayı'nın tahribatı arttı.

1.2.4. Paşakapısı

Bâb-ı Asâfî, *Sarây-ı Asâfî* ve sonraki dönemlerde Hükümet Konağı, Vilayet Konağı gibi adlarla isimlendirilen Paşakapısı, 1700 yılında Kaleiçi'nde çıkan büyük yangından sonra şimdiki vilayet konağının bulunduğu yerdeki Köprülü Mehmed Paşa Sarayı arsasında bulunan konağa taşınmıştı. 1785 yılında bir hayli tamirat ve değişiklikler gördü. 1817'de Çirmen Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Celal Paşa zamanında ahşap olarak yeniden yapıldı¹⁶¹. 1829 yılındaki Rus işgalinde ise tamamen yandı. 1831'de Hüseyin Paşa tarafından müceddeden inşa edildi. Bu dönemde müştemilatıyla birlikte irili ufaklı 80 odası vardı¹⁶². 1858'de tekrar yanan bina, 1864'te yeni baştan inşa edilerek bugün bilinen hâlini aldı¹⁶³.

Osman Nuri Peremeci'nin yazdıklarına göre İstanbul'un fethine kadar sadrazamlar Paşakapısı'nda ikamet ederlermiş; sonraki yıllarda da padişahlar Edirne'de Saray-ı Cedid'de ikamet ederken sadrazamlar yine burada oturmuşlardı¹⁶⁴. Edirne'de ikamet etmeleri gerektiğinde Rumeli Valisi, Çirmen Sancağı Mütesellimi ve Edirne Muhafızı/Kaymakamı gibi unvanlar ile atanan paşalar da burada otururlar ve topladıkları meclislerle görüşmeleri de burada gerçekleştirirlerdi¹⁶⁵.

¹⁶⁰ A. Süheyl Ünver, "Edirne Medeniyetimiz ve Tezyini Misâlleri", *Edirne, Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.247.

¹⁶¹ Bu dönemde, Paşakapısı'nda sabit olmak üzere tulumbacılar istihdam edilmeye başlanmıştır. *Edirne ŞS.* 329, s.14a-19b. H.28 Şaban 1236/M.31 Mayıs 1821.

¹⁶² BOA., *C.DH.*, 7-323. H.13 Muharrem 1256/M.17 Mart 1840.

¹⁶³ İki katlı kargir yapının 35 odası, bir kabul salonu, muntazam ve mükemmel bir harem dairesi vardı. Sonraki yıllarda avlusuna 5 odalı Şer'iyye Mahkemesi, 22 odalı Adliye Dairesi, 13 odalı Telgraf ve Posta Dairesi, 7 odalı Vilayet Matbaası yaptırıldı. Jandarma, Polis ve Ziraat Bankası şubeleri de aynı yerdedir. Cezaevi, Evrak Mahzeni, bir subay, bir er koğuşu da 1900-1901 senesinde yapılmıştır. Bkz. *Edirne Vilâyet Salnâmesi* H.1319 (M.1901-1902), s.921; Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s.57.

¹⁶⁴ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.343.

¹⁶⁵ *Edirne ŞS.* 269, s.35a. H.13 Rebiülahir 1216/M.23 Ağustos 1801; *Edirne ŞS.* 269, s.35a. H.18 Rebiülahir 1216/M.28 Ağustos 1801.

1791 yılına ait keşf ve muayene defterinde görüleceği üzere Paşakapısı'nın bazı odaları diğer şehir yöneticilerine ve dairelerine tahsis edilmiş vaziyetteydi. Bu odalar; kethüda odası, çavuşbaşı, muhızır ağa, vekil-i harç ile bunların dairelerine ait odalar, divan odası, divan efendisi odası, arz odası, Livâ-i Şerif odası, harem dairesi, paşa hamamı, diğer hamamlar, kürk odası, yatak odası, camekân odası, mutfak, gulam ve çamaşırhane odaları, misafir odaları, sekban, çukadar, kethüda odaları, memişhane, abdesthane ve bina haricinde fiskiye ve sebiller köşkü, ahırlar ve seyis odaları gibi bölümlerden müteşekkildi. Ayrıca Paşa Kapısı'nın yanındaki binada Defterdar Kapısı (*Bâb-ı Defteri*) bulunmaktaydı¹⁶⁶.

II. Mahmud, 25 Mayıs 1837 (H.20 Safer 1253) Perşembe günü saat sekizde Cisir-i Mustafa Paşa kasabasından Edirne'ye geldiğinde Paşakapısı'nda tanzim edilen daireye yerleşmişti¹⁶⁷. Yine bu yıllarda Vilayet'te istihdam edilen nüfus ve jurnal kâtipleri, mukayyidler gibi birçok görevli de Paşakapısı'nda, kendilerine tahsis edilmiş odalarda hizmet görürlerdi.

1.2.5. Bostancıbaşı Kasrı

Önceleri Edirne'de bulunan Saray-ı Cedid'e ait bağ ve bahçelerde klasik Bostancı Ocağına ait görevleri ifa eden bu Ocak, zaman içinde Edirne'de farklı bir tarihî gelişim seyri izleyerek şehrin ve bağlı civar kazaların idarî ve askerî işlerin yürütülmesi ile asayişinden sorumlu hâle geldi. 1826 yılında lağvedilen ve ilgili bölümde detaylarına değinilecek olan Edirne Bostancı Ocağı'nın başında Bostancıbaşı bulunmaktaydı.

XIX. yüzyılın ilk yarısında kendisine verilen görevler gereği Edirne'de adeta bir vali gibi iş gören Bostancıbaşının ikamet yeri Saray-ı Cedid'e bulunan Sepetçiler Kasrı'nda idi. Bostancı Ocağı'nın aslî vazifesi göz önüne alındığında büyük ihtimalle Saray-ı Cedid'in ilk yıllarından itibaren Bostancıbaşı burada ikamet etmekteydi.

Sepetçiler Kasrı'nın, 1826 yılında Bostancı Ocağı lağvedildikten sonra eşyaların boşaltılarak¹⁶⁸ Çirmen Sancağı Mütesellimi ve Edirne Muhafızı/Kaymakamı unvanı ile

¹⁶⁶ *Edirne ŞS.* 235, s.15a-16a. H.25 Safer 1206/M.24 Ekim 1791.

¹⁶⁷ *Edirne ŞS.* 361, s.20b. H.1253/M.1837.

¹⁶⁸ Edirne'de Bostancıbaşılık ve Bostancı Ocağı külliye ilga olunduğunda Saray-ı Hümayun'da kâin bostancıbaşılara mahsus olan Sepetçiler nam köşk, Bostancı Kışlasındaki odası ve bostancı kethüdasının ikametleri olan mahallerde zuhur eden tüm eşyalar defter edilerek Saray-ı Hümayun'da bulunan camiinin içine konularak mühürlenmiştir. Eşyaların listesi için bkz. *Edirne ŞS.* 343, s.3a. H.07 Zilhicce 1242/M.02 Temmuz 1827.

atanan paşaların kullanımına tahsis edildiği görülmektedir¹⁶⁹. Yine Rus işgalinden sonra 2. Ordu-yı Hümayun ile Edirne'ye gelen Mehmed Selim Paşa da bir süre burada ikamet etmişti¹⁷⁰.

1.2.6. Mahkeme Binası

Osmanlı Devleti'nde kadıların yargılama ile birlikte idarî, iktisadî ve içtimaî hayata dair geniş bir görev ve yetki sahası bulunmaktaydı. Bu sebeple Osmanlı şehirlerinde halk ve devlet arasındaki irtibatı sağlayan en önemli yönetim merkezlerinin başında Şer'î Mahkeme gelmektedir. XIX. yüzyılın başlarına kadar İstanbul da dâhil olmak üzere birçok şehirde mahkeme binası olarak tahsis edilmiş ayrı bir bina bulunmamaktaydı. Kiracılık usulüyle tutulmuş, kadıların oturduğu herhangi bir konak, mahkeme binası niteliği taşırdı¹⁷¹. Çoğu durumda, konağın bir bölümünde kadıların ailesi oturur, diğer kısmı ise mahkeme işleri için kullanılırdı¹⁷².

Edirne'de ise yukarıda genel çerçevesi çizilen uygulamalardan farklı olarak Şer'î Mahkeme'ye ayrı bir bina tahsis kılınarak yerinin sabit olduğu görülür. İlk Mahkeme binası, önceleri Kaleiçi'nde Firuzağa Camii civarında iken¹⁷³ 1700 yılında Kaleiçi'nde çıkan büyük yangından sonra sur dışına taşınmıştı¹⁷⁴.

1700'lü yılların başında taşınılan yeni bina, Siti Sultan Camii'nin hemen alt tarafındaydı. Mahkeme binasının yeri, bugün itibarıyla Sabunî mahallesi¹⁷⁵ sınırları içinde yer alan Edirne Lisesi'nin kurulu bulunduğu alana tekabül etmektedir. Bu alan, Edirne'nin fetihten önce Latin mezarlığı olarak kullanılmakta olup sur dışındaki ilk Müslüman yerleşim yerleri arasındadır.

Mahkeme binasının burada bulunması nedeniyle sokağın adı uzun yıllar “*Mahkeme Bayırı*” olarak kaldı¹⁷⁶. Bugün ise aynı sokağın adı, “*Lise Bayırı*” olarak geçmektedir. 01 Temmuz 1801 tarihli bir belgeden anladığımız kadarıyla, bina

¹⁶⁹ *Edirne ŞS.* 320, s.20a-b. H.Evahir-i Zilkadde 1234/M.10-20 Eylül 1819; *Edirne ŞS.* 343, s.3a. H.07 Zilhicce 1242/M.02 Temmuz 1827.

¹⁷⁰ *Edirne ŞS.* 352, s.25a-29b. H.03 Şaban 1245/M.28 Ocak 1830.

¹⁷¹ İlber Ortaylı, *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devleti'nde Kadı*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1994, s.48-49.

¹⁷² R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.150-151.

¹⁷³ 1718 yılında vefat eden Arapzade Muhammed Efendi'nin manzumesinde geçtiğine göre, Mahkeme binasının yanında Haydar Baba ve Orman Baba'nın türbeleri bulunmaktaydı. Bkz. Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, Buhara Yay., İstanbul, 2008, s.151-156.

¹⁷⁴ Rifat Osman, *Edirne Rehnüması* s.57.

¹⁷⁵ Bugün Sabunî Mahallesi sınırlarında bulunan Mahkeme binası, geriye doğru sırasıyla Sevindik Fakih, Karaca Bevvab ve Siti Sultan Mahallesi sınırları içindeydi.

¹⁷⁶ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.357.

civarında “*mahkeme ahır*” ismiyle anılan bir ahır bulunmakta ve Edirne Mahkemesi’nde görevli seyisler de burada ikamet etmekteydi¹⁷⁷. Nitekim Edirne Kadılığı’nın kalabalık kâtip ve görevli kadrosu göz önüne alındığında buradaki konağın çok katlı, müstemilatlı ve bahçeli bir yapı olduğunu tahmin etmek güç değildir. Zira nüfus sayımı sırasında Edirne Mahkemesi’nde olan nüfus kayıt altına alındığında 42 yaşında olan Edirne Kadısı Ahmed Necib Efendi ile birlikte 9 yaşındaki oğlu Mehmed Necmeddin, yeğenleri Süleyman (13) ve Mehmed (10), Kethüda Mehmed Salih, Vekilharç Mehmed Aziz, Kassam Çukadarı Halil, Aşçı Yamağı Ahmed ve tebaadan kişilerin mahkeme binasında oldukları görülür¹⁷⁸.

İncelediğimiz dönemde Mahkeme binası konusunda ikinci bir değişiklik 1826 yılında Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Ahmed Cevdet Paşa’nın yazdıklarına göre; Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasından sonra Kaleiçi’ndeki Edirne Yeniçeri Ağalığına ait olan geniş *Ağakapısı* dairesi, Şer’î Mahkeme’ye devredilmişti¹⁷⁹. 02 Temmuz 1793 tarihli Ağakapısı’nın hemen yanındaki bir mülk satışından anladığımız kadarıyla bu bina, o yıllarda Derunhisar’da Firuz Ağa Mahallesi sınırları dâhilinde olup bitişiğinde boş bir arsa, yol ve evler bulunmaktaydı¹⁸⁰. Yine, 1854 tarihli Fransız Albay Osmont’un çizdiği planda (EK-4) Mahkeme yeri olarak belirtilen alan, aynı bölgeye tekabül etmekte ve Bâdî Efendi’nin yazdıklarıyla da¹⁸¹ tutarlılık göstermektedir. Netice itibarıyla bu binanın en geç yüzyıl ortalarında Şer’î Mahkeme tarafından kullanıldığını ifade etmek mümkündür.

Doğal olarak 1826 yılından sonra Edirne’de biri Siti Sultan Camii’nin yanında, ikincisi Firuzağa Camii’nin yakınında olmak üzere Edirne Kadılığı’na ait ve Mahkeme binası olmaya uygun iki adet bina bulunmaktaydı. Ancak incelediğimiz dönemde bu binalar arasında herhangi bir taşınma olup olmadığı ya da binaların kullanımında nasıl bir işbölümüne gidildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlamak mümkün olmadı. Bu konuda yaklaşık tarihler vererek çeşitli tahminlerde bulunmak mümkünse de 1891

¹⁷⁷ “Diyar-ı Mısıriyye’de İskenderiye ahalisinden olup Edirne mahkemesinde seyislik yapan Ebu Dohur cırağı Salih bin Abdullah 29 Cemaziyevvel 1226 tarihinde gaib-i münkati ile gaip olub hayat memati meçhul olmağla, beytutet ettiği mahkeme ahırında eşyası zuhur eden eşyaları”. *Edirne ŞS.* 294, s.101a. H.09 Cemaziyelahir 1226/M.01 Temmuz 1811.

¹⁷⁸ BOA., NFS.d., 4230 s.1. H.1249/M.1833-1834

¹⁷⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C.XII, s.174.

¹⁸⁰ *Edirne ŞS.* 240, s.26b. H.23 Zilkadde 1207/M.02 Temmuz 1793.

¹⁸¹ Ahmed Bâdî Efendi’nin Riyaz-ı Belde-i Edirne adlı eserinde *Mahkeme Sokağı* ile *Mahkeme Odaları Sokağı*’nın “Hisar’da Firuzağa Camii civarında” olduğu kaydedilmekle birlikte *Mahkeme Bayırı Sokağı* [Siti] “Sultan Camii kurbunda” olarak kaydedilmiştir. Bkz. Ahmed Bâdî, a.g.e., C. I/II s.940.

yılında Mahkemenin, Paşakapısı avlusunda yapılan beş odalı yeni binaya taşındığını¹⁸² belirtmekle iktifa edelim.

İncelediğimiz dönem itibariyle mahkeme binasının yeri konusunda belirtilmesi gereken başka bir husus, Edirne Mahkemesi'nin bariz bir işbölümüne dayanan çalışma düzeni dâhilinde, sadece esnafının iş ve davaları ile ilgilenen *Çardak Mahkemesi* adlı alt bir mahkemenin olduğu ve 1826 yılına kadar varlığı bilinen bu mahkemenin yukarıda bahsettiğimiz binadan farklı bir binada olduğudur. “Çardak Naibi” idaresinde olan ve 1826 yılına kadar varlığı bilinen bu alt mahkemenin yeri net olarak tespit edilememişse de büyük ihtimalle çarşı ve pazar yerlerine yakın Suriçi civarında bir bölgedeydi.

1.2.7. Kışlalar

Edirne'de ilk kışlalar, fetihten hemen sonra I. Murad döneminden itibaren yapılmaya başlanmıştı; Selimiye Camii civarında kışla ve odalar ile Muradiye Mevlevihanesi yakınlarında Yeniçeri odaları ile Acemi Oğlanlara ait odalar bulunmaktaydı.

İncelediğimiz dönemde, Sarayıçi ve Saraçhane Köprüsü civarındaki Bostancı Kışlalarının¹⁸³ yanı sıra Daye Hatun, Menzil Ahır ve Karabulut mahallelerinde Yeniçerilere ait kışla ve odalar bulunmaktaydı¹⁸⁴. Ayrıca Kaleiçi'nde Cebehane Kışlası,¹⁸⁵ Tophane Kışlası,¹⁸⁶ Mehterhane Kışlası ve Arabacılar kışlaları da bulunmaktaydı. Bu kışlalar, adlarından anlaşılacağı üzere gördükleri vazifelerine nispeten daha küçük kışlalar olup kışlada mukim Ocak neferatı sayısı diğer kışlalara nazaran daha azdır. Sefer zamanlarında kışlalarda yer kalmadığından başta Yeniçeriler olmak üzere askerî taifenin hanlarda ücretiyle kaldığına dair pek çok kayıta da rastlamak mümkündür.

Kaleiçi'nde yer alan Arabacılar Kışlası'nın 1839 yılında ortadan kaldırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Arabacılar Kışlası'nın dört tarafını çevreleyen duvarların uzunluğu 260 zira (520 m.), yüksekliği ise 3 zira (6 m.) idi. İçerisindeki binalar terbi'an 215 zira gelmekteydi. Mürûr-ı zaman ile harap olduğundan duvar taşlarının telef

¹⁸² *Edirne Vilâyet Salnâmesi* H.1319 (M.1901-1902), s.921.

¹⁸³ Sarayıçi'ndeki Bostancı kışlalarının tamiri için vâriissiz olarak vefat eden bostancı neferatının ve mütekaitlelerinin mallarından faydalanılmaktaydı. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. *Edirne* ŞS. 238, s.5b-6a. H.29 Recep 1207/M.12 Mart 1793.

¹⁸⁴ Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s.88.

¹⁸⁵ *Edirne* ŞS. 253, s.32a-34a. H. 05 Cemaziyülahır 1212/M.25 Kasım 1797.

¹⁸⁶ *Edirne* ŞS. 306, s.32b. H.25 Rebiyülevvel 1231/M.24 Şubat 1816.

olmaması amacıyla aynı yıl inşası devam etmekte olan “Cisr-i Sani”nin rıhtımlarında kullanılmak üzere Arabacılar Kışlası’nın duvar taşları sökülerek köprü mahalline nakledilmişti. Edirne Eyaleti Müşiri Vezir Mehmed Emin Paşa’nın emriyle, kışlanın içindeki kalan binalar ise talip olan kişilere satılmıştı¹⁸⁷.

Edirne Şehir Mimarı Mehmed Said Ağa ve diğer ilgili kişiler eşliğinde yapılan 22 Ocak 1799 (H.15 Şaban 1213) tarihli keşf defterinden anlaşıldığı kadarıyla çadır ve çadır mühimmatların yer aldığı Mehterhane Kışlası, 1799 yılında hayli harap bir durumdaydı. Çadır konulan ambarlar ile neferatın kaldığı koğuşların daha fazla kullanılmasına imkân kalmamıştı. Kışlanın tamiri için yapılan detaylı muayene ve keşf neticesi, 157.990 akçelik tamirat masrafına ihtiyaç duyulmaktaydı¹⁸⁸.

Kışlalar açısından bu dönemde Edirne’de görülen en önemli değişiklik II. Mahmud tarafından yaptırılan Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kışlası’dır. 1827 yılında inşası biten kışla; *Kışla-i ‘Âlî*, *Kışla-i Humâyûn*, *Piyade Kışlası*, sonraki yıllarda *Yanık Kışla* ve *Mahmudiye Kışlası* olarak isimlendirilmiştir. 1878 yılında üçüncü defa yanan kışla, tekrar inşa edilerek zaman içinde bazı bölümleri yıkılmış ve bazı ilave bölümler yapılmıştı¹⁸⁹. Kışlanın yerinde bugün Edirne Kapalı Cezaevi bulunmaktadır.

Kışlanın yapımına, Yeniçeri Ocağı’nın lağvedildiği 15 Haziran 1826 tarihinin hemen ardından iki-üç bin kadar Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerinin talim ve taallum etmesi amacıyla karar verilmiştir¹⁹⁰. Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı olan Mehmed Esad Paşa’ya ve bina emini olarak nasp edilen Edirne Bostancıbaşı Abbas Bey’e ayrı ayrı ferman yollanarak bir an evvel işe mübaşeret eylemeleri bildirilmiştir¹⁹¹.

Sırık Meydanı’nda bulunan Has Ahırları arsasının yanında yer alan Süleyman Paşa mezrasında kışlanın inşasına başlanmıştır. Kışlanın yanına cami yapılması planlanmış, 5.271 kese küsur iki buçuk kuruş tutan keşf ve rayiç defteri Dersaadet’e yollanmıştır¹⁹². Ardından kışlanın iki katlı olarak yapılmasına karar verilerek Edirne Şehir Mimarı Mehmed Said bina emini nasp ve tayin edilmiştir. Ayrıca kışlaya en yakın

¹⁸⁷ Mehmed Emin Paşa’nın emri üzerine Edirne Mahkemesi tarafından atanan Başkâtip Es-Seyyid Mehmed Said tarafından yapılan Arabacılar Kışlası’nın keşf defteri için bkz. *Edirne ŞS.* 361, s.81a. H.05 Safer 1255/M.20 Nisan 1839.

¹⁸⁸ *Edirne ŞS.* 256, s.55a-b. H.15 Şaban 1213/M.22 Ocak 1799.

¹⁸⁹ *Edirne Vilâyet Salnâmesi* H.1319 (M.1901-1902), s.923; Servet Ünkazan, *Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askerî Mimarî*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.32.

¹⁹⁰ BOA., HAT., 294-17481, H.22 Zilkadde 1241/M.28 Haziran 1826.

¹⁹¹ *Edirne ŞS.* 342, s.12a. H.15 Zilhicce 1241/M.21 Temmuz 1826.

¹⁹² *Edirne ŞS.* 342, s.12b-13b. H.15 Zilhicce 1241/M.21 Temmuz 1826.

hamamların Yeni İmaret semtinde olduğu göz önüne alınarak, askerlerin üç kilometreden fazla yol giderek mahalle arasındaki hamamları kullanmaları uygun bulunmadığından kışlanın yanına bir de hamam yapılmasına karar verilmiştir¹⁹³.

Kışlanın yapımının kısa sürede bitirilerek Asakir-i Mansure askerinin bir an evvel talime başlamasına gayret edildiği görülmektedir. Bu sebeple kışla bitinceye kadar, yazılan askerlerin muhafazası için Tophane, Mehterhane ve Bostancı Kışlalarının tamir edilmesi ve toplanan beş bin nefere yakın askerin teçhizi, talim ve terbiyeleri için peyderpey İstanbul'a sevk olunması ve heves uyandırmak için Edirne'de bin beş yüz kadar askerî kıyafetli asker bırakılması talep edilmekteydi¹⁹⁴. Bu sebeple kışlanın yapımıyla beraber Edirne'den Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusuna asker yazımına başlanmıştı¹⁹⁵.

Bu dönemde, kışlanın ayrıca bir hastanesi bulunmadığından bir müddet hastalar için kışla civarında odalar kiralandığı da görülmektedir¹⁹⁶. Bu usul yeterli gelmediğinden aynı yıl içinde, Saray-ı Cedid dâhilindeki Bostancı Kışlası tamir edilerek Asakir-i Mansure hastalarına tahsis edilmişti¹⁹⁷.

Keşf ve masraf defterlerinden anlaşıldığı kadarıyla Asakir-i Mansure Kışlası 1831¹⁹⁸, 1837¹⁹⁹ ve 1839²⁰⁰ yıllarında irili ufaklı tamiratlar görmüştür. Tamir gören mahallerin detaylarına bakıldığında, ilk iki tamirat, daha ziyade ortak kullanım mahalleri ile cam, çerçeve ve kapılarda yapılmıştır. 1839 yılındaki tamiratta ise hamam, cami, koğuşlar, mutfak, çamaşırhane, çatı, kaldırım ve su yollarına kadar uzanan büyük bir tamiratın yapıldığı anlaşılmaktadır.

1.3. Mahalleler

Osmanlı şehirlerinde en küçük yönetim birimi olarak karşımıza çıkan mahalle yapılanması, genel tanımıyla aynı inanış ve geleneklere sahip insanların oturduğu hanelerden müteşekkil gruplaşmadır²⁰¹. Dolayısıyla mahalleler idarî birim olduğu kadar

¹⁹³ *Edirne ŞS.* 342, s.21b-22a. H.10 Muharrem 1242/M.14 Ağustos 1826.

¹⁹⁴ *BOA., HAT.*, 1418-57989. H.05 Zilhicce 1241/M.11 Temmuz 1826.

¹⁹⁵ *Edirne ŞS.* 342, s.81b vd. H.1241/M.1826.

¹⁹⁶ *Edirne ŞS.* 342, s.76a-81a. H.1-10 Zilkadde 1242/M. 27 Mayıs 1827.

¹⁹⁷ *BOA., HAT.*, 594-29095. H.08 Rebiülevvel 1243/M. 21 Eylül 1827.

¹⁹⁸ *Edirne ŞS.* 352, s.93b. H.24 Rebiülevvel 1247/M.02 Eylül 1831.

¹⁹⁹ *Edirne ŞS.* 361, s.16a-b. H.21 Rebiülevvel 1253/25 Haziran 1837.

²⁰⁰ *Edirne ŞS.* 361, s.86b-89a. H.21 Rebiülevvel 1255/M.04 Haziran 1839.

²⁰¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s.69.

aynı din, mezhep, ırk ya da mesleğe sahip kişilerin bir arada yaşama arzularından teşekkül etmiş,²⁰² kendi içinde ilişki ağı yüksek sosyolojik yapılardır.

Osmanlı Mahallesi daha ziyade dinî ve sosyal yapılar etrafına toplanmış haneler görünümündedir. Herhangi bir mahallenin kurulması, büyüyerek genişlemesi, bölünmesi, küçülmesi ya da farklı isimlendirmeler gibi nedenlerle kimi zaman sınırlarının net olarak tespitinde zorluklar yaşansa da genellikle 10 ile 50 hane arasında değişen bir yapıya sahip olup²⁰³ yol ve caddeler bazen de kapılar yoluyla fizikî bölünmüşlük arz eden bir görünüme sahiptir.

Edirne’de fethin ardından yaşanan yapılaşma ve mahallelerin teşekkülü, Osmanlı Devleti’nin yönetim anlayışı ile şehir ve insana yaklaşımının ana hatlarını gözler önüne seren bariz örneklerle doludur. Tayyip Gökbilgin’in “*Edirne Şehrinin Kurucuları*” adını verdiği dönemin ileri gelen devlet adamları tarafından inşa ettirilen dinî ve sosyal vakıf yapıları etrafında Edirne’nin mahalleleri şekillendirilerek, şehir topyekûn şen ve abadan kılınmaya çalışılmıştır²⁰⁴. Edirne mahallelerinin şekillenmesi, imaretler ile birlikte daha ziyade cami ve mescitler etrafında gerçekleşmiştir. Bu nedenle hemen her yüzyılda tespit edilen mahalle isimlerinin % 85’den fazlası bânîlerinden ve bânîlerin kurduğu cami ve mescit isimlerinden izler taşır.

Camiler etrafında şekillenen mahalleler, merkezî bölgelerde olup mescit etrafından kümelenen mahallelerden daha sık yapılaşmaya sahip ve nispeten kalabalık mahallelerdir. Zaman içinde çevre mahallelere bağlı olarak sınırlarında küçük değişimler yaşandığı görülmektedir. Mescitler etrafında şekillenen mahalleler ise Edirne’de geneli temsil etmektedir. Sınırlarında büyük değişimler görülmez. Hemen her yüzyılda mescit sayısı ile mahalle sayısı neredeyse eşit sayıdadır.

Her yüzyıla ait Edirne mahalle listelerine ve bunlara ait detaylara geçmeden önce takip edilen yöntem ve konunun kaynaklarına ait kısa bir bilgilendirme yapmanın yerinde olacağı kanaatindeyiz.

Edirne mahallelerinin geçirmiş oldukları tarihî seyri ve bunların arasındaki farkı görebilmek için XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla gelinceye kadar her yüzyıla ait tespit

²⁰² R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.75.

²⁰³ Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitapevi, İstanbul, 2008, s.143.

²⁰⁴ M. Tayyip Gökbilgin’e göre bir bölgenin fethi ve iskânı sırasında *Kolonizatör Türk Dervişlerinin* önemli rolü gibi fetih sonrasında şehrin inkişaf ettirilmesinde *ümera* sınıfının büyük rolü olmuştur. Bu umumî hareket ve siyasetin ilk geniş tatbikat sahası ise Edirne örneğidir. Edirne’deki eserlerin, vakıfların, semt ve mahallelerin incelenmesi, kuruluşlarındaki amillerin tespiti İslâm-Türk şehrinin vücuda getirilmesindeki gayret ve işbirliğinin en güzel misalidir ve bu misal zaman ve mekân şartları içerisinde bütün Osmanlı İmparatorluğu’na şamildir. Bkz. M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 20-21.

edilebildiği kadarıyla mahalle listeleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sayede Edirne mahallelerinin kuruluş aşamasından XX. yüzyıla kadar geçirmiş olduğu değişim gözler önüne serilmeye çalışılmıştır. Mahalle listeleri oluşturulurken yararlanılan ana kaynakları, çalışma dönemlerine göre kronolojik olarak sıraladığımızda, ilk çalışma; *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası*²⁰⁵ adlı eseriyle M.Tayyip Gökbilgin'e aittir. Eserde, tahrir defterlerine dayalı olarak 1529 ve 1609 yıllarında Edirne'nin 145 mahallesi tespit edilmiş ve bu mahallelerin kurucuları²⁰⁶ ve özellikleriyle ilgili çok değerli bilgiler verilmiştir. Yine aynı döneme ait ve aynı kaynaklardan faydalanılarak yapılan iki doktora çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalardan birincisi, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*²⁰⁷ adlı, Ahmet Yiğit'e ait basılmamış doktora tezi; ikincisi ise Aziz Nazmi Şakir-Taş tarafından hazırlanarak yayınlanan *Adrianopol'den Edirne'ye*²⁰⁸ adlı çalışmadır. Tahrir defterlerine dayalı olarak Edirne'nin mahalleleri hakkında bilgi veren bu çalışmalardan derlenen bilgilerle, XV.-XVII. yüzyıllara ait durum ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Edirne'nin mahalleleri konusunda XVIII. yüzyıla ait çalışmalarının başında, Özer Ergenç'in *18. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler*²⁰⁹ adlı makalesi gelmektedir. Ergenç çalışmasında, 1703 tarihli nüfus defterinden yola çıkarak Edirne'nin birleştirilmiş olarak sayılan 65 mahallesindeki nüfusu birçok yönden tahlil etmiştir. Ayrıca, Yunus Uğur tarafından 1686 ve 1703 tarihli avârız ve kefalet sayımı gibi arşiv belgeleri kullanılarak mahallelerin mekânsal, demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri etraflıca incelenerek gün yüzüne çıkartılmıştır²¹⁰.

XIX. yüzyılın ilk yarısına ait mahalle listeleri oluşturulurken, Edirne Şer'iyye Sicilleri ile Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire

²⁰⁵ M.T. Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007. (Eserin 1. baskısı 1952 yılında yapılmıştır.)

²⁰⁶ M. Tayyip Gökbilgin'in İslâm Ansiklopedisi'nin Edirne maddesini yazarken araştırmaya başladığı bu konu hakkında ayrıca bkz. M. Tayyip Gökbilgin, "Edirne Şehrinin Kurucuları", *Edirne: Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara, 1993, s. 161-178.

²⁰⁷ Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Muğla, 1988.

²⁰⁸ Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye: Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2009

²⁰⁹ Özer Ergenç, *18. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler*, IX. Türk Tarih Kongresinden Ayırbasım, TTK. Basımevi, Ankara, 1989.

²¹⁰ Yunus Uğur, *The Historical Interaction of the City With Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries (Şehrın Mahalle ile Tarihsel Etkileşimi: Onyedinci Yüzyıl Sonu ve Onsekizinci Yüzyıl Başlarında Osmanlı Edirnesi)*, Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Başkanlığında bulunan 1830 tarihli genel nüfus sayımına ait Nüfus Defterleri tasnifi incelenmiştir²¹¹. Ayrıca, ilgili şer'iyeye sicilleri taranmış ve 1802 ile 1838 yıllarına ait hane avâızlarının mahallelere tevziini gösterir defter suretlerinden yararlanılarak iki ayrı liste hazırlanmıştır. Yine şer'iyeye sicillerinde yer alan diğer müteferrik belgelerden de gerekli durumlarda yararlanılmıştır. Konunun tarihsel bütünlüğü ve anlaşılabilirliğini tamamlamak adına XIX. yüzyılın birinci yarısında konu bitirilmeyerek, XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki mahallelerin durumu da çalışmaya dâhil edilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait mahalle listesi hazırlarken özellikle Ahmet Bâdî Efendi'nin eserinden²¹² istifade edilmiştir. Ahmet Bâdî Efendi, 1890 yılı Edirne'sinde gördüğü mahalleleri, cadde ve sokaklarıyla tespit etmiş, ardından 1877–79 tarihleri arasında süren Rus işgali sırasında şehrin harap olan mahallelerini de belirterek döneme ait çok önemli bilgiler aktarmıştır. Yapılan bu çalışmalar, XX. yüzyılda yapılan diğer çalışmalar²¹³ ile birlikte ele alındığından Edirne'nin mahalleri konusunda tarihsel bütünlüğün sağlandığı görülür.

1.3.1. Mahallelerin Kuruluşu ve Tarihî Gelişimi

Giriş kısmında değinildiği üzere, Edirne fethedildiği tarihte (1361) Kaleiçi'nde bulunan 5–10 mahalleden ibarettir. Fetihden sonra Kaleiçi'ndeki ilk Müslüman mahalleleri Veliyüddinzade, Kuru Çeşme, Yakut Paşa, Mehmet Çelebi gibi aynı adla kurulan cami ve mescitlerin etrafında şekillenerek büyümeye başlamıştır. XV.

²¹¹ Özellikle yararlanılan nüfus defteri için bkz. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Nüfus Defterleri (NFS.d.)*: 4374.

²¹² Ahmet Bâdî Efendi'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı 3 ciltlik eserinin müsvedde yazması, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, No: 2315/1, 2, 3'de, temize çekilmiş nüshası ise Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 10391-3'de bulunmaktadır. Eser 2014 yılında yeni harflere çevrilerek 5 cilt halinde basılmıştır. (Bkz. Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Haz.: Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, Trakya Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.)

Edirne'nin mahalleri konusunda *Riyâz-ı Belde-i Edirne*'nin ilgili sayfalarını çevirerek eserlerine dâhil eden Osman Nuri Peremeci *Edirne Tarihi* adlı eserinin 327–337 sayfaları arasında, Ratip Kazancıgil *Edirne Mahalleleri* adlı eserinin 123-129 sayfaları arasında Bâdî Efendi'nin mahalle listesi üzerinden konuyu devam ettirmişlerdir.

²¹³ Edirne'nin mahalleleri konusunda XX. yüzyılda edindiğimiz bilgileri, sırasıyla; Tosyavizâde Doktor Rifat Osman, Osman Nuri Peremeci ve Ratip Kazancıgil'e borçluyuz. Rifat Osman, *Edirne Rehnümâsı* adlı eserinde, Ahmet Bâdî Efendi'nin 1890 yılına ait hazırladığı mahalle listesini eserine alarak, o liste üzerinden mahallelerin 1920 yılındaki durumlarını belirtir; özellikle bu sayede şehrin ve mahallelerin Balkan ve Birinci Dünya Savaşında ne denli tahrip olduğu döneme şahit olan kişiler tarafından gözler önüne serilir. Osman Nuri Peremeci ise Ahmet Bâdî Efendi ve Rifat Osman'ın bitirdiği noktadan devam ederek 1938 tarihinde Edirne mahallelerini de içine alan hacimli bir *Edirne Tarihi* vücuda getirir. Ratip Kazancıgil'in 1999 yılında basılan *Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990)* adlı eserinde ise tamamen Edirne mahalleleri konu edinilmiştir. Sırasıyla Tayyip Gökbilgin, Evliya Çelebi, Özer Ergenç, Ahmet Bâdî Efendi ve Doktor Rifat Osman'ın yazdıkları listelenmiş, bilgiler mahallelere göre derlenerek, 1990 yılındaki Edirne mahallelerinin mevcut durumu, önemli binalarıyla cadde ve sokaklarına varıncaya kadar esere dâhil edilmiştir.

yüzyıldan itibaren şehrin takip edilebilir gelişim seyrine göre Kale surları haricindeki ilk mahaller de yine dinî ve sosyal yapıların etrafında Debbaghane ve Kirişhane semtlerinde kurulmuştur²¹⁴.

Devam eden sayfalarda, yukarıda değindiğimiz kaynaklara dayalı olarak başlıklar halinde her yüzyılda Edirne'nin mahallelerini tespit etmeye çalışacağız. XVI. yüzyıldan başlayarak her yüzyılda mahallelerin durumu ortaya konulacak, XIX. yüzyılda ise 1802, 1830, 1838 ve 1890 yıllarına ait tespit ve incelemelere yer verilecektir. Elde edilen veriler ile oluşturulmuş XIX. yüzyılın ilk yarısında mahallelerin konumunu gösterir harita ise EK-5'te sunulmuştur.

1.3.1.1. XVI. ve XVIII. Yüzyıllar Arasında Mahalleler

XVI. yüzyıldaki Edirne mahallelerine ait liste hazırlanırken 1519 ve 1529 tarihli tahrir defterlerini kullanarak hazırlanan üç eserden istifade edilmiştir. Yukarıda değinilen bu üç eser; Tayyip Gökbilgin, Ahmet Yiğit ve Aziz Nazmi Şakir-Taş'a aittir. 145 Müslüman mahallesine ait liste hazırlanırken, Tayyip Gökbilgin'in eserindeki ilgili sayfalar²¹⁵ esas alınmıştır. Hristiyan mahallerinin toplam sayısını belirten Tayyip Gökbilgin, mahallelerin isimlerine değinmediği için Hristiyan mahalleleri için de Ahmet Yiğit'in²¹⁶ ve Aziz Nazmi Şakir-Taş'ın²¹⁷ eserlerinden yararlanılmıştır.

Listede görüleceği üzere 145 Müslim mahallesinden 139 tanesi, adını bânîlerinden almaktadır. Sadece dokuz tanesi²¹⁸ farklı şekilde isimlendirilmiştir. Bu yüzyılda anlamı ve adını nereden aldığı bilinmeyen tek Müslüman Mahallesi, *Gendüm Küb*'tür. Mahallelere ismini veren bânîler, Tayyip Gökbilgin'in *Edirne Şehrinin Kurucuları*²¹⁹ olarak nitelediği ve aynı adlı makalesi ile *Edirne ve Paşa Livası*²²⁰ adlı eserinde detaylarıyla açıklandığı için burada tekrara girilmeyecektir.

Bu dönemde 14 mahalle çift isimle anılmaktadır. Sonraki yüzyıllarda isimleriyle kullanılmaya devam edecek *Bülbül Hatun* ve *Naip Çelebi* mahalleleri başka iki mahalle ile bir sayılmışlardır.

²¹⁴ M.T. Gökbilgin, "Edirne", *İA. (MEB.)* s.119.

²¹⁵ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.37-64.

²¹⁶ A. Yiğit, *a.g.e.*, s.40-41.

²¹⁷ A.N. Şakir-Taş, *a.g.e.*, s.57-59

²¹⁸ Cami-i Atik, Cami-i Cedid, Darbhane, Demir Kova, Gendüm Küp, Kilise Camii, Kuru Çeşme, Sabunhane, Zincirlikuyu.

²¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. M.T. Gökbilgin, "Edirne Şehrinin Kurucuları", *Edirne*, s. 161-178.

²²⁰ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.22-35.

Yahudiler yerleştikleri Edirne’de, mahallelere göre değil cemaatlere göre kaydedilmiştir. 19 cemaat 336 hanedir, mücerred sayısı 146’dır. Cemaat isimleri şöyledir; Alaman, Antalya, Aragon, Budin Sürgünleri, Çaçılya, Evkaf-ı Sultan Mehmet Han, İspanya, Kadüz, Katalan, Polya, Portugal, Portugal Toledo²²¹.

Zikredilen kaynaklara göre hazırlanmış mahalle isimleri Tablo-2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. XVI. Yüzyılda Edirne Mahalleleri

S.No.	Mahalle Adı	S.No.	Mahalle Adı
1-	Abdullah Odaları	81-	İmaret-i Muradiye
2-	Ahî Hasan	82-	İmaret-i Sinan Beylerbeyi
3-	Alemderân	83-	İmaret-i Yıldırım Han
4-	Ali Bey Külahdüz	84-	Kalamari
5-	Arabacı Ahmed	85-	Kapucu (Karaca Bey)
6-	Arhi İstirankos	86-	Kara Hacı (Kazgancı)
7-	Arif Ağa	87-	Kara Yakup
8-	Arpacı Hamza	88-	Karabulud
9-	Aya Apostol	89-	Kasap Aziz
10-	Aya Atanos	90-	Kasımpaşa Hamamı
11-	Aya Duhteni	91-	Katib Cev
12-	Aya İstefano	92-	Kebe Yayıcı
13-	Aya Nikola	93-	Kehtacı
14-	Aya Yanni Panimatkos	94-	Kıncı Firuz
15-	Aya Yanni Pradormos	95-	Kilise Camii
16-	Aya Yorgi	96-	Kiremitçi Halil
17-	Ayşe Hatun (Kapıcı Sinan)	97-	Korucu Doğan
18-	Baba Timurtaş, kurb-ı Cami-i Cedit	98-	Köhne Kadı
19-	Baba Timurtaş, kurb-ı Han	99-	Köse Balaban
20-	Balaban Paşa	100-	Kurtcu Doğan (Kuşcu Doğan)
21-	Bazargan Bâlî (Hoca Bâlî)	101-	Kuru Çeşme
22-	Berkuk Ağa	102-	Kürt Hoca

²²¹ Ahmet Yiğit, *a.g.e.*, s.43.

23-	Beyce	103-	Medrese-i Ali Bey
24-	Cami-i Atik	104-	Medrese-i Kadı
25-	Cami-i Cedid (Altuncu)	105-	Medrese-i Şah Melek
26-	Cami-i Kasım Paşa	106-	Mehmed Ağa
27-	Cami-i Noktacızade, kurbı SinanBey	107-	Mescid-i Balaban Ağa
28-	Çakır Ağa	108-	Mescid-i Bazargan Turgud
29-	Çavuş Bey	109-	Mescid-i Hacı Alaeettin
30-	Çokalca	110-	Mescid-i İsmail Bey
31-	Darbhane	111-	Mescid-i Mahmud Ağa
32-	Darüssaade	112-	Mescid-i Takurluoğlu
33-	Daye Hatun	113-	Metropolit
34-	Demir Kova	114-	Mevlana Fahreddin Acem
35-	Derviş Abi	115-	Mevlana Veliüddin
36-	Devletşah	116-	Mezid Bey
37-	Doğan	117-	Mihal Koç
38-	Eymir Şah	118-	Mirahor Ayas Bey
39-	Fazlullah Paşa	119-	Muarraf Hoca
40-	Fındık Dede	120-	Mübarek Ağa
41-	Firuz Ağa	121-	Mümin Hoca ve Bülbül Hatun
42-	Gazaz Salih	122-	Noktacızade
43-	Gazi Hoca (Ramazan Hoca)	123-	Öznikos
44-	Gendüm Güb	124-	Papa Kopanos
45-	Gülbahar Hatun	125-	Papa Paolori
46-	Hacı Bayazid (dağılmış)	126-	Papa Vetaç
47-	Hacı Bedrettin	127-	Rakkas Ali Bey
48-	Hacı Celâh (sonradan Hacı Hallaç)	128-	Sabun Hane (Sabunciyan)
49-	Hacı Doğan	129-	Sarıca Paşa
50-	Hacı Halil	130-	Sarrafi Hacı Ahmed
51-	Hacı Halil Attar	131-	Selçuk Hatun
52-	Hacı Hoşkadem	132-	Sevindik Fakih
53-	Hacı İslâm	133-	Sıpkıncı Murad (Sıkca Murad)
54-	Hacı İvaz (Rüstem Çelebi)	134-	Sinan Bey ve Naip çelebi

55-	Hacı Kılağuz, kurb-ı İmaret-i Cedid	135-	Siti Hatun
56-	Hacı Mercimek	136-	Sofi Bayazid
57-	Hacı Osman (Kunduk Osman)	137-	Süleyman Paşa Odaları
58-	Hacı Sefâ	138-	Şahabeddin Paşa
59-	Hacı Seferşah	139-	Şahabeddin, kurb-ı Çukur Bostan
60-	Hadım Balaban	140-	Tahtelkale
61-	Hadım Firuz	141-	Takyeci Bâlî
62-	Hadım Timurtaş	142-	Tarakçı
63-	Hamam-ı Abdullah Bey	143-	Umur Bey
64-	Hamam-ı Yahşi Fakih	144-	Üsküfçü Hacı Hamza
65-	Hamid Bey	145-	Üsküfçü Hızır
66-	Has Murad	146-	Vakıf Odaları, kurb-ı bazar-ı esb
67-	Hasan Paşa	147-	Vakıf Odaları, kurb-ı Muhtaban
68-	Hatun-ı Sarıcapaşa	148-	Veled-i Arap
69-	Hayreddinzade Odaları	149-	Veled-i Sabunî (Emin Çelebi)
70-	Haznedarbaşı Sinan Bey	150-	Veli Çelebi Mescidi
71-	Hızır Ağa	151-	Veliüddinzade
72-	Hoca Ömer Siyah	152-	Yahşi Fakih
73-	Hoca Siyah (Mescid Siyah)	153-	Yancıkçı Şahin
74-	Hocaki	154-	Zağnos Subaşı
75-	Hristos	155-	Zaviye-i Kemal Halife
76-	İbrahim Ağa (Karabulud)	156-	Zaviye-i Rüstem Çelebi
77-	İbrahim Paşa	157-	Zaviye-i Şeyh Şuca
78-	İmaret-i Cedid, Sultan Bayezid	158-	Zevce-i Firuz Ağa
79-	İmaret-i Mezid Bey	159-	Zevce-i Sarıca Paşa
80-	İmaret-i Mihal Bey	160-	Zincirlikuyu

XVII. yüzyılda, odalar hariç birkaç hanelik sakinleriyle XVI. yüzyılda adlarına rastladığımız Mübarek Ağa²²², Hacı Bayezid, gibi dağılan mahalleler olmakla birlikte, Zağnos Subaşı²²³ gibi 41 hanelik büyük bir mahallenin önce sınırlarının küçülüp daha sonraki yıllarda başka mahalleler altında kaybolduğunu²²⁴ görmekteyiz. Bunun yanı sıra, bazı mahallelerin sınırlarını büyüttüğü,²²⁵ bazılarının²²⁶ bölünerek iki mahalle olduğu, bazılarının ise adlarının dönüştüğü²²⁷ görülmekle birlikte, 1609 tahririne göre Edirne mahallelerine sekiz mahallenin daha eklendiğini tespit edilmiştir. Bunlar; Şeyh Çelebi Mescidi, Vizeli Çelebioğlu, Kasımpaşa Mescidi, Abdurrahman Çelebi Kazasker, Hafız Ahmed Fakih, Emir Hancı Mescidi, Süle Çelebi, Ali Kuşcu²²⁸ mahalleleridir.

Abdurrahman Hibrî (1604-1659) tarafından 1636 yılında kaleme alınan ve şehir tarihlerinin ilk örneklerinden olan *Enisü'l-Müsamîrîn* adlı eserinde mahalleler hakkında şu bilgiler vermektedir; “Fethi sırasında hisar dışında çoğunlukla bina yok iken, o zamandan beri günbegün hayır sahipleri ve sevap kazanmak isteyenler, medrese ve imaretler, mescit ve camiler yaptırıp eklediler. Bu suretle Edirne İslâm’ın büyük beldeleri arasına girdi. *Zamanın ilerlemesiyle harap olanlar dışında hala yüz altmış mahallesi vardır.*”²²⁹

Hibrî’nin 1636’da başladığı ve 1650 yılına kadar bazı eklemeler yapmak suretiyle devam ettiği eserinde; isimlerini vermeden, toplam 160 mahallenin olduğunu belirtmesi, elimizdeki verilerle karşılaştırıldığında, % 1 hata payıyla²³⁰ doğru olduğu anlaşılmaktadır. 1653 yılında Edirne’yi gezerek, seyahatnâmesinde tafsilatlı gözlemlerini aktaran Evliya Çelebi’nin verdiği 414 sayısı ise her hâlükârda çok abartılıdır.

²²² Bundan sonraki yıllara ait mahalle listelerinde adına rastlanmayan Mübarek Ağa ismiyle bugünkü Meydan mahallesi hudutlarında bir sokak adı bulunmaktadır.

²²³ Adını bânîsinden alan Zağnos Subaşı Mahallesi, 1529 tarihinde, 1 İmam, 1 Müezzin ve 41 hane olup daha sonraki yüzyıllarda Sıkça Murad mahallesinin içinde kalmıştır. Bkz. M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.29-30,62.

²²⁴ Adına rastlanmayan mahalleler: Zağnos Subaşı, Abdullah Odaları, Camii-i Atik, Tarakçı, Zaviye-i Kemal Halife.

²²⁵ Diğer mahalleleri içine alarak büyüyen mahalleler: Kasımpaşa ve Zaviye-i Şeyh Süca’dır.

²²⁶ Mümin Hoca, Bülbül Hatun; Sinan Bey, Naip Çelebi.

²²⁷ Demir Kova: Demir Boğa saha sonra Demir Biga’ya; Fındık Dede, Fındık Fakih’e; Hacı Celah, Hacı Hallaç’a; Hacı Osman, Kunduk Osman’a; Sıpkıncı Murad, Sıkça Murad’a dönüşmüştür.

²²⁸ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.64.

²²⁹ Abdurrahman Hibrî, *a.g.e.*, s.14.

²³⁰ XVI. yüzyılda tespit edilen 160 mahalleden sonraki yıllarda ismine rastlamadığımız 5 mahalleyi çıkarır ve VXII. yüzyılda tespit edilen 8 mahalleyi eklersek 162 mahalle etmektedir. Aradaki fark; bu mahallelerin hane sayıları incelendiğinde, tahrir kayıtlarında mahalle olarak geçmesine rağmen hanesi bulunmayan bazı odaların, halk arasında o tarihlerde mahalle olarak nitelendirmemesinden kaynaklanmış olabileceği unutulmamalıdır.

Evliya Çelebi'nin Kaleiçi hakkında verdiği bilgiler de yine sayıları tam tutmasa da kayda değerdir: Kaleiçi 14 mahalledir; 5'i Yahudi, 10 tanesi Rum ve 5 tanesi de Kıptî (Çingene) mahallesi var ki gece gündüz bağışmalarından geçilmez habire kavga ederler. Güleşçiler Tekkesi yakınında üç adet Müslüman Mahallesi vardır ve bir Müslüman Mahallesi de Topkapısı iç yüzündedir. Gerisi on mahalledir. Kaleiçi, Rumlar ve Bekrî meyhaneleri ile süslenmiştir²³¹.

XVIII. yüzyılda Edirne mahallelerine ait kapsamlı bir çalışma Özer Ergenç tarafından yapılmıştır. Özer Ergenç çalışmasında²³² II. Mustafa'nın (1695–1703) fermanıyla tutulan 1703 tarihli Edirne mahallelerine ait nüfus defterini tahlil etmiştir. Defterde birleştirilmiş olarak Edirne'nin 65 mahallesinde oturanlar isim ve meslekleriyle kaydedilmiştir. Mahallerden 47 tanesi Tunca kavisinde, 18 tanesi ise nehrin karşısında Yıldırım ve Yeni İmaret semtindedir.

Makalede yer alan mahalleler incelendiğinde tamamının Müslüman mahalleleri olduğu görülecektir. Daha önceki yüzyıllarda belirtildiği üzere 19 mahallede mukim Hristiyanlar ve 13 cemaat olarak kaydı tutulan Yahudiler birleştirilen 65 mahalleye dâhil edilerek sayılmışlardır.

Bu yüzyıla ait mahalle listesi aşağıdaki Tablo-3'de gösterilmiştir.

²³¹ Evliyâ Çelebi *Seyahatnâmesi*, C.III, s.239.

²³² Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler", *IX. Türk Tarih Kongresinden Ayırbaşım*, TTK. Basımevi, Ankara, 1989.

Tablo 3. XVIII. Yüzyılda Edirne Mahalleleri

S.No.	Mahalle Adı	S.No.	Mahalle Adı
1-	Alemdarân	34-	İbnül Arap
2-	Arpacı Hacı Hamza	35-	Kızıl Minare
3-	Attar Hacı Halil	36-	Kiremitçi Hacı Halil
4-	Bevvab Sinan	37-	Köseç Balaban
5-	Beyce	38-	Kunduk Osman
6-	Beylerbeyi	39-	Kurb-ı Şah Melek
7-	Bezirci Hatun	40-	Kürd Hoca
8-	Bülbül Hatun	41-	Malkoç
9-	Çakır Ağa	42-	Medrese-i Şah Melek
10-	Çavuş Bey	43-	Mihal Bey
11-	Debbağ Hacı Halil	44-	Molla Fahreddin
12-	Demirbige	45-	Muarrif Hoca
13-	Devletşah	46-	Mümin Hoca
14-	Emir Mescidi	47-	Naip Çelebi
15-	Emir Şah	48-	Saçlı Ali
16-	Evliya Kasım Paşa	49-	Sakça Murad
17-	Fatma Hatun	50-	Sefer Şah
18-	Fındık Fakih	51-	Sevindik Fakih
19-	Gazi Hoca	52-	Sinan Bey
20-	Gazzaz Salih	53-	Siti Hatun
21-	Hacı Hallaç	54-	Sultan Beyazıd-ı Veli
22-	Hacı Hoşkadem	55-	Şah Melek
23-	Hacı İslâm	56-	Şehabbeddin Paşa
24-	Hacı İvaz	57-	Şeyh Sücaddin
25-	Hacı Kılağuz	58-	Şeyhî Çelebi
26-	Hacı Mercimek	59-	Şeyhî Çelebi
27-	Hacı Sarraf	60-	Turgud Bezirgan
28-	Hadım Firuz	61-	Yancıkçı Şahin
29-	Hafız Ahmed	62-	Yıldırım Beyazıd
30-	Has Murad	63-	Zen-i Firuz
31-	Hasan Paşa	64-	Zen-i Sarıca Paşa
32-	Hatice Hatun	65-	Zincirlikuyu
33-	Hoca Bâlî		

Tablo incelendiğinde ilk göze çarpan husus, bir yüzyıl önce 164 olan mahalle sayısının 65'e kadar düşmüş olmasıdır. Elbette bu düşüş gerçek bir düşüşü yansıtmamaktadır. Bu durum, nüfus sayımı yapılırken daha merkezî ve büyük mahallelerin etrafındaki küçük mahallelerle birlikte, birleştirilerek sayılmasından ileri gelmiş olmalıdır. Nitekim daha sonraki yüzyıllarda tespit edilen mahalle sayıları yine 160 civarındadır.

XVIII. yüzyıla ait yapılan bu çalışma ile bu yüzyılda hangi mahallelerin kaybolduğunu görmeye imkân bulunmamaktadır. Lâkin tablo dikkatle incelendiğinde 57 mahallenin önceki yüzyıllarda ismi bilinen mahalleler olduğu, 8 mahalle isminin ise bu yüzyılda ilk defa kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu yüzyılda isimlerine ilk defa rastlanan mahalleler şunlardır: Beylerbeyi,²³³ Debbağ Hacı Halil,²³⁴ Emir Mescidi,²³⁵ Fatma Hatun,²³⁶ Hatice Hatun,²³⁷ Kızıl Minare,²³⁸ Malkoç²³⁹.

1.3.1.2. XIX. Yüzyılda Mahalleler

XIX. yüzyılda Edirne mahalleleri; 1802, 1830, 1838 ve 1890 yıllarındaki durumuna göre dört ayrı mahalle listesi oluşturarak incelenmiştir.

Amaçlanan gaye; Edirne mahalleleri hakkında yapılan çalışmalarda eksik kalan XIX. yüzyılın ilk yarısındaki durumu arşiv belgeleri üzerinden tespit ederek konunun tarihsel bütünlük içinde kesintisiz olarak aktarılabilmesi ve Edirne'nin XIX. yüzyılda uğradığı büyük felaketlerden²⁴⁰ mahallelerin nasıl etkilendiğini tespit edebilmektedir.

²³³ Beylerbeyi Mahallesi: Ö. Ergenç'in çalışmasına göre 1703 yılında 31 haneden müteşekkil görünmektedir. Sonraki yıllarda aynı adla bir mahalle bulunmamaktadır. Büyük ihtimalle Saraçhanebaşı'ndaki Mirimiran mahallesinin diğer adıdır.

²³⁴ Debbağ Hacı Halil Mahallesi: İlk defa bu yüzyılda adına rastlanmıştır. Debbağhane (Tabakhane) semtindedir. 1920 yılına kadar mahalle listelerinde adı geçmektedir.

²³⁵ Emir Mescidi Mahallesi: XVI. yüzyılda "Emir Hancı Mescidi" mahallesi olarak geçmekte idi. "Emir Mescid" mahallesi adıyla 1920 yılına kadar mahalle listelerinde adı geçmektedir. Yeni İmaret semtindeydi.

²³⁶ Fatma Hatun Mahallesi: 1703 yılında 22 hane görünmektedir. Diğer mahalle listelerinde adına rastlamak mümkün olmadı.

²³⁷ Hatice Hatun Mahallesi: 1703 yılında 36 hane görünmektedir. Sonraki döneme ait mahalle listelerinde adı geçmemektedir. 1750'li yıllarda afetler nedeniyle ortadan kalkmış olmalıdır. Yıldırım semtinde idi.

²³⁸ Kızıl Minare Mahallesi: 1920 yılına kadar mahalle listelerinde adı geçmektedir. Paşakapısı civarında idi

²³⁹ Malkoç Mahallesi: 1703 yılında 74 hane olarak görünmektedir. Büyük ihtimalle Yeni İmaret semtinde bulunan Mihalkoç mahallesinin kısaltılmış halidir.

²⁴⁰ Edirne; 1791–1808 tarihleri arasında devam eden Dağlı İsyanlarından, 1801 ve 1806 Edirne vakalarından çok fazla etkilenmiştir. Artık Edirne göç alan ve büyüyen bir şehir değil, nüfusu göç eden ve

1802 Yılı : 04 Mayıs 1802 tarihli hane avârızın mahallelere tevzi edildiği defter suretinde²⁴¹ geçen mahalle listesine göre Edirne'nin mahalleleri aşağıdaki gibidir. Toplam 163 mahallenin sıralandığı belgede, mahallelerin 141 tanesi *Müslim mahallesi* başlığı altında verilirken, 22 tanesi ise “kefere mahallesi” olarak sıralanmaktadır.²⁴²

Liste incelendiğinde, önceki yüzyıllarda mevcut olmayan yeni mahalle isimlerine tesadüf edilecektir. Bunlar; Abdurrahman, Aladağlı, Alameddin, Altunî, Bağcı Toma, Baruthane, Cedid Kasımpaşa, Devlet-i İslâm, Eglence Uzun, Hacı Safa, İsa Fakih, Kemer Avlu, Mirimiran, Miskinler ve Yeniçeri Meydanı mahalleleridir.

Mevcut mahalle isimlerindeki değişim, ismin başına veya sonuna gelen sıfat, unvan veya lakapların atılması şeklindedir.

tahrip olmaya başlayan bir şehirdir. 1829'da 93 gün süren birinci Rus işgali, 93 Harbi neticesi 445 gün süren ikinci Rus işgali, 1913'de 117 gün süren Bulgar ve 1920'de başlayıp 850 gün süren Yunan işgalleri ile şehir ilk işgalin izlerini üzerinden atıp toparlanamadan, tekrar tekrar topa tutulmuştur.

²⁴¹ “İşbu bin iki yüz on yedi senesine mahsûben Edirne kazâsının kürekci bedeli olan bin yedi yüz otuz dört hâne ‘avârızları cem’ ve tahsîl ve hîn-i tahsilde alınan akçenin be-her yüz on akçesinden bir esedî gurus ile mübâşirin cihet-i ma’âşî için be-her sene hânesinden yigirmişer akçe cem’ ve tahsîl ve dâhl-i hazîne-i ‘âmire itdirile deyü fâhrü’l-eşbâh (isim hanesi açık) Ağa yedîne emr-i ‘âlî ve sûret-i defter-i mevkûfât vârid olmağla imtisâlen leh tevzî’ olundukda mübâşirin cihet-i ma’âşî için gurus yüz yigirmi akçe hesâbî üzere bir sene-i sâbık mahallâtın be-her hânesine elli beşer buçuk gurus ve kurânın girihtesi mevcûdına ba’de’z-zamm be-her hânesine yedişer gurus birer rub’ isâbet iylediği defteridir ki ber-vech-i âtî zikr olunur hurrire gurre-i Muharremü’l-harâm li-sene seb’a ‘aşer ve mi’eteyn ve elf (4 Mayıs 1802)”

Bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.170.

²⁴² *Edirne* ŞS. 270, s.49a-51b. H.1217/ M.1802.

Tablo 4. 1802 Yılında Edirne Mahalleleri

S.No.	Mahalle Adı	S.No.	Mahalle Adı
1-	Abdullah Ağa Tarlası	83-	Kadı Bedreddin
2-	Abdurrahman	84-	Kahtalu
3-	Ahi Hasan	85-	Karabulut
4-	Ahri Petri	86-	Karaca Bevvab
5-	Aladağlı	87-	Karaca Hacı Halil
6-	Alemdaran	88-	Kassab Abdülaziz
7-	Alemüddin	89-	Katib-i Cev
8-	Ali Kuş	90-	Kebe Yayı
9-	Altunî	91-	Kemer Havlu
10-	Arabacı Ahmed	92-	Kıncı Firuz
11-	Arif Ağa	93-	Kızıl Minare
12-	Arpacı Hacı Hamza	94-	Kiremitçi Hacı Halil
13-	Attar Hacı Halil	95-	Korucu Doğan
14-	Aya Apostol	96-	Koyun Kuzu
15-	Aya Nikola	97-	Köhne Kadı
16-	Aya Yanni Metrometkos	98-	Köseç Balaban
17-	Aya Yorgi	99-	Kum
18-	Ayşe Hatun	100-	Kunduk Osman
19-	Baba Timurtaş	101-	Kurb-i Şah Melek
20-	Bağcı Toma	102-	Kuru Çeşme
21-	Balaban Ağa	103-	Külâhdüz
22-	Baruthane	104-	Kürd Hoca
23-	Bazargan-ı Bâlî	105-	Madenoglu Tarlası
24-	Berkuk Ağa	106-	Mahalle-i Yahudiyan
25-	Beyce	107-	Mahmud Ağa
26-	Bezirci Hatun	108-	Medrese-i Ali Bey
27-	Cami-i İbrahim Paşa	109-	Medrese-i Şahmelek
28-	Cami-i Kebir	110-	Mehmed Ağa
29-	Cedid Kasım Paşa	111-	Metropolid
30-	Çakır Ağa	112-	Mezid Bey

31-	Çavuş Beg	113-	Mihal Bey
32-	Çelebioğlu	114-	Mihalkoç
33-	Çokalca	115-	Mirahor Ayas Bey
34-	Darphane	116-	Mirmiran
35-	Darüssiyade	117-	Miskinler
36-	Daye Hatun	118-	Molla Fahreddin
37-	Debbağ Hacı Halil	119-	Muarref Hoca
38-	Derviş Abi	120-	Muradiye
39-	Devlet-i İslâm	121-	Mümin Hoca
40-	Devletşah	122-	Naib Çelebi
41-	Eglence Uzun Tarlası	123-	Neccar Panayot
42-	Emir Şah	124-	Nişancı Paşa
43-	Eskici Hacı Hamza	125-	Nişdoğan
44-	Evliya Kasım Paşa	126-	Noktacızade
45-	Fazlullah Paşa	127-	Papa Kaçnoz
46-	Fındık Fakih	128-	Rakkas Ali Bey
47-	Firuz Ağa	129-	Sabuncu
48-	Gazi Hoca	130-	Saçlı Dede
49-	Gazzaz Salih	131-	Sarıca Paşa
50-	Gendümküb	132-	Selçuk Hatun
51-	Gülbahar	133-	Sevindik Fakih
52-	Gümlüoğlu	134-	Sıkça Murad
53-	Hacı Bedreddin	135-	Sinan Bey
54-	Hacı Doğan	136-	Sitti Hatun
55-	Hacı Hallaç	137-	Sofi Bayezid
56-	Hacı İslâm	138-	Sücaaddin
57-	Hacı Mercimek	139-	Süle Çelebi
58-	Hacı Safa	140-	Şah Melek
59-	Hacı Sarraf	141-	Şah Melek Hücreleri
60-	Hacı Veli Tarlası	142-	Şahabaddin Kurb Kavaklı
61-	Hadım Balaban	143-	Şahabeddin Kurb-ı Arasta
62-	Hadım Firuz	144-	Şahabeddin Kurb-ı Hamam-ı Fil

63-	Hadım Timurtaş	145-	Şeyhî Çelebi
64-	Hafız Ahmed	146-	Tahtelkal'a
65-	Hamam-ı Kasım Paşa	147-	Takyeci Kara Bâlî
66-	Hamam-ı Yahşi Fakih	148-	Timur Biga
67-	Hamid Bey	149-	Tulabas Arsası
68-	Has Murad	150-	Turgud Bezirgân
69-	Hasan Paşa	151-	Umur Bey
70-	Hazinedar Sinan	152-	Üsküfcü Hızır
71-	Hızır Ağa	153-	Veled-i Veliüddin
72-	Hoca Bayezid	154-	Vizeli Çelebi
73-	Hoca İvaz	155-	Yahya Bey
74-	Hoca Ömer	156-	Yancıkçı Şahin
75-	Hoca Siyah	157-	Yaya Timurtaş
76-	Hocaki	158-	Yeniçeri Meydanı
77-	Hristos	159-	Yıldırım Bayezid
78-	İbn-i Arab	160-	Zen-i Firuz
79-	İmaret-i Mezid Bey	161-	Zen-i İbrahim Paşa
80-	İsa Fakih	162-	Zen-i Sarıca Paşa
81-	İsmail Ağa	163-	Zincirlikuyu
82-	Kabuzcu Ali Bey		

Bu yılda görülen mahalle isimleri detaylı olarak incelendiğinde, mahalle bazında dikkati çeken hususlar aşağıda sıralanmıştır.

Abdurrahman Mahallesi: Müslüman mahallesi olup Tarlakapı civarında idi. XVI. yüzyılın ortalarından Edirne’de kadılık yapan Mevlana Abdurrahman Efendi’nin banisi olduğu mescid nedeniyle bu ismi almıştır²⁴³. 1570 yılında 37 hane görünen mahalle o yıllarda *Abdurrahman Çelebi* ve *Kazasker Abdurrahman Çelebi* adlarıyla anılmaktaydı. Bugün hâlâ Edirne’de Abdurrahman Mahallesi olarak anılan bir mahalle bulunmaktadır.

Aladağlı Mahallesi: Gayr-ı Müslim mahallesi idi. Sadece 1802 ve 1838 yıllarındaki listelerde adı geçmektedir.

Alameddin Mahallesi: 1570’de İmaret-i Sinan Bey mahallesinde 10 nüfusluk bir odaydı²⁴⁴. Mahalle olarak adına ilk defa 1802 yılına ait mahalle listesinde rastlanmaktadır. Hacı Alameddin Cami’nin arkasındayken adı unutulmuştur²⁴⁵.

Altunî Mahallesi: 1570’de Cami-i Cedid mahallesinin (Üç Şerefeli Camii ve aynı isimli civar mahallesi bu tarihlerde Cami-i Cedid olarak anılmaktaydı) sınırları içinde bulunan 13 hanelik odaydı²⁴⁶. 1920’lerden sonra kullanılmaz olmuştur.

Bağcı Toma Mahallesi: Adına ilk defa 1802 yılında rastlanmaktadır. Gayrimüslim mahallesi idi.

Baruthane Mahallesi: Adına ilk defa 1802 yılında rastlanmaktadır. Gayr-ı Müslim mahallesi idi. Yeri Muradiye civarında olmalıdır.

Eğlence Uzun Mahallesi: Adına ilk defa 1802 yılında rastlanmaktadır. Gayr-ı Müslim mahallesi idi. Eğlence Baba Türbesi civarında olmalıdır.

Hacı Safa Mahallesi: Adına ilk defa 1802 yılında rastlanmaktadır. Tahmis civarında idi.

İsa Fakih Mahallesi: Mahalle olarak adına ilk defa 1802 yılında rastlanmaktadır. Kaleiçi’nde idi. Mahalle adını, Edirne Kadılığı da yapan Mevlana İsa Fakih’in yaptırdığı camiden almaktaydı. 1500’lerden itibaren Papa Kaçnoz Mahallesi sınırları içerisindeydi²⁴⁷.

Kemer Avlu Mahallesi: Adına ilk defa 1802 yılında rastlanmıştır. Kaleiçi’nde Keçeciler Kapısı civarında idi. 1838 yılında da adına rastlanmaktadır. Ağırıklı olarak

²⁴³ Ahmet Bâdi, *a.g.e.*, C.II/I, s.1182.

²⁴⁴ A.N. Şakir-Taş, *a.g.e.*, s.274. Tablo No:19.

²⁴⁵ Ahmet Bâdi, *a.g.e.*, C.I/II, s.924.

²⁴⁶ Bkz. Şakir-Taş, *a.g.e.*, s.274 (Tablo No:19)

²⁴⁷ Ahmet Bâdi, *a.g.e.*, C.I/I, s.164.

Rum ve Ermeni nüfusa sahipti. Daha sonra Aya Nikola Mahallesi sınırları içinde kalarak bu isim kullanılmaz oldu²⁴⁸.

Külahdüz Mahallesi: Adına ilk defa 1802 yılında rastlanmıştır. Müslüman Mahallesi olup Ayşekadın semtinde bulunurdu. Bâdi Efendi'nin kaybolan mahalleler listesinde adı *Külahtuz* olarak geçmektedir²⁴⁹.

Miskinler Mahallesi: Adına ilk defa 1802 yılında rastlanmıştır. Gayr-ı Müslim mahallesidir. Kirişhane civarında idi.²⁵⁰

Nişdoğan Mahallesi: Adına ilk defa 1802 yılında rastlanmıştır. Müslüman Mahallesi olup Karanfiloğlu Çarşısı civarında idi. 1938'de kullanılmaz olmuştur.

Yeniçeri Meydanı Mahallesi: Adına ilk defa 1802 yılında rastlanmıştır. İslâm ve Rum ahaliden müteşekkildi. Kıyak'da idi²⁵¹. Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra mahalle adındaki "Yeniçeri" ibaresi kaldırılıp *Meydan Mahallesi* olarak kullanılmaya devam etmiştir.

1830 Yılı: Bu yıla ait mahalle listesi hazırlanırken Osmanlı Devleti genelinde 1830'da yapılan nüfus sayımına ait defterlerden yararlanılmıştır. Edirne'de Ekim ayının başlarında yapılan nüfus sayımına ait sonuçlar 28 Ekim 1830 (H.11 Cemaziyelevvel 1246) tarihinde kayda geçirilmiştir. İlerleyen sayfalarda nüfusa ait detaylarını²⁵² vereceğimiz defterlerde, Müslim ve gayrimüslimler için ayrı defterler tutulmuştur. Bu defterlerde geçen mahalle isimlerinin derlenmesiyle oluşturulmuş mahalle listesi, Tablo-5'de gösterilmiştir.

Tablo'daki mahalleler incelendiğinde daha önceki yüzyıllarda adına rastlanmayan *Derun-ı Hisar* ve *Meydan* mahalleleri bulunmaktaysa da bunların yeni mahalleler değil farklı isimlendirmeler olduğu aşîkârdır. Nitekim *Meydan* mahallesinden kasıt, adına ilk defa 1802 tarihinde rastladığımız *Yeniçeri Meydanı* mahallesidir. 1802 ve 1838 hane avâızlara aynı miktarda ve aynı sırada olan bu mahallenin başındaki *Yeniçeri* ibaresi, kuvvetle muhtemel Yeniçeri Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 tarihinden sonra kullanılmaz olmuştur.

Derun-ı Hisar, adından da anlaşılacağı üzere Kaleiçi'ni ifade eder. Büyük ihtimalle nüfus sayım işlemlerinde kolaylık sağlaması için Kaleiçi'ndeki Müslüman nüfus mahalleler halinde değil toptan sayıma dâhil edilmişlerdir. 1802'de sayısı 141

²⁴⁸ Ahmet Bâdi, *a.g.e.*, C.I/II, s.919.

²⁴⁹ Ahmet Bâdi, *a.g.e.*, C.I/II, s.925.

²⁵⁰ Ahmet Bâdi, *a.g.e.*, C.I/II, s.923.

²⁵¹ Ahmet Bâdi, *a.g.e.*, C.I/II, s.923.

²⁵² Mahalle nüfusları için bkz. *İkinci Bölüm/Nüfusun Mahallelere Dağılımı*.

olan Müslim mahallelerinin, 1830 tarihinde 131 mahalle olarak sayılması, mahalle sayısında herhangi bir düşün olduğunu akla getirmemelidir. Nitekim 1838’de tespit edilen mahalle sayısı da yine 141’dir. Buradaki 10 mahallelik fark, Derun-ı Hisar örneğinde olduğu gibi sayım sırasında işleri kolaylaştırmak adına diğer mahallelerde birleştirilerek sayılmasından kaynaklanmaktadır²⁵³.

²⁵³ BOA., NFS.d.,4225, 4226, 4227, 4228. H.1246/M.1830.

Tablo 5. 1830 Yılında Edirne Mahalleleri

S.No.	Mahalle Adı	S.No.	Mahalle Adı
1-	Abdurrahman	67-	Kâtip Cev
2-	Ahi Hasan	68	Kavaklı
3-	Akmescid	69-	Kazaz Salih
4-	Alemeddin	70-	Kebe Yabıcı
5-	Altunî	71-	Kıncı Firuz
6-	Arif Ağa	72-	Kızıl Minare
7-	Arpacı Hacı Hamza	73-	Kiremitçi Hacı Halil
8-	Baba Timurtaş	74-	Köseç Balaban
9-	Berkuk Ağa	75-	Kubuzcu Ali Bey
10-	Bevvab Sinan	76-	Kunduk Osman
11-	Beyce	77-	Kurb-ı Şah Melek
12-	Bezirci Hatun	78-	Kuşcu Doğan
13-	Bülbül Hatun	79-	Kulahdüz
14-	Cafer Ağa	80-	Kürd Hoca
15-	Cami-i İbrahim Paşa	81-	Mahmud Ağa
16-	Cedid Kasım Paşa	82-	Medrese-i Ali Bey
17-	Çavuş Bey	83-	Mehmed Ağa
18-	Çokalca	84-	Meydan
19-	Darüssiyade	85-	Mezid Bey
20-	Daye Hatun	86-	Mihal Bey
21-	Debbağ Hacı Halil	87-	Mihal Koç
22-	Derun-ı Hisar	88-	Mirahor Ayas Bey
23-	Derviş Abi	89-	Mirmiran
24-	Devleşah	90-	Molla Fahreddin
25-	El-Hac Alaeddin	91-	Muarrif Hoca
26-	El-Hac Sarraf	92-	Muradca
27-	Emir Mescid	93-	Mümin Hoca
28-	Emirşah	94-	Naip Çelebi
29-	Eskici Hamza	95-	Neşdoğan
30-	Evliya Kasım Paşa	96-	Nişancı Paşa
31-	Fazlulah Paşa	97-	Noktacızade
32-	Fındık Fakih	98-	Rakkas Ali Bey

33-	Gazi Hoca	99-	Sabunî
34-	Gazi Mihal Bey	100-	Sarıca Paşa
35-	Gülbahar	101-	Selçuk Hatun
36-	Hacı Attar	102-	Sevindik Fakih
37-	Hacı Hallac	103-	Sıkça Murad
38-	Hoca İlyas Ez Timur Biga	104-	Sitti Hatun
39-	Hacı Hoşkadem	105-	Sofi Beyazıd
40-	Hacı İslâm	106-	Sofi İlyas
41-	Hacı Kılağuz	107-	Sultan Beyazıd
42-	Hacı Mercimek	108-	Sultan Selim Taş Odaları
43-	Hacı Murad	109-	Sultan Yıldırım Beyazıd Han
44-	Hacı Sefa	110-	Süle Çelebi
45-	Hadım Balaban	111-	Şah Melek Paşa
46-	Hadım Firuz	112-	Şahabeddin Paşa
47-	Hadım Timurtaş	113-	Şahabeddin Paşa der kurb-ı arasta
48-	Hadice Hatun	114-	Şerbetdar Hamza Bey
49-	Hafız Ahmed	115-	Şeyh Şecaaddin
50-	Hamid Bey	116-	Şeyhî Çelebi
51-	Hasan Bey	117-	Tahtelkal'a
52-	Hazinedar Sinan Bey	118-	Tekye-i Ali Paşa
53-	Hızır Ağa	119-	Tiftin Ağa
54-	Hızır Şah	120-	Timurtaş
55-	Hoca Bali	121-	Turgut Bezirgân
56-	Hoca İvaz	122-	Umur Bey
57-	Hocaki	123-	Üsküfcü Hızır
58-	Hücerat-ı Şah Melek	124-	Veled-i Veliüddin
59-	İbn-i Arap	125-	Vize Çelebi
60-	İmaret-i Mezid Bey	126-	Yakup Kilârî
61-	İsmail Ağa	127-	Yancıkçı Şahin
62-	Kadı Bedreddin	128-	Zen-i Firuz
63-	Karabulut	129-	Zen-i İbrahim Paşa
64-	Karaca Ahmet	130-	Zen-i Sarıca Paşa
65-	Karaca Bevvab	131-	Zincirlikuyu
66-	Kasap El-Hac Abdülaziz		

Bu yıla ait mahalle listesinde yukarıda açıklanan *Meydan Mahallesi* ile *Derun-ı Hisar*'dan başka farklı özellikleri ile dikkati çeken mahalle isimleri şunlardır.

Cafer Ağa Mahallesi: Daha önce adına rastlanmayan bu mahalle büyük ihtimalle Cafer Ağa Camii civarında idi. Sonraki yıllarda da bu mahalle adına rastlamak mümkün olmadı. Anlaşıldığı kadarıyla sadece sayım sırasında kullanılmış itibarî bir mahalle adıydı.

Hasan Bey Mahallesi: Bu mahalle adına, sadece 1830 sayımı sırasında rastlanmıştır. Sayıma göre mahallede 73 erkek nüfus bulunmaktaydı. Bu mahalle ile ilgili başkaca bir bilgiye rastlamak mümkün olmadı. “Paşa” yerine sehven “Bey” yazılmış olma ihtimali de vardır.

Karaca Ahmed Mahallesi: *Arabacı Ahmed* mahallesinin isminin bu tarihlerde dönüşerek *Karaca Ahmed Mahallesi* olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. İslâm ve Rum ahaliden müteşekkil ve Kıyak'da bulunmakta idi²⁵⁴.

Tekye-i Ali Paşa Mahallesi: Muradiye, Küçükpazar civarında idi. İslâm mahallesi olup Atik Ali Paşa namına mensuptur²⁵⁵.

1838 Yılı: 02 Haziran 1838'de kürekçi bedeli hane avârızın mahallelere tevzi edildiği defter suretine göre²⁵⁶ Edirne mahalleleri bu tarihte 1802'de olduğu gibi 141 Müslim mahallesi ve 22 *Gebran* mahallesinden oluşmaktadır.

Mahalle isimleri 1802'de tespit edilen mahalleler ile karşılaştırıldığında, kimi mahallelerin çift isimle²⁵⁷ kullanılması, isme eklenen bazı sıfatların atılarak isimlerin kısaltılması dışında herhangi bir değişim görülmemektedir. Tekrara girmemek için bu yıla ait listeye yer verilmemiştir. Ayrıca 1841 yılına ait detaylı nüfus sayımı sonuçlarından yola çıkarak 177 mahalle tespit edilmiş olup nüfus ve hane sayımlarıyla birlikte tablolaştırılan veriler EK-1a'da verilmiştir.

1890 Yılı: 1890 yılına ait mahalle listesi hazırlanırken Ahmed Bâdî Efendi'nin *Riyâz-ı Belde-i Edirne*²⁵⁸ adlı eserinde yararlanılmıştır. Ahmet Bâdî Efendi, Edirne mahallelerini caddelere, sokaklara ve çıkmaz sokaklara kadar ayırarak 22 Ekim 1877-13 Mart 1879 tarihleri arasında 445 gün süren ikinci Rus işgali sırasında harap olan mahalleleri de isimleriyle yazmıştır. Tahrip edilen mahalleler dipnotta gösterilmiştir.

²⁵⁴ Ahmet Bâdî, *a.g.e.*, C.I/II, s.922.

²⁵⁵ Ahmet Bâdî, *a.g.e.*, C.I/II, s.920.

²⁵⁶ *Edirne* ŞS. 361, s.57a-57b.H.09 Rebiülevvel 1254/M.02 Haziran 1838.

²⁵⁷ Yakut Paşa = Medrese-i Kadı.

²⁵⁸ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/II, s.919-925.

Liste incelendiğinde Ahmed Bâdî Efendi'nin 1890 yılında daha önce adlarına rastlamadığımız 15 yeni mahalleyi listesine eklediğini görülecektir. Bunlar; Buçuktepe, Göl, Habbaz Muhiddin, Karakaş, Kekeş Vakıf, Köfteciler, Meydan Vakıf, Menzil Ahır, Mumcular, Mumhane, Orta Çukur, Orta Karaağaç, Papasoğlu, Yel Pınarı ve Yeşilce mahalleleridir.

Önceki yüzyıllarda kullanılırken 1890 yılına gelindiğinde artık kullanılmayan mahalle adları şunlardır: Alemüddîn, Arabacı Ahmed, Aya Petri, Devletşah, Fâtıma Sultan, Firuzağa, Gazzâz Sâlih, Habbâz Muhyiddin, Hoca Bayezid, Hoca Hasan, Hoca Siyah, Hacı Bedreddin, Hacı Doğan, Hacı Yakûb, Hamîd Bey, Hayali Vize Çelebi, İbn-i Çelebi, Îsâ Fakîh, İshakpaşa, Kahtalu, Karaca Hacı Halil, Kemer Havlu, Kilise Câmii Köftecizâde, Köhne Kadı, Kurb-ı Şâhmelek Kurtcu Doğan, Külâhdüz, Merhûm Kâsım Paşa, Mevlânâ Veliyyüddin, Mevlevîhâne, Odahâ-yı Yahşî Fakîh, Saçlı Ali, Sevindik Fakîh, Şehâbeddîn Paşa Kurb-i Hammâm-ı Fil, Tarakçılar, Yakut Paşa, Zağanos Subaşı, ve Zen-i Firuz.

Dikkati çeken başka bir husus ise bu yıllarda 16 mahallenin tamamen harap oluşudur.

Tablo 6. 1890 Yılında Edirne Mahalleleri

S.No.	Mahalle Adı	S.No.	Mahalle Adı
1-	Abdurrahman	87-	Kâtip Cev
2-	Ahî Hasan (Harap)	88-	Kavaklı
3-	Akmescit Sinan Bey (Harap)	89-	Kazaz Salih
4-	Alameddin (Harap)	90-	Kebe Yapıcı
5-	Alemdar	91-	Kekeş Vakıf
6-	Ali Kuş	92-	Kemer Avlu
7-	Altunî (Harap)	93-	Kıncı Firuz
8-	Arif Ağa	94-	Kızıl Mescit
9-	Arpacı Hacı Hasan (Harap)	95-	Kızıl Minare
10-	Attar Hacı Halil	96-	Kilise Camii
11-	Aya İstefanos (Harap)	97-	Kiremitçi Hacı Halil
12-	Aya İstrati	98-	Köfteciler
13-	Aya Nikola	99-	Köse Balaban
14-	Aya Yorgi	100-	Kuburcu Ali Bey
15-	Baba Timurtaş	101-	Kum
16-	Balaban Paşa	102-	Kunduk Osman
17-	Baruthane	103-	Kuşçu Doğan
18-	Berkuk Ağa	104-	Küçük Hacı Veli
19-	Bevvap Sinan	105-	Kulahduz Ali Bey
20-	Bezirci Hatun	106-	Kürt Hoca
21-	Bönce	107-	Madanoğlu
22-	Buçuktepe	108-	Mahmud Ağa
23-	Bülbül Hatun	109-	Mahmut Ağa
24-	Büyük Hacı Veli	110-	Medrese Ali Bey
25-	Çavuşbey	111-	Mehmed Ağa
26-	Çirkab	112-	Menzil Ahır
27-	Çokalca	113-	Metropolit
28-	Darüssiyade	114-	Meydan
29-	Daye Hatun	115-	Meydan Vakıf
30-	Debbağ Hacı Halil	116-	Mezit Bey

31-	Derviş Abi	117-	Mihalkoç
32-	Devlet Şah	118-	Mirahur Ayas Bey
33-	Doğan	119-	Mirimiran
34-	Emir Mescit (Harap)	120-	Miskinler
35-	Emir Şah	121-	Molla Fahrettin
36-	Eskici Hamza (Harap)	122-	Muarrif Hoca
37-	Fatma Sultan	123-	Mumcular
38-	Fazlullah (Feyzullah) Paşa	124-	Mumhane
39-	Fındık Fakih	125-	Muradiye
40-	Firuz Ağa	126-	Mümin Hoca
41-	Gazi Hoca	127-	Naip Çelebi
42-	Gazi Mihal Bey	128-	Neccar Panayot
43-	Göl	129-	Neşdoğan
44-	Gülbahar Hatun	130-	Nişancı Paşa
45-	Habbaz Muhiddin	131-	Noktacızade
46-	Hacı Bedreddin	132-	Orta Çukur (Harap)
47-	Hacı Doğan	133-	Orta Karaağaç (Harap)
48-	Hacı Hallaç	134-	Panaiye
49-	Hacı Hoşkadem	135-	Papa Kocanos
50-	Hacı İslâm	136-	Papasoğlu
51-	Hacı Kılavuz	137-	Rakkas Ali Bey
52-	Hacı Mercimek	138-	Sabuni Hacı Halil
53-	Hacı Ömer	139-	Saçlı Dede
54-	Hacı Safa	140-	Sarıca Paşa
55-	Hacı Sarraf	141-	Selçuk Hatun
56-	Hacı Yakup	142-	Sevindik Fakih
57-	Hadım Balaban	143-	Sıkca Murat
58-	Hadım Firuz	144-	Siti Hatun
59-	Hadım Timurtaş	145-	Sofu Bayezit
60-	Hafız Ahmet	146-	Sofu İlyas
61-	Hamit Bey	147-	Sultan Bayezit
62-	Has Murat	148-	Süle Çelebi

63-	Hasan Paşa	149-	Süpürgeçiler
64-	Hatice Hatun (Harap)	150-	Tarakçılar (Harap)
65-	Hazinedar Sinan Bey	151-	Taşodalar
66-	Hıdır Ağa	152-	Tekye-i Ali Paşa
67-	Hıristos	153-	Tiftin Ağa
68-	Hoca Bali	154-	Timur Biga
69-	Hoca Bayezit	155-	Turgut Bezirgân
70-	Hoca İvaz	156-	Üsküfçü Hızır (Harap)
71-	Hoca Siyah	157-	Veled-i Veliyüddin
72-	Hocaki	158-	Vize Çelebi
73-	Hüceratı Şah Melek Paşa	159-	Yahya Bey
74-	İbn-i Arap (Harap)	160-	Yakup Kiları
75-	İmaret-i Mezit Bey	161-	Yakut Paşa
76-	İsa Fakih	162-	Yancıkçı Şahin
77-	İşkerletoğlu (Harap)	163-	Yaya Timurtaş
78-	İsmail Ağa (Harap)	164-	Yel Pınarı
79-	Kadı Bedreddin	165-	Yeni İmaret
80-	Kahtalu	166-	Yeşilce
81-	Karabulut	167-	Yıldırım Bayezit
82-	Karaca Ahmet	168-	Zen-i Firuz
83-	Karaca Bevvab	169-	Zen-i İbrahim Paşa
84-	Karaca Hacı Halil	170-	Zen-i Sarıca Paşa
85-	Karakaş	171-	Zincirlikuyu
86-	Kasap Abdulaziz		

1.3.2. Mahallelerin Fizikî Durumu

Bu başlıkta, genel itibariyle Edirne mahallelerinin umumî vaziyeti ve genel görünüşü belirleyen unsurlar ile bunlardaki değişim ele alınacaktır.

Edirne mahallelerin genel fizikî görünümünü ve sınırlarını belirleyen ana unsur olarak en başta Tunca ve Meriç nehirleri ile Edirne Kalesi'nin surlarını zikretmek gerekmektedir. Nehirlerin çizdiği tabîî sınır, doğal olarak nehir kenarında bulunan civar mahallelerin de sınırlarını belirlemiş, taşkın dönemlerinde doğrudan mahallelerin fizikî yapısına zarar verir hale gelmiştir. Aynı şekilde Edirne Kalesi de hisarlarıyla Kaleiçi'ndeki mahallelerin şekillenmesi doğrudan, kale dışındaki mahalleri dolaylı olarak etkilemiştir.

Evliya Çelebi, 4'ü Müslim, 10'u gayrimüslim toplam 14 mahallesinin olduğunu belirttiği Kaleiçi'nin genel görünümü aktarırken bölgeyi, Rumlar ve Bekrî meyhaneleri ile süslenmiş, avlusuz, bağ ve bahçesi olmayan, birkaç katlı, kasvetli ve sıkıcı evler olarak tasvir etmektedir. Yolları baştanbaşa büyük taşlarla dönenmiş, satranç nakşî gibi birbirini kesen; kaldırımları ise eski tarz kaldırım döşeli olarak tarif etmektedir²⁵⁹.

Sur dışına çıkıldığında, başta Selimiye Camii olmak üzere, camiler, minareler, hanlar, hamamlar ile birlikte şehrin Türk-İslâm yapısı öne çıkmaya başlar. Bahçeli, avlulu geniş evler, çoğu Osmanlı mahallesinde olduğu gibi bir cami veya mescidin etrafına kümelenerek sınırları bazen muğlâk da olsa bir mahalleyi teşkil eder vaziyettedir. Cami ve mescitlerin yanı sıra, ismini çoğunlukla bânîlerinden alan medrese, han, hamam gibi vakıf mülkleri etrafında adeta bir halka oluşturan hanelerden müteşekkil mahalle yapısı, Edirne şehirleşmesinin karakteristiğini oluşturur.

Evlerin neredeyse tamamı ahşaptan ve çatıları kırmızı kiremitlidir. Hemen her mahalle çeşmelerle donatılmış hâldedir. XVII. yüzyılda 160 civarında²⁶⁰ olan çeşme sayısını, Rifat Osman 230 olarak tespit etmiştir²⁶¹. Peremeci ise eski ve yeni tüm umumî çeşmeleri sayarak 296 adet çeşmenin varlığından bahsetmektedir²⁶².

Edirne mahallerinin mevcut fizikî yapısını doğrudan değiştiren etkenlerin başında yangınlar ve doğal afetler gelmektedir. 1700 yılındaki yangın, Kaleiçi'ni bir hayli etkilemiş, 1746 yangını ise otuz mahalleyi harabe hâline çevirmiştir. Ardından gelen 1747 taşkını ve 1752 depremi ise Edirne mahallerindeki tahribatı çok fazla

²⁵⁹ Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, C.III, s.239.

²⁶⁰ Abdurrahman Hibri, *a.g.e.*,s.47-49.

²⁶¹ Rifat Osman, *Edirne Rehhümâsı*, s.54.

²⁶² O.N. Peremeci. *a.g.e.*,s.106-108.

artırmıştı²⁶³. Bir kısım vakıf yapıları ilerleyen yıllarda onarıldıysa da tahrip olan pek çok yapı tamamen ortadan kaldırıldı. Bazıları ise tamir görmeden uzun süre metrûk hâlde kaldı.

İncelediğimiz dönemde büyük yangınlar görülme de 1 Temmuz 1796 Cuma gecesi saat dört civarında çıkan yangın, merkezi mahallelere ve dükkânlara bir hayli zarar vermiştir. Ağaçpazarı'nda bulunan bıçkıcı dükkânından zuhur eden yangın, Kalekapısı civarında bulunan kasap dükkânları, fıçıcular, ketenciler, Üç Şerefeli Cami Çarşısı, Taşhan, Sarrafhan, Kutnucular, Mücellitler çarşıları, Ali Paşa Hanı, Yeni Han ve Kapan-ı Dakik civarındaki terzi ve hallaç dükkânları ile Basmacı Han ve Bedesteni civarına bir hayli zarar vermiş Kuyumcular Çarşısı'nı ise tamamen harap etmiştir²⁶⁴. Yaklaşık olarak aynı bölgede, 23 Temmuz 1827 gecesi çıkan yangın da özellikle dükkânlara büyük zarar vermiştir. Gece saat bir sıralarında Abacılarbaşı'nda bulunan bir çıkırıkçı dükkânından çıkarak yayılan yangında Abacılar, Kapan-ı Dakik, Mücellidler, Gazazhane, Kuyumcular, Tahmis, Batpazarı, Direk Çarşısı ve civarlarında 1.300 kadar dükkân, 20 kadar hane, 2 hamam ve çarşı aralarındaki cami ve mescitlerden 10 adeti yanmıştır²⁶⁵.

Mahallelerin genel görünüm ve yapısının anlaşılmasında evlerin fizikî durumlarının bilinmesi oldukça önem taşır²⁶⁶. Edirne gibi irili-ufaklı ev/bina tiplerinin fazla olduğu ve saray, köşk, kasır, çiftlik, konak, nehir kenarı sahilhanesi gibi pek çok yapı türünün bir arada bulunduğu şehirlerde ortak bir profil çıkarmanın zorluğu da ortadadır. Burada daha ziyade incelediğimiz dönemde görülen anlamlı örnekler değerlendirilerek, ortalama ev tiplerinin genel bir manzarası ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Edirne Şer'iyye Sicillerinde bulunan ev satışlarındaki sathî tanımlamalara göre ortalama olarak hemen her evin en az bir tarafı doğrudan sokağa bakar vaziyettedir. Müştemilatlı ve pahalı evler ise genelde köşe başlarında veya *tarîk-i hâss* denilen ana yollar üzerinde, geniş bir bahçenin ortasında veya sokağa uzak bir köşesinde.

Genelde bir ya da iki katlı bu evlerin hemen hepsi ahşap yapılardır. Etrafı duvarla çevrili hâldedir, dışarıdan sadece bahçedeki ağaçlar görünür. Pencere camları

²⁶³ Örfî Efendi'den naklen O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.26-27.

²⁶⁴ BOA., HAT., 116-4707. H.25 Zilhicce 1210/M.01 Temmuz 1796.

²⁶⁵ Edirne ŞS. 343, s.5b-6a. H.Gurre-i Muharrem 1243/M.25 Temmuz 1827; BOA. HAT., 729-34678. H.01 Muharrem 1243/M.25 Temmuz 1827.

²⁶⁶ İ. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.40.

renkli, dış cepheleri süsten uzak ve sade, çatıları kırmızı kiremitlidir²⁶⁷. Kaleiçi evlerinin bir kısmı hariç olmak üzere sokak üzerinde, yani kapısı doğrudan sokağa açılan evlerin sayısı azdır. Klasik Türk evlerindeki avlu formunu, tek odalı evlerde dahi görmek mümkündür²⁶⁸.

Yan yana dizilen evlerin pencereleri, kendi avlusuna ve arka taraftaki bahçesine bakar hâldedir. Avlu veya bahçede yapılacak müstemilatlarda da aynı şekilde diğer evlerin ve avlularının görülmemesine dikkat edilirdi. Daha ziyade Müslüman hane sahiplerinin ihtimam gösterdiği *makarr-ı nisvan mahallinin*²⁶⁹ görülmemesi hususuna El-Hac Bedrettin Mahallesi'ndeki Hristiyan ve Yahudilerin de riayet ve talep ettiği görülmektedir²⁷⁰.

Satış fiyatlarına²⁷¹ göre orta gelir grubuna ait bir ev, tahtanî ya da fevkanî odalar, sofa, mutfak, kuyu ve bir miktar avludan ibarettir. Örneğin, 1791 yılında Edirne Kadısı olan Nafizefendizade Mehmed Efendi'nin oğlu müderrisin-i kirâmdan Ahmed Molla'nın Hoca Siyah Mahallesi'nde 300 kuruşa satın aldığı ev, etrafında Kalaycı Ali Beşe, Fatma Hatun, Nalçacı Hüseyin menzilleri ve sokak ile mahdut olup 2 fevkanî oda, 1 sofa, 2 bab tahtanî oda, 1 mutfak, 1 kuyu ve bir miktar avludan ibaretti²⁷². Alt gelir grubundaki evler ise genelde tek katlı ve birkaç odalıdır.

Üst gelir grubundaki evler, geniş bir bahçe içinde birçok bölümden meydana gelmekteydi. Meselâ, 1795 yılında Edirne âyânı olan Eyüp Ağa'nın Vidin Kalesi Muhafızı Mehmed Paşa'ya sattığı Hızır Ağa Mahallesi'ndeki 5.750 kuruşluk konak her

²⁶⁷ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev:Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty., s.68-69.

²⁶⁸ Rifat Osman, *Edirne Evleri*, s.10.

²⁶⁹ *Makarr-ı Nisvan*: Kelime olarak kadınlar yeri, kadınlara ait mahaller anlamına gelir. Mecelle'ye göre kadınlara ait yerler (makarr-ı nisvan) olarak kabul edilen mutfak, kuyubaşı ve avluların bir başka evden görülmesi “zarar-ı fahiş” sayılmaktadır.

²⁷⁰ Husûs-ı atî'l-beyânın mahalinde istimâ' ve tahrîri için savb-ı şer'iden Mevlana Süleyman Efendi ta'yin ve irsâl olunub, El-Hac Bedreddin Mahallesi'ne varub, zeyl-i vesikâda muharrerü'l-esâmî kimesneler ile meclis eyledikde, mahalle mütemekkinelerinden Uskoli bint-i Şhak nâm nasraniyye, mahalle mütemekkinelerinden Yahudî Musa veled-i Menteş muvacehesinde, rüzgâr şiddetiyle tamamen münhedim olan havalesi yüzünden *makarr-ı nisvân* mahallim rüyet olunmağla mezbûr Yahudî'nin havale-i mezkuresini yaptırması matlûbumdur dedikte, mezbûr Yahudî'nin menzilin fevkanî odalarının pencerelerinden müdde-i mezbûrun makarr-ı nisvân olan mahalli rüyet olunduğu muayene ve müşahade olduğundan merkûm Yahudî'ye havale-i mezkuresinin kadîmi üzere yapması tenbih edildiği. *Edirne ŞS. 226, s.72b. H.03 Cemaziyelahir 1202/M.11 Mart 1788.*

²⁷¹ İncelediğimiz dönemdeki ev fiyatları ve özellikleri için Dördüncü Bölüm'de yer alan “*Gayrimenkul Fiyatları*” başlığı altında detaylı bilgi verilmiştir.

²⁷² *Edirne ŞS. 232, 94b. H.15 Cemaziyelahir 1205/M.19 Şubat 1791.*

yönden ortalamanın çok üzerinde olmakla birlikte birçok yapıyı bir arada gösteren bir örnek olması dolayısıyla önem arz etmektedir²⁷³.

Gelir gruplarındaki ve ev tiplerindeki farklılıklara rağmen Edirne mahallelerinde, sınıf ve statü farklılıklarından doğan fizikî bölünmelere rastlanmaz. Ondan fazla odaya sahip, müstemilatlı, bahçeli bir bey veya paşa konağıyla, orta hâlli bir esnafın iki katlı birkaç odalı hanesi ya da düşük gelirli bir görevlinin bir oda bir sofalık evi aynı sokakta yan yana bulunabilmekteydi. Edirne Şeriiye Sicillerinde yer alan ev satışlarına ait yüzlerce belgede bu durumu bariz olarak görmek mümkündür. Örnek teşkil etmesi açısından Edirne Âyânı Eyyüb Ağa'nın, Vidin Kalesi Muhafızı Mehmed Paşa'ya sattığı konağı ele almak mümkündür: Bu konağın bir tarafında Berber Molla Ahmed, diğer tarafında Yeniçeri Mehmed Beşe'ye ait orta hâlli haneler bulunmaktaydı.

1.3.3. Dinî Gruplar Açısından Mahalleler

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu ağırlıklı olarak Türk-İslâm karakteri taşımakla beraber dinî ve etnik olarak farklı unsurlardan müteşekkildi. Bu farklı unsurların tasnifinde Müslim ve gayrimüslim ayrımı esas alınmaktaydı. Dinî, hukukî ve idarî olarak farklı tezahürleri bulunan bu tabiî ayrım, günlük hayatın ve mahallelerin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Hemen her Osmanlı şehrinde olduğu gibi Edirne'de de dinî gruplar, farklı mahallerde ikamet ettiği gibi, bazı mahallelerde de karışık olarak oturlardı. Farklı inanışlara sahip insanların doğal ihtiyaçlarından kaynaklanan ve dinî vecibelerini kimse tarafından müdahalede bulunulmaksızın gerçekleştirmeye imkân sağlayan bu ayrımın, Devlet tarafından da muhafaza edilerek sürdürülmek istendiği görülür. Bu nedenle, ehl-i İslâm ev ve arsa sahiplerinin mallarını yine ehl-i İslâm kişilere satıp/kiralamasına; gayrimüslim mallarına müdahalede bulunulmamakla birlikte Müslümanların ehl-i

²⁷³ Taraf-ı erba'dan Yigenağazade Ahmed Ağa ve Yeniçeri Mehmed Beşe ve Duhanî Molla ve Berber Molla Ahmed ve Erzurumî Mehmed Ağa veresi menzilleri ile Hızırağa Hamamı arsası ve tarîk-i amm ile mahdûd dâhilen 2 bâb fevkanî oda ve 2 sofa ve 2 bâb tahtanî oda ve 1 sofa ve 1 hamam ve 2 matbah ve 4 bâb fevkanî oda ve 2 sofa ve 3 bâb tahtanî oda ve 1 sofa ve 2 kuyu. Mabeyn dairesinde 3 bâb fevkanî oda ve miktar avlu ve haricen 2 bâb kebir oda ve 2 bâb sagîr fevkanî oda ve 2 bâb fevkanî duhanî oda ve bir kebir kiler ve bir çukadar koğu ve bir kahve odası ve 5'er bâb tahtanî oda bir matbah bir samanlık ve bir ahır ve bir miktar avlu ve zahirinde kâin bağçede 3 bâb tahtanî oda 1 kahve odası ve fiskiyeli köşk ve 1 kebir havuz ve 1 kuyu ve eşcar-ı müsmireli ve gayr-ı müsmireli bağçe ittisalinde mülk arsa-i haliye ve konak, kanavatı memluke tabiyeti bir menzil daha 5750 guruşa bey ve temlik edilmesine dair bkz. Edirne ŞS. 242, s.94b. H.19 Cemaziyülevvel 1209/M.11 Ocak 1795.

zimmeth taifesine ev ya da arsa satıp/kiralamasının önüne geçilmeye çalışılmıştır²⁷⁴. Özellikle Kaleiçi'nde görülen bu durumun nedeni, bölgedeki Müslüman nüfusun azalmaması ile cami ve mescitlerin cemaat azlığı nedeniyle kapanmamasını sağlamaktır.

Çok fazla başarılı olunamadığı görülen bu duruma,²⁷⁵ yeri geldikçe fermanlarla atıfta bulunulduğu görülür. Nitekim 1813 yılında, II. Mahmud Edirne'de iken Çokalca Mahallesi sakinleri, Kıyık'da bulunan Müslüman mezarlığının çöp ve zebil içinde olduğundan bahisle temizlenmesini talep etmişlerdi. Çöpleri, mezarlık civarındaki Çokalca, Cami-i İbrahim Paşa, Zen-i İbrahim Paşa, Karabulut, Nişancı Paşa ve civar mahalle ahalilerinin ve özellikle gayrimüslimlerin döktüğü de belirtilmişti. Fermanda, mezarlıkların temizlenmesine, bu durumun sebebinin ise yasak olduğu halde ehl-i İslâm'ın evlerini ehl-i zimmete satmalarından ileri geldiğinden bahisle ehl-i İslâm ahalinin evlerini ehl-i İslâm kişilere satmalarının önemine bir daha değinilmiştir²⁷⁶.

1.3.3.1. Müslüman Mahalleleri

İncelediğimiz 1785–1840 tarih aralığında Şer'iyye Sicillerinde yer alan dinî gruplara göre tasnif edilmiş avâriz ve tevzi defterlerinde aşağıda listesi verilen 140 mahalle tekraren Müslüman Mahallesi olarak geçmektedir²⁷⁷.

Yukarıda değindiğimiz üzere mahallelerdeki dinî grupların birbirine çok fazla karışması istenmese de XVI. yüzyıldan itibaren Müslüman mahalleleri arasında gayrimüslim nüfusa da rastlanmaktadır. Nitekim 1529 yılında Müslimler, 145

²⁷⁴ "... hısn-ı mezkûr dâhilinde olan mülkiyet ve yâhûd vakfiyet üzere kadîmden ehl-i İslâm tasarrufunda bulunub me'vâ-yı müslimîn olan menâzil ve büyütn mutasarrıflarından biri menzil ve 'arsasını bey' ve ferâğ murâd eyledikde yine ehl-i İslâm'dan birine fûrûht idüb kadîmden ehl-i İslâm'a mahsûs büyütn ve 'arsanın ehl-i zimmet tâ'îfesine fûrûhtuna ruhsat ve cevâz göstermeyüb ma'rîfet-i şer'le men' ve def' eylesin lâkin bu vesîle ile ehl-i zimmete mahsûs olan menâzile dahî celb-i mâl iddi'âsıyla mebnî büyütn ta'arruz etdirmeyüb mazmûn emr-i şerîfime 'âmil olasın ..." bkz. *Edirne ŞS.* 270, s.14a. H.Evâsıt-ı Zilkade 1216/M.14-24 Mart 1802.

²⁷⁵ Aynı hassasiyet, XVI. yüzyılın ikinci yarısında da gösterilmekteydi. Özellikle Kaleiçi'nde bulunan Çelebioğlu, Hoca Bayezid, Hacı İslâm, Hacı, Bedreddin, Tahtalu, Darphane ve Firuz Ağa mescitleri ile Kilise Camii etrafındaki mahallelerde kâin Müslüman nüfusun, evlerini Yahudilere satması veya kiralaması nedeniyle cami ve mescitlerde namaz kılacak cemaat kalmamıştı. Bunun önüne geçilmesi amacıyla mezkûr cami ve mescitlerin etrafındaki evlerin Müslümanlar tarafından alınıp, kiralınması, değer bahasıyla Müslümanlara satın alınması, kira ile oturanların çıkartılması için mübaşir tayin olunmuştur. Bkz. A.Yiğit, *a.g.e.*, s.46.

²⁷⁶ *Edirne ŞS.* s.87a. H.15 Rebiyûlahir 1228/M.17 Nisan 1813.

²⁷⁷ *Edirne Şer'iyye Sicilleri*: 223, s.107a-109b; 227, s.65a-70a; 230, s.64b-70a; 235, s.36a-39b; 238, s.12a-b; 238, s.31a-33a; 245, s.29a-32b; 250, s.27a-30a; 253, s.24a-29b; 253, s.7a-8b; 256, s.48b-50b; 260, s.12b-16a; 260, s.37a-42a; 267, s.22a-27a; 267, s.67a-74b; 275, s.33a-37b; 278, s.15a-19a; 278, s.32a-35b; 285, s.7a-13a; 320, s.12a-16a; 355, s.79a-83b; 339, s.35a-41b; 342, s.38a-45a; 350, s.83a-b; 352, s.8a-12b; 361, s.69a-70a.

Müslüman mahallesinde 2.829 hanede mukim iken bu mahalleler içinde 46 gayrimüslim hanenin bulunduğu bilinmektedir²⁷⁸.

Sonraki yıllarda bu geçişkenlik bir miktar daha artsa da Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı mahalleri, Müslüman Mahallesi olarak kabul etmekteyiz. Netice itibariyle aşağıda listesi verilen Müslüman mahallelerinin bazılarında mukim gayrimüslimler de bulunmakta olup bu neviden mahallelerin isimlerine *Karışık Mahalleler* başlığında yer verilecektir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında tespit edilen Müslüman mahalleleri şunlardır:

Tablo 7. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne’de Müslüman Mahalleleri

S.No.	Mahalle Adı	S.No.	Mahalle Adı
1-	Abdurrahman	71-	Kahtalu
2-	Ahî Hasan	72-	Karabulut
3-	Alemdarân	73-	Karaca Bevvab
4-	Alemüddin	74-	Karaca Hacı Halil
5-	Ali Kuş	75-	Kassab Abdülaziz
6-	Altunî	76-	Katib-i Cev
7-	Arabacı Ahmed	77-	Kebe Yayı
8-	Arif Ağa	78-	Kemer Havl
9-	Arpacı Hacı Hamza	79-	Kıncı Firuz
10-	Attar Hacı Halil	80-	Kızıl Minare
11-	Ayşe Hatun	81-	Kiremitçi Hacı Halil
12-	Baba Timurtaş	82-	Korucu Doğan
13-	Balaban Ağa	83-	Köhne Kadı
14-	Bazargan-ı Bâlî	84-	Köseç Balaban
15-	Berkuk Ağa	85-	Kunduk Osman
16-	Beyce	86-	Kurb-i Şah Melek
17-	Bezirci Hatun	87-	Kuru Çeşme
18-	Cami-i İbrahim Paşa	88-	Kulahdüz
19-	Cami-i Kebir	89-	Kürd Hoca
20-	Cedid Kasım Paşa	90-	Mahmud Ağa
21-	Çakır Ağa	91-	Medrese-i Ali Beg
22-	Çavuş Beg	92-	Medrese-i Şahmelik
23-	Çelebioğlu	93-	Mehmed Ağa

²⁷⁸ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.66.

24-	Çokalca	94-	Meydan (Yeniçeri Meydanı)
25-	Darphane	95-	Mezid Beg
26-	Darüssiyade	96-	Mihal Beg
27-	Daye Hatun	97-	Mihalkoç
28-	Debbağ Hacı Halil	98-	Mirahor Ayas Beg
29-	Derviş Abi	99-	Mirmiran
30-	Devlet Şah	100-	Molla Fahreddin
31-	Devlet-i İslâm	101-	Muarref Hoca
32-	Emir Şah	102-	Muradiye
33-	Eskici Hacı Hamza	103-	Mümin Hoca
34-	Evliya Kasım Paşa	104-	Naib Çelebi
35-	Fazlullah Paşa	105-	Neştoğan
36-	Fındık Fakih	106-	Nişancı Paşa
37-	Firuz Ağa	107-	Noktacızade
38-	Gazi Hoca	108-	Rakkas Ali Beg
39-	Gazzaz Salih	109-	Sabuncu
40-	Gendümküb	110-	Sarıca Paşa
41-	Gülbahar	111-	Selçuk Hatun
42-	Hacı Bedreddin	112-	Sevindik Fakih
43-	Hacı Doğan	113-	Sıkça Murad
44-	Hacı Hallaç	114-	Sinan Beg
45-	Hacı İslâm	115-	Siti Hatun
46-	Hacı Mercimek	116-	Sofi Bayezid
47-	Hacı Safa	117-	Sücaaddin
48-	Hacı Saraf	118-	Süle Çelebi
49-	Hadım Balaban	119-	Şah Melek
50-	Hadım Firuz	120-	Şah Melek Hücreleri
51-	Hadım Timurtaş	121-	Şahabaddin Kurb Kavaklı
52-	Hafız Ahmed	122-	Şahabeddin Kurb-ı Arasta
53-	Hamam-ı Kasım Paşa	123-	Şahabeddin Paşa Kurb-ı Hamam-ı Fil
54-	Hamam-ı Yahşi Fakih	124-	Şeyhî Çelebi
55-	Hamid Beg	125-	Tahtelkal'a
56-	Hasan Paşa	126-	Takyeci Kara Bâlî
57-	Hazinedar Sinan	127-	Timur Biga
58-	Hızır Ağa	128-	Turgud Bezirgân
59-	Hoca Bayezid	129-	Umur Beg
60-	Hoca İvaz	130-	Üsküfcü Hızır

61-	Hoca Ömer	131-	Veled-i Veliüddin
62-	Hoca Siyah	132-	Vizeli Çelebi
63-	Hocaki	133-	Yahya Bey
64-	İbn-i Arab	134-	Yancıkçı Şahin
65-	İmaret-i Mezid Beg	135-	Yaya Timurtaş
66-	İsa Fakih	136-	Yıldırım Bayezid
67-	İsmail Ağa	137-	Zen-i Firuz
68-	Kabuzcu Ali Beg	138-	Zen-i İbrahim Paşa
69-	Kadı Bedreddin	139-	Zen-i Sarıca Paşa
70-	Kadı Murad	140-	Zincirlikuyu

1.3.3.2. Gayrimüslim Mahalleleri

XIX. yüzyılın ilk yarısında incelenen belgelere göre Edirne Mahallelerinin 22 tanesi gayrimüslim mahallesidir²⁷⁹. Sadece gayrimüslimlerin yaşadığı anlaşılan mahaller şunlardır:

Tablo 8. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne’de Gayrimüslim Mahalleleri

S.No.	Mahalle Adı	S.No.	Mahalle Adı
1-	Abdullah Ağa Tarlası	12-	Hacı Veli Tarlası
2-	Ahri Petri	13-	Hristos
3-	Aladağlı	14-	Koyun Kuzu
4-	Aya Apostol	15-	Madenoglu Tarlası
5-	Aya Nikola	16-	Mahalle-i Yahudiyân
6-	Aya Yanni Metrometkos	17-	Metropolid
7-	Aya Yorgi	18-	Miskinler
8-	Bağcı Toma	19-	Neccar Panayot
9-	Baruthane	20-	Papa Kaçnoz
10-	Eglence Uzun Tarlası	21-	Saçlı Dede
11-	Gümlüoğlu	22-	Tulabas Arsası

²⁷⁹ *Edirne Şer’iyye Sicilleri*: 223, s.107a-109b; 227, s.65a-70a; 230, s.64b-70a; 235, s.36a-39b; 238, s.12a-b; 238, s.31a-33a; 245, s.29a-32b; 250, s.27a-30a; 253, s.24a-29b; 253, s.7a-8b; 256, s.48b-50b; 260, s.12b-16a; 260, s.37a-42a; 267, s.22a-27a; 267, s.67a-74b; 275, s.33a-37b; 278, s.15a-19a; 278, s.32a-35b; 285, s.7a-13a; 320, s.12a-16a; 355, s.79a-83b; 339, s.35a-41b; 342, s.38a-45a; 350, s.83a-b; 352, s.8a-12b; 361, s.69a-70a.

Edirne’de mütemekkin gayrimüslim ahali, ekseriyetle Rum taifesinden olup Ermeni, Yahudi ve bir miktar gayrimüslim Kıpti de bulunmaktaydı. Gayrimüslim yerleşimlerinin daha ziyade Kaleiçi ve Kirişhane semtlerinde yoğun olduğu görülmektedir.

Dönem belgelerinde rastladığımız mahalle listelerinde sıkça geçen *Mahalle-i Yahudiyân* tabiri izâhı gerektirir mahiyettedir. Nitekim bu isim, itibarî olarak mahalle listelerine dâhil edilmiş olup esasen Edirne’de bu adla gerçek bir mahalle bulunmamaktadır. Çünkü Yahudiler, Tahtakale ve Kaleiçi’nde yoğun olmakla birlikte öteden beri 21 gayrimüslim mahallesinde dağınık halde yaşadıkları ve mahallelere göre değil cemaatlara göre kaydedildiği bilinmektedir. Başka bir deyişle bu neviden belgelerde Edirne’de mukim Yahudi cemaatlerini ayrı ayrı yazmak yerine kısaca *Mahalle-i Yahudiyân* tabiri kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1492’den itibaren Avrupa’dan göç etmek zorunda kalan Yahudiler, daha ziyade geldikleri ülke veya kente izafe edilen cemaat isimleri ile anılmaktaydı. Edirne’ye yerleşerek kendi cemaatlerine ait cemaat sinagogu kuran 13 Yahudi cemaatinin isimleri Ahmed Bâdî Efendi’ye göre²⁸⁰ şöyledir: Alaman, Aragon, Budin, Büyük Portukal, Geruz, İstanbul, İtalya, Katalonya, Küçük Portukal, Mayor, Polya, Sicilya ve Tolya²⁸¹.

1.3.3.3. Karışık Mahalleler

Müslim ve gayrimüslim ahalinin birlikte oturdukları mahallelerin tespitinde döneme ait şer’iyye sicillerinden istifade edilmiştir. Ev, arsa, eşya satışları, tereke ve ihtida kayıtları gibi sicillere kaydedilen mahalli belge türlerinin yanı sıra doğrudan konuyla ilgili ferman ve ilâmlardan da yararlanılmıştır²⁸².

²⁸⁰ Ahmed Bâdî, *a.g.e.*, C.I/II, s.924.

²⁸¹ Bahsi geçen 13 Yahudi Cemaati, farklı yüzyıllarda ve farklı belgelerde değişik isimlerle geçebilmektedir. A.Yiğit’in tespitlerine göre cemaat isimleri şunlardır: Alaman, Antalya, Aragon, Budin Sürgünleri, Çaçilya, Evkaf-ı Sultan Mehmet Han, İspanya, Kadüz, Katalan, Polya, [Büyük] Portugal, [Küçük] Portugal, Toledo. bkz. A.Yiğit, *a.g.e.*, s.43.

M.T. Gökbilgin verdiği cemaat isimleri şöyledir: Alaman, Antalya, Aragon, Cemaat-ı Bazı Yahudiyan, Geruz, İspanya, Katalan, Polya, Portukal, Sicilya, Sürgünan-ı Yahudiyan, Toledo. bkz. M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 66.

Geldikleri ülkenin veya kentin adına göre değişik şekilde isimlendirilen bu Yahudi cemaatlerinin isimlerini O. Onur’a göre şöyledir: Sicilya, Aragon, Katalonya, Mayarko, Büyük Portukal, Küçük Portukal, Polya, Tolya, Gereno, İtalya, İstanbul, Alman, Budin. bkz. Oral Onur, *1492’den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, İstanbul, 2005, s.18.

²⁸² *Edirne Şer’iyye Sicilleri*: 220, s.12a; 224;s.16a-b; 224,s.1b; 224,s.22b; 224,s.24b; 224, s.2a; 224, s.2b; 226, s.27b; 226, s.18a; 232, s.1b; 235, s.1b; 238, s.1b; 239, s.13a; 260, s.1b; 265, s.30b-31a; 266, s.1b; 291, s.1b; 292, s.87a; 294, s.1b; 301, s.1b; 324, s.1b; 326, s.1b; 351, s.7a; 362, s.1b; 362, s.101a; 382, s.77b.

Netice itibariyle 1789–1839 tarihleri arasında 43 mahallede Müslim ve gayrimüslim ahalinin birlikte oturdukları tespit edilmiştir. Mahalle isimleri şöyledir:

Tablo 9. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne’de Karışık Mahalleler

S.No.	Mahalle Adı	S.No.	Mahalle Adı
1-	Akmescid	23-	İsa Fakih
2-	Ali Kuş	24-	Kahtalu
3-	Arpacı Hacı Hamza	25-	Karabulut
4-	Baba Timurtaş	26-	Karaca Ahmed
5-	Balaban Ağa	27-	Karaca El-Hac Halil
6-	Bülbül Hatun	28-	Kiremitçi Halil
7-	Cami-i İbrahim Paşa	29-	Kirişhane
8-	Çokalca	30-	Meydan
9-	Darbhane	31-	Mihalkoç
10-	Derviş Ağa	32-	Muarraf Hoca
11-	El-Hac Doğan	33-	Naip Çelebi
12-	El-Hac Hüseyin	34-	Nişancı Paşa
13-	El-Hac Sarraf	35-	Noktacızade
14-	Emir Şah	36-	Sarıca Paşa
15-	Firuz Ağa	37-	Sefer Şah
16-	Gülbahar	38-	Şeyhi Çelebi
17-	Hacı Bedrettin	39-	Timurbiga
18-	Hacı Hoşkadem	40-	Veliüddin
19-	Hacı Ömer	41-	Yıldırım Bayezid
20-	Has Murad	42-	Zen-i İbrahim Paşa
21-	Hatice Hatun	43-	Zincirlikuyu
22-	Hoca Siyah		

Karışık mahalle yerleşimlerinin detaylarına baktığımızda Kaleiçi’ndeki mahallelerle birlikte, Rum ahalinin daha ziyade Kirişhane, Kıyak, Yeni İmaret ve Yıldırım semtlerinde Müslüman ve Ermenilerle birlikte oturdukları dikkati çekmektedir.

Ermenilerin yine Derunhisar ile birlikte Buçuktepe, Kıyak ve Süpürgeciler semtleri civarında yoğunluk kazandığı görülür.

Dikkati çeken diğer bir husus, İslâm ve Rum ahalinin karışık mahallelerde birlikte oturma oranının, İslâm-Ermeni ya da Rum-Ermeni oturma düzenine göre daha fazla olmasıdır. Edirne Nüfus Defterlerindeki isimlerin detaylı incelenmesiyle net rakamlarla ortaya konulabilecek bu durum Ahmed Bâdî Efendi'nin 1890 yılındaki verdiği bilgilerle de örtüşür mahiyettedir²⁸³.

1.4. Dinî ve Sosyal Yapılar

Dinî ve sosyal yapılar, şehir hayatının en belirgin öğelerinden olup halkın ortak olarak istifade ettiği mekânların başında gelmektedir. Bu yapıların kuruluşu, işleyişi, bina ve hizmet kalitesi gibi unsurlar şehir hayatını ve halkın yaşantısını doğrudan etkilediği gibi bağlı bulunduğu devletin o yıllardaki durumu ve niteliği hakkında da çok önemli bilgiler vermektedir.

Edirne'de fethin ardından Osmanlı Devleti'nin ileri gelenleri tarafından vakıflar yoluyla şehri kısa bir sürede büyük bir imar faaliyetine sokarak muazzam bir kalkınma sağlandığı açıktır. 1750'li yıllara kadar korunarak yapımına devam edilen mezkûr yapılar, şehrin bu tarihten sonra uğradığı felaketler nedeniyle bazı tamirata rağmen 200 yıl boyunca peyderpey metruk ve muattal kalarak zaman içinde yıkılmaya başlamıştır.

Bugün itibariyle Edirne'de birçoğu kaybolan yüzlerce dinî ve sosyal yapının eksiksiz bir envanterini çıkartarak tamamı hakkında bilgi edinmek mümkün görünmemektedir. Bu yapıların sayıları hakkında bazı eserlerde verilen rakamlar dahi dönemsel, yaklaşık ve tahminî değerlerdir. Her biri ayrı çalışmalara konu olabilecek nitelikteki bu yapılar hakkında en kapsamlı çalışma, XIX. yüzyılın sonlarında Ahmed Bâdî Efendi tarafından yapılmıştır.

Bâdî Efendi'nin verdiği bilgilere göre bazıları o dönemde bulunmayan yapıları da eserine dâhil ederek Edirne'de; 16'sı selâtin cami olmak üzere toplam 61 cami, 164 mescit, 49 medrese, 64 mektep, 56 tekke, 64 türbe, 9 imaret, 30 han, 35 hamam, 22 kilise, 14 havra ve 191 çeşme tespit etmiştir²⁸⁴. Elbette bu rakamlar Bâdî Efendi'nin eserini yazdığı tarihe kadar hakkında sathî de olsa bilgi, belge bulunabilen asgarî

²⁸³ Ahmet Bâdî, *a.g.e.* C.I/II, s.919-925.

²⁸⁴ Ahmet Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı eserinin birinci cildinde bu yapıların isimlerini vererek yapılar hakkında bulabildiği kadar bilgi de vermeye gayret etmiştir.

sayıları teşkil eder. Yapılan ve yapılacak farklı çalışmalar neticesinde bu sayıların artacağı ve eserler hakkında daha fazla malûmata sahip olunacağı aşîkârdır.

Biz burada, mümkün olduğunca bilinen ve yayınlamış olan eserlerdeki bilgileri tekrardan kaçınarak incelediğimiz 1789–1839 tarihleri arasındaki dinî ve sosyal yapıların durumunu ve mevcut değişiklikleri başlıklar hâlinde ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken başta şer’iyye sicilleri olmak üzere ilgili arşiv belgelerinden istifade edeceğiz.

Dinî ve Sosyal Yapılar’ın ilerleyen sayfalardaki alt başlıklarında, sayısı yüzlerle ifade edilebilecek bu yapıların eksiksiz bir listesini ortaya koyarak her biri hakkında bilgi vermek, tahmin edilebileceği üzere bu çalışmanın boyutlarının çok ötesindedir. Burada konu ana hatlarıyla ele alınarak, dönemin bariz değişiklikleri vurgulanacak; arşiv belgelerinden elde edilen bilgilerden mevcut kaynaklarda değinilmeyenlere yer vermeye çalışılacaktır.

1.4.1. Cami ve Mescitler

Cami ve mescitler açısından hayli zengin sayılan Edirne’de Osmanlılar döneminde 300’den fazla cami ve mescit yapıldığı tahmin edilmektedir²⁸⁵. Ahmet Bâdî Efendi, bunlardan 16’sı selatin camii olmak üzere 61 cami ve 164 mescit tespit ederek her biri hakkında bulabildiği bilgileri de derleyerek eserine dâhil etmiştir²⁸⁶. Yine Rifat Osman tarafından hazırlanan *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi, Camiler ve Mescitler*²⁸⁷ adlı eserde, Edirne’deki cami ve mescitlerin 141 adeti ele alınmıştır. Başta Selimiye Camii olmak üzere Edirne camileri, farklı bilim dalları tarafından da münhasıran çalışmalara konu edilmiştir²⁸⁸. Evliya Çelebi’den başlayarak hemen her seyyah başta selatin camileri olmak üzere bu eserleri tasvire çalışmıştır.

Biz bu başlıkta, yayımlanmış eserlerdeki bilgileri tekrardan kaçınarak 1785–1840 tarihleri arasında arşiv belgelerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla Edirne’deki cami ve mescitlerinin listesini, mevcut durumunu, gerçekleşen değişiklikleri ve dönemin kayda değer olaylarını belirtmeye çalışacağız. İlk önce dönem itibariyle cami

²⁸⁵ S. Eyice, “Edirne, Mimarî”, *TDVİA*, s.431.

²⁸⁶ Ahmet Bâdî, *a.g.e.*, C.I/I, s.97-165.

²⁸⁷ Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi, Camiler ve Mescitler*, Sadeleştiren: Ülkü (Ayan) Özsoy, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999.

²⁸⁸ Bkz. Cemil Cahit Can, Ender Bilar, *Edirne Bibliyografyası*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne, 2009.

ve mescitlerin bütününe ilgilendiren genel konulara değinilecek ardından başlıklar halinde bazı cami ve mescitlerin tespit edilebilen özelliklerine yer verilecektir.

Araştırmaya esas tutulan tarih aralığında, cami ve mescitlerin genel durumunu etkileyen unsurların başında, 1829 yılında Edirne'yi etkileyen deprem gelmektedir. 12 Nisan 1829 (H.07 Şevval 1244) Cumartesi günü saat 07.30 sıralarında gerçekleşen hafif denilebilecek ilk deprem kısa bir sürede son bulmuştur. Arkasından saat 10.00 civarında vuku bulan deprem ise yaklaşık iki dakika boyunca sürerek 21 adet cami ve mescit minaresinin yıkılmasına sebep olmuştur. Bazı minareler şerefenin üstünden, bazıları ise şerefelerinin altından cami ve mescitlerin üzerine yıkılarak depremin verdiği zararı artırmıştır²⁸⁹.

Aynı belgeden anladığımız kadarıyla, bu depremden selâtin camileri çok fazla etkilenmemiştir. Zarar gören cami ve mescitlerin onarımının ise gerek askerî hareketlilikler gerekse 20 Ağustos 1829–20 Kasım 1829 tarihleri arasındaki Rus işgali nedeniyle geciktiği anlaşılmaktadır. Nitekim 11 Eylül 1829 tarihli buyrulduda; Edirne'de kâin cami ve mescitlerin ekserinin zelzeleden harap olduğundan bahisle, böyle harap kalmasının uygun olmadığı belirtilmişti. Ayrıca Haremeyn-i Şerife'ye müteallik cami ve mescitlerin onarımına başlanmışsa da harap vaziyette kalan diğer cami ve mescitlerin tetkik edilerek hangi cami ve mescidin ne kadarlık masrafının olduğu keşf ve muayene edilerek tamiratına bir an evvel başlanması da Edirne Kadılığı'na yazılmıştı²⁹⁰. Bahsedilen küçük vakıflara ait cami ve mescitlerin her birinin ayrı bir vakıf bütçesi olduğu için bu tamiratların geniş zamana yayılmış olduğunu söylemek güç değildir.

Dönem itibariyle cami ve mescitlerin genelini ilgilendiren ikinci bir durum, cami ve mescitlerdeki cemaatin azlığı nedeniyle bazı cami ve mescitlerin kapanma noktasına gelmesi meselesidir²⁹¹. 1830 tarihli buyrulduda geçen ifadelerle göre; beş vakit namazının cemaat ile kılınmasının sünnet-i seniyye olduğu lâkin bu günlerde şehirde bulunan ekser ahalinin namazlarını sakın oldukları hane ve dükkânlarda kıldığı, bazı

²⁸⁹ BOA. HAT. 1083-44111. H.10 Şevval 1244/M.15 Nisan 1829.

²⁹⁰ Edirne ŞS. 352, s.41b. H.12 Rebiyülevvel 1245/24 Eylül 1829.

²⁹¹ Özellikle Kaleiçi'ndeki cami ve mescitlerin cemaat azlığı nedeniyle kapanmaması için XVI. yüzyıldan itibaren çeşitli önlemler alındığı görülür. XIX. yüzyılın başlarında da sürdürülen bu durum gereği, özellikle Kaleiçi'ndeki cami ve mescitlerin kapanmaması için civar hanelerdeki Müslümanların, evlerini gayrimüslimlere satmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Edirne'deki cami ve mescitlerin avlularına tecavüz olunup gasilhane ve memşa ve saire bina eylendiği ve Müslümanların Kaleiçi'ndeki evlerini Rumlara satarak kale haricine çıktıkları ve bu yüzden Kaleiçi'ndeki birçok camii ve mescitler kapalı kaldığına dair bkz. BOA.,C.EV., 107-5336. H.29 Şaban 1211/M.27 Şubat 1797.

kimseler dahi maazallah külliyyen terk-i salât ettiklerinden mevcut bilcümle cami ve mescidin beş vakit boş kaldığı, bazı büyük selâtin camilerinde dahi cemaatin beş-on kişiden ibaret olduğundan ezan okunduğu gibi herkesin haneden, dükkândan çıkıp civarındaki cami ve mescitlerde cemaat ile birlikte beş vakit namazlarını kılmalarının imamlar aracılığıyla ahaliye tembih edilmesi gerektiği belirtilmiştir²⁹².

Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Hüseyin Paşa'nın bu buyrulduktan sonra, üç ay geçmeden tebdil-i kıyafet ederek Edirne mahallelerindeki cami ve mescitleri tekrar kontrol ettiği anlaşılmaktadır. Zira 11 Kasım 1830 tarihli başka bir buyrulduda, halkın genelinin beş vakit namaza devam etmediği, mahalle içlerindeki cami ve mescitlerde sabah, akşam ve yatsı vakitlerinde namaz kılınmadığı, cami ve mescitlerin boş kaldığından ziyade, kapıların dahi kapalı tutulduğuna bizzat şahit olduğunu belirtmiştir²⁹³.

Edirne cami ve mescitleriyle ilgili 1787 tarihli diğer bir ferman da kayda değer niteliktedir: Bu fermanda, Edirne'deki tüm cami ve mescitlerde haftada iki gün ulema, eşraf ve belde ahalisinin toplanarak hadis tedrisi ve kıraati için Buhârî ve Müslim'in kitaplarının kemâl-i âdâb ve huşû ile okutulması ve devam eden Moskof seferinin muzafferiyeti için tüm cami ve mescitlerde orduya ve devlete dua edilmesi talep edildiği görülmektedir²⁹⁴.

İncelediğimiz dönemde, cami ve mescitlere imam, hatip, müezzin vb. görevlilerin atanması, bina tamiratlar ve bağlı bulundukları vakıfların yazışmaları nedeniyle birçoğunun isimleri geçmektedir. İncelediğimiz dönemde yukarıda sayılan nedenlerle 202 cami ve mescidin ismini tespit etmek mümkün olmuştur. Tablo-10'da alfabetik listesi verilen cami ve mescitler, elbette dönem itibarıyla faal cami ve mescitlerin tamamını değil derlenebildiğini kadarını ihtiva etmektedir.

²⁹² *Edirne ŞS.* 352, s.50a. H.28 Safer 1246/M.18 Ağustos 1830.

²⁹³ *Edirne ŞS.* 352, s.61a. H.25 Cemaziyülevvel 1246/M.11 Kasım 1830.

Bu tarihlerden itibaren cemaatsiz ve metrûk kalmaya başladığı anlaşılan Edirne cami ve mescitlerinin, ilerleyen yıllarda da metrûk ve muattal kalarak bakımsızlığının arttığı, işgaller sırasında yaşanan tahribat, bozulan vakıf sistemi ve akarlarının sınır dışında kalması gibi olumsuzluklara maruz kaldığı bilinmektedir. Bu durum, Edirne'de 1940–1960 tarihleri arasında taşları ve arsaları satışa çıkarılan onlara cami ve mescidin evveliyatını da açıklar mahiyettedir.

²⁹⁴ *Edirne ŞS.* 223, s.34b. H.Evahir-i Zilhicce 1201/M.03-13 Ekim 1787.

Tablo 10. Edirne'deki Cami ve Mescitler (1785–1840)²⁹⁵

S.No.	Cami/Mescit Adı	S.No.	Cami/Mescit Adı
1-	Abdurrahman Mescidi	102-	Kahtalı Mescidi
2-	Ahmed Bey Mescidi	103-	Karabulut Mescidi
3-	Akmescid-i Sinan Bey	104-	Karaca Ahmed Mescidi
4-	Akpınar Mescidi	105-	Karaca Bevvab Mescidi
5-	Alagöz Mehmed Efendi Camii	106-	Karaca Hacı Halil Mescidi
6-	Alemdar Camii	107-	Kasab Abdülaziz Camii
7-	Ali Bey Mescidi	108-	Kâtib-i Cev Mescidi
8-	Ali Kuş Mescidi	109-	Kavaklı Mescidi
9-	Ali Paşa Camii	110-	Kebe Yapıcı Mescidi
10-	Ali Paşa Mescidi	111-	Kışla-i Hümayun Camii
11-	Altunî Mescidi	112-	Kıyak Baba Mescidi
12-	Arabacılar Mescidi	113-	Kızıl Minare Mescidi
13-	Arif Ağa Mescidi	114-	Kilise Camii
14-	Arpacı Hamza Mescidi	115-	Kiremitçi Hacı Halîl Mescidi
15-	Atik Ali Paşa Camii	116-	Koğacılar Camii
16-	Attar Hacı Halil Mescidi	117-	Köhne Kadı Mescidi
17-	Ayşe Hatun Mescidi	118-	Kösec Balaban Mescidi
18-	Ayşe Kadın Camii	119-	Kubuzcu Ali Bey Mescidi
19-	Baba Timurtaş Mescidi	120-	Kunduk Osman Mescidi
20-	Balaban Paşa Camii	121-	Kuşçu Doğan Camii
21-	Bazargân Bâli Camii	122-	Küçük Eski Câmî
22-	Begce Mescidi	123-	Külahduz Mescidi
23-	Berkuk Ağa Mescidi	124-	Kürd Hoca Mescidi
24-	Beylerbeyi Camii	125-	Laleli Camii
25-	Bezirci Hatun Mescidi	126-	Mahmud Ağa Mescidi
26-	Bülbül Hatun Mescidi	127-	Mehmed Ağa Camii
27-	Bürüncekci Camii	128-	Mehmed Ağa Mescidi
28-	Cafer Ağa Camii	129-	Mehmed Efendi Camii
29-	Cedid Kasım Paşa Mescidi	130-	Mehmed Tahir Efendi Camii
30-	Çakır Ağa Mescidi	131-	Mesudiye Camii
31-	Çavuş Bey Camii	132-	Mevlana Veliyyüddin Mescidi

²⁹⁵ Tablo-10 oluşturulurken *Kaynaklar* kısmında listesi verilen Edirne Şer'iyye Sicillerinin bir çoğundan yararlanılmakla birlikte, özellikle belirtilmesi gereken çeşitli vakıflara ait bilgi ve belgelerin yer aldığı *Edirne ŞŞ.* 251, 252, 259, 295, 315, 317 ve 680 nolu evkaf defterleridir. Yine *Rumeli Hurufat Defterleri* No: 1174, 1192 ve 1198 ile birlikte ayrıca bkz. Ahmet Bâdî, *a.g.e.*, C.I/I, s.97-165; Rifat Osman, *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi, Camiler ve Mescitler*, s.6 vd.

32-	Çokalca Camii	133-	Mezid Bey Camii
33-	Dağdeviren Mescidi	134-	Mihalkoç Mescidi
34-	Dârü'l-hadîs Camii	135-	Mîrahur Ayas Bey Mescidi
35-	Dârü's-siyâde Mescidi	136-	Monla Fahreddîn Mescidi
36-	Dâye Hatun Camii	137-	Muarref Hoca Mescidi
37-	Debbağ Hacı Halîl Mescidi	138-	Muradiye Camii
38-	Defterdar Camii	139-	Muytablar Mescidi
39-	Denizlizade Camii	140-	Mü'min Hoca Mescidi
40-	Derviş Abi Mescidi	141-	Nişancı Paşa Mescidi
41-	Devletşâh Mescidi	142-	Nişdoğan Mescidi
42-	Divane Sinân Camii	143-	Noktacı Camii
43-	Emir Mescid	144-	Ömer Baba Mescidi
44-	Emir Şah Mescidi	145-	Ömer Bey Mescidi
45-	Esad Paşa Mescidi	146-	Papasoğlu Mescidi
46-	Eski Camii	147-	Rakkas Ali Bey Mescidi
47-	Eskici Hamza Mescidi	148-	Ramazan Paşa Mescidi
48-	Evliya Kasım Paşa Camii	149-	Rüstem Paşa Mescidi
49-	Fanfan Mescidi	150-	Sabunî Mescidi
50-	Fatma Sultan Camii	151-	Saçlı Ali Mescidi
51-	Fazlullah Paşa Mescidi	152-	Saray-ı Hümayun Camii
52-	Fenerci Hacı Camii	153-	Sarı Camii
53-	Ferruh Ağa Camii	154-	Sarıca Paşa Camii
54-	Firuz Ağa Camii	155-	Sarraclar Camii
55-	Firuz Paşa Camii	156-	Sarraf Camii
56-	Gazi Hoca Mescidi	157-	Sefer Şâh Mescidi
57-	Gazi Mihal Bey Camii	158-	Selçuk Hatun Camii
58-	Gazzaz Salih Mescidi	159-	Selçuk Hatun Mescidi
59-	Gendümküb Mescidi	160-	Seyfullah Mescidi
60-	Gülbahar Hatun Mescidi	161-	Sıkça Murâd Mescidi
61-	Habbaz Muhyiddin Mescidi	162-	Siti Hatun Mescidi
62-	Hacı Bedreddin Mescidi	163-	Sofî İlyas Mescidi
63-	Hacı Doğan Mescidi	164-	Sultan Bayezid Camii
64-	Hacı Emin Ağa Mescidi	165-	Süle Çelebi Camii
65-	Hacı Hasan Ağa Mescidi	166-	Süleymaniye Camii
66-	Hâcî Hasan Mescidi	167-	Şah Mehmed Mescidi
67-	Hacı İslâm Mescidi	168-	Şah Melek Paşa Camii
68-	Hacı Mercimek Mescidi	169-	Şah Melek Paşa Mescidi

69-	Hacı Pervane Camii	170-	Şehabeddin Paşa Mescidi
70-	Hacı Safâ Mescidi	171-	Şehabeddin Paşa Mescidi
71-	Hacı Yakub Mescidi	172-	Şerbetdâr Hamza Bey Mescidi
72-	Hadım Balaban Mescidi	173-	Şeyh Şücauddin Camii
73-	Hadım Firuz Mescidi	174-	Şeyhî Çelebi Camii
74-	Hadım Timurtaş Mescidi	175-	Takkeci Kara Bâlî Camii
75-	Hafız Ahmed Mescidi	176-	Tanburacılar Camii
76-	Halebi Camii	177-	Tarakçılar Mescidi
77-	Hamid Bey Mescidi	178-	Taşçı Kasım Mescidi
78-	Hasan Paşa Mescidi	179-	Taşlık Camii
79-	Hatib Mescidi	180-	Tiftin Ağa Mescidi
80-	Hayreddin Mescidi	181-	Topçu Kışlası Camii
81-	Hazinedar Sinan Bey Mescidi	182-	Turgut Bazergân Mescidi
82-	Helvacı Baba Mescidi	183-	Umur Bey Mescidi
83-	Hızır Ağa Camii	184-	Üç Şerefeli Camii
84-	Hoca Bâlî Mescidi	185-	Üsküfçü Hızır Mescidi
85-	Hoca Bayezid Mescidi	186-	Vavlı Mescid
86-	Hoca Hayreddin Mescidi	187-	Veled-i Veliyyüddin Mescidi
87-	Hoca Hoşkadem Mescidi	188-	Viran Camii
88-	Hoca İlyas Camii	189-	Vize Çelebi Mescidi
89-	Hoca İshak Mescidi	190-	Yahşî Fakîh Mescidi
90-	Hoca İvaz Camii	191-	Yahya Bey Mescidi
91-	Hoca Ömer Efendi Mescidi	192-	Yakup Kılârî Mescidi
92-	Hoca Siyah Mescidi	193-	Yakut Paşa Camii
93-	Hocakî Mescidi	194-	Yancıkçı Şahin Mescidi
94-	İbni Arab Mescidi	195-	Yaya Timurtaş Mescidi
95-	İbrahim Bey Mescidi	196-	Yeşilce Camii
96-	İbrahim Paşa Camii	197-	Yıldırım Bayezid Camii
97-	İsa Fakih Camii	198-	Zehrimar Mescidi
98-	İsmail Ağa Mescidi	199-	Zen-i Firuz Mescidi
99-	İsmihan Sultan Camii	200-	Zen-i İbrahim Paşa Mescidi
100-	Kadı Abdülvahhab Camii	201-	Zen-i Sarıca Paşa Mescidi
101-	Kadı Camii	202-	Zincirlikuyu Mescidi

Tablo-10'da görüldüğü gibi cami ve mescit isimlerinin birçoğu, vakıf kurucularından izler taşımakta olup aynı isimle anılan mahallelerin de çekirdeğini teşkil etmekteydi. Elbette bu camii ve mescitlerin hemen hepsi farklı disiplinler tarafından

ayrı ayrı çalışmalara konu edilebilecek nitelik ve niceliktedir. Ancak biz burada tespit edebildiğimiz 202 cami ve mescit içerisinde sadece 11 camii hakkında rastladığımız dönem bilgilerini aktarmakla yetineceğiz.

Selimiye Camii: Mimar Sinan'ın şaheseri, Türk-İslâm mimarîsin eşsiz örneklerinden Selimiye Camii, 1568–1574 tarihleri arasında Saray-ı Atık'ten ifraz edilen Baltacılar dairesi arsası üzerine inşa edilmiştir. Caminin güneydoğu ve güneybatısında yer alan iki medresesi, doğu tarafındaki arastası ve sonradan eklenen batı tarafındaki dükkânlar ve sıbyan mektebi ile Selimiye Camii Külliyesi müteşekkildir²⁹⁶.

Selimiye Camii, incelediğimiz dönem belgelerinde daha ziyade *Sultan Selim Camii* adı ile geçmektedir. Şer'iyye sicillerinde rastlanan belgeler çoğunlukla caminin tamiratları ve görevlileri ile ilgilidir.

12 Kasım 1799 tarihli Darüssaade Ağası'nın Edirne'de Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekili'ne yolladığı mektuptan anlaşıldığına göre, bu tarihte Selimiye Camii'nin tamire ihtiyaç duyan birçok mahalli varsa da tüm tamiratın yapılmasına vaktin ve hâlin uygun olmadığı belirtilerek sadece kubbelerdeki kurşun tamiratlarının yapılması müsaade edilmişti²⁹⁷. 20 Kasım 1799 tarihinde vakıf kaymakamı, mütevelliler, eşraf, vakıf kâtipleri, Mimar-ı Hassa Mehmed Said ve hülefası, Kurşuncubaşı Mehmed Tahir Ağa ve marifet-i şer'î ile keşf ve muayene defteri hazırlanmıştır. Buna göre Selimiye Camii'nin ana kubbesi ile diğer kubbelerin kurşunları, rüzgârın şiddetiyle düşen üç minaredeki kurşunlar, içme suyunun kurşun boruları, cami civarındaki vakfın mektebi, arasta-i kebir ve sağır, kapan hanı kubbeleri ile civar çatılarda 9.241 kuruşluk tamir masrafı tespit edilmiştir²⁹⁸. Lâkin bu tamiratın gerçekleşip gerçekleşmediğine ya da ne kadarının gerçekleştiğine dair herhangi bir kayda rastlamak mümkün olmamıştır.

1807 yılında ise Ayşe Kadın Hanı'ndan sökülen 33 bin okka (42.339 kg.) kurşunun Selimiye Camii ve Külliyesindeki tamiratta kullanıldığı görülmektedir²⁹⁹. Avlunun ortasında bulunan şadırvanın üzerine sekiz ahşap sütun üzerine kurşun çatının

²⁹⁶ Selçuk Mülâyim-Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Selimiye Camii ve Külliyesi”, *TDVİA*, C.XXXVI. İstanbul, 2009, s.430.

²⁹⁷ *Edirne ŞS.* 317, s.8a. H.13 Cemaziyülahir 1214/M.12 Kasım 1799.

²⁹⁸ *Edirne ŞS.* 317, s.8a-9b. H.21 Cemaziyülahir 1214/M.20 Kasım 1799.

²⁹⁹ *BOA*, C..*BLD.*, 139-6906, H.29 Rebiyülahir 1222/M.06 Temmuz 1807.

yapımı da aynı günlere rastlamaktadır³⁰⁰. Hâliyle külliye'nin tamire ihtiyaç duyan kubbe ve çatıları gibi şadırvanın üzerindeki kurşunun da Ayşe Kadın Hanı'ndan gelen kurşunla yapıldığını ifade etmek mümkündür.

Haremeyn-i Şerife'nin Evkaf Nezareti'ne bağlı olan Sultan Selim Camii mütevellisi tarafından vakfiyelere uygun olarak idaresi sağlanan Selimiye Camii'nde, imam-ı evvel olanların ikameti için ayrıca bir menzil de vakf edilmişti. Lâkin El-Hac Ahmed Ağa'nın vakfeylediği Hazinedar Sinan Bey mahallesindeki evin uzun bir müddetten beri harap olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle 1790 yılında ba-berat Selimiye Camii'nin İmam-ı Evveli olan Es-Seyyid Mehmed Efendi ibn Hüseyin Efendi mütevellinin de talebiyle vakfedilen evin arsasının kiraya verilmesi için Şer'î Mahkeme'ye başvurmuştur. Vakıf mütevellisi ve İmam-ı Evvel Es-Seyyid Mehmed Efendi iddia ettikleri vakfiyeyi Kadı Efendi'ye arz ederek menzil arsasının kiraya verilmesi için onay aldıkları görülmektedir³⁰¹.

Selimiye Camii'nde imamlık yaparken 1787 yılında vefat eden El-Hac Mehmed Efendi ibn Mustafa Efendi'nin terekesinden anladığımız kadarıyla Selimiye Camii'nde o yıllarda imamet vazifesi karşılığında vakıf mütevellisi tarafından aylık 1.050 akçe ödenmektedir. Selimiye evkafına ait Taşodalar'da ikamet eden müteveffa El-Hac Mehmed Efendi'nin 46.850 akçelik terekesinde dikkati çeken diğer bir husus ise terekesinde bulunan kitaplar ile Eski Camii civarında bulunan bir mücellit dükkânında yer alan bol miktarda kırtasiye malzemesidir³⁰².

Cami-i Atik (Eski Cami): H.804 (M.1401/1402) yılında Emir Süleyman zamanında yapımına başlanan cami, H.816 (M.1413/1414)'da Mehmed Çelebi zamanında tamamlanmıştır. Edirne'de surların dışında inşa edilen ilk selâtin camisidir³⁰³. Kitabesine göre mimarı Konyalı El-Hac Alaeddin ve Ömer bin İbrahim'dir³⁰⁴. Yapıldığı dönemden itibaren belde halkının saygınlık ve önem atfettiği, edilen duaların kabul olduğuna inanılan bir camidir.³⁰⁵ Hacı Bayram Veli'nin bu camideki itikâf, ibadet ve vaazları nedeniyle de önem atfedilir.

³⁰⁰ Bu çatı ve muslukların üzerine konan kurşun saçaklar sonraki yıllarda yapılan tamiratta kaldırılmıştır. Bkz. Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s.54.

³⁰¹ *Edirne* ŞS. 232, 77b. H.05 Safer 1205/M.14 Ekim 1790.

³⁰² *Edirne* ŞS. 225, s.18b-19a. H.05 Şevval 1201/M. 21 Temmuz 1787.

³⁰³ Ahmed Bâdî, *a.g.e.*, C.I/I, s.97-98; M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.196.

³⁰⁴ Oral Onur, *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler, Tamamı*. İstanbul, 1972, s.81.

³⁰⁵ Abdurrahman Hibri, *a.g.e.*, s.25.

Cami, ilk yıllarında Mehmed Çelebi'nin emriyle Süleymaniye olarak isimlendirilmiş, daha sonra Ulu Cami denilmiş, Üç Şerefeli Camii'nin *Cami-i Cedîd* olarak adlandırılmasından sonra *Cami-i Atîk* (Eski Cami) adıyla şöhret bulmuştur³⁰⁶. Duvarlarındaki meşhur hattatların yazıları nedeniyle halk arasında *Yazılı Camii* olarak da bilinir. Ayrıca mihrabın sağ tarafında bulunan Kâbe'nin Yemen'e bakan tarafından getirilen ve *Rükniyemani* adı verilen taşıyla da meşhurdur³⁰⁷.

Evliya Çelebi, Eski Cami'yi çevresindeki çiçek bahçeleri, kuş sesleri, caminin içine vazolarda saf saf dizilen çiçeklerle birlikte, içi-dışı misk kokulu, cemaate hayat veren bir cennet bahçesi olarak tasvir etmektedir³⁰⁸. Kış günlerinde cemaatin sıcak su ile abdest almasını sağlayan özel bir tesisata da sahip olan cami, 1748 yangını ve 1752 depreminden bir hayli zarar görmüş, I. Mahmut zamanında kapsamlı bir onarımdan geçirilmiştir³⁰⁹.

İncelediğimiz dönemdeki kayıtlarda, “*Sultan Mehmed'in bina eylediği Sultan Bayezid evkafından*” olarak geçen Eski Camii, 1793 yılına gelindiğinde yine tamire muhtaç bir vaziyetteydi. Haremeynü's-Şerifeyn Evkafı Nazırı Halid Ağa'nın Cami-i Atik'in harabiyetini Sultan III. Selim'e bildirilmesinin ardından çıkan hatt-ı hümayunda, bir an evvel caminin keşf ve muayene edilerek tamirine mübaşeret edilmesi buyurulmuştu³¹⁰. Marifet-i şer'î, vakıf kaymakamı, vakıf mütevellisi, hassa mimarı ve ehl-i vukûf ile birlikte dört gün içinde tamamlanarak kaleme alınan keşf defterine göre, Cami'nin dokuz adet kubbesinin kurşunları ve kubbe etrafındaki tuğlalar ile kurşun su borularının değişmesi gerektiği gibi hususlar tespit edilerek toplam 909.430 akçelik tamir masrafı hesaplanmıştır³¹¹. Haremeynü's-Şerifeyn Evkafı'ndan Darüssaade Ağası'nın 14 Temmuz 1794 günü vasıl olarak Edirne Şer'iyye Siciline kaydolunan mektubuna göre tamiratın yapılması için mevsim şartlarının uygun olması beklenmiştir. Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşlarından Ahmed Ağa'ya ihale edilen tamirat için 7.568 buçuk kuruş ve 10 akçe masraf edildiği görülmektedir³¹².

³⁰⁶ Rifat Osman, *Camiler ve Mescitler*, s.59.

³⁰⁷ *Hikayet-i Beşir Çelebi, Tarih-i Edirne*, Yayınlayan: İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1960, s.7.

³⁰⁸ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.III. s.242.

³⁰⁹ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s. 55; M.T. Gökbilgin, “Edirne”. *İA*. s.121.

³¹⁰ *Edirne* ŞS. 252, s.63a. H.08 Cemaziyülevvel 1208/M.12 Aralık 1793. (Vasıl olma tarihi, H.15 Cemaziyülevvel 1208/M.19 Aralık 1793.)

³¹¹ *Edirne* ŞS. 252, s.65a-b. H.19 Cemaziyülevvel 1208/M.23 Aralık 1793.

³¹² *Edirne* ŞS. 252, s.69a. (Vasıl olma tarihi) H.15 Zilhicce 1208/M.14 Temmuz 1794.

1817 yılında ise caminin kubbelerindeki ahşap ızgaralar yıprandığından Sultan Bayezid-i Veli Camii'nin tamirinden artan kurşunlar kullanılarak Dağdevirenzade Mehmed Ağa ve mütevellinin mübaşeretiyle Eski Camii'nin kubbelerindeki ahşap ızgaralar yerine kurşun ızgara yaptırılmıştır³¹³.

1789 yılında Cami-i Atık'ın imamı olan Şeyh Mehmed Salim'in ikamet ettiği evin, Cami'nin bağlı olduğu Sultan Bayezid Evkafı tarafından tamir edildiği de görülmektedir³¹⁴.

Üç Şerefeli Cami: 1437- 1447 yılları arasında Sultan II. Murad tarafından inşa ettirilen cami, saatli medrese, mektep, sebil, çeşme ve hazîreden meydana gelen küçük bir külliye'dir. Cami'yi, Mimar Muslihuddin ve Şehâbeddin Usta'nın yaptığı kabul edilmektedir³¹⁵.

Revaklı haremî, sanat eseri kapıları ve farklı minareleri ile meşhurdur. Uzun süre *Cami-i Cedid*, *Cami-i Kebîr* ve *Yeni Muradiye* olarak anıldı. Halk arasında *Burmali Camii* diye de bilinirdi³¹⁶. Mimarî özelliklerinin yanı sıra imparatorluk çağının ilk büyük eseri olmasıyla da ehemmiyet arz eder³¹⁷. Kubbesinin büyüklüğü ve Selimiye Camii yapılıncaya kadar en uzun minareye sahip olması birçok söylenceye de konu olmuştur.

Tamir kitabesinden III. Mustafa zamanında, H.1177 (M.1763–1764) yılında esaslı bir tamirat gördüğü anlaşılmaktadır³¹⁸. 1799 yılında yapılan keşf ve muayeneye göre kubbelerinin kurşunları tahrip olmuş, çubuk minare olarak isimlendirilen minarenin külâhı rüzgârdan düşmüş ve şadırvanın terazisi kullanılmaz hâldeydi³¹⁹.

Darülhadis Camii: II. Murad tarafından 1435 yılında, tek kubbeli, bir minareli, iki yanında birer tabhane ve önünde cemaat yeri olarak inşa edildi. Yanında medresesi ve şehzade kabirleri bulunmaktaydı. Cami yerinin, II. Murad'ın rüyasında Hz. Muhammed tarafından gösterildiğine inanılır. Buna binaen önem atfedilen, edilen duaların kabul olduğuna inanılan camilerdendir³²⁰.

³¹³ BOA., HAT., 1539-47. H.1232/M.1817.

³¹⁴ BOA., AE.SABH.I., 99-6757. H.07 Şevval 1203/M.01 Temmuz 1789.

³¹⁵ N. Çiçek Akçıl, "Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi" *TDVİA.*, C. XLII, İstanbul, 2012, s.277.

³¹⁶ Rifat Osman, *Edirne, Camiler ve Mescitler*, s.305.

³¹⁷ Halil İnalçık, "Murad II", *TDVİA*, C.XXXI, İstanbul, 2006, s.171.

³¹⁸ O. Onur, *Edirne Kitabeler*, s.116-177.

³¹⁹ *Edirne ŞS.* 317, s.8a-9b. H.13 Cemaziyülahır 1214/M.12 Kasım 1799.

³²⁰ Hibri Efendi, *a.g.e.*, s.24; Ahmed.Bâdî, *a.g.e.*, C.I/I, s.105.

Sultan Murad Han Evkafından olan camii, 1807 yılında yapılan keşf defterine göre uzun süreden beri tamir edilmemişti³²¹. Cami'nin kurşun çatısından, ahşap minberine, tabhanesinden, avlu duvarlarına kadar birçok yer, “*külliyen münhedim*” hâldeydi. Aynı keşf defterinden anladığımıza göre cami avlusu derununda kâin 20 adet medrese odası, bir adet dersane, su yolları ve şehzade türbelerinin de tamire ihtiyacı vardı³²².

Bayezid Camii³²³: Sultan II. Bayezid tarafından 1444–1448 tarihleri arasında inşa edilmiştir. Cami'nin iki yanında birer tabhane ile etrafında imaret, mutfak, erzak ambarı, medrese, dârüşşifâ ve hamamdan meydana gelen bir külliye'dir. Tunca Nehri'nin hemen kuzey kıyısında bulunmaktadır. Evliya Çelebi'den başlayarak Edirne'den geçen bütün seyyahların eserlerinde atıfta bulundukları Bayezid Cami ve Külliyesi, 1827 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında iki Fransız, G. Sayger ve A. Desamod tarafından da incelenmiş ve çizilen rölövesi Çar I. Nikola'ya takdim edilen albümde 1830'da yayımlanmıştır³²⁴.

Cami ve Külliyesi, Sultan Bayezid evkafındandır. İncelenen dönemde, vakıf gelirlerine ehl-i örf tarafından birtakım müdahalelerde bulunulduğu görülmektedir. Bu durum, daha ziyade vârişsiz olarak vefat edenlere ait tereke gelirleri nedeniyle vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Vakfiyesine göre, vakfa ait araziler üzerindeki beş mahalle hududundaki vaki bağlar, bahçeler, hane, dükkân gibi cümle müsakkafat ile külliye dâhilinde vârişsiz vefat eden asker ve gayriasker terekeleri vakıf iradındandır³²⁵.

Yıldırım Bayezid Camii: Yıldırım Bayezid tarafından 1399 yılında, dört kemer üzerine tek kubbeli ve bir minareli olarak inşa ettirilmiştir. Tabhanesi ve imareti de bulunmaktaydı. Kiliseden (Tiris İya Hares Kilisesi) camiye çevrilmiş olma ihtimali yüksektir³²⁶.

³²¹ Darülhadis Camii'nin bir önceki keşf ve muayenesi 1799 yılında yapılmış ise de tamiratın tamamlandığına dair herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. Bkz. *Edirne ŞS.* 317, s.8a-9b. H.13 Cemaziyülahır 1214/M.12 Kasım 1799.

³²² *Edirne ŞS.* 285, s.48b-49a. H.05 Recep 1822/M.08 Eylül 1807.

³²³ Cami ve Külliye, II. Bayezid, Sultan Bayezid-i Veli isimleriyle de anılmaktadır.

³²⁴ Semavi Eyice, “Bayezid II Camii ve Külliyesi”, *TDVİA*, C.VI. İstanbul, 1992, s.42-45.

³²⁵ *Edirne ŞS.* 252, s.47b-48a. H.05 Rebiülevvel 1206/M.02 Kasım 1791.

³²⁶ Hibrî Efendi, *a.g.e.* ,s.25; Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.106-107; Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s.34.

Günümüzde Yıldırım Bayezid Mahallesi sınırları içerisinde yer alan cami, öteden beri aynı isimle anılıp mahalleye de adını vermiştir. Bunun yanı sıra 1787 yılında cami ve mahalle, *Küpeli Cami-i Şerif*³²⁷ olarak da kayıtlarda geçmektedir³²⁸.

Ali Paşa Camii: Ali Paşa Çarşısı'nın İğneciler Kapısı yakınına Semiz Ali Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Bir minareli, kurşun kubbeli Ali Paşa Cami,³²⁹ incelediğimiz dönemde Direk Çarşısı'nın ortasında, etrafı dükkânlarla çevrili hâlde bulunmaktaydı. Bazı selatin camilerinde olduğu gibi vakıf usulü üzere kış mevsiminde camii musluklarından sıcak su akıtılan, cemaati bol bir camiydi³³⁰.

Cami, 1811 ve 1827³³¹ yıllarındaki yangınlardan büyük oranda etkilenmiştir. 1811 yılındaki yangında, caminin muslukları, kenepleri bir hayli zarar görmüş, kurşun kubbesi ise tamamen erimiştir³³². İki yıl sonra 1813'de, 2.431.142 akçe masraf ile tamamlanan tamiratın ücreti vakıf gelirlerinden karşılanmış, caminin kurşun kubbesi ise ahşaptan üzeri kiremit örtülü olarak tekrar inşa edilmiştir³³³.

Evliya Kasım Paşa Camii: Bulunduğu mahalleye de adını veren caminin bânisi, II. Murad ve Fatih dönemi vezirlerinden Evliya Kasım Paşa tarafından H.883 (M.1424/1425) tarihinde inşa ettirilmiştir³³⁴. Tek kubbeli caminin mektebi ve imareti de bulunmaktaydı. Tunca nehrinin hemen kenarında yer alan cami, günümüzde dahi nehir taşkınlarından en fazla etkilenen ve hâlen harap yapılar arasındadır.

1830 yılında Edirne şehir mimarı tarafından yapılan keşfe göre, caminin iç sıvaları, pencereleri, çatlayan mihrap duvarı, minare tabanları ve kubbe kurşunu gibi yerler tamirâtı gerektirir hâldeydi. Camii avlusundaki imaret ambarlarının döşemesi, hatip mahallinin çatısı ve etraf parmaklıklılı ile iki adet memşası da tamirat beklemekteydi. Caminin tûlen 12, arzen 8 ziralık (9x6 m.) mekteb-i şerifinden ise “eser-

³²⁷ Bu isim, taştan birbirine geçme olarak yapılarak iki halkanın cami kubbesinin kenarında asılı olması nedeniyle ahali tarafından verilmiştir. Bkz. A.Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.25.

³²⁸ *Edirne* ŞS. 226, s.38a. H.19 Muharrem 1202/M.31 Ekim 1787.

³²⁹ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.116.

³³⁰ “*Ali Paşa Sukku vakfına senede bin akçe icâresi olan on beş bâb bina-yı mülk odalara bundan akdem El-Hac İbrahim bin Mehmed mutasarrıf iken odahâ-i mezkurenin binası maruzzıkr Ali Paşa Cami musluklarında olan suyu vakt-i şitâda külhânını yakub suyu ısıtmağa ve senede bir defa Cami-i Şerif’de Mevlüd-i Nebî kıraat ettirmek için vakfediş tevliyetini evlâdının zükur ve inâsının sinnen ekberine vakfettiğine*” dair bkz. *Edirne* ŞS. 228, s.43b. H.25 Rebiyülevvel 1203/M.24 Aralık 1788.

³³¹ *Edirne* ŞS. 343, s.10b-11a. H.07 Muharrem 1243/M.31 Temmuz 1827.

³³² *Edirne* ŞS. 292, s.27a. H.Gurre-i Recep 1226/M.22 Temmuz 1811.

³³³ Tamirat sonrası muayene defteri için bkz. *Edirne* ŞS. 301, s.4a. H.29 Recep 1228/M.28 Temmuz 1813.

³³⁴ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.113-114.

i bina kalmayub enkazı dahi mevcut olmadığından mücedddeden mektebin inşası” gerekmektedir³³⁵.

Mezid Bey Camii: II. Murad dönemi sancak beylerinden Mezid Bey tarafından H.840 (M.1440/1441) tarihinde Kirişhane’de inşa ettirilmiştir. H.1037 (M.1627/1628) senesinde kubbesi yıkılarak ahşap ve kiremitten tekrar yapılmış, 1752 depreminde ise minaresi yarıdan yıkılmıştı³³⁶.

Cami, bilfiil Babüssaade Ağası idaresinde Haremeyn Evkafı Nezareti tarafından himaye edilmekteydi. 1798 yılında 40 seneyi mütecaviz tamir görmediğinden, çökmeye yüz tuttuğu gerekçesiyle Cami İmamı Hafız Esseyid Mustafa Efendi, Hatip Yusuf Efendi ve Müezzin Hafız Mehmed Efendi ile mahallelinin, Mahkeme-i Şer’iyye’ye varıp caminin tamir edilmesini talep ettikleri görülmektedir³³⁷. Bu talebe binaen, tamiratın gerçekleştiğine dair herhangi bir belgeye rastlayamamak da Ahmed Bâdî Efendi’nin yazdıklarına göre cami, H.1221 (M.1806/1807) tarihinde tamir görmüştü³³⁸.

Saray-ı Hümayun Camii: *Mabeyn Camii* ve *Hünkâr Camii*, olarak da isimlendirilen cami, Saray-ı Cedid’de harem dairesinin dış kapısının açıldığı alanda bulunmaktaydı. Minaresiz, kâgir ve ahşap çatısı kurşunla örtülüydü. Sarayda kaldıkları dönemde padişahların beş vakit namazı bendegân ve mukarrebânı ile burada kılmaları saray adetlerindendi³³⁹.

Anlaşıldığı kadarıyla padişahların olmadığı dönemlerde, Saray Camii de kapatılarak kullanılmamaktaydı. Nitekim Edirne’de Bostancı Ocağı ilga olduğunda, bostancıbaşı ve bostancı kethüdalarının ikamet ettikleri yerlerdeki eşyalar defter edilerek bu camiye konulmuş ve mühürlenmişti³⁴⁰. Ayrıca Sarayı’ndeki birçok yapı gibi Mabeyn Camii de 1829 yılındaki Rus işgalinde zarar gören yapılar arasındadır³⁴¹.

Kışla Camii: Sonradan, *Piyade Kışla-i Hümayun Camii* olarak da isimlendirilmiştir. Asâkir-i Mansure Kışlasındaki askerlerin kullanımı için kışla ile birlikte 1836 yılında inşasına başlanmış, 1837 yılında tamamlanmıştır. Kışlanın hemen doğu tarafında idi.

³³⁵ *Edirne ŞS.* 352, s.55b-56a. H.28 Rebiyülevvel 1246/M.16 Eylül 1830.

³³⁶ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I., s.117.

³³⁷ *Edirne ŞS.* 317, s.28a. H.05 Cemaziyelevvel 1213/M.15 Ekim 1798.

³³⁸ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I., s.117.

³³⁹ Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, s. 85; *Edirne ŞS.* 291, s.87a-b. H.07 Şaban 1225/M.07 Eylül 1810.

³⁴⁰ *Edirne ŞS.* 343, s.3a. H.07 Zilhicce 1243/M.20 Haziran 1828.

³⁴¹ Süheyl Ünver, *Edirne’de Fatih’in Cihannümâ Kasrı*, İstanbul Fethi Derneği Yayınları, İstanbul, 1953, s.27.

Temel ve minaresi taş yapılı, binası tahta kuşaklı olarak halis harç ile tuğladan, çatısı karaağaç tahtasından, üzeri kiremit örtülü olarak inşa edilmiştir. 27x27 zirâ (yaklaşık 20x20 m.) boyutlarında kare planlı ve 5 zirâ (3,75 m.) yüksekliğindeydi³⁴².

1.4.2. Kilise ve Havralar

Osmanlılar zamanında gayrimüslim tebaanın mensup olduğu dinî inanışlarının gereğini kimse tarafından müdahalede bulunulmaksızın, rahatça yerine getirebilmeleri için başta merkez teşkilatı olmak üzere azamî çaba sarf edildiği görülmektedir.

Dönem itibariyle Edirne’de faal olan Rum ve Ermeni kiliseleri ile Yahudi havralarının yönetimi, kendi içinde serbestiyet usulü üzere ve bazı muafiyetler ile birlikte devam ettirilmekteydi. Dinî ayin ve törenlerine, din adamlarının kıyafetlerine dışarıdan müdahalede bulunulması bir yana, gözle dahi tecavüz edilmemesi sürekli olarak vurgulanan hususların başında gelmekteydi³⁴³.

Kiliseler: Edirne kazasında bulunan Rumlara ait kilise ve manastırlar, çevre kaza ve kasabalardaki ile birlikte Edirne Metropolitliğine³⁴⁴ bağlı olarak idare edilmekteydi. Rahip, papaz atama ve azillerine karışılmamakla birlikte kiliseler konusunda talep edilen başlıca husus, izinsiz olarak yeni kilise veya manastır inşa edilmemesi ve mevcutların tamiratına izinsiz olarak girişilmemesiydi. Aynı zamanda tamirat izninin, kazalardaki ehl-i örf emriyle veya buyrulduyla yapılamayacağı, mutlaka irade-i seniyye gerektiği de tekraren belirtilmekteydi³⁴⁵.

Örneğin, Hristos Mahallesinde bulunan *Bimarhane Kilesesi* zamanla harap olduğundan Rum reayanın arzuhallerine binaen tamiri için önce fetva alınmış, daha sonra ferman çıkartılmıştı. Fermanla tamirata müsaade edildiği belirtilmekte olup aynı zamanda tamirattan önce marifet-i şer’î ile kilise binasının üzerine kurulu olduğu arsanın, varsa çevresindeki diğer binaların ölçülerinin alınarak “*kadîm-i aslîsi üzere*”

³⁴² *Edirne ŞS.* 342, s.12b-13b. H.Zilhicce 1241/M.Temmuz 1826; *Edirne ŞS.* 342, s.21b-22a. H. 10 Muharrem 1242/M.14 Ağustos 1826; *Edirne ŞS.* 352, s.101a-b. H.29 Cemaziyelahir 1247/M.05 Aralık 1831.

³⁴³ Edirne Metropolitliği beratlarında vurgulanan hususlar için bkz. *Edirne ŞS.* 339, s.3a-b. H.14 Rebiülahir 1240/M.06 Aralık 1824.

³⁴⁴ İstanbul Rum Patrikliği’ne bağlı olan Edirne Metropolitliği, idaresi altındaki kaza ve kasabalarda Rum kilise ve manastırların yönetiminden sorumluydu. Edirne Metropolitliği’ne bağlı olan kaza ve kasabalar şunlardır: Edirne, Havsa, Babaeski, Lüleburgaz, Kırkkilise, Pınarhisar, İslimiye, Vize, Ahiyolu, Yanbolu, Mustafa Paşa, Çirmen, Uzuncaabad, Hasköy kaza ve kasabalarındaki Rum ahalinin ve kilise ve manastırlarının idaresinden sorumlu hâldeydi. *Edirne ŞS.* 339, s.6a-b. H.10 Şaban 1240/M.30 Mart 1825.

³⁴⁵ *Edirne ŞS.* 329, s.42a-43a. H. 20 Şevval 1236/M.21 Temmuz 1821.

tamir ve termin edilmesi, bir parmak dahi olsa genişletilmemesine ihtimam ve dikkat gösterilmesi istenmiştir³⁴⁶.

Aynı konuda ikinci bir misâl, Ali Kuş Mahallesinde bulunan *Aya Apostol Rum Kilisesi*'nin tamiri hususunda görülmektedir. Meriç taşkınlarından zarar gördüğü anlaşılan kilisenin, papaz odası ve sıbyan odaları gibi mahallerin bir hayli harap olduğundan bahisle İstanbul'daki Rum Patrikliği'nin istidasına binaen tamirine ruhsat verilmiştir. Yapılan ölçümlerde, kilise avlusu dâhil tulen 75, arzen 56 zirâ (56x42 m.) olduğu, nefsi-i kilise tulen 30, arzen 25 zirâ (22,5x18,75 m.) ölçülerinde olduğu belirtilmiş ve "*hâl-i kadîmi üzere*" tamirine ruhsat verilmiştir³⁴⁷.

Yine 24 Ağustos 1838 tarihli bir buyruldudan anlaşıldığı kadarıyla Edirne kaza merkezi ile civar nahiyelerdeki 11 adet kilisenin kiremitleri fenalaşmış olduğundan tamiri talep edilmiştir. Tamir talebine binaen ayrı ayrı fermanlarla kilise kiremitlerinin tamirine müsaade olunmuş, tamirat izninin sadece kiremitleri içermesi nedeniyle başkaca bir tamirata girişilmemesi hakkında ulema ve ümeradan şehir yöneticilerinin de dikkati çekilmiştir³⁴⁸.

Genellikle Rum tebaanın veya metropolitlik aracılığıyla İstanbul'daki Rum Patrikliği'nin talebiyle tamirine ruhsat verilen kiliselerin, kimi zaman ahalinin kadiya müracaatı yoluyla da gerçekleştiği görülmektedir. Nitekim Kaleiçi'nde Aya Yorgi Mahallesinde kâin *Panaiye Rum Kilisesi*'nin çevre duvarları uzun süreden beri yıkık olduğundan yanındaki yoldan gelip gidenlere ve çevre ahalisine zorluk çıkarmaktaydı. Ahalinin durumu kadiya bildirmesi üzerine kaleme alınan ilâmda, müdahalede bulunulmaması icap etse de duçar olunan durum karşısında kilise duvarının tamirine irade-i seniyye talep edilmişti³⁴⁹.

XIX. yüzyılın ilk yarısındaki konuyla ilgili belgelere dayalı olarak aktarılanlar dışında Ahmed Bâdî Efendi'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Edirne'de mevcut kiliseleri yerleri ile birlikte tespit etmesi kayda değerdir. Nitekim H.1270 (1853/1854) yılında inşa edildiğini bildiğimiz Surp Karabet Ermeni Kilisesi ile Bulgar kiliseleri dışında kalan diğer kiliseler yarım yüzyıl önce de büyük ihtimalle mevcut idi. Ahmed Bâdî Efendi'nin verdiği bilgilere göre Edirne'de mevcut kiliseler şunlardı:

³⁴⁶ *Edirne* ŞS. 275, s.69a. H.Evail-i Safer 1219/M.8-18 Kasım 1820.

³⁴⁷ *Edirne* ŞS. 354, s.51a. H.Evasıt-ı Rebiülevvel 1249/M.7-17 Ağustos 1833.

³⁴⁸ *Edirne* ŞS. 361, s.63b. H.03 Cemaziyülahır 1254/M. 24 Ağustos 1838.

³⁴⁹ *Edirne* ŞS. 320, s.37b. H.Evasıt-ı Safer 1235/M.08 Aralık 1819.

1-Züzipka Apostol Rum Kilisesi. 2-Aya Yorgi Kilisesi. 3-Aya Tiryada Kilisesi. 4-Zolohopi Kilisesi. 5-Aya Dimitri Kilisesi. 6-Aya Yani Kilisesi. 7-Aya İsterati Kilisesi. 8-Aya Praşkova Kilisesi. 9-Aya Nikola Kilisesi. 10-Aya Apostol Rum Kilisesi. 11-Panaiye Rum Kilisesi. 12-Hristos Kilisesi. 13- Aya İstefanos Kilisesi. 14-Metropolit Kilisesi.15- İliya Kilisesi. 16-Tûr-ı Sînâ Kilisesi. 17- Surp Toros Ermeni Kilisesi. 18-Surp Karabet Ermeni Kilisesi. 19- İsveti Kostantino Bulgar Kilisesi. 20- İsveti Yorgi Kilisesi. 21- Bulgar Katolik Kilisesi. 22- Fransız Katolik Kilisesi.³⁵⁰

Havralar: 1492 yılından itibaren Avrupa'dan göç etmek zorunda kalan Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtelif şehirlerinde ikamet etmesine izin verildiği bilinmektedir. Göç eden Yahudiler, Edirne'ye geldikleri ilk yıllardan itibaren geldikleri ülke veya şehirlere izafe edilen isimler olarak cemaatler halinde yaşayışlarını devam ettirmişlerdi³⁵¹. Belli başlı 13 cemaat halinde Edirne'de meskûn Yahudiler, dinî inanışları gereği kurdukları havraları da yine cemaat isimleriyle anılmakta ve her bir cemaatin ayrı havrası bulunmaktaydı.

Hahambaşı Havrası da dâhil olmak üzere hepsi Kaleiçi ve Tahtelkala'da birbirine yakın 5–6 sokakta toplanmış bulunan cemaat havraları şunlardır:

1-Polya Cemaati Havrası. 2-Tolya Cemaati Havrası. 3-Sisilya Cemaati Havrası. 4-Katalonya Cemaati Havrası. 5-İtalya Cemaati Havrası. 6-İstanbul Cemaati Havrası. 7-Küçük Portukal Cemaati Havrası. 8-Büyük Portukal Cemaati Havrası. 9-Aragon Cemaati Havrası. 10-Geruz Cemaati Havrası 11-Alaman Cemaati Havrası. 12- Budin Cemaati Havrası. 13-Mayor Cemaati Havrası.³⁵²

Kiliseler kısmında bahsedildiği üzere izin almaksızın yeni havra ihdas edilmesi ve izinsiz tamirata girişilmesi havralar için de yasaklanmış hâldedir. Bunun en bariz örneği 1827 yılında yaşanmış olup İtalya Cemaati Havrası'nı izin almadan gizlice tamir eden Millet Kâhyası Kara Yasef ile dört Yahudi cezalandırılarak Silistre sancağındaki Kozluca'ya nefyedilmişlerdir³⁵³.

Aslî şekli ve eski hâli üzere, sınırları ve binaları genişletmeden yapılacak tamiratlara ise talep halinde izin verildiğine dair birçok örneğe rastlamak mümkündür. Örneğin II. Mahmud'un Edirne'ye geldiği 1837 yılında Yahudilerin havra onarım

³⁵⁰ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I. s.315-316.

³⁵¹ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s. 66.

³⁵² Ahmet Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I.s.316-317.

³⁵³ BOA., C..ADL., 66-3950. H.05 Şaban 1242/M.04 Mart 1827. Kara Yasef ile dört arkadaşının cezaları bir sene sonra kafi görülerek Edirne'ye dönüşlerine izin verilmiştir. BOA., C..ZB., 20-964. H.20 Ramazan 1243/M.05 Nisan 1828.

taleplerini bizzat istida etmesi üzerine Edirne'deki tüm havraların tamirine topluca ruhsat-ı seniyye verilmiştir³⁵⁴.

Bazı yıllarda görülen lüzum üzerine bir veya birkaç şehirdeki bütün kilise ve havraların onarılmasına toptan ruhsat verildiği³⁵⁵ gibi yine müteferrik havra tamirat taleplerinin de aynı kapsamda karşılandığı görülmektedir.

Aynı kabilden olmak üzere, Edirne'de Tahtelkala derununda bulunan (ismi belirtilmeyen) havra, mürûr-ı zaman ile harap olduğundan tamiri talep edildiğinde marifet-i şer'î ile yapılan muayenede havranın tulen 22 zirâ 12 parmak, arzen 15 zirâ 1 parmak (yaklaşık 17x11,3 m.), kadden 7 zirâ 6 parmak (5,5 m.)olduğu, 5 kapısının olduğu gibi hususlar kaydedilerek kadîm-i aslîsi üzerine tamirine ruhsat verilmişti³⁵⁶. Yine hangi cemaate ait olduğu belirtilmeden, “*Edirne Kalesi ittisâlinde kâin Yahudi Havrası*” şeklinde tasvir edilen bir havranın da eski hâline uygun olarak tamirine ferman verilmişti.³⁵⁷

1.4.3. Medrese ve Mektepler

Osmanlılarda kültür ve bilim muhitinin şekillenmesinde Bursa'dan sonra Edirne, medrese, mektep ve kütüphaneleriyle müstesna bir yere sahiptir³⁵⁸. Bu öneme binaen, son yıllarda konuyu çeşitli yönleriyle ele alan özenli çalışmalara³⁵⁹ rastlansa da başta medreseler olmak üzere, Edirne'deki eğitim-öğretim kurumlarını müstakilen konu alan çalışmalara rastlanmamaktadır. Biz burada, Edirne'de bulunan medrese ve mektepleri arşiv belgelerine yansıdığı kadarıyla ayrı başlıklar halinde ele alarak, incelediğimiz dönemde yerleri tespit edilebilenleri EK-5 üzerinde göstermeye çalışacağız.

³⁵⁴ BOA., C..ADL., 68-4059. H.29 Muharrem 1254/M.24 Nisan 1838.

³⁵⁵ Örneğin; İstanbul, Edirne, Midilli ve Tatarpazarı'nda bulunan kilise ve havraların tamiri için verilen ruhsat-ı seniyye için bkz. BOA., HAT., 626-30942. H.01 Ramazan 1229/M.17 Ağustos 1814.

³⁵⁶ Edirne ŞS. 361, s.63a. H. Evail-i Cemaziyelevvel 1254/M.23 Temmuz- 03 Ağustos 1838.

³⁵⁷ Edirne ŞS. 352, s.43a. H. Evahir-i Zilhicce 1245/M.12-22 Haziran 1830.

³⁵⁸ İnşa edildiği tarihten itibaren özellikle Saatli Medrese ile Darülhadis Medresesi, Osmanlı memleketlerindeki diğer medreselerin üstünde yer aldı. Bursa'daki Sultan Medresesi ikinci dereceye indi; Üç Şerefeli Camii avlusundaki Saatli Medrese müderrisine o tarihe kadar hiç bir medrese müderrisine verilmeyen 100 akçe yevmiye verildi. Hâlbuki o tarihte İznik Medresesi müderrisine günlük 30 akçe, Bursa'daki Sultan Medresesi müderrisine günde 50 akçe verilmekteydi. İstanbul'da Sahn-ı Seman medreseleri inşa olunduktan sonra da bir müddet bu durum devam etti. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, TTK. Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1988, s.2-3.

³⁵⁹ Bu kabilden olmak üzere bkz. Aziz Nazmi Şakir-Taş, *Adrianopol'den Edirne'ye: Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2009; Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti, Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, Buhara Yayınları, İstanbul, 2008.

1.4.3.1. Medreseler

Edirne medreseleri konusunda derli toplu ilk bilgileri, kendisi de Edirne'deki sekiz farklı medresede müderrislik yapan, Abdurrahman Hibrî Efendi'nin *Enîsü'l-Müsâmirîn* adlı eserinden edinmekteyiz. Hibrî Efendi, XVII. yüzyılın ortalarında Edirne'de toplam yirmi dört medrese bulunduğunu, bunlardan on beş tanesinin altmışlı payesinde olduğunu belirterek birkaç cümleyle de olsa medreseleri tanıtmaya çalışmıştır³⁶⁰. Hibrî Efendi ile hemen hemen çağdaş olan Evliya Çelebi ise on beş medresenin adını vererek Hibrî Efendi'den farklı olarak *Kemalpaşazâde Medresesi*'nin varlığından bahsetmekte ve İbn Kemal'e³⁶¹ atıfla bir hikâye nakletmektedir³⁶². Ahmed Bâdî Efendi ise XIX. yüzyılın sonlarında kaleme aldığı eserinde Hibrî Efendi'den derledikleriyle birlikte kırk dokuz medrese hakkında bilgi vermektedir³⁶³.

Biz bu başlıkta, döneme ait medreselerin genelini ilgilendiren konulara değindikten sonra sırasıyla bazı medreseler hakkında bilgi vereceğiz. Ardından, yukarıda bahsedilen kaynaklar ve dönem itibarıyla incelediğimiz arşiv belgelerinden yararlanarak oluşturduğumuz, Edirne'de XIX. yüzyılın ortalarına kadar mevcut olan medreselerin tablosunu aktaracağız.

Dönem itibarıyla Edirne medreselerinin genelini ilgilendiren hususların başında Dağlı İsyanları gelmektedir. 1791–1808 tarihleri arasında Balkanlarda etkili olan eşkıyalık hareketlerinin, 1793'den itibaren Edirne medreselerini de etkilediği görülmektedir. Daha ziyade *dağlı eşkıyası* olarak tabir edilen şâkîlerin, talebe kıyafetiyle medreselere girerek gizlendiği, fırsat buldukça çarşı ve pazarda ahaliyi ifsat ettiği anlaşılmaktadır. Bunu önlemek için Edirne Kadısı ve Edirne Bostancıbaşı ile birlikte ittifakken Şeyhülislâm Dürrîzâde Mehmed Arif Efendi'nin de işaret etmesi üzerine Edirne'deki medreselerin teftiş edilerek medreselere duhûllerde ehl-i şer'in yanı sıra ehl-i örf taifesinden hâkim ve zabitanadan da talebelerin soruşturulmasına başlanmıştır³⁶⁴. Ayrıca, Edirne'ye medrese tahsili için gelen her talebe, kazada meskûn ahaliden bir kefile rabt edilmiştir. Talebelerin her birinden, dağlı eşkıyası ile hiçbir şekilde irtibatının olmayacağına, yardım ve yataklık etmeyeceğine, sadece tahsiliyle

³⁶⁰ Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.33-35.

³⁶¹ İbn Kemal (1469-1534): Kemalpaşazâde olarak da bilinir. Meşhur Osmanlı tarihçisi ve şeyhülislâmı. Edirne'de sırasıyla; Taşlık, Halebiye, Üç Şerefeli ve Sultan Bayezid medreselerinde müderrislik de yapmıştır. Bkz. Şerafettin Turan, "Kemalpaşazâde", *TDVİA*, C.XXV, İstanbul, 2002, s.238-240.

³⁶² *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.III, s.250.

³⁶³ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.199-210.

³⁶⁴ *Edirne ŞS.* 238, s.3a. H.Evâil-i Şaban 1207/M.14-24 Mart 1793.

meşgul olacağına dair taahhüt vermeleri istenmiş; bunların isim ve imzalarıyla defter edilerek, karşı gelen ve uymayanların ise Dersaadet'e bildirilmesi istenmiştir.

Edirne'yi eşkiyadan korumak için alınan bir diğer önlem ise, Dağlı İsyanlarının yoğun olduğu Dimetoka, Çirmen, Hasköy, Sultanyeri, Gümülcine ve Deliorman civarından gelen talebelerin Edirne medreselerinde kalmasına izin verilmeyerek "murâd-ı tahsil edenlerin" İstanbul ve sair mahallerin medreselerine gönderilmeleri olmuştur³⁶⁵.

Cami-i Atik Medresesi: Bilindiği kadarıyla Edirne'de inşa edilmiş ilk medresedir.³⁶⁶ *Cami Ardi*, *Eski Camii* ve *Yıldırım Hanoğlu Medresesi* adlarıyla da bilinir³⁶⁷. H.804 (M.1401/1402) senesinde Emir Süleyman zamanında Eski Camii ile birlikte yapımına başlanan medrese, H.816 (M.1413/1414)'da Mehmed Çelebi zamanında tamamlanmıştır. Günümüze ulaşmayan ve incelediğimiz dönemde de adına rastlanamayan medrese Eski Camii'nin arka tarafındaydı³⁶⁸.

Darülhadis Medresesi: 1435 yılında II. Murad tarafından Darülhadis Camii ile birlikte inşa ettirildi. Her ne kadar önce cami olarak mı yoksa medrese olarak mı inşa edildiği tartışmalı olsa da genelde aynı yıl yapıldıkları kabul edilir. Cami ve medrese yerinin, II. Murad'ın rüyasında Hz. Muhammed tarafından gösterildiğine inanılır³⁶⁹. Buna binaen önem atfedildiği gibi Osmanlı medrese geleneğindeki ilk ihtisas medresesi olması, programı ve yetiştirdiği isimler açısından da ehemmiyet arz eder³⁷⁰.

Darilhadis Medresesi, 1807 yılında yapılan keşf defterine göre uzun süreden beri tamir edilmemiş vaziyetteydi.³⁷¹ Aynı deftere göre cami avlusu derununda kâin 20 adet medrese odası ile bir adet büyük dersane bulunmaktaydı³⁷². Sultan Murad Han

³⁶⁵ *Edirne* ŞS. 245, s.38a. H.27 Şaban 1210/M.07 Mart 1796.

³⁶⁶ Fethin (1361) ardından, yaklaşık 50 sene sonra ilk medresenin inşa edilmiş olması, geçen sürede Edirne'de medrese tahsilinin yapılmadığı anlamına gelmemelidir. Öteden beri, cami ve mescitler ile çevrelerinde, müsait görülen hane ve odalarda, geleneğe uygun olarak tedrisata devam edilmiş olmalıdır. Fetihten sonra kiliseden camiye çevrilerek şehirde ilk Cuma namazının kılındığı Halebî Camii de bu kabilden olmalıdır. Nitekim sonraki yıllarda caminin hemen yanında, Halebî Medresesi adıyla (yazım benzerliği nedeniyle bazı yayınlarda galat olarak *Çelebi Medresesi* şeklinde de geçmektedir) bir medresenin bulunduğu bilinmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu", *Belleten*, C.LXVI, S.247, 2002, s.849-903.

³⁶⁷ Ahmed Bâdi Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.201.

³⁶⁸ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.196.

³⁶⁹ A.Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.24; Ahmed Bâdi Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.105.

³⁷⁰ Kaynak ve detaylı bilgi için bkz. Selâhattin Yıldırım, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârulhadisi ve Mûderrisleri*, Darülhadis Yayınevi, İstanbul, 2001.

³⁷¹ Bir önceki keşf ve muayenesi 1799 yılında yapılmış ise de tamiratın tamamlandığına dair herhangi bir bilgiye rastlanamamıştır. bkz. *Edirne* ŞS. 317, s.8a-9b. H.13 Cemaziyülahır 1214/M.12 Kasım 1799.

³⁷² *Edirne* ŞS. 285, s.48b-49a. H.05 Recep 1822/M.08 Eylül 1807.

Evkafından olan cami ve medresenin, Edirne içinde bir hayli vakıf malı olduğu gibi³⁷³ Pınarhisar ve Üsküp köylerinde de gelirleri mevcuttu³⁷⁴.

Saatli Medrese: Üç Şerefeli Camii ile birlikte 1437–1447 yılları arasında Sultan II. Murad tarafından inşa ettirilmiştir. Fatih Sultan Mehmed döneminde, bu medresenin hemen yanına ikinci bir medrese olarak Peykler Medresesi inşa olununca Saatli Medrese, *Medrese-i Atîk* olarak da isimlendirilmiştir. Üç Şerefeli Camii avlusunda yer alan bu iki medreseye, *Çifte Medrese* de denilmektedir³⁷⁵. Döneminin önemli eğitim kurumlarından olup altmışlı medreselerdendi³⁷⁶.

Medrese, Sultan II. Bayezid Evkafı mülhakatındandır. Tahsil-i ulûm için medresede bulunurken vârisiz olarak vefat eden talebelerin terekelerinden elde edilen gelirlerinde de vakfa irad kaydedildiği görülmektedir³⁷⁷.

Peykler Medresesi: Saatli Medrese gibi bu medrese de Üç Şerefeli Camii avlusunda bulunurdu. Bir dönem *Medrese-i Cedîd* adıyla da anıldı. Fatih Sultan Mehmed tarafından Saatli Medrese'nin yanına inşa ettirildi. Biri açık, diğeri kapalı eyvanlı iki dershanesi, 18 hücresi mevcuttu. Sahn-ı Seman Medreselerinin açıldığı zamanda dahi üstünlüğünü korumuş, devrin önde gelen müderrislerin ders verdiği bir medreseydi³⁷⁸.

Müderris Medresesi: *Darülhadis* ve *Darüttedris Medresesi* adlarıyla da bilinir. Selimiye Camii ile birlikte Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Selimiye Camii'nin kible duvarının hemen sol tarafı önünde bulunur. Kare planlı medrese, avlu etrafında “L” planlı olarak sıralanan 19 hücre ve bir büyük dershaneden oluşur. Yapımı, H.978 (M.1570/1571)'de bitmiş ve ilk müderrisi Nazır-zâde, H.980 (M.1572/1573) senesinde tayin edilmiştir³⁷⁹. Altmışlı medreselerden olup bu medresenin müderrisi Edirne'ce

³⁷³ Darülhadis evkafı malları ve H.894 senesine ait muhasebesi için bkz. M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.210-213.

³⁷⁴ BOA. C..MF., 118-5870.H.22 Şaban 1227/ M.31 Ağustos 1812.

³⁷⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimârîsinde Fâtih Devri*, 855-886 (1451-1481), C.III, Baha Matbaası, İstanbul, 1974, s.225-231.

³⁷⁶ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.200.

³⁷⁷ Mahmiye-i Edirne'de vaki Sultan Bayezid Veli Han Evkafı mülhakatından olup Sultan Murad Hazretleri'nin Üç Şerefeli demekle meşhur cami-i şerifi civarında ihya ettikleri Saatlü Medrese'de tahsil-i ulûm için mutavattın iken varissiz olarak vefat eden Uzuncabıdı Es-Seyyid Molla Mehmed'in hücresindeki fıkıh ve tefsir ağırlıklı kitapları ile cümle terekesinin bade'l-müzayede vakfa irad edilmesine dair bkz. *Edirne ŞS.* 317, s.12a-b. H.17 Safer 1215/M.10 Temmuz 1800.

³⁷⁸ E.H. Ayverdi, *a.g.e.*, s.226.

³⁷⁹ Selçuk Mülâyim-Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Selimiye Camii ve Külliyesi”, *TDVİA*, C.XXXVI, İstanbul, 2009, s.433; Hüseyin Akıllı, “Edirne Türk ve İslâm Eserleri Müzesi”, *TDVİA*, C.X, İstanbul, 1994, s.444.

reisü'l-müderresin itibar edilirdi. 1879'da askerî hapishane olarak kullanılmaya başlandı³⁸⁰. Halen *Türk İslâm Eserleri Müzesi* adıyla hizmet vermektedir.

Darülkurra Medresesi: Selimiye Camii ile birlikte Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Selimiye Camii'nin kible duvarının hemen sağ tarafı önünde bulunur. Müderris Medresesi ile simetrik olarak büyük benzerlik gösterir. Kareye yakın dikdörtgen planlı medrese, avlu etrafında “L” planlı olarak sıralanan 13 hücre ile büyük bir dershaneden oluşur³⁸¹. Halen *Selimiye Vakıf Müzesi* adıyla hizmet vermektedir.

Bayezid Medresesi: Sultan II. Bayezid tarafından 1484–1488 tarihleri arasında Tunca Nehri kenarında yaptırılan Bayezid Camii ve Külliyesi'nin içinde yer alan medrese, cami dış avlusunun sağında yer alır. Kubbeli, revaklı bir şadırvan avlusunu çevreleyen yine kubbeli on sekiz hücreden ve ortadaki bir dershaneden meydana gelmektedir³⁸². Medresenin yanında yer alan Darüşşifa ile meşhurdur.

1787 yılında Sultan Bayezid Müderrisi olan El-Hac Ali Efendi'nin “*ziyade lahm parası talebiyle*” medrese ahalisini galeyana getirdiği görülmektedir. Vakıf defterince yevmiyeler kayıtlı olduğundan kadimi üzere medrese ahalisi ile müderrisine günlük ceman 103 akçe vazife verileğeldiğinden bahisle talebi reddedilmişti³⁸³.

Taşlık Medresesi: *Alibey Medresesi* olarak da anılır. Sadrazam Veli Mahmud Paşa'nın (1420–1474) oğlu Ali Bey tarafından inşa ettirilmiştir. İstanbul yolu civarında, Medrese-i Ali Bey Mahallesinde, Taşlık Camii'nin karşısında idi. Payesi dâhil itibariyle kırklıdır. Bâdî Efendi'nin yazdığına göre çatısı ahşaptı³⁸⁴. 1808 yılında yapılan tamirat kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla derslane, sofa, avlu ve odalardan müteşekkildi. Odalar, dershanenin sağında ve solunda olmak üzere dörder taneydi³⁸⁵.

Müderrisi Halil Efendi'ye, 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı harbi sırasında “*gaza ve cihat hususundaki say u gayretine binaen*” Vecihi Paşa'nın talebi üzerine Edirne Gümrüğü'nden yüz kuruş maaş tahsis edilmiştir³⁸⁶.

Eminiye Medresesi: *Sarıcapaşa Medresesi* olarak da bilinir. Bâdî Efendi'ye göre Sarıcapaşa Camii sokağında H.949 (M1542/1543)'da vefat eden Edirne Şehremini

³⁸⁰ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.199-200.

³⁸¹ S.Mülâyim-A.V.Çobanoğlu, *a.g.mad.*, s.433.

³⁸² Semavi Eyice, “Bayezid II Camii ve Külliyesi”, *TDVİA*, C.VI. İstanbul, 1992, s.42-45.

³⁸³ *Edirne ŞS.* 252, s.6a. H.21 Cemaziyelahir 1201/M.10 Nisan 1787.

³⁸⁴ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.202; A.Hibri Efendi, *a.g.e.*, s.34.

³⁸⁵ Tamir masrafı toplam 2.193 kuruştur. *Edirne ŞS.* 288, s.22b. H.17 Cemaziyelevvel 1223/M.11 Temmuz 1808.

³⁸⁶ *BOA.*, C..*MF.*,557-2813.H.29 Muharrem 1245/M.31 Temmuz 1829.

Cafer Çelebi tarafından inşa edilmişti³⁸⁷. 1796 yılında Edirne Şehir Mimarı Mehmed Said Efendi, medrese ahalisi ve ilgili kimselerin yaptığı keşf defterinde “*Sarıcapaşa Mescid-i Şerîfi nezdinde vâki’ Haremeynü’ş-Şerîfeyn Evkâfından olub Mehmed Emin Efendi nâm sahibü’l-hayrâtın binâ eylediği Emîniye Medresesi*” olarak geçmektedir. Mütevellisi bâ-berât Kapucuoğlu El-Hac Mehmed Ağa idi. Aynı deftere göre çatısı ahşap, üzeri kiremit ile örtülü, dershanesi 7x7 zirâ (5,25x5,25 m.) büyüklüğünde olup toplam 10 adet hücresi vardı³⁸⁸.

Bevvab Sinan Medresesi: Medrese talebeleri arasında *Küçük Medrese* adıyla da anılmaktaydı. Çatısı ahşaptandır. Bâdî Efendi, “Bevvab Sinan nâm zât tarafından binâ” olunduğunu belirtmektedir³⁸⁹. Cahit Baltacı, “Bânîsi, II. Murad dönemi vezirlerinden Sinaneddin Yusuf Paşa’dır”³⁹⁰ demektedir ise Ekmeleddin İhsanoğlu C.Baltacı’nın kaynağına binaen bu görüşe katılmaz³⁹¹. Yediyolağzı’nda bulunan medresenin adı, medrese talebelerinden üç buçuk aydır bulunamayan Molla İsmail bin Mustafa’nın *gaib-i munkatı ile gaib* ile olması dolayısıyla şerîyye sicilinde geçmektedir³⁹².

Buraya kadar ele alınan medreseler de dâhil olmak üzere, Edirne’de XV. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar varlıkları tespit edilebilen medreseler Tablo-11’de listelenmiştir. Ancak burada bir hatırlatma yapmak gerekmektedir; zira farklı kaynaklardan³⁹³ derlenen bu medrese isimlerinden birkaç tanesinin, çift isimle anılan, aynı medreseler olma ihtimali yüksektir. Bazı medreseler için bu durum tespit edilebilmişse de tüm çift isimli medreseleri net olarak ortaya koymak mümkün olmamıştır. Bu nedenle, tahminî olarak medrese isimlerini listeden kaldırmak yerine tamamının paylaşılması tercih edilmiştir.

³⁸⁷ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.202.

³⁸⁸ *Edirne ŞS.* 248, .s.23b-24a. H. 06 Zilkadde 1210/M.13 Mayıs 1796.

³⁸⁹ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.205.

³⁹⁰ Cahit Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, C.II, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s.173.

³⁹¹ E.İhsanoğlu, *a.g.m.*, s.894. 127 nolu dipnot.

³⁹² *Edirne ŞS.* 276, s.67b. H.17 Safer 1219/M.28 Mayıs 1804.

³⁹³ *Edirne Şer’iyye Sicilleri*: 251, 252, 259, 295, 315, 317, 680; *Edirne ŞS.* 238, s.3a; *Edirne ŞS.* 245, s.38a; *Edirne ŞS.* 317, s.8a-9b; *Edirne ŞS.* 285, s.48b-49a; *Edirne ŞS.* 276, s.67b; *BOA.,NFS.d.*,4374. H.1246/M.1830; *BOA., NFS.d.*,4378. H.1257/M.1841; *VGMA. Rumeli Hurufat Defterleri*, 1174, 1192; Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.199-210.

Tablo 11. XIX. Yüzyılın Ortalarına Kadar Edirne Medreseleri³⁹⁴

S.N.	Medrese Adı	S.N.	Medrese Adı
1-	Abdülvâsi Medresesi	34-	Kadı Fahreddin Medresesi
2-	Ahî Çelebi Medresesi	35-	Kasapzade Medresesi
3-	Ali Dede Medresesi	36-	Kasımpaşa Medresesi
4-	Ali Kuşî Medresesi	37-	Kemal Dede Medresesi
5-	Arpa Emini Medresesi	38-	Koğacılar Medresesi
6-	Atik İbrahim Paşa Medresesi	39-	Küçük Lâleli Medresesi
7-	Bedreddin Medresesi	40-	Laleli Medresesi
8-	Bevvab Sinan Medresesi	41-	Mesudiye Medresesi
9-	Beylerbeyi Medresesi	42-	Meydân Medresesi
10-	Cami-i Atik Medresesi	43-	Mirimiran Medresesi
11-	Cami-i İbrahim Paşa Medresesi	44-	Miskin Sefer Şâh Medresesi
12-	Çavuşzade Zeynelabidin Medresesi	45-	Necâtiye Medresesi
13-	Çukacı Hacı Hüsameddin Medresesi	46-	Oruç Paşa Medresesi
14-	Darülhadis Medresesi	47-	Peykler Medresesi
15-	Defterdâr Medresesi	48-	Saatli Medrese
16-	Dersiâm Medresesi	49-	Sarıcapaşa (Eminiye) Medresesi
17-	Dülbentçizade Mustafa Ef. Medresesi	50-	Seyfullâh Medresesi
18-	Ekmekçi Medresesi	51-	Sinan Paşa-yı Atik Medresesi
19-	Emir Ali Medresesi	52-	Sultan Bayezid Medresesi
20-	Emir Kadı Medresesi	53-	Sultan Selim Kurrası
21-	Firuzbey Medresesi	54-	Sultan Selim Medresesi
22-	Hacı Abdurrahman Medresesi	55-	Şah Melek Paşa Medresesi
23-	Hacı Alemüddin Medresesi	56-	Şeyh Mahmud el-Kadı Medresesi
24-	Hacı Doğan Medresesi	57-	Şeyh Nizamettin Medresesi
25-	Hacı Tufan Medresesi	58-	Şeyh Şücaaddin Medresesi
26-	Halebî Medresesi	59-	Şeyhî Çelebi Medresesi
27-	Hayriyye Medresesi	60-	Taşlık (Alibey) Medresesi
28-	Hızır Medresesi	61-	Topkapısı Medresesi
29-	Horozlu Medrese	62-	Tütünsüz Medresesi
30-	Hundî Hatun Medresesi	63-	Yakup Paşa Medresesi
31-	İbrahim Paşa Medresesi	64-	Yakut Paşa Medresesi
32-	İlyas Kethudâ Medresesi	65-	Yediyol Ağzı Medresesi
33-	Kadı Abdi Medresesi		

³⁹⁴ Bilindiği gibi Osmanlı medreseleri, ihtisas medreseleri ile birlikte kendi içinde medrese-i evvel, medrese-i sâni gibi eğitim seviyelerine göre farklı derecelere ayrılmaktaydı. Tablo-11’de listesi verilen medreseler için böyle bir ayırım gözetilmeyerek, tüm medrese türleri tabloya dâhil edilmiştir.

İncelediğimiz dönem itibariyle yukarıda ismi verilen medreselerden en azından 21 medresenin faal olduğu ve yaklaşık 500 civarında talebenin bu medreselerde eğitim gördüğünü asgarî bir tahmin olarak ifade etmek mümkündür³⁹⁵.

1.4.3.2. Mektepler

Bu başlıkta ele alınan mektepler, arşiv belgelerinde *muallimhane*, *darü't-talim* ve *mekteb* olarak, yazılı literatürde ise *sıbyan mektebi*, *mahalle mektebi* ve *taş mektep* olarak geçen ilk derece okullarıdır.

Osmanlılar zamanında yerleşmiş geleneklere göre çocuğun mektebe başlama yaşı, ebeveynin isteğine göre dört ya da beş yaşına kadar inebildiği gibi genelde altı yaşını bitirdiği zamandır. Mektebe başlayan çocuklara, eskiden beri olageldiği veçhile sırasıyla elifba ve amme cüzleri öğretilir ardından diğer cüzlere geçilerek Kur'an-ı Kerim'i yüzünden hatmetmeleri istenirdi. Bu arada güzel ahlak ve dinî bilgiler verilerek talebenin yazı yazmaya alışması beklenirdi. Yaklaşık üç-dört yıl süren eğitim sonunda, çocuklar istidatlarına göre farklı alan ve okullara yönlendirilirdi³⁹⁶.

Mektepler, medreselerde olduğu gibi genellikle hayır sahiplerinin kurduğu vakıflar tarafından ihtiyaca göre inşa edilerek yönetilmekteydi. Beratla atanan *muallim-i sıbyan*'ın ücreti vakıf gelirlerinden ödenir, muallimin yanında bir de *halife (kalfa)* görev yapardı³⁹⁷. Vakıfların yeterli gelmediği durumlarda, köy ve mahalle ahalisi elbirliği ile mekteplerini inşa eder, masrafları ise veliler tarafından karşılanırdı. Mektepler, çoğunlukla cami ve mescitlerin bitişiğinde veya yakınında bulunmaktaydı. Müstakil mekteplerin olmadığı hâllerde cami ve mescidin içerisinde, cami imamı, müezzin veya civardan okuma yazma bilen, orta yaşlı, ağırbaşlı biri tarafından da eğitim verilebilirdi³⁹⁸. Tanzimat dönemine kadar işleyiş ve yapısında değişiklik görülmeyen bu mektepler, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren usul ve esaslar vaz' edilerek iyileştirilmeye çalışılacaktır.

³⁹⁵ 1830 ve 1841 yıllarındaki medreselerdeki nüfus sayımları için bkz. *İkinci Bölüm/1830 Nüfus Sayımı*. 1841 yılına ait faal medreseler ve detaylı nüfus verileri için bkz. *EK-1c. Edirne Mahallelerinde Bulunan Çeşitli Mahallerdeki Erkek Nüfus (1841)*

³⁹⁶ Sıbyan mektepleri hocaları için 1847 yılında çıkan talimnameden edinilen bu bilgiler, incelediğimiz dönemdeki mekteplerin işleyişini de gösterir niteliktedir. Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S.5, Ankara, 1994, s.1-47.

³⁹⁷ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.64.

³⁹⁸ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, Pegem Yayıncılık, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Ankara, 2007, s.88 vd.; Ertan Gökmen, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi" *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, S. 20, Ankara, 2006, s.151.

Edirne mektepleri hakkında yapılmış müstakil bir çalışmadığı bulunmadığı gibi sayıları da tam olarak tespit edilememiştir. Bu durumun; mekteplerin tek elden inşa ve idare edilmemesi, vakıflar yoluyla inşa edilen mekteplerin dışında da mektep yapılması, bunların belgelere yansıma oranı ve eğitimin, eskiden beri cami ve mescit içerisinde ayrıca bir bina/oda tahsis kılınmadan sürdürülmesi gibi nedenlerle izah edilmesi mümkündür.

Aziz Nazmi Şakir-Taş, Mefail Hızlı'nın Bursa sıbyan mektepleri üzerine yaptığı çalışmadan hareketle XV. ve XVI. yüzyılda Edirne'de 100'ün üzerinde mektep tesis edildiğini tahmin etmekte ise de³⁹⁹ her hâlükârda mektep sayısı, incelenen dönemin mahalle sayısı civarında olmalıdır.

İncelediğimiz dönemde mevcudiyeti tespit edilebilen “müstakil oda ya da binaya” sahip mektepler, kurucuları ve yerleri ile birlikte Tablo-12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Sıbyan Mektepleri⁴⁰⁰

S.	Mektep Adı	Kurucusu	Yeri
1	Adı Bilinmeyen-1		Hadım Timurtaş Mah.
2	Adı Bilinmeyen-2		Hoca İvaz Mah.
3	Adı Bilinmeyen-3		Muarref Hoca Mah.
4	Alagöz Camii Mektebi	Alagöz Mehmed Ef.	Derûnhisâr'da
5	Arasta Mektebi	Ahî Çelebi	Arasta yakınında
6	Ayşe Kadın Mektebi	Şah Mehmed	Şâh Mehmed Mescidi yanı
7	Bazargân Bâlî Camii Mektebi	Bazargân Bâlî	Bazargân Bâlî Mah.
8	Bostanzade Muallimhanesi		Arpacı Hamza Mescidi
9	Buhûrî Mehmed Ef. Mektebi		Çokalca Mahallesinde
10	Cafer Ağa Mektebi	Cafer Çelebi	Mîrâhur Ayas Bey Mah.
11	Çardaklı Mektep ⁴⁰¹		Medrese-i Ali Bey Mah.
12	Çelebioğlu Dershânesi		Tahtakale
13	Çiçekli Mektep		Nişdoğan Mah.
14	Dağdeviren Mehmed Ağa Mekt.	Dağdevirenzade Mehmed	Emîrşâh Mah.

³⁹⁹A.N. Şakir-Taş, *a.g.e.*, s.73.

⁴⁰⁰ Tablo oluşturulurken yararlanılan kaynaklar için bkz. *Edirne Şer'iyye Sicilleri*: 251, 252, 259, 295, 315, 317, 680; *Edirne ŞS.* 235, s.4a; *Edirne ŞS.* 295, 18b; *Edirne ŞS.* 352, 55b-56a; *BOA.* C.,EV., 6-268; *BOA.* C.,MF.,20-970; *BOA.*,C.MF., 27-1348; *BOA. AE.SMHD.II*, 51-3386; *BOA. C.MF.*, 20-970; *VGMA. Rumeli Hurufat Defterleri*, 1174, 1192, 1198; Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*,C.I/I, s.234-243.

⁴⁰¹ Yahya Efendi Mektebi olarak da anılmaktaydı.

15	Debbağhâne Mektebi		Attar Hacı Halîl Mah.
16	Defterdâr Mahmûd Ef. Mektebi		Dâye Hatun Mah.
17	Divane Sinan Camii Mektebi	Divane Sinan Efendi	Derunhisar
18	Eski Cami Mektebi		Eski Camii yakınında
19	Eski Tophane Mektebi		Yahya Bey Mah.
20	Firuz Ağa Mektebi	Firuz Ağa	Çavuş Bey Mah.
21	Gazzâz Salih Mektebi	Gazzâz Salih	Gazzâz Salih Mah.
22	Hacı Ahmed Camii Mektebi		
23	Hacı Ömer Mektebi	Hacı Ömer Efendi	Hacı Ömer Mah.
24	Has Fırın Mektebi	Mehmed Paşa	Mehmed Ağa Mah.
25	Hoca İlyas Mektebi ⁴⁰²		Timurbiga Mah.
26	Hundî Hatun Mektebi	Hundî Hatun	Zen-i İbrahim Paşa Mah.
27	Hüsâm Bey Mektebi	Hüsâm Bey	Timur Biga Mah.
28	İhmâl Paşa Mektebi	Hoca Mercân	Kuruçeşme Mah.
29	Înâs Mektebi	Fatma Hatun	Muradiye Mah.
30	Kadı Rükneddin Mektebi	Mevlânâ Rükneddin	Çavuş Bey Mah.
31	Kadriye Mektebi	El-Hac Ömer Ağa	Kebeyapıcı Mah.
32	Kanlıpınar Mektebi	El-Hac Davud	Kanlıpınar mevkii
33	Kara Hafız Mektebi		Baba Timurtaş Mah.
34	Karabulut Mektebi	Karabulut İbrahim Bey	Karabulut Mah.
35	Kassab Çavuş Mektebi	Kassabzade Çavuş	Sevindik Fakîh Mah.
36	Kebe Yapıcı Mescidi Mektebi	Kebe Yapıcı	Kebe Yapıcı Mah.
37	Konyalı Mektebi	Meryem Hatun	Hasan Paşa Mah.
38	Köprübaşı Muallimhanesi ⁴⁰³	Elhac Mehmed	Alemdâr Mah.
39	Makaralı Mekteb (Taş Mektep)	Defterdâr Yusuf Ef.	Üç Şerefeli Camii civarı
40	Mehmed Ef. Camii Mektebi	Mehmed Efenfi	Derunhisar
41	Mevlânâ Abdülkerim Mektebi	Mevlânâ Abdülkerim Ef.	Sevindik Fakih Mah.
42	Mihalkoç Mektebi		Mihalkoç Mah.
43	Muradiyye Mektebi	Sultan II. Murad	Muradiyye Camii
44	Muslu Ağa Muallimhanesi	Mirahurevvel Muslu Ağa	Baba Timurtaş Mah.
45	Mustafa Âtîf Ef. Camii Mekt.	Mustafa Âtîf Efendi	Derunhisar

⁴⁰² Yelliburgaz Mektebi olarak da anılmaktaydı.

⁴⁰³ Alemdâr Mektebi olarak da bilinmetedir.

46	Nazar Baba Mektebi	Keyvan Bey	Sultan Bayezid Mah.
47	Saraçlar Mektebi	İbrahim bin Bâlî	Saraçlarbaşıda
48	Sinan Bey Mektebi		Hadım Firuz Mah
49	Sinan Paşa Mektebi	Sinan Paşa	Sıkça Murad Mah.
50	Sultan Selim Mektebi	Sultan II. Murad	Arasta civarı
51	Şekerci Mektebi	Cafer Çelebi	Umûr Bey Mah.
52	Tahmîs Mektebi		Hacı Safâ Mah.
53	Takkeci Kara Bâlî Câmii	Takkeci Kara Bâlî	Takkeci Kara Bâlî Mah.
54	Taş Mektep	Şeyh Mehmed Efendi	İmâret-i Mezîd Bey Mah.
55	Taşlık Mektebi		Taşlık Câmii
56	Üç Şerefeli Mektebi	Sultân II. Murad	Üç Şerefeli Camii
57	Yeşil Mekteb		Sıkça Murad Mah.
58	Yeşilce Mektebi	Hacı Ali Efendi	İmâret-i Mezîd Bey Mah.
59	Yıldırım Mektebi	İznikî Mevlânâ Kasım	Yıldırım Bayezid Mah.

Edirne'deki gayrimüslimler, Müslüman ahali gibi ibadethaneleri ile yakın çevresindeki hanelerde, mektepler ihdas eğiterek eğitim-öğretim faaliyetlerinde bulunabilmekteydi. Örneğin Yahudi Tolya cemaatinin mensupları, Kaleiçi'nde iki kiralık evi mektep olarak kullanmaktaydılar⁴⁰⁴. Ancak Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimlerin de kendi imkânlarıyla ihdas ederek kullandıkları mekteplerin, elimizdeki arşiv belgelerinde görülme sıklığı Müslümanlara göre çok düşüktür. Zira gayrimüslim ahalinin din ve cemaat esasına göre kendi içlerinde yürüttükleri bu hususlar, vakıf kayıtları ve şer'iyye sicillerine çok fazla yansımamaktaydı.

1.4.4. Hamamlar, Çeşme ve Sebiller

Edirne'de Osmanlılar zamanında yapılan hamam, sebil ve çeşmeler, şehrin su yolları ve kaynakları⁴⁰⁵ ile birlikte ele alındığında muazzam bir su kültürünün varlığını gözler önüne sermektedir. Hemen hepsi vakıf müessesesi kapsamında inşa edilen bu yapılar, Türk-İslâm şehirlerinin şekillenmesi, altyapı ve şehir kültürünün oluşturulmasını izah eden mühim örneklerle doludur. “*Edirne Şehrinin Kurucuları*”

⁴⁰⁴ *Edirne* ŞS. 278, s.6a-b. H.15 Rebiülahir 1219/M.24 Temmuz 1804; *Edirne* ŞS. 350, s.72b.H.Evail-i Şaban 1244/M.06-16 Şubat 1829.

⁴⁰⁵ Edirne şehrinin içme suyu ve kaynakları hakkında *Köprüler ve Su Yolları* başlığında detaylı olarak bilgi verilmiştir.

tarafından ağırlıklı olarak XV-XVII. yüzyıllar arasında inşa ettirilen mezkûr yapılar, temizlik ve içme suyu kaynaklı salgın hastalıklarla boğuşan dönem Avrupa'sına karşı Türklerin içinde bulunduğu durumu da gösterir niteliktedir⁴⁰⁶. Bu yönlerinin dışında Edirne'de inşa edilmiş hamam, sebil ve çeşmeler mimarlık, mühendislik ve sanat tarihi alanların da ayrı ayrı inceleme konusudur⁴⁰⁷.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Osmanlılar zamanında Edirne'de 36 adet şehir hamamı yapılmıştır. Şehrin 25 km. kuzeybatısında bulunan su kaynakları, dakikada 4,3 tondan fazla su taşıyan kanallar ile merkeze getirilerek, şehirdeki hamamlara, sayısı 300'ü geçen umumî çeşme ve sebillerle dağıtılmıştır⁴⁰⁸. Elbette bu rakamlara saray, köşk, kasır, kamu binaları ile hanelerde mevcut olan binlerce hamam ve çeşme dâhil değildir. Bunlar da göz önünde bulundurulduğunda Edirne'deki muazzam su kültürü bir nebze daha iyi anlaşılabilir hâle gelmektedir.

1.4.4.1. Hamamlar

Edirne'de fetihten önce varlığını bilinen tek hamam, Kaleiçi'nde bulunan Çukur Hamam'dır⁴⁰⁹. Fethin ardından Osmanlıların şehirde inşa ettiği ilk hamam ise Selimiye Camii'nin kuzeydoğusunda bulunan Saray Hamamı'dır. Yapımına 1365 yılında Saray-ı Atık ile birlikte başlanmış olan çifte hamam, sonraki yıllarda saray müstemilatından ayrılarak şehir hamamı haline gelmiştir.⁴¹⁰

Özellikle II. Murat döneminde (1421–1451) artarak devam eden hamamların inşası, vakıflar yoluyla hayır sahipleri tarafından yapılmaktaydı. XVI. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde bazı hamamların işlevlerini kaybederek harap olmaya başladığı anlaşılmaktadır⁴¹¹. Nüfus hareketliliği ve ihtiyaçtan fazla hamam yapılması gibi faktörlerin etkili olabileceği bu durum, XVII. yüzyılın ortalarında daha belirgin hale gelmiştir. Nitekim Edirne hamamları konusunda derli toplu ilk bilgileri veren Abdurrahman Hibrî Efendi (1604–1659) kendi döneminde 22'si çalışan 11 tanesi de

⁴⁰⁶ Kaynak ve detaylı bilgi için bkz. Rifat Osman Tosyavîzade, "Edirne Hamamları", *Türk Tıp Tarihi Arşivi Dergisi*, C.IV, S.15, İstanbul, 1940, s.106-113.

⁴⁰⁷ Bu alanda yapılan bazı çalışmalar için bkz. Sabih Erken, "Edirne Hamamları" *Vakıflar Dergisi*, S.10, Ankara, 1973, s.403-420; İlter Büyükdogan, *İkinci Murad Çağı Edirne Hamamlarında Alçı Mukarnas Bezeme*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989; Funda Aşut, *Mevcut Edirne Hamamları ve Zen İbrahim Paşa Hamamı Restorasyonu Üzerine Bir Araştırma*, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2012.

⁴⁰⁸ XVI. yüzyılda şehir içindeki su yolları şebekesi için bkz. EK-13.

⁴⁰⁹ A. Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.45.

⁴¹⁰ S. Eyice, "Edirne, Mimarî", *TDVİA*, s.439.

⁴¹¹ A.Yiğit, *a.g.e.*, s.79.

harap olmuş toplam 33 hamam olduğundan bahsetmektedir⁴¹². 1827 yılına gelindiğinde ise Edirne’de faal hâlde olan 19 hamam bulunmaktaydı⁴¹³. Edirne’de bu tarihten sonra yeni şehir hamamı yapılmamakla birlikte faal hamamların sayısı ilerleyen yıllarda da düşmeye devam etmiştir. Nitekim 1901 yılında mamur ve işler hamam sayısı 14 iken⁴¹⁴ Peremeci’nin yazdıklarına göre 1930’lu yıllarda bu sayı ancak 3’tür⁴¹⁵.

Edirne’de Osmanlılar zamanında yapılan hamamlar konusunda Hibrî Efendi’den başlayarak Evliya Çelebi,⁴¹⁶ Ahmed Bâdî Efendi⁴¹⁷ gibi birçok müellif eserlerinde ayrı bir başlık açarak bu konuya yer vermişlerdir. Aynı bilgileri tekrar etmemek açısından burada mezkûr kaynaklardaki bilgiler ile oluşturulmuş hamam listesini vermekle iktifa edeceğiz.

1-Abdullah (Yeşil Direk) Hamamı. 2-Ağa Hamamı. 3-Ağaç Pazarı Hamamı. 4-Beylerbeyi Hamamı. 5-Büyük Hamam (Yıldırım’da). 6-Çengelli Hamam. 7-Çukacılar Hamamı. 8-Çukur Hamam. 9-Delikli Kaya Hamamı. 10-Dere Hamamı. 11-Fil (Saraçhane) Hamamı. 12-Gazi Mihal Bey Hamamı. 13-Hızır Ağa Hamamı. 14-İbrahim Paşa Hamamı. 15-Kasım Paşa Hamamı. 16-Kazasker Hamamı. 17-Kilimli Hamam. 18-Küçük Hamam.⁴¹⁸ 19-Mahmud Paşa Hamamı. 20-Mezîd Bey Hamamı. 21-Oğlanlı (Ahi Çelebi) Hamamı. 22-Saray (Sultan Selim) Hamamı. 23-Sarıca Paşa Hamamı. 24-Sultân Bâyezîd Hamamı. 25-Şifâ Hamamı. 26-Tahmis (Boyacılar) Hamamı. 27-Tahtakale Hamamı. 28-Tahtalı Hamam.⁴¹⁹ 29-Taşlık Hamamı. 30-Topkapı (Alaca) Hamamı. 31-Topkapı Hamamı civarında bir hamam.⁴²⁰ 32-Üç Şerefeli Hamamı. 33-Yeni Hamam. 34-Yeniçeri Hamamı. 35-Yerekan Hamamı. 36-Yıldırım Hamamı.

1.4.4.2. Çeşme ve Sebiller

Osmanlılar zamanında Edirne’nin her mahallesine umumî çeşmeler inşa edilerek şehrin merkezî bölgeleri olan çarşı, pazar ve meydan yerlerine büyük ve sanatlı sebiller yapıldığı anlaşılmaktadır. Edirne’de su kültürünü oluşturan bu küçük ölçekli yapılar,

⁴¹² A. Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.45-47.

⁴¹³ BOA. HAT.740-35046. H.1242/M.1827.

⁴¹⁴ Edirne Vilâyet Salnâmesi, H.1319 (M.1901/1902), s.933.

⁴¹⁵ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.94.

⁴¹⁶ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.III, s. 261-262.

⁴¹⁷ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I. s.261-268.

⁴¹⁸ Farklı kaynaklarda; Yeşil Hamam, Selhane Hamamı ve Mustafa Paşa Hamamı adlarıyla da geçmektedir.

⁴¹⁹ İshak Paşa Hamamı olarak da anılır.

⁴²⁰ Sadece Ahmed Bâdî Efendi’nin eserinde geçmektedir. İsmi ve tam olarak yeri bilinmemektedir.

şehir halkın ve gelip-gidenin su ihtiyacını karşıladığı gibi kentsel ve kültürel dokunun gelişimine de önemli katkı sağlamıştır⁴²¹.

Su kaynakları yönünden zengin sayılabilecek şehirler arasında yer alan Edirne’de, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar büyük küçük hayır sahipleri tarafından irili ufaklı çeşme ve sebil inşasına devam edilmiştir. Özellikle XV. ve XVII. yüzyıllar arasında padişah ve vezirlere ait çeşme ve sebillerin, ortalamanın üzerinde bir büyüklükte kâgir ve gayet sanatlı inşa edildiğini görülmektedir⁴²². Hibrî Efendi’nin verdiği rakamlara göre Edirne’de XVII. yüzyılın ortalarında mahalleler arasında 160’tan fazla çeşme ve 17 adet sebilhane bulunmaktaydı⁴²³. Ayrıca Evliya Çelebi, ihtiyaç halinde, *at sakası* ve *arka sakası* ile nehirlerden su taşındığını da belirtmektedir⁴²⁴. Bu dönemde, mescit sayısı gibi çeşme sayısının da hemen hemen mahalle sayısına eşit olması, kayda değer görülen bilgilerdendir.

İncelediğimiz dönemde var olan çeşme ve sebillerin sayısının net olarak tespiti mümkün görünmese de kitabelerden⁴²⁵ ve vakfiyelerden anladığımız kadarıyla, öteden beri Müslüman ahali arasında çeşme yaptırmak makbul görülen hayırların başında gelmekteydi. Bu nedenle ilk dönem çeşme ve sebilleri kadar büyük ve fazla sayıda olmasa da bu döneme ait vakfiyelerde çeşme inşası ve tamiratlarına dair kayıtlara rastlamak mümkündür⁴²⁶. Örneğin Esad Muhlis Paşa tarafından, eski bir sebilin bulunduğu yerde, H.1243’de (M.1827/1828) müceddeden inşa kılınan *Saraçlar Sebili*⁴²⁷ ve *Bitpazarı Sebili*’nin mevcudiyeti bilinmektedir⁴²⁸. H.1212 (M.1797/1798) yılında ise

⁴²¹ Edirne’de, günümüze ulaşan 62 adet çeşme ile mevcut olmayan 60 çeşme hakkında bkz. Murat Karademir, *Edirne Çeşmeleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.

⁴²² Özellikle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın 1667 yılında 12 ayrı yerde yaptırdığı çeşmeler ile Amcazede Hüseyin Paşa’nın yaptırdığı çeşmeler bu kabilden sanatlı çeşmelerdir.

⁴²³ A. Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.52.

⁴²⁴ Evliya Çelebi, on bir yerde Gazi Hüdavendigâr çeşmeleri, altı yerde Musa Çelebi, İsa Çelebi, Yıldırım Han, Eski Cami ve Bayezid Han çeşmeleri, dokuz yerde Sultan Selim, Timurtaş Paşa ve Koca Murad Bey çeşmeleri olduğunu ve ayrıca Beylerbeyi, Sokullu Mehmed Paşa ve Tahtakale çeşmelerinin varlığından bahsetmektedir. Bkz. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.III, s.255.

⁴²⁵ Edirne çeşmelerine ait kitabelerden 33 tanesi Oral Onur tarafından yayımlanmıştır. Bkz. O. Onur, *Edirne Kitabeler*, s.12-69.

⁴²⁶ Örneğin Edirne Âyânı Ahmed Ağa’nın 1812 yılındaki vakfiyesine göre, İstanbul yolu yakınında inşa ettiği ma-i lezzet çeşmesinin yolları ile çeşmenin tamir edilmesini ve çeşmenin bekçisi olanlara mahiyye 5 kuruştan senelik 60 kuruş verilmesini kayda geçirmişti. *Edirne ŞS.* 297, s.39a-b. H.05 Zilkade 1227/M.10 Kasım 1812.

⁴²⁷ Saraçlar Sebili, Ali Paşa Çarşısı’nın orta kapısında yakınında bulunmaydı. “1285 senesinde belediye tarafından hedm edilerek mukâbilinde ittisâlinde kâin el-Hâc İbrâhîm bin Bâlî mektebi arsasına hâlen mevcut olan havuz inşa edilmiş ve sebilin üzerindeki tarih taşları da etrâfındaki duvarlara vaz edilmiştir.” Bkz. Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.274.

⁴²⁸ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.103.

Derviş Emin tarafından Yalnızgöz Köprüsü'nün başında bir sebil inşa ettirilmişti ki *Yalnızgöz Sebili* adıyla anılmaktaydı⁴²⁹.

Osmanlılar zamanında Edirne'de toplam 300 kadar umumî çeşme yapıldığı tahmin edilmektedir⁴³⁰. 1920'lerin başında çoğunluğu bakımsız da olsa 230 şehir çeşmesi akar hâldeydi⁴³¹. Ahmed Bâdî Efendi'nin kaleme aldıkları sayesinde, bu çeşmelerden 124 tanesi hakkında malumat sahibi olabilmekteyiz. Yine 13 sebil hakkında detaylı bilgi veren Bâdî Efendi, bunlara ek olarak 67 çeşmenin daha varlığından bahsetmekle beraber, bu çeşmelerin bânîleri tahkik olunamadığı için tafsilat vermemiştir⁴³².

Elbette burada ele alınmaya çalışılan umumî çeşme ve sebillerin dışında şahıslara ait köşk, kasır ve hanelerde; han, hamam ve kışla gibi binalarda; cami ve mescitlerde de çeşmeler bulunmaktaydı. Gerek şahıslara ait binalarda gerekse çeşitli kamu binalarında olduğunu bildiğimiz, irili ufaklı fiskiyeli havuzlar ve şadırvanlar da göz önüne alındığında Edirne'de su kültürü ve mimarîsinin bir hayli gelişmiş olduğunu ifade etmek mümkündür.

1.5. Zanaat ve Ticaret Yerleri

Bir şehrin zanaat ve ticaret yerleri olan bedesten, han, çarşı ve pazar yerleri gibi yapıların incelenerek durumlarının tespiti, şehrin ticarî hayatının ve bunlara ait alt dalların sağlıklı olarak tahlil edilebilmesinde önem arz eder. Mimarlık ve sanat tarihi alanında da başlı başına incelenmelere konu olabilecek özelliklere sahip Edirne'deki bu yapıların ele aldığımız dönemdeki durumları, ayrı başlıklar altında incelenerek açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

1.5.1. Bedestenler ve Hanlar

1.5.1.1. Bedestenler

Bedestenler (Bezzâzistân, Bezistân, Bedestan), İslâm şehirlerinde önceleri bez ve kumaş satmak için inşa edilmiş daha sonraları etrafındaki dükkânlar arttıkça sadece kıymetli mal ve madenlerin satılıp, saklandığı korunaklı merkezî yapılara dönüşmüştür. Taş yapılı, üzeri kalın kubbeli, dört tarafı demir kapılı, bekçiler tarafından muhafaza

⁴²⁹ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.272.

⁴³⁰ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s. 103.

⁴³¹ Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s.72.

⁴³² Kaynak ve çeşme sebil listesi için bkz. Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s. 271-327.

edilen binalardır. Günümüz bankalarındaki kiralık kasalar gibi kiralık dolap ve eşya ambarları da mevcuttu. Çoğu zaman çarşı, pazar, arasta, han ve kervansaray gibi yapılarla karıştırılsa da icra ettiği farklı ticarî fonksiyonları ve mimarîsiyle diğer yapılardan ayırt edilir⁴³³.

Bahsedilen özellikleriyle ele alındığında, İstanbul istisna olmak üzere, hemen her Osmanlı şehrinde sadece bir tane bedesten bulunduğu kabul edilir⁴³⁴. Anlaşıldığı kadarıyla Edirne başkent olma özelliğinin yanı sıra ticarî ve iktisadî merkez olarak da İstanbul gibi bir istisna teşkil ediyordu. Zira Edirne’de bugün bilinenden başka bir tane daha bedesten bulunmaktaydı.

Çelebi Sultan Bedesteni: Bugün Edirne Bedesteni adıyla hâlâ hizmet vermektedir. Eski Camii’ye gelir getirmek üzere I. Mehmed döneminde (1413–1421) yaptırılmıştır. Dört kapılı, 14 kubbeli, dikdörtgen planlıdır. İçindeki oda ve dükkânların⁴³⁵ bedesten duvarına yaslanmış dükkânlarla bağlantısının olmadığı klasik tarzda bir bedestendir⁴³⁶. Evliya Çelebi, Bedestenin Mısır hazinelerini gölgede bırakacak evsafa ziynet eşyaları ile dolu olduğunu ve geceleri 60 nöbetçi tarafından korunduğunu yazmaktadır⁴³⁷. Tamir kitabesine göre H.1315 (M.1897–1898) senesinde kapsamlı bir tamirat görmüştür⁴³⁸.

İncelediğimiz dönem belgelerinde *Sûk-ı Kuyumcular* (Kuyumcular Çarşısı) olarak da geçen bedestende en az 50 adet dükkân faal haldeydi⁴³⁹. Bedestende, öteden beri devam ettiği üzere mîrî para muhafazasının sürdürüldüğü⁴⁴⁰ ve muhallefet

⁴³³ Osman Ergin, “Bedesten”, *İA*, C.II, 5. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s.440; Semavi Eyice, “Bedesten”, *TDVİA*, C.V, İstanbul, 1992, 302-304.

⁴³⁴ S. Eyice, “Bedesten”, *TDVİA*, s.303.

⁴³⁵ 1572 yılında bedestenin içindeki 108 oda 35 hücreden kira alındığı (bkz. M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.197) göz önüne alınınca Çelebi Sultan Bedesteni’nde bulunan oda ve hücrelerinin sayısını tarihlere göre değişiklik arz ettiği anlaşılmaktadır.

⁴³⁶ S.Eyice, “Bedesten”, *TDVİA*, s.305.

⁴³⁷ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.III, s.258.

⁴³⁸ O. Onur, *Edirne Kitabeleri*, s.217-218.

⁴³⁹ İhtisap nizamına göre Bedesten’de bulunan 50 dükkândan günlük 5 para tahsil edilmekteydi. *BOA.*, *HAT.*, 740-35046. H.1242/M.1826-1827.

⁴⁴⁰ Örneğin Rus seferi sırasında Bedesten’de bulunan 83.777 kuruş, cümle marifeti ve marifet-i şer’ ile sayılarak Moskov Seferi Seraskeri Ali Paşa’nın ihtiyaçları için mübaşir vasıtasıyla gönderilmişti. *Edirne ŞS.* 223, s.93b. H.Evail-i Cemaziyelahir 1202/M.9-19 Mart 1788.

Yine, Edirne bedesteninde mahfuz 300 kese akçeden zahire nakli için 1.000 kuruş ayrıldığı, mütebaki 280 kese akçenin Ordu-yı Hümayun’a gönderilmesine dair bkz. *BOA.*, *C.AS.*, 918-39658. H.13 Şevval 1211/M.26 Haziran 1790.

müzayedelerinin de yapıldığı görülmektedir⁴⁴¹. Bedesten kethüdasının yönetiminde yapılan muhallefât müzayedelerinde, dellallar ve kâtipler de görev almaktaydı⁴⁴².

Bedesten-i Atik: Bu bedesten hakkında bilgilerimiz sınırlıdır; yapım tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte Çelebi Sultan Bedesteni'nden daha sonra II. Murad döneminde (1421–1451) inşa edilmiştir. Dolayısıyla *Bedesten-i Atik* olarak anılması binasının eskiliğinden değil, içerisinde eski eşyaların alım ve satımı yapılması nedeniyledir⁴⁴³.

Darülhadis Camii evkafından olan bedesten, 1613 yılındaki kayıtlara göre bir kısım dükkânları icarda ve faaldir⁴⁴⁴. Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, Bitpazarı'nda bulunan bedesten, 20 kubbelidir. Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği tarihte (1653) bir-iki kubbesi harap halde ve içinde kıymetli eşyalar bulunmamaktaydı; bedesten içinde hallaçlar işlemektedir⁴⁴⁵. Büyük ihtimalle XV. yüzyıl sonlarına doğru bedesten fonksiyonunu yitirmiş olmalıdır.

XVIII. yüzyıl boyunca Bedesten-i Atik'in kapsamlı bir tamirat görmeyerek harabiyetinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Kuvvetle muhtemel bu yüzyıl ortalarındaki deprem ve yangınlardan da etkilenecek iyice zarar görmüş olmalıdır. Nitekim 1787 yılına ait bir vakıf muhasebe kaydına göre, Bedesten'in tamamen harap halde olduğundan bahisle, demir kapılarının tartılarak rayici üzere satılmak istendiğini görülmektedir. Belgede geçen; “*Bedesten-i Atik harab olup münhedim olan dört adet demir kapuları ve iki adet muhterik olan mescid kapuları maarifiet-i şer' ile vezn olundukda 1.147 kıyye zuhur edüb Kapan Han'ı nam mahale vaz' ve hıfz olunduğu*”⁴⁴⁶ ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Yaklaşık 1,5 ton ağırlığındaki demir kapıların arasında iki adet yangından etkilenmiş mescit kapısı bulunması da ayrıca vurgulanması gereken bilgilerdendir.

Bedestenin taşları, bu tarihten sonra peyderpey satılmış ya da bir kamu binasının inşasında kullanılmış olmalıdır. Çünkü 1865 yılında yapılan emlak tahriri sırasında bedesten binasından eser kalmadığı ve arsasına başka binalar inşa edilmiş olduğu

⁴⁴¹ BOA., C.BLD., 97-4817.H.29 Zilkadde 1244/M.02 Haziran 1829.

⁴⁴² Bedestende satışı yapılan muhallefâtın binde 20'sine tekabül eden miktar, üçe bölünerek satışta görev alanlara ayrıldı. Üçte biri bedesten kethüdasına, üçte biri katiplere ve kalan üçte bir ise dellallar arasında taksim edilirdi. *Edirne ŞS.* 314, s.8b. H.02 Cemaziyülahır 1232/M.19 Nisan 1817.

⁴⁴³ A. Hibri Efendi, *a.g.e.*, s.16.

⁴⁴⁴ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.212.

⁴⁴⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.III, s.258.

⁴⁴⁶ *Edirne ŞS.* 252, s.5b. H.03 Cemaziyülevvel 1201/M.21 Şubat 1787.

bilinmektedir. Aynı tarihlerde *Bedesten-i Atik* adının kaybolmaması amacıyla Bitpazarı'nda bulunduğu sokağa “*Eski Bedesten*” adı verilmiştir⁴⁴⁷.

1.5.1.2. Hanlar

Hanlar, şehrin ticarî ve iktisadî hayatında birçok fonksiyonu bir arada yerine getiren merkezî yapılardır. Tüccarların ticarî yükleri ile birlikte depolama ve konaklama hizmeti aldıkları, perakende ve toptan satışların yapıldığı, bazen alt katlarında birtakım esnaf dükkânlarının yer aldığı, bazen tamamen konaklama hizmeti veren ya da tamamen bir esnaf grubu tarafından yerleşilen ticarî mekânlardır. Şehir içindeki büyük hanlar ile kervansaraylar arasında net bir ayırım yapmak çoğu zaman mümkün görünmemektedir. Şehir içinde veya kervan yollarının üzerinde olması, büyük ya da küçük olması, konaklama şartları ve icra ettiği diğer fonksiyonlar açısından zaman ve mekâna göre işlevleri değişip benzeşerek, iç içe geçmiş hâldedir.

Osmanlılar döneminde Edirne’de bahsedilen fonksiyonları yerine getiren, irili ufaklı birçok han yapılmıştır. Hanlar hakkında genel bilgi veren eserlere tarih sırasına göre göz attığımızda, karşımıza ilk önce Abdurrahman Hibrî Efendi’nin *Enîsü’l-Müsâmirîn* adlı eseri çıkmaktadır. Hibrî Efendi (1604–1659) eserinde, Edirne’de belli başlı on sekiz adet han olduğundan bahsederken, çoğunda tüccarlar oturup bazılarında misafirlerin de ikamet ettiğini, bazı hanlarda ise zanaatkâr sınıfının yerleşik olduğunu belirtmektedir⁴⁴⁸. 1650’lerde Edirne’yi ziyaret eden Evliya Çelebi ise isim ve detaylarına çok fazla girmeden, elli üç büyük kervansaray, elli üç tüccar hanı ve yetmiş adet bekâr hanının var olduğunu kaleme almıştır.⁴⁴⁹

İhtisap Nezareti kayıtlarına göre Edirne’de 1827 yılında otuz sekiz adet han bulunmakta ve bunların her birinden günlük 7 para tahsil edilmekteydi.⁴⁵⁰ Ahmed Bâdî Efendi ise 1890’lı yıllarda, altısı yıkılmış, yirmi dördü mevcut toplam otuz adet han hakkında bilgi vermektedir⁴⁵¹. 1901 yılına ait Edirne Vilayet Salnamesinde ise “*büyük, küçük altmışı mütecâviz hân mevcûd olub şâyân-ı zikr asâr-ı atikâdan olanlar*” hakkında kısaca bilgi verilmiştir⁴⁵².

⁴⁴⁷ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.248.

⁴⁴⁸ A. Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.43-44.

⁴⁴⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, C.III, s.257.

⁴⁵⁰ BOA., HAT., 740-35046. H.1242/M.1827.

⁴⁵¹ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.251-258.

⁴⁵² *Edirne Vilâyet Salnâmesi*, H.1319 (M.1902/1902) s.931-932.

Başlı başına çalışma konusu yapılabilecek niteliklere sahip Edirne hanlarından pek azı günümüze ulaşabilmiştir. Birçoğu farklı tarihlerde yıkılarak yerlerine çeşitli kamu binaları inşa edilmiştir. Örneğin Araplar Hanı yerine Askerî Rüşdiye, Halil Paşa Hanı yerine Müşirlik Dairesi, Gümrük Hanı yerine Dâire-i Askeriyye, Hacı Alamüddin Hanı yerine telgrafhane, Mezid Bey Hanı yerine Rumeli Otel, Çubukçular Hanı yerine belediye bahçesi yapılmıştır⁴⁵³.

İncelediğimiz dönemde arşiv belgeleri üzerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk önce çoğunluğu vakıf eseri olan büyük ve çok fonksiyonlu hanlara değinilecek, ardından dönemin faal hanlarının listesi verilecektir.

Rüstem Paşa Hanı: Eski Camii'nin güneyinde bulunan han, Edirne hanları arasında en büyüğü ve ünlüsüdür. Sadrazam Rüstem Paşa tarafından 1561 yılında Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Dikdörtgen planlı, geniş bir avlunun etrafında iki katlı odalar halinde kesme taş ve tuğladan gayet sağlam ve sanatlı inşa edilmiştir⁴⁵⁴. Birinci katta 35, ikinci katta 38 misafir odası bulunur. Ön cephesinde ise 21 adet dükkân yeri mevcuttur. Avlunun ortasında, şadırvanlı abdesthane üzerinde eskiden "köşk mescit" vardysa da 93 Harbindeki Rus işgali sırasında yıkılmıştır. Şehir hanı vazifesi gören bu büyük avlulu kısım, hemen bitişiğindeki Küçük Rüstem Paşa Hanı⁴⁵⁵ olarak da anılan hanın giriş kısmına bir geçit ile bağlanmıştır. Menzil hanı vazifesi gören küçük avlulu kısım da iki katlıdır. Birinci katında mutfak, ahır, helalar ikinci katında ise 25 oda bulunur⁴⁵⁶.

İnşa edildiği tarihten itibaren Edirne'nin ticarî hayatında önemli bir yere sahip olan Rüstem Paşa Hanı, incelediğimiz dönem belgelerinde, muhkem ve yangınlardan uzak yapısından olsa gerek, daha ziyade odalarında vezirlere ait eşyalar ile askerî malzemelerin konulduğu⁴⁵⁷ bir han olarak öne çıkmaktadır. Meselâ, 1790 yılında, Ordu-yı Hümayun Şumnu meştâsında iken vefat eden Sadrazam Gazi Hasan Paşa'nın Rüstem Paşa Hanı'ndaki odalarda eşyasının bulunduğu ve vefatından sonra bu odaların

⁴⁵³ S. Eyice, "Edirne, Mimarî", *TDVİA*, s.441.

⁴⁵⁴ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.87.

⁴⁵⁵ Ahmed Bâdî Efendi hanın bu kısmını *Kârgîr Han* olarak isimlendirerek şu bilgiyi vermektedir. "*Rüstem Paşa hanının ittisâlinde vâkı tahtânî ve fevkânîsi kârgîr handır ki bânisi tahkîk olunamamış ise de hal ve heyetine nazaran bunun dahi Rüstem Paşa binâsı olması ve yekdiğerine mürûr u ubûr için dâhilde kapısı olduğu cihetle teferruâtından bulunması muhtemeldir.*" Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.251.

⁴⁵⁶ N.Çiçek Akçıl, "Rüstem Paşa Kervensarayı", *TDVİA*, C.XXXV, İstanbul, 2008, s.290-291; Oktay Aslanapa, *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, II. Baskı, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.107

⁴⁵⁷ 1788 yılında Rüstem Paşa Hanı'nın 6 odasında çadırlar ve mühimmat bulunmaktaydı. Listesi için bkz. BOA., C.AS., 902-38894. H.29 Cemaziyülahır 1202/M.06 Nisan 1788.

mühürlendiği görülmektedir⁴⁵⁸. Odalarda bulunan eşyalara baktığımızda, üst kattaki bir odada gümüş kalkan, raht gibi değerli eşyaların olduğu, alt kattaki bir odada ise mühimmat ve çadırlar bulunduğu anlaşılmaktadır⁴⁵⁹. Yine 1793 yılında merhum Selim Paşa'nın zevcesine ait şahsî eşyaların bir müddetten beri handaki odalarda olmasına⁴⁶⁰ ve 1815 yılında Sadaret Kethüdası Süleyman Efendi'ye ait odada mehterhane ve cebehane mühimmatına ait eşyalar çıkarak, eşyaların Ordu-yı Hümayun'a sevk edilmesine⁴⁶¹ bakılırsa Rüstem Paşa Hanı'nın bu yıllarda depo amaçlı kullanımı öne çıkmaktaydı.

Yukarıdaki örnekleri çoğaltmak mümkün olmakla birlikte, elbette han aslî vazifesini görerek ticaret ve konaklama imkânı da sağlamaktaydı. Burada değinilmesi gereken önemli bir husus, bu dönemde Rüstem Paşa Hanı'nda kaldığını belgeler üzerinden tespit edebildiğimiz tüccarların tamamının Avrupa ülkelerinden olmalarıdır. İngiltere,⁴⁶² Nemçe⁴⁶³ ve daha ziyade Fransız⁴⁶⁴ tebaasından olan tüccarlar bir şekilde ilerleyen yıllarda da Rüstem Paşa Hanı'nda ikamet etmeyi alışkanlık haline getirmiş olmalıdırlar. Nitekim Ahmed Bâdî Efendi, büyük avludaki mescidin, 93 Harbi sırasında gayrimüslim han sakinleri tarafından yıkıldığını kaleme alırken şunları yazmaktadır. “*Han-ı mezkûr odalarının kısm-ı küllîsi millet-i âhar yedine geçmiş ve İslâm elinde bulunanlarında müste’cirleri gayr-ı müslimeden bulunmuş olmasına mebnî mescid-i mezkûr muattal kaldığından bin iki yüz doksan beş senesinde Edirne’nin Rusyalı tarafından istilâ olduğu bir zamanda hân-ı mezkûr sekenesi tarafından hedm edilmiştir.*”⁴⁶⁵

İki Kapılı Han: *Mustafa Paşa Hanı* olarak da bilinir. Kanunî dönemi vezirlerinden olan Çoban Mustafa Paşa tarafından 1524 yılında yaptırılmıştır; Eski Camii'nin güneybatısında, Bedesten'in ön tarafında bulunurdu. Hanın, güney-kuzey yönlü iki büyük kapısı nedeniyle halk arasında İki Kapılı Han adıyla meşhur olmuştur.

⁴⁵⁸ BOA., C..DH., 62- 3069. H.25 Recep 1204/M.10 Nisan 1790.

⁴⁵⁹ *Edirne ŞS.* 231, s.84a. H.29 Recep 1204/M.14 Nisan 1790.

⁴⁶⁰ *Edirne ŞS.* 238, s.8a. H.27 Zilkade 1207/M.06 Temmuz 1793.

⁴⁶¹ BOA. C..AS., 953-41394.H.25 Zilkade 1230/M.29 Ekim 1815.

⁴⁶² *Edirne ŞS.* 223, s.61a. H.Evasıt-ı Safer 1202/M.21-30 Kasım 1787.

⁴⁶³ *Edirne ŞS.* 238, s.10b. H.Evahir-i Rebiyülevvel 1207/M.05-15 Kasım 1792.

⁴⁶⁴ Fransızların Mısır'a saldırımları üzerine Mısır'da zabt olunan Devlet-i Aliyye tüccar ve emvaline bedel olmak üzere, emval ve eşyalarına hanel gelmeyecek surette Rüstem Paşa Hanı'nda alıkonulan Fransız tüccarlar ve malları için bkz. *Edirne ŞS.* 256, s.35b-36b. H.23 Rebiülahir 1213/M.04 Ekim 1798.

⁴⁶⁵ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I., s.137.

Günümüze ulaşamayan han, şadırvanlı bir avlu etrafında iki katlı ve kargir olarak inşa edilmişti⁴⁶⁶.

Vakıf eseri olan han, Gebze’de bulunan merhum Gazi Mustafa Paşa’nın Cami-i Şerifi ve İmareti Amiresi Vakfı müsakkafatındandır. 1790’larda toplam kira geliri yıllık 62.820 akçeydi⁴⁶⁷. Farklı nedenlerle şer’iyye sicillerinde adları geçen han sakinlerinin genel profiline bakıldığında daha ziyade gayrimüslim tüccar ve sarrafların kaldığı, bunun yanı sıra Müslüman tüccarlar ile kamu hizmeti gören kişiler tarafından da han odalarının kiralandığı görülmektedir⁴⁶⁸. Nisan 1800’de handa çıkan yangın nedeniyle kubbelerin üzerindeki kurşunlar eriyerek tahrip olmuştu⁴⁶⁹.

İki Kapılı Han, 1934 yılında harap haldeyken belediye tarafından yıktırılmıştı⁴⁷⁰. Aynı isimle anılan çok daha küçük bir han ise Batpazarı’nda bulunmakta ve en geç XIX. yüzyılın sonlarında binası ortadan kalkmış hâldeydi⁴⁷¹.

Ekmekçioğlu Ahmed Paşa Hanı: *Ekmekçizâde Kervansarayı* olarak da bilinir. İncelediğimiz döneme ait belgelerde, *Ayşe Kadın (Ayşe Hatun) Hanı* olarak geçmektedir. Bu isimlendirme, Gökbilgin’e göre Ekmekçioğlu Hanı’nın, Ayşe Kadın Hanı arsasına inşa edilmesinden,⁴⁷² Bâdî Efendi’ye göre hanın yanında bulunan Ayşe Kadın Camii’ne izafe edilmesinde ileri gelmektedir⁴⁷³. Her hâlükârda Ayşe Kadın⁴⁷⁴ semtinden ismini aldığı anlaşılan han, İstanbul yolu üzerindedir.

Kitabesine göre H.1018 (M.1609/1610) yılında I. Ahmed’in emriyle Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır⁴⁷⁵. Mimarı, Mimarbaşı Sedefkâr Mehmed Ağa’dır. Kesme taş, tuğla, kurşun ve ahşap malzemeden iki ayrı bölüm hâlinde yapılmıştır. Birinci bölüm, üzeri örtülü dikdörtgen planlı iki büyük mekândan, ikinci bölüm ise bunların önünde yer alan büyükçe bir avlu ile onu dıştan çevreleyen dükkân dizilerinden oluşur⁴⁷⁶.

⁴⁶⁶ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.88; Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I., s.252.

⁴⁶⁷ H. 1206, 1207 ve 1208 seneleri gelirleri ve giderleri için bkz. *Edirne ŞS.* 252, s.73b. H.03 Cemaziyülevvel 1209/M.26 Kasım 1794.

⁴⁶⁸ *Edirne ŞS.* 241, s.6a-b. H.13 Zilhicce 1207/M.22 Temmuz 1793; *Edirne ŞS.* 271, s.4b. H.17 Zilkade 1216/M.21 Mart 1802; *Edirne ŞS.* 292, s.32b-35a. H. 23 Safer 1226/M.19 Mart 1811.

⁴⁶⁹ *Edirne ŞS.* 317, s.11a. H.15 Zilkade 1214/M.10 Nisan 1800.

⁴⁷⁰ R. Kazancıgil, *Edirne Kronolojisi*, s. 148.

⁴⁷¹ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I., s.258.

⁴⁷² M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *İA.*, s.124.

⁴⁷³ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I., s.254.

⁴⁷⁴ Semt, adını Çelebi Sultan Mehmed’in yedi kızından biri olan Ayşe Hatun’dan almaktadır.

⁴⁷⁵ O. Onur, *Edirne Kitabeler*, s.220-222.

⁴⁷⁶ Ahmet Vefa Çobanoğlu, “Ekmekçizâde Ahmed Paşa Kervansarayı”, *TDVİA*, C.X, İstanbul, 1994, s.546.

İncelediğimiz dönemde, Ayşe Kadın Hanı'nın iki büyük kısmı, mîrî mübayaa zahirelerinin konularak muhafaza edildiği bir nevi zahire ambarına dönüşmüş hâledir. Ayrıca hanın uzun süredir esaslı bir tamir görmediği, kurşun çatısının çöktüğü, ahşap ve kiremitten tekrar yapılmaya çalışılmış ise de harabiyetinin artarak devam etmiş olduğunu bu dönemde yapılan keşf ve muayene defterleri ortaya koymaktadır.

Ayşe Hatun Hanı, İstanbul'da bulunan Sultan Ahmed Han Evkafı mülhakatındandır. Vakıf mütevellisinin Haremeyn-i Şerifeyn Evkaf Nezareti'ne inha ettiğine göre, 28 Mayıs 1793 gecesi soldaki büyük hanın, kurşun çatısı çökmüştü. Çöken kurşun çatının marifet-i şer'î ve mütevellî tarafından tartılarak emin bir mahale konulması istendiğinde, toplam 5.111 kıyye kurşun (yaklaşık 6,5 ton) ve 10 parça hâlinde toplam 131 kıyye (168 kg.) demir sütun olduğu tespit edilmişti⁴⁷⁷. Tamir için yapılan ilk keşifte, hanın külliye harap olduğundan bahisle müceddeden tamiri gerektiği belirtilmişse de masârif-i cüziyye ile tamiratın gerçekleştirilmesi istenilmiştir. Bu tamirat ancak 1798 yılında gerçekleştirilebilmiş, masrafı ise 7.805 kuruş tutmuştur.⁴⁷⁸

Tamirat sırasında, çatılar kurşun yerine ahşap ve kiremit malzeme ile kısmen örtülerek kurşunların müsait bir vakitte, kapsamlı bir tamirattan sonra kubbelere fers edilmesi düşünülmüştü. Lâkin aynı tarihlerde vuku bulan seferler ve Dağlı İsyanları nedeniyle uygun bir vaktin bulunamadığı görülür. Nitekim 1803 yılında Dağlı İsyanlarını tenkil için iktiza eden kurşun, Edirne Cebahanesinde ve esnafta bulunamayınca Ayşe Kadın Hanı'nda bulunan kubbe kurşunlarının askerî ihtiyaçlar için kullanılmasına izin verildiği görülmektedir⁴⁷⁹.

1806 yılına gelindiğinde, Ayşe Kadın Hanı'nın kubbelerinde kurşun kullanımından tamamen vazgeçilerek çatının kiremit ile örtülmesine ve diğer zarurî tamiratın yapılmasına karar verilmiştir. Gerekli tamirat masraflarının, handa bulunan kubbe kurşunlarının satılarak⁴⁸⁰ karşılanmasına izn-i hümayun verilmişse de tamirat yine tam olarak gerçekleştirilememiştir.⁴⁸¹ Üstelik birkaç sene içinde, çatı yerine

⁴⁷⁷ *Edirne* ŞS. 252, s.59b. H.25 Zilkadde 1207/M.04 Temmuz 1793.

⁴⁷⁸ *Edirne* ŞS. 256, s.31b-32a. H.29 Rebiülevvel 1213/M.10 Eylül 1798.

⁴⁷⁹ *Edirne* ŞS. 275, s.15b-16a. H.10 Rebiülahir 1218/M.30 Temmuz 1803.

⁴⁸⁰ Aynı ferman suretinde verilen rakamlara göre handa 32.434,5 kıyye kurşun bulunmaktadır. Kurşunların rayici üzere yani kıyyesi 28 paradan esnafa satılmasıyla ele geçecek toplam para 22.703 kuruştur.

⁴⁸¹ *Edirne* ŞS. 281, s.71a-b. H.05 Rebiülevvel 1221/M.23 Mayıs 1806.

yapılan ahşap sayeban çökmüş, yeni döşenen kiremitler de su alarak bozulmuştu. Ayrıca hanın sol kısmı bu dönemde de hâlâ kullanılamayacak hâdedeydi⁴⁸².

1815 yılında hanın durumunda bir değişiklik görülmez. Mîrî mübayaa zahirelerinin konulacağı başkaca bir yer bulunamayınca tamir edilmesi için tekrar keşf yapılmışsa da⁴⁸³ herhangi bir tamiratın gerçekleştiğine dair kayda rastlamak mümkün olmadı. Büyük ihtimalle hanın onarılması yeni bir ambar inşa edilmesinden daha masraflı olacağı için tamirata girilmedi. Nitekim aynı yıl Edirne’de yeni bir ambar inşa edilmesi için Hatt-ı Hümayun verilmişti⁴⁸⁴.

Nahl Hanı: Galat olarak *Nakil Hanı* şeklinde de anılmaktadır. Arasta civarındaydı. III. Murad tarafından kâgir olarak inşa edilerek Selimiye evkafına irat edilmiştir.

Ahmed Bâdî Efendi, hanın 1752 depreminde tamamen yıkıldığını, kendi döneminde sadece kemerleri kaldığını ifade etmektedir⁴⁸⁵. Oysa Nahl Hanı’nda 1827 yılında yerleşik hâlde en azından Kütaneci esnafından Mehmed ile on ve on iki yaşlarında çıraklarının bulunduğu bilinmektedir. 1827 yılına kadar faal olduğu anlaşılan han, çırakların 23 Temmuz 1827 gecesi çıkardıkları yangın⁴⁸⁶ sonrası büyük ihtimalle bir daha tamir edilememiş, yüzyıl sonlarında Bâdî Efendi’nin bahsettiği vaziyete gelmiştir.

Kara İsmail Paşa Hanı: Adına daha önce ilgili yayınlarda rastlayamadığımız bu han, büyük ihtimalle Edirne Bostancıbaşılığı da yapan 1764’te mirimiranlık ile Ohri mutasarrıfı olan Kara İsmail Paşa⁴⁸⁷ tarafından inşa ettirilmişti. Sicn-i Sultanî yakınında bulunan hanın varlığını, vâriissiz olarak Kara İsmail Paşa Hanı’nda vefat eden bir yeniçerinin muhallefat kaydı nedeniyle öğrenmekteyiz⁴⁸⁸.

Buraya kadar ele alınanlar dışında, incelediğimiz dönemde faal olan bekâr hanları da dâhil olmak üzere tespit edebildiğimiz irili ufaklı hanların isimleri Tablo-13’te gösterilmiştir⁴⁸⁹.

⁴⁸² *Edirne ŞS.* 291, s.133b. H.13 Rebiülevvel 1225/M.18 Nisan 1810.

⁴⁸³ *Edirne ŞS.* 301, s.54b. H.03 Safer 1230/M.15 Ocak 1815.

⁴⁸⁴ BOA., HAT., 277-16325.H.1230/M.1815.

⁴⁸⁵ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I., s.252.

⁴⁸⁶ *Edirne ŞS.* 343, s.5b-6a. H.01 Muharrem 1243; *Edirne ŞS.* 343, s.10b. H.11 Muharrem 1243.

⁴⁸⁷ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, Haz: Nuri Akbayar, C.III., Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.834-835.

⁴⁸⁸ *Edirne ŞS.* 225, s.38b. H.07 Rebiülevvel 1202/M.08 Eylül 1788.

⁴⁸⁹ Bu liste oluşturulurken, döneme ait müteferrik şerhiye sicillerindeki tereke, ilâm, hüccet gibi belge türlerinde adı geçen hanlar bu listeye dâhil edilmiştir. Liste oluşturulurken en fazla yararlanılan kaynaklar ise hancılara yapılan ödemeler sebebiyle Edirne Şerhiye Sicillerinde yer alan şehir masraf defterleri

Tablo 13. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne'deki Hanlar

S.No	Han Adı	S.No	Han Adı
1-	Acemoğlu Hanı	35-	Ma'zurcu Hanı
2-	Akpınarzade Hanı	36-	Merhum El-Hac Salim Ağa Hanı
3-	Alaca Hanı	37-	Meyve (Yemiş) Kapanı Hanı
4-	Ali'nin Hanı (Yelliburgaz civarı)	38-	Molla Ali Hanı
5-	Arabacıbaşı Hanı	39-	Muhasebe Kâtibi Efendi Hanı
6-	Arap Hanı	40-	Muhzırbaşı Davud Ağa Hanı
7-	Aygır Hanı	41-	Mustafa Ağa'nın Hanı
8-	Bakkal Karagöz Hanı (Mihalbaşı'nda)	42-	Nalband Ahmed Ağa Hanı
9-	Basmacılar Hanı	43-	Nalband Alemdar Hanı (Saraçhanebaşı)
10-	Bulgurluoğlu Hanı	44-	Nalband Molla Hanı (Mihalbaşı'nda)
11-	Cebeci Hanı (Tekkekapu'da)	45-	Nalcacılar Hanı
12-	Dağlı El-Hac İsmail Ağa Hanı	46-	Nuri Ağa'nın Hanı
13-	Deli Mustafa Paşa Hanı	47-	Odabaşının Hanı
14-	El-Hac Osman Efendi Hanı	48-	Papasoglu Hanı (Saraçhanebaşı'nda)
15-	Enfiyeci El-Hac Hasan Ağa Hanı	49-	Sakaoğlu Hanı
16-	Hacı Ahmed Ağa Hanı (Yelliburgaz)	50-	Sarraf Hanı
17-	Hacı Ali'nin Hanı (Saraçhanebaşı)	51-	Sayıcılar Hanı
18-	Halil Paşa Hanı	52-	Solak Ali'nin Hanı (Yeni İmaret'te)
19-	Hasan Efendi Hanı	53-	Solaklar Hanı (Yediyolağzı'nda)
20-	Hüseyin Efendi Hanı	54-	Süleyman Ağa Hanı (Mihalbaşı'nda)
21-	İmam Hanı (Mihalbaşı'nda)	55-	Süleyman Ağa Hanı (Saraçhanebaşı'nda)
22-	İncirli Hanı (Yelli Burgaz civarı)	56-	Şakir Ağa Hanı (Saraçhanebaşı'nda)
23-	Kebeciler Hanı	57-	Şişeciler Hanı
24-	Kebir Katır Hanı	58-	Şişman İsmail Ağa Hanı
25-	Kethüda Bey Hanı	59-	Tahmisli Es-Seyyid Mustafa Hanı
26-	Kethüda-i Esbak Ağa Hanı	60-	Tahmisli İbrahim Hanı
27-	Kıptıyan Hanı	61-	Taşhan (Üç Şefefeli civarı)
28-	Kırkor Zımmının Hanı	62-	Taşlık Hanı
29-	Kosta Zımmının Hanı	63-	Timurtaş (Odaları) Hanı
30-	Kurşunlu Hanı	64-	Uzun Ahmed Ağa Hanı ⁴⁹⁰
31-	Kurt Ebubekiroğlu Hanı	65-	Yeni Han (Çadırcılar'da)
32-	Kuş Hanı (Saraçhanebaşı'nda)	66-	Yiğitbaşı Ahmed Ağa Hanı
33-	Küçük Katır Hanı	67-	Yiğitbaşı Mustafa Ağa Hanı
34-	Kürt Hanı	68-	Yüzbaşı Hanı

1.5.2. Çarşı ve Pazar Yerleri

Ticarî ve İktisadî Yapı bölümünde detaylarına değinileceği gibi Osmanlı şehirlerinde zanaat erbabı, eskiden beri devam eden geleneği sürdürerek belirli kurallar

olmuştur. Bkz. *Edirne* ŞS. 256, s.15b-20b. H.21 Zilhicce 1212/M.06 Haziran 1798; *Edirne* ŞS. 285, s.7a-13a. H.09 Zilkadde 1221/M.09 Ocak 1807; *Edirne* ŞS. 288, s.39a-42b. H.15 Rebiülahir 1223/M.10 Haziran 1808.

⁴⁹⁰ Yelliburgaz civarında.

dâhilinde üretimde bulunurlar ve ürünlerini pazarlardı. Aynı iş koluna sahip zanaat erbabı bir arada, yan yayana bulunan dükkânlarda çalışır ve bulundukları mekân da onların isimleriyle anılırdı. Bu şekilde oluşmuş sokak ve küçük çarşılar daha büyük çarşı ve pazarlara açılır, hepsi birlikte şehrin genel görünümünü şekillendirirdi⁴⁹¹.

Şehirdeki ticarî ve sosyal hayatın önemli göstergelerinden olan büyük çarşılar, genelde üstü kapalı kâgir yapılardır; bedestenler gibi merkezî konumda bulunurlar. Her esnaf grubunun belirli bir alanda hizmet verdiği çarşıların etrafında ise basit yapılar hâlinde bazen çarşı olarak da anılan türlü pazarlar ve dükkânlar sıralanmaktadır⁴⁹².

Edirne'nin çarşı ve pazarları hakkında ilk bilgileri, Abdurrahman Hibrî Efendi⁴⁹³ ve onun hemen ardından detaylı olarak Evliya Çelebi'den edinmekteyiz. Evliya Çelebi, kendine has üslûbuyla, sultan çarşılarında mevcut 6.700 adet dükkân ile sayıları toplam 90'a varan pazarlar içinde 360 adet türlü esnaf ve zanaat ehlinin, kısım kısım ikamet ettiğini kaleme almaktadır. Özellikle Ali Paşa Çarşısı'nı bir hayli öven Evliya Çelebi'nin anlattıklarına bakılırsa, dönem itibarıyla Edirne'nin çarşı ve pazarlarında mal ve ürün hacminin bir hayli geniş olduğu anlaşılmaktadır. Çarşı ve pazar yerlerinde sık görülen yangınlar ise Hibrî Efendi ile birlikte Evliya Çelebi'nin de mustariben vurguladığı ortak noktalardandır⁴⁹⁴.

Önceki yıllarda olduğu gibi ele aldığımız dönemde de çarşı ve pazarların yangınlardan etkilendiğini görmekteyiz. Taş yapıları büyük çarşılarla sirayet edemeyen yangınlar, daha ziyade ahşap yapıları çarşı ve pazar yerlerindeki dükkânları harap etmiştir. Bu kabilden olmak üzere, 1 Temmuz 1796 Cuma gecesi saat dört civarında, Ağaçpazarı'nda bulunan bıçkıcı dükkânından zuhur eden yangın, Kalekapısı civarında bulunan kasap dükkânları, fiçiciler, ketenciler, Üç Şerefeli Cami Çarşısı, Taşhan, Sarraf Hanı, Kutnucular, Mücellitler çarşıları, Ali Paşa Hanı, Yeni Han ve Kapan-ı Dakik civarındaki terzi ve hallaç dükkânları ile Basmacı Han ve Bedesteni civarına bir hayli zarar vermiş Kuyumcular Çarşısı'nı ise tamamen harap etmiştir⁴⁹⁵.

Yaklaşık olarak aynı bölgede, 23 Temmuz 1827 gecesi çıkan yangın ise özellikle dükkânlara büyük zarar vermiştir. Gece saat bir sıralarında Abacılarbaşı'nda bulunan bir

⁴⁹¹ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012, s.38.

⁴⁹² A.Yiğit, *a.g.e.*,s.94. Edirne çarşıları konusunda bkz. Ender Bilar, Oral Onur, *Edirne Çarşıları ve Yitirilen Tarihi Eserler*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi, Edirne, 1989.

⁴⁹³ Hibrî Efendi'nin konu hakkında verdiği bilgiler, bazı çarşı ve pazarların genel hatlarıyla yerlerinden ibarettir. Bkz. A.Hibrî Efendi, *a.g.e.*,s.15,16.

⁴⁹⁴ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.III, s.258-259.

⁴⁹⁵ BOA., HAT., 116-4707. H.25 Zilhicce 1210/M.01 Temmuz 1796.

çıkırıkcı dükkânından çıkarak yayılan yangında Abacılar, Kapan-ı Dakik, Mücellidler, Gazazhane, Kuyumcular, Tahmis, Bat Pazarı, Direk Çarşısı ve civarlarında 1.300 kadar dükkân, 20 civarında hane, 2 hamam ve çarşı aralarındaki cami ve mescitlerden 10 adeti muhterik olmuştu⁴⁹⁶.

Aşağıda detaylarıyla ele alınacak bu yerler, kuruldukları yıllardan beri şehir ticaretinin merkezini oluşturmaktaydı. Bu bölge ana hatlarıyla, Ali Paşa Çarşısı'ndan Selimiye'ye, Rüstem Paşa Kervansarayı'ndan Üç Şerefeli Camii'ne kadar uzanan alan ve bunların yakın çevresini içine alan dairedir. Bu merkezî alanın dışında yine mahalle ve semtlerde de çeşitli pazarlar bulunmaktaydı. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bu çarşı ve pazar yerleri, ayrı alt başlıkları altında ele alınacaktır.

Ali Paşa Çarşısı: Kanunî dönemi sadrazamlarımdan Semiz Ali Paşa tarafından, Mimar Sinan'a yaptırılmıştır. Kaleiçi'nin hemen batısında, kale duvarına paralel uzanır. Vakıf eseri olan çarşı, 300 metre uzunluğunda olup H.976 (M.1568/1569)'da açılmıştır. Üstü tonozlu kâgir çarşı, uzun ince bir plan üzerinde iki taraflı dükkânlara sahiptir⁴⁹⁷. Açıldığı yılın evkaf defterine göre, “*yirmi beş tahtânî hücre ve iki yüz on bir dükkânî*” mevcuttu⁴⁹⁸. İki çarşı uçlarında, üç tanesi doğu cephesinde ve bir tanesi de batı tarafında olmak üzere toplam altı kapısı vardır.

Büyüklüğü, mimarî yapısı, değerli ürünleri, temizliği ve ticarî kapasitesi ile birçok seyahatname ve tetkik eserde atıfta bulunulan Ali Paşa Çarşısı, incelediğimiz dönemde saraç, mücellit, kuyumcu, keseci, attar, haffaf, çukacı, çerçi, bezzaz, ketenci, iplikçi gibi birçok müslim ve gayrimüslim esnafın bir arada bulunduğu 220 kepenk dükkâna sahip bir çarşıdır⁴⁹⁹. Çarşı kethüdası ve esnaf kethüdaları tarafından Ali Paşa-yı Cedid Evkafı'na bağlı olarak çalışırlardı⁵⁰⁰. Öteden beri Ali Paşa Çarşısı'nda dükkân sahibi olmak varlıklı ve itibarlı olmakla eş görülürdü⁵⁰¹.

⁴⁹⁶ *Edirne ŞS.* 343, s.5b-6a. H.Gurre-i Muharrem 1243/M.25 Temmuz 1827; *BOA., HAT.,* 729-34678. H.01 Muharrem 1243/M.25 Temmuz 1827.

⁴⁹⁷ Semavi Eyice, “Ali Paşa Çarşısı”, *TDVİA*, C.II. İstanbul, 1989, s.432. Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.,s.* 247.

⁴⁹⁸ T.Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.503.

⁴⁹⁹ *BOA., HAT.,* 740-35046. H.1242/M.1827. Ali Paşa Çarşısı'ndaki dükkân sayısını; Evliya Çelebi 360, Lady Montague 365 ve dönem seyyahlarından John Galt ise 360 olarak vermektedir. Çoğu zaman Ali Paşa Çarşısı'na dâhil edilen Direk Çarşısı'ndaki 80 dükkânla birlikte bizim tespitlerimize göre dönem itibarıyla dükkân sayısı en fazla 300'ü bulmaktadır.

⁵⁰⁰ *Edirne ŞS.* 238, s.8b. H.Evasıt-ı Şevval 1207/M.21-31 Mayıs 1793.

⁵⁰¹ Örneğin; Ali Paşa Çarşısı baş kapısı yakınında bulunan bir bab ketenci dükkânı, 1792 yılında Ketenci Nikola zımmî tarafından Angelaki nam zımmîye 1.150 kuruşa satılmıştı. *Edirne ŞS.* 242, s.72a.

İncelenen dönemde itibariyle, çarşının 1811 ve 1827 yıllarında olmak üzere iki defa büyük yangınlardan⁵⁰² etkilendiği görmekteyiz. 1811 yılındaki yangında, sonradan *Direk Çarşısı* olarak tabir edilecek olan Ali Paşa Çarşısı'nın yanındaki *Daire-i Sütûn* denilen çarşı, Ali Paşa Camii ve çevresi ile Ali Paşa Çarşısı'nın kapıları ile dış duvarındaki dükkânlar yanmış ise de alevlerin çarşının içine pek giremediği anlaşılmaktadır⁵⁰³. İki yıl sonra 1813'de, 2.431.142 akçe masraf ile tamamlanan tamiratın ücreti ise vakıf gelirlerinden karşılanmıştı⁵⁰⁴.

23 Temmuz 1827 Pazartesi gecesi vuku bulan yangında, Ali Paşa Çarşısı'nın üç tarafındaki ahşap dükkânlar ve *Direk Çarşısı* tamamen yanmıştır. Yangının etkisiyle çarşının bazı kubbe kurşunları erimiş, çarşı kapıları zarar görmüştür. Dükkânlar hariç olmak üzere Ali Paşa Çarşısı'nın gördüğü zarar 14.000 kuruş olarak hesaplanmıştı⁵⁰⁵.

Selimiye Arastası: Sultan III. Murad tarafından Selimiye Camii Evkafı'na irat getirmesi amacıyla Mimar Davut Ağa'ya yaptırılmıştır. Selimiye Camii'nin sağ tarafındaki yamaçta bulunan çarşı, 255 metre uzunluğa sahip olup 124 dükkândan müteşekkildir. *Büyük Arasta* ve daha ziyade ayakkabıcı esnafının olması nedeniyle *Haffaflar Çarşısı* olarak da bilinirdi⁵⁰⁶.

Arasta'da, esnafının her sabah dükkânını açmadan önce altında toplanıp dua ettiği ve bazı esnaf törenlerin düzenlendiği *Dua Kubbesi* de bulunmaktadır⁵⁰⁷.

Direk Çarşısı: Döneme ait arşiv belgelerinde *Daire-i Sütûn Çarşısı* ve *Yeni Çarşı*⁵⁰⁸ olarak da geçmektedir. Ali Paşa Çarşısı'nın güneyinde bulunan İğneciler, Balıkpazarı kapılarının açıldığı,⁵⁰⁹ 80 dükkânlı bir çarşıdır⁵¹⁰. Ali Paşa Camii, çarşının içinde kalmaktadır. Çoğu zaman Ali Paşa Çarşısı ile birlikte ele alınır.

⁵⁰² Büyük yangınlardan hariç olmak üzere, 20 Ocak 1835 günü saat dört buçukta, Ali Paşa Çarşısı'nda kâin Saraçlar içinde vaki Çubukçu dükkânında zuhur eden ateş birden yayılmışsa da esnafla birlikte Asakir-i Mansure-i Muhammediye askerlerinin gayretiyle kısa sürede söndürülmüştü. Bu yangından sadece 5 bab dükkân muhterik olmuştu. BOA., HAT., 1337-52153. H.20 Ramazan 1250/M.20 Ocak 1835.

⁵⁰³ “*Daire-i Sütûn tabir olunan çarşı ve merhûm Ali Paşa'nın bina eylediği câmi'-i şerîf ve musluklar ve kenefler ve sütûn-ı mezkûrun daire-i mezkûre küşâde demir kapı nezdinde ve diğer demir kapı muhterik ve altı aded kemerin ve dahi kurşunları eriyüb ve sükk-ı mezkûru nısfına kadar ciyneyüb bu veçhile mahall-i mezkûrun müceddeden binâ ve inşâ'ya muhtaç olduğu*”. *Edirne ŞS.* 292, s.27a. H.Gurre-i Recep 1226/M.22 Temmuz 1811.

⁵⁰⁴ Tamirat sonrası muayene defteri için bkz. *Edirne ŞS.* 301, s.4a. H.29 Recep 1228/M.28 Temmuz 1813.

⁵⁰⁵ *Edirne ŞS.* 343, s.10b-11a. H.07 Muharrem 1243/M.31 Temmuz 1827.

⁵⁰⁶ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.248.

⁵⁰⁷ O. Aslanapa, *a.g.e.*, s.111.

⁵⁰⁸ BOA., C.EV., 18-895. H.05 Safer 1214/M.09 Temmuz 1799. Ali Paşa Çarşısı haricinde, aşağı kapısında bulunan Yeni Çarşı içindeki Cedid Ali Paşa Camii'nin hitabeti cihetiyle.

⁵⁰⁹ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/II, s.930; O.N. Peremeci *a.g.e.*, s.85.

⁵¹⁰ BOA., HAT., 740-35046. H.1242/M.1827.

Geneli ahşap yapılı dükkânlardan oluşan Direk Çarşısı, 1811 ve 1827 yıllarında iki defa yanarak harap olmuş, alevler taş yapılı Ali Paşa Çarşısı'nın içine girememişse de Ali Paşa Camii'ne, çarşının kurşun çatısına ve demir kapılarına zarar vermişti⁵¹¹.

Bâtpazarı (Bitpazarı): *Bâtpazarı Çarşısı* olarak da geçmektedir. Ali Paşa Çarşısı'nın batısında, Direk Çarşısı yanında idi. Adından anlaşılacağı üzere pazarın temelini, eski eşya alım satımı yapan dükkânlar teşkil etmekteydi. 1827 yılında 23 adet eskici dükkânının yanı sıra çeşitli esnaf gruplarına ait 150 dükkân bulunmaktaydı⁵¹².

Pazarcılar Çarşısı: Eski Camii ve Selimiye Camii'nin arasında Yediyolağzı adı verilen bölgededir. Dükkânlar, Ekmekçizde Ahmed Paşa'nın inşa ettiği Pazarcılar İçi Sebili etrafında kümelenir⁵¹³. 1788 yılında, bu çarşıda bulunan iki kepenk bir bâb pazarcı dükkânı, 105 kuruşa el değiştirmektedir⁵¹⁴.

Bakkallar Çarşısı: Üç Şerefeli Camii yanında idi. *Bakkallar Sukku* şeklinde geçtiği gibi *Sıra Bakkallar* olarak da anılmaktaydı⁵¹⁵. Mülk satışlarından anladığımız kadarıyla geneli itibarıyla sahipleri gayrimüslim ahali idi. 1788 yılında, iki kepenk bir bâb bakkal dükkânının 400 kuruşa satıldığı göz önüne alınırsa rağbet gören bir yer olduğunu ifade etmek mümkündür⁵¹⁶.

Ağaç Pazarı: Üç Şerefeli Camii'nin batısında, Edirne Kalesi'nin Topkapısı önündeydi. İncelediğimiz dönemde, Gazi Hoca Mahallesi sınırları içinde olduğu görülmektedir. Bulunduğu arsası ise Gazi Hoca Evkafı'na dâhildir. Daha ziyade hasırcı, keresteci, doğramacı gibi esnaf gruplarının bulunduğu alandır. Mülk satış kayıtlarına göre nispeten ucuz bir bölge olup hane ve dükkânların iç içe geçtiği bir görünüm sergilemektedir⁵¹⁷.

Saraçlar Çarşısı: Saraçhane Köprüsü'ne adını veren saraçlar, 1594 yılından önce köprünün Saray yönünde, köprübaşından Saray Hamamı'na kadar olan alanda bulunurken, 1594'ten sonra Hacı Alemüddin Camii civarına taşınmışlardı⁵¹⁸. Bu bölgede kurdukları Saraçlar Çarşısı'nın arsası da Hacı Alemüddin Evkafı'ndandır. 1794

⁵¹¹ *Edirne ŞS.* 292, s.27a. H.Gurre-i Recep 1226/M.22 Temmuz 1811; *Edirne ŞS.* 343, s.10b-11a. H.07 Muharrem 1243/M.31 Temmuz 1827.

⁵¹² BOA., HAT., 740-35046. H.1242/M.1827.

⁵¹³ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.272.

⁵¹⁴ *Edirne ŞS.* 226, s.53a. H.29 Rebiülevvel 1202/M.08 Ocak 1788.

⁵¹⁵ *Edirne ŞS.* 286, s.26b. H.17 Muharrem 1222/M.27 Mart 1807.

⁵¹⁶ *Edirne ŞS.* 228, s.20b. H.29 Zilkadde 1202/M.31 Ağustos 1788.

⁵¹⁷ *Edirne ŞS.* 228, s.10b. H.05 Şevval 1202/M.09 Temmuz 1788.

⁵¹⁸ A. Hibri Efendi, *a.g.e.*, s.16; A.Yiğit, *a.g.e.*, s.95.

yılında çarşıda bulunan arsası vakıf, binası şahıs mülkü olan iki kepenk bir bâb terzi dükkânı 100 kuruşa el değiştirmişti.⁵¹⁹

Buraya kadar anlatılanlar dışında incelediğimiz dönemde ismen tespit edilebilen çarşı ve pazarlar şunlardır: Üç Şerefeli Camii civarında Karanfiloğlu Çarşısı⁵²⁰, Muradiye’de Küçük Pazar⁵²¹, Süleymaniye’de Küçük Pazar⁵²², Ali Paşa Çarşısı üst kapısı civarında Ketenciler Çarşısı⁵²³, Eski Camii civarında Mücellidler Çarşısı⁵²⁴, Üç Şerefeli Camii civarında Mumcular Çarşısı⁵²⁵.

1.6. Köprüler ve Suyolları

Üç nehrin birleştiği alanda kurulu Edirne’de, köprülerin ve şehrin içme suyunu sağlayan su yollarının münhasıran ele alınması elzemdir. Nitekim Meriç, Tunca ve Arda nehirleri üzerine kurulan köprüler, şehrin mahallelerini birbirine bağladığı gibi Anadolu’yu Avrupa’ya bağlayan ana yol güzergâhının da önemli geçiş noktalarıdır. Herhangi bir şekilde bu köprülerin tahrip olması veya geçişin kapanması sadece Edirne’yi değil Devlet-i Aliyye’yi ilgilendirir niteliktedir.⁵²⁶

Edirne’nin içme suyu ihtiyacını karşılayan Mimar Sinan yapısı su yolları ise, eserin kendisi, Edirne’ye etkisi ile birlikte Osmanlı şehirciliğinin önemli emsallerindendir. Burada alt başlıklar halinde Edirne’nin köprüleri ile ilgili konulara değinildikten sonra şehrin içme suyu sistemi ve bunun mahallere dağıtılmasıyla ilgili bilgilere yer verilecektir.

1.6.1. Köprüler

Edirne fethedildiği tarihte, biri Gazi Mihal Köprüsü yerinde, diğeri Yıldırım Köprüsü yerinde olmak üzere sadece iki adet taş köprü mevcuttu⁵²⁷. Şehrin büyüyerek köprü ihtiyacının artmasının yanı sıra yüzyıllar içinde nehirlerin değişen yatakları,

⁵¹⁹ *Edirne ŞS.* 242, s.60b. H.23 Muharrem 1209/M.20 Ağustos 1794.

⁵²⁰ S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.408.

⁵²¹ *Edirne ŞS.* 226, s.47a. 07 Rebiülevvel 1202/M.17 Aralık 1787.

⁵²² *Edirne ŞS.* 228, s.14a. H. 21 Şevval 1202/M.25 Temmuz 1788.

⁵²³ *Edirne ŞS.* 225, s.58b, 59a-b. H.11 Cemaziyelevvel 1202/M.18 Şubat 1788.

⁵²⁴ S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.187.

⁵²⁵ Mumcular Kethüdası İbrahim Ağa ibn Süleyman’ın terekesine göre Mumcular Çarşısı’nda, bir bab mumcu dükkânı 12.600 akçe idi. *Edirne ŞS.* 241, s.68a-b. H.17 Zilkadde 1207/M.26 Haziran 1793.

⁵²⁶ Edirne konumu gereği sefer, menzil ve ticaret yolları güzergâhındaki önemini köprüler üzerinden sağlamaktadır. Dolayısıyla, özellikle Ordu-yı Hümayun’un batı seferleri öncesinde yol güzergâhındaki köprü ve kaldırımların tamir ve bakımı sürekli olarak yapılmaktaydı. Edirne Şer’iyye Sicillerinde, seferler öncesinde bu konuda yayınlanmış onlarca Hatt-ı Hümayun suretine rastlamak mümkündür.

⁵²⁷ Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s.67.

kollara ayrılmaları, kış ve bahar mevsimlerinde görülen su seviyesindeki artışlar ve en önemlisi, nehir taşkınları nedeniyle mevcutların tamir edilerek yeni köprülerin yapımına ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenlerle Osmanlılar zamanında, devralınan iki taş köprüye ilave olarak yedi tane daha taş köprü inşa edilmiştir.

Taş köprülerin dışında, Edirne’de tamamının net olarak yerlerini tespit edemesek de birkaç tane daha ahşap köprünün varlığı da bilinmektedir. Burada, yapım tarihlerine göre kronolojik olarak kâgir köprüler hakkında bilgi verildikten sonra arşiv belgelerinde rastlayabildiğimiz kadarıyla ahşap köprülere de yer verilecektir.

Gazi Mihal Köprüsü: *Taş Köprü* olarak da bilinir. II. Abdülhamid zamanındaki onarıma binaen *Hamidiye Köprüsü* şeklinde de anılmıştır. Bazı kaynaklarda, Seferşah ve Yıldırım Köprüleri de dâhil edilerek üç ayrı köprünün birden Gazi Mihal Köprüsü olarak zikredildiği de görülür⁵²⁸.

Şehrin batısında, Tunca Nehri üzerinde yer alan köprü esasının, Roma dönemine kadar indiği kabul edilir. Edirne’de birçok vakıf eseri bulunan Gazi Mihal Bey tarafından 1402 yılında yaptırılan kapsamlı onarım nedeniyle Gazi Mihal Köprüsü olarak anılmaktadır. 1640 yılında Kemankeş Kara Mustafa Paşa tarafından tamirat masrafı karşılanan köprü,⁵²⁹ 1752 depreminde de zarar görerek onartılmıştı. 1900 yılında harap halde olan köprü, II. Abdülhamid’in emriyle İtalyan ustalar tarafından temellerinden itibaren yenilenmiştir. 16 gözü bulunan köprü, 184 metre uzunluğunda 5,9 metre genişliğindedir⁵³⁰.

Yıldırım Köprüsü: Gazi Mihal Köprüsü’nün devamında Yıldırım semtinin girişinde bulunur. Önceleri, Tunca Nehri bu bölgede ikiye ayrılır ve taşkın zamanlarında bölge sular altında kalırdı. Günümüzde belli zamanlarda su gören köprü esasının, Gazi Mihal Köprüsü ile birlikte Osmanlılardan önce yapıldığı kabul edilir⁵³¹.

Ahmet Bâdî Efendi, Yıldırım ve Gazi Mihal Köprüleri arasına 1601 yılında yapılan Seferşah Köprüsü ile birlikte üç köprüyü tek yapı olarak değerlendirir⁵³². 9

⁵²⁸ Altay Bayatlı, *Edirne Taş Köprüleri*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2015, s.30.

⁵²⁹ A.Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.50.

⁵³⁰ Semavi Eyice, “Gazi Mihal Köprüsü”, *TDVİA.*, C.XIII. İstanbul, 1996, s.461.

⁵³¹ Ahmed Bâdî Efendiye göre Gazi Mihal Köprüsü ile birlikte, Yıldırım Köprüsü de Bizans İmparatorlarından Mihael Paleologos döneminde yapılmıştır. Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I. s.329-330.

⁵³² Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I. s.329-330.

gözlü, 125 metre uzunluğundaki köprü 1420, 1544, 1640 ve 1757 tarihlerinde tamirat görmüştür⁵³³.

Saraçhane Köprüsü: *Şehâbeddin Paşa Köprüsü* olarak da bilinir. Tunca üzerinde Sarayıçi’ni güneyden bağlayan 10 gözlü köprü, H.855 (M.1451/1452) tarihinde II. Murad’ın vezirlerinden Şehabaddin Paşa tarafından yaptırılmıştır⁵³⁴. Sarayı Hümayun tarafında önceden Saraçhane çarşısı olduğu için köprü bu isimle anılmaktadır.

Örfî Tarihi’nde yazdığına göre H.1113 (M.1701/1702)’de bir Cuma namazından sonra devlet ricali alay ile köprüden geçtikten sonra köprü orta kemerinden yıkılmış ve aynı sene tamir edilmiştir⁵³⁵. 120 metre uzunluğundaki köprünün eni 5 metredir. Mihrap biçiminde kitabe köşkü ve bunun karşısında korkuluklu bir dinlenme sekisi vardır⁵³⁶.

Bönce Köprüsü: Zaman içinde *Fatih, Has Bahçe, Cephanelik* ve *Süvari Köprüsü* olarak da isimlendirilmiştir. Adalet Kulesi’nin hemen yanındaki köprü, 3 gözlü, 34,2 metre uzunluğunda ve 4,4 metre genişliğindedir⁵³⁷.

Fatih Köprüsü adından hareketle Fatih Sultan Mehmed Han zamanında yapıldığı tahmin edilse de⁵³⁸ Ahmed Bâdî Efendi “*Saray-ı Hümayun’a [Bönce kaynağından] su isâle etmek için Sultan Süleyman Han iradesiyle inşa olunmuştur*”⁵³⁹ demektedir. Yine Rifat Osman’ın *Edirne Sarayı* adlı eserinde geçen “*Sepetçiler nam-ı diğerle Bönce köprüsü (Bostancıbaşı kasrı civarında ahşap köprüdür)*”⁵⁴⁰ ibaresi civardaki başka bir köprü nedeniyle isim karışıklığı ihtimalini de akla getirmektedir.

Yeni İmaret Köprüsü: *Sultan Bayezid Köprüsü* olarak da bilinir. Tunca üzerinde, Gazi Mihal ve Saraçhane köprüleri arasındadır. Şehri, Yeni İmaret semtine bağlayan köprüdür. II. Bayezid Külliyesi ile aynı yıl (1488) yapılmıştır⁵⁴¹. 6 kemerli olarak Tunca Nehri’nin yatağına yapılmışsa da zamanla nehir iki kola ayrılınca ortada kalan adaya *Yalnızgöz (Tekgöz) Köprüsü* (1567-1570) yapılmış, akabinde taşkınlar ortada kalan adayı da içine alınca 1611–12 yıllarında da bu iki köprüyü bağlayan

⁵³³ Tamir kitabeleri için bkz. O. Onur, *Edirne Kitabeler*, s.160-161.

⁵³⁴ A.Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.50.

⁵³⁵ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.328.

⁵³⁶ S. Eyice, “Edirne, Mimarî” *TDVİA*, s.438.

⁵³⁷ S. Eyice, “Edirne, Mimarî” *TDVİA*, s.438.

⁵³⁸ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.85; Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s.68.

⁵³⁹ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.327.

⁵⁴⁰ Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, s.57.

⁵⁴¹ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.83-84.

üçüncü bir ilave yapılmıştır. Bu üç köprü, tek bir köprü olarak görülse de 3 ayrı döneme ait, 3 farklı köprüyü ihtiva eden bir yapıdır⁵⁴².

Kanunî Köprüsü: *Saray Köprüsü* olarak da bilinir. Sarayıçi bölgesine geçişte şehir tarafındaki ilk köprüdür. Kanunî dönemi eserlerinden olup 4 gözlü ve 60 metre uzunluğundadır⁵⁴³.

Seferşâh Köprüsü: Tunca Nehri üzerinde Gazi Mihal Köprüsü ile Yıldırım Köprüsü arasındadır. Yakınındaki Seferşah Türbesi'nden adını alan köprü, 2 gözlü olup 457 metre uzunluğundadır.

Bugün toprak altında kalan yapı, Tunca Nehrinin ikiye ayrıldığı bölgede suyu karşılayıp iki yanındaki köprülere dağıtan bir set görevi görmesi nedeniyle *Mustafa Paşa Seddi* olarak da bilinir. Çoğu zamanda Gazi Mihal Köprüsü'nden ayrı bir yapı olarak görülmez. H.1010 (M.1601/1602) yılında 2 kemerli olarak inşa edilmesi⁵⁴⁴ ve kitabesindeki⁵⁴⁵ ifadelerle göre ayrı bir köprü olarak ele alınmasının daha uygun olacağı değerlendirilmiştir⁵⁴⁶.

Tunca Köprüsü: Şehrin güneyinde, Tunca Nehri üzerindedir. *Ekmekçizade Ahmed Paşa Köprüsü*, Meriç Köprüsü yapıncaya kadar *Cisr-i Cedit (Yeni Köprü)* daha sonra *Cisr-i Atik (Eski Köprü)* olarak da adlandırılırdı.

1607–1615 yılları arasında Edirneli Defterdar Ekmekçizade Ahmed Paşa tarafından inşa ettirilmiştir. Şehri, Karaağaç civarına bağlayan ilk taş köprüdür. Bu köprü'nün yerinde Hibrî Efendi'nin yazdığına göre yine Cisr-i Cedit olarak adlandırılan başka bir ahşap bir köprü de bulunmaktaydı⁵⁴⁷.

Sultan Ahmed Camii'nin mimarı olan Sedefkâr Mehmed Ağa tarafından 10 kemerli ve 140 metre uzunluğunda inşa edilmiştir⁵⁴⁸. 1947'de yıkılan kemerleri önce ahşap, sonra çelik gövde ile ikmal edilmiş, 2008 yılında aslına uygun olarak restore edilmiştir⁵⁴⁹.

⁵⁴² Semavi Eyice, “Bayazıt II Köprüsü”, *TDVİA*, C.VI, İstanbul, 1992, s.50; A.Bayatlı, *a.g.e.*, s.56-61.

⁵⁴³ Ahmed Bâdî Efendi, *a.g.e.*, C.I/I, s.327; S. Eyice, “Edirne, Mimarı” *TDVİA*, s.438.

⁵⁴⁴ A.Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.50.

⁵⁴⁵ “Mustafa Paşa Vezir-i A'zam Ol Âlî-nejâd/Kim Vücudun Aleme Allah İn'am Eyledi/Mülk-i Osmaniye Tamir Etmeye Sa'y eyleyip/Her Diyarın Nazmına Lillâh İkdâm Eyledi/İşidüp Cisr-i Mihal'e Kesr-i Noksan İrdiğin/Kesrini Cebreyleyip Noksanın İtmâm Eyledi/Oldu Bu Cisr-i Sevap Encâma Tarihi Tamam/Mustafa Paşa Bu Âlî-Cisr-i İhkâm Eyledi” O. Onur, *Edirne Kitabeler*, s.162.

⁵⁴⁶ A. Bayatlı, *a.g.e.*, s.72-76.

⁵⁴⁷ A.Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.51.

⁵⁴⁸ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s. 80-81.

⁵⁴⁹ A. Bayatlı, *a.g.e.*, s.77-87.

Meriç Köprüsü: Zaman içinde *Sultan Mecid*, *Mecidiye*, *Abdülmecid*, *Cisr-i Cedid (Yeni Köprü)*, *Cisr-i Sani*, *Dış Köprü* ve *Mahmudiye* olarak da anılmıştır. Meriç Nehri üzerinde bulunan köprü, Tunca Köprüsü'nden geçildikten sonra Karaağaç civarı ile bağlantıyı sağlar.

Kitabelerinden anlaşıldığına göre, II. Mahmud tarafından H.1249 (M.1833/1834) yılında inşasına karar verilerek bir kısım işleri⁵⁵⁰ yapılan köprünün asıl inşasına I.Abdülmecid döneminde, H.1258 (M.1842/1843) yılında başlanabilmiş ve H.1263'de (M.1846/1847) tamamlanmıştır⁵⁵¹.

12 kemerli, 220 metre uzunluğunda ve 7 metre genişliğindeki köprünün, 11 tane boşaltma gözü, tarih köşkü ve tarih köşkünün karşısında seyir balkonu bulunmaktadır⁵⁵².

Cisr-i Sani (İkinci Köprü): Buraya kadar anlatılan köprüler daha ziyade taş köprüler olup incelediğimiz dönemde belgelere en fazla yansıyan köprü, Meriç Köprüsü'nün yerinde bulunan ve *Cisr-i Sâni*,⁵⁵³ *Cisr-i Kebîr*,⁵⁵⁴ *Cisr-i Hacegân*⁵⁵⁵ olarak anılan ahşap köprüdür⁵⁵⁶. Tosyevizade Doktor Rifat Osman'ın, köprünün XVIII. yüzyıla ait çizimini bir konak tavanından istinsah ederek yayımladığına göre, köprü 18 gözlü olup orta açıklığı bir hayli geniştir⁵⁵⁷.

Cisr-i Sâni'nin, 1787 yılında şiddetli geçen kış ve taşkın nedeniyle zarar gören altı adet asma gözünden iki gözü, tamamen yıkılmış olup buzlukları ve *mane* döşemelerinin ekserî harap olması nedeniyle geçişe müsait olmadığı anlaşılmaktadır. Rumeli'nin “*sol kol tarîk-i caddesi*”nde olması dolayısıyla önemine binaen bir an evvel

⁵⁵⁰ İlerleyen sayfalarda, Cisr-i Sâni başlığı altında detaylarına değinileceği üzere, kâğıt Meriç Köprüsü inşa edilmeden önce aynı yerde ahşaptan yapılmış *Cisr-i Sâni* adlı bir köprü bulunmaktaydı. Dolayısıyla II. Mahmud'un 1831 yılındaki Edirne ziyaretinde gayet sağlam bir şekilde yenilenmesini istediği köprü daha sonra Meriç Köprüsü adını alacak olan Cisr-i Sâni'dir. II. Mahmud döneminde köprü ayaklarından başlanarak kâğıt olarak yenilenmeye başlanan köprünün, tamamen taştan olarak bitirilmesi ise 1847 yılını bulacaktır.

⁵⁵¹ Köprünün kitabesi ve düşürülen tarihler için bkz. Ahmed Bâdi Efendi, *a.g.e.*, C.I/I. s.332-333; O. Onur, *Edirne Kitabeleri*, s.155.

⁵⁵² O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s. 81-82.

⁵⁵³ *Edirne ŞS.* 223, s.2b. H.16 Receb 1201/M.04 Mayıs 1787; *Edirne ŞS.* 301, s.61b. 13 Rebiyülevvel 1230/M.23 Şubat 1815.

⁵⁵⁴ *Edirne ŞS.* 223, s.8b. H.19 Ramazan 1201/M.05 Temmuz 1787.

⁵⁵⁵ *Edirne ŞS.* 223, s.82a. H.11 Cemaziyülevvel 1202/M.18 Şubat 1788.

⁵⁵⁶ Bazı yayınlarda bu ahşap köprünün adı, *I. Murad Köprüsü*, *Meriç Köprüsü*, *Demirtaş Köprüsü*, *İkinci Köprü* olarak da geçmektedir. Bkz. Çevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, TTK. Yay., Ankara, 1975, s.190; A. Bayatlı, *a.g.e.*, s.89.

⁵⁵⁷ Tosyevizade Doktor Rifat Osman, “Edirne Nehirleri”, *Millî Mecmua*, Sene:5, Numara: 98, 1927, s.1580.

tamirata başlanması talep edilmiştir⁵⁵⁸. Köprünün keşf ve muayene edilmesinden⁵⁵⁹ sonra 9.244 kuruş tutan masrafı Sadrazam Vekili Yusuf Paşa tarafından üstlenilerek tamirat tamamlanmıştır⁵⁶⁰.

Ahşaptan mebni *Cisr-i Sâni*'nin 1795 yılında kışın şiddetiyle tahrip olduğu görülmekte ise de⁵⁶¹ tamiratın gerçekleştiğine dair herhangi bir bilgi ve belgeye rastlamak mümkün olmadı. Nitekim bu tamirat Edirne Âyânı Eyüp Ağa'ya ihale ve tefviz edilmiş ise de Eyüp Ağa'nın bir müddet sonra azledilmesi nedeniyle tamirata başlanamaması kuvvetle muhtemeldir⁵⁶². Zaten tamir edilemediği anlaşılan köprü, 1798 yılındaki taşkından daha fazla etkilenerek sekiz gözü birden yıkılmış, köprü enkazı dahi nehirde dağılmıştır. Aynı taşkın sebebiyle, Arda Nehri üzerindeki bulunan bir diğer ahşap köprü *Cisr-i Sâlis (Üçüncü Köprü)*'in de tamamen yıkılması, Edirne ahalisini topyekûn duçar etmiştir. Çıkan fermanda, tamiratın mevsimi değilse dahi bir an evvel işe mübaşeret edilmesi, başta Edirne Kadısı ve Edirne Bostancıbaşı Mustafa Ağa olmak üzere ilgililere bildirilmiştir⁵⁶³. Ada tarafı olarak tabir edilen sığ alanda, dökme demirler içine 16 zirâ (12 m.) uzunluğundaki çapa misüllü battal sütunlar ile sağlı sollu desteklenen köprünün tamir masrafı 22.443 kuruş tutmuştur⁵⁶⁴.

Taşkınlardan sürekli zarar gördüğü anlaşılan *Cisr-i Sani*, 1813 ve 1815 yıllarında vuku bulan taşkınlardan da etkilenmiştir. 1813 taşkınında 2 gözü, 1815 taşkınında 5 gözü tamamen yıkılarak,⁵⁶⁵ köprü kullanılmaz hâle gelmiştir.

1813 taşkınında ahalinin yaz-kış demeden sal ve kayıklarla nehri geçmek zorunda kalmasının kazalara sebebiyet verdiği de görülmektedir. Bu tamiratta, 86.383 kuruş tutan tamir masrafının yüksekliği nedeniyle Edirne kazasının dışında Edirne'ye muzafe kazalara da *imdad ve iane* babında masrafın pay edilerek Edirne kaza merkezinin yükünün azaltılmaya çalışıldığı görülür⁵⁶⁶. Bu tamiratta ihtiyaç duyulan

⁵⁵⁸ *Edirne ŞS.* 223, s.2b. H.16 Receb 1201/M.04 Mayıs 1787.

⁵⁵⁹ *Edirne ŞS.* 223, s.7b-8a. H.15 Şaban 1201/M.02 Haziran 1787.

⁵⁶⁰ *Edirne ŞS.* 223, s.8b. H.19 Ramazan 1201/M.05 Temmuz 1787; *Edirne ŞS.* 223, s.82a. H.11 Cemaziyülevvel 1202/M.18 Şubat 1788.

⁵⁶¹ *Edirne ŞS.* 245, s.12b. H.21 Safer 1210/M.06 Eylül 1795.

⁵⁶² *Edirne ŞS.* 250, s.15b-16a. H.05 Rebiyülevvel 1210/M.19 Eylül 1795; *Edirne ŞS.* 253, s.32a-34a. H.05 Cemaziyülahir 1212/M.25 Kasım 1797.

⁵⁶³ *Edirne ŞS.* 256, s.46b-47a. H.13 Cemaziyelahir 1213/M.22 Kasım 1798.

⁵⁶⁴ *Edirne ŞS.* 256, s.51a-b. H.01 Receb 1213/M.09 Aralık 1798; *Edirne ŞS.* 260, s.45a-b. H.19 Cemaziyülahir 1214/M.18 Kasım 1799.

⁵⁶⁵ *Edirne ŞS.* 301, s.61b. H.13 Rebiyülevvel 1230/M.23 Şubat 1815.

⁵⁶⁶ *Edirne ŞS.* 301, s.3a. H.17 Rebiyülahir 1228/M.19 Nisan 1813.

çiviler için ise uygun demir Edirne’de bulunamadığından Samako’dan getirilmek durumunda kalınmıştır⁵⁶⁷.

II. Mahmud’un Edirne’yi ziyaret ettiği Haziran 1831’de Cisir-i Sani’nin yine bakımsız ve taşkınlardan harap olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim II. Mahmud’un 10 günlük Edirne’de ikameti sırasında tamirini irade ettiği birçok yapı arasında Cisir-i Sani de bulunmaktadır⁵⁶⁸.

II. Mahmud’un Edirne’den ayrılmasının ardından Cisir-i Sani için gerekli keşfin yapılarak neticenin 07 Temmuz 1832 tarihli yazıyla Padişah’a arz edildiği görülür. Buna göre; mimarlar Todor, Acı Milo ve Deli Kosta, köprü ayaklarının sandık, kazık ve rıhtım yöntemleriyle üç ayrı şekilde yapmanın mümkün olduğundan bahisle ne suretle yapılmasının lazım geldiği hakkında ferman talep etmişlerdir. Çirmen Mutasarrıfı Hüseyin Paşa’nın konuyla ilgili kaimelerini de inceleyen II. Mahmud, köprünün “*gayet metin ve müstahkem yapılması lazımeden olmağla*” ibaresini düşerek Hüseyin Paşa’nın, köprünün “*daha pâyidâr olacağı*” gerekçesiyle önerdiği sandık usulüyle köprü ayaklarının kâgir olarak yapılmasını kabul etmiştir⁵⁶⁹.

Padişah hayratından olmak üzere Çirmen Sancağı Kaymakamı Ahmed Ağa’ya ihale ve tevfiz kılınan köprü inşası, 1833’de Çirmen Sancağı Mutesellimi Havacegân-ı Divan-ı Hümayundan Mahmud Edhem Efendi’ye devredilmiştir. Bu devir sırasında, o güne kadar yapılan işler ile devredilen malzemeler de kayda geçirilmiştir. Yapılan bu keşf ve muayeneye göre daha ziyade köprü ayakları ve rıhtımların tamir edildiği anlaşılmaktadır⁵⁷⁰.

Tamiratın başladığı tarihten, 01 Nisan 1833 tarihine kadar Darphane-i Amire’den köprü masrafları için 525.000 kuruş ödendiği görülmektedir. Tamiratının tamamlanması için talep edilen toplam tutarın ise 2627 kese 42 kuruş gibi bir rakama ulaşması üzerine, 150.000 kuruş daha verilerek tamiratın bitirilmesi talep edilmiştir⁵⁷¹. Bunun üzerine, “ihyâ edilen Cisir-i Sani ebniyesinin hüsn-i hitam bulduğu” Edirne Mutesellimi Edhem Efendi tarafından Padişah’a arz edilmiştir⁵⁷². Dolayısıyla Cisir-i

⁵⁶⁷ Cisir-i Sani tamiratında kullanılmak üzere buyruldu ile istenilen 15.400 kıyye demirin, Samako madeninden verilmesi hakkında bkz. BOA., C.,NF.,1-34. H.09 Şaban 1228/M.07 Ağustos 1813.

⁵⁶⁸ Takvim-i Vekayi’nin yayınlanan ilk sayısının ilk sayfasında yer alan bu gezinin detayları için bkz. *Takvim-i Vekayi*, Yıl 1247, defa 1, s.1-2.

⁵⁶⁹ BOA., HAT., 595-29201. H.08 Safer 1248/M.07Temmuz 1832.

⁵⁷⁰ *Edirne ŞS.* 354, s.37a. H.22 Şevval 1248/M.14 Mart 1833.

⁵⁷¹ BOA., HAT., 596-29240. H.11 Zilkade 1248/M.01 Nisan 1833.

⁵⁷² BOA., HAT., 595-29165.H. 1249/M.1834.

Sani'nin köprü ayakları sandık usulü üzere kâgir olmak üzere yenilenmiş ise de maddî sıkıntılar nedeniyle yürüyüş yolu bir müddet daha ahşap olarak kalmıştır.

II. Mahmud döneminde son olarak 1839 baharında Cîsr-i Sani'nin tamir ve ikmaline çalışıldığı görülmektedir⁵⁷³. Bu tamiratta, Kaleiçi'ndeki yıkılmaya yüz tutan Arabacılar Kışlasına ait taşlar Edirne Eyaleti Müşiri Vezir Mehmed Emin Paşa'nın emriyle köprü bölgesine taşınarak, köprü inşaatında kullanılmışlardır⁵⁷⁴.

Köprü'nün tamamının taştan yapılarak Cîsr-i Cedid (Yeni Köprü) ve daha sonra Meriç Köprüsü adını alması ise I. Abdülmecid zamanında gerçekleşecektir.

Cîsr-i Salis (Üçüncü Köprü): Bu köprü'nün varlığını, tamiratı nedeniyle yapılan yazışmalardan öğrenebilmekteyiz. Adına ilk defa 1762 yılına ait tamirat yazışmalarında rastlayabildiğimiz köprü, ahşaptan yapılmış olup Arda Nehri üzerinde, Edirne kaza merkezine yakın bir konumdaydı⁵⁷⁵. 120 zira' (90 m.) uzunluğundaki köprü'nün, 1798 yılındaki taşkından etkilenecek *külliyen münhedim* olmuştu⁵⁷⁶.

1.6.2. Su Yolları

Edirne'nin içme suyu (mâ-i lezîz) ihtiyacını karşılayan ana yapı, Kanunî Sultan Süleyman devrinde 1530 yılında yapılmıştır; bu su yolları, Haseki Hürrem Sultan adına Mimar Sinan tarafından inşa edilmişti⁵⁷⁷. Bu nedenle *Hasekî Suyu* ve kaynak yerine binaen *Taşlı Müsellim Su Yolları* olarak da anılır⁵⁷⁸. Su şebekesine, zaman içinde başka kaynaklardan da ilaveler yapılarak toplam 2.000 küsur çuvaldız (dakikada 4,3 tondan fazla) mikyasında su, şehre getirilmişti⁵⁷⁹.

Edirne su yolları, şehrin 25 km. kuzeydoğusunda bulunan Taşlı Müsellim ve Sinanköy (Pravadi) civarındaki su kaynaklarının toplanarak şehre getirilmesiyle oluşur. Bu yolların Taşlı Müsellim kolu 15 km., Sinanköy kolu 6 km. uzunluğundadır. İki kol Küçükdöllük köyünün kuzeydoğusunda birleştikten sonra 20 km. daha yol yaparak

⁵⁷³ Cîsr-i Sani ebniyesi için istenilen araba ve amelenin verildikleri yerler için bkz. BOA. C..NF., 41-2021. H.1254/M.1838-1839.

⁵⁷⁴ Edirne ŞS. 361, s.81a.H. 05 Safer 1255/M.20 Nisan 1839.

⁵⁷⁵ BOA., C.NF., 48-2371. H.17 Rebiyülevvel 1176/M.06 Ekim 1762.

⁵⁷⁶ Edirne ŞS. 256, s.46b-47a. H.13 Cemaziyelahir 1213/M.22 Kasım 1798; Edirne ŞS. 256, s.51a-b. H.01 Receb 1213/M.09 Aralık 1798.

⁵⁷⁷ A. Hibri Efendi, a.g.e., s.52; Ahmed Bâdi Efendi, a.g.e., C.I/II, s.446.

⁵⁷⁸ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Oral Onur, *Edirne Su Kültürü: "Kadim Su" (Hasekî Suyu) : Mimar Sinan'ın Su Yolları, Su Kemerleri, Teraziler, Maksim Yerleri, Çeşme ve Sebiller*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1978.

⁵⁷⁹ Edirne Vilâyet Salnamesi, H.1319 (M.1901-1902) s.939. Su ölçü birimi olarak; 1 Çuvaldız = Saniyede 18.75 cm³ suya tekabül eder. 4 Çuvaldız=1 Masura, 4 Masura=1 Lüle'dir. 1 Lüle=Saniyede 600 cm³ su etmektedir. Başka bir deyişle, 1 Lüle su=36lt/dk. mikyasındadır.

Buçuktepe'nin altındaki Kavakkapı'dan şehre girer⁵⁸⁰. Bu iki ana kola su sağlayan kanallarla birlikte su yollarının toplam uzunluğu 45 kilometreyi bulmaktadır. 45 kilometrelik hatta, uygun eğimin sağlanması amacıyla uzunluğu 3,8 kilometreyi bulan 5 tünel, uzunlukları 20 metreden 105 metreye kadar değişen toplam 12 kemer inşa edilmiştir⁵⁸¹. Su yolları sisteminin krokisi ile kemer ve tünel mahalleri EK-12'de gösterilmektedir.

Suyun çevrilmesine sebep rakım değerlerine baktığımızda, Taşlı Müsellim kaynağında rakım 150 metre iken Sinanköy kaynağında 112 metredir. İki kolun birleştiği yerde 108 metreye düşen rakım, suyun şehre girdiği yerde 90 metredir. Şehre girdiği noktada üç ana kola ayrılan su yolları, depolar ve teraziler⁵⁸² üzerinden şehirdeki onlarca cami, han, hamam, sebil, çeşme ve haneye dağılırdı. Saray-ı Cedid'e, bu sistemden su verildiği gibi ayrıca Bönce ve Saray Akpınar mahallerinden kanallar ile de su sağlanırdı⁵⁸³. Zaman içinde, vezirler ve hayır sahipleri tarafından da yakın kaynaklarından elde edilen sular Taşlı Müsellim Su Yolu'na dâhil edilmiştir⁵⁸⁴.

İncelediğimiz dönemde Taşlı Müsellim Su Yolu'na ait rastlanılan belgeler daha ziyade su yollarının tamirâtı ve temizlenmesi ile ilgilidir. 1795 yılına ait bir ferman suretinde, su yollarının vuku bulan depremden etkilenecek bazı kemer ve kanalların tamire ihtiyaç duyduğu vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Taşlı Müsellim köyü civarındaki Saruhanlı karyesinden başlanarak su yolundaki yapıların keşf ve muayene edilmesi, akabinde tamirine başlanması emredilmiştir⁵⁸⁵. Bu Hatt-ı Hümayun suretinde geçen “*Sultân Selîm Han tâbe serâhûnun mahrûse-i mezkûreye muzâfe Saruhanlı karyesi kurbunda kârgîr kemer ile derûn-ı şehre cereyân ettirdiği su yolları*” ifadesi II. Selim döneminde de su yollarına ilaveler yapılarak ihya edildiğini göstermesi açısından mühimdir⁵⁸⁶.

⁵⁸⁰ Kâzım Çeçen, “Sinan’ın Yaptığı Su Tesisleri”, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1988, s.339-461.

⁵⁸¹ Ünal Öziş, Yalçın Arısoy, “Büyük Mimar Sinan Tarafından İnşa Edilen Edirne Su Yolları”, *II. Uluslararası Türk ve İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, 28 Nisan-2 Mayıs 1986: Bildiriler*, III. Cilt, İstanbul Teknik Üniversitesi. Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi İstanbul, 1986, s.135-144.

⁵⁸² Bu dönemde şehir merkezinde yedi adet su terazisi bulunmaktaydı. Bunlar Tophane, Zehrimar, Atik Ali, Kavakaltı, Kurşunlu Fırın, Üç Şerefeli Camii ve Eski Camii su terazileridir. Bu terazilerden günümüze ulaşan olmamıştır. Kaleiçi’nde 1903 yılında sonra inşa edilenler ise Büyük Su Terazisi, Kule Kapı Su Terazisi, Manyas Su Terazisi ve Maarif Su Terazisidir. Bkz. O. Onur, *Edirne Su Kültürü*, s.45.

⁵⁸³ Rifat Osman, *Edirne Rehnüması*, s.71-72.

⁵⁸⁴ A.Hibrî Efendi, *a.g.e.*, s.52.

⁵⁸⁵ *Edirne ŞS.* 245, s.9a. H.19 Muharrem 1210/M.05 Ağustos 1795.

⁵⁸⁶ II. Selim döneminde Selimiye Camii’nin inşası ile birlikte su yollarının da genişletildiği bilinmektedir. Bu nedenle belgede görüldüğü üzere, Kanunî döneminden sonra ilave su yolları ile ihya edilen yapılar

Daha önce H.1195 (M.1781) ve 1202 (M.1787/1788) yıllarında da tamir gören su yollarının, 1795 yılında yapılan keşfine, Edirne Âyânı Eyüb Ağa ve Hassa Mimar Halifelerinden İsmail, Edirne Şehir Mimarı, Suyolcubaşı ve kethüdaları ile vücuûh-ı ahali katılmışlardır. Keşf ve muayene defterinde, Saruhanlı köyü civarındaki su kaynağından başlanarak kemer ve kanalların tek tek kontrol edildiği görülmektedir. Mezkûr defterde geçen kemerlerin isimleri şöyledir; Hançerli Kemer, Ortakçı Kemer, Şeyhoğlu Kemer, Kayapa Kemer, Kurt Kemer, Hıdır Ağa karyesindeki Büyük Kemer, Bağçe Kemer, Ağa Hamamı Kemer ve Sarıyar Kemer⁵⁸⁷.

Saruhanlı karyesinden başlayarak, İbrahim Paşa mahallesinden sonra bulunan “savak” tamiratına ait detaylar ile biten keşf defterine göre su yollarının toplam 1.991.020 akçelik (16.591 kuruş) masrafı tespit edilmiştir⁵⁸⁸. Tamiratın aynı yıl içinde, Edirne cizyesi malından ayrılan tahsisat ile sathî bir şekilde yapıldığı anlaşılmaktadır⁵⁸⁹. Nitekim 1812 yılında yapılan başka bir keşifte, açık şekilde 1795 yılındaki tamirati tam olarak yaptırmaması nedeniyle eski Edirne âyânı müteveffa Eyüp Ağa’nın suçlandığı görülmektedir.

1812 yılında, eski tamiratın tam olarak yapılmamasının yanı sıra aşırı yağmurlar ve kışın şiddetli geçmesi nedeniyle Saruhanlı karyesi civarında bulunan dağ seddindeki kanallar külliye çökmüştür. Sular, yakındaki sahraya akarak, bölgedeki beş dönüm arazi sular altında kalmış, ahali duçar olmuştur. Tamir masrafı ise 1795 yılına göre birkaç kat daha artarak 6.584.700 akçeye (54.872 kuruş) ulaştığı görülmektedir⁵⁹⁰.

Taşlı Müsellim Su Yolu’ndan hariç olmak üzere Saray-ı Cedid’e giden diğer su yolunda ise en son H.1172 (M.1758/1759) yılında kapsamlı bir tamirat yapılmıştı. 1798 yılı itibarıyla Saray-ı Cedid’e ve oradan Bostancı Kışlası’na devam eden kanal ve borular bir müddetten beri harap olduğundan Bostancı neferatının kaldığı kışlaya,

Sultan Selim’e izafe edilmiş olmalıdır. Nitekim birçok dönem kaynağında su yollarının Kanunî döneminde yapıldığı sabittir. Konu hakkında derlediği bilgileri toplu olarak aktaran Ahmed Bâdî Efendi’nin su yolları hakkında yazdığı şu satırlar mühimdir: “*Bu mecrâ-yı mübârek cennet-mekân Kânûnî Sultân Süleyman Hân hazretlerinin âsâr-ı hayriyyelerinden biri ve belki birincisidir ki, Peçevî ve Nişancı Paşa Târihleri beyânınca vâlide-i şehzâde-gân Hurrem Haseki Sultân için inşâ buyurmuşlardır. Mimarının Koca Mimâr Sinan olduğu da Atâ Târihi’nde mezkûrdur. Mecrâ-yı mezkûrün târih-i itmâmı olan dokuz yüz otuz altı senesinden beri Edirne ahâlisinin sebep-i ihyâsidir.*” Ahmed Bâdî Efendi, a.g.e., C.I/II, s.446.

⁵⁸⁷ Burada bazı kemer adlarının bilinenlerden farklı olarak isimlendirildiği görülmektedir. Bunun sebebi, kemerlerin çift isimle anılması olabileceği gibi mahalli isimlendirmeler ve tasvir amaçlı ifadeler nedeniyle de olması mümkündür.

⁵⁸⁸ *Edirne* ŞS. 245, s.10a-12a. H.19 Safer 1210/M.04 Eylül 1795.

⁵⁸⁹ *Edirne* ŞS. 250, s.14a. H.Gurre-i Rebiülahir 1210/M.15 Ekim 1795.

⁵⁹⁰ *Edirne* ŞS. 292, s.65a-66b. H.03 Cemaziyelevvel 1227/M.15 Mayıs 1812.

Edirne Sarayı üzerinden su gelmediği anlaşılmaktadır⁵⁹¹. Tamir bedeli ise Hassa Mimarbaşı Vekili Mustafa Ağa tarafından fazla bulunduğu için onarım yapılmayarak ertelenmiştir⁵⁹².

Şehre getirilen içme sularının, şehir içindeki dağıtımını gösteren EK-13 incelendiğinde şehir içindeki mevcut su yapıları ile yolların bakım ve onarımının başlı başına ayrı bir teşkilatlanmayı gerektirecek nitelikte olduğu görülmektedir. Bu teşkilat, başta su yolcubaşı, kethüdası ve ihtiyaca göre değişen sayılarda su yolcu neferatından oluşmaktaydı. Şehir mimarı ve diğer mimarlar eşliğinde ana su yollarının tamirinde görev aldıkları gibi şehir içindeki küçük tamirat ve bakımlarda şehir masraflarından karşılanmaktaydı.

Edirne'nin içme suyu ihtiyacını karşılayan bu yollar, kaza merkezine geldiğinde şehirdeki irili ufaklı yüzlerce dinî ve sosyal yapıya, kamu binalarına ve evlere dağıtılarak muazzam bir su kültürünü teşkil etmekteydi. Özellikle şehrin merkezî yerlerindeki büyük çeşme ve sebiller ile sayısı 300'ü geçen umumî mahalle çeşmelerinin ihya edilmesi, Osmanlı şehirciliğinin başlı başına incelenmesini gerektirecek örneklerindendir.

⁵⁹¹ *Edirne ŞS.* 256, s.28b. H.22 Safer 1213/M.05 Ağustos 1798.

⁵⁹² *BOA., C..BLD.,* 34-1655. H.25 Recep 1217/M.21 Kasım 1802.

İKİNCİ BÖLÜM

2. NÜFUS VE SOSYAL YAPI

Şehir monografi araştırmalarında nüfusun ayrıntılı olarak tespit ve tahlili, birçok sosyal, ekonomik ve askerî olayın doğru olarak yorumlanması ile problemlerin çözümüne katkı sağlayacağı bir gerçektir. Ömer Lütfi Barkan vâzih bir ifadeyle belirttiği üzere, “*memleket nüfusunun kütlesi, kesafet ve dinamizmi, harita üzerindeki yayılış ve konuş şekli, yer değiştirme imkân ve sureti, artış nisbeti, yaşlara, cinsiyete, meşguliye göre terekküp tarzı*”⁵⁹³ gibi demografik amillerin hesaba katılmadan muayyen bir devirde yaşamış olan bir cemiyetin iktisadî, içtimaî veya askerî problemlerin hakkıyla izâh edebilmek mümkün görünmemektedir.⁵⁹⁴ Bu nedenle şehir tarihi araştırmalarında demografik verilerin belgelere dayalı olarak elde edilerek yorumlanması bir zaruret olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı yerleşim yerlerinde nüfusun tespiti için XVI. yüzyılda Tahrir Defterlerinden sonraki yıllarda avâriz, cizye ve kefalet kayıtları gibi belgelerden hareketle nüfusun tahminine yönelik çalışmalar yapılmaktadır. Bilindiği üzere mevcut verilerin elverdiği ölçüde yapılan bu çalışmaların birtakım problemleri olmakla birlikte 1830 yılından itibaren Osmanlı İmparatorluğu genelinde yapılmaya başlayan nüfus sayımı sayesinde, daha sağlıklı ve detaylı sonuçlar elde edilebilmektedir.

Bu bölümde, ilk önce 1830 nüfus sayımına gelinceye kadar Edirne kazasının nüfusu hakkında yapılan çalışmalardaki bilgiler aktarılacak ardından avâriz-hâne ve nüfus defterlerinden hareketle XIX. yüzyılın ilk yarısında Edirne kazasının demografik verileri ve bunların dağılımı detaylı olarak incelenmeye çalışılacaktır. Başta dinî gruplar olmak nüfusun bileşenleri, iç ve dış göçler, ihtidalar gibi konulara değinildikten sonra şehirdeki sosyal tabakalaşma unsurları ile ailelerin özellikleri konu edilecektir.

2.1. Edirne’nin Nüfusu

2.1.1. 1830 Yılına Kadar Edirne Nüfusu

XVI. yüzyıla kadar Edirne’nin nüfusu konusunda elimizdeki rakamlar maalesef tahminlerden ve seyyahların verdiği bilgilerden ibarettir. Kronolojik olarak bu

⁵⁹³ Ömer Lütfi Barkan, “Tarihî Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Devleti”, *Türkiyât Mecmuası*, C.X-XI, Maarif Matbaası, İstanbul, 1953, s.2.

⁵⁹⁴ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.99.

rakamlara değinilecek olursa Edirne'nin feth edildiği 1361 tarihinde, 360.000 metrekare alana sahip Kaleiçi'ndeki nüfusun, genel kabule göre 10.000 ile 15.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir⁵⁹⁵. Bu tarihten otuz beş yıl sonra 1396'da Niğbolu'da esir düşen ve on beş gün müddetle Edirne'de kalan Hans Schiltbergers anılarında, Edirne'de 50.000 hane bulunduğunu kaleme almışsa da⁵⁹⁶ her hâlükârda bu sayının çok abartılı olduğu, o tarihlerde verdiği sayının % 10'u nispetinde dahi hanenin bulunmadığı ortadadır. 1433'te Edirne'yi ziyaret eden Bertrandon De La Broquiere'in seyrek iskân edilmiş Rumeli'den sonra “*Edime, Rumeli'de Türklerin en iyi şehridir. Bu şehir iyi bir ticaret merkezi olup nüfusu da çoktur*”⁵⁹⁷ şeklindeki ifadeleri ise sayı vermese de Edirne'nin XV. yüzyıldan itibaren gösterdiği gelişmeyi yansıtır niteliktedir.

Osmanlıların Rumeli'ye geçişinden itibaren Anadolu'dan ve Karadeniz'in kuzeyinden yapılan göçlerle bölgenin iskân edilmeye başlandığı, aralıklarla bu durumun devam ettiği açıktır⁵⁹⁸. Yer isimlerinden de anlaşıldığı gibi bu göçler, Edirne'nin fethinden itibaren özellikle şehrin yakın çevresindeki kır iskân bölgelerinde yoğunlaşmış hâldeydi.⁵⁹⁹ XV. yüzyıldan itibaren Edirne şehrinin de sur dışına çıkarılmasının bir sonucu olarak nüfus artışının Edirne kaza merkezi ile Edirne'ye bağlı köylerde göçler yoluyla peyderpey artırılmış olması tabîîdir.

Ömer Lütfi Barkan'ın tespitlerine göre 1520–1530 tarihleri arasında Edirne'nin nüfusu (4.061 hane üzerinden) 22.335 iken 1571–1580 tarihlerinde (5.480 hane üzerinden) 30.140 yükselmiş hâldedir⁶⁰⁰. Yine aynı döneme ait tahrir defterlerinden hareketle, Tayyip Gökbilgin de ulaştığı sonuçları, “*1528 Tarihli Tahrir Defteri'ne göre Edirne'nin nüfusu 20.000'i aşmıştı. Bu sayı 1570'lere doğru 30.000'e ulaştı. Nüfus küçük bir artışla XVII. ve XVIII. yüzyıl başlarında da hemen hemen aynı kaldı.*”⁶⁰¹

⁵⁹⁵ M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *TDVİA* s.427.

Bu rakamı abartılı bulan Feridun Emecen Kaleiçi'nin hane sayılarından yola çıkarak fethedildiği tarihe Edirne nüfusunun 10 binin altında olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Feridun M. Emecen, “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, Haz: Emin Nedret İşli-M. Sabri Koz, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1998,

⁵⁹⁶ Fadime Okay, *Schiltberger'in Haturatı (Çevirisi ve Kritiği)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2009, s.53.

⁵⁹⁷ Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden: Osmanlı Dünyası ve İnsanları 1530-1699*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.529.

⁵⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara, 1942, s.279-386; M.Tayyip Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihân*, II. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2008.

⁵⁹⁹ A.Yiğit, *a.g.e.*, s.125-126.

⁶⁰⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Research on the Ottoman Fiscal Surveys”, *Studies in the Economic History of the Middle East*, Editor: M.A.Cook, Oxford University Press, London, 1970, p.168-170.

⁶⁰¹ M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *TDVİA*, s.428.

şeklinde ifade etmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Edirne'ye bağlı dört nahiyenin (Ada, Çöke, Manastır ve Üsküdar) köyleriyle birlikte toplam nüfusu ise Ahmet Yiğit tarafından 19.887'si Müslüman, 9.505'i Hristiyan olmak üzere toplam kır nüfusunu, 29.392 kişi olarak vermektedir⁶⁰².

XVIII. yüzyılda Edirne nüfusuna ait en kapsamlı çalışma Özer Ergenç tarafından yapılmıştır. Özer Ergenç makalesinde, Sultan II. Mustafa'nın (1695–1703) fermanıyla tutulan 1703 tarihli Edirne mahallelerine ait nüfus defterini tahlil etmiştir. Defterde birleştirilmiş olarak Edirne'nin 65 mahallesinde oturanlar isim ve meslekleriyle kaydedilmiştir. Buna göre; Edirne mahallelerinde 3.797 hanede 5.329 aile reisi yaşamaktadır. Bunların 164'ü (% 3,1) kadındır. 5.329–164: 5.165 hane, 5 bireyden hesaplanırsa Edirne kazasının nüfusu 25.989'u, 7 kişiden hesaplanırsa, 36.319'i bulmaktadır ve elbette bu rakama saray görevlileri, paşaların ve valide sultanın mahiyeti, askeri erkân ve medrese öğrencileri dâhil değildir⁶⁰³.

Önceki kısımlarda bahsi geçtiği üzere Edirne'de XVIII. yüzyılın ortalarında yaşanan doğal afetler ve yangınlar gibi nedenlerle nüfus azalmaya başlamıştı. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren azalan bu nüfus, XIX. yüzyıla gelindiğinde Balkanlardaki gelişmeler nedeniyle ani yükselme ve azalmalar yaşadı. Tayyip Gökbilgin'in verdiği rakamlara göre 1830-1835'lerde 85–100.000 arasında olan nüfus 1870'lerde 68.000 civarına düşmüştü⁶⁰⁴.

Dönem seyyahlarının verdiği nüfus rakamlarına bakacak olursak: İnciciyan, 1800'lerin başında Edirne nüfusunun 100.000 kadar çıkmış olduğunu belirtmektedir⁶⁰⁵. 1810 yılında Edirne'yi ziyaret eden Jonn Galt ise şehir nüfusunu, 20.000 Rum, 2.500 Yahudi, 2.500 Ermeni, 100 kadar Frenk ve geri kalanı Müslüman olmak üzere 80.000 civarında olduğunu belirtir⁶⁰⁶. 1835'de Edirne'yi ziyaret eden Fransız seyyah James Baillie Fraser ise şehirde 17.000 hane ve 85.000 nüfus olduğunu yazmaktadır⁶⁰⁷.

⁶⁰² A. Yiğit, *a.g.e.*, s.129.

⁶⁰³ Özer Ergenç, *XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler*, IX. Türk Tarih Kongresinden Ayıbasım, TTK. Basımevi, Ankara, 1989.

⁶⁰⁴ M.T. Gökbilgin, "Edirne", *TDVİA*, s.428.

⁶⁰⁵ P.L. İnciciyan-H.D.Andreasyan, *Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi S:2-3'den ayrı basım. İstanbul, 1974, s.31.

⁶⁰⁶ John Galt, *Voyages and Travels in the years 1809, 1810, and 1811: Containing statistical, commercial, and miscellaneous observations on Gibralter, Sardinia, Sicily, Malta, Serigo, and Turkey*, London, 1812, p.313-321.

⁶⁰⁷ James Baillie Fraser, *A winter's journey (Tâtar), from Constantinople to Tehran; with travels through various parts of Persia*, London, 1838, p.137; *Edirne İl Yıllığı*, 2005, s.17.

Buraya kadar verilen rakamlardan da anlaşılacağı üzere Edirne'nin nüfusu 1750'lere kadar dengeli bir yükseliş seyri takip etmiş, ardından nüfusun genel seyri bir miktar artış göstermekle beraber ani iniş ve çıkışlar yaşanmıştır. Öte yandan burada zikredilen tahmini 100.000'ler civarındaki nüfusun, 1830 sayımı sonuçlarına göre çok yüksek olduğu da ortadadır. Doğal olarak bu rakamların kaynağı ile tahminlerin sıhhatini etkileyen unsurların, ayrı ayrı tetkik ve tahlil edilmesi gerekmektedir. Zira Balkanlardaki muharebeler, Dağlı İsyanları ve 1829 Rus işgali gibi olaylar, Edirne'nin nüfusunda dalgalanmalara neden olmuşsa da mezkûr kaynaklardaki nüfus tahminlerinde, Edirne'nin nahiyelerindeki nüfusun dâhil olup olmadığı da pek sarih değildir. Hâliyle ihtiyatla yaklaşılacak bu sayılar, ilerleyen sayfalarda tekrar ele alınacaktır.

Nüfus hesaplamalarında tartışmalara neden olan ve değinilmesi zarurî meselelerden bir diğeri *avâriz-hâne* sayılarıdır. Bilindiği üzere nüfus tahminî hesaplamalarında sıkça başvurulacak bu yöntemde; vergilerin tevziinde kullanılan ve itibarî bir değer olan *avâriz-hâne* sayısından hareketle, yerleşim yerlerinin *gerçek hâne* sayısı bulunmaya çalışılır. Tahminî olarak bulunan “gerçek hane” sayısı, genel kabule göre bir gerçek hanede beş kişi yaşadığı farz edildiğinden, 5 ile çarpılarak toplam nüfusun tahmin edilmesi yoluna gidilmektedir⁶⁰⁸. Bu yöntem formülize edilecek olursa karşımıza şu şekilde bir tablo çıkmaktadır:

$$(Avarız-hane Sayısı) \times (Avarız-hane Katsayısı) = (Tahminî Gerçek Hane Sayısı) \times 5 = (Tahminî Nüfus) + (Muaf Nüfus) = (Toplam Tahminî Nüfus)$$

Yukarıda görülen denklemde, nüfus tahminlerinde en büyük sapmaya neden olan değer, *avâriz-hâne katsayısı* olarak belirtilen değerdir; çünkü bir *avâriz-hâne*'nin kaç *gerçek hâne*'ye tekabül ettiğini gösteren bu değer yıllara, yörelere ve kazanın zenginliği gibi sebeplere göre değişkenlik arz ettiğinden çoğu zaman bu yöntemle sağlıklı bir netice elde edilememektedir. Zira Rifat Özdemir, Ankara üzerine yaptığı çalışmalarda *avâriz-hâne* katsayısının 9 ile 61,5 arasında değişen sayılara tekabül edebileceğini ortaya koyarak vergi toplama amacıyla hazırlanmış *avâriz-hâne*

⁶⁰⁸ Osmanlı yerleşim yerlerine ait nüfus tahmin hesapları yapılırken bir gerçek hanede kaç kişi yaşadığı meselesi, araştırmacılar arasında farklı görüşlerin ortaya atılmasına sebep olmuştur. Farklı bölge ve yıllar için tabii olarak değişkenlik gösteren bu sayılar 3 ile 9 arasındadır. Konu hakkında geniş bilgi ve kaynak için bkz. Nejat Göyünç, “Hâne”, *TDVİA*, C.XV, İstanbul, 1997, s.552-553.

Tereke, avarız ve nüfus defterleri üzerinden yaptığımız araştırmalar neticesinde, incelediğimiz dönemde Edirne kaza merkezindeki mahalleler için bir gerçek hanenin 5 kişi, köylerdeyse 7 kişi olarak hesaplanmasının uygun olduğu kanaati hâsıl olmuştur. Detaylı bilgi için bkz. *İkinci Bölüm/Aile Yapısı ve Özellikleri*.

sayılarının nüfus tahminlerinde kesin ölçü olarak alınmasının yanıltıcı ve mahzurlu olabileceğini belirtmektedir⁶⁰⁹. Mahzurları belirtilmiş olmasına rağmen incelediğimiz dönemde Edirne'deki avâriz-hanelerin durumunun açıklığa kavuşması ve nüfus tahminlerinde kullanımının sıhhati yönleriyle konuya değinmek gerekmektedir.

Ele aldığımız 1789–1839 tarihleri arasında, Edirne kazasının (gerçek hane sayısı ve nüfusu değişse de) toplam avâriz-hâne sayısı, uzun bir müddet 1.734 olarak sabit kalmıştır. Dönem boyunca, gerçek hane sayısında yaşanan değişimler, kıtlık, işgal ve Dağlı İsyanları gibi nedenlerle ödeme güçlüğü çekilen durumlarda, ödenmesi gereken toplam verginin mevcut kalan hanelere, köylerde ödeme güçlüğü çekilmesi durumunda ise Edirne'nin mahallerine yansıtılması yoluna gidilmekteydi.

Edirne kazasının 1.734 avâriz-hanesinin dağılımına gelince, toplam avâriz-hânenin 1.266 avâriz-hanesi mahallelere, kalan avâriz-haneler ise Edirne'ye bağlı dört nahiyyeye (Ada, Çöke, Üsküdar ve Manastır) ve bunlara muzafe köylere dağıtılmaktaydı⁶¹⁰.

Nüfus hesaplamalarında en problemlili değer olan bir *avâriz-hâne*'nin kaç *gerçek hâne*'ye tekabül ettiğini gösterir *avâriz-hâne katsayısı* konusunda, Edirne Eyaleti Müşiri Mustafa Nuri Paşa'ya ve Edirne Kadısına hitaben gönderilen bir ferman işimizi kolaylaştırmaktadır. Bu fermanda geçen; “*Avâriz ve nüzül emvâli Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânemde vâki' bi'l-cümle eyâlât ve elviye ve kasabât ve nevâhiyyede hîn-i tahrîrde 10 nefer hânekeş re'âyâya birer ve ba'zısından 8'er nefer hânekeş re'âyâya kezâlik birer hâne itibâr*”⁶¹¹ ibaresi açıkça, bir avâriz-hanenin 8 ya da 10 gerçek haneye tekabül ettiğini ortaya koymaktadır.⁶¹²

⁶⁰⁹ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.110. Yine Rifat Özdemir tarafından kaleme alınan ve konuyu Ankara ile Harput örnekleri üzerinden etraflıca tetkik eden çalışma için bkz. Rifat Özdemir, “Avâriz ve Gerçek-Hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, C.IV, Ankara, 1993, s.1581-1613.

⁶¹⁰ *Edirne ŞS.* 223, s.40b. H.05 Cemaziyelevvel 1201/M.23 Şubat 1787; *Edirne ŞS.* 223, s.100b. H.11 Receb 1202/M.17 Nisan 1788; *Edirne ŞS.* 238, s.17b. H.18 Zilhicce 1207/M.27 Temmuz 1793; *Edirne ŞS.* 352, s.60a-b. H.Evasıt-ı Rebiülahir 1246/M.28 Eylül–08 Ekim 1830

⁶¹¹ *Edirne ŞS.* 361, s.11a. H.22 Zilkadde 1252/M.28 Şubat 1837.

⁶¹² Genelgeçer olduğu vurgulanan bu katsayıların, nüfus tahminleride doğru sonuç vermesi için “gerçek hane sayımı yapıldıktan hemen sonra, nizâmî olarak pay edilmiş ve üzerinden uzun bir süre geçmemiş olması” gerekmektedir. Çünkü yaşanan demografik değişimler, göçler, şehir yöneticilerinin avâriz-hanelere müdahalesi, kıtlık, zenginleşme, savaş vb. gibi zamanla oluşacak faktörler, (şayet sayım sonrası nizâmî bir avâriz-hane tevzisi yapıldıysa dahi) bir müddet sonra avâriz-hâne sayısı ile gerçek hâne sayısı arasındaki bağ ve dengenin öngörülemez/tahmin edilemez bir şekilde farklılaşmasına neden olacaktır. Böyle bir vaziyet hâsıl olduğunda, doğal olarak avâriz-hâne sayılarından yola çıkarak yapılan nüfus hesaplamalarının sıhhati de tartışmalı hâle gelecektir.

İnceldiğimiz 1789–1839 tarihleri arasında, Edirne mahallelerinin sabit olarak toplam 1.266 avâriz-hanesi bulunduğunu belirtmiştik. Bu avâriz-hanelerinin mahalleler arasında değişim gösterip göstermediğinin tespiti için her bir mahallenin avâriz-hane sayılarını 10 yıllık periyotlarla karşılaştırdığımızda, dönem boyunca hiçbir mahallenin avâriz-hane sayısında değişim olmadığı görülmüştür.

Aynı tarihlerde Edirne kaza merkezinin avâriz-hane sayıları değişmediğinden *avâriz-hâne katsayısı* 8 kabul edilerek yapılacak bir hesaplamayla; Edirne mahallelerinde 10.128 gerçek hane olduğu ve her bir gerçek hanede 5 kişi yaşadığı hesaplandığında, nüfusun 50.460 olduğu sonucu çıkmaktadır. Yine aynı şekilde *avâriz-hâne katsayısı* 10 kabul edilerek yapılacak bir hesaplamada 12.660 gerçek hanede ve 63.300 kişinin yaşadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Elbette tahminî toplam nüfusa ulaşmak için bu rakamlara vergiden muaf gruplar ile şehirde yaşayan ümera, ulema, bunların kapu halkları ve ailelerini de eklemek gerekmektedir.

Tablo–14, avâriz-hane sayılarından yola çıkarak nüfusun mahallelere göre tahminî dağılımını yansıtmaktadır. Tabloda, avâriz-hane katsayısı olarak 8 ve 10 rakamları baz alınarak iki ayrı hesaplama yapılmış, her bir gerçek hanede 5 nüfus yaşadığı varsayılarak aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 14. Avârız-hane Sayılarına Göre Nüfusun Mahallelere Dağılışı (1787)

S.No	Mahalle Adı	Avarız-hane Sayısı	Avarız-Hane Katsayısı 8		Avarız-Hane Katsayısı 10	
			Tahminî Gerçek Hane Sayısı	Tahminî Toplam Nüfus	Tahminî Gerçek Hane Sayısı	Tahminî Toplam Nüfus
1-	Abdullah Ağa Tarlası	8	64	320	80	400
2-	Abdurrahman	5	40	200	50	250
3-	Ahî Hasan	7	56	280	70	350
4-	Ahri Petri	7	56	280	70	350
5-	Alâeddin	3	24	120	30	150
6-	Aladağlı	2	16	80	20	100
7-	Alemderân	11	88	440	110	550
8-	Ali Kuş	3,5	28	140	35	175
9-	Altunî	1	8	40	10	50
10-	Arabacı Ahmed	20	160	800	200	1000
11-	Arif Ağa	4	32	160	40	200
12-	Arpacı El-Hac Hamza	6	48	240	60	300
13-	Attar El-Hac Halil	4	32	160	40	200
14-	Aya Apostol	7,5	60	300	75	375
15-	Aya Nikola	9	72	360	90	450
16-	Aya Yanni Metrometkos	1,5	12	60	15	75
17-	Aya Yorgi	3	24	120	30	150
18-	Ayşe Hatun	4	32	160	40	200
19-	Baba Timurtaş	4	32	160	40	200
20-	Bağcı Toma	2	16	80	20	100
21-	Balaban Ağa	4	32	160	40	200
22-	Bâzargân Bâlî	2	16	80	20	100
23-	Berkuk Ağa	10	80	400	100	500
24-	Bezirci Hatun	4	32	160	40	200
25-	Cami-i İbrahim Paşa	9,5	76	380	95	475

26-	Cami-i Kebîr	8	64	320	80	400
27-	Cedîd Kâsım Paşa	6,5	52	260	65	325
28-	Çokalca	20	160	800	200	1000
29-	Çakır Ağa	5,5	44	220	55	275
30-	Çavuş Beg	2	16	80	20	100
31-	Çelebioğlu	12	96	480	120	600
32-	Darbhane	8	64	320	80	400
33-	Dârüssiyâde	11	88	440	110	550
34-	Dâye Hatun	9	72	360	90	450
35-	Debbâğ El-Hac Halil	7	56	280	70	350
36-	Derviş Abi	5	40	200	50	250
37-	Devlet Şâh	2	16	80	20	100
38-	Devlet-i İslâm	11	88	440	110	550
39-	Eglence Tarlası	10	80	400	100	500
40-	El-Hac Bedreddin	27	216	1080	270	1350
41-	El-Hac Hallâç	10	80	400	100	500
42-	El-Hac İslâm	12	96	480	120	600
43-	El-Hac Mercimek	9	72	360	90	450
44-	El-Hac Safâ	2	16	80	20	100
45-	El-Hac Sarrâf	19	152	760	190	950
46-	El-Hac Doğan	8,5	68	340	85	425
47-	Emîr Şâh	15	120	600	150	750
48-	Eskici El-Hac Hamza	3	24	120	30	150
49-	Evliya Kasım Paşa	6	48	240	60	300
50-	Fazlullah Paşa	3,5	28	140	35	175
51-	Fındık Fakîh	10	80	400	100	500
52-	Fındık Osman	10	80	400	100	500
53-	Firuz Ağa	15	120	600	150	750
54-	Gazi Hoca	10,5	84	420	105	525
55-	Gazzaz Salih	8	64	320	80	400
56-	Gendümküb	3	24	120	30	150
57-	Gülbahar	2	16	80	20	100

58-	Gümlüoğlu	1	8	40	10	50
59-	Hacı Veli Tarlası	3,5	28	140	35	175
60-	Hadım Balaban	2	16	80	20	100
61-	Hadım Firuz	4	32	160	40	200
62-	Hadım Timurtaş	5	40	200	50	250
63-	Hafız Ahmed	3	24	120	30	150
64-	Hamam-ı Kâsım Paşa	11	88	440	110	550
65-	Hamam-ı Yahşî Fakîh	13	104	520	130	650
66-	Hamid Beg	3	24	120	30	150
67-	Hasan Paşa	8	64	320	80	400
68-	Hace İvaz	6	48	240	60	300
69-	Hace Bâyezîd	14	112	560	140	700
70-	Hace Ömer	7	56	280	70	350
71-	Hace Sipâh	9	72	360	90	450
72-	Hazînedâr Sinan	8	64	320	80	400
73-	Hızır Ağa	5	40	200	50	250
74-	Hristos	18	144	720	180	900
75-	Hücerât-ı Şâh Melek	2	16	80	20	100
76-	İbn-i Arab	7	56	280	70	350
77-	İmâret-i Mezîd Beg	12	96	480	120	600
78-	İsmail Ağa	6,5	52	260	65	325
79-	Kubuzcu Ali Beg	1	8	40	10	50
80-	Kadı Bedreddin	6	48	240	60	300
81-	Kadı Murad	7	56	280	70	350
82-	Karabulut	3	24	120	30	150
83-	Karaca Bevvâb	4	32	160	40	200
84-	Karnapot	2	16	80	20	100
85-	Kassab Abdülaziz	12	96	480	120	600
86-	Kâtib-i Cev	4	32	160	40	200
87-	Kavacık	4	32	160	40	200
88-	Kebe Yapıcı	4	32	160	40	200
89-	Kehtâlu	10	80	400	100	500

90-	Kemersulu	3,5	28	140	35	175
91-	Kıncı Firuz	5	40	200	50	250
92-	Kırca El-Hac Halil	9	72	360	90	450
93-	Kızıl Minare	3	24	120	30	150
94-	Kiremitçi El-Hac Halil	5,5	44	220	55	275
95-	Korucu Doğan	5	40	200	50	250
96-	Koyun Kuzu	2	16	80	20	100
97-	Köhne Kâdı	12	96	480	120	600
98-	Kösec Balaban	6	48	240	60	300
99-	Kurb-i Şah Melek	2,5	20	100	25	125
100-	Kuruçeşme	18	144	720	180	900
101-	Külâhdüz	3	24	120	30	150
102-	Kürd Hoca	15	120	600	150	750
103-	Madenoğlu Tarlası	3	24	120	30	150
104-	Muarrif Hoca	16	128	640	160	800
105-	Mahalle-i Yahudiyan	100	800	4000	1000	5000
106-	Mahmud Ağa	4	32	160	40	200
107-	Medrese-i Ali Beg	9	72	360	90	450
108-	Medrese-i Şahmelek	3,5	28	140	35	175
109-	Mehmed Ağa	9	72	360	90	450
110-	Metropolid	7	56	280	70	350
111-	Mezid Beg	4	32	160	40	200
112-	Mihal Beg	11,5	92	460	115	575
113-	Mihâlkoç	5	40	200	50	250
114-	Mîrahor Ayas Beg	13	104	520	130	650
115-	Mîrmîrân	3	24	120	30	150
116-	Miskinler	3	24	120	30	150
117-	Molla Fahreddin	9	72	360	90	450
118-	Muradiye	18	144	720	180	900
119-	Musa Hoca	10	80	400	100	500
120-	Nâ'ib Çelebi	8	64	320	80	400
121-	Neşdoğan	1,5	12	60	15	75

122-	Nişancı Paşa	3	24	120	30	150
123-	Noktacızâde	5	40	200	50	250
124-	Baba Kaçnoz	7	56	280	70	350
125-	Baba Timurtaş	9	72	360	90	450
126-	Perdekâne	5	40	200	50	250
127-	Rakkas Alî Beg	8	64	320	80	400
128-	Sabuncu	15	120	600	150	750
129-	Saçlı Dede	6	48	240	60	300
130-	Sarıca Paşa	8	64	320	80	400
131-	Selçuk Hatun	3	24	120	30	150
132-	Sevindik Fakîh	4	32	160	40	200
133-	Sıkça Murad	6	48	240	60	300
134-	Sinan Beg	8	64	320	80	400
135-	Siti Hatun	6	48	240	60	300
136-	Sofî Bâyezîd	5	40	200	50	250
137-	Süle Çelebi	7	56	280	70	350
138-	Şah Melek	20	160	800	200	1000
139-	Şahabaddin Kurb-ı Kavaklı	4	32	160	40	200
140-	Şahabeddin Kurb-ı Arasta	12	96	480	120	600
141-	Şahabeddin Kurb-ı Hamam-ı Fil	4	32	160	40	200
142-	Şeyhî Çelebi	7	56	280	70	350
143-	Şücâaddîn	4	32	160	40	200
144-	Tahtelkal'a	5	40	200	50	250
145-	Takyeci Kara Bâlî	2,5	20	100	25	125
146-	Timur Biga	12	96	480	120	600
147-	Tulabas Arsası	2	16	80	20	100
148-	Turgud Bezirgân	9	72	360	90	450
149-	Umur Beg	8	64	320	80	400
150-	Üsküfcü Hızır	7	56	280	70	350
151-	Veled-i Velüddîn	13	104	520	130	650
152-	Veled-i Velüddîn	2	16	80	20	100
153-	Vizeli Çelebi	8	64	320	80	400

154-	Yahşî Fakîh	6	48	240	60	300
155-	Yahya Beg	2	16	80	20	100
156-	Yancıkçı Şahin	8,5	68	340	85	425
157-	Yenice	1	8	40	10	50
158-	Yeniçeri Meydanı	6	48	240	60	300
159-	Yıldırım Bâyezîd	6	48	240	60	300
160-	Zen-i Firuz	10	80	400	100	500
161-	Zen-i İbrahim Paşa	9,5	76	380	95	475
162-	Zen-i Sarıca Paşa	8	64	320	80	400
163-	Zincirlikuyu	20	160	800	200	1000
TOPLAM		1266	10128	50640	12660	63300

Tablo-14'e göre ortaya çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde bir mahallenin; en az 8-9, en fazla 240-250 hane olabileceği, ortalama bir mahallenin 70 hane ve 350 nüfustan müteşekkil olduğu gibi yorumlara gidilebilmekteyse de avâriz-hane sayılarıyla yapılacak nüfus tahminlerinde ihtiyatlı olmak gerektiği aşîkârdır. Çünkü incelediğimiz 50 yıllık periyotta Edirne'nin nüfusu bir hayli iniş-çıkışlı olmasına rağmen avâriz-hane sayıları değişmemişti. Öte yandan Edirne mahallelerinde, gerçek hane sayımına göre avâriz-hane sayılarının en son hangi tarihte usulünce tevzii edildiğine dair de elimizde herhangi bir bilgi yoktur⁶¹³. Örneğin, XVIII. yüzyılın ortalarında yapılmış bir tahrir neticesi avâriz sehimleri usulünce paylaştırılmış olsa dahi geçen zaman diliminde hane ve nüfus sayılarındaki bu ölçülemeyen değişim, hesaplamalar neticesi elde edilecek toplam tahminî nüfusta önemli yanılgılara sebebiyet verebilecektir. Ancak avâriz-hane gruplarının, gerçek hanelerin zenginliğine göre düşük tutulduğu genel kabulü göz önüne alınırsa, Edirne kaza merkezinde avâriz-hane katsayısının 8 olarak varsayılmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Nitekim bu değerler üzerinden yapılacak bir hesaplamayla Edirne mahallelerinde vergiden muaf 10.869 gerçek hanede, 50.460 kişinin yaşadığı sonucu, 1830 ve 1841 nüfus kayıtlarıyla da paralellik gösterir mahiyettedir.

⁶¹³ Tahmin ettiğimiz kadarıyla Edirne kaza merkezi için kullandığımız avâriz-hâne sayılarının gerçek-hane ve nüfus verilerini doğru olarak yansıtmama oranı askerî gelişmelere bağlı olarak 1787 yılından itibaren peyderpey azalmıştır. Ancak 1793 yılında nahiyelerdeki sehimlerin tekrar düzenlenmesi sırasında kaza merkezindeki avâriz-haneler için yeni bir sayım ve tevziye gerek görülmemesi, en azından 1793 yılına kadar avâriz-hanelerin doğruluğu konusunda tereddüte mahal bırakmamaktadır. Ayrıca ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere konuyla ilgili diğer bilgi ve belgeler de bu hususu doğrulamaktadır.

Şehirde ikamet eden vergiden muaf gruplar meselesine gelindiğinde, Edirne ümera ve ulema kesiminin yoğun olarak yaşadığı şehirler arasında olması nedeniyle şehir nüfusunun en azından % 15'ine tekabül eden bir kesimin vergiden muafiyeti söz konusu değildir. İncelediğimiz dönem itibariyle sayılarını tahmin edebildiğimiz muaf gruplar arasında en büyük kesimi, Bostancı Ocağı oluşturmakta olup sayılarının 1.000'in altına hiçbir zaman düşmediği görülmektedir⁶¹⁴. Yine 1826 yılına kadarki süreçte Edirne'deki diğer askerî Ocak taifelerinin de toplam 1.000 kadar olduğu tahmin edilmektedir.

Ulema zümresinden vergi muafiyeti olan kimselere bakıldığında, sadece 21 medresede 500 kadar kişinin olduğu görülür⁶¹⁵. Edirne'deki 1.000'e yakın dinî ve sosyal vakıf yapılarında bulunan/hizmet veren görevliler ise her hâlükârda 2.000 kişiden az değildir. Doğal olarak bu rakamlara sayılan zümrelerin aileleri de dâhil edilerek toplandığında avâız-hane sayılarından hareketle 1780'lerin sonunda Edirne kaza merkezindeki toplam nüfusun 58.000 ile 60.000 civarında olduğunu ifade etmek mümkündür. Elbette bu tahminî toplam nüfusun, avâız-hane katsayısı 10 olarak varsayıldığında 72.000'i aşacağını da belirtmek gerekir.

Edirne nahiyelerine gelindiğinde ise 1793 yılında bir avâız-hanenin, 10 gerçek haneye tekabül ettiği konusunda herhangi bir tereddüt yoktur. Zira yukarıda metni verilen 1837 tarihli fermanı doğrulayan, 1793 tarihli başka bir belgede de bu husus açıkça görülmektedir. Bu belge, dönemin Edirne Âyânı Hacı Mahmud'un rüşvet yoluyla Edirne'nin nahiyelerindeki sehimleri değiştirdiğinin anlaşılması üzerine, Edirne'nin dört nahiyesindeki köylerde tüm gerçek hane ve çiftliklerin sayılarak ardından avâız-hanelerin tekrar usulünce tevzi edilmesi fermanı⁶¹⁶ üzerine kaleme alınmıştır. Buna göre yapılan sayımda, Edirne nahiyelerinde toplam 8.795 hane ve 322 çiftlik tespit edilmiş ve sehimlerin tevzi edilmesinde 10 gerçek hane 1 avâız-hane kabul edilerek tüm köylerin avâızları yeniden hesaplanarak kayda geçirilmişti⁶¹⁷.

2.1.2. 1830 Nüfus Sayımı

Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılmasının ardından yeni bir dönem başlayarak devletin diğer müesseselerinde de birtakım ıslahatların yapılması yoluna

⁶¹⁴ Detaylı bilgi ve kaynak için bu çalışmanın bkz. *Üçüncü Bölüm/Edirne Bostancıbaşı*.

⁶¹⁵ BOA., NFS.d., 4373, 4374.H.1246/M.1830; BOA., NFS.d., 4378. H.1257/M.1841.

⁶¹⁶ Edirne ŞS. 238, s.16b-17a. H. 07 Muharrem 1208/M.15 Ağustos 1793.

⁶¹⁷ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *İkinci Bölüm/Nahiyelerin Nüfusu*.

gidilmişti. Gereken düzenlemelerin uygun bir şekilde yapılabilmesi için devletin, sahip olduğu malî güç ile insan kaynağının niteliklerini bilmesi gerekmektedir. Bu amaçla emlak veya arazi tahriri amacı taşımayan, özellikle vergi ve askerlik mükellefiyetine sahip nüfusun tespitine yönelik bir sayıma girişilmesine 1826 yılından itibaren niyet edilmişti. Ancak araya giren Osmanlı-Rus Harbi, yapılması planlanan sayımın ertelenmesine sebep olmuştu⁶¹⁸.

Osmanlı-Rus Harbi'nin antlaşma ile sona ermesinden sonra 1830 yılında Meclis-i Şura toplanarak sınırlar içindeki erkek nüfusunu sayımına, sayımın usul ve esaslarının talimatnameler ile belirlenmesine karar verdi. 1830 yılı baharında, Anadolu ve Rumeli'de bulunan eyalet, sancak, kaza ve köylere gönderilen memurlar vasıtasıyla da nüfus sayımına başlandı⁶¹⁹.

Bazı bölgeler hariç olmak üzere, Osmanlı Devleti genelinde 1830'da yapılan nüfus sayımı, Edirne'de Ekim ayının başlarında yapılmış, sonuçlar 28 Ekim 1830 (H.11 Cemaziyelevvel 1246) tarihinde kayda geçirilmişti⁶²⁰. Evvel emirde memurlar ve muharrirler gönderilerek yapılan sayım için Edirne'de buna lüzum görülmemiştir⁶²¹. Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa ile Edirne Kadısı Mehmed Raif'e fermanla tevcih edilen nüfus sayımında, Müslim ve gayrimüslim ahalinin ayrı ayrı defter edilmesi, yabancı ehl-i İslâm ve reayanın da yaş, hâl ve keyfiyetlerinin sakin oldukları mahallere göre tahriri emredilmişti⁶²².

Edirne Kadısı Mehmed Raif Efendi'ye havale olunan Edirne merkez mahallelerinin sayımı sonunda; birincisi 9.063 Müslim, 9.731 gayrimüslim toplam 18.794 nüfusu içerir defter⁶²³; ikincisinde ise 10.174 Müslim, 10.042 gayrimüslim, toplam 20.216 nüfusun olduğunu bildirir defter yollanmıştır. Böylece ilk sayımda ya da tahrirde bir şekilde doğru hesaplanamayan nüfus, ikincisinde düzeltilmiş olmalıdır⁶²⁴.

⁶¹⁸ Hafız Ahmed Lütfi, *Tarih-i Lütfi*, C.III, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1290, s.142; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1997, s. 8-12.

⁶¹⁹ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Ankara*, s.115; Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s. 110.

⁶²⁰ BOA., NFS. d.,4374. H.1246/M.1830.

⁶²¹ "... Memâlik-i Mahrûsemenden iktizâ eden mahallere taraf-ı Devlet-i Aliyyemden mahsûs me'murlar ve muharrirler gönderilmiş ve Edirne kazâsına bu taraftan mübâşir irsâline hâcet olmayarak siz ki Vezîr-i müşâr ve Mevlânâ mûmâileyhimâsız sizin derkâr olan dirâyet ve hamîyyet ve fetânet ve rû'yetinize binâen..." Edirne ŞS. 352, s.60a. H.11 Cemaziyelevvel 1246/M.28 Ekim 1830.

⁶²² Edirne ŞS. 352, s.60a-60b. H.Evasıt- ı Rebiülahir 1246/M.28 Eylül-08 Ekim 1830.

⁶²³ E.Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s.36-37

⁶²⁴ E.Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s.91.

Bu nedenle, tashih edilmiş ikinci deftere göre ele alacağımız sayım sonuçlarının gerçek nüfusu yansıtırma oranının daha yüksek olduğunu ifade etmek mümkündür.

1830 yılı sonbaharında, Edirne kaza merkezinde bulunan toplam nüfusun tespiti için, kaza merkezinde ikamet eden 20.216 erkek nüfus kadar, kadın nüfusun da mevcut olduğunu varsayarak şehir nüfusunun en az 40.432 kişi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Elbette bu sayıya, Asakir-i Mansure-i Muhammedi'ye askerlerinin dâhil olmadığını⁶²⁵ belirtmek gerekir. Edirne'de yapımı, sayımdan birkaç yıl önce biten kışlada mukim yaklaşık 3.000 kişilik Asakir-i Mansure askeri nüfusa eklendiğinde 43.432 gibi bir sayıya ulaşılmakta olup bir miktar hata payıyla birlikte bu dönemde Edirne'de ikamet eden nüfusun 45.000 civarında olduğu tahmin edilebilir.

Bazı araştırmacılar, 1830 erkek sayımı sonuçlarına kadın nüfusu ekledikten sonra dönemin şartları, harpler, saklı kalmalar gibi nedenlerle birtakım ilaveler yapmak gerektiğini belirtmektedir. Örneğin, Mübahat Kütükoğlu, Menteşe Sancağı'nın nüfusunı incelerken yukarıda bahsedilen gerekçeler ile sayılan erkek ve tahminî kadın nüfusu topladıktan sonra ortaya çıkan sonuca % 25 ilave yapmanın yanlış olmayacağı görüşündedir⁶²⁶. Bu hesaplama ile, Edirne için ortaya çıkan 40.432 kişilik nüfusa, %25'lik (10.108) bir ilave yapıldığında şehir nüfusu 50.540'a çıkmaktadır. Ancak taşrada veya kır nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde bu yöntem kullanılabilecek olsa dahi Edirne kaza merkezindeki mahalleler için % 25 gibi yüksek bir oranı sayım sonuçlarına eklemeyi gerektirir herhangi bir emareye rastlamak mümkün olmamıştır⁶²⁷. Kemal Karpat ise vergi ve askerlik muafiyeti olan, ulaşılamayan ya da bir şekilde saklı kalarak sayılmamış nüfusu hesaba katmak için hata payı oranının + % 8 olarak benimsenmesi fikrindedir⁶²⁸. Bu hesaba göreyse Edirne kaza merkezinin 1830 yılı sonlarındaki toplam nüfusun 43.666'ya bulduğu hesaplanmaktadır.

Edirne, zaman zaman muharebe göçleriyle ani nüfus artışlarına maruz kalsa da 1790'lı yıllardan itibaren uzun vadede (1830 yılına kadar) nüfus kaybettiği aşikârdır. Mezîkûr tarihler arasındaki nüfus azalmasının en önemli sebebi, 1829 yılındaki Rus işgali ve Rusların, Osmanlı tebaasından olan gayrimüslimleri Rusya'ya göç ettirme

⁶²⁵ Lütfi Tarihi'nden naklen bkz. E.Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s.21.

⁶²⁶ Mübahat S. Kütükoğlu, *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK. Yay., Ankara, 2010, s.73.

⁶²⁷ Önceki sayfalarda belirtildiği gibi Edirne kaza merkezinde yapılan 1830 yılı sayım sonuçları, aynı yıl tashih görmüştür. Dersaadet'e ilk önce 18.794, hemen ardından sonuçlar tashih edilerek 20.216 nüfusu içerir ikinci bir defter icmal defteri yollanması bu nedenledir.

⁶²⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev: Bahar Tırnakçı, Timal Yayınları, İstanbul, 2010, s. 47.

politikasıdır⁶²⁹. Nitekim benzer bir durum, Edirne'nin nahiyelerinde de görülmekte olup aynı süreçte nahiyelerdeki nüfus düşüşü %21 mesabesinde⁶³⁰.

Özellikle 1832 yılına ait cizye muhasebe defterlerinde açıkça görülen dışarıya göç hareketi, nahiyeler kadar olmasa da Edirne kaza merkezi nüfusunun da azalmasına neden olmuştur. Cizye muhasebe defterlerinin yanı sıra 1841 yılına ait nüfus icmal sonuçlarına bakıldığında, burada da bahsettiğimiz hususu destekleyen veriler bulmak mümkündür. Zira 1841 yılına ait nüfus icmal defterinde Edirne kaza merkezindeki haneler de sayılarak toplamda 10.869 hanede 24.476 erkek nüfus olduğu hesap edilmişti⁶³¹. Netice itibarıyla, Edirne kaza merkezinin şartları kendi içinde değerlendirildiğinde 1830 yılının sayım sonuçlarına %15'den (40432+6064=46.496) fazla ekleme yapmanın hiçbir şekilde uygun olmayacağı, yapıldığı takdirde 1829 Rus işgalinin Edirne üzerindeki etkilerinin tamamen farkedilemez hâle geleceği düşünülmektedir. Öte yandan yukarıda zikredildiği gibi 1830 yılı civarında Edirne kaza merkezinin nüfusunu 85.000 ile 100.000 arasında veren tahminler ise her hâlükârda abartılı olup bu rakamlara ancak Edirne'nin dört nahiyesindeki köy nüfusunun eklenmesiyle ulaşılmaktadır.

Buraya kadar anlattıklarımızı özetleyecek olursak, araştırmaya esas tuttuğumuz 1789–1839 tarihlerinin hemen başında, Edirne kaza merkezi nüfusu 60.000'e yaklaşmıştı. Balkanlardaki yoğun muharebeler, Dağlı İsyanları ve özellikle 1829 yılındaki Rus işgalinin yol açtığı çeşitli sebepler ile şehirdeki yerli nüfus peyderpey azalmaya başladı. 1830 yılı sonbaharına gelindiğinde, Edirne mahallelerindeki nüfus 45.000 civarına düşmüştü. Bu tarihten sonra dışardan göç almaya başlayan şehrin nüfusu, 1841 yılına gelindiğinde ise 53.000 civarına yükselmişti. Bundan sonraki yıllarda ise şehrin nüfus artışı dengeli bir seyir takip ederek yükselmeye devam etmiştir⁶³².

⁶²⁹ Konu hakkında detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *İkinci Bölüm/Nüfus Hareketleri*.

⁶³⁰ *İkinci Bölüm/Nahiyelerin Nüfusu*.

⁶³¹ BOA. NFS.d.,4378. H.1257/M.1841. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde H.1257 (M.1841) yılına tarihlenen 53 sayfalık bu defter, Edirne Vilayetine ait kaza ve nahiyelerin nüfuslarının kaydedildiği icmal defteridir. Deftere ait detaylar ilerleyen sayfalarda da kullanılacak olup hane sayısı ve sayılan erkek nüfus verilerinden hareketle bu tarihlerde şehir nüfusunun % 5'lik hata payıyla 53.000 civarında olduğu ifade edilebilir.

⁶³² Sonraki yıllara ait Edirne Salnamelerine göre verilen nüfus verileri için bkz. Halûk Kayıcı, *Sâlnamelere Göre İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.114 vd.

2.2. Nüfusun Mahallelere Göre Dağılımı

Bu başlıkta, incelediğimiz tarihler arasında Edirne kaza merkezine ait tespit etmeye çalıştığımız “şehir nüfusunun, mahallelere dağılımı nasıldı?” sorusunun cevabını aramaya çalışacağız.

Esasen önceki sayfalarda avâriz-hane sayılarına göre verilen mahalle bazlı nüfus tahminî (bkz. Tablo-14), Edirne’nin 1787 ile 1793 yılları arasındaki nüfusunun mahallelere dağılımı konusunda (eksik tarafları olmakla birlikte) bir hayli fikir vermektedir. Burada göze çarpan ilk husus, şehrin üç farklı bölgesindeki bariz nüfus yoğunluklarıdır. Bu bölgelerden birincisi, şehrin ilk nüvesini teşkil eden bugün de şehrin en merkezî yeri olan Kaleiçi ve civarıdır. Ağırlıklı olarak gayrimüslim ahalinin oturduğu bu bölgenin dışındaki iki farklı bölgede ise Müslüman ahali yoğunluk gösterir ki bunlar, şehrin batısındaki Yıldırım ve Yeni İmaret semtleri ile şehrin doğu ucundaki Buçuktepe ve Kıyak (Kıyak) civarıdır⁶³³.

İncelediğimiz dönemdeki mahalle isimleriyle zikredecek olursak, 1080 nüfuslu El-Hac Bedreddin, 800’er nüfuslu Arabacı Ahmed, Çokalca, Şah Melek, Zincirlikuyu, 760 nüfuslu El-Hac Sarraf ve 720’şer nüfuslu Hristos, Kuruçeşme ve Muradiye gibi mahalleler şehrin en kalabalık mahalleleri olarak gözükmektedir. Yine, Muarrif Hoca, Emir Şâh, Firûz Ağa, Kürd Hoca, Sabuncu, Hoca Bayezid, Hamam-ı Yahşî Fakih, Mîrahor Ayas Beg ile Veled-i Velîüddîn gibi mahaller de nüfusu 500’den fazla olan ikinci derece büyüklüğe sahip mahalle grubu arasında sıralanabilir.

Avâriz-hane kayıtlarından hareketle elde edilen Tablo-14, detaylı olarak incelendiğinde, sonuçların bazı hususları aydınlatmaktan uzak olduğu da anlaşılmaktadır. Örneğin, dönem belgelerinin birçoğunda olduğu gibi Edirne’de mukim Yahudilerin tek kalemde, “*Mahalle-i Yahudiyân*” başlığı altında kaydedildiği görülmektedir. Oysaki incelediğimiz dönemde Edirne’de *Yahudi Mahallesi* adıyla herhangi bir mahalle bulunmaktaydı. Birçok belgede cemaat isimleriyle zikredilen Yahudiler, Kaleiçi ve özellikle Tahtelkal’a bölgesinde yoğun olmakla birlikte gayrimüslim mahallelerinde dağınık halde oturmaktaydılar. Avarız kayıtlarında tüm Yahudilerin birarada ele alınması kolaylığından kaynaklanan bu durum, doğal olarak nüfusun mahallelere dağılımıyla alakalı zannedilmemelidir. Benzer bir duruma, 1830 sayımı ile 1841 nüfus kayıtlarında da şahit olunmaktadır. Bu yıllara ait belgelerde de

⁶³³ Bu bölgelerde bazı mahalleler dinî olarak karışık mahallelerdir. Detaylı bilgi için bkz. *Birinci Bölüm/Mahalleler/Dinî Gruplar Açısından Mahalleler*.

Yahudiler, mahalle bazlı olarak değil cemaat isimlerine göre sayılarak, tasnif edilmişlerdir. Hâliyle bu durum, Yahudilerin ikamet ettikleri mahalleler bilinse de mahallelerdeki nüfuslarını net rakamlarla ortaya konulmasını zorlaştırmaktadır.

Mahallerdeki nüfus yoğunluğunu takip edebilmek amacıyla 1787 yılındaki avârız-hane sayılarının ardından 1830 yılı nüfus sayımına göre yerli Müslüman nüfusun ikamet ettiği mahallelere bakılacak olursa, en kalabalık Müslüman mahallesinin en az 392 Müslüman nüfus ile Kıyık'da bulunan Cami-i İbrahim Paşa mahallesi olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise yine aynı civarda bulunan Cami-i İbrahim Paşa mahallesine komşu Çokalca mahallesi gelmektedir. Şehrin batısında yer alan Muradiye mahallesi ise Çokalca ile hemen hemen aynı nüfusa sahip Müslüman ahalinin yoğun olarak yaşadığı mahallelerin başında gelmekteydi.

1830 nüfus sayımı sonuçlarına göre, Edirne mahallelerinde yaşayan Müslüman ahalinin ikamet ettiği mahalleleri, en çok nüfusa sahip olan mahallelerden başlanarak sıralanması neticesinde Tablo-15'de görülen sonuç elde edilmiştir⁶³⁴.

Tablo 15. 1830 Sayımına Göre Müslüman Nüfusun Mahallelere Dağılımı

Mahalle Adı	Sayılan Erkek Nüfus				Tahminî Kadın Nüfus	Mahalle Toplamı
	1-11 Yaş	12-40 Yaş	41 +	Toplam		
Cami-i İbrahim Paşa	55	108	33	196	196	392
Muradiye	38	110	28	176	176	352
Çokalca	49	103	24	176	176	352
Emirşah	49	102	24	175	175	350
Sultan Bayezid	43	93	27	163	163	326
Karaca	37	90	35	162	162	324
Şeyhî Çelebi	36	82	38	156	156	312
Abdurrahman	53	77	20	150	150	300
Hazinedar Sinan Bey	40	75	23	138	138	276
Derun-ı Hisar ⁶³⁵	36	71	22	129	129	258

⁶³⁴ Bilgilerin derlendiği nüfus icmal defteri için bkz. BOA., NFS.d.,4374. H.11 Cemaziyelevvel 1246/M.28 Ekim 1830.

Mirahor Ayas Bey	27	86	15	128	128	256
Şahabeddin Paşa	36	59	25	120	120	240
Medrese-i Ali Bey	30	74	13	117	117	234
Süle Çelebi	31	68	17	116	116	232
Meydan	37	64	12	113	113	226
Mümin Hoca	30	73	8	111	111	222
Vize Çelebi	35	60	13	108	108	216
Şerbetdar Hamza Bey	25	70	12	107	107	214
Üsküfcü Hızır	24	62	12	98	98	196
Gazzaz Salih	27	52	11	90	90	180
Berkuk Ağa	20	53	16	89	89	178
Cedid Kasım Paşa	26	48	15	89	89	178
Gazi Mihal Bey	28	52	8	88	88	176
Sofî İlyas	19	51	18	88	88	176
Darüssiyade	21	56	11	88	88	176
İmaret-i Mezid Bey	25	51	11	87	87	174
Umur Bey	13	62	11	86	86	172
Daye Hatun	25	47	14	86	86	172
El-Hac İslâm	20	40	25	85	85	170
Kürd Hoca	18	54	12	84	84	168
Muarref Hoca	24	47	10	81	81	162
Emir Mescid	17	51	13	81	81	162
Noktacızade	23	41	16	80	80	160
Hacı Hoşkadem	22	44	13	79	79	158
Şah Melek Paşa	15	53	8	76	76	152
Mahmud Ağa	25	42	8	75	75	150
Gazi Hoca	16	50	9	75	75	150
Timurtaş	30	39	6	75	75	150
Hacı Murad	20	43	11	74	74	148

⁶³⁵ Kaleiçi bölgesindeki mahallelerin tamamı kastedilmekte olup mükellef bir mahalle değildir. Bu sebeple, avarız-hane kayıtlara göre hazırlanmış Tablo-14’de en kalabalık nüfusa sahip olan Kaleiçi’ndeki Hacı (El-Hac) Bedreddin Mahallesi, Tablo-15’de yer almamaktadır.

Zen-i Sarıca Paşa	21	41	12	74	74	148
Debbağ Hacı Halil	21	45	7	73	73	146
Zen-i İbrahim Paşa	16	42	15	73	73	146
Hasan Bey	24	39	10	73	73	146
Rakkas Ali Bey	21	44	7	72	72	144
Evliya Kasım Paşa	26	34	11	71	71	142
Sarıca Paşa	17	45	7	69	69	138
İbn-i Arap	20	44	4	68	68	136
Hoca İvaz	12	49	7	68	68	136
Mezid Bey	25	35	8	68	68	136
Fındık Fakih	19	41	7	67	67	134
Karabulut	30	33	3	66	66	132
Kâtip Cev	19	40	7	66	66	132
Mihal Koç	18	36	11	65	65	130
Karaca Bevvab	19	40	6	65	65	130
Hadım Timurtaş	23	32	9	64	64	128
Yancıkçı Şahin	23	34	6	63	63	126
Kunduk Osman	17	33	11	61	61	122
Kasap El-Hac Abdülaziz	15	39	7	61	61	122
Kadı Bedreddin	20	34	6	60	60	120
Sevindik Fakih	14	43	3	60	60	120
Zen-i Firuz	24	29	6	59	59	118
Veled-i Veliüddin	13	40	5	58	58	116
Kıncı Firuz	19	23	16	58	58	116
Hızır Ağa	15	33	8	56	56	112
El-Hac Sarraf	17	31	7	55	55	110
Arif Ağa	11	34	8	53	53	106
Kavaklı	16	31	3	50	50	100
Sofi Bayezid	9	30	10	49	49	98
Alemüddin	16	26	6	48	48	96
Turgut Bezirgân	17	27	4	48	48	96

Ahî Hasan	12	27	6	45	45	90
Akmescid	15	22	8	45	45	90
Hadım Firuz	7	28	10	45	45	90
El-Hac Hallaç	10	31	4	45	45	90
Baba Timurtaş	9	24	12	45	45	90
Şahabeddin Paşa	13	23	8	44	44	88
Kiremitçi El-Hac Halil	6	30	8	44	44	88
El-Hac Mercimek	10	28	6	44	44	88
Gülbahar	13	29	2	44	44	88
El-Hac Attar	14	25	4	43	43	86
Kuşcu Doğan	11	23	9	43	43	86
Zincirlikuyu	16	21	4	41	41	82
Sıkça Murad	9	27	4	40	40	80
Kubuzcu Ali Bey	15	14	11	40	40	80
Hocaki	14	16	10	40	40	80
Cami-i Hoca İlyas	10	27	2	39	39	78
Yakup Kılarî	7	28	4	39	39	78
Sabunî	10	17	12	39	39	78
Sultan Yıldırım Bayezid Han	13	21	4	38	38	76
Kebe Yapıcı	12	24	2	38	38	76
Derviş Abi	7	27	4	38	38	76
Mirimiran	10	22	6	38	38	76
Fazlullah Paşa	11	18	9	38	38	76
Hızır Şah	11	16	10	37	37	74
Devleşah	15	17	4	36	36	72
Mehmed Ağa	12	15	8	35	35	70
Hoca Bâlî	10	20	4	34	34	68
Selçuk Hatun	11	19	4	34	34	68
Bevvab Sinan	7	22	4	33	33	66
Nişancı Paşa	5	21	7	33	33	66
Hadım Balaban	9	22	2	33	33	66

Tekye-i Ali Paşa	10	19	4	33	33	66
Köseç Balaban	11	18	2	31	31	62
Kurb-ı Şah Melek	8	17	5	30	30	60
Külahdüz	7	18	4	29	29	58
Bezirci Hatun	10	17	1	28	28	56
Çavuş Bey	10	14	4	28	28	56
Altunî	7	14	7	28	28	56
Cafer Ağa	5	17	4	26	26	52
Molla Fahreddin	4	14	8	26	26	52
El-Hac Kılağuz	6	13	5	24	24	48
Eskici Hamza	5	16	3	24	24	48
Naip Çelebi	5	13	6	24	24	48
Hafız Ahmed	4	12	7	23	23	46
Kızıl Minare	3	16	3	22	22	44
Şeyh Şücaaddin	6	14	2	22	22	44
Siti Hatun	9	8	4	21	21	42
Sultan Selim Taş Odaları	4	11	6	21	21	42
Tiftin Ağa	2	12	6	20	20	40
İsmail Ağa	5	11	3	19	19	38
Hacı Sefa	5	6	8	19	19	38
Hadice Hatun	8	8	2	18	18	36
Mihal Bey	7	8	2	17	17	34
Bülbül Hatun	6	8	2	16	16	32
Neşdoğan	1	6	9	16	16	32
Hücerat-ı Şah Melek	1	13	1	15	15	30
Arpacı El-Hac Hamza	2	12	1	15	15	30
Tahtelkal'a	5	8	1	14	14	28
Bönce	4	6	4	14	14	28
El-Hac Alaeddin	2	4	5	11	11	22
Hamid Bey	2	2	3	7	7	14
TOPLAM	2220	4689	1198	8107	8107	16214

Toplam 8.107 Müslüman erkek nüfusun mahallelere dağılımını gösteren deftere, 76 ayrı mahallede bulunan ve memleketlerine dönmeme ihtimali bulunan 421 muhacir dâhil edilmemiştir. Yine, sayım sırasında şehirde bulunan ve başta 445'i Edirne medreselerinde bulunan toplam 1.027 Müslüman yabancı ile Müslüman Kıptilerin de Tablo-15'e dâhil edilmediğini belirtmek gerekmektedir.

Mahallelerdeki nüfus yoğunlukları konusunda değinmek istediğimiz son kaynak 1841 yılına ait bir nüfus icmal defteridir⁶³⁶. Bu defterde, Müslüman, Rum, Ermeni ve Kıptî nüfusun ikamet ettikleri mahalleler, nüfus ve hane sayıları belirtilmiş ve Yahudiler yine 13 ayrı cemaat hâlinde sayılarak kayıt altına alınmıştır. Aynı zamanda Edirne'deki han, hamam, medrese gibi mahallerde bulunan erkek nüfus da ayrı başlıklar altında kayda geçirilmiştir. Toplam 10.869 hanede, 24.476 erkek nüfusun kayıt altına alındığı bu defter, önemine binaen büyük bir bölümü günümüz harflerine çevrilerek, tablolaştırılmış ve Edirne kaza merkezine ait detaylı nüfus verileri EK-1'de paylaşılmıştır.

1841 yılına ait nüfus kayıtlarından hâsıl olan netice, birtakım değişimlere rastlanmakla beraber önceki yıllarda ortaya çıkan bilgileri doğrular mahiyettedir. Şehrin nüfus yoğunluğu en yüksek noktaları yine yukarıda belirtilen üç bölgedir. Ancak bu dönemde özellikle Tunca kavisinin batısındaki mahallelerin sınırlarını genişleterek nüfuslarını artırdığı görülür. Göç aldığı bariz olan Yıldırım ve Yeni İmaret semtlerinde aynı zamanda yeni mahalle isimlerine de rastlanır. Aynı büyüme, bir miktar Kırıkkale civarında da görülmekle birlikte Kaleiçi bu tarihlerde de yoğun nüfusa sahip mahallelerden oluşan bir bölgeydi.

Özellikle Yıldırım ve Yeni İmaret bölgesindeki Akmesicid, Kızılmescid ve Aci Sarraf mahalleri genişleyerek, nüfuslarını artıran mahallelerden olup Kaleiçi'ndeki Aya Nikola ile birlikte mahalle nüfusu 1.000 aşan şehrin en büyük mahalleleri statüsündedir. Zira bu tarihlerde Edirne mahalleri ortalama 60 haneden oluşan 250-300 nüfuslu yerleşim yerleri görünümündeydi.

⁶³⁶ BOA., NFS.d.,4378. H.1257/M.1841.

2.3. Nahielerin Nüfusu

Araştırmaya esas tutulan 1789–1839 tarihleri arasında Edirne kazasına bağlı olan dört adet nahiye bulunmaktadır. Üsküdar, Manastır, Çöke ve Ada isimleri verilen bu nahiyelere ait detaylar ve bağlı köylerin listesi bu çalışmanın Üçüncü Bölüm’ünde verilmiş olup burada önemine binaen kısaca nahiyelerin nüfus durumuna değinilecektir. Çünkü özellikle 1793 yılında nahiyelerin avâriz-hane sayıları konusunda rastlanılan vaka ile Rusların 1828–1829 yılları arasındaki göç ettirme politikasının Edirne’nin nahiyeleri üzerindeki etkileri kayda değerdir.

Bilindiği üzere avâriz türü vergilerin tahsili, ahalinin “hâl ve tahammüllerine” göre belirlenen avâriz-hane sehimleri üzerinden yapılmaktaydı. Bu sehimlerin tevziinde, merkezî yönetimin çok fazla dahli olmayıp insiyatif şehir yöneticilerine bırakılmış vaziyetteydi.

Edirne’nin nahiyelerinde 1793 yılında ortaya çıkan durumda ise Edirne Âyânı Hacı Mahmud ile birlikte Mübayaacı Arnavud Mehmed’in aralarında anlaşarak nahiyelere bağlı köylerin sehimlerini, rüşvet ve iltimas yoluyla düşürüp, bazı köylerinkini ise ödemeye güçleri yokken yükselttikleri ortaya çıkmıştı. Seferler nedeniyle bir müddet anlaşılamayan bu keyfiyet, şikâyetlerin artması üzerine tahkik edildiğinde usulsüzlük sübuta varmış ve nahiyelerdeki mükellef hanelerin tek tek tahrir edilerek avâriz sehimlerinin yeniden düzenlenmesi ile neticelenmişti⁶³⁷.

1793 yılı Ağustos ayı içerisinde, Edirne kazasının nahiyelerine bağlı köylerde yapılan sayımı göre, toplam 8.795 hane ve 322 mükellef çiftlik tespit edilmiştir. Avâriz-hanelerin tevziinde ise her köyün avâriz sehimleri, 10 gerçek hane bir avâriz-hanesi kabul edilerek kayda geçirilmişti⁶³⁸. Bu defterdeki veriler üzerinden oluşturulan Tablo-16’da nahiye bazında mevcut gerçek hane ve çiftlikler ile avâriz-hane sayıları verilmiştir. Aynı zamanda tabloda, gerçek hane ve avâriz-hane sayıları üzerinden de nüfus tahmini yapılarak, gerçek hane sayılarının tam olarak avâriz-hane sayılarının yansıtılamamasından kaynaklanan, başka bir deyişle küsuratın yarattığı fark da gösterilmek istenmiştir.

Tablo-16’daki görülen tahminî nüfus hesaplamalarında belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Edirne kaza merkezindeki mahallelerde, bir gerçek hane 5 nüfus kabul edilirken, nahiyelerde bu rakamın 7 olarak kabul edildiğidir. Bu hususa ait kanaat,

⁶³⁷ *Edirne* ŞS. 238, s.16b-17a. H. 07 Muharrem 1208/M.15 Ağustos 1793.

⁶³⁸ *Edirne* ŞS. 238, s.24b-26b. H. Muharrem 1208/M. Ağustos 1793.

dönemin tereke, avâriz ve nüfus defterlerinin incelenmesi neticesinde hâsıl olmuş ve detayları, ilerleyen sayfalarda yer alan *Aile Yapısı ve Özellikleri* kısmında açıklanmıştır.

Tablo 16. 1793 Yılında Nahiyelerin Hane ve Nüfus Durumları

Nahiye Adı	Hane	Çiftlik	Toplam Hane ve Çiftlik	Avâriz-hane Sayısı	Tahminî Toplam Nüfus	
					Gerçek Hane Üzerinden	Avâriz-hane Üzerinden
Üsküdar	2434	111	2545	254,5	17815	17815
Manastır	2501	57	2558	253,5	17906	17745
Çöke	2884	98	2982	289,5	20874	20265
Ada	976	56	1032	89,5	7224	6265
Toplam	8795	322	9117	887	63819	62090

Tablo-16’da ortaya çıkan gerçek hane üzerinden tahminî nüfus sonuçlarına, en azından % 5’lik⁶³⁹ bir muaf grubun eklenmesiyle birlikte, 1793 yılında Edirne’nin nahiyyelerinde yaklaşık 9.500 civarında hane ve çiftlikte, 67.000 dolaylarında bir nüfusun ikamet ettiğini, gerçeğe yakın bir tahmin olarak ifade etmek mümkündür. Ortaya çıkan netice, Edirne nahiyyelerindeki gerçek hane ile avâriz-hane ilişkisini net olarak ortaya koymanın yanı sıra sonraki yıllarda bölgede yaşanacak nüfus hareketliliklerinin ölçülebilir ve karşılaştırılabilir hâle gelmesi cihetiyle de önemli bulunmaktadır.

1830 yılında yapılan erkek nüfus sayımının sonuçlarından hareketle, Edirne nahiyyelerinin durumuna bakıldığında, 1793 yılındaki tahminî nüfus rakamlarına mukayeseyle arada büyük bir farkın olduğu görülmektedir. Nitekim 1793 yılında, 67.000 civarında olduğu tahmin edilen nahiyyelerin nüfusu, bu tarihten 37 sene sonra 1830 yılında % 21 civarında düşerek 53.000 dolaylarına gerilemiştir. Aradaki 14.000’lik nüfus eksilmesi ise her hâlükârda izaha muhtaç bir niceliktedir.

⁶³⁹ Edirne kaza merkezindeki kadar kalabalık bir ümera ve ulema zümresinin köylerde bulunmadığı bariz olduğundan, kaza merkezinde % 15 olarak tahmin edilen muafiyet oranının nahiyyelerde % 5’te tutulmuştur.

Tablo 17. 1830 Sayımı Sonuçlarına Göre Nahiyelerin Nüfusu⁶⁴⁰

Nahiye Adı	Sayılan Erkek Nüfus			Tahminî Kadın Nüfus	Toplam Tahminî Nüfus
	Müslüman	Zımmî	Toplam		
Üsküdar	1836	5774	7610	7610	15220
Manastır	497	4747	5244	5244	10488
Çöke	1990	1755	3745	3745	7490
Ada	1090	2792	3882	3882	7764
Toplam	5413	15068	20481	20481	40962
					+ 7512 ⁶⁴¹
					48474
					+ % 10 ⁶⁴²
					53321

İlerleyen sayfalarda yer alan *Nüfus Hareketleri* başlığı altında tetkik edilecek bu durumun başlıca sebeplerinden biri, 1828–1829 Osmanlı-Rus Harbi sırasında, Rusların tüm Osmanlı topraklarında uygulamış olduğu göç ettirme politikasıdır. Bu politikaya göre Ruslar, işgal ettiği bölgelerde bulunan Osmanlı tebaasından Bulgar ve Rum nüfusu baskı, cebir ve teşvik yoluyla Rusya’ya, güya “kadim topraklarına”, göç ettirmek suretiyle demografik ve psikolojik üstünlük sağlamak istemişti⁶⁴³.

Rusların uyguladığı göç ettirme politikasının Edirne üzerindeki etkilerini takip edebilmek için 1832 yılına ait bir *cizye muhasebe defteri* incelendiğinde, büyük çoğunluğu Edirne’nin nahiyelerinden olmak üzere yaklaşık olarak 11.000 ile 12.000 arasında zımmînin ikamet ettikleri haneleri terk ederek Rusya’ya göç ettiği sonucunu çıkarmak mümkündür⁶⁴⁴. Geriye kalan, 2.000 ile 3.000 civarındaki nüfusun ise yine

⁶⁴⁰ Tablo’nun oluşturulmasında kullanılan kaynak için bkz. E.Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s.91-92.

⁶⁴¹ Bu sayı, nahiye adı belirtilmeden perakende olarak sayılarak kaydedilmiş Ermeni, Yahudi ve yabancı erkek nüfusun toplamı olan 3.756 kadar da kadın olduğu varsayılarak genel toplama dâhil edilmiştir.

⁶⁴² + %10’luk oran, 1830 sayımına çeşitli nedenlerle dâhil edilmemiş (kayıp, kaçak, eksik vb.) kişilerden kaynaklı hata payı oranıdır. Bu konudaki çeşitli görüşler için bkz. *İkinci Bölüm/1830 Nüfus Sayımı*.

⁶⁴³ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *İkinci Bölüm/1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi Göçleri*.

⁶⁴⁴ 1832 yılına ait *cizye mükellefleri* ve tahsil edilecek miktarlar belirlenirken Rusya’ya firar edenlerin bazen net sayılarla, bazen de toplam vergi miktarları üzerinden kaydedildiği muhasebe defterine göre; Edirne kaza merkezinden 321, Çöke nahiyesinden 1.858, Manastır nahiyesinden 1.434, Üsküdar nahiyesinden 153 ve Ada nahiyesinden 72 olmak üzere toplam 3.838 *cizye mükellefi* zımmî Rusya’ya firar etmişti. Buradan hareketle, en azından firar eden her bir *cizye mükellefi* kadar da kadının ve bir o

başta Dağlı İsyanları gibi sebepler olmak üzere dönemin askerî ve siyasî olayları neticesinde bölgeden göç ettikleri ifade edilebilir⁶⁴⁵.

Buraya kadar aktarılanlardan anlaşılacağı üzere, nahiyelerin gerçek hane ve avâız-hane sayıları incelenerek avâız-hane katsayısı net bir şekilde tespit olunmuş, bir gerçek hanede yaşayan toplam nüfus hakkında tahminlerde bulunularak, dönem olaylarının tahlili ile birlikte diğer bilgi ve belgeler de tetkik edilmiştir. Netice itibarıyla, araştırmaya esas tuttuğumuz tarihler arasında Edirne'nin demografik veri ve bilgileri birbirini destekleyen bulgular ile ortaya konulmuş olmaktadır.

2.4. Şehir Nüfusunun Tahlili

2.4.1. Dinî Gruplar

Önceki yüzyıllardan itibaren İslâmiyet, Hristiyanlık ve Musevîlik inanışlarına sahip ahali, Edirne şehir merkezinde bir arada yaşamaktaydı. Ağırlıklı olarak Türk, Rum, Ermeni, Yahudi ve Kiptîlerden müteşekkil unsurların ikamet ettikleri mahalle düzeni ise ana hatlarıyla Müslim, gayrimüslim ve karışık mahalleler şeklinde ayrılarak tasnif olunurdu.

İncelediğimiz dönemin başlarında, tevzi defterlerinde yer alan bilgilere göre şehirdeki mahallelerin 140 tanesi Müslüman Mahallesi iken 22 tanesi tamamen gayrimüslimlerin oturdukları mahallelerdi. 43 mahallede ise Müslim ve gayrimüslim bir arada ikamet ederdi⁶⁴⁶. Mahallelerdeki ayırım, farklı inanışlara sahip insanların doğal ihtiyaçlarından kaynaklanan ve dinî vecibelerini kimse tarafından müdahalede bulunulmaksızın gerçekleştirmeye imkân sağlamakta ve devlet tarafından da muhafaza edilerek sürdürülmek istenmekteydi. Bu nedenle, ehl-i İslâm ev ve arsa sahiplerinin mallarını yine ehl-i İslâm kişilere satıp/kiralamasına; gayrimüslim mallarına müdahalede bulunulmamakla birlikte Müslümanların ehl-i zimmet taifesine ev ya da arsa satıp/kiralamasının önüne geçilmeye çalışılmıştır⁶⁴⁷.

kadar da muafin firar ettiği varsayılırsa (3.838x3=11.554) ulaşılan sonuç, ortalama bir değer olarak göç eden ahalinin sayısı hakkında bir fikir edinmemizi kolaylaştırır mahiyettedir. İlgili hesapların yapıldığı cizye muhasebe defterleri için bkz. *Edirne ŞS.* 352, s.110a-b. H.07 Şevval 1247/ M.10 Mart 1832.

⁶⁴⁵ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *İkinci Bölüm/Nüfus Hareketleri*.

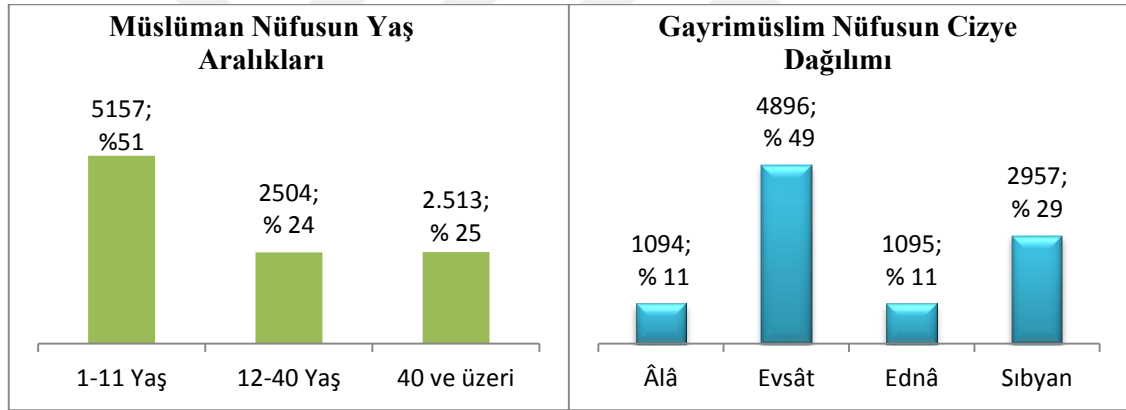
⁶⁴⁶ Bu mahallelere ait detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *Birinci Bölüm/ Dinî Gruplar Açısından Mahalleler*

⁶⁴⁷ "... hısın-ı mezkûr dâhilinde olan mülkiyet ve yâhûd vakfiyet üzere kadîmden ehl-i İslâm tasarrufunda bulunub me'vâ-yı müslimîn olan menâzil ve büyütn mutasarrıflarından biri menzil ve 'arsasını bey' ve ferâğ murâd eyledikde yine ehl-i İslâm'dan birine fûrûht idüb kadîmden ehl-i İslâm'a mahsûs büyütn ve 'arsanın ehl-i zimmet tâ'ifesine fûrûhtuna ruhsat ve cevâz göstermeyüb ma'rifet-i şer'le men' ve def' eyleyesin lâkin bu vesîle ile ehl-i zimmete mahsûs olan menâzile dahî celb-i mâl iddi'âsıyla mebnî

1830 ve 1841 yıllarına ait nüfus kayıtlarında, Kaleiçi'ndeki nüfusun mahallelere ayrılmadan sayılması, Yahudilerin de yine mahallelere göre değil cemaatlerine göre kayıt altına alınması gibi nedenler, bu üç döneme ait belgelerin nüfuslarıyla birlikte eşleştirilmesini zorlaştırsa da şehir nüfusu ile mahallelerin 1829 yılındaki Rus işgali ve göçler sebebiyle değişime uğradığı açıktır.

1830 yılındaki erkek nüfus sayımı sonuçlarına göre, Edirne mahallelerinde 10.174'i Müslim, 10.042'si gayrimüslim, toplam 20.216 erkek nüfus olduğundan önceki sayfalarda bahsedilmişti. Şehir nüfusunun tahlili kapsamında, sayım sonuçlarının detaylarına bakacak olursak, yaş durumlarına göre Müslim nüfusta; tuvana 5.157, sıbyan/sabi 2.504, amel-mande/musin 2.513'tür⁶⁴⁸. Gayrimüslim nüfusta ise yine kendi cizye sınıflandırmasına göre; âlâ 1.094, evsât 4.896, edna 1.095 ve sıbyan 2.957 kişiden ibarettir.⁶⁴⁹

Grafik 1. 1830 Sayımına Göre Edirne'de Müslim ve Gayrimüslim Erkek Nüfus

Grafik-1'de görüldüğü gibi incelediğimiz dönemde, Edirne şehir nüfusun yaklaşık olarak yarısı, Müslim unsurlardan müteşekkil iken diğer yarısı gayrimüslim unsurlardan oluşmaktaydı. Karşılaştırılabilir veri olarak Müslüman nüfustaki 1-11 yaş arasındaki % 51'lik nüfus, gayrimüslimlerde hemen hemen aynı yaş grubuna tekabül eden cizyeden muaf % 29'luk sıbyan nüfusuyla mukayese edildiğinde Müslüman nüfusun daha genç bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Buradan hareketle doğurganlık oranının Müslüman nüfusta daha yüksek olduğu sonucu çıksa da aynı

büyüce ta'arruz etdirmeyüb mazmûn emr-i şerîfimle 'âmil olasin ..." *Edirne* ŞS. 270, s.14a. H.Evâsıt-ı Zilkade 1216/M.14-24 Mart 1802.

⁶⁴⁸ İlgili defterdeki bilgilere göre; 1-11 yaş arası *sâbi*, 12-40 yaş arası *tuvana*, 40 yaşın üstü *mande/musin* olarak tasnif edilmiştir.

⁶⁴⁹ E.Z. Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, s.91.

durumu, tereke defterleri üzerinden takip etmeye çalıştığımızda gayrimüslim ahalinin çocuk sayısı ortalamasının, Müslümanlardan yüksek olduğu görülecektir. Elbette bu durumun izahı, dönem itibarıyla Müslüman nüfusun muharebelerdeki can kayıplarıyla alakalıdır⁶⁵⁰.

Konunun önemine binaen ve incelediğimiz tarihler arasındaki Edirne mahallelerindeki doğurganlık oranının net rakamlarla ortaya konulması cihetiyle dönemin nüfus vukuat defterleri incelendiğinde; 6 Aralık 1831 ile 30 Mayıs 1832 tarihleri arasındaki yaklaşık 6 aylık dönemde, Edirne’de toplam 209 erkek bebeğin dünyaya geldiği tespit edilmiştir⁶⁵¹. Bu doğumların, 109’u Müslüman, 65’i Rum, 19’u Yahudi, 8’i Ermeni ve 8 tanesi ise Kıpti⁶⁵² ailelere aittir. Buradan hareketle, 1830 yılının sonunda yapılan nüfus sayım sonuçlarına göre, yaklaşık olarak aynı nüfusa sahip Müslümanlarda 114 erkek doğumu vuku bulmuşken aynı süreçte gayrimüslim ahalide 95 erkek doğumu meydana gelmiştir.⁶⁵³ Hâliyle bu durumda, ölü doğum (*meyyiten tevellüd*) ve bebek ölümleri hariç tutulursa Müslüman ahalide *kaba doğum hızı*⁶⁵⁴ olarak adlandırılan oranın, 1831-1832 yıllarında “binde 23,4”⁶⁵⁵, gayrimüslimlerde “binde 19,7”⁶⁵⁶, şehir ortalamasının ise “binde 21,5”⁶⁵⁷ olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Aynı yöntem kullanılarak yapılan bir hesaplama⁶⁵⁸ Edirne’nin nahiyeelerindeki kaba doğum hızı ise “binde 32,6” olarak bulunmuştur.

⁶⁵⁰ Konu hakkında detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *İkinci Bölüm/Aile Yapısı ve Özellikleri/Ailelerin Çocuk Sayıları*.

⁶⁵¹ Doğum ve ölüm hesaplamalarında kullanılan Edirne Nüfus Vukuat Defteri için bkz. BOA., NFS.d., 4375. H.01 Recep 1247 ile 30 Zilhicce 1247 (M.06 Aralık 1831 ile 30 Mayıs 1832) tarihleri arasını içerir.

⁶⁵² Mezkr vukuat defterinde dinleri belirtilmeyen Kıptilerin cizye oranlarından (Müslüman olan ve olmayan) hareketle, 5 tanesini Müslüman, 3 tanesini ise gayrimüslim olarak tasnif etmek çok yanlış bir tahmin olmayacaktır. Kıpti cizyesi ve 1827 yılındaki cizye verenlerin durumları için bkz. *Dördüncü Bölüm/Şehir Ekonomisini Etkileyen Unsurlar/Vergiler/Gebran ve Kıpti Cizyesi*.

⁶⁵³ Belirtilen tarihler arasındaki 175 günlük zaman zarfında, meydana gelen erkek bebek doğumu 209 ise 365 günde, 436 erkek bebeğin dünyaya geldiği ve bir o kadar da kız bebeğin doğduğu varsayımıyla yıllık toplam doğum sayısı 872 olarak bulunabilir. Bu sonuç, eldeki erkek doğum sayılarına göre orantılandığında bir yılda doğan toplam Müslüman bebek sayısı 476, gayrimüslim bebek sayısı ise 396 olmaktadır.

⁶⁵⁴ [Bir toplumda 1 yılda canlı doğan bebek sayısı / Aynı toplumun yıl ortası nüfusu] x 1000 = **Kaba Doğum Hızı**

⁶⁵⁵ Sayılan 10.174 erkek nüfus kadar da Müslüman kadın olduğu varsayımıyla; $476 / 20.348 \times 1000 = 23,4$.

⁶⁵⁶ Sayılan 10.042 erkek nüfus kadar da gayrimüslim kadın olduğu varsayımıyla; $396 / 20.084 \times 1000 = 19,7$.

⁶⁵⁷ Sayılan toplam 20.256 erkek nüfus kadar da kadın nüfus olduğu varsayımıyla; $872 / 40.512 \times 1000 = 21,5$.

⁶⁵⁸ 06 Aralık 1831 ile 30 Mayıs 1832 tarihleri arasında, nahiyeelerdeki Müslim ve gayrimüslim toplam erkek doğumu 321’dir. Bir o kadar da kız bebeğin doğduğu varsayılırsa, 175 günde 642, 365 günde toplam 1.339 canlı doğum gerçekleşmiştir. Nahiyeelerin sayılan erkek ve tahmini kadın nüfusu toplamı, (ilavesiz) 40.962 olduğundan $(1.339/40.962 \times 1000)$ hesabıyla 1831-1832 yıllarında Edirne nahiyeelerindeki *kaba doğum hızının binde 32,6* olduğu hesaplanmaktadır.

Ortaya çıkan sonuçlar, dinî gruplar açısından önem arz ettiği gibi Edirne mahalleleri ile nahiyeleindeki kaba doğum hızının ortaya konulması cihetiyle de önemli addedilmektedir. Zira 2015 yılında Türkiye genelindeki kaba doğum hızı binde 17, 2016 yılında binde 16,5 ve 2016 yılında Edirne ilinin kaba doğum hızı binde 10,1 iken⁶⁵⁹ 1831 yılı civarında, nahiyeleleriyle birlikte Edirne kazasının genelindeki kaba doğum hızının binde 27,1⁶⁶⁰ olarak tespit edilmesi, bir miktar yukarı yönlü hata payıyla⁶⁶¹ birlikte, genele teşmil edilebilir, mukayeseye imkân verir bir mahiyettedir.

Dinî gruplar açısından şehir nüfusunun tahlili için 1841 yılına ait bir nüfus icmal defterindeki bilgiler, şehrin incelediğimiz dönemdeki durumu açıkça ortaya koyması nedeniyle mühimdir. EK-1’de büyük bir bölümü tablolaştırılarak paylaşılan verilere göre bu tarihlerde Edirne’de toplam 10.869 hanede, 24.476 erkek nüfus sayılmıştır. Din ve millet esasına göre Edirne kaza merkezindeki hane ve nüfus sayıları ise Tablo-18’deki gibidir.

Tablo 18. 1841 Yılında Edirne’de Gerçek Hane Sayıları ve Nüfus

Taife	Gerçek Hane Sayısı	Sayılan Erkek Nüfus	Tahminî Kadın Nüfus	Toplam Nüfus
Müslüman	4923	9735	9735	19470
Rum	3958	9902	9902	19804
Yahudi	964	2358	2358	4716
Ermeni	603	1596	1596	3192
Kıptî Müslim	407	854	854	1708
Kıptî Reaya	14	31	31	62
Toplam	10869	24476	24476	48952

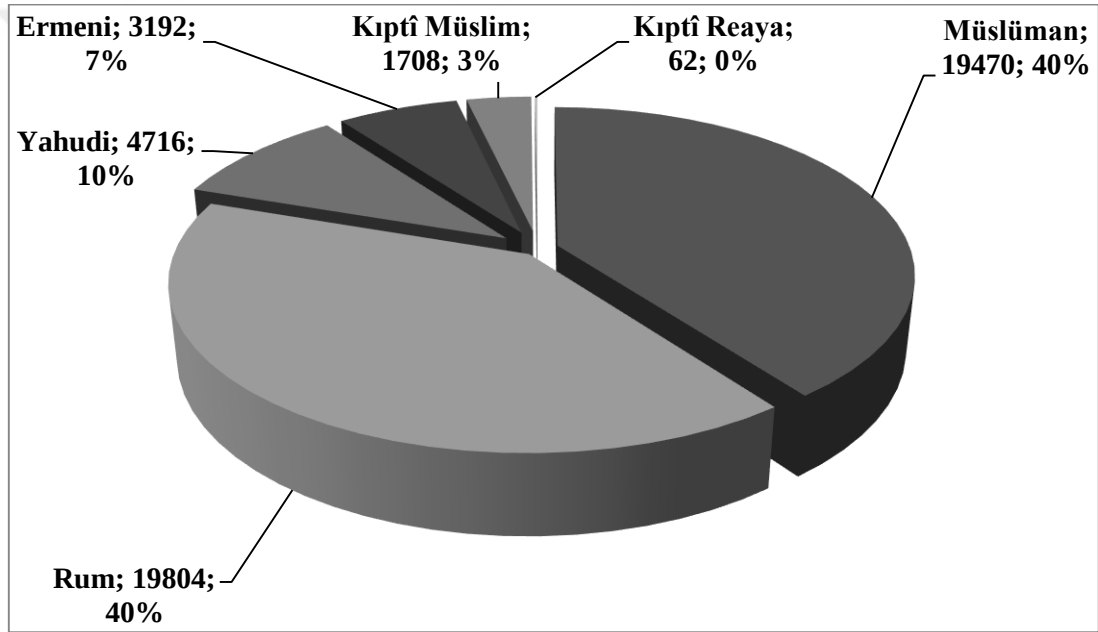
⁶⁵⁹ Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, *Doğum İstatistikleri*, 201, Sayı:24647, 18 Mayıs 20017. Erişim Adresi: <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24647>. (25 Temmuz 2017 tarihinde erişildi.)

⁶⁶⁰ Kaza nüfusundaki toplam doğum ve nüfus rakamları üzerinden yapılan hesap şu şekildedir: $2.211/81.474 \times 1000 = 27,1$

⁶⁶¹ 1830 yılında yapılan erkek nüfus sayımı ve devamında 6 aylık nüfus vukuat defterleri üzerinden yapılan hesaplamalarda, hata payını artırabilecek birden fazla değişken bulunmaktadır. Sayım ve yoklamaların sıhhati, kayıp/kaçak/yazılmamış nüfus, dönemin yüksek orandaki çocuk ölümleri ve 1829 Rus işgali sonrası göç veren Edirne’nin kendine has durumu gibi birçok etken, yapılan hesaplarda sapma ve değişikliklere neden olabilecek türdedir. Ancak elimizdeki yegâne veriler ile ortaya çıkan neticenin, incelediğimiz dönem ile hususiyetleri göz önüne alındığında gerçeğe uygun ve makul görüldüğü ve hata payının + % 10’dan fazla olamayacağı değerlendirilmektedir. Elbette bu neviden detaylı çalışmaların yapılması ile çok daha anlamlı ve gerçeğe yakın yorumlara gidilebileceği muhakkaktır.

Tabloda görülen veriler, hane ve nüfus sayımlarının din ve milletlere göre ayrılmış olması cihetiyle de birçok yönden araştırmacılara net ve karşılaştırılabilir veriler sağlamaktadır. Konuyu dinî gruplar açısından ele alacak olursak, Müslümanların 5.330 hanede en azından 21.178 nüfus olduğu, gayrimüslimlerin ise 5.539 hanede asgarî 27.774 kişi olarak yaşadıkları görülür. Bu rakamlara göre Edirne mahallelerinde hane başına düşen nüfus, Müslümanlarda 3,97 iken gayrimüslimlerde 5,01'dir. Elbette ortaya çıkan hane başı nüfus rakamlarının 1829 yılından sonra Edirne'nin değişen nüfus olayları ile alakalı olduğu bariz olup bu konuya ilerleyen sayfalarda detaylı olarak değinilecektir.

Grafik 2. 1841 Yılında Dinî Gruplara Göre Edirne Nüfusu

Grafik-2'de yüzdeleri ile birlikte görülen zimmî grupların ikamet ettikleri mahalle düzenindeki farklılıklarına rağmen şehir hayatının birçok safhasında tüm grupların iç içe oldukları ve birbirinden etkilendikleri görülmektedir. Örneğin, şer'i mahkemenin varisler arasındaki mal taksimini kabul ve talep ederek mahkemeye müracaat eden yüzlerce zimmî bulunmakta olup yine vasi, nazır ve nafaka tayinlerinde özellikle zimmî kadınların, İslâm hukukunun kadın haklarını koruyan yanlarından istifade ettikleri görülür.

İncelediğimiz dönem itibariye dinî grupların mahalle düzeni ile bazı demografik özelliklerinin yanı sıra birbirleriyle olan ilişkileri, üretim, ticaret ve meslek kollarına

dağılımda gösterdiği hususiyetler gibi konulara, bu çalışmanın müteferrik başlıklarında yeri geldikçe değinilmiştir. İhtidalar konusu ise ayrı bir başlıkta ele alınarak bilgi ve belgeler elverdiğince etraflıca tetkik edilmeye çalışılmıştır.

2.4.2. İhtidalar

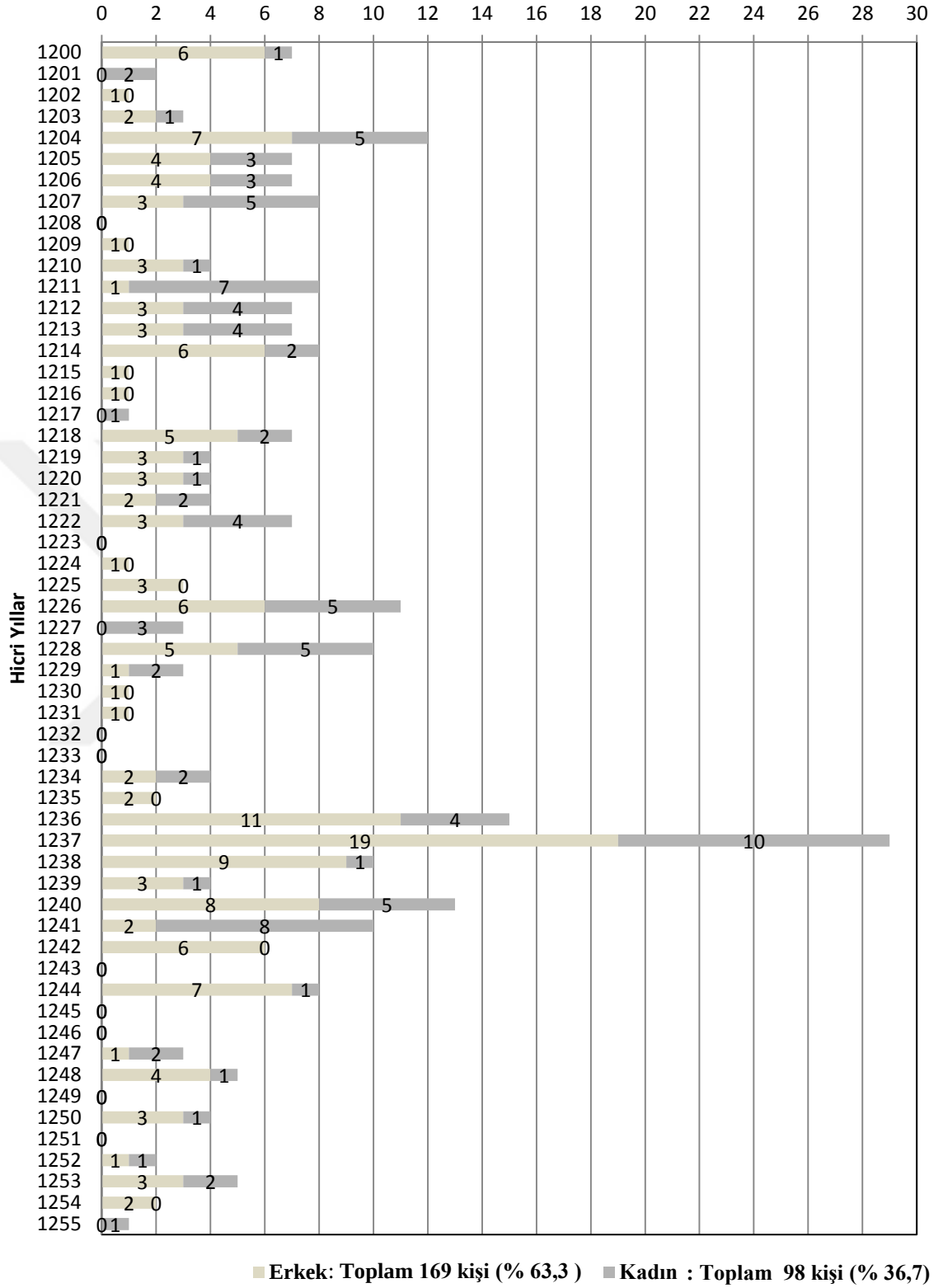
Tarih araştırmalarında incelemeye değer konular arasında olan ihtida hareketleri, bazı müteferrik yayınlara⁶⁶² konu olmakla beraber bugüne kadar tüm yönleriyle aydınlatılabilmiş değildir. İhtidaların hangi toplumsal gruplar arasında ne gibi sebeplerle vuku bulduğu, mühtedilerin özellikleri, sayısal yoğunlukları, ihtida sonrası durumları gibi meseleler, önceki dönemlerde olduğu gibi Osmanlı tarihi için de az sayıdaki müşahhas örnekler üzerinden genellemelere gidilmek suretiyle yapılmaktadır. Bu durumda, ihtidaların belgelere yansıma oranı etkili olduğu gibi detaylı ve istatistiksel araştırmaların azlığı da önemli rol oynamaktadır.

Biz bu başlıkta, milâdî 1786–1839 yılları arasına tekabül eden hicrî 1200–1255 yılları arasında Edirne Şer’iyye Sicillerinde yer alan toplam 267 adet *ihtidâ i’lâmi*⁶⁶³ üzerinden elde edilen bilgileri aktarmaya çalışacağız. Öncelikle belirtilmesi gereken, meydana gelen tüm ihtidalarının şer’iyye sicillerine girdiğini iddia etmenin mümkün olmadığıdır. Buna rağmen elimizdeki yegâne veriler ile dönem Edirne’inde gerçekleşen ihtida hareketlerinin daha anlaşılabilir hâle geldiğini ifade etmek mümkündür.

İncelediğimiz döneme ait Edirne Şer’iyye Sicillerinde yer alan ihtida ilamları, genellikle ilgili yıla ait sicilin, ilk sayfalarında yer almaktadır. Kaynakları kısmında listesi verilen şer’iyye sicillerinden 100’den fazlasında tespit edilen ihtida ilamlarının toplam sayısı 267’dir. Buradan elde edilen verilerin çevrilerek, grafiklere dökülmesi neticesinde aşağıda bulunan istatistikî sonuçlar elde edilmiş, bazı örnekler üzerinde durularak, imkânlar dâhilinde konu açıklanmaya çalışılmıştır.

⁶⁶² Osman Çetin tarafından Bursa örneği üzerinden yapılan araştırmada, şer’iyye sicillerinde geçen 485 doğrudan ihtida ilâmı ile mühtedilerin adlarının dolaylı olarak geçtiği 450 kayıttan yola çıkarak toplam 835 mühtedi ele alınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1999.

⁶⁶³ İhtida ilâmı, genel itibarıyla şahitler ya da mahkeme huzurunda İslâm’a geçen kişinin memleket, önceki din ve adının bulunduğu satırlardan sonra mühtedinin aldığı yeni ismi ve tarih bilgilerini içermektedir.

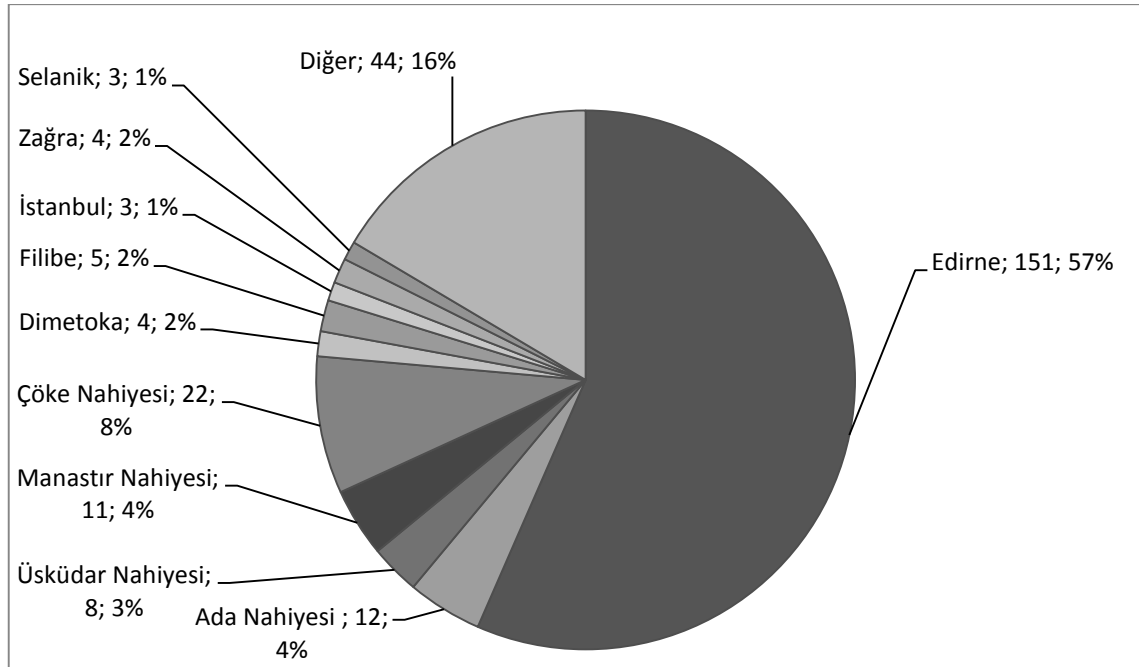
Grafik 3. Yıllara ve Cinsiyetlere Göre İhtida Sayıları (M.1786-1839)

Grafik-3'te yıllara ve cinsiyetlere göre sayıları verilen ihtidalarından anlaşıldığı üzere hicrî 1200–1255 yıllarına (M. 1786–1839) ait Edirne Şer'iyeye Sicilleri'nde tespit edebildiğimiz toplam 267 mühtedinin 169'u erkek (%63,3), 98'i kadındır (% 36,7). Bunlardan 39'u (% 14,6) *sağır* olarak tabir edilen, ergenliğe girmemiş yaşı küçük çocuklardır. Bu otuz dokuz çocuktan 25'i (%64,1) ebeveynlerinden en az birinin ihtida etmesi nedeniyle, başka bir tabirle tebâiyet yoluyla İslâm'a geçmişlerdir.

İhtida eden 267 kişi, eski dinlerine göre tasnif edildiğinde 241 kişinin (% 90,3) Hristiyan, 26'sının (% 9,7) Musevî olduğu görülür; Hristiyanlar arasındaki oranın yüksekliği, elbette bu dinin mensuplarının Yahudilere göre daha fazla olmasıyla alakalıdır. Ancak Musevî erkeklere göre Musevî kadınlar arasında ihtida oranının bariz olarak düşük (% 11,5) olduğu görülür. Nitekim aynı oran Hristiyan kadınlarda % 39,5 mesabesinde. Musevî kadınlar arasındaki ihtida oranının bu kadar düşük olmasının sebebi ise büyük ihtimalle Yahudi toplumundaki *anaerkil (matriarchal)* gelenektir.

İhtidalar, mühtedilerin memleketlerine göre tasnif edildiğinde Grafik-4'teki sonuçlara ulaşılmıştır. Edirne mahalleri arasında Derunhisar ve Yıldırım'da bulunan Akmesjid ile Ali Kuş mahallelerinde ihtidaların yoğunluğu belirgindir.

Grafik 4. Memleketlerine Göre İhtidalar (1786-1839)

Edirne Şer'iyeye Sicillerine göre H.1200–1255 (M.1786-1839) yılları arasında ihtida ettiği tespit edilen 267 kişi, aldıkları yeni isimlere göre incelendiğinde; 169 erkek

arasında en fazla tercih edilen ismin % 40,2'lik oranla Mehmed⁶⁶⁴ olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed isiminden sonra erkekler arasında en fazla tercih edilen isim sırasıyla; Ahmed (% 14,8), Mustafa (% 8,9), Ali (% 6,5), Süleyman (% 3,5), İbrahim (% 3,5), İsmail (% 3,5), Hüseyin (% 3,5), Hasan (% 3,0), Selim (% 3,0) ve Yusuf (% 2,3) olmuştur. Kadınlar arasında da aynı sıralamanın Ayşe (% 21,4), Fatma (% 18,3), Emine (% 12,2), Nefise (% 7,2), Rukiye (% 6,1), Zeliha (% 4,1), Hadice (% 4,1), Hafize (%4,1), Zeyneb (%3,0) şeklinde olduğu görülmektedir.

Buraya kadar ölçülebilir, somut veriler üzerinden ele alınan ihtida hareketleri, konunun özü itibariyle bazı muğlâklıkları da ihtiva etmektedir. Kişilerin ihtida etme sebeplerini dinî saikler dışında idarî, iktisadî ve sosyal sebeplerde arayan birtakım görüşler bulunmakla beraber bu görüşleri destekleyecek ya da çürütecek bilimsel veriler ile elde edilmiş anlamlı sonuçlara ulaşmak pek mümkün görünmemektedir.

Meselenin zorluğunu örneklerle açıklamak gerekirse, Grafik-3'te görüldüğü üzere hicrî 1236–1242 yılları arasında gerçekleşen ihtidalar, 55 yıllık ihtida ortalamasının bir hayli üzerindedir. Bu tarih aralığındaki ihtidaların artması, aynı dönemde Edirne'de vuku bulan Rum isyan hareketleri sırasında başta Edirne Metropolitidi olmak üzere elebaşlarının idam edilmesi, Hristiyan ahalinin içindeki ayrılıklar ya da Rum reaya arasında bir hayli arttığı anlaşılan *aforoz kâğıtları*⁶⁶⁵ ile de izah etmek mümkündür. Lâkin bu izahların hiçbirinin tahminden öteye geçemeyeceği ortadadır.

Belgelerden tespit edebildiğimiz kadarıyla şahitler huzurunda İslâm'ı kabul ettikten sonra itiraz ve inkâr neticesi davaya konu olan üç adet ihtida bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, dört şahit huzurunda kelime-i şهادet getirip Zeynep ismini aldıktan bir gün sonra inkâr ettiğinden mahkemeye getirilerek şahitler ile yüzleştirilmiştir. Şahitlerin, şهادetleri makbul görüldüğünden mezkûr Zeyneb'in İslâm'a geçtiğini kabul edinceye değin hapiste mahpus tutulmasına karar verilmiştir⁶⁶⁶.

İhtida sırasında ve sonrasında şahitlerin sorumluluğuna dair önemli bir örnek ise Zağra-i Atik kazası Aladağ köyünden iken ihtida ederek Edirne'ye yerleşen Hafize isimli kadının durumudur: Şahitler, Hafize ihtida ettikten sonra beş sene boyunca kendisinden haber alınamayınca şهادetlerinin vaki olmadığı ve Hafize'nin

⁶⁶⁴ Mehmed ile birlikte en fazla tercih edilen isimlerin başında Mehmed Emin, Mehmed Tahir, Mehmed Şakir ve Mehmed Raşid gelmektedir.

⁶⁶⁵ *Edirne* ŞS. 339, s.6a-b. H. 10 Şaban 1240/M.30 Mart 1825.

⁶⁶⁶ *Edirne* ŞS. 223, s.9a-b. H. 23 Şevval 1205 /M.25 Haziran 1791.

mürtedliğinden bahisle Edirne Mahkemesine başvurmuşlardı⁶⁶⁷. Hafize'nin bulunup mahkemeye getirilmesinden sonra şahitler huzurunda, “*keşf-i şüphe ile İslâm arz olundukda*” İslâm'ı kabul ile küçük kızının dahi İslâm olduğu tekrar kayıt altına alınmıştır⁶⁶⁸. Yine Gülbahar mahallesinden İslâm'ı kabul ederek Nefise adına alan kadın, aynı gün tescil için gidilen mahkemede inkâr etse de şahitleri olduğu için İslâm'ı kabul eylediği sabit olduğu kayda geçirilmiştir⁶⁶⁹.

İncelemeye esas tutulan ihtidalar arasında, bazı yönleriyle önem arz eden örneklere de rastlanmıştır. İhtidanın hemen arkasından Müslüman bir erkekle evlenen kadınlara rastlandığı⁶⁷⁰ gibi İslâm'a geçmediği için kocasından boşanarak çocukları ile birlikte ihtida eden Musevî⁶⁷¹ ve Hristiyanlara⁶⁷² ya da anne, baba ve çocuklardan oluşan ailenin tamamının birden Cuma günü Müslüman olduğuna dair örneklere rastlanmaktadır⁶⁷³.

İhtida edenler arasında; Rusya⁶⁷⁴ ve Nemçe⁶⁷⁵ üserasından askerler, müstemem⁶⁷⁶, tercüman⁶⁷⁷ ve kâtiplik⁶⁷⁸ hizmeti görenler ile Venedikli olup İngiltere Devleti tebaasından bir hekim⁶⁷⁹ de bulunmaktadır. Yine ihtida sonrası ihtiyaç sahibi mühtedilere yardımda bulunulduğu, giyeceklerinin alınarak ücretlerinin şehir masraflarından ödenmek suretiyle masraf defterlerine kaydedildiği de sıkça görülmektedir⁶⁸⁰.

⁶⁶⁷ Edirne ŞS. 276, s.4b. H.24 Muharrem 1218/M.16 Mayıs 1803.

⁶⁶⁸ Edirne ŞS. 276, 34a-b. H.10 Şevval 1218/M.23 Ocak 1804.

⁶⁶⁹ Edirne ŞS. 279, s.1b. H.13 Safer 1220/M.13 Mayıs 1805.

⁶⁷⁰ İhtida ilâmı ile birlikte akd-i nikâh kaydı da düşülen bir örnek: “*Çöke nâhiyesi Sekbân karyesi sâkinlerinden Sultana nâm bîkr-i bâliğe şeref-i İslâm ile müşerref olub Ümmü Gülsüm ismi ile müsemma olub yine karye-i mezbûre sükkânından İmâm Fettâh Efendizâde'ye akd-i nikâh olunduğu kayd-şud. 2 Şaban 1222.*” Edirne ŞS. 288, s.1b. H.02 Şaban 1222/M.05 Ekim 1807; Ayrıca bkz. Edirne ŞS. 245, s.1b. H.Cemaziyelahir 1210/Aralık 1795.

⁶⁷¹ Edirne ŞS. 353, s.1b. H.Gurre-i Zilhicce 1247/M.02 Mayıs 1832.

⁶⁷² Edirne ŞS. 321, s.1b. H.15 Recep 1224/M.26 Ağustos 1809.

⁶⁷³ Fındık Fakih mahallesinden olup Cuma günü ihtida eden aile için bkz. Edirne ŞS. 326, s.1b. H.02 Şaban 1236/M.05 Mayıs 1821.

⁶⁷⁴ Edirne ŞS. 341, s.1b. H.16 Muharrem 1242/M.20 Ağustos 1826.

⁶⁷⁵ Edirne ŞS. 297, s.1b. H.10 Rebiülahir 1228/M.12 Nisan 1813.

⁶⁷⁶ Edirne ŞS. 362, s.1b. H.27 Safer 1253/M.02 Haziran 1837.

⁶⁷⁷ Edirne ŞS. 292, s.1b. H.28 Zilhicce 1226/M.13 Ocak 1812.

⁶⁷⁸ Edirne ŞS. 276, s.21b. H.24 Cemaziyelahir 1218/M.11 Ekim 1803.

⁶⁷⁹ Edirne ŞS. 326, s.1b.H.14 Şaban 1236/M.17 Mayıs 1821.

⁶⁸⁰ Örnek arz etmesi açısından; “İslâm ile müşerref bir nefer çocuk ve kıza esvâb bâhâsı 117 guruş” Edirne ŞS. 291, s.125a-129b. H.25 Şevval 1225/M.23 Kasım 1810; “İslâm ile müşerref olan Yahudi'ye ba-emr-i ali 100 guruş, oğluna 50 guruş” Edirne ŞS. 329, s.14a-19b. H.28 Şaban 1236/M.31 Mayıs 1821; “İslâm ile müşerref olan âdeme elbise 47 guruş” Edirne ŞS. 267, s.22a-27a. H.07 Muharrem 1216/M.20 Mayıs 1801.

2.4.3. Cariyeler ve Köleler

XIX. yüzyıl başlarında Edirne'nin nüfusuna etki eden diğer bir grup, sayıları cüz'î de olsa cariyeler ve kölelerdir. İncelediğimiz dönem ait şer'iyye sicillerinde köle ve cariyeler bahsinin geçtiği doğrudan ve dolaylı belgeler vesilesiyle şehirde bir miktar cariyeler ve kölenin bulunduğu konusunda tereddüt bulunmamakla beraber bunların sayısal karşılıklarını net olarak ortaya çıkarmak mümkün olmamıştır. Ancak köle ve cariyeler, toplum hayatı üzerindeki sosyal ve ekonomik etkileri itibariyle de incelenmeye değer zümreler olduğundan ana hatlarıyla da olsa incelediğimiz dönemde Edirne'deki köle ve cariyelerin durumuna değinilecektir.

İlkçağlardan itibaren birçok toplum ve medeniyette var olduğu bilinen kölelik düzeni, XIX. yüzyılın itibaren bazı ülkelerde yasaklanmaya başlanmışsa da kimi ülkelerde XX. yüzyılın ortalarına kadar resmen devam ettirilmiştir. İslâmiyet'te bir anda yasaklanmayan köleliğin, İslâm dininin genel kaideleri ile köleliğin kaldırılmasına yönelik teşvik edici hüküm ve düzenlemeleriyle birlikte ele alındığında tasvip edilmediği de ortadadır. İslâm hukukunda, esas itibariyle köleliğin yegâne kaynağı gayrimüslim harp esirleridir. Ancak bunlar da genellikle devletin alacağı karara bağlı olarak bedelsiz ya da fidye bedeli ile salıverilirlerdi. Osmanlılarda 1847 yılından itibaren köleliğin kaldırılmasına yönelik adımlar atılmış olup nihaî olarak yasaklanması ise 1909'u bulmuştur⁶⁸¹.

Osmanlılarda sıklıkla şehir ve kasabalarda rastlanan kölelerin istihdam alanları kişinin kadın veya erkek olmasına göre farklılık gösterirdi. Kadın köleler, daha ziyade ait olduğu evin hanımına hizmetçi, halayık, bakıcı olarak yardım etmek, dokumacılık gibi kadınların çalışmasına elverişli alanlarda işçi olarak çalışmak, saraylarda ve zengin konaklarında câriye olarak istihdam edilmek gibi vazifeler yapardı. Erkek köleler ise saray, konak, çiftlik veya hanelerde efendisinin vereceği haricî görevleri ifa etmek, efendisine mesleğinde yardımcı olmak, onun adına alışveriş yapmak, kethüdalık etmek gibi görevlerin yanı sıra askerlik, koruculuk ve çobanlık gibi işler de yaparlardı.

İncelediğimiz dönemde Edirne'deki köle ve cariyeler sahiplerinin daha ziyade ümera, ulema, âyân ve eşraf zümresinden varlıklı kişiler olduğu görülmektedir. Bu zümrelere mensup kişilerin sahip oldukları köle sayısının ise mal varlıkları ve gelir seviyelerine göre değiştiği anlaşılmaktadır. Örneğin, 1801 yılında Rumeli Valisi Hakkı

⁶⁸¹ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Mehmet Akif Aydın, "Köle", *TDVİA*, C.XXVI, Ankara, 2002, s.237-246,

Paşa'nın mallarına el konulduğunda sadece Edirne'de sahip olduğu on üç gulamı muhellefatına isimleriyle kaydedilmişti. Müteferrik belgelerden anlaşıldığı kadarıyla daha önce köleyken Hakkı Paşa'nın azat ettiği kişiler de hâlâ Hakkı Paşa'nın mahiyeti altında görev yapmaya devam etmekteydi⁶⁸². Yine Edirne muhafızı iken vefat eden Mehmed Paşa'nın da canib-i mîrî tarafından zapt edilerek satılan muhallefatında on iki kölesinin olduğu görülmektedir⁶⁸³.

Edirne'de âyânlık vazifesinden önce mübayaacı olarak da görev yapan Arnavud Mehmed'in en azından altı tane kölesi olduğu bilinmektedir. Muhallefatına canib-i mîrî tarafından el konulunca karısı itiraz ederek, el konulan dört cariyeyi kendi parasıyla satın aldığını belirtmesi üzerine canib-i mîrîce satılacak olacak kölelerin satışından vazgeçilerek dört cariyeye, Arnavud Mehmed'in karısına iade edilmişti⁶⁸⁴. Yine Edirne âyânlarından Eyüp Ağa'nın da Safaî adlı bir cariyesi olduğunu, Eyüp Ağa'nın cariyesini azat etmek istemesi üzerine öğrenmekteyiz⁶⁸⁵. Kırım hanlarından olan ve Edirne'de ikamet ettirilen Şahingiray'ın ise vefat ettiği tarihte geride bıraktığı malları defter edildiğinde 200'e yakın mahiyetinin arasında ondan fazla köle ve cariyesi olduğu görülmektedir⁶⁸⁶.

Elbette şahıslara ait köle ve cariyeye mevcudiyetine ait misaller sadece yukarıdakiler ile sınırlı değildir. Bu konudaki örnekleri artırmak mümkündür. Ancak burada dikkati çeken önemli bir husus, Edirne'de *Bâb-ı Asâfi* yani Paşakapısı binasında kölelere mahsus çeşitli odalar, yatakhaneler ve ayrı tuvaletler bulunmasıdır. Şehir masraf defterlerindeki⁶⁸⁷ harcama kalemlerinde, kölelere ait bu neviden oda ve bölümlerin tamirat ve mefruşat harcamaları sayesinde haberdar olduğumuz bu durum, bilhassa şehir yöneticileri arasında köle sahipliğinin, ayrı odalar tahsis edilecek kadar kökleşmiş olduğunu göstermesi açısından ehemmiyet kesp eder. Ayrıca benzer bir duruma 1830 yılı nüfus defterlerinde rastlanmakta olup Edirne Mahkemesi'ndeki kişiler sayılırken bunlar arasında gulamların da sayıldığı görülür⁶⁸⁸. Esasen gerek Paşakapısı'nda, gerekse Edirne Mahkemesi'nde bulunan kölelerin kime ait olduğuna

⁶⁸² Bu kölelerin isimleri; Mehmed, Mustafa, Cemşîd, Mahmûd, Hasan, Ahmed, Selîm, Mehmed Şâkir, Hüseyin, Tayyar, Nedîm, Ferhâd ve Zencî Abdullah'tı. Azat edilmiş olan kölenin ismi ise Yusuf'tur. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.104-130.

⁶⁸³ BOA., C.ML., 321-13206. H.09 Muharrem 1215/M.01 Haziran 1800.

⁶⁸⁴ Edirne ŞS. 238, s.34a. H.28 Rebiülevvel 1208/M.03 Kasım 1793.

⁶⁸⁵ Edirne ŞS. 250, s.11a. H.Gurre-i Zilhicce 1210/M.07 Haziran 1796.

⁶⁸⁶ Şahingiray'ın muhallefatı ve hakkındaki müteferrik yazışmalar için bkz. Edirne ŞS. 223, s.12b-29b. H.Şevval-Zilkadde 1201/M.Temmuz-Eylül 1787.

⁶⁸⁷ Edirne ŞS. 267, s.22a-27a. H.07 Muharrem 1216/M.20 Mayıs 1801; S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.239-246.

⁶⁸⁸ BOA., NFS.d., 4326, s.2 vd. H.1246/M.1830.

dair belgelerde herhangi bir bilgi yoktur. Lâkin bunların kamuya ait köleler olamayacağından hareketle ilgili ümera ve ulema kesiminin yöneticilerine ait olduğu konusunda herhangi bir tereddüt bulunmamaktadır.

İncelediğimiz dönemdeki köle fiyatları konusuna gelindiğinde öncelikle, kölelerinin yaşı, cinsiyeti, fizikî özellikleri ve becerileri gibi hususların fiyatları etkilediğini belirtmek gerekir. XIX. yüzyılın başlarında tesadüf edilen köle ve cariye fiyatları, 160 ile 700 kuruş arasında değişmekte olup⁶⁸⁹ bunların hiç de azımsanamayacak miktarlar olduğu da aşîkârdır. Ayrıca bu konuda herhangi bir üst limit belirletmekte bir hayli zor görünmektedir.

Fiyat meselesinde değinilmesi gereken diğerk bir husus, gerekli hâllerde devletin mîrî fiyat belirleyerek ahalinin elindeki köleleri satın alabildiğidir. Bu durumun açık bir örneğı, 1792’de Avusturya ile yapılan sulh sonrası esirlerin iadesi sırasında yaşanmıştı. Konu hakkında çıkarılan fermanla, Nemçeli ile yapılan muharebeler sırasında Osmanlı’nın aldığı esirlerin iadesi gerektiğinden bahisle, askerî veya gayraskerî taifeden olan Nemçeli’den esir edilerek köle statüsünde bulunan kadın ve erkeklerin ortaya çıkarılması istenmişti. Buna göre, ahali arasında dağılmış bulunan köle statüsündeki Avusturyalı esirlerden Müslüman olmayanların sahiplerinden 100 kuruşa satın alınarak isimlerinin defter edilmesi ve defterle birlikte esirlerin de İstanbul’a yollanması emredilmişti. Mahreç kısmında Edirne sahrasında yazıldığı görülen bu ferman⁶⁹⁰ anlaşıldığı gibi belirlenen mîrî fiyat, piyasa fiyatlarının bir hayli gerisindedir.

Kaynağı belli olan kölelerin satışları, Osmanlı genelinde olduğu gibi Edirne’de de “esirci taifesi” denilen kişiler tarafından yapılmaktaydı. Esircilerin başında ise esnaf teşkilatlarındaki gibi *Esirciler Kethüdası* adı verilen, beratla tayin edilmiş görevliler bulunurdu⁶⁹¹. Bunların da kendi içerisinde uymak zorunda oldukları kaideler bulunmakta olup uyulmadığı takdirde esircilerin şikâyeti, kadı veya naibin ilamı sonrası alınan yeni berat ile azledilirdi. Örnek vermek gerekirse, 1830 yılında Edirne’de esirciler kethüdası olan Seyyid Yakub veled-i El-Hac Ali, kendi hâlinde olmadığı, na-mâhûr mesâkinde bulunduğu, Edirne’de satılan ve geliri İhtisaba ait ücretleri dahi esircilerden

⁶⁸⁹ *Edirne* ŞS. 226, s.44a. H.21 Safer 1202/M.02 Aralık 1787; R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Ankara*, s.129.

⁶⁹⁰ *Edirne* ŞS. 235, 33a-b. H. Evahir-i Receb 1206/M.14-24 Mart 1792.

⁶⁹¹ Edirne’de 1823 yılında Esirciler Kethüdalığının Şeyh Ahmed bin Abdullah’a tevcih edildiğine dair örnek bir berat için bkz. *Edirne* ŞS. 335, s.29b. H.15 Rebiülevvel 1239/M.19 Kasım 1823.

çıkardığı gerekçesiyle Edirne Kadısı'nın ilamına binaen azledilerek yerine Es-Seyyid Ahmed bin İbrahim getirilmişti⁶⁹².

2.5. Nüfus Hareketlilikleri

Edirne'nin coğrafi konumu ile yol ağındaki öneminden, tarih boyunca bu durumun yarattığı müspet ve menfî neticelerden ilgili bölümlerde bahsedildiği için burada tekrara girilmeden 1787–1839 tarihleri arasında vuku bulan nüfus hareketleri, belgelere yansıyan müşahhas örnekler üzerinden ele alınacaktır. Zira Edirne kaza merkezi ile nahiyelerinde oranı % 20'ye varan nüfus iniş çıkışları her hâlükârda izaha muhtaç bir mahiyettedir.

İlerleyen sayfalarda, öncelikle incelediğimiz dönem itibariyle Edirne'yi her yönden etkileyen Ordu-yı Hümayun'un batı seferleri ele alınacak, Edirne'de büyük nüfus azalmasına neden olan Dağlı İsyanları ve Rus işgali dönemlerindeki nüfus hareketlilikleri incelenecektir. Daha sonra, hemen her Osmanlı şehrinde meydana gelen, hayatın olağan akışı içerisinde vuku bulan yer değiştirmeler ile ev göçleri gibi konular üzerinde durulacaktır.

2.5.1. Askerî Hareketlilik

Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan kadim ana yol güzergâhındaki Edirne, öteden beri ordunun ve irili ufaklı askerî birliklerin konaklama ve toplanma ihtiyacını karşılayan, Ordu-yı Hümayun menzili bir şehirdi. Osmanlı'nın Avrupa'ya doğru yaptığı seferlerin gidiş ve dönüşünde askerî birlikler *Edirne sahrasında*⁶⁹³ konaklar, bir kısım askeri taife de şehirdeki kışla ve hanlarda⁶⁹⁴ ikamet ederdi. Birliklerin günlük tayinatları Edirne'den karşılanır, fırınlar hazırlanarak⁶⁹⁵, zahire ve mühimmat nakli için araba ve hayvan temini de yine şehirden ve civar mahallerden temin edilirdi.

⁶⁹² *Edirne ŞS.* 352, s.35a. H.24 Şaban 1245/M.18 Şubat 1830; *Edirne ŞS.* 352, s.59b. H.24 Rebiülahir 1246/M.12 Ekim 1830.

⁶⁹³ Bazı kaynaklarda *Çukurçayır* olarak da geçen *Edirne sahrası* büyük ihtimalle 1827 yılında Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kışlası'nın yapıldığı ve bugün yerinde Edirne Kapalı Cezaevi'nin bulunduğu alanın çevresine tekabül etmektedir.

⁶⁹⁴ Hanlarda ikamet eden askerlerin ücretleri, şehir masraf defterlerine dâhil edilmekte idi. Bu nedenle takip edilebilmesi mümkün olan bu duruma örnek olarak, 1798 yılı bahar aylarında Edirne'de bulunan 70'den fazla handa ikamet eden 900 civarında asker taifesi örnek olarak gösterilebilir. *Edirne ŞS.* 256, s.15b-20b. H.21 Zilhicce 1212/M.06 Haziran 1798.

⁶⁹⁵ Ordu-yı Hümayun'un konaklayacağı menzillerde nân-ı aziz tabhı için 82'şer adet fırın tertip olunması ve ber-mutâd-ı kadim be-her fırının 12'şer karış olmak üzere kazalar ahalisine hazır ettirilmesi hakkında ferman için bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.84b. H.11 Cemaziyelevvel 1202/M.18 Şubat 1788.

Özellikle büyük seferler sırasında Nevruz günü toplanma vakti kabul edilerek, Rumeli'nin orta, sağ ve sol kazalarına merbut asakirin de Edirne sahrasında toplanması ferman olunur; böylece Edirne bir ordugâh şehir hâlini alırdı⁶⁹⁶. Bu nedenle, sefer dönemine rastlayan bahar aylarında Edirne'de nüfusun birkaç kat daha arttığını ifade etmek mümkündür. Nitekim incelenen dönemde vuku bulan muharebeler nedeniyle Edirne Şer'iyye Sicillerine yansıyan ikmal, iaşe ve nakliye konulu binlerce belge bulunmaktadır.

Bahse konu hareketliliğe sebep olan Balkanlarda ve ötesinde meydana gelen askerî olaylara değinecek olursak; 1787–1791 Osmanlı-Avusturya Harbi, 1787–1792 Osmanlı-Rus Savaşı, Rusya ile 1806'da başlayıp fasılalarla 1812'ye kadar süren muharebeler, 1787'den itibaren başlayarak 1791–1808 tarihleri arasında Edirne'yi de etkisi altına alan Dağlı İsyanları, Edirne'nin işgal edilmesiyle sonuçlanan 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı ve yine bu dönemlerde vuku bulan Sırp, Yunan ve Rum isyanlarından bahsetmek gerekmektedir⁶⁹⁷.

Görüldüğü üzere özellikle 1787–1812 tarihleri arasında vuku bulan fasılasız yoğun askerî hareketlilik esnasında on binlerce asker bazen toplu olarak bazen peyderpey Edirne üzerinden muharebe alanlarına gitmişlerdir. Genel itibariyle küçük menzillerde bir gün ikamet eden birlikler, Edirne menzilinde ise üç gün kalmaktaydılar⁶⁹⁸. Padişahın da katıldığı seferlerde ise bu süre uzayarak çeşitli işler için civar köy ve kasabalardan gelenlerle birlikte nüfus hareketliliği bir hayli artardı⁶⁹⁹. Avusturya ve Rusya harpleri sırasında Anadolu'daki sancaklardan, Ocak asakirinden, serdengeçti ve delil gibi taifelerden tertip edilerek sürekli muharebe alanına sevk edilen asker nüfusu göz önüne alındığında, şehir hayatının birçok veçhesinin bu hareketlikten etkilendiğini ifade etmek mümkündür. Zira özellikle Ordu-yu Hümayun'un Edirne'de

⁶⁹⁶ Bazı seferlerde, Edirne'nin batısındaki Rumeli'nin kaza ve kasabalarındaki askerlerin de Edirne Sahrası'nda toplanması istenmekteydi. 1201 yılındaki Rus seferi öncesinde Rumeli'nin orta kolundaki kaza ve kasaba askerlerin Edirne sahrasında toplanmasını emreden ferman için bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.25a. H.Evail-i Zilkadde 1201/M.15-25 Ağustos 1787.

Rumeli'nin sol kolundaki askerlerin Edirne Sahrası'nda toplanması için bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.27a. H.Evail-i Zilkadde 1201/M.15-25 Ağustos 1787.

Rumeli'nin orta, sağ ve sol kazalarındaki cümle asakirin Edirne sahrasında toplanması için ferman bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.83a. H. Evail-i Rebiülevvel 1202/M.11-21 Aralık 1787.

⁶⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, Türkiye yayınevi, İstanbul, 1971, s.64-115.

⁶⁹⁸ *Edirne ŞS.* 235, 29a. H.05 Cemaziyelahir 1205/M.09 Şubat 1791; *Edirne ŞS.* 235, 30a. H.06 Cemaziyelahir 1206/M.10 Şubat 1791.

⁶⁹⁹ Padişahların da katıldığı seferler sırasında Ordu-yı Hümayun Edirne sahrasına geldiğinde, Edirne'ye bağlı kaza ve nahiyelerde mukim gayrimüslim ahalinin, fazla cizye alındığı iddiasıyla Edirne'ye gelerek birçok arzuhal verdikleri görülmektedir. Bkz. *Edirne Şer'iyye Sicilleri*: 223, 250, 288.

olduğu dönemlerde şehir nüfusunun en azından iki katına çıktığı görülmektedir. Yine 1802 yılında Dağlı eşkıyası üzerine sevk edilen askerlerin sayısı 60 bine kadar çıktığı⁷⁰⁰ düşünülürse, askerî hareketliliklerden kaynaklı kısa süreli nüfus artışlarının Edirne'ye etkileri daha iyi anlaşılabilir.

Edirne'nin askerî hareketlilikler sırasında etkilendiği önemli konuların başında, fiyatlar ve iâşe meselesi gelirdi. Ordunun şehre girişi ile birlikte başta gıda maddeleri olmak üzere fiyatlarda artış gerçekleşir, narh verilen ürünlerde dahi fiyatın çok üzerine çıkılır, halk ve esnaf piyasada mal bulmakta zorlanırdı⁷⁰¹. Aynı zamanda esnafın ve halkın vergi yükümlülüklerinin artması nedeniyle kalabalık maiyetleriyle birlikte civarda görevli paşaların, Edirne'de uzun süre ikamet etmemesi gerektiği de sık sık vurgulanan hususlardandı.

2.5.2. Dağlı İsyanları ve Muharebe Göçleri

İncelediğimiz dönemde Edirne nüfusunu etkileyen önemli bir faktör, 1791–1808 tarihleri arasında Doğu Rumeli ahalisinin huzurunu bozarak devleti bir hayli uğraştıran *Dağlı İsyanları*'dır. Bölgedeki kasaba ve nahiyeleri muhasara ederek halkı katletmeye kadar işi vardiyan bu eşkıyalık hareketi sırasında ahalinin can ve mal güvenliği kalmadığından vatan-ı aslîlerini terk ederek daha güvenli bölgelere göç ettiği görülür⁷⁰².

Edirne Şeriyye Sicillerine yansıdığı kadarıyla, 1792–1793 tarihlerinden itibaren Edirne mahalleleri ile civar köylere göçen ahalinin, zaman zaman bölgenin eşkıyadan temizlendiği gerekçesiyle tekrar memleketlerine döndürülmelerine⁷⁰³ çaba gösterilmişse de isyan ertesi bahar tekrar başlamıştır⁷⁰⁴. 1796 yılında görülen bu durum, aynı şekilde 1799⁷⁰⁵ ve 1801⁷⁰⁶ yıllarında da tekrarlanmıştır. Bu süreçte, kısa bir müddet sonra memleketlerine dönenler gibi Edirne nahiyelerinde kalanlar da eşkıyalık hareketlerinden etkilenmiş, akabinde Edirne de göç vermeye başlayan şehirler arasına girmişti.

⁷⁰⁰ *Edirne ŞS.* 270, s.52b. H.17 Receb 1217/M.13 Kasım 1802.

⁷⁰¹ Detaylı bilgi için Dördüncü Bölümde Yer alan “*Gıda Maddeleri Fiyatları*” başlığına bakınız.

⁷⁰² Yeri geldikçe ilgili konularda değinilen bu eşkıyalık hareketi ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. *Üçüncü Bölüm/Şehir Asayişini Etkileyen Olaylar/Dağlı İsyanları (1791-1808.)*

⁷⁰³ Eşkıya tedip edildiğinden Edirne, Tekfurdağı, Cısr-i Ergene ve sair mahallere göçen ve tekalifin azaltılacağı vadiyle aldatılarak Çırpan kazası dâhiline götürülen ahalinin yutlarına dönmeleri için Sadrazam Halil Hamid Paşa oğlu Mustafa Bey'in mübaşir tayin olduğu hakkında bkz. BOA., C.DH., 122-6099. H.25 Rebiülahir 1211/M.28 Ekim 1796.

⁷⁰⁴ *Edirne ŞS.* 250, s.30a. H.15 Rebiülahir 1211/M.18 Ekim 1796.

⁷⁰⁵ *Edirne ŞS.* 260, s.27a-b. H.15 Rebiülahir 1214/M.16 Eylül 1799.

⁷⁰⁶ *Edirne ŞS.* 267, s.55a. H.05 Cemaziyelevvel 1216/M. 13 Eylül 1801.

Kırcaali ve Deliorman çevresinde başlayarak Rumeli'ye yayılan dağlı eşkıyası, 1795 yılından itibaren Edirne'ye bağlı Üsküdar ve Manastır nahiyeleri civarına inerek köyleri yağmalamaya başlamıştır⁷⁰⁷. Özellikle bahar ve yaz aylarında artan bu eşkıyalık faaliyetleri, 1807 yılına kadar fasılalarla Edirne'yi de etkileyecek bir biçimde devam etmiştir. Edirne'ye bağlı nahiye ve köylerde de huzur bulamayan ahali, Edirne kaza merkezine göçmeye başlayınca eşkıyanın da Edirne mahalleleri ile medreselerine sirayet ettiği görülmektedir⁷⁰⁸. Bu durum, şehirde tedbirler⁷⁰⁹ alınmasına yol açtığı gibi Edirne'den Kırklareli, Tekirdağ ve Çorlu'ya doğru göçlerin meydana gelmesine sebebiyet vermiştir⁷¹⁰. Ahalinin hane avâızlarının ve cizyelerinin kayıtlı olduğu kadim yerlerinden başka bölgelere göçerek terk-i vatan eylemelerinin önüne geçilmesine ve on seneyi geçmeyen göçlerin aslî yerlerine nakl edilmesine çalışılmışsa da⁷¹¹ 1807 yılına kadar bu göçlerin peyderpey devam ettiği anlaşılmaktadır⁷¹².

Elbette bu tarihlerde eşkıyayı tenkil için Edirne'ye gelen birliklerin sayıları da kısa süreli de olsa şehir nüfusunun artmasına sebep olmaktadır. Nitekim 1802 yılında Dağlı eşkıyası üzerine sevk edilen Ali Paşa'nın mahiyetindeki askerlerin sayısı 60 bine kadar çıkmıştı⁷¹³.

Netice itibariyle 1787 yılında başlayan olağanüstü nüfus hareketliliği 1813 yılına kadar 26 yıl boyunca pek ara vermeden devam etmiştir. Rumeli'den gelen göçlerin yanı sıra, Edirne'nin çevre köyleri de Edirne kaza merkezine doğru göç etmiş, bir süre sonra Edirne'den de göçler başlamıştır. Şüphesiz, bu göçlerin tamamının sayısal karşılıklarını, sebepleriyle birlikte net olarak tespiti pek mümkün görünmemektedir. Birtakım örnek ve rakamlardan yola çıkarak tahminde bulunmak mümkünse de Edirne mahalleleri ve köylerinde hane avâızlarının bu dönem boyunca değiştirilmeden sabit tutulması bunu

⁷⁰⁷ *Edirne ŞS.* 245, s.20a-b. H.Evail-i Cemaziyelevvel 1210/M. 13-23 Kasım 1795.

⁷⁰⁸ *Edirne ŞS.* 245, s.29a-32b. H.15 Şaban 1210/M.24 Şaban 1796; *Edirne ŞS.* 245, s.38a. H.27 Şaban 1210/M.07 Mart 1796

⁷⁰⁹ Bu dönemde Edirne tabyalarının güçlendirilerek karakollar yapılması, barut, kurşun,zahire satışlarının kontrol altına alınması, ahalinin ve medreselilerin kefile rabt edilmesi gibi önlemler alınmıştı.

Ayrıca bkz. *Edirne ŞS.* 245, s.38. H.28 Şaban 1210/8 Mart 1796 (Edirne civarında bir müddetten beri eşkıya gâh geşt-i güzâr gâh istirahat edip kol kol gelip mal gasb ettiği, eşkıyanın çarşı ve pazarlarda görüldüğü, Edirne ahalisinin bazılarının yardım gördüğü aşıkâr olmakla derun-ı Edirne'de bilcümle nüfusun kefile rabt edilmesine ve eşkiyadan olan veya eşkiyaya kefil olan çıkarsa, o mahallenin cezalandırılacağına, mahalle imamının dahi mahallesi başında asılacağına ve mahalleden 100 bin gurus tahsil edileceğine dair ferman.)

⁷¹⁰ *BOA. C..DH.*, 201-10026. H.11 Rebiülevvel 1216/M.22 Temmuz 1801.

⁷¹¹ *Edirne ŞS.* 275, s.48a. H.15 Ramazan 1218/M.29 Aralık 1803.

⁷¹² Edirne'den göçen reayanın yerlerine döndürülmeleri için Mehmed Hakkı Paşa'nın buyruhdusu ve görevlendirmeleri için bkz. *Edirne ŞS.* 267, s.55a. H.05 Cemaziyelevvel 1216/M.13 Eylül 1801; *Edirne ŞS.* 288, s.27b. H.1223/M.1808.

⁷¹³ *Edirne ŞS.* 270, s.52b. H.17 Receb 1217/M.13 Kasım 1802.

zorlaştırmaktadır. Ancak 1787–1830 yılları arasında Edirne kaza merkezindeki nüfusun 58.000-60.000 binlerden 45.000’e inmesi, nahiyelede ise 1793-1830 tarihleri arasında nüfusun 67.000’den 53.000’e düşmesinde,⁷¹⁴ Dağlı İsyanlarının da etkili olduğuna şüphe yoktur.

Dağlı İsyanları haricinde yukarıda bahsi geçen muharebeler sırasında, memleketlerinden Edirne’ye göç etmek zorunda kalan ve 1813 yılında ihtiyaçları karşılanarak Rumeli’deki farklı şehirlerde iskân edilen bazı nüfusa ait verilerin bilinmesi önem arz etmektedir. Muharebe alanlarından göç ederek, Edirne’ye gelen ve bir müddet sonra arzuhallerine binaen Edirne’den memleketlerine (ya da yakın bölgelere) araba ve tayinatları tahsis kılınarak gönderilen nüfusa ait bilgiler şöyledir:

Bender ahalisinden 157 hane olmak üzere 774 nefer kadın ve erkek Yergöğü tarafına, Hotin ahalisinden 141 hane olmak üzere 599 nefer kadın ve erkek İbrail tarafına, Kili ahalisinden 25 hane olmak üzere 125 nefer kadın ve erkek Hırşova tarafına, İsakçı ahalisinden 11 hane olmak üzere 47 nefer kadın ve erkek İsakçı tarafına, Bender ahalisinden 40 nefer kadın ve erkek Yergöğü tarafına gönderilmişler ve yine İsmail ahalisinden 602 nefer kadın ve erkek, Rusçuk ve Yergöğü ahalisinden 224 nefer kadın ve erkek, İbrail ahalisinden 173 nefer kadın ve erkek de talep ettikleri bölgelere nakledilmişlerdir.⁷¹⁵

2.5.3. 1828–1829 Osmanlı-Rus Harbi Göçleri

Edirne şehrini doğrudan etkileyerek nüfus hareketliliğine sebep olan diğer bir önemli hadise, 1828–1829 Osmanlı-Rus Harbi’dir. Edirne’nin, 20 Ağustos–20 Kasım 1829 tarihleri arasında 93 gün Rus işgaline uğramasına neden olan bu savaş sırasında Rusların uygulamış oldukları Rusya’ya göç ettirme politikası ise başlı başına incelemelere konu olmuştur⁷¹⁶. Savaş sırasında, General Dibiç komutasındaki Rus birlikleri, Rumeli’de işgal ettiği bölgelerde bulunan Bulgar ve Rum nüfusu baskı, cebir ve teşvik yoluyla Rusya’ya, güya “kadim topraklarına” göç ettirmiştir. Demografik ve psikolojik üstünlük sağlamak için Rusların uyguladığı bu politikadan Edirne reayası da etkilenmiştir⁷¹⁷.

⁷¹⁴ Detaylı bilgi ve kaynak için İkinci Bölüm’de yer alan *Edirne’nin Nüfusu ve Nahiyelelerin Nüfusu* başlıklarına müracaat edilebilir.

⁷¹⁵ *Edirne* ŞS. 292, s.87a-90a. H. Rebiülahir- Cemaziyelahir 1228/M.Nisan-Haziran 1813.

⁷¹⁶ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Ufuk Gülsoy, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rumeli’den Rusya’ya Göçürülen Reâyâ*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1993.

⁷¹⁷ U. Gülsoy, *a.g.e.*, s.23-36.

Rusların göç ettirme politikasının uygulanmasında, Edirne Metropolitliği'ne bağlı kaza ve kasabalarda⁷¹⁸ en büyük yardımcılarının reayayı göçe teşvik eden Edirne Metropolit Vekili Presmos olduğu görülmektedir. Edirne reayasının Rumca arzuahallerinin tercümesinden anlaşıldığı kadarıyla, önceki Edirne Metropolitleri Yerasimos da kiliseye ve halka olan yüklü borçlarından dolayı Edirne'den firar etmiş ve Presmos ile birlikte Ruslarla anlaşarak Rum ahaliyi Osmanlı aleyhindeki propagandalarla kışkırtmıştı⁷¹⁹.

Osmanlı Devleti'nin ise Rusların sebep olduğu Rumeli ve Doğu Anadolu'da vuku bulan göçlerin sebebini araştırarak, önüne geçmeye çalıştığı görülmektedir⁷²⁰. Bir kısım ahalinin, cizyedarların keyfi tutumları ile vergilerden yakındığı tespit edilmişse de Edirne Metropolitliği'nin yaptığı çalışma neticesinde Rusya'ya göç ettirilen ahalinin zorla göçürüldüğü ve gidenlerin yerlerine dönmek istediği ortaya çıkmıştır⁷²¹.

1832 yılına ait bir *cizye muhasebe defterinden* hareketle, Rusya'ya göçürülen gayrimüslim reayanın sayısını hesaplamaya çalıştığımızda, Edirne kaza merkezi ile dört nahiyesinden 11.000 ile 12.000 civarında zımmînin Rusya'ya göç etmiş olduğu tahmin olunabilir⁷²². Zira cizye defterlerindeki veriler üzerinden yapılan bu hesabı destekleyen başka bir husus da, nahiyelerin 1793 ve 1830 yıllarına ait nüfus verileridir ki bu yıllar arasında nahiyelerin toplam nüfusu 67.000 civarından 53.000'e kadar düşmüştü.⁷²³ En fazla göç veren nahiyeler ise her hâlükârda Çöke ve Manastır nahiyeleriydi.

Kayda değer başka bir husus ise Rusların, Rum ve Bulgar nüfusu göçe zorlarken Müslüman ahalinin herhangi bir şekilde yerlerinden ayrılmasını, görünüşte istememeleridir. Nitekim Rus General Dibiç tarafından Müslüman ahaliye hitaben kaleme alınan ve gece Edirne Mahkemesi'nin kapısına bırakılan altı maddelik

⁷¹⁸ Edirne Metropolitliği'ne bağlı olan kaza ve kasabalar şunlardır: Edirne, Havsa, Babaeski, Lüleburgaz, Kırkkilise, Pınarhisar, İslimiye, Vize, Ahyolu, Yanbolu, Mustafa Paşa, Çirmen, Uzuncaabad ve Hasköy. *Edirne* ŞS. 339, s.6a-b. H.10 Şaban 1240/M.30 Mart 1825.

⁷¹⁹ BOA., HAT., 841-37866. H.08 Zilkadde 1245/M.01 Mayıs 1830.

⁷²⁰ Tuğrul Özcan, *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2010, s.203-220.

⁷²¹ BOA., HAT., 1028-42806. H.06 Zilkadde 1245/M.29 Nisan 1830; T. Özcan, *a.g.e.*, s.218.

⁷²² 1832 yılına ait cizye mükellefleri ve tahsil edilecek miktarlar belirlenirken Rusya'ya firar edenlerin bazen net sayılarla, bazen de toplam vergi miktarları üzerinden kaydedildiği muhasebe defterine göre; Edirne kaza merkezinden 321, Çöke nahiyesinden 1.858, Manastır nahiyesinden 1.434, Üsküdar nahiyesinden 153 ve Ada nahiyesinden 72 olmak üzere toplam 3.838 cizye mükellefi zımmî Rusya'ya firar etmişti. Buradan hareketle, en azından firar eden her bir cizye mükellefi kadar da kadının ve bir o kadar da muafın (çocuk, yaşlı, vs.) firar ettiği varsayılırsa ($3.838 \times 3 = 11.554$) ulaşılan sonuç, ortalama bir değer olarak göçeden ahalinin sayısı hakkında bir fikir edinmemizi kolaylaştırır mahiyettedir. İlgili hesapların yapıldığı cizye muhasebe defteri için bkz. *Edirne* ŞS. 352, s.110a-b. H.07 Şevval 1247/M.10 Mart 1832.

⁷²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. *İkinci Bölüm/Nahiyelerin Nüfusu*.

beyannamede, Müslüman ahalinin hiçbir şekide yerlerinden hicret etmeyerek ve silahlarını teslim etmesi özellikle vurgulanmaktadır⁷²⁴. Elbette Rusların bu sözde istekleri gerçekleşmemiş, Rus askerinin Prut Nehri'ni geçerek Osmanlı sınırlarına girdiği günden itibaren Müslüman göçleri başlamış, hatta Ruslar, doğrudan Müslüman ahalinin göçlerini organize ederek ulaşımda yardımcı olmuşlardır⁷²⁵.

1828–1829 Osmanlı Rus Harbi'nin Rumeli'deki Müslüman ahali arasında yarattığı göç güzergâhı, ana ahatlarıyla itibariyle güney ve doğu yönlü olduğu görülmektedir. Küçük köy ve kasabaları terk ederek büyük merkezlere doğru ilerleyen göç kabilelerinin hedefinde ise ilk aşamada Şumnu, Gümölcine, Filibe gibi nispeten büyük kazalar bulunmaktaydı. Rus birliklerinin Yanbolu'ya girmesinden sonra ise göç güzergâhı kesif bir şekilde Edirne'ye doğru yoğunlaşmıştır⁷²⁶.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, mevcut idarî ve iktisadî düzenin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi amacıyla tebaasının bağlı bulunduğu kaza ve karyelerde ikamet etmesini istemekte, ahalinin kendi inisiyatifiyle göç etmesine sıcak bakmamaktadır. Bu nedenle, muharebe zamanında dahi sık sık ahalinin göç etmemesi gerektiği tembih edildiği görülmektedir. Devlet tarafından istenmese de göç vaki olduktan sonra muhacirlerin geçici olarak iskân edilmesi ve mücbir sebeplerin ortadan kalmasının ardından asıl yerleşim yerlerine dönmeleri için gereken şartlar oluşturulmaya çalışılmaktaydı.

1828–1829 Osmanlı-Rus Harbi sırasında da göç dalgasının önüne geçilememiş ve bazı muhacirler Edirne'yi de geçerek Anadolu içlerine doğru girmişlerdi. Edirne'de kalanların ise mahalle, nahiye ve köylere dağılmakla birlikte yer bulamayanların Tavuk Ormanı içinde, arabaların üstünde çoluk çocuk kaldıkları görülmektedir. Kış aylarının gelmesi ve bir müddet daha aslî yerlerine dönemeyecek olmalarından dolayı Edirne yöneticileri tarafından bir akçe dahi talep edilmeden istila görmemiş uygun kaza ve karyelere yerleştirilmeleri istenmekteydi⁷²⁷.

⁷²⁴ BOA., HAT., 1045-43184. H.01 Safer 1245/M.02 Ağustos 1829.

⁷²⁵ 1828–1829 Harbi sırasında Rusların uyguladıkları nüfus ve göç politikası gereği, Doğu Anadolu'da dağınık hâlde mukîm Ermenileri kendi sınırları içinde toparladıkları gibi Rumeli'de de Bulgar nüfus ile Türkleri ayırıştırarak farklı iskân sahaları oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Bu amacı güden uygulamalara örnek vermek gerekirse Ruslar, Varna civarından “İslâm diyarına göç etmek isteyen Müslüman ahaliye yardımcı olarak” 3 gemi ile Ahiyolu'ya göndermişlerdi. Bkz. BOA., HAT., 1082-44103. H.1244/M.1828-1829.

⁷²⁶ BOA., HAT., 1066-43721. H.07 Safer 1245/M.08 Ağustos 1829.

⁷²⁷ Edirne ŞS. 352, s.14b. H. Evahir-i Rebiülevvel 1245/M.19-29 Eylül 1829.

2.5.4. Olağan Nüfus Hareketlilikleri

Nüfus hareketlilikleri konusunda incelediğimiz dönemde sıkça karşılaşılan başka bir husus, Edirne civarından İstanbul'a yapılan göçlerin engellenmesi meselesidir. Her sene kaleme alınarak ilgili kazalara yollanan ferman-ı hümayunlara göre; İstanbul'da “*nüfusun kesreti zahâ'îr ve havâyic-i zarûriyenin killetini mûcib*” olacağı gerekçesiyle İstanbul'a ev göçü salıverilmesi öteden beri tamamen yasaklanmış olduğu hatırlatılarak eğer göç vuku bulursa “*her kangı mahallden mürûr itmiş ruhsât virilmiş ise ol mahall hâkiminin yeri hâk ile nefî ve tagrîbi ve â'yân ve zâbitân dahî bilâ-emhâl tertîb-i cezâları*” görüleceği belirtilmektedir⁷²⁸. Her sene tekrarlanan ve sert bir şekilde ilgilileri uyaran bu fermanlara rağmen, akçe ahzı, celb-i mal veya hatır, gönül yoluyla Edirne'den ev göçüne ruhsat verilmeye devam edilmiş ve İstanbul'a yapılan göçlerin önüne geçilememiştir⁷²⁹.

Şehre girişlerin kontrol altına alınarak göçlerin engellenmesi amacıyla alınan önlemlerin arasında bilindiği üzere *mürûr tezkireleri* mühim bir yere sahipti. Osmanlı sınırları içinde seyahat etmek isteyen yerli ve yabancılar için düzenlenen bu tezkirelere bilhassa 1800'lü yılların başından itibaren bir hayli dikkat edildiği görülmektedir. Edirne'de mürur tezkirelerine verilen önemin Dağlı İsyanları ve Rumeli'deki seferler sırasındaki hareketlilik nedeniyle artmış olduğu barizdir. Nitekim ev göçlerinin yanı sıra eşkiyalık faaliyetleri ile firarî ve başıboş askerlerin önüne geçmek için mürur tezkirelerine riayet edilmesi gerektiği buyrulduklar ile de şehir yöneticilerine tebliğ edilmekteydi⁷³⁰. 1827 yılına kadar Edirne Mahkemesi tarafından yürütülen mürur tezkiresi işlemleri, mezkûr yoğunluk nedeniyle 1801 yılı itibariyle ayrı bir kâtip tayin etmek suretiyle Mahkeme binasından da ayrılmış hâldedir. 1801 yılında nakibüleşraf kaymakamı ve Mahkemede ikinci kâtip olarak görev yapan Seyyid Mustafa Sefâî Efendi, münhasıran mürur tezkiresi işine memur edilmiş, hanesinde ikamet ile gece ve gündüz işi idare etmesine ve taraf-ı vilayetten aylık 100 kuruş ita edilmesine karar verilmişti⁷³¹.

⁷²⁸ Edirne Şer'iyye Sicillerinde her sene tekrarlanan bu fermanlara örnek olmak üzere bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.97a-b. H.Evasıt-ı Cemaziyelahir 1202/M.18-28 Mart 1788. Ayrıca 1802 yılına ait fermanın tam metni için bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.122-123.

⁷²⁹ *Edirne ŞS.* 238, s.4a. Evasıt-ı Şaban 1207/M.23 Mart-02 Nisan 1793.

⁷³⁰ *Edirne ŞS.* 267, s.8b. H.11Rebiülevvel 1215/M.02 Ağustos 1800; *Edirne ŞS.* 267, s.20a. H.27 Muharrem 1216/M.09 Haziran 1801.

⁷³¹ *Edirne ŞS.* 267, s.60a. H.15 Recep 1216/M.21 Kasım 1801.

Edirne şehrindeki nüfus hareketleri, buraya kadar konu edilen dönemin belirli olaylarının dışında genel itibariyle de yoğunluk arz eder mahiyettedir. Edirne'nin stratejik konumu ve yol ağlarındaki önemi nedeniyle oluşan bu tabii yoğunluk, ticarî⁷³² ve idarî faaliyetlerin yanı sıra menzil sistemi, medreseler ve darüşşifalar yoluyla oluşmakta idi. Bu yönüyle fethedildiği günden itibaren her hâlükârda Osmanlı'nın Rumeli topraklarındaki nüfus için bir cazibe merkezi olarak yerini korumuştur.

2.6. Sosyal Tabakalaşma

Sosyal tabakalaşma, toplumu oluşturan bireylerin belirli kıstaslara göre hiyerarşik bir şekilde üst üste tabakalar halinde farklılaşması durumudur. Toplum içinde fertlere dağılan ekonomik (toprak, servet, para, mal, mülk), sosyal (statü, mevki, makam, şan, şöhrat), siyasal (iktidar, iktidar araçları) ve bilgi (bilimsel bilgi, felsefe, sanat bilgisi, teknik bilgi ve her türlü enformasyon) gibi kaynakların paylaşım ve kullanımından doğan farklılıkları ifade eder. Sosyoloji disiplini dâhilinde, sosyal tabakalaşma unsurlarına bağlı olarak konu hakkında farklı yaklaşımlar ve değerlendirmeler söz konusu olsa da⁷³³ Osmanlı şehirlerindeki sosyal tabakalaşmayı dört ana başlıkta incelemek mümkündür.

Aşağıda başlıklar halinde ele alınacak bu zümrelerden birincisi, *ümera* olarak adlandırılan ve genellikle asker kökenli olan yönetici sınıftır. Medrese kökenli olan *ulema* sınıfı ise yönetim fonksiyonuna sahip görevleri olmakla birlikte, genel itibariyle yönetime yardımcı ikinci zümreyi teşkil etmektedir. Bu iki zümrenin halk ile olan münasebetlerinde aracı olarak görev yapan, *â'yân*, *eşraf* ve *vücûh-ı ahâlî* üçüncü zümreyi oluştur; bu gruplar dışında kalan *şehir halkı* ise dördüncü ana tabakayı teşkil ederdi⁷³⁴. Elbette bu dört ana grup da yine kendi içinde hiyerarşik bir alt düzene sahiptir. Genel itibariyle sosyo-ekonomik etkenler dâhilinde oluşan toplumsal tabakalaşma unsurları, günlük yaşayış ve inanış biçimlerinin şekillendirdiği dinî ve etnik sınıflandırmalar ile doğrudan ilişkili değildir.

⁷³² Edirne'de, Avrupa içlerinden İran'a kadar uzanan bölgenin tüccarları, ticarî faaliyetlerini yürütmekteydi. Çevre kazalarda düzenlenen panayırılar ile de ticarî hayat canlanmakta, nüfus hareketliliği artmaktaydı. Konuya ait detaylar Dördüncü Bölüm'de yer alan *Ticaret Hayatı* başlığı altında verilmiştir.

⁷³³ Kaynak ve ayrıntılı bilgi için bkz. Lütfi Sunar (Editör), *Türkiye'de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, Matbu Yayınları, İstanbul, 2016.

⁷³⁴ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.133; İ. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.258-261.

2.6.1. Ümera (Ehl-i Örf)

Ehl-i örf, *ehl-i seyf* veya *seyfiye ricâli* olarak da adlandırılan ümera sınıfı, padişah tarafından atanarak bulundukları bölgede devleti temsil eden yönetici kesimdir. Diğer tüm şehirlerde olduğu gibi Edirne’de de bu sınıf sosyal tabakalaşmanın en üst katmanını oluşturmaktaydı.

Osmanlı’nın ilk beylerbeyliği olan Rumeli Beylerbeyliği’nin merkezi ve İstanbul’un fethinden evvel başkent olan Edirne, başkentlik günlerinin ardından Rumeli Beylerbeyliği’nin Paşa livasına bağlanmıştır. İhtiyaca göre, kimi zaman *mîr-i mîrân* unvanlı Rumeli valisi ya da Çirmen sancağı mutasarrıfı olan vezir rütbeli paşalar, *Edirne muhafızı* unvanıyla şehirde ikamet eder ve Edirne’de ümera temsilcilerinin en üst sırasını işgal ederdi. 1836 yılında Edirne Eyaleti’nin teşkil edilmesinden sonra “*Edirne Eyaleti Valisi*” ve “*Edirne Eyaleti Müşiri*” unvanlı vezirler de aynı kapsamda, şehirdeki sosyal tabakalaşmanın en üst sırasında yer alırdı⁷³⁵. Kendi görev ve yetki sahası dâhilinde olan idarî ve iktisadî işleri tam yetki ile yürüten valilerin yokluğunda, yerlerine atanan *mütesellim* veya *kaymakam* unvanlı vekilleri de bu sınıfta değerlendirmek mümkündür⁷³⁶.

Ümera sınıfına mensup şehirdeki en yüksek mevkiye sahip valiler, Edirne’de kalacakları zaman Paşakapısı’nda ikamet ederlerdi. *Kapıhalkı* olarak tabir edilen, kethüda, ağa, çukadar gibi unvanlara sahip mahiyetleri ve şehirdeki diğer memurlar ile birlikte kalabalık bir zümreyi teşkil ederlerdi⁷³⁷. Bunlar da kendi içinde hiyerarşik bir düzene sahiptiler.

Vali ve mutasarrıflardan sonra Edirne’de ümera sınıfının en önemli temsilcisi Edirne’de mukim Bostancı Ocağı’nın idaresinden mesul olan bostancıbaşıdır. Öteden beri ihtiyaç duyulmadığı için Edirne’de ikamet etmeyen vezirlerin yokluğunda şehrin asayişi, ahalinin himaye ve muhafazasından bostancıbaşı sorumluydu. Bostancıbaşı, Edirne Saray-ı Hümayunu’na dâhil Sepetçiler Kasrı’nda ikamet eder, mahiyetindeki bostancı neferatı marifetiyle kendisine verilen vazifeleri görürdü⁷³⁸. Kimi zaman Edirne Bostancıbaşılığı görevi uhdesinde kalmak üzere Çirmen Sancağı Mütesellimi olarak da atanmaları konumlarını göstermesi açısından kayda değerdir⁷³⁹.

⁷³⁵ Ayrıntılı bilgi için bu çalışmanın “*Şehir Yönetimi*” kısmına bakınız.

⁷³⁶ *Edirne* ŞS. 250, s.91a. H.Evahir Zilkadde 1244/M.24 Mayıs-03 Haziran 1829.

⁷³⁷ *Edirne* ŞS. 269, s.35a. H.13 Rebiülahir 1216/M.23 Ağustos 1801; *Edirne* ŞS. 269, s.35a. H.18 Rebiülahir 1216/M.28 Ağustos 1801.

⁷³⁸ *Edirne* ŞS. 294, s.132b. H.15 Muharrem 1227/M.30 Ocak 1812.

⁷³⁹ *Edirne* ŞS. 329, s.4a-b. H.29 Cemaziyelahir 1236/M.03 Nisan 1821.

Şehir yönetiminde söz sahibi olan ümera taifesinin temsilcileri arasında şehirde mukim Ocak nefaratlarının rütbelileri, yeniçeri ağası, yeniçeri zabiti, şehir kethüdası, kethüda yeri, kale dizdârı, defter emini, ihtisap nazırı, gümrük emini gibi görevlileri ve bunların mahiyetlerini de zikretmek gerekmektedir. Bu çalışmanın, “*İdarî Yapı ve Şehir Yönetimi*” başlıklı üçüncü bölümünde görev ve yetkileri detaylı olarak açıklanacak mezkûr görevliler, başarılarına göre tayin ve terfi görüp yükselmekle birlikte diğer sınıflara mensup kişilerden bariz olarak ayrılırlar. Kıyafetlerinden iş görme şekillerine kadar fark edilen bu ayrım, aynı zamanda sosyo-ekonomik olarak da ümera zümresini ayrıcalıklı bir yere koymaktadır. Sahip oldukları nüfuz ve geniş imkânlarla birlikte sosyal tabakalaşmanın en üstünde yer alırlardı. Ömer Lütfi Barkan’ın “*Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)*”⁷⁴⁰ adlı çalışmasında yayınlanan çoğunluğu askerî ricâle ait 93 tereke tetkik edildiğinde, birkaç büyük tüccar ve sarraf dışında askerî sınıfın hemen her devirde olduğu gibi ekonomik bakımdan en üst düzeyde yer aldığı görülür⁷⁴¹.

Osmanlılara başkentlik yapmış, gözde şehir olarak itibar edilmiş Edirne’de incelediğimiz dönemde ümera sınıfından birçok görevli olmakla beraber bunların ma’zul ve mütekaitleri için de Edirne’nin bir cazibe merkezi olduğunu ifade etmek mümkündür. İstanbul’dan sonra hemen her yönden imkânları geniş olan Osmanlı şehirlerden biri olan Edirne, aynı zamanda havası ve suyuyla yakın çevresindeki çiftlik evleriyle de mezkûr sınıfın ilgisini çekmekteydi. Örneğin Dimetoka’da ikamete memur edilen sabık Belgrad muhafızlarından Mehmed Paşa, Dimetoka’nın şartlarından yakınıarak şehirde kendine uygun konak bulamadığı ve yiyecek sıkıntısı çektiğinden bahisle Edirne’de ikametini talep etmişti⁷⁴². Yine, Edirne’de çiftliğinde vefat eden İğneada eski muhafızlarında Hasan Paşa⁷⁴³ veya ailesiyle birlikte Edirne’de ikamet eden Sabık Silistre Valisi Mehmed Paşa⁷⁴⁴ gibi Edirne’de çeşitli sebeplerle ikamet eden ümera sınıfından birçok ma’zul ve mütekait bulunmaktaydı. Elbette bu durumun, daha ziyade XIX. yüzyılın başlarına kadar geçerli olduğunu da hatırlatmak lâzım gelir. Zira XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlayan ve Edirne’nin işgal edilmesiyle

⁷⁴⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler: TTK. Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.III, S.5-6, TTK. Basımevi, Ankara, 1968.

⁷⁴¹ Halil İnalcık, *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, C.I, 44. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.286.

⁷⁴² *Edirne ŞS.* 238, s.4a. H.Evahir-i Şaban 1207/M.02-12 Nisan 1793.

⁷⁴³ BOA., HAT., 519-25385. H.09 Recep 1249/M.13 Kasım 1833.

⁷⁴⁴ *Edirne ŞS.* 319, s.5. H.15 Cemaziyelahir 1233/M.22 Nisan 1818.

neticelenen askerî olaylar, Edirne'nin bahsedilen konumunun olumsuz yönde etkilenmesine sebep olmuştur.

2.6.2. Ulema (Ehl-i Şer')

Ehl-i şer', *ehl-i ilim* veya *ilmiye ricâli* olarak da bilinen medrese kökenli sınıftır. Osmanlı Devleti'nde eğitim, yargı, fetva ve diyanet işlerinden sorumlu olan bu zümrenin, şehir hayatında çok belirgin ve ayrıcalıklı bir yeri vardı. Yetki ve görev sahası bariz olarak ümera sınıfından ayrı olsa da şehir yönetiminde ehl-i örfe yardımcı olarak vazifelerini sürdürürlerdi.

Ulema sınıfının şehirlerdeki en önemli temsilcisi, yargı yani *kaza* görevini üstelenen *kadılar*dır. Şer'î Mahkeme'nin yanı sıra bugün bir kısmı belediyeler tarafından yapılan vazifeleri de icra ederek geniş bir görev ve yetki sahasında söz sahibiydi. Ulema sınıfının en üst tabakasında yer alan kadılar, kendi içlerinde de derecelere sahip olup Edirne'ye atanan kadılar, *bilâd-ı hamse* mevleviyeti derecesine sahip olanlardan nasb edilirdi. Mahkeme'de kadıların görevini üstlenerek haklaştırmaz vazifesini kadı yerine ifa eden *naip*ler ise en önemli yardımcılarıdır. Ayrıca bab naibi, kassam, mukayyid, başkâtip ve kâtipler de aynı sınıfa mensup Mahkeme görevlileri olarak zikredilmelidir.

Ulema sınıfının en üst tabakasında yer alan kadıların dışında, medreselerde görev yapan *müderris*ler de aynı toplumsal tabakaya mensuptular. Şehirdeki seyyid ve şeriflerin haklarını koruyan *nakibü'l-eşraf kaymakamı*, fetva makamı olan *müftü*⁷⁴⁵ ile beraber Edirne'de bulunan yüzlerce cami, mescit, tekke ve zaviyelerde vazifelerini yürüten din görevlileri de paye ve dereceleri değişmekle beraber ehl-i şer' zümresi mensuplarındandı.

Edirne'de bulunan medrese kökenli ulema sınıfı üyelerine, yaptıkları görevlere göre Üçüncü Bölüm'de detaylı olarak yer verilecektir. Ancak burada, sosyal tabakalaşma konusunda belirtilmesi gereken önemli bir husus vardır. Şöyle ki, Edirne Mahkemesi kadrolarında, genellikle babadan oğula geçen kâtiplik/başkâtiplik ve benzeri görevlerde (naiblik, nakibüleşraf kaymakamlığı ve vakıf yöneticilikleri gibi) bulunan medrese kökenli ulema sınıfının, bariz bir şekilde öne çıkan özellikleri bulunmaktadır. Uzun süre babadan oğula geçerek aynı aile içinde kalan bu etkin görevlerin, nihayetinde

⁷⁴⁵ Edirne, "*tahtgâh-ı selâse*"den olup eski başkent olması nedeniyle şehre 1840 yılına kadar resmî olarak "Edirne Müftüsü" atanmamıştır. Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *Üçüncü Bölüm/Ulema (Ehl-i Şer')/Müftü*.

Edirne’de incelediğimiz dönemde 6–7 kadar farklı ailenin içinde deveren ettiği görülür. Bu yönüyle Edirne’de hayli nüfuz sahibi oldukları anlaşılan ulema sınıfına mensup bazı ailelerin etkin görevleri sebebiyle ayrıca bir sosyal tabakalanma teşkil ettikleri ifade edilebilir.

Cami ve mescitlerde görev yapan imamların sosyal statüleri, ulema sınıfı içerisinde belirtilmeye değer farklı bir konuma sahiptir. İmamların dinî ve içtimaî alanda bilinen vazifelerin yanı sıra muhtarlık teşkilatı kuruluncaya kadar cami ve mescitlerinin bulunduğu mahallelerde, muhtarlar gibi devlet ile halk arasında adeta köprü vazifesi gördükleri anlaşılmaktadır; mahalleyi temsil ederek, mahalleden ihraçlarda, mahallenin emniyet ve huzurunun korunmasında sorumluluk sahibiydiler.

Umumiyetle ulema zümresinin maddî gelirleri, ümera sınıfına göre bir miktar daha düşüktür. Lâkin diğer sınıflar üzerinde etki ve nüfuzları bariz olarak fark edilir; sözlerine işlerine itibar edilerek önem verilirdi.

2.6.3. Âyân, Eşraf ve Vücûh-ı Ahâlî

Osmanlı belgelerinde daha ziyade “*â’yân, eşraf ve vücûh-ı ahâlî*”⁷⁴⁶ olarak zikredilen bu zümre, beldenin yerleşik ahalisinden ileri gelen, sözü geçen, kendinden ve işlerinden emin olunan kişileri ifade etmektedir. Genel itibariyle variyet ve mahiyet sahibi olup şehrin genelini ilgilendiren birçok meselede görüşlerine başvurularak, ilgili konulardaki fermanlarda kendilerine atıfta bulunan bir sınıftır. Bu sınıf, ümera, ulema ve şehir halkı arasında diğer bir tabirle, devletle halk arasında bir nevi aracılık hizmeti görürlerdi.

Edirne’de bulunan *â’yân, eşraf ve vücûh-ı ahâlî* zümresine atıfta bulunulan belgeler incelendiğinde daha ziyade şehrin genelini ilgilendiren; zahire, araba, yük hayvanı gibi tertip ve mübayaa işlerinde,⁷⁴⁷ narh verilmesinde,⁷⁴⁸ şehir masraflarının görülmesinde,⁷⁴⁹ asker toplama işlerinde,⁷⁵⁰ şehir yapıların muayene ve tamir keşiflerinde,⁷⁵¹ şehir asayiş ve nizâmının korunmasında,⁷⁵² ahalinin teskin

⁷⁴⁶ Müteferrik belgelerde bahsedilen sıfatların yanı sıra, “*eşraf-ı memleket, vücûh-ı memleket, vücûh-ı belde, ihtiyarân, söz sahipleri, iş erleri*” gibi sıfat ve tanımlamalar da kullanılmaktadır.

⁷⁴⁷ *Edirne* ŞS. 223, s.7a. H.Şaban 1201/M.Mayıs/Haziran 1787; *Edirne* ŞS. 223, s.42b. H.19 Zilhicce 1201/M.02 Ekim 1787; *Edirne* ŞS. 223, s.61a-61b. H.21 Safer 1202/M.02 Aralık 1787.

⁷⁴⁸ *Edirne* ŞS. 230, s.1b. H.25 Rebiülevvel 1204/M.13 Aralık 1789.

⁷⁴⁹ *Edirne* ŞS. 281, s.78a-81b.H.09 Rebiülahir 1221/M.26 Nisan 1806.

⁷⁵⁰ *Edirne* ŞS. 223, s.30b-31a. H.Evahir-i Zilkadde 1201/M.09 Şubat-19 Şubat 1787.

⁷⁵¹ *Edirne* ŞS. 223, s.7b-8a. H.15 Safer 1201/M.07 Aralık 1786.

edilmesinde,⁷⁵³ şehir temizliği⁷⁵⁴ ve halk sağlığının korunması⁷⁵⁵ gibi konularda fikir ve yardımlarına başvurulduğu görülmektedir.

Değişik meslek gruplarından müteşekkil olan bu zümrede, yörenin köklü ailelerinin mensupları, büyük tüccarların yanı sıra ulema ve ümera sınıfının mütekaatleri ile bazı esnafın da isimleri geçtiği görülmektedir. Nitekim 1831 yılında yayımlanmaya başlayan Takvim-i Vekayi'nin ilk sayısının dağıtılarak, ücretlerinin tahsil edildiği defterde adı geçen kişiler incelendiğinde, ümera ve ulemadan sonra bu zümrenin mensuplarının adlarına rastlanmaktadır⁷⁵⁶.

2.6.4. Şehir Halkı

Sosyal tabakalar arasında en kalabalık zümreyi teşkil eden ve ortalama gelir seviyesi diğer tabakalara göre daha düşük olan sınıf, şehir halkıdır. Bu grup, üretim ve hizmet alanında emeğinden yararlanan büyük bir potansiyel olduğu kadar, tüketimde de en büyük kütleyi meydana getirmekteydi⁷⁵⁷. Modern sosyoloji biliminin değişen metot ve tasniflerinden azade olarak şehir halkının o günkü mevcut durumunu, dinî ve meslekî kıstaslara göre gruplandırarak incelemek mümkündür⁷⁵⁸.

Osmanlı Devleti genelinde olduğu gibi şehir halkının zümrelere ayrılmasında Osmanlı *millet sistemine*⁷⁵⁹ bağlı olarak görülen en belirgin ayrım, müslim-gayrimüslim ayrımıdır. Müslümanların yanı sıra Hristiyan ve Yahudilerin de yoğun olarak yaşadığı şehirlerden olan Edirne'de, mensup olunan dine bağlı olarak günlük yaşayış düzeni ile dinî ve sosyal yapılarda görülen farklılıklar, hâliyle ihtiyaç ve isteklerden doğan tabii bir ayrım sahası oluşturmaktaydı⁷⁶⁰. Bu tabii ayrımın yansımaları, Edirne'de bazı esnaf grupları ile meslek dallarında da görülmektedir.

⁷⁵² *Edirne* ŞS. 223, s.98b. H.07 Recep 1202/M.13 Nisan 1788; *Edirne* ŞS. 278, s.26a. H.Evail-i Zilkadde 1219/M.13-23 Nisan 1788.

⁷⁵³ *Edirne* ŞS. 281, s.76b-77a. H.Rebiülahir 1221/M.Haziran-Temmuz 1806.

⁷⁵⁴ *Edirne* ŞS. 352, s.21b. H.23 Recep 1245/M.18 Ocak 1830.

⁷⁵⁵ *Edirne* ŞS. 361, s.56a. H.27 Rebiülevvel 1254/M.20 Haziran 1838.

⁷⁵⁶ *Edirne* ŞS. 352, s.104b. (Takvim-i Vekayi tahsil defteri. Tarihsiz.)

⁷⁵⁷ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.135.

⁷⁵⁸ Kimi değerlendirmelerde, sosyal tabakalaşma unsuru olarak reyanın yerleşik veya konar-göçer olma ile hür veya köle olma durumuna göre de sınıflandırmalara gidilebilmektedir. Bkz. Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı İktimai Yapısının Ana Hatları", *Osmanlı*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.23.

⁷⁵⁹ Osmanlı millet sistemi etnik ve lisan aidiyetine göre değil, din ve mezhep aidiyeti esasına dayanır. Örneğin Ermenilerin hepsi Ermeni milleti olarak değil; Gregoryen (Ermeni) Ermeni-Katolik (Katolik) ve XIX. yüzyılda da Protestan olarak üç millet halinde teşkilâtlanmıştı. Bkz. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi", *Türkler*, C.X. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.216-220.

⁷⁶⁰ Bilhassa Edirne'ye farklı tarihlerde cemaatler halinde yerleştirilen her bir Yahudi cemaatinin, birbirine karışmayarak ayrı ayrı cemaat sinagogları oluşturmaları bu kapsamda kayda değerdir.

Edirne’de şehir halkının büyük çoğunluğunun ticaret, zanaat, çiftçilik ve hizmet sektörü ile iştigal ettiğini söylemek mümkündür. Döneme ait pek çok belgede rastlanabilen; “*tüccar taifesinden*”, “*celeb taifesinden*”, “*esnaf ustalarından*”, “*sarrağ makulesinden*”, “*rençber makulesinden*” ve “*ücret ile hizmet eder makulesinden*” gibi tanımlamalardan anlaşılacağı üzere şehir halkının alt zümrelere ayrılmalarında kişilerin iştigal ettikleri işe göre bir tasnife gidildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Elbette herhangi bir işle uğraşmayan kimseler⁷⁶¹ ile kadın ve çocuk nüfusu da bu grup içinde saymak gerekmektedir.

Şehir halkından bazı grupların ekonomik durumlarına ve alım güçlerine kısaca bakacak olursak; 09 Kasım 1813 günü belirlenen narh fiyatlarına göre bir marangoz ustası veya sıvacı ustasının yevmiyesi 100 para, rençberin günlüğü ise 60 para civarındadır. Aynı tarihte 96 gram ekmeğin 1 para, 1.283 gram kuzu etinin 32 para olduğu⁷⁶² düşünülürse alım gücü hakkında bir fikir edinilmesi mümkün olabilir⁷⁶³.

Şehir halkını oluşturan dinî ve etnik unsurların içtimâî ve idarî vaziyetleri, şer’î ve örfî hukuk kaideleri içerisinde şekillenmekte olup bunun dışında herhangi bir yönetsel müdahale ve ayırım gözetilmezdi. Çok boyutlu ve birbirinden farklı istisnâî durumlara sahip olan bu konudaki detaylara girmeden vermek istediğimiz örnek, 1837’de Sultan II. Mahmud’un Edirne’yi ziyaretinde halka dağıtılan *atiyyeler* (hediye, ihsan, bahşiş) üzerinedir. Zira dönemin Edirne Valisi Mustafa Nuri Paşa’ya verilerek dağıtılması istenen toplam 130.000 kuruş atıyyenin, dinî ve etnik gruplara tevzi edilme usulüne baktığımızda, mevcut paranın neredeyse nüfus oranlarına eşit bir şekilde ahaliye dağıtılmış olduğu görülür. Padişah ve valinin şehir halkı içerisindeki gruplara karşı yaklaşımına dair anlamlı bulunan bu vaka aynı zamanda dönemin sosyal vaziyetini de göstermesi açısından önemli bulunarak ahaliye dağıtılan atıyyelerin detayı aşağıda verilmiştir⁷⁶⁴.

- 25 müderris ve dersiam efendiler ile 318 talebe-i ulûma 5.500 kuruş.
- 50 meşayih efendilere 5.270 kuruş.
- 50 mektep hocasına ve 368 nefer halifeleri ile 2.500 nefer sıbyana 11.940 kuruş.

⁷⁶¹ Kasden işsiz gezen kimseler hakkında, daha ziyade asayiş ile ilgili belgelerde “*bilâ-maslahat serseri makulesi*”, “*aslı ve nesli belirsiz çil tutmaz makuleleri*” ve “*derbeder ve çapkın makuleleri*” gibi tasnif ve tanımlamalar kullanılmaktadır. bkz. *Edirne ŞS.* 238, s.4a. H.Evasıt-ı Şaban 1207/M.02-12 Nisan 1793; *Edirne ŞS.* 343, s.10b. H.11 Muharrem 1243/M.04 Ağustos 1827.

⁷⁶² *Edirne ŞS.* 334, s.35b-36a. H.1228/M.1813.

⁷⁶³ Bu konu, çalışmanın dördüncü bölümünde yer alan “*Para ve Fiyat Hareketleri*” başlığı altında incelendiği için burada detaylara girilmemiştir.

⁷⁶⁴ *Edirne ŞS.* 361, s.20b. H.21 Recep 1253 /M.21 Ekim 1837.

- Selâtin-i azâm camileri imam, hatip, hademe ve sairlerine 5.300 kuruş.
- Mevcud 131 adet Müslim mahallatında kâin rical ve nisvan ile defter olunan 5.873 nefer kimsesiz aceze ve sıbyanın be-herine 8 kuruştan toplam 46.985 kuruş.
- Rum milletinden 40 papaz ve rahip ile 500 çocuk, 2.300 kimsesiz ve acezelerine toplam 24.166 kuruş.
- Yahudi milletinden 26 haham, 40 kalfa, 2.010 çocuk, 2.150 kimsesiz ve acezeye toplam 15.833 kuruş.
- Ermeni milletinden 15 papaz, 30 kalfa, 1.850 çocuk ve 1.990 kimsesiz ve acezeye toplam 15.000 kuruş.

2.7. Aile Yapısı ve Özellikleri

Şehir monografi çalışmalarında, içtimaî hayatın ve nüfus dinamiklerinin etraflıca anlaşılabilmesi amacıyla, toplumun yapıtaşı olarak kabul edilen ailenin ve özelliklerinin tetkik edilmesi gerekmektedir. Bu neviden yapılacak araştırmalar ile incelenen beldenin bilinmeyen yönleri aydınlığa kuvuşturulabileceği gibi diğer şehirlerle ortaya çıkacak farklılık veya benzerlikler açısından da mukayeseye imkân veren kıymetli sonuçlar ihtiva edebilecektir. Bu nedenle incelediğimiz dönem Edirne’inde meydana gelen evlenme, boşanma, mihr, nafaka, vasi tayini, çok eşlilik ve ailelerin çocuk sayıları gibi konularda belgelerin elverdiği ölçüde elde edilen veri ve bilgiler paylaşılarak konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

2.7.1. Evlilik Müessesesi

Evlilik ile başlayan aile olma süreci ve diğer ilgili uygulamalar konusunda öncelikle belirtilmesi gereken, yöreye özgü örf ve gelenekler bir yana bırakılırsa Edirne’deki işleyişin diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi ana hatlarıyla şer’î hukuk kaideleri dâhilinde şekillendiğidir. Nikâh akdinden boşanmaya, mihr ödemesinden miras paylaşımına kadarki süreçlerin tamamı ve geride kalan bülüğ çağına girmemiş çocukların muhafaza ve himaye edilmelerinde İslâm dininin vazettiği kaideler hâkimdir.

Gayrimüslim aileler, kendi içinde inanış ve geleneklerini devam ettirmekle beraber İslâm hukukunun kendilerine sağladığı imkânlardan da istifade etmekteydi. Meselâ, Edirne’de ikamet eden birçok gayrimüslim ailenin, şer’î miras hukukunun varisler arasında öngördüğü miras taksimatını kabul ve talep ederek şer’î mahkemeye

başvurdukları görülmektedir⁷⁶⁵. Ayrıca İslâm dininin kadınların haklarını koruyan boşanma, mihir, nafaka gibi uygulamaları için bazı zimmî kadınların, kendi hukuklarını tercih etmeyerek şer'î mahkemeye müracaat ettikleri de mahkeme sicillerinde sıkça müşahede edilmektedir.

Evlilik yoluyla ailenin teşkilinde resmî olarak ilk adım, bilindiği üzere nikâh akdi ile başlamaktadır. Şer'î ve örfî hukuka göre, herhangi bir engel yoksa tarafların rızası ve aleniliğin sağlanması ile nikâh akdi gerçekleştirilirdi. Nikâh akdi, evlenmek isteyen çiftlerin bizzat mahkemeye giderek şahitlerin hazır bulunduğu bir ortamda kadı, naip veya yetkili bir kâtip huzurunda gerçekleştirilebildiği gibi gelin ve damadın tayin ettiği vekiller aracılığıyla da tamamen erdirilebilirdi. Yine, mahkeme tarafından görevlendirilen kâtip ve mukayyidler ile imamlar da evlerde veya köylerde gerekli şartları taşıyan çiftlerin nikâhlarını kıyabilirdi. Nikâhın kıyılmasının ardından düzenlenen *nikâh hücceti* taraflara verilerek genellikle bir nüshası da şer'îye sicillerine kaydedilirdi⁷⁶⁶.

Mahkemede, mahalle ve köylerde ya da cami ve mescitlerde gerçekleşen nikâh akdine dair hüccetlerin, az veya çok sayıda şer'îye sicillerine müteferrik olarak girdiği, yayımlanmış pek çok çalışmayla sabittir. Özellikle Rifat Özdemir'in şer'îye sicillerine dayalı olarak yaptığı kapsamlı çalışmalarda, Osmanlılar zamanında Anadolu'nun birçok yerinde bu duruma tesadüf edilmektedir⁷⁶⁷. Ancak nikâh hücceti konusundaki bu mutata uygulamaya, incelediğimiz dönemin Edirne Şer'îye Sicilleri içerisinde çok az sayıda rastlandığını belirtmek gerekmektedir⁷⁶⁸.

⁷⁶⁵ 1789–1839 tarihleri arasında tespit edilen toplam 67 adet tereke defterinden 47 tanesinin Müslüman kişilere, 20 defterin ise gayrimüslimlere ait olması, nüfuslarına oranla zimmîlerin miras işlerinde şer'î mahkemeyi sıklıkla tercih ettiklerini gösterir mahiyettedir.

⁷⁶⁶ Rifat Özdemir, “Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500–1919)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VII, S.1-2, 1995, s.178-180

⁷⁶⁷ Bu kapsamda bkz. Rifat Özdemir, “Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1771-1810”, *Belleten*, C. LIV, S. 211, Ankara, 1990, s.993-1052; Rifat Özdemir, “Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1880-1906”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. IX, İstanbul, 1989, s. 101-157; Rifat Özdemir, “Harput ve Çemişkezek'te Askerî Ailelerin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1880-1919”, *Belleten*, S.226, Ankara, 1996, s.639-835.

⁷⁶⁸ Genellikle şer'îye sicillerinde müteferrik olarak yer alan nikâh hüccetlerinin, Edirne Şer'îye Sicillerinde fazla bulunmaması, işlem hacmi itibarıyla yoğunluk arzeden şer'î mahkemenin defter tutma usulünden kaynaklanmış olabileceği tahmin edilmektedir. Nitekim bu çalışmanın kaynaklar kısmında içeriklerine göre kaba tasnife tabi tutulan dönemin şer'îye sicilleri incelendiğinde, Edirne Kadılığı'nda tutulan sicillerin; *Sicill-i Mahfuz*, *Defterlü*, *Müslim Kassam*, *Zimmî Kassam*, *Evkaf* ve *Narh* defterleri şeklinde konularına göre ayrılmış farklı defter serileri hâlinde tutulduğu görülecektir. Edirne Kadılığı'nın bu çalışma düzeninden hareketle Edirne'de gerçekleşen nikâh akitlerinin de ayrı defterler şeklinde tutulmuş olabileceği yine bir tahmin olarak ifade edilebilir.

Nikâh akdi sırasında önemli uygulamalardan bir diğeri örfî ve şer'î hukukta yeri bulunan mihr bedelinin belirlenmesi meselesidir. İslâm fıkhnın düzenlediği mihr, kadının malî haklarını güvence altına alarak tasarruf hakkını, sadece kadının inisiyatifine bıraktığı bir para veya maldır. Nikâh öncesinde veya nikâh sırasında belirlenen bu bedelin, evliliğin henüz başında ödenen kısmına *mihr-i muaccel*, boşanma veya ölüm halinde ödenecek miktara ise *mihr-i müeccel* denilmektedir. Mihr çeşitlerine göre miktarın belirlenmesinde ise gelinin özellikleri ve ailenin maddî durumu gibi etkenler belirleyici olmaktadır⁷⁶⁹. Konuyu şer'îye sicillerinden örnek vererek açıklayacak olursak, Edirne'de 23 Eylül 1786 günü düzenlenen bir akd-i nikâh hüccetinde, Fatma bint-i Abdullah adlı hatun, Ahmed bin Seydi ile evlendiği gün mihr-i muaccel ve mihr-i müeccelin ikisi de 25'er kuruş olarak belirlenerek nikâhları kıyılmıştı⁷⁷⁰. 17 Mayıs 1835 tarihli başka bir nikâh hüccetinde ise Emine bint-i İsmail ile Mehmed Ali bin Ahmed'in mihr-i muaccelini eşya olarak verdiği, mihr-i müeccelin ise 250 kuruş olarak belirlenmiş olduğu görülmektedir. Mihr-i muaccel olarak verilen eşyalar ise “*bir Selimiye entari ve bir çuka kablı nâfe kısa kürk ve bir çifteli gezi şalvar ve bir ferâce ve bir yemenî ve bir çift mest babuç*” olarak nikâh hüccetine geçmişti⁷⁷¹.

Mihrin herhangi bir şekilde ödenmeyerek ertelendiği ve kocanın eşinden önce vefat ettiği durumlarda, kocanın terekesinden mihr bedelleri borç olarak düşülmekte miras taksimi yapılmadan önce doğrudan karısının alacağı hisseye eklenmekteydi. Kadının kocasından önce vefat ettiği durumlarda dahi mihr ödenmemişse kocanın zimmetinden mahsup edilen bedel, kadının terekesine yansıtılarak varislerine tevzi edilirdi. Misal vermek gerekirse Gazi Hoca mahallesinden Fatma Hatun'un 1787 yılında düzenlenen terekesinde, 18.000 akçe (150 kuruş) mihr-i muaccel ve 18.000 akçe mihr-i müeccel, kocasının zimmetinden alınarak terekeye dâhil edilmişti⁷⁷². Aynı tarihlerde Hadım Timurtaş mahallesinden Ayşe Hatun'un 20.850 akçelik terekesinde de kocasından alınacak 3.000 akçe (25 kuruş) mihr-i müeccel bedeli olduğu görülmektedir⁷⁷³. Kadının kendi isteği ile boşanma talebinde ise genelde miktarı da

⁷⁶⁹ Rifat Özdemir, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, 1880-1906”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. IX, İstanbul, 1989, s. 112-114.

⁷⁷⁰ *Edirne* ŞS. 221, s.27b. H.29 Zilkadde 1200/M.23 Eylül 1786.

⁷⁷¹ *Edirne* ŞS. 357-A, s.13a. H.19 Muharrem 1251/M.17 Mayıs 1835.

⁷⁷² *Edirne* ŞS. 225, s.16a. H.03 Şevval 1201/M.19 Temmuz 1787.

⁷⁷³ *Edirne* ŞS. 225, s.3a. H.13 Şaban 1201/M.31 Mayıs 1787.

belirtilerek zevcenin mihr-i müeccelden kendi isteği ile ferağ ettiği kayıt altına alınmaktaydı⁷⁷⁴.

İncelediğimiz dönemde, Edirne’de yaşayan gayrimüslimler arasında da mihr uygulamasının var olduğu görülmektedir. Örneğin, Hisariçi’nde bulunan Darphane mahallesi sakinlerinden Sarraf Bedros’un zevcesi Horsima bint-i Hacadur’un toplam 137.250 akçe tutan terekesi incelendiğinde, bunun 1.000 akçelik kısmının “*mihr-i müeccel*” olarak kaydedildiği görülecektir⁷⁷⁵. Yine, Akmesjid mahallesinden Melker adlı Hristiyan kadının terekesinde, çobanlık yapan kocası Metro’ndan mahsup edilen 960 akçe (8 kuruş) “*mihr-i müeccel der-zimmet-i zevc*” ibaresiyle kaydedilmişti⁷⁷⁶. Müslim ve zımmî ahali için bu neviden örnekleri artırmak mümkün olmakla birlikte, kocasından önce vefat birçok kadının terekesinde rastlanan “*mihr-i müeccel der-zimmet-i zevc*” ifadesinin akabinde, önceden belirlenmiş ya da emsallerine göre takdir edilmiş bedellerin yer alması, mihr uygulamasına ne derece dikkat edildiğini ve kadın razı olmadıkça bu hakkından hiçbir şekilde mahrum bırakılmadığını yeterince ifade etmektedir.

Mihr miktarlarının ailelerin maddî durumlarına göre değişmekle birlikte hiç de azımsanacak rakamlar olmadığı anlaşılmaktadır. Meselâ, incelediğimiz dönemin ilk yıllarına tekabül eden 1787–1790 arasında tespit edilen mihr-i müeccel miktarları, büyük çoğunlukla 5 kuruş ile 300 kuruş arasında değişmekte ve umumiyetle orta hâlli aileler için 25 ile 100 kuruş aralığında tahakkuk etmekteydi⁷⁷⁷. 1835–1838 yılları arasına gelindiğinde ise mihr-i müeccel fiyatlarının 50 kuruş ile 700 kuruş arasında değiştiği ve en sık rastlanarak geneli ifade eden fiyatların 250 ile 400 kuruş arasındaki rakamlar olduğu görülmektedir⁷⁷⁸.

Örfî ve şer’î hukuka göre şekillenen Müslüman-Türk ailesinin belirgin özelliklerinden bir diğeri, evliliğin teşvik edilerek aile kurumunun korunmasıdır. Mümkün mertebe aile birliğinin bozulmaması tercih edilmekteyse de boşanma

⁷⁷⁴ Germekâş tekkesinde sakin Ayşe bint-i Hüseyin nam hatun vekili Ömer Beşe ibn-i Osman aracılığıyla kocası Müezzîn Molla Ahmed ile hüsn-i muaşeretini olmadığından boşama talep ettiği, zimmetinde mukarrer olan 3.500 akçe mihr-i müeccelden fariğ olduğu, nafaka ve iddeti malum olmak üzere boşandıkları hakkında bkz. *Edirne* ŞS. 220, s.15b. H.17 Şevval 1199/M.23 Ağustos 1785.

⁷⁷⁵ *Edirne* ŞS. 224, s.16a-b. H.15 Ramazan 1202/M.19 Haziran 1788.

⁷⁷⁶ *Edirne* ŞS. 224, s.21a. H.15 Rebiülahir 1203/M.13 Ocak 1789.

⁷⁷⁷ *Edirne* ŞS. 225, s.4a; 225, s.4b; 225, s.5a; 225, s.5b; 225, s.26a; 225, s.34a; 225, s.51b; 225, s.56b; 225, s.66a; *Edirne* ŞS. 226, s.8a; *Edirne* ŞS. 231, s.4a; 231, s.8b; 231, s.12a; 231, s.67a; 231, s.74b.

⁷⁷⁸ *Edirne* ŞS. 357-A, s.9b; 357-A, s.10a; 357-A, s.13b; 357-A, s.14a; 357-A, s.15a; 357-A, s.15b; 357-A, s.17a; 357-A, s.21b; 357-A, s.22b; *Edirne* ŞS. 360, s.2a; 360, s.4a; 360, s.5a; 360, s.7a; 360, s.11b; 360, s.12a; 360, s.15b; 360, s.16a; 360, s.25a; 360, s.34a; 360, s.52b.

durumunda, tarafların ve çocukların hakları idare tarafından muhafaza edilmekteydi. Bu hakların kayıt altına alınması amacıyla olsa gerek incelediğimiz Edirne Şer’iyye Sicillerinde, (nikâh hüccetlerinin azlığına karşın) çok sayıda *boşanma hücceti* bulunmaktadır. Ayrıca boşanma konusunda kadınlardan gelen talep ve davaların, yaygın kanaatin aksine düşük oranlarda olmadığı da bariz olarak görülmektedir.

Genellikle boşanmanın olduğu tarihten başlayarak on beş günlük süre içerisinde sicillere kaydedildiği müşahede edilen boşanma hüccetlerinde, boşanma talebinin kocadan gelmesi durumunda, mihr ve nafaka talebiyle açılan davalardan anlaşılan, boşanmanın “*tatlik*” olarak nitelendirildiğidir. Eşlerin aralarında anlaşarak boşanmaları ile sadece kadının boşanma talep ettiği hâller ise “*muhalâ’a*” olarak isimlendirilirdi⁷⁷⁹. Kadının boşanma talep ettiği muhalâ’alarda zevcenin kendi rızasıyla mihr-i müeccelinden ferağ ettiği de kaleme alınırdı. Sicillerde çok defa rastlayabileceğimiz ve birebir ifadelerle konuyu açıklamamıza imkân sağlayan bir boşanma hücceti şöyledir:

“Mahrûse-i Edirne’de Ali Kuş mahallesı sâkinlerinden ve zâtı ta’rîf-i şer’-i şerîf ile mu’arefe olan Fatma bint-i Mustafa nâm hâtûn Meclis-i Şer’-i Şerîf-i Enver’de zevci-i dâhli işbu bâ’isü’l-kitâb Mustafa Beşe ibn Ali mahzarında ikrâr-ı tâmm ve takrîr-i kelâm edüb mezbûr Mustafa zevcim olub lâkin beynimizde hüsn-i mu’âşeretimiz olmamağla ben hal’e tâlibe ve râgibe olduğum ecilden mezbûrun zimmetinde mukarrer ve ma’kûd-aleyh olan otuz üç gurus mihr-i müeccelemden fâriğe olub nafaka-i iddet-i ma’lûmem üzerine ve me’ûnet-i süknâm dahî kendi üzerime olmak üzere zevcim mezbûr Mustafa ile muhâla’a-i sahîha-i şer’iyye ile hal’ olduğumda ol dahi ber-vech-i muharrer hal’-i mezkûru ba’de’l-kabûl hukuk-ı zevciyyete müte’allika amme-i de’âvî ve mutâlebât ve kâffe-i eymân ve muhâsamâtdan ben mezbûrun zimmetini ibrâ-i âmm kât’-i nizâ’ ile ibrâ ve ıskât eylediğimde ol dahi kezâlik hukûk-ı zevciyyete müte’allika amme-i da’vâdan benim zimmetimi ibrâ ve ıskât edüb her birimiz aherin ber-minvâl-i muharrer ibrâ-i mezkûrunu kabûl eyledik dedikde gıbbe’t-tasdikü’ş-şer’î mâ-vak’a bi’t-taleb ketb olundu 19 Ş[evval] 1201”⁷⁸⁰

İncelediğimiz dönemde gerçekleşen boşanmaların sebeplerine baktığımızda, ilgili hüccetlerin pek çoğunda birbirine benzeyen, kalıplaşmış ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Sicillerde geçen ifadelere göre, eşler arasında “*hüsn-i muaşeret*” ve

⁷⁷⁹ Bu konuda özellikle 232, 272 ve 276 Nolu Edirne Şer’iyye Sicillerindeki boşanma hüccetlerine göz atmakta fayda vardır. Nitekim bu sicillerdeki hemen her hüccetin birkaç kelimelik özeti yan taraflarına yazılmış ve boşanmalar “*tatlik*” ve “*muhalâ’a*” olarak ayrılmış hâldedir.

⁷⁸⁰ Edirne ŞS. 226, s.6a. H.19 Şaban 1201/M.06 Haziran 1787.

“*hüsn-i zindegane*” olmaması ile “*adem-i imtizaç*” olarak isimlendirilen “geçimsizlik”, boşanma sebepleri arasında ilk sırayı almaktadır. Pek çok belgede boşanma sebeplerinin detaylarına inilmeden, bu neviden ifadeler yer aldığı gibi bazı boşanmalarda eşler arasında yaşanan olayların anlatılması da ilginç örnekleri oluşturmaktadır. Misalen, 1804 yılında Kum mahallesi sakinlerinden Şerife Emine Hatun davasında, kocasının kendisine “*eğer ben kumar oynarsam benden boş ol*” dediğini beyan ettikten sonra “*bu vechile talâkımı şarta ta'alluk eyledikten üç gün mürûrunda kumar oynayub şart-ı mezkûrun vukû'una binâen ben mezbûrdan mutallaka olmamla*” diyerek mihr-i müeccel ve iddet nafakasını talep etmişti. Her ne kadar kocası durumu inkâr etmişse de şahitler Şerife Emine Hatun'un beyanını doğrulayınca boşanma gerçekleşmiş, 100 kuruş mihr-i müeccel ve 20 kuruş iddet nafakasının Şerife Emine Hatun'a ödenmesine karar verilmişti⁷⁸¹.

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere boşanmalarda, mihr bedelleri ile birlikte kadınlar için *iddet nafakası* verilmesi de mevzuubahistir. Boşanmanın ardından nesebin sahilliği amacıyla kadının üç hayız müddeti başka bir evlilik yapmadan beklemesini vazeden bu şer'î hükme göre, üç ay süreyle boşandığı eşinin iâşe ve ibatesinin sağlanması eski kocanın mükellefiyetlerinden biridir. Bu süre içerisinde kadının hamile olduğu ortaya çıkarsa, mahkeme tarafından belirlenen nafakanın ödenmesine devam edilmekteydi⁷⁸². Boşanan çiftlerin çocukları var ise doğal olarak onlar için de *nafaka ve kisve bahâ* takdir edilmekteydi. Bu rakamlar da ebeveynlerin maddî durumları ile günün şartlarına göre değişmekle birlikte 1787–1790 yılları arasında genellikle günlük olarak çocuk başına 2 para ile 10 para arasında değişmekteydi⁷⁸³.

Herhangi bir şekilde yardıma muhtaç aile ve bireylerinin ihtiyaçlarının giderilerek koruyup kollanması görevi, bunların akrabaları ve yakın çevrelerinden başlayarak, komşular, mahalle ahalisi, mahalle imamı ve nihayetinde kadı ve naibin sorumluluğu altındadır. Şer'iyye sicillerinde müteaddit örneklerine rastlandığı üzere aile kurumunun ve çocukların korunmasına bir hayli dikkat edildiği görülmektedir.

⁷⁸¹ *Edirne ŞS.* 279, s.6a. H.09 Cemaziyelahir 1219/M.15 Eylül 1804.

⁷⁸² Örneğin 1825 yılında Alemdar mahallesinden Fatma Hatun, boşanmanın ardından bekleme süresi içerisinde hamile olduğu ortaya çıkınca Mahkeme'ye başvurarak nafaka isteğinde bulunmuş ve hamileliğinin sonuna kadar aylık 12 gurus nafaka bağlanması takdir olunmuştu. Bkz. *Edirne ŞS.* 357-A, s.15b. H.15 Safer 1251/M.12 Haziran 1835.

⁷⁸³ *Edirne ŞS.* 225, s.34a. H.02 Safer 1202/M.13 Kasım 1787; *Edirne ŞS.* 225, s.40b; *Edirne ŞS.* 225, s.47b; *Edirne ŞS.* 228, s.4a. H.11 Şaban 1202/M.17 Mayıs 1788.

Özellikle ebeveynleri vefat eden ya da bakacak durumda olmayan ailelerin ergenliğe girmemiş çocuklarının himaye ve haklarının korunması için *vasî nasb ve ta'yîni* işlemlerine azamî dikkat gösterildiğini ifade etmek mümkündür. Müslüman ahali arasında sıkça örneklerine rastlanan bu himaye ve sıyanet vazifesinin gayrimüslim ahali için de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1788 yılında Babakaçnoz mahallesinden Abacı Panayot veled-i Yuan vefat ettiğinde annelerinin geride kalan çocuklara bakamayacak durumda olması nedeniyle çocukların vesayetini kadı efendi almıştı⁷⁸⁴. Yine aynı yıl, El-Hac Doğan mahallesi sakinlerinden iken hayatını kaybeden Sarraç Bogos oğlu Kirkor'un anası, mazbut olmadığı gerekçesiyle Kirkor'un vesayeti mahkeme naibine verilerek *vasî nasb ve tayin* edilmişti⁷⁸⁵.

Ergenliğe girmemiş çocukların murislerinden kalan miraslarını, çocuklar bulûğ çağına girinceye kadar muhafaza ve idare ederek haklarını koruyan aynı zamanda vesayeti altındaki çocukların ihtiyaçlarını sağlayan vasîler, yaptıkları her harcamayı mahkemede kayıt altına almak zorundaydılar. Elleriindeki emanet “*meblağ mezkrun onu onbir hesabı üzerine senelik nemâsi*” olan % 10'luk nemayı her sene asıl tutara ekleyerek mirasın korunmasını da sağlamaktaydılar⁷⁸⁶.

Genellikle ana, baba, dede, dayı, amca, hala, teyze gibi yakın akrabalarından başlayarak uygun vasıflara sahip güvenilir ve iş bilir kimselerden *vasî* tayini gerçekleştirilir, bunların bulunmaması halinde mahalleden, civardan ya da mahkeme görevlilerinden biri de *vasî* olarak tayin edilebilirdi. Vasîlerin üzerine de bir nevi genel denetimi sağlaması amacıyla yine uygun vasıflara sahip bir *nazır tayini* gerçekleştirilirdi.

Buraya kadar anlatılanları somut bir örnek üzerinden açıklayacak olursak, Eskici Hamza mahallesinden vefat eden Salih Ağa ibn Ömer Ağa'nın küçük oğlu Ömer'in, babasından kalan mirasının idaresi için Sabık Edirne Kadısı Halil Cevdet Efendi zamanında “*ba-hüccet-i şer'iyye*” *vasî* olarak validesi Şerife Hafize Hatun, onun üzerine nazır olarak ise Süleyman Ağa nasb ve tayin edilmişti. Ömer'in babasından kendisine 355.575 akçelik miras kalmış, Ömer'e ise bulûğ çağına gelinceye kadar günlük 15 para nafaka ve kisve bahâ takdir edilmişti. Muhasebesi görülen 27 Cemaziyelahir 1200–27 Cemaziyelahir 1202 (M.27 Nisan 1786–04 Nisan 1788) tarihleri arasındaki iki senelik

⁷⁸⁴ Edirne ŞS. 224, s.17a. H.15 Şevval 1202/M.19 Temmuz 1788.

⁷⁸⁵ Edirne ŞS. 224, s.16b. H.21 Şaban 1202/M.27 Mayıs 1788.

⁷⁸⁶ Edirne ŞS. 225, s.47b. H.Gurre-i Muharrem 1202/M.13 Ekim 1787; 225, s.69b. H.03 Rebiülaihr 1202/M.12 Ocak 1788.

harcamalara bakıldığında, Ömer'in iki senelik nafakası toplam 32.400 akçe (10.800 para) tutmuştur. Alınan vergiler; harc-ı muhasebe 1.776 akçe, kaydiye, hüddamiye, kalemiye ve ihzariye ise toplam 888 akçedir. Toplam 355.575 akçelik mirasın, onu, on bir (% 10) hesabıyla iki senelik neması olmak üzere asıl mala zam ve ilhak olunan 71.114 akçeyle birlikte hesaplandığından Ömer'in babasından kalan mirasın 391.625 akçeye ulaştığı⁷⁸⁷ ve haklarının muhafaza edildiği görülmektedir.

Örfî ve şer'î hukuka göre şekillenmiş ataerkil Türk ailesinde, çocuklara ve soyun devam ettirilmesine büyük önem atfedildiği bilinmektedir. Ayrıca dönem itibariyle nüfus artışı teşvik edilmekte, çocuk düşürmek (*ıskât-ı cenîn*) ise Müslim ve gayrimüslim tüm ahali için yasaklanmış hâldeydi⁷⁸⁸.

2.7.2. Ailelerin Çocuk Sayıları

İncelediğimiz dönemde ailelerin çocuk sayılarının tespiti için en uygun kaynak olarak değerlendirilen tereke defterlerinden istifade edilmiştir.

Kassam Defterleri ve *Muhallefat Defterleri* olarak da anılan *Tereke Defterleri*, vefat eden kişilerin geride bıraktığı menkul, gayrimenkul her türlü mal ve eşya ile alacak, verecek, hibe, vasiyet gibi tüm tasarruflarının detaylı bir şekilde envanterinin çıkarıldığı defterlerdir. Murise ait malların tahminî veya müzayede sonucu tahakkuk etmiş gerçek fiyatlarıyla kayda geçirildiği bu defterlerde, merhumdan geriye kalanlar şer'î hükümlere göre varsa varislerine, varisleri yok ise Beytülmale intikal ettirilmekteydi. Kişinin vefat ettiği tarihteki tüm mal varlığının tek tek fiyatları ile kaydedildiği bu defterler, başta tarih olmak üzere birçok disiplin için çok kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir. İncelenen konuya göre araştırmacıya eşsiz veriler sağlayan bu defterlerden yararlanarak özellikle Ömer Lütfi Barkan'ın Edirne kassam defterleri üzerine yaptığı kıymetli çalışma⁷⁸⁹ alanının en iyi örneklerindendir. Yine, Ali Çelebi'nin terekesindeki eşyalardan yola çıkarak Fekete'nin akıcı bir üslupla kaleme aldığı "*XVI. Yüzyılda Taşralı Bir Türk Efendinin Evi*" adlı makalesi de tereke defterlerinin kullanımını gösterir kayda değer örneklerdendir.

Biz bu başlıkta tereke defterlerinden yola çıkarak incelediğimiz dönemde Edirne'deki ailelerin çocuk sayılarını ve çok eşliliği anlamaya çalışacağız. Bunun için

⁷⁸⁷ *Edirne ŞS.* 225, s.69b. H.27 Cemaziyelahir 1202/M.04 Nisan 1788.

⁷⁸⁸ *BOA.,C.DH.*,242-12099. H.23 Ramazan 1254/M.16 Aralık 1838.

⁷⁸⁹ Ömer Lütfi Barkan, "*Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)*", *Belgeler: TTK. Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.III, S.5-6, TTK. Basımevi, Ankara, 1968.

1787 (H.1201) yılından başlanarak 1839 (H.1255) yılına kadar 37 farklı Edirne kassam defterlerinden⁷⁹⁰ *tesadüfî örnekleme yöntemi* ile örnekler seçilmiştir. Örnek seçiminde, sadece Edirne kaza merkezinde bulunan mahallelerde ikamet eden, evli çiftlere ait örneklemler yapılmasına dikkat edilmiştir. Bunun dışında örnekleme seçiminde başkaca bir kıstas gözetilmemiştir. Toplanan örneklerin, geneli temsil yeteneğinin oluşması ve hata payının en aza indirgenmesi için tereke sahiplerinin toplam çocuk sayılarında kız ve erkek eşitliği sağlanıncaya kadar örnek alınmaya devam edilmiştir. Netice itibarıyla 104 farklı mahalleden, 147 Müslim, 53 gayrimüslim aileye ait terekelerden alınan örnekler toplam 200'ü bulduğunda örnek seçimine son verilmiştir.

Kaynaklar kısmında tarihleri ile birlikte listesi verilen terekelerde, örnekleme alınan 200 tereke sahibinin vefat ettiği tarihte toplam 522 çocuğunun olduğu görülmektedir. Buna göre Edirne mahallerinde incelediğimiz tarih aralığında, aile başına düşen çocuk sayısının 2,61 olduğu sonucu çıkmaktadır. Elbette bu rakama çeşitli sebeplerle ebeveynlerinden önce vefat eden çocuklar da eklendiğinde incelediğimiz dönemde, Edirne mahallelerinde ikamet eden ailelerin ortalama olarak 3 çocuk sahibi olduğu, anne ve baba ile birlikte bir hanenin 5 kişiden oluştuğu ifade edilebilir.

Tereke defterlerine göre ortalama çocuk sayısı tespit edilirken, her ne kadar Edirne'nin nahiye ve köylerindeki örnekler bu çalışmaya dâhil edilmeyerek sadece Edirne kaza merkezindeki mahallelerden örnekler toplanmışsa da yapılan çalışma sırasında edinilen izlenim, Edirne'nin kırsal bölgelerindeki ikamet eden ailelere ait çocuk sayısının Edirne mahallelerine kıyasla iki fazla olacağını yönündedir. Nitekim incelediğimiz dönemde Edirne kaza merkezinde bir hanenin 5 kişiden, nahiyelerde ise 7 kişiden oluştuğu varsayımı; Edirne'nin gerçek hane sayılarına, avâız-hane sayılarına, 1830 ile 1841 nüfus sayımı verilerine ve 1831 yılı için kaba doğum oranına da uygun düşmektedir.⁷⁹¹

Çalışma sonucu ortaya çıkan veriler, Müslim ve zimmî ailelerin mevcut çocuk sayılarını birbirinden ayrı olarak ele alındığında kayda değer neticeler vermiştir. Buna göre, incelemeye tabi tutulan 147 Müslüman ailenin çocuk sayılarının ortalaması alındığında 2,45 sonucu çıkarken; 53 gayrimüslim ailenin çocuk sayılarının ortalaması ise 3,03'ü bulmaktadır. İncelediğimiz tarihlerde tereke defterlerinden elde edilen

⁷⁹⁰ Edirne ŞS. 224, 225, 231, 234, 237, 239, 241, 243, 244, 247, 255, 261, 265, 268, 272, 280, 287, 289, 293, 296, 300,305, 313, 319, 325, 328, 333, 338, 344, 355, 356, 359, 360, 363, 364.

⁷⁹¹ Konu hakkındaki detaylı veri ve hesaplamalar için ikinci bölümde yer alan ilgili başlıklara müracaat edilebilir.

verilere göre Edirne'nin merkez mahallerinde ikamet eden gayrimüslim ailelere ait çocuk sayısının, Müslüman ailelerin çocuk sayısından fazla olması, elbette izaha muhtaç bilgilerdendir. Lâkin bu izahı incelediğimiz dönem için tek bir belge üzerinden yapmak pek mümkün görünmemektedir. Nitekim XIX. yüzyılın ilk yarısında Orta Anadolu'daki benzer oranları⁷⁹² yorumlayan İlber Ortaylı, bu durumu yabancı seyyahların yazdıklarından hareketle Müslüman ailelerdeki “*doğum oranının düşüklüğünden değil, ölüm oranının yüksekliğinden*” olarak izah etmektedir⁷⁹³. Şüphesiz tam oranı tahmin etmek güç olmakla beraber Müslüman ahali arasındaki asker ölümlerinin memleketin birçok yerinde mezkûr ortalamayı aşağı doğru çektiği bir gerçektir⁷⁹⁴. Zira 1831 yılında Edirne'deki müslim ve gayrimüslim ahali arasındaki *kaba doğum hızı* verileri ile 1841 yılına ait hane başına düşen nüfus verileri de bu hususu doğrulamaktadır⁷⁹⁵.

⁷⁹² Yine tereke defterleri üzerinden yapılan çalışma ile elde edilmiş bahsekonu rakamlara göre, şehirli Müslüman ailelerin ortalama çocuk sayısı 2,30 iken şehirli gayrimüslim ailelerde bu sayı 2,47'dir. Bkz. Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhiddin Tuş, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992, s.107.

⁷⁹³ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, 3. Basım, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.98.

⁷⁹⁴ Ebeveynlerinden önce vefat eden askerlerin durumu, tereke defterleri üzerinden yapılan tahminî nüfus hesaplamalarını aşağı yönlü etkilediği gibi askerî sınıf mensuplarının terekelerinde yapılan incelemelere göre, “askerî kassama” mensup ailelerde doğurganlığın da düşük olduğunu iddia etmek mümkündür. Nitekim Barkan'ın 1545–1659 yılları arasını ihtiva eden Edirne Askerî Kassam Defterleri üzerinde yaptığı araştırmalara göre; askerî sınıfa mensup kabul edilen 1.680 ailenin toplam çocuk sayısı, 3.700'dür. Bu da mezkûr ailelerinin çocuk sayısı ortalamasının 2,20 olduğu anlamına gelmektedir. Bkz. Ö. L. Barkan, *Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)*, s.14.

⁷⁹⁵ 1831 yılında Edirne mahallelerinde bulunan Müslüman ailelerde kaba doğum hızı, binde 23,4 iken gayrimüslimlerde bu oran 19,7'dir. Ayrıca 1841 yılı verilerine göre Müslüman ailelerde hane başı nüfus en az 3,97 iken gayrimüslimlerde yine asgarî olarak 5.01 olarak hesaplanmıştır. Detaylı bilgi için bkz. *İkinci Bölüm/Şehir Nüfusunun Tahlili/Dinî Gruplar*.

Tablo 19. Tereke Defterlerine Göre Edirne'deki Ailelerin Çocuk Sayıları (1787-1839)

Çocuk Sayısı	Müslim Aileler		Zımmî Aileler		Toplam Aile	Şehir Yüzdesi
	Aile Sayısı	Yüzdesi	Aile Sayısı	Yüzdesi		
0 Çocuklu	7	4,76%	1	1,88%	8	4%
1 Çocuklu	28	19,04%	9	16,98%	37	18,50%
2 Çocuklu	45	30,61%	17	32,07%	62	31%
3 Çocuklu	40	27,21%	9	16,98%	49	24,50%
4 Çocuklu	18	12,24%	8	15,09%	26	13%
5 Çocuklu	4	2,72%	2	3,77%	6	3%
6 Çocuklu	4	2,72%	4	7,54%	8	4%
7 Çocuklu	1	0,68%	1	1,88%	2	1%
9 Çocuklu	-		2	3,77%	2	1%
Toplam	147	100%	53	100%	200	100%

Çocuksuz ailelerin oranı, incelediğimiz dönemde % 4 olarak tespit edilmiştir ki günümüze kıyasla oldukça düşük bir rakamdır. Lâkin yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi tereke kayıtlarına dayanarak yapılan çalışmalara göre Osmanlılar zamanında Edirne'deki nüfus artış hızının yaygın kanaatin aksine çok da yüksek olmadığı neticesi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu durumun sadece incelediğimiz dönemle sınırlı kalmadığı Barkan'ın 1545–1659 yılları arasında Edirne'deki askerî sınıfı mensup ailelerdeki çocuk sayısı ortalamasının 2,20 olarak tespit ettiğini de hatırlamak gerekmektedir.

Tereke defterlerine göre yapılacak çalışmalarda, XIX. yüzyılın ilk yarısında Anadolu ve Rumeli'deki diğer şehirlerde de benzer sonuçlar alınacağı varsayılırsa Osmanlı'nın Sanayi Devrimi sonrasında hızla nüfusu artmaya başlayan Avrupa karşısında nüfus dezavantajı ile karşı karşıya kaldığı ifade edilebilir⁷⁹⁶. Ancak 1831 yılına ait kaba doğum hızı oranlarında, Müslüman ahalideki doğum hızının, gayrimüslimlerden fazla çıktığı göz önüne alınırsa, Tereke Defterleri üzerinden yapılacak nüfus hesaplamalarının Müslüman ahalinin savaşlarda kaybettiği nüfusu yansıtmadığı için “eksik” sonuç vereceğini de unutmamak gerekir.

⁷⁹⁶ 1800–1850 yılları arasında nüfus artış hızı, dünya geneli için % 4,3, gelişmiş ülkeler için % 8,3 iken yüzyılın ikinci yarısında aynı rakamların sırasıyla % 6,8 ile % 11 olarak gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Bkz. *Türkiye İstatistik Cep Yılığ 1990*, Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1991, s.292.

2.7.3. Çok Eşlilik

İslâm toplumlarında çok eşlilik (*taaddüd-i zevcât, poligami*) meselesi, oryantalistlerin aslına vakıf olmadan öteden beri üzerinde kalem oynattığı konulardan biridir. İslâm'ın tavsiye etmemekle birlikte dört zevceye kadar belirli şartlarla ruhsat verdiği çok eşliliğin, Türkler arasında pek yaygın olmadığı da bilinmektedir. Konuyu somut vakalar üzerinden ele aldığımızda, Edirne'deki durumun da bilinenden pek farklı olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Çok eşlilik konusunda tereke defterlerinden⁷⁹⁷ alınan örneklerle göre 85 Müslüman erkekten sadece 7'si vefat ettikleri tarihte çokeylidir. Buna göre, incelediğimiz tarihler arasında Edirne mahallerinde ikamet eden Müslüman ahali arasında çok eşliliğin, % 8,23 civarında olduğu ifade edilebilir. Gayrimüslimler de ise çok eşliliğe rastlanmamıştır.

Tespit edilen 7 çok eşli erkekten 5'i, vefat ettiği tarihte iki zevceli olup 2'sinin ise 3 kadınla evli olduğu görülmüş, 4 zevceli evliliklere ise rastlanmamıştır.

Mezkûr erkeklerin vefat ettikleri tarihlerde çocuk sayılarına baktığımızda; her birinin ikişer zevcesi olan Kasap Mustafa Beşe'nin 3 çocuğu,⁷⁹⁸ Bostancı Bölükbaşı Mehmed'in 1 çocuğu,⁷⁹⁹ Es-Seyyid Hüseyin Efendi'nin 3 çocuğu,⁸⁰⁰ Fırıncı İsmail Beşe'nin 3 çocuğu⁸⁰¹ ve yine iki zevceli Tacir Halil Ağa'nın 3 çocuğu⁸⁰² olduğu görülmektedir. Üç zevcesi bulunan İpekçioğlu Ahmed Ağa⁸⁰³ ile Nakibüleşraf Es-Seyyid El-Hac Mehmed Emin Efendi'nin⁸⁰⁴ ise dörder çocukları bulunmaktaydı.

İsimleri verilen çok eşli erkeklerin terekelerine bakıldığında, iktisadî olarak “orta hâlli” diyebileceğimiz kesimdendirler. Aynı şekilde, çok eşli olmalarına rağmen çocuk sayılarının da şehir ortalamasının pek üzerine çıkmadığı fark edilmektedir.

Ortaya çıkan sonuçlar itibariyle, Türk toplumunda düşük oranlarda olduğunu bildiğimiz çok eşliliğin, Edirne'de % 8 civarında kalarak yaygın bir uygulama olmadığı ve şehrin yaklaşık % 92 oranında tek eşli evlilikleri tercih ettiği sonucuna varmak mümkündür. Bunun yanı sıra, çok eşli erkeklerin çocuk sayıları ile iktisadî ve içtimâî

⁷⁹⁷ Edirne ŞS. 224, 225, 231, 234, 237, 239, 241, 243, 244, 247, 255, 261, 265, 268, 272, 280, 287, 289, 293, 296, 300, 305, 313, 319, 325, 328, 333, 338, 344, 355, 356, 359, 360, 363, 364.

⁷⁹⁸ Edirne ŞS. 237, s.6b. H.Şaban 1206/M.Mart-Nisan 1792.

⁷⁹⁹ Edirne ŞS. 244, s.68a-b. H.Recep 1210/M.Ocak-Şubat 1796.

⁸⁰⁰ Edirne ŞS. 255, s.82b. H.Ramazan 1212/M.Şubat-Mart 1798.

⁸⁰¹ Edirne ŞS. 272, s.69a. H.Ramazan 1218/M.Aralık-1803-Ocak 1804.

⁸⁰² Edirne ŞS. 300, s.44b. H. Zilkadde 1228/M.Ekim-Kasım 1813.

⁸⁰³ Edirne ŞS. 356, s.48a. H. Şevval 1248/M.Şubat-Mart 1833.

⁸⁰⁴ Edirne ŞS. 364, s.2b. H.Muharrem 1255/M.Mart-Nisan 1839.

durumlarına bakarak, çok eşliliğin, ilk eşlerden çocuk sahibi olunamadığı hâllerde tercih edildiği tahmin edilebilir.

Ömer Lütfi Barkan'ın 1545–1659 yılları arasını ihtiva eden Edirne Askerî Kassam Defterleri üzerinde yaptığı araştırmalara göre; Edirne'de mukîm askerî sınıftan 1516 evli Müslüman erkekten sadece 109'u (% 7,18) çok eşlidir. Bu 109 kişinin ise 103'ü (%94,5) iki zevceli, 6'sı (%5,5) üç zevcelidir. Dört zevceli evliliklere ise rastlanmamıştır⁸⁰⁵.

Barkan'ın araştırmasına dayanarak yüzdeleri tarafımızdan hesaplanan değerlerin, incelediğimiz dönemde tespit ettiğimiz sonuçlara yakın değerler vermesi, Edirne'de çok eşliliğin öteden beri birkaç puan oynamakla birlikte % 8 civarında kaldığını ortaya koymaktadır.

⁸⁰⁵ Ö.L. Barkan, *Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)*, s.14.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İDARÎ YAPI VE ŞEHİR YÖNETİMİ

Bu bölümde, 1789–1839 yılları arasında Edirne’nin idarî yapısı ve şehir yönetimi incelenerek dönem itibariyle gerçekleşmiş olan değişimler ele alınacaktır. Ümera ve ulema zümresinin şehir yönetiminde yer alan görevlilerinin detaylarıyla inceleneceği başlıkların ardından Edirne’yi ve şehir idaresini topyekûn etkileyen önemli asayiş olaylarına yer verilecektir.

3.1. İdarî Taksimat

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti’nin idarî teşkilatı, merkez ve taşra yönetimi olmak üzere iki ana kısımdan oluşmaktaydı. Klasik dönemde merkez teşkilatı; Padişah ve Saray, Divan-ı Hümayun ve bağlı kalemler, Vezir-i azam ve Bab-ı ali, Bab-ı fetva ve İlmiyye örgütü, Defterdarlık ve Maliye örgütü ile Kapıkulu Ocakları ve Donanma’dan müteşekkildi⁸⁰⁶. Taşra teşkilatı ise, çeşitli tarihlerde istisnalarına rastlanmakla birlikte,⁸⁰⁷ küçükten büyüğe doğru; mezra, köy (karye), nahiye, kaza, sancak (liva), vilayet (beylerbeylik, eyalet) şeklinde bir taksimata dayanırdı⁸⁰⁸. En küçük birim olan köylerin bağlandığı idarî birime nahiye denilir, birkaç nahiye kazayı, kazalar sancakları ve sancaklardan müteşekkil yapı da en büyük idari birim olan vilayetleri meydana getirirdi⁸⁰⁹. Asıl yönetim birimi olarak kabul edilen sancakların başında sancakbeyi, eyaletlerin başında ise beylerbeyi bulunurdu. Fetihlerle birlikte büyüyen geniş imparatorluk coğrafyasında başta siyasî, askerî ve iktisadî âmiller olmak üzere çeşitli gerekliliklere göre bu yapılanmalarda değişikliğe gidilebilmekteydi⁸¹⁰.

Osmanlıların 1352’den itibaren Rumeli tarafına yerleşerek topraklarını genişletmesi ve ardından 1361 yılında Edirne’nin fethedilmesiyle birlikte Osmanlı’nın ilk beylerbeyliği olan *Rumeli Beylerbeyliği* kurulmuştu. Lala Şahin Paşa, Rumeli

⁸⁰⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008, s.169.

⁸⁰⁷ XV. ve XVI. Yüzyıllarda, “Eyalet, Vilayet, Liva, Kaza ve Nahiye” tarbirlerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı gösteren örnekler için bkz. M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.7-20.

⁸⁰⁸ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.I, s.503.

⁸⁰⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK. Yay., Ankara, 1995, s.83.

⁸¹⁰ Orhan Kılıç, “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: (Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799)” *Türkler*, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, s.887-898.

Beylerbeyliği'ne ilk beylerbeyi olarak atandı; Edirne ise kurulan ilk beylerbeyliğinin merkezi oldu⁸¹¹. Fütühatın batıya doğru ilerlemesi bir yandan Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı sancakların sayısını artırırken bir yandan da beylerbeylik merkezinin batıya doğru kaymasına sebep oldu. Edirne başkent olurken Rumeli Beylerbeyliği'nin merkezi ise ilk önce Filibe ardından Sofya ve daha sonra Manastır olarak ittihaz edildi⁸¹². Fütühatın ilk yıllarında üç livadan (Vize, Kırkkilise ve Çirmen) ibaret olan Rumeli Beylerbeyliği'nin liva sayısı ise XVI. asır başlarında yirmi dokuzu bulmuştu⁸¹³.

1530 tarihli 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumili Defteri'nde, yirmi dokuz livaya ayrılan Rumeli Eyaleti'nin Paşa Livası (Sofya), “*cânib-i yemin (sağ kol)*” ve “*cânib-i yesâr (sol kol)*” olarak ikiye bölündüğü görülmektedir.⁸¹⁴ Bu taksimatta Edirne, Paşa Livası'na bağlı bir kaza olup sağ kol kazaları arasında bulunmaktaydı⁸¹⁵. Anadolu Eyaleti'nden farklı olarak Rumeli Eyaleti'nde çeşitli kaza ve nahiyelerden müteşekkil idarî bir yapıyı ifade eden *Paşa Livası*, merkezi zaman içinde değişmekle birlikte 1836 yılına kadar Edirne kazasının da bağlı olduğu livadır.

Coğrafi bütünlüğün gözetilmediği kazalardan teşkil olunan Paşa Livası⁸¹⁶ ile padişah hasları arasında bulunan Edirne kazasının, kurulduğu tarihten itibaren doğrudan Rumeli beylerbeyi, sadrazam ve Osmanlı sultanı ile ilişkili olduğu ortadır. Nitekim

⁸¹¹ Osmanlı'nın ilk beylerbeyliği olan Rumeli Beylerbeyliği, diğer beylerbeylikler teşekkül ettikten sonra da özel mevkiini muhafaza etmişti. XIV-XV. yüzyıllarda Rumeli beylerbeyleri genellikle merkezde bulunur, vezirler gibi paşa unvanı taşır ve divan toplantılarının üyesi olarak müzakerelere katılırlardı. Rumeli beylerbeyi, devletin tımarlı sipahilerinden oluşan en önemli ordusuna kumanda ettiği için Fâtih Sultan Mehmed'in veziriazamı Mahmud Paşa ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın veziriazamı Makbul İbrahim Paşa aynı zamanda Rumeli Beylerbeyliği'ni kendi ellerinde tutmuşlardır. Bkz. Halil İnalcık, “Rumeli”, *TDVİA*, C.XXXV, İstanbul, 2008, s.232-235.

⁸¹² Orhan Kılıç, “Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaletinin İdarî Taksimatı”, *Yeni Türkiye*, Yıl: 21, Sayı: 66, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-I, Mart-Haziran 2015, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, Temmuz 2015. s.1192; H. İnalcık, “Rumeli”, *TDVİA*, s.232-235.

⁸¹³ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.7.

⁸¹⁴ Bazı kaynaklarda Rumeli Eyaleti'nin sağ, sol ve orta kol şeklinde taksim edildiği de görülür. Kol teşkilatı, Selçuklular gibi Osmanlıların da yol ağlarına dayanarak öteden beri uyguladığı ve zaman içinde idarî, askerî, ulaşım ve haberleşme gibi alanlardaki pratik gerekçeler nedeniyle uygulamada tuttuğu bir sistemdir. Farklı alanlarda tezahürleri olan kol teşkilatının, gerçek sancak taksimatını yansıtmadığı göz ardı edilmemelidir. Bkz. O. Kılıç, “Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaletinin İdarî Taksimatı” s.1192.

⁸¹⁵ Bu tarihte Paşa Livası'nın kollara ayrılan kazaları şu şekildedir: 1- Sofya (Paşa Livası). 2- Şehirköy. 3- Berkofça. **Paşa Livası Sağ Kol:** 4- Edirne. 5- Dimetoka. 6- Ferecik. 7- Keşan. 8- Kızılağaç. 9- Zağra-i Eskihisar. 10- İpsala. 11- Filibe. 12- Tatarbazarı. 13- Samakov. 14- Üsküb. 15- Kalkandelen. 16- Kırçova. 17- Manastır. 18- Pirlepe. 19- Köprülü. **Paşa Livası Sol Kol:** 20- Gümölcine. 21- Yenice-i Karasu. 22- Dırama. 23- Zihne. 24- Nevrekop. 25- Timurhisarı. 26- Siroz. 27- Selanik. 28- Sidrekapısı. 29- Avrathisarı. 30- Yenice-i Vardar. 31- Karaferye. 32- Serfice. 33- İştib. 34- Kesterye. 35- Bihliste(Vulkasin). 36- Görice. 37- Filorina. Bkz. 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumili Defteri (937/1530), C.I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s.4-6.

⁸¹⁶ İbrahim Sezgin, “Paşa Livası”, *TDVİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s.183-184.

incelediğimiz dönemde de 1836'da Edirne Eyaleti Müşirliği kuruluncaya kadar Edirne kazasının, Silistire Eyaleti'ne bağlı olan Çirmen sancağına değil, Rumeli Eyaleti'nin Paşa sancağına bağlı bulunduğu bariz olarak görülmektedir⁸¹⁷. Öte yandan Orhan Kılıç tarafından kaleme alınan *Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumeli Eyaletinin İdarî Taksimatı* adlı çalışması da başta Çirmen olmak üzere diğer Rumeli sancaklarının durumunu ortaya koymaktadır⁸¹⁸.

Edirne kazasının Çirmen⁸¹⁹ sancağına bağlı olduğu varsayımını, Tayyip Gökbilgin'in işaret ettiği üzere “*ancak nazari bir şekilde kabul etmek mümkündür.*”⁸²⁰ Ahmed Cevdet Paşa'nın “*Edirne vücûhu müteneffiz ve mütehakkim olub bu cihetle vâliler Çirmen kasabasında ikâmet etmekde idi*”⁸²¹ şeklinde izah ettiği bu durum aynı zamanda Çirmen kazasının Meriç vadisine hâkim bir konumda bulunması nedeniyle Edirne'nin askerî olarak muhafazası ve çevre asayîşiyle alakalıdır⁸²².

İncelediğimiz dönemde, Çirmen sancağı mutasarrıflarının “*Edirne Muhafızı*” unvanıyla görevlendirildiği ve ihtiyaç halinde Edirne'de ikamet ettirildikleri görülmektedir. Netice itibarıyla padişah hasları ve türlü vakıf mallarına sahip Edirne kazasının idarî olarak değil,⁸²³ gerekli hallerde, askerî olarak Çirmen sancağıyla ilişkisi olduğu anlaşılmaktadır⁸²⁴.

Edirne'ye hâs bu durumun, şehrin başkentlik günlerinden itibaren hizmet gören Edirne bostancıbaşlarının (ve daha sonraki dönemlerde âyânların) şehir işlerindeki

⁸¹⁷ *Edirne ŞS.* 223, s.40a. H.05 Cemaziyevvel 1201/M.23 Şubat 1787; *Edirne ŞS.* 223, s.49b-50a. H.27 Muharrem 1202/M.08 Kasım 1787; *Edirne ŞS.* 256, s.13a. H.15 Şevval 1212/M.02 Nisan 1798; *Edirne ŞS.* 335, s.84a. H.15 Zilhicce 1239/M.11 Ağustos 1824.

⁸¹⁸ O. Kılıç, “Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumeli Eyaletinin İdarî Taksimatı”, *Yeni Türkiye*, s.1185-1195.

⁸¹⁹ Çirmen, (Yunanca: Ορμένιο - Ormenio, Bulgarca: Черномен - Çernomen) Edirne'nin 35 km. kuzeybatısında, bugün Yunanistan sınırları içinde kalan yaklaşık 600 nüfuslu bir köydür.

⁸²⁰ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.17.

⁸²¹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.X. Matbaa-i Osmaniye, Dersaadet, 1309, s.211.

⁸²² Siddık Çalık, *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar'da Osmanlı Düzeni (15.-16. Yüzyıllar)*, Bosna Hersek Dostları Vakfı, Ankara, 2005, s.5.

⁸²³ Siddık Çalık'ın Çirmen sancağı üzerine yaptığı çalışmada vardığı netice de aynı doğrultadır: “*Tapu Tahrîr defterlerinde Edirne'ye ait bazı müsellemler ve vakıf köylerinin Çirmen'e bağlı olmasından dolayı, bu sancağa bağlı birer nâhiye gibi görülmeleri, daha çok askerî bir teşkilâtlanmayı yansıtmakta olup ayrıca vakıf gelirlerinin tamamının bir arada gösterilmesi de amaçlanmış olabilir. Hatta 385 numaralı Tapu Tahrîr defterinde Nâhiye-i Ergene başlığından sonra tâbi-i Kaza-i Edirne ile başlanması bu nâhiyelerin Çirmen'le idarî açıdan ilgisi olmadığını ima etmektedir.*” S.Çalık, a.g.e., s.31-32.

⁸²⁴ Örnek vermek gerekirse, birçok belgede Paşa sancağında görülen Edirne kazası, 1826 yılında Çirmen sancağının havi olduğu kazalardan yapılan asker tertibi sırasında listeye dâhil edilerek ilk sırada yazılmış, ardından Çirmen'in diğer kazaları verilmiştir. Aynı belgede Çirmen'e bağlı görülen kazalar şunlardır: Ahi Çelebi, Akçakızanlık, Baba-yı Atik, Cisir-i Ergene, Cisir-i Mustafapaşa, Çirmen, Çorlu, Dimetoka, Ereğli, Filibe, Gümölcine, Havas Mahmud Paşa, Hayrabolu, Kızılağaç, Lülebergos, Nevahi-i Yanbolu, Sarışaban, Silivri, Sultanyeri, Tatarpazarı, Uzuncaabad-ı Hasköy, Yanbolu, Yenice-i Kızılağaç, Zağra-i Atik, Zağra-i Cedid. Bkz. *Edirne ŞS.* 399, s.53a.

geniş yetki ve yetkiyetleri ile yakından ilgidir. İlerleyen başlıklarda örnekleriyle incelenen bu hususlardan anlaşılan, Edirne havalisinin emniyet ve asayişini sağlayan Çirmen sancağı mutasarrıflarının şehrin idaresini ise büyük ölçüde başta bostancıbaşı olmak üzere âyân, eşraf ve vücûh-ı ahâliye bıraktığıdır⁸²⁵.

Edirne’de 1816 yılından itibaren âyânlığın etkisinin azalmaya başlaması ve 1826 yılında Edirne Bostancı Ocağının lağv edilmesinden sonra değişen bu durum, 1836’da Edirne Eyaleti’nin kurularak Çirmen kazasının da Edirne eyaletine bağlanmasıyla neticelenmiştir.

1826’da Yeniçeri Ocağı’nın ve hemen ardından Bostancı Ocağı’nın kaldırılması, taşrada ve şehir yönetiminde bu Ocakların yüklendikleri bazı görevlerin açıkta kalmasına yol açtığı malûmdur⁸²⁶. Edirne’de bu dönem, kısa sürede tertip edilen *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* ordusu ve daha sonra Redif askeri ile eksiklikler giderilmeye çalışılmışsa da 1836’da *Edirne Eyâleti Müşirliği* kuruluncaya kadar Edirne kaza merkezinin doğrudan Çirmen sancağı mutasarrıflarının yönetimine girdiği görülmektedir. Netice itibariyle, Edirne şehir yönetimine Çirmen sancağı mutasarrıflarının hâkim olduğu dönem, ağırlıklı olarak 1826–1836 tarihleri arasında olup 1836’da Edirne Eyaleti’nin teşkiliyle de Edirne kaza statüsünden çıkarak bu durum son bulmuştur.

13 Eylül 1836’da Takvîm-i Vakâyi’de yayımlandığına göre, Edirne Eyaleti “*kadîm kazâlar ile Çirmen sancağı ve civârında ve tedvîrinde bulunan Yanbolu ve nevâhî-i Yanbolu ve Kızanlık ve Çırpan ve Zağra-i Atîk ve Cedîd ve Filibe ve Pazarcık kazâları*”ndan teşkil edilerek Edirne Müşirliği unvanıyla Mustafa Nuri Paşa’ya ihale ve tefviz olunmuştu⁸²⁷. Aynı yıl, Gümölcine, Ahîçelebi ve Sultanyeri kazalarının da Edirne Eyaleti’ne ilhak edilerek voyvodaların atanmasıyla⁸²⁸ Edirne Eyaleti’ne bağlı kazaların sayısı 40’ın üzerine çıkmış oldu. Edirne kazası, eyalet merkezi olurken Edirne ve Kırklareli bölgesinden Dimetoka’ya kadar uzanan bölge ise Edirne sancağını teşkil etti.

⁸²⁵ İncelediğimiz dönem itibariyle 1799 yılına kadar Çirmen Sancağı Mutasarrıflarının, Balkanlarda görülen Dağlı İsyanları gailisi nedeniyle eşkıya üzerine gönderildiği, bu tarihten sonra isyanın büyümesi sebebiyle Edirne’de ikamete memur edildikleri görülmektedir.

⁸²⁶ 1826-1839 tarihleri arasında taşra teşkilatında yapılan değişiklikler için bkz. Musa Çadırcı, “Tanzimat’ın İlânı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Belleten*, C:LI, S.:201, Aralık 1987, s.1215-1240.

⁸²⁷ Takvîm-i Vakâyi, Def’a 135. H.01 Cemaziyelahir 1252/M.13 Eylül 1836; M. Çadırcı, “Tanzimat’ın İlânı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Belleten*, s.1229.

⁸²⁸ BOA., HAT., 532-26198. H.23 Şevval 1252/M.31 Ocak 1837.

1837'den sonra bir müddet kaza ve nahiyelerin bağlı bulunduğu sancaklarda değişikliklere gidilmişse de bu yıllarda Edirne Eyaleti'ne bağlı kazalarda değişim görülmemiştir. XIX. yüzyılın ortalarında 6 sancak (Edirne, Nevahi-i Erba, Tekfurdağı, Gelibolu, Filibe ve İslimiye) ve 51 kazadan müteşekkil olduğu anlaşılan Edirne Eyaleti'nin kazaları Tablo-20'de gösterilmiştir.

Tablo 20. XIX. Yüzyıl Ortalarında Edirne Eyaleti'ne Bağlı Kazalar⁸²⁹

S.No	Kaza Adı	S.No	Kaza Adı	S.No	Kaza Adı
1-	Ahiçelebi	19-	Eynecik	36-	Mekrî
2-	Ahiyolu	20-	Ferecik	37-	Midye
3-	Akçakızanlık	21-	Filibe	38-	Misivri
4-	Aydos	22-	Gelibolu	39-	Pınarhisar
5-	Baba-yı Atik	23-	Gümölcine	40-	Rusikasrı
6-	Burgaz	24-	Hasköy	41-	Saray
7-	Cisr-i Ergene	25-	Hatunili	42-	Silivri
8-	Cisr-i Mustafapaşa	26-	Hayrabolu	43-	Sultanyeri
9-	Çatalca	27-	İnöz	44-	Şarköy
10-	Çekmece-i Kebir	28-	İpsala	45-	Tekfurdağı
11-	Çekmece-i Sağır	29-	İslimye	46-	Terkos
12-	Çırpan	30-	Karinâbâd	47-	Uzuncaabad
13-	Çirmen	31-	Keşan	48-	Vize
14-	Çorlu	32-	Kırkkilise	49-	Yanbolu
15-	Dimetoka	33-	Kızılağaç	50-	Zağra-i Atik
16-	Edirne	34-	Mahmudpaşa	51-	Zağra-i Cedit
17-	Ereğli	35-	Malkara		
18-	Evreşe				

1839 yılı sonrasında *Muhassıllık* ve *Memleket Meclisleri* adı altında taşra teşkilatında bir dizi düzenlemeler yapılmıştı. Ardından 1849 yılında Edirne ve Hüdâvendigar eyaletleri örnek seçilerek *Eyalet Meclisleri* oluşturulmuş ve idarî

⁸²⁹ Edirne ŞS. 361, s.9b. H.23 Cemaziyelahir 1253/M.24 Eylül 1837; Edirne ŞS. 361 s.78b.H.1255/M.1839/1840; BOA., HAT., 532-26198. H.23 Şevval 1252/M.31 Ocak 1837; Devlet Salnamesi, H.1263 (M.1847) s.81; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1998, s.229 vd.

yapılanmada da sık sık değişikliklere gidilmiştir⁸³⁰. Ayrı bir inceleme konusu oluşturan bu dönemin idarî yapılanmasına girmeden, incelediğimiz dönemde Edirne kazasının nahiye ve köylerine göz atacak olursak; 1789–1839 tarihleri arasında Edirne kazasına bağlı dört nahiyenin mevcut olduğu görülmektedir. 1836 yılında yapılan idarî düzenlemelerden etkilenmeyen bu nahiyeler, bugün bir kısmı Yunanistan ve Bulgaristan sınırları içinde kalan köylere sahip Çöke, Üsküdar, Ada ve Manastır nahiyeleridir.

Tablo 21. Edirne Kazasına Bağlı Nahiyeler ve Köyleri (1789-1839)⁸³¹

Çöke Nahiyesi	Üsküdar Nahiyesi	Ada Nahiyesi	Manastır Nahiyesi
<i>Dere Mahallesi</i>	<i>Paşa Mahallesi</i>	1. Abalar	1. Akalan
<i>Recep Mahallesi</i>	<i>Hisar Mahallesi</i>	2. Antablı	2. Anbarlı
1. Akpınar	1. Ahî	3. Azadlı	3. Âşıklı
2. Almatlı	2. Akca İbrahim	4. Bosna	4. Aziz Halife
3. Ayvatlı	3. Balabanlı	5. Bulaklar	5. Bazarcık
4. Benefşe Sofiler	4. Birinci Yörükleri	6. Çeke Tatarı	6. Beşayıklı
5. Boyalık-ı Kebîr	5. Budak Doğanca	7. Çörek	7. Burgucu
6. Boyalık-ı Sagîr	6. Büyük İsmailce	8. Daye Hatun	8. Cedit
7. Büyük Evgili	7. Derviş Oba	9. Düdükçü Yeni	9. Cündioğlu
8. Cumabeyli	8. Dimitri	10. Ece Sultan	10. Çukur
9. Çakırlı	9. Emrudlu	11. Elçili	11. Deliceli
10. Çeşme Yeni	10. Esbab Paşa	12. Emirli	12. Derbend-i Papas
11. Çömlek Akpınar	11. Evciler	13. Eyneoğlu	13. Derbend-i Vakf
12. Değirmen Deresi	12. Galvan	14. Gürcü Arnavud	14. Dermanlı
13. Derbend-i Çatal	13. Gerdeme	15. İskender	15. Terzi Dere
14. Derbend-i Kebîr	14. Güdeler	16. Kaba Öyük	16. Dıramalar
15. Derbend-i Sagîr	15. Gül Pınarı	17. Kâfir Doğanca	17. Dobrice
16. Terzi Dere	16. Gül Suret	18. Kara Ağaç	18. Finile
17. Devletli Ağaç	17. Hacı İbrahim Obası	19. Kara İshaklı	19. Gacal Obası
18. Eflâklı	18. Hacı Lala	20. Kara Kasım	20. Gökmen Obası
19. Elmalı	19. Halife	21. Kaya Öyük	21. Gündüzler

⁸³⁰ Musa Çadircı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 2. Baskı, TTK. Yayınları, Ankara, 1997, s.212-219.

⁸³¹ Edirne Şer'iyye Sicillerindeki çeşitli belgelere göre hazırlanan bu tabloda problemli sayılabilecek tek veri, sekiz köyün bağlı bulunduğu nahiyelerin tespitinde yaşanan güçluktur. Nitekim *Terzi Dere*, *Gündüzler*, *Hızır Ağa İkizce Pınarı*, *Sekbanlı*, *Sofular*, *Şahince* ve *Taşcı Arnabud* köyleri farklı tarihlerde birkaç nahiyede birden yer almakta olup bazen farklı nahiyeler başlığı altında da sıralanmaktadır. Bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.107a-109b; *Edirne ŞS.* 227, s.65a-70a; *Edirne ŞS.* 235, 36a-39b; *Edirne ŞS.* 238, s.31a-33a; *Edirne ŞS.* 256, s.48b-50b; *Edirne ŞS.* 285, s.7a-13a; *Edirne ŞS.* 329, s.52a-57b; *Edirne ŞS.* 361, s.18b-19a; S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.484-490.

20. Eslive	20. Hasköy	22. Kilisalı	22. Hızır Beg
21. Eynesi	21. Havâriz	23. Kiremidli	23. İkizce Pınarı
22. Gaibler	22. Havas	24. Kulaklı	24. İskender Bazarı
23. Gecidenli	23. Hızır Ağa	25. Kuleli Bergos	25. Kâfir Danişmend
24. Gerdelli	24. Hisar	26. Oğul Paşa	26. Kavaklı
25. Gerdelli-i Sagır	25. İkizce Pınarı	27. Öyükli Tatar	27. Kayacık
26. Guş	26. Kadın	28. Pazarlı	28. Kayalı Dere
27. Gündüzler	27. Kâfir Alanı	29. Polat	29. Keşişlik
28. Habiller	28. Kâfir Hacı	30. Saltıklı	30. Kızılca
29. Hacı Danişmend	29. Kara Bulut	31. Sazlı Dere	31. Koyun Pınarı
30. Hacı Umur	30. Kara Hızır	32. Sekbanlı	32. Kozlıca
31. Hacılar	31. Kara Hisar	33. Sığircılı	33. Kulkallı
32. Hamza Begli	32. Kara İsmailce	34. Sofılar	34. Manastır-ı Kebîr
33. Hanlı Yenice	33. Kara Pelid	35. Soğice Arz	35. Manastır-ı Sagır
34. Hasan Ağa	34. Karapınar Yörükleri	36. Şahince	36. Matse Deresi
35. Hatib	35. Kayı	37. Şarabdar	37. Meşeli
36. Hızır Ağa	36. Kemal	38. Taşcı Arnabud	38. Müsellim Danişmend
37. Kâfir Ömer Obası	37. Kırşehhri	39. Timurtaş	39. Rebüllü
38. Kanare	38. Kızılcalar	40. Doğuca Arz	40. Resullu
39. Kara Yusuf	39. Kızılçıklı	41. Türk Doğanca	41. Salarlı Begi
40. Karaca	40. Koca Yakublu	42. Umur Beg	42. Serem
41. Kayapa	41. Kosti	43. Yarbuz Tatarı	43. Sinablı
42. Kırık	42. Koyunlu	44. Yel Bergos	44. Sinan
43. Korucu Kel Baba	43. Köse Hamza		45. Sofiler
44. Kurt Kayası	44. Kum		46. Şah Kulu
45. Kurt Alanı	45. Kum Doğanca		47. Şahince
46. Küçük Evgili	46. Kurt Pınarı		48. Şahlı
47. Lahne Paşa	47. Kurtcalar		49. Şevkiler
48. Mahmudca Pınarı	48. Lefke		50. Taşdebe
49. Malkoçlar	49. Mar'aş		51. Tirkeşli
50. Muradanlı Paşa	50. Menteciler		52. Doğanoglu
51. Muradcalı	51. Mihaliç		53. Yareler
52. Muslı Begli	52. Obruklu		54. Yavuz Dere
53. Müslim Ömer Obası	53. Resullü		55. Yeni Köy
54. Ocak	54. Saray Akpınarı		56. Yenlice
55. Ortakçı	55. Sarıklı		57. Yusuflar
56. Prevadi	56. Simavenli		
57. Rumbegli	57. Sofular		

58. Sabuncu	58. Soğucak		
59. Sarı Danişmend	59. Tirkeşli		
60. Sekbanlı	60. Tirfelli		
61. Selim Begli	61. Doğanca		
62. Semizce Pınarı	62. Uluşar		
63. Sofular	63. Urbeş		
64. Sunurcalı	64. Uzgaş		
65. Sülecik	65. Yahşi Fakih		
66. Süleyman Danişmend	66. Yeni Begli		
67. Süleyman Paşa	67. Yumaklar		
68. Taşcı Arnabud	68. Yunus Bükü		
69. Taşlık Müsellim			
70. Taşlık Sekbân			
71. Tatarlar			
72. Tavşan Kuruşu			
73. Tekürçalı			
74. Timur			
75. Timurhanlı			
76. Don			
77. Turfablı			
78. Vaysal Deresi			
79. Yağcılar			
80. Yalak Ören			
81. Yazla Pınarı			
82. Yumrukaya			
83. Yündalı			
84. Yünlüce			

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Edirne'ye bağlı nahiyeler arasında ismine rastlanmayan Manastır nahiyesi, Edirne kaza merkezinin batısında, bugünkü Yunanistan sınırları içerisinde yer almaktaydı. İncelediğimiz dönem itibariyle, mezkûr nahiyelerin sınırlarını net olarak belirlemek pek mümkün görünmese de merkezi Hacı Danişmend köyü olan Çöke nahiyesi, Edirne kaza merkezinin kuzeydoğusunda, bugün Lalapaşa ilçesinin sınırlarına tekabül etmektedir. Edirne'nin kuzeybatısında bulunan Üsküdar nahiyesinin merkeziyse günümüzde Bulgaristan sınırları içerisinde kalmış Üsküdar (Shtit) köyüydü. Ada nahiyesi ise şehrin güneyinde, Karaağaç'ı da içine alan ve bir kısmı Yunanistan'ın Kumçiftliği (Orestiada) bölgesinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Şehir Yönetimi

Bilindiği üzere Osmanlı'nın ilk devirlerinden itibaren padişahlar her idarî birime iki amir tayin ederlerdi. Bunlardan birincisi *ümera (ehl-i örf)* denilen askerî sınıfa mensup olan ve sultanın yürütme yetkisini üstlenen “bey”dir (beylerbeyi veya sancakbeyi). İkincisi ise padişahın hukukî salâhiyetini kullanarak onu temsil eden, *ulema (ehl-i şer')* sınıfından gelen “kadı” idi. Bey, kadı efendinin hükmü olmaksızın ceza veremez, kadı da bulunduğu kaza bölgesinde görevi dışında kendiliğinden yaptırımda bulunamazdı. Görevi dâhilinde olan ve beyden bağımsız olarak verdiği kararlarda ise kanuna uymak zorundaydı. Kendisi, doğrudan sultandan emir alıp, sultana arzda bulunabilirdi. Ferman veya hüküm gibi bütün emirlerin bazen doğrudan doğruya, bazen de beylerbeyi, sancakbeyi, muhassıl gibi diğer görevlilerle birlikte kadılara hitaben yazılmış olması, kaza yönetiminde kadı efendinin durumunu açıkça gösterir mahiyettedir⁸³².

XVI. yüzyılın ortalarından itibaren devletin nakit ihtiyacı için tımar topraklarını iltizama vermesi ve ardından valilerin kendilerine bağlı kapıhalkı beslemeye başlaması öncelikle idarî, iktisadî ve askerî alandaki dengeleri bozmakla beraber şehir yönetiminin de gelişmelerden etkilenmesine neden olmuştu. Eyaletler daha geniş bir muhtariyet kazanırken, görev yerine gitmeyen valilerin yetkilerini devrettikleri mütesellimler yoluyla ahaliden toplanan vergiler artmaya başlamış ayrıca yörenin ileri gelenleri, bölgelerinde kuvvet kazanarak merkezî ve yerel yönetimle güç ve nüfuz mücadelesini artırmaya başlamıştı. Anadolu ve Rumeli'deki onlarca kazada örnekleri görülen bu durum, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra hayata geçirilmeye çalışılan bir dizi düzenlemeyle önlenmeye çalışılmıştı.

Klasik dönemde Osmanlı sancakları ile kazalarında görülen bu umumî manzara, bir noktaya kadar Edirne için de geçerli olmakla beraber Edirne'nin başkentlik günlerinden gelen özellikleri nedeniyle, İstanbul'da olduğu gibi farklı uygulamalara sahne olduğu görülmektedir. Bu farklıların başında, şehir yönetiminde kadıyla birlikte sancakbeyi, mutasarrıf, mütesellim ya da valilerin değil önceleri subaşışların daha sonra bostancıbaşışların söz sahibi olması gelmektedir. Bu yönüyle, Edirne'nin 1836'da Edirne Eyaleti Müşirliği kuruluncaya kadar taşra idaresine doğrudan dâhil edilmeyerek münhasır bir idare tarzı ile yönetildiği neticesi ortaya çıkmaktadır.

⁸³² Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı*, C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.77-88.

İdarî Taksimat kısmında değinildiği üzere Edirne, beylerbeylik merkezi ve başkentlik yıllarının ardından adlî ve idarî birim olarak kaza statüsünde, Rumeli Eyaleti'nin Paşa sancağına bağlıydı. Şehir idaresinde, padişah ve sadrazamdan sonra Rumeli valileri, en üst kademedeki amir olarak görev yapmaktaydı. İncelediğimiz dönemde, Rumeli'deki askerî hareketlilikler nedeniyle Rumeli valilerinin Edirne'de ikametleri çok kısa sürelerle sınırlıdır. Gerekli hâllerde şehrin idare ve asayişine müdahale etmekle birlikte genel itibarıyla şehrin idare ve asayışı Edirne bostancıbaşları eliyle yürütülmekte idi. Dağlı İsyanları gibi olağanüstü zamanlarda ise şehrin ve civar bölgelerin asayışı için hatt-ı hümayun⁸³³ veya Rumeli valisinin buyruldu⁸³⁴ ile de görevlendirmeler yapılmaktaydı.

Edirne'de şehir idaresi ve asayişin temini, ilk zamanlarda kadı ile birlikte subaşıya tevdi edilmişti. XV. yüzyılın ilk yarısında Hacı İvaz Paşa, Zağnos Paşa gibi önemli devlet adamları, bu vazifeyi bizzat üstlenmişlerdi⁸³⁵. XVI. yüzyılın sonlarında Edirne'deki görevlerine devam ettikleri anlaşılan subaşılar, diğer kazalarda görülen alışılmış atamaların aksine beylerbeyi ya da sancakbeyi tarafından değil doğrudan merkezden tayin edilmekteydi⁸³⁶. Subaşıların Edirne'de üstlendikleri bu görevleri, zamanla bostancıbaşlara bırakmış oldukları anlaşılmaktadır⁸³⁷. Nitekim incelediğimiz dönemde de istisnalarına rastlanmakla birlikte şehir idaresine, kadı ile birlikte 1826 yılına kadar Edirne bostancıbaşlarının hâkim olduğu açıktır.

İleride, *Edirne Bostancıbaşılığı* başlığı altında görev ve sorumlulukları detaylı olarak açıklanacak olan Edirne bostancıbaşların görevi, sadece Edirne kaza merkezindeki ahalinin emniyet ve asayişinin sağlanmasından ibaret değildi. Doğrudan padişah tarafından hatt-ı hümayunla görevlendirilen ve İstanbul'daki Bostancı Ocağı'ndan bağımsız olan Edirne bostancıbaşları, Edirne'de mukim Bostancı Ocağı neferatının sevk ve idaresini ele alarak tüm Çirmen sancağı dâhilinde çeşitli görevlerle

⁸³³ Hatt-ı hümayunda; Dağlı eşkıyasının galeyanına mebni Edirne'de bir vezir bulundurulması lâzım geldiği açıkça vurgulanarak Selânik Valisi Hasan Paşa'nın, Selânik'i mütesellim idaresine bırakarak Edirne'de ikameti emredilmişti. *BOA.*, *HAT.*, 31-1452. H.1212/M.1797-1798.

⁸³⁴ 19 Haziran 1801 tarihli Rumeli valisinin buyruldu⁸³⁴nda; Dağlı eşkıyası gâilesinden bahisle kendisinin Filibe'de ikamet etmesinin gerektiği, Filibe-Edirne arasındaki bölgenin eşkıyadan temizlenmesi için Evlad-ı Fatihan Çeribaşısı Manastırlı Seyyid Osman Bey görevlendirilmişti. *Edirne ŞS.* 267, s.28b. H.07 Safer 1216/M.19 Haziran 1801.

⁸³⁵ M.T. Gökbilgin, "Edirne", *İA*, s.125.

⁸³⁶ A.Yiğit, *a.g.e.*, s. 116-117.

⁸³⁷ Evliya Çelebi Edirne'nin yöneticilerine değindiği seyahatnamesinde, şehrin *taht-ı sâni* olması nedeniyle bir hâkimin müdahale edemediğini ve "*cemî'i salb u siyaseti ve cürm ü cinayeti Edirne Bostancıbaşları hükümetinde*" olduğunu beyan etmektedir. Bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C.III, s.241.

vazifelendirildikleri ve bazen Çirmen sancağına mütesellimlik yaptıkları dahi görülmektedir⁸³⁸.

Kuruluş yıllarında sadece saray bahçıvanlığı gibi hizmetler gören Bostancı Ocağı, tarihi süreçte değişime uğrayarak önce saray muhafızlığına, ardından şehir asayişine ve nihayetinde Edirne örneğinde görüleceği üzere 49 kazanın emniyet ve asayişine memur edilen farklı bir yapıya dönüşmüştür⁸³⁹. Bu yönleriyle Edirne'nin, İstanbul'da olduğu gibi, klasik sancak ve kaza yönetiminden ayrı bir şehir idaresine tabi tutulduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Adeta bir sancakbeyi veya vali gibi iş gören Edirne bostancıbaşlarının bu vaziyeti, Edirne'nin başkentlik günlerinden sonra dahi bir başkent gibi şehir idaresinin devam ettirildiğini, şehrin merkezî yapıya bağlı kılınarak doğrudan taşra idaresine dâhil edilmediğini göstermektedir.

Edirne'de Bostancı Ocağı'nın bahsedilen konumu, payitaht İstanbul'un güvenlik ve asayişle alakalı olduğu kadar bu Ocağın isyan hareketlerine pek fazla müdahil olmamaları ve padişah iradesine doğrudan bağlılıklarıyla da alakalı olmalıdır. Nitekim 1826'da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bostancı Ocağı da lağvedilmiş fakat İstanbul'da olduğu gibi Edirne bostancı neferlerinin de pek çoğu yine İstanbul'un güvenliğini sağlayacak olan ve Birinci Ordu'ya temel teşkil eden Hassa Ordusu'na kaydedilmişlerdi⁸⁴⁰.

İncelediğimiz dönem itibarıyla, Edirne şehir idaresinde kadı ve bostancıbaşından sonra “*Edirne Âyânı*”nın⁸⁴¹ büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren beldenin ileri gelenleri arasında ahalinin ittifak etmesi yoluyla⁸⁴² nasb edilerek idarî, askerî ve iktisadî alanda söz sahibi olmaya başlayan⁸⁴³ şehir âyânlarının⁸⁴⁴ görevlerinden bazıları şöyleydi:

⁸³⁸ *Edirne* ŞS. 329, s.4a-b. H.29 Cemaziyelahir 1236/M.03 Nisan 1821.

⁸³⁹ Bu çalışmanın üçüncü bölümünde yer alan *Bostancıbaşı* başlığında detaylarına yer verilecek olan mezkûr görevler arasında, asker toplama, zahire mübayaalarının teftişi, çevre kazaların âyânlarını emri altına alarak eşkıyayı tenkil etme gibi çeşitli vazifeler de bulunmaktadır. Ayrıca Bostancı Ocağı konusunda detaylı bilgi için bkz. Murat Yıldız, *Bostancı Ocağı (Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına)*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011.

⁸⁴⁰ Abdülkadir Özcan, “Bostancı”, *TDVİA*, C.VI, İstanbul, 1992, s.309

⁸⁴¹ “Âyân”, eşraf ve vücûh-ı ahâlî gibi bir beldenin yerleşik ahalisinden ileri gelen ve devletle halk arasındaki ilişkileri düzenleyen kimselere verilen genel bir isimlendirmekle olmakla beraber XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yine bu zümrenin içerisinde çıkan ve resmî olarak tanınan kişiye de “â'yân” denilmekteydi. Kaynak ve detaylı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, TTK. Basımevi, Ankara, 1994.

⁸⁴² 1207 yılında Edirne Âyânı Arnavud Mehmed'in ahaliye yaptığı zulüm nedeniyle azledilmesinden sonra yeni âyânın nasbı hususu Edirne Kadısı'na sorulduğunda cevaben; “*Vilâyet â'yânlığına fukarâ-yı ra'iyet her kimi ihtiyâr ve intihâb iderler ise ma'rifet-i şer' ile ol kimesneye ihâle olunması bâ-hatt-ı hümayûn karâr-gîr olan nizâmdan olmak hasebiyle Edirne â'yânlığının dahi vücûh-ı ahâlî-i memleket her kimi ihtiyâr iderse ona ihâlesi iktizâ eylediği zâhir olmağla Hâssa Silahşörlerinden Edirne Cizyedârı*

Sefer ve eşkıya tedibi zamanlarında asker toplayarak sevk etmek, ordu ve şehir ihtiyaçları için gereken mübayaa ve nakilleri sağlamak, çeşitli vergilerin tevzii ve toplanması, şehirdeki bazı kamu masraflarının karşılanması, kamu binalarının inşa ve tamirinde gereken ücret ve malzemelerin temini ile bunun gibi vazifeler⁸⁴⁵.

Âyânların zaman içinde merkezî ve yerel yöneticilerle iktidar mücadelesine dâhil olarak kendi aralarında kanlı çatışmalara girişmeleri ve neden oldukları türlü hukuksuzluklar, âyânlığın kaldırılmasını birkaç defa gündeme getirmişti. Sened-i İttifak'ın ardından II. Mahmud döneminde nüfuzları kırılmaya başlanan âyânların peyderpey ellerindeki görevlerin alınarak yönetimden uzaklaştırılması ise Tanzimat döneminde gerçekleşti⁸⁴⁶.

Âyânlığın kaldırılmasıyla ilgili Osmanlı şehir ve kasabalarında görülen bu genel seyrin, Edirne'de ise daha önceki tarihlerde vuku bulduğu anlaşılmaktadır. Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla âyânların önemli vazifelerden biri olan kamuya ait altı aylık şehir masraflarının karşılanarak ahaliye tevzi edilmesi görevi, 1817 yılı itibariyle Edirne'de âyânının elinden alınarak Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Seyyid Ali Celal Paşa'nın kethüdası Mîr Mehmed'e tevdi edilmiş,⁸⁴⁷ ardından birkaç sene içinde aynı görev, *Sandık Emîni* marifetiyle görülmeye başlanmıştı⁸⁴⁸. Bu suretle, Edirne'de bir hayli güçlü olduğu anlaşılan âyânlık müessesinin hâkimiyeti, 1817 yılından itibaren ortadan kalkmaya başlamış, "*Edirne Muhafızı*" olarak görevlendirilen Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Ali Celâl Paşa'nın şehir idaresindeki nüfuzu ise bir hayli artmıştı⁸⁴⁹.

1826 yılında Edirne Bostancı Ocağı'nın lağvedilmesinden sonra Çirmen sancağı mutasarrıflarının şehir işlerine müdahalesinin arttığını, doğrudan kaymakam nasp ve

Eyyüb Ağa'nın fukarâ-yı ra'iyeti himâye misillü hareketleri duyulduğundan ahâlî Ağa'yı intihab ederler mi yohsa mumaleylehden ziyâde fukarâyı hayırlusu var ise onu mu ihtiyâr iderler velhâsıl her kimi münâsib görürlerse ol kimesnenin â'yânlık umûrunda istihdâmı lâzım geldiği" belirtilmiştir. Bkz. *Edirne ŞS.* 238, s.11b. Ahalinin seçimde ittifak edememesine üzerine mesele Sadarete intikal ettiğinde, "*Edirne gibi cesim bir vilayette ahalinin ittifakına imkân olmadığından*" Edirne Cizyedarı Eyüb Ağa'nın âyânlığa tayini için bir kıta emr-i âlînin ısdarı hakkında Sadaretin arzda bulunduğu görülmektedir. *BOA., C..DH.* 79-3935. H.1207/M.1792-1793.

⁸⁴³ *Edirne ŞS.* 230-A, s.9b-10a. H.Evahir-i Rebiülevvel 1205/M.27 Kasım-07 Aralık 1790.

⁸⁴⁴ Şehir âyânları bazı kaynaklarda; *baş âyân, reis-i âyân, aynü'l-âyân* veya *resmî âyân* olarak da anılmaktadır.

⁸⁴⁵ *Edirne ŞS.* 230-A, s.23b; *Edirne ŞS.* 238, s.11b; *Edirne ŞS.* 250, s.24b.

⁸⁴⁶ Özcan Mert, "Âyan", *TDVİA*, C.IV, Ankara, 1991, s.195-198.

⁸⁴⁷ *Edirne ŞS.* 320, s.12a-16a. H.23 Receb 1234/M.18 Mayıs 1819.

⁸⁴⁸ *Edirne ŞS.* 329, s.52a-57b. H.09 Safer 1237/M.05 Kasım 1821.

⁸⁴⁹ Edirne Vilayet Salnamelerinde, ilk defa Hicri 1291 yılından itibaren yer almaya başlayan ve sonraki yıllarda da devam ettirilen "*Edirne Valileri*" listesinin Ali Celal Paşa ile başlatılmasının sebebini de burada aramak gerekmektedir.

tain ederek⁸⁵⁰ şehir idaresini ele aldıkları görülmektedir. 1836'da Edirne'nin Paşa sancağına bağlı bir kaza olmaktan çıkarıldığı tarihe kadar devam edecek bu durum, Edirne Eyaleti Müşirliği'nin ihdas edilmesi ve Çirmen sancağının da Edirne Eyaleti'ne dâhil edilmesiyle neticelenmiştir.

1836 yılına kadar Rumeli eyaletinin Paşa sancağında yer alan Edirne kazasında, gerekli hallerde Rumeli eyaleti valileri, Çirmen sancağı mutasarrıfları ve çeşitli vesilelerle bazı paşaların Edirne'de ikamete memur kılındığı bariz olarak görülmektedir. Buna karşı, başta Çirmen sancağı valileri olmak üzere 1817 yılına kadar Edirne'de şehir işlerine doğrudan müdahil olmadıkları ve şehirde “*Edirne Valisi*” olarak tanımlayabileceğimiz bir tevcih, unvan veya kavramın olmadığı da ortadadır⁸⁵¹. Lâkin yukarıda değinilen Edirne'ye özgü müstakil idare tarzı, bazı araştırmacıları Edirne kazasının Çirmen sancağına bağlı olduğuna ve Çirmen sancakbeyleri ile Edirne'yi korumakla sorumlu kişilerin “*kentin valileri unvanıyla tarih içerisinde yer almalılar savını işleyerek ‘Edirne Valileri’ listesi*”⁸⁵² yapmaya sevk etmiştir. Hâlbuki görüldüğü üzere Edirne Eyaleti Müşirliği'nin kurulduğu 1836 yılına kadar Edirne, Rumeli eyaletinin Paşa sancağına bağlı bir kaza statüsünde olup şehirde Edirne valisi, mutasarrıfı ya da sancakbeyi olarak tanımlayabileceğimiz herhangi bir resmî unvan veya görevli bulunmamaktadır. Meselenin, Edirne'ye özgü yönetim tarzının tam olarak tetkik edilmeyerek, Edirne'nin de idarî olarak taşra teşkilatına benzer bir yönetimle idare edilmiş olabileceği gibi bir yargıdan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Zira ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere Edirne'nin *payitaht-kadîm* olması nedeniyle doğrudan vali ataması söz konusu olmadığı gibi şehre 1840 yılına kadar müftü dahi atanmamıştı.

Benzer bir yaklaşımla, Edirne Vilayet Salnamelerinde 1874 (H.1291) yılından itibaren “*Edirne Valileri*” listesinin yapıldığı ve bu listeye göre ilk Edirne Valisi'nin, 1817 yılında Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı olarak atanan Ali Celal

⁸⁵⁰ 1828 ve 1829 yıllarında Vecihi Paşa, Çirmen Sancağı Mütessellimi ve Edirne Kaymakamı unvanıyla görev yapmış, ardından Edirne Kaymakamı unvanıyla Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşlarından Mehmed Emin Ağa ve 05 Aralık 1831'de ise Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşlarından Hacı Mehmed Ağa buyruldu ile Edirne'ye kaymakam nasb ve tayin olunmuştur. Bkz. *Edirne* ŞS. 352, s.101b. H.29 Cemaziyelahir 1247/M.05 Aralık 1831.

⁸⁵¹ Osman Nuri Peremeci konuyu şu şekilde ifade etmektedir: “*Edirne şehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci merkezi olduğundan, burası eskiden, doğrudan Edirne Sarayı Bostancıbaşlarının idaresinde bulunur, Edirne dolayına ise Çirmen valileri karıştırlardı. Bu Çirmen valilerinin bazıları Edirne'de oturdukları halde yine şehirle ilgilenmezlerdi. Edirne'ye ilk vali 1232–1817 senesinde Ali Celal Paşa tayin olunmuş, Çirmen valiliği sözü ortadan kalmıştır.*” O.N. Peremeci, a.g.e.,s.338. (Ancak ileride detaylarıyla görüleceği üzere 1836 yılına kadar yapılan görevlendirmelerde “Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı” ibaresi kullanılmaktadır.)

⁸⁵² Oral Onur, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul, 2004, s.17.

Paşa olduğu görülmektedir⁸⁵³. Bu da büyük ihtimalle aynı kabilden bir düşüncenin sonucu olmakla beraber, yukarıda bahsedildiği üzere Edirne’de âyânlığının Ali Celal Paşa zamanında kaldırması, Edirne’de vaki Paşakapısı’nın Ali Celal Paşa zamanında yeniden yaptırılması ve sonraki yıllarda Çirmen sancağı mutasarrıflarının fasılasız olarak şehir idaresindeki etkisinin giderek artmasıyla alakalı olmalıdır.

Buraya kadar anlattıklarımızı özetleyecek olursak, Edirne şehrinin yönetiminde âyânlığın etkisinin azalmaya başladığı 1817 yılı, Bostancı Ocağının kaldırıldığı 1826 yılı ve Edirne Eyaleti Müşirliği’nin kurulduğu 1836 senesi, âyân ve ümera (ehl-i örf) sınıfı yöneticileri açısından önemli değişimleri ihtiva eden tarihlerdir. Ulema (ehl-i şer’) sınıfı ise 1840 yılına kadar bu değişimlerden doğrudan etkilenmemiştir. Çirmen sancağı mutasarrıflarının 1817 ve özellikle 1826 yılından sonra şehir idaresindeki nüfuzları artmışsa da şehirde, 1836 yılına kadar “Edirne Valisi” olarak nitelendirebileceğimiz bir unvan bulunmamaktadır. Şehir yönetiminde, kadı ile birlikte 1817 yılına kadar vilayet âyânı, 1826 yılına kadar bostancıbaşı etkindiler. Özellikle 1826 yılından sonra ise Edirne’de daha önce birkaç istisna dışında rastlanmayan *mütesellim* ve *kaymakam* idaresine rastlanmaya başlamaktadır⁸⁵⁴. 1836 yılında, ilk olarak Bursa, Konya, Ankara, Aydın, Erzurum ve Edirne’de kurulan müşirliklere, bu sancaklara komşu sancaklarda bağlamak suretiyle askerî, mülkî ve malî işler birleştirilmişti. Böylece idarî sistem ve şehir yönetiminde yeni bir dönem başlayarak eski büyük eyaletler bölünmüş, makul sınırlara sahip eyaletler dönemine geçilmişti⁸⁵⁵.

Elbette Osmanlı şehirlerinin yönetiminde etkili olan tek zümre ümera grubu değildir; ulema sınıfına ait yöneticilerinin de şehir idaresinde önemli birçok vazifesi bulunmaktaydı. Başta kadı olmak üzere Edirne Mahkemesi’nin müderris kökenli görevlileri, bu kapsamda değinilmesi gereken en etkili zümredir. Zira ihtisaslaşmış bir düzen içerisinde iş gören Edirne Mahkemesi’nin kadroları, uzun yıllar aynı ailelerin elinde gayet nüfuzlu bir konuma sahiptiler. Benzer kapsamda değerlendirilebilecek vakıf idarecileri de ifa ettikleri görevler nedeniyle şehir yönetiminin önemli unsurlarıydı. Nitekim Edirne’nin fethine müteakip şehir, vakıflar yoluyla ihya ve inşa

⁸⁵³ *Edirne Vilâyet Salnâmesi*, H.1291 (M.1874-1875), s.31. İlk defa 1291 yılına ait Edirne Vilayet Salnamesinde yer alan Edirne Valileri listesi, ber-mut’ad sonraki yıllara ait salnamelerde de tekrarlanmış ve tamamında ilk Edirne valisi olarak 1817 yılında atanan Ali Celal Paşa gösterilmiştir.

⁸⁵⁴ Edirne muhafızlığı ile Edirne’de ikamet ettirilen Çirmen sancağı mutasarrıflarının, farklı yerlerde kısa süreli görevlendirilmeleri sırasında Edirne’nin idaresi, *mütesellim* ve *kaymakam* unvanlı yöneticilere bırakılmaktaydı. Özellikle Edirne bostancıbaşılığının kaldırılmasından sonra uygulamaları sıklaşan bu neviden atamalar, “*Edirne Muhafızları ve Edirne Eyaleti Müşirleri*” başlığında ele alınmıştır.

⁸⁵⁵ T. Baykara, *Anadolu’nun Tarihî Coğrafyasına Giriş I, Anadolu’nun İdarî Taksimatı*, s.121 vd.

edildiğinden kaza merkezinde başta padişah vakıfları olmak üzere irili ufaklı yüzlerce vakıf bulunmaktaydı. Padişahların yanı sıra valide sultan, sadrazam, beylerbeyi vakıfları da büyük vakıflardan olmak üzere Haremeynüş-Şerifeyn Nezareti tarafından idare edilirdi. Bunların dışında kalan küçük ve orta ölçekteki vakıfların idaresi ise vakfiyelerine göre mütevellileri tarafından sağlanmaktaydı. İlerleyen sayfalarda, şehir yönetiminde etkili bu grupların faaliyet alanları ve görevlileri münhasır başlıklar altında incelenecektir.

3.3. Ümera (Ehl-i Örf)

3.3.1. Edirne Muhafızları ve Edirne Eyaleti Müşirleri

Bu çalışmanın *İdarî Taksimat* ve *Şehir Yönetimi* başlıkları altında açıklandığı üzere Edirne, Rumeli Beylerbeyliği merkezi ve başkentlik dönemlerinin ardından 1836 yılına kadar taşra idaresine dâhil edilmeyerek münhasır bir idare tarzı ile yönetilmesi yoluna gidilmişti. Padişah hasları ile irili ufaklı yüzlerce vakıf malına sahip olan şehir, idarî taksimatta ise Rumeli Eyaleti'nin Paşa sancağına bağlı bir kaza statüsündeydi. Şehir yönetiminde, birinci derecede XVIII. yüzyılın başlarına kadar Edirne Sarayı'nda sıkça ikamet eden padişahlar ile daha sonra sırasıyla sadrazamlar ve Rumeli beylerbeyleri söz sahibiydi. Herhangi bir şekilde bir vali veya mutasarrıfa tevcih edilmeyen şehrin muhafaza ve idaresi ise (olağanüstü durumlar hariç olmak üzere) 1826 yılına kadar ehl-i örf taifesinden Edirne bostancıbaşları marifetiyle yürütülmüştü. 1826'da Edirne Bostancı Ocağı'nın lağvedilmesiyle birlikte "*Edirne Muhafızı*" olarak görevlendirilerek Edirne'de ikamet ettirilen Çirmen sancağı mutasarrıfları, şehir idaresinde birinci derecede söz sahibi olmaya başlamışlar ve bu durum 1836'da Edirne Eyaleti Müşirliği kuruluncaya kadar devam etmişti.

Payitaht İstanbul'da olduğu gibi farklı bir yönetim tarzının uygulandığı Edirne'de, hâliyle sancakbeyi, vali, mutasarrıf gibi nitelendirebileceğimiz unvanlar 1836 yılına kadar bulunmamaktadır. Bunun yerine gerekli hâllerde ve olağanüstü dönemlerde Edirne'de ikamet etmek üzere bazı paşaların maiyetiyle birlikte görevlendirildiği görülmektedir. Özellikle 1817–1836 tarihleri arasında yoğunluk arz eden bu görevlendirmeler, "*Edirne Muhafızı*" unvanıyla umumiyetle Çirmen sancağı mutasarrıflarına tevdi edilmekteydi. 1836 senesinde Edirne Eyaleti Müşirliği'nin kurulmasıyla da "*Edirne Müşiri*" unvanlı vezirler şehrin askerî ve mülkî amiri konumuna geldiler.

Doğal olarak bu başlıkta, Edirne şehir idaresinde söz sahibi olan ehl-i örf taifesine mensup vezirlerden atanan “*Edirne Muhafızları*” ve “*Edirne Müşirleri*” konu edilecektir. Ele alınan konunun mahiyeti, tetkik ettiğimiz yıllarda süreklilik arz eden bir değişim göstermektedir. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılabilmesi ve tarihsel bütünlüğün sağlanabilmesi amacıyla kronolojik esaslara göre Edirne’nin mezkûr yöneticilerinin atanmaları, görev ve yetkileri, yerlerine ikame edilen görevliler ve gerçekleşen değişiklikleri tek tek belirtmeye çalışacağız.

İncelemeye esas tuttuğumuz 1789 tarihinden sonra tespit edebildiğimiz kadarıyla *Edirne Muhafızı* olarak yapılan ilk görevlendirme, Dağlı İsyanları nedeniyle olup 1797 yılına aittir. İlgili hatt-ı hümayuna göre Balkanların öte yüzündeki Dağlı eşkiyasının galeyanı artarak tecavüzlerinin Edirne civarına kadar geldiği görülmektedir. Bu nedenle, Edirne’de şehir ve çevre asayişinin temini için bir vezir bulundurulması gerektiği açıkça belirtilerek Selanik Valisi Vezir Hasan Paşa’nın, Selanik’i mütesellim idaresine bırakarak Edirne’de ikameti emredilmişti⁸⁵⁶. Öte yandan başta Rumeli Valisi olmak üzere bu dönemde pek çok vezirin Dağlı İsyanıyla uğraştığı, Edirne Bostancıbaşı’nın dahi bir süre Gümülcine’de ikamete memur edildiği⁸⁵⁷ ve Bostancı Ocağı neferatı ile birlikte sekiz aydan beri eşkiya takibinde oldukları görülmektedir⁸⁵⁸.

1799 yılına gelindiğinde Tırhala ve Çirmen Sancakları Mutasarrıfı Vezir Yusuf Paşa’nın Edirne’de ikamete memur kılındığı, Edirne Bostancı Ocağı ile civardaki şehir âyânlarını emri altına alarak Dağlı eşkiyasından Kara Fevzi ve Cenkcioğlu üzerine gittiği görülmektedir⁸⁵⁹. 1800 yılı Haziran’ın da ise tekrar Selanik Valisi Hasan Paşa, Edirne muhafızı olarak görevlendirilmiş ve şehirde ikamet etmeye başlamıştı⁸⁶⁰.

Şer’iyye sicillerinde yer alan mebzul miktardaki yol ve tayinat emri ile masraf defterlerinden anladığımız kadarıyla Edirne’deki askerî hareketlilik bu dönemde bir hayli artmış, görevlendirmeler ve yer değiştirmeler sıklaşmıştır. 1801 yılındaki olaylar sırasında Rumeli Valisi Hakkı Paşa, Edirne’de sık ikamet ettiği için olsa gerek herhangi bir şekilde muhafız tayinine rastlamak mümkün olmadı. Ancak belgelerden anlaşılan Hakkı Paşa’nın Edirne’de bulunmadığı zamanlarda Dağlı eşkiyasının tenkiline memur

⁸⁵⁶ BOA., HAT., 31-1452. H.1212/M.1797. Hasan Paşa’nın Edirne muhafızlığı döneminde masraf defterlerine yansıyan harcamaları için bkz. *Edirne ŞS.* 267, s.22a. H.07 Muharrem 1216/M.20 Mayıs 1801.

⁸⁵⁷ BOA., HAT., 1408-57103. H.18 Ramazan 1211/M.17 Mart 1797.

⁸⁵⁸ BOA., HAT., 69-2936. H.25 Safer 1211/M.30 Ağustos 1796.

⁸⁵⁹ *Edirne ŞS.* 260, s.20a. H.Evahir Muharrem 1214/M.24 Haziran-04 Temmuz 1799; BOA., HAT., 69-2930. H.17 Muharrem 1214/M.21 Haziran 1799.

⁸⁶⁰ BOA., HAT., 249-14123. H.17 Muharrem 1215/M.10 Haziran 1800.

edilen Trabzon Valisi Es-Seyyid Mahmud Tayyar Paşa, şehirde ikamet ederek şehrin muhafaza ve idaresiyle meşgul olmaktadır⁸⁶¹.

Hakkı Paşa'dan sonra Anadolu Valisi Vezir Ömer Paşa, ilk önce Rumeli valisi olarak tayin edilmiş ardından Çirmen sancağı mutasarrıfı ve Edirne muhafızı olarak görevlendirilerek Edirne'de ikamete memur edilmişti⁸⁶². Elbette bu dönemde birçok paşanın da kâpıhalkı ile birlikte Edirne'de ikamet ederek konakladıklarını hatırlatmakta yarar vardır. Nitekim Edirne'deki bu askerî hareketlilik şehir ahalisinin yükünü bir hayli arttırması sebebiyle ahalinin, masrafları vesile ederek hadise çıkarmalarından endişe edilmiş, Edirne'de vezirlerin gereksiz yere oturmamaları ve konaklama sürelerini uzatmayarak memur edildikleri yere bir an evvel gitmeleri emredilmişti⁸⁶³. Bunun üzerinden bir ay geçmeden Rumeli eyaletinden yazılan tahriratta, Osman Paşa gâilesinin bertaraf edilerek, Dağlı eşkıyasının büyük oranda kontrol altına alındığı, Edirne muhafazasının da eskiden olduğu veçhile Edirne Bostancıbaşı'na bırakılması “*umûmen istisvâb olunmuş*”tu⁸⁶⁴. Ardından Ömer Paşa'nın Edirne'den ayrılmak üzere toplanması ve Sadrazam geldikten sonra diğer Ocaklara da nizam verilmesi gündeme gelerek Edirne muhafazası 1803 yılı ortalarında tekrar Edirne Bostancı Ocağı'na bırakılmıştı⁸⁶⁵.

Yukarıda görüldüğü üzere, Dağlı İsyanlarının yayılarak asayiş probleminin arttığı ve Edirne havalisindeki asayiş Bostancı Ocağı'nın temin etmekte zorlandığı 1798–1803 yılları arasındaki olağanüstü bir dönemde, Edirne'ye vezir rütbeli paşalardan “muhafız” tayin edilmiştir. Asayişin sağlanmasının ardından ilk fırsatta ise şehrin muhafazası öteden beri süregeldiği veçhile Edirne bostancıbaşlarına bırakılmıştır. Bu neviden dönemlerde görev tevdi edilen vezirler ise genellikle en yakın sancak olan Çirmen sancağı mutasarrıflarından tercih edilmiştir. Bu vezirlerin sicillere geçen buyruclularına bakıldığında ise muhafızların daha ziyade çevre asayiş, mühimmat ve asker sevki, asakirin zahire tayini ile menzil nizamı gibi askerî konularla ilgilendikleri doğrudan şehir idaresine müdahil olmadıkları görülmektedir.⁸⁶⁶

⁸⁶¹ *Edirne ŞS.* 267, s.3b. H.19 Ramazan 1215/M.03 Şubat 1801; *Edirne ŞS.* 267, s.8b. H.11 Rebiülevvel 1215/M.02 Ağustos 1800; *Edirne ŞS.* 267, s.29b-30a. H.14 Safer 1216/M.26 Haziran 1801.

⁸⁶² Ömer Paşa'ya Rumeli Eyaleti Valiliği tevcih edildiğine dair H.01 Zilkade 1216/M.05 Mart 1802 tarihli hatt-ı hümayunun metni için bkz. S.E.Karakuş, *a.g.e.*, s.60-62.

⁸⁶³ BOA., HAT., 117-4724. H.26.02.1217/M.28 Haziran 1802.

⁸⁶⁴ BOA., HAT., 75-3102. H.12 Rebiülevvel 1217/M.13 Temmuz 1802.

⁸⁶⁵ BOA., HAT., 38-1925. H.15 Rebiülevvel 1217/M.16 Temmuz 1802.

⁸⁶⁶ Özellikle 250, 267 ve 270 nolu Edirne Şer'iyye Sicillerinde bu konuda çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür

Dağlı İsyanlarını müteakiben Edirne kazasının idaresinde en önemi değişimlerden biri, 1817 yılında Edirne’de şehir âyânlığının kaldırılması ile gerçekleşmiştir. Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Ali Celal Paşa zamanında kaldırılan şehir âyânlığı, Celal Paşa’dan sonra göreve gelen diğer Çirmen sancağı mutasarrıflarının da düzenli olarak Edirne muhafızlığı görevine atanmalarına sebep olmuş, âyânların şehir yönetimindeki ifa ettiği vazifeleri de Çirmen mutasarrıfları üstlenerek genellikle Edirne’de ikamet etmeye başlamışlardır.

Diğer yandan âyânların önemli vazifelerden biri olan kamuya ait altı aylık şehir masraflarının karşılanarak, ahaliye tevzi edilmesi görevi, 1817 yılı itibariyle Edirne âyânının elinden alınarak Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Seyyid Ali Celal Paşa’nın kethüdası Mir Mehmed’e tevdi edilmiş,⁸⁶⁷ ardından birkaç sene içinde aynı görev, *sandık emini* marifetiyle görülmeye başlanmıştır⁸⁶⁸. Yine, Edirne’de vaki Paşakapısı’nın Ali Celal Paşa zamanında yeniden yaptırılması gibi vakalardan anlaşılan, daha önce şehir işlerine doğrudan müdahil olmayan Edirne muhafızlarının tevcih ve unvanları değişmese de şehir idaresindeki konumu fiili olarak değişmeye başlamıştır. Bu değişim, *Şehir Yönetimi* başlığında bahsedildiği gibi Ali Celal Paşa ile birlikte 1817 yılından itibaren göreve gelen ve kendilerine Edirne muhafızlığı görevi verilen Çirmen sancağı mutasarrıflarının, yanlış bir değerlendirme ile *Edirne Valisi* olarak anılmalarına sebep olmuştur.

Esas itibariyle Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Celal Paşa’nın Edirne muhafızı olarak atanmasının nedenlerine baktığımızda, bunun önceleri gizli tutulan yine olağanüstü bir durum gereği olduğu anlaşılmaktadır. Celal Paşa’ya Çirmen sancağı mutasarrıflığı tevcih edildiğinde Edirne’ye gitme maksadının hiç kimse tarafından bilinmediğini Sultan II. Mahmud’a yazdığı kaimede “*Edirne’ye azîmet-i âcizânemin sebep ü hikmetini ifşâ şöyle dursun henüz Edirne’ye azîmet olunacağına nefis-i kemterânemden gayrı ferd-i âferîde vâkıf olmayub Çirmen sancağına bile Hasköy’e vüsûldan sonra yolu doğrultmak*” niyetinde olduğunu ifade etmektedir⁸⁶⁹. Bu gizliliğin sebebi ise Edirne havalisinde bir müddetten beri nüfuz ve iktidarlarını iyiden iyiye arttırmış olan Dağdevirenzade kardeşlerdir. Nitekim aynı tarihlerde gizli tutulmaktaysa da azilleri kararlaştırılan Dağdevirenzade Mehmed, Edirne bostancıbaşı, kardeşi

⁸⁶⁷ *Edirne* ŞS. 320, s.12a-16a. H. 23 Receb 1234/H.18 Mayıs 1819.

⁸⁶⁸ *Edirne* ŞS. 329, s.52a-57b. H. 09 Safer 1237/H.05 Kasım 1821.

⁸⁶⁹ BOA., HAT., 963-41228. H.19 Rebiülahir 1232/M.08 Mart 1817.

Ahmed ise Edirne âyânı olarak görev yapmaktaydı⁸⁷⁰. Tabîi olarak kalabalık maiyetleri ile birlikte Edirne ahalisini de ifsat ederek halkı galeyana getirmelerinden endişe edilmekteydi.

16 Mayıs 1817’de Edirne’ye duhul edip, kendisi için hazırlanan konağa nüzul eden Celal Paşa, mûtât olduğu üzere şehir yöneticilerinin katıldığı mecliste hilat giyerek ferman-ı alîşanı kıraat olunmuştu⁸⁷¹. Hâlâ gizli tutulan asıl gayesi ise birkaç ay içinde Dağdevirenzdeleri farklı görevlerle Edirne’den uzaklaştırıp idareyi tam olarak ele aldıktan sonra ortaya çıkmıştır. İlk olarak, Yergöğü Kalesi bina emini olarak atanan Edirne Âyânı Ahmed Ağa, Bükreş’in güneyinde ba-hatt-ı hümayun idam edilmiş ardından Sürre emini olarak tayin edilen Edirne Bostancıbaşı Mehmed Ağa ise hemen aynı günlerde Şam civarında idam edilerek⁸⁷² malları da müsadere edilmişti⁸⁷³.

Dağdevirenzade Ahmed Ağa’dan sonra Edirne’de bir daha şehir âyânı atanmamış; âyânlık müessesesi Edirne’de bu surette ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde Dağdevirenzade Mehmed Ağa’dan sonra bir müddet bostancıbaşı nasbı da yapılmayarak bu iki yetki Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Ali Celal Paşa’nın uhdesine verilmişti⁸⁷⁴. Ancak idarî ve askerî nizam sağlandıktan sonra Edirne Bostancıbaşılığı makamının tekrar dolduğu⁸⁷⁵ ve Edirne Bostancı Ocağı’nın lağvedildiği 1826 yılına kadar bostancıbaşı atamaların devam ettiği anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere Edirne’de şehir âyânlığının kaldırıldığı 1817 yılından itibaren Çirmen sancağı mutasarrıfları, âyânlıktan boşalan sevk ve idare işlerini uhdelerine alarak doğrudan şehir idaresine müdahil olmuşlardı. Bu durum, özellikle Bostancı Ocağı’nın kaldırılmasından sonra Edirne muhafızı olarak atanan Çirmen mutasarrıflarını şehrin tek hâkimi konumuna getirecektir.

1817’de atandığı görevi, 1818 yılında uzatılarak⁸⁷⁶ 7 Ekim 1820’ye kadar Çirmen sancağı mutasarrıfı ve Edirne muhafızı olarak görev yapan Ali Celal Paşa’nın

⁸⁷⁰ Dağdevirenzade kardeşlerin ifa ettikleri görevlere ilgili başlıklarda değinilmiş olup ancak ailenin etki ve nüfuzlarının ise çok daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dağdevirenzade Mehmed’in oğlu Abdülkadir de ehl-i örf taifesinden Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşılarındandır. Mehmed’in kayını ise Edirne Gümrüğü ve Edirne Cizyedarlığı uhdesinde iken malları müsadere edilerek idam edilen Kara Ahmed’dir. Yine Dağdevirenzade Ahmed’in kızı Ayşe Hanım’ın Edirne’de bir hayli mülkü bulunmaktaydı.

⁸⁷¹ BOA., HAT., 760-35903. H.11 Recep 1232/M.27 Mayıs 1817.

⁸⁷² BOA., HAT., 520-25410. H.25 Safer.1233/M.04 Ocak 1818; *Şânî-zâde Târîhi*, C.II, s.801-806.

⁸⁷³ Dağdevirenzade kardeşlerin canib-i mîrî tarafından el konulan muhallefâtı için bkz. *Edirne* ŞS. 314, s.40b-99b.

⁸⁷⁴ BOA., HAT., 1260-48786. H.1232/M.1817.

⁸⁷⁵ *Edirne* ŞS. 320, s.3a. H.13 Cemaziyelahir 1234/M.09 Nisan 1819.

⁸⁷⁶ BOA., HAT., 750-35556. H.21 Şevval 1233/M.24 Ağustos 1818.

akabinde Çirmen sancağı, “*Edirne’de ikamet edüb muhâfaza etmek şartıyla rütbe-i vezâret ile hâlâ Edirne Bostancıbaşısı Hacı Mustafa Ağa’ya tevcih*” edilmişti⁸⁷⁷. Ardından aynı göreve, 16 Ocak 1821’de vezaret rütbesi ile birlikte Baruthaneler Eski Nazırı Es-Seyyid Mehmed Salih,⁸⁷⁸ 15 Mart 1824’te ise Dırama Nazırı Müftüzade Esad Muhlis vezaret rütbesi ile atandı⁸⁷⁹. Bu döneme kadar genellikle Edirne’de ikamet ederek vazifesi başında olan mezkûr paşalar zamanında, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa görevi başına gelemeyerek yerine *mütesellim* tayin edilen Mehmed Salih Paşa olmuştur. 29 Mart 1821’de kendisine *sadrîâ’zam kâ’im-makâmlığı* vazifesi verilmesi nedeniyle Edirne’ye gelemeyen Mehmed Salih Paşa’nın yerine, Çirmen sancağı mütesellimi olarak o tarihte Edirne bostancıbaşısı olan Şehsuvarzade Derviş Bey tayin edilmişti⁸⁸⁰. Salih Paşa’nın Sadaret makamına yazdığı takrire binaen, sekiz ay sonra ise Şehsuvarzade Derviş Bey’in Edirne bostancıbaşılığı uhdesinde kalmak üzere Çirmen sancağı mütesellimliğine Humbaracıbaşı Salih Koç Ağa getirilmişti⁸⁸¹. Aynı aylarda Edirne’de vaki Rum fesadı nedeniyle yaklaşık bir yıllık mütesellimlik idaresinin ardından Salih Paşa’nın görev yerine döndüğü anlaşılmaktadır⁸⁸².

Salih Paşa’dan sonra Çirmen sancağı mutasarrıfı ve Edirne muhafızı olarak atanan Esad Muhlis Paşa, 15 Mart 1824’te uhdesine tevdi edilen görevi 1828 yılı Kasım ayına kadar⁸⁸³ sürdürmüştür. Esad Muhlis Paşa dönemde, Edirne şehrinin asayiş ve idaresinde çok önemli bir yere sahip olan Edirne Bostancı Ocağı ve Bostantancıbaşılık makamı lağvedilmiş; şehrin yönetiminde 1836’ya kadar sürecek olan yeni bir dönem başlamıştır. 1827’de Edirne Bostancı Ocağı’nın kaldırılmasından başlayarak Edirne Eyaleti Müşirliği’nin ihdas edildiği 1836 yılına kadar devam eden bu dönem, şehir idare ve asayişinin tamamen Edirne muhafızı unvanına sahip Çirmen sancağı mutasarrıflarının hâkimiyetinde olduğu dönemdir. Nitekim 1817’de Edirne’de şehir âyânlığı kaldırmış, Çirmen mutasarrıflarının hâkimiyeti artmışsa da bostancıbaşılarının idarî ve askerî olarak etkinliklerini devam ettirmesi, Çirmen sancağı mutasarrıflarına mütesellimlik yapmaları gibi cihetlerle hâlâ taşra idaresindekine benzer bir yönetim

⁸⁷⁷ BOA., HAT., 1313-51171. H.1235/M.1820. Bu Hatt-ı Hümayun ile Hacı Mustafa Paşa’ya Edirne Gümrük Emni Ahmed Ağa kapu kethüdası nasb ve tayin edilmiş olup Hacı Mustafa Paşa’dan boşalan Edirne Bostancıbaşılığına ise Lağımcıbaşı Şehsuvarzade Derviş Bey getirilmiştir.

⁸⁷⁸ *Şânî-zâde Târîhi*, C.II, s.1080.

⁸⁷⁹ *Vak’anüvis Es’ad Efendi Tarihi*, s.293.

⁸⁸⁰ *Edirne ŞS.* 329, s.4a-b. H.29 Cemaziyelahir 1236/M.03 Nisan 1821.

⁸⁸¹ BOA., HAT., 748-35319. H.1236/M.1821.

⁸⁸² *Edirne ŞS.* 327, s.5a-14a.

⁸⁸³ Esad Paşa’nın ref-i vezaretle Bursa’da ikameti irade olunduğu ve Bursa’ya azimet ettiğine dair bkz. BOA., HAT., 635-31326. H. 23 Cemaziyelahir 1244/M.31 Aralık 1828.

sağlanamamıştı. Ancak Edirne Bostancıbaşılığı'nın kaldırılmasının ardından Edirne'nin fethinden itibaren süregelen idarî olarak kendine özgü yönetim tarzı son bulmuş; hâlâ Rumeli Eyaleti'nin Paşa sancağına bağlı bir kaza statüsünde olsa da fiili olarak Çirmen sancağı mutasarrıflarının yönetimine geçmiştir.

Esad Muhlis Paşa zamanında görülen diğer bir değişim unvanlar konusundadır. Yukarıda örneği görüldüğü üzere önceki yıllarda Çirmen mutasarrıflarının çeşitli vazifelerle aslî görev yerlerinde bulunmadıkları zamanda yerlerine tayin edilen görevliler *mütesellim* olarak anılırken, Bostancı Ocağı'nın kaldırılmasından sonra Edirne'ye nasp edilen mezkûr görevliler için belgelerde *kâ'im-makâm* ibaresinin kullanıldığı görülmektedir. Bu neviden vermek istediğimiz ilk örnek, Çirmen Mutasarrıfı Vezir Mehmed Esad Paşa'nın akrabası ve hazinedarı olan Dergâh-ı Ali kapıcıbaşılardan Mehmed Vecihi Ağa'dır. Kendisine, 25 Haziran 1828 tarihinde “*Edirne Kâ'im-makâmlığı ile rütbe-i mîr-i mîrân*” tevcih edilmiş⁸⁸⁴ Esad Paşa'nın Edirne'de olmadığı vakitlerde idareyi *kâ'im-makâm* payesiyle yürütmüştü. Çirmen sancağı mutasarrıflığı, 17 Kasım 1828'de Hüseyin Paşa'ya,⁸⁸⁵ 14 Nisan 1829'da Balkanlar seraskerliği ve Çirmen mutasarrıflığı Abdurrahim Paşa'ya⁸⁸⁶ ve 11 Ağustos 1829'da yine Balkan seraskerliği ile birlikte Çirmen sancağı mutasarrıflığı Aliş Paşa'ya tevcih⁸⁸⁷ edildikten sonra da Mehmed Vecihi Paşa'nın “*Çirmen Mütesellimi ve Edirne Kaymakamı*” unvanıyla görevine devam ettiği ve Edirne'nin Rus işgaline uğradığı dönemde şehirde olduğu bilinmektedir. Aliş Paşa'nın 1829 yılı Kasım ayı sonlarında Edirne'ye gelmesinin⁸⁸⁸ ardından bir müddet daha Edirne'de kalarak Ordu-yu Hümayun emrinde görev yapan⁸⁸⁹ Mehmed Vecihi Paşa birkaç ay sonra Edirne'den ayrılmıştı.

20 Mayıs 1830 tarihine gelindiğinde Çirmen sancağının, Karadeniz Boğazı Muhafızı Hüseyin Paşa'ya tevcih edildiği görülmektedir⁸⁹⁰. Mustafa Nuri Paşa'nın Çirmen sancağı mutasarrıflığına atandığı 1834 yılı Haziran ayına⁸⁹¹ kadar görevde kalan Hüseyin Paşa döneminde, mutasarrıf olarak kendisinin bulunmadığı zamanlarda Edirne, yine *kaymakam* unvanlı yöneticilerin idaresine bırakılmaktaydı.

⁸⁸⁴ BOA., HAT., 1575-15. H.12 Zilhicce 1243/M.25 Haziran 1828.

⁸⁸⁵ BOA., HAT., 1577-8. H.09 Cemaziyelevvel 1244/M.17 Kasım 1828.

⁸⁸⁶ BOA., HAT., 754-35576. H.09 Şevval 1244/M.14 Nisan 1829.

⁸⁸⁷ BOA., HAT., 1579-6. H.10 Safer 1245/M.11 Ağustos 1829.

⁸⁸⁸ BOA., HAT., 1046-43196. H.27 Cemaziyelevvel 1245/M.24 Kasım 1829.

⁸⁸⁹ *Edirne ŞS.* 352, s.25a. H.06 Şaban 1245/M.31 Ocak 1830.

⁸⁹⁰ BOA., C.DH., 270-13468. H.27 Zilkadde 1245/M.20 Mayıs 1830.

⁸⁹¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Yay. Haz.: Nuri Akbayer, C.IV, İstanbul, 1996, s.1274

Bu yıllarda, kaymakamların nasp ve tayinlerinin mutasarrıfların insiyatifinde olduğu anlaşılmaktadır. Kaymakamlarda istenilen ve istenilmeyen özellikleri de belirtir bir örnek vermek gerekirse, Hüseyin Paşa görevlendirildiği Üsküp'e gitmek üzere Edirne'den ayrıldığında yerine kethüdası olan Kapıcıbaşı Emin Ağa, “*Edirne kâ'im-makâmılığı umûr-ı cesîmesine me'mur olunmuşdu.*” Ancak Hüseyin Paşa'nın yokluğunda, Edirne Kaymakamı Emin Ağa'nın halka adil davranmadığı, ahaliyi himaye etmeyerek sefahata düştüğü, uygunsuzluklarının ihtar edilmesine rağmen bildiğinden geri kalmadığından azledilmişti⁸⁹². Şer'iyye siciline kaydedilen Hüseyin Paşa'nın buyrulduğuna göre, “*mütedeyyin ve kâr-güzâr ve fukarâ-perver ve dîndâr birinin kâ'im-makâm nasp ve ikâmesi lâzım gelmiş*” ve yerine yine kendi dairesinden olan “*mücerrebü'l-etvâr*” Kapıcıbaşı Hacı Mehmed Ağa Edirne kaymakamlığına nasp ve tayin olunmuştu⁸⁹³.

Hüseyin Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde yukarıda isimlerini verdiğimiz iki atamanın dışında, tespit edebildiğimiz kadarıyla iki defa daha Edirne'ye kaymakam tayin edilmiştir. Bunlardan birincisi Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşılardan Seyyid Ahmed Ağa'dır; çeşitli belgelerden anlaşıldığı kadarıyla 1832 yılı ortalarından itibaren *Çirmen Sancağı Kaymakamı*⁸⁹⁴ ve *Edirne Kaymakamı*⁸⁹⁵ unvanları ile 1832 yılı Aralık ayına kadar görevde kalmıştı. Hüseyin Paşa'nın tekaüden İstanbul'da ikamet edecek olması nedeniyle⁸⁹⁶ yerine “*Çirmen Sancağı Mütessellimi*” unvanıyla Havecagan-ı Divan-ı Hümayundan Mahmud Edhem Efendi tayin olunmuştu. 3 Aralık 1832 günü Edirne'ye gelerek göreve başlayan Mahmud Edhem Efendi,⁸⁹⁷ Çirmen sancağı mutasarrıflığının Tırhala Mutasarrıfı Mustafa Nuri Paşa'ya tevcih⁸⁹⁸ edilerek göreve başladığı 1834 yılı Haziran ayına kadar Edirne'de görev yapmıştı.

Mustafa Nuri Paşa'nın Çirmen mutasarrıflığı döneminde, Edirne'nin idarî yapısındaki en önemli değişimlerden biri gerçekleştirilerek *Edirne Eyaleti Müşirliği* ihdas edildi. Böylece incelediğimiz dönem itibarıyla 1817'de Edirne âyânlığının, 1826'da Edirne bostancıbaşılığının kaldırılmasının ardından Edirne idarî yapısında

⁸⁹² BOA., HAT., 715-34111. H.03 Recep 1247/M.08 Aralık 1831.

⁸⁹³ *Edirne* ŞS. 352, s.101b. H.29 Cemazilyeahir 1247/M.05 Aralık 1831

⁸⁹⁴ *Edirne* ŞS. 354, s.37a. H.22 Şevval 1248/M.14 Mart 1833.

⁸⁹⁵ *Edirne* ŞS. 354, s.16a. H.19 Rebiülahir 1248/M.15 Eylül 1832.

⁸⁹⁶ Memur edildiği Konya'dan gelmekte olan Hüseyin Paşa tekaüden İstanbul'da ikamet edeceğinden uhdesinde olan Çirmen sancağının Mukataat Hazinesi'nden zabt ve idare edilmesi için münasip ve muktedir mütessellim ve nazır tayin olunması hakkında bkz. BOA., HAT., 524-25597. H.1248/M.1832-1833.

⁸⁹⁷ BOA., HAT., 716-34170. H.21 Recep 1248/M.14 Aralık 1832.

⁸⁹⁸ BOA., HAT., 469-22887.H.1250/M.1834.

değişikliğe gidilen üçüncü bir yeni dönem başladı. Edirne'nin Çirmen sancağıyla süren askerî ve nazarı ilişkisi nihayete ererek Çirmen de Edirne Eyaleti'ne bağlı bir sancak hâline geldi.

13 Eylül 1836'da Takvîm-i Vakâyi'de yayımlandığına göre, Edirne Eyaleti, “*kadîm kazâlar ile Çirmen sancağı ve civârında ve tedvîrinde bulunan Yanbolu ve nevâhî-i Yanbolu ve Kızanlık ve Çırpan ve Zağra-i Atîk ve Cedîd ve Filibe ve Pazarcık kazâları*”ndan teşkil edilerek *Edirne Müşirliği* unvanıyla Mustafa Nuri Paşa'ya ihale ve tefviz olunmuş,⁸⁹⁹ Çirmen mutasarrıflığı da uhdesinde bırakılmıştı⁹⁰⁰. Aynı yıl, Gümülcine, Ahiçelebi ve Sultanyeri kazalarının da Edirne eyaletine ilhak edilerek voyvodaların atanmasıyla⁹⁰¹ Edirne Eyaleti'ne bağlı kazaların sayısı artmaya başlamıştı. Bu dönemde 100.000 kuruş maaş tahsis edilen Mustafa Nuri Paşa'nın⁹⁰² Edirne Eyaleti'nin teşkil işlerinin yanı sıra Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu ile Redif Taburlarının teşkil, tertip ve ihtiyaçları konusunda sıkça görevlendirildiği görülmektedir⁹⁰³.

İncelediğimiz dönemde, Mustafa Nuri Paşa'dan sonra Edirne Müşirliği tevdi edilen ikinci vali 1837'de göreve başlayan Mehmed Emin Paşa'dır. Tırhala, Yanya, Delvine, Avlonya ve Selanik sancaklarının birleştirilmesiyle oluşturulan “*Elviye-i Hamse Müşirliği*”ne atanan Mustafa Nuri Paşa'dan⁹⁰⁴ boşalan Edirne Eyaleti Müşirliği'ne atanan Emin Paşa, Eylül 1837'de Edirne'ye gelerek görevine başlamıştı⁹⁰⁵. Emin Paşa döneminde, Edirne'de ilk defa karantina teşkilatı kurulmuş, şehir kapılarındaki karakollar yeniden yaptırılarak, Asaskir-i Mansur Kışlası da kapsamlı bir tamirattan geçirilmişti⁹⁰⁶. 1839 yılı ortalarına kadar görevde kalan Emin Paşa'dan sonra ise Edirne Müşirliği'ne Ekim 1839'da Abdurrahman Nafiz Paşa atanmıştır⁹⁰⁷.

⁸⁹⁹ Takvîm-i Vakâyi, Def'a 135. H.01 Cemaziyelahir 1252/M.13 Eylül 1836; M. Çadircı, “Tanzimat'ın İlânı Sıralarında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)”, *Belleten*, s.1229.

⁹⁰⁰ BOA., HAT., 657-32094. H.05-08-1252/M.15 Kasım 1836.

⁹⁰¹ BOA., HAT., 532-26198. H.22 Safer 1253/M.31 Ocak 1837.

⁹⁰² BOA., HAT., 1263-48927. H.22-02-1253.H.28 Mayıs 1837.

⁹⁰³ *Edirne ŞS.* 361, s.7a vd.

⁹⁰⁴ *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, C.IV-V, s.912.

⁹⁰⁵ BOA., HAT., 754-35603.H. 1253/M. 1837; BOA., HAT., 1421-58088. H.16 Cemaziyelahir 1253/M.17 Eylül 1837.

⁹⁰⁶ *Edirne ŞS.* 361, s.89a-90a. H.1255/M.1839.

⁹⁰⁷ BOA., C..DH.,155-7729. H.03 Şaban 1255/M.12 Ekim 1839.

3.3.2. Edirne Bostancıbaşı

Bostancılar, Osmanlı devlet teşkilatının ilk dönemlerinde padişahların saray, kasır, bağ, bahçe, bostan, kayıkhan ve kayıklarında çalışan görevliler iken ilerleyen dönemlerde vazifeleri genişletilerek idarî ve askerî görevler üstlenmeye başlayan Ocak asakiridir. Bostancıların, İstanbul ve Edirne’de olmak üzere iki ayrı şehirde kışla ve Ocakları bulunmaktaydı. İstanbul Bostancı Ocağı, Marmara ve Boğaziçi sahillerinin muhafazasını sağlarken Edirne Bostancı Ocağı, Edirne havalisinin güvenliğini sağlar Rumeli valileri Edirne’nin inzibatıyla alakadar olmazlardı⁹⁰⁸.

Edirne Bostancı Ocağı’nın kuruluş tarihi tam olarak tespit edilememişse de Edirne Saray-ı Cedid’i ile beraber XV. yüzyıl ortalarında Edirne’de bostancıların mevcut oldukları bilinmektedir⁹⁰⁹. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Edirne bostancıları, hâlâ aslî vazifelerini yapmakla beraber subaşı ve yeniçeri ağasının emri altında, asayişle ilgili vazifeleri de ifa etmeye başlamışlardı⁹¹⁰. XVII. yüzyılın ortalarına gelindiğindeyse Evliya Çelebi’nin yazdıklarına göre; Edirne, “*taht-ı sâni olmağla bir hâkim müdâhale edemeyüb cemî’i salb u siyaseti ve cürm ü cinayeti Edirne Bostancıbaşıları hükümetinde*” idi⁹¹¹. İncelediğimiz dönemde ise Edirne bostancıbaşıların görevi, sadece Edirne kaza merkezindeki ahalinin emniyet ve asayişinin sağlanmasından ibaret olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Doğrudan padişah tarafından hatt-ı hümayunla görevlendirilen ve İstanbul’daki Bostancı Ocağı’ndan bağımsız olan Edirne bostancıbaşıları, Edirne’de mukim Bostancı Ocağı neferatının sevk ve idaresini ele alarak tüm Çirmen sancağı dâhilinde çeşitli görevlerle vazifelendirildikleri ve bazen Çirmen sancağına mütesellimlik yaptıkları dahi görülmektedir⁹¹². Edirne Bostancıbaşıları, olağan dönemlerde, şehirdeki ehl-i örf taifesi arasında en yüksek yetki ve mevkiye sahip yöneticidir. Bu hâliyle bir nevi vali gibi işgören Edirne Bostancıbaşılığı, kaldırıldığı 1826 yılına kadar Edirne’nin idarî yapısını da etkileyerek Edirne’nin, taşra teşkilatında rastlanmayan, kendi özgü bir yönetim tarzı ile yönetilmesini sağlamıştır. Elbette bunun en önemli sebebi, padişah görmüş eski

⁹⁰⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 3. Baskı, TTK. Basımevi, Ankara, 1998, s.465-487.

⁹⁰⁹ Murat Yıldız, “15.-19. Yüzyıllarda Edirne’de Asayışı Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı”, *History Studies*, C.3, S.3, Ankara, 2011, s.385.

⁹¹⁰ A.Yiğit, *a.g.e.*, s.118-119.

⁹¹¹ *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C.III, s.241.

⁹¹² *Edirne ŞS.* 329, s.4a-b. H.29 Cemaziyelahir 1236/M.03 Nisan 1821.

başkent olan Edirne'nin bir vali idaresine bırakılmayarak ayrıcalıklı yerinin korunmasıdır.

Araştırmaya esas tuttuğumuz tarihlerde, Edirne Bostancıbaşıları atamalarında aranan ve talep edilen vasıflara baktığımızda; ilk olarak yararlı, becerikli, kudretli, ahaliyi koruyan, hâkimiyet tesis ederek fesat ve şekavete meydan vermeyen, her halükârda liyakat ve sadakat sahibi olmalarının gözetildiği anlaşılmaktadır⁹¹³. Bostancıbaşı atamalarının, Edirne Bostancı Ocağı'nın yanı sıra diğer Ocak mensuplarının⁹¹⁴ arasından da yapıldığı bunların daha ziyade Hassa hasekileri ile Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşıları arasından seçildiği görülmektedir. Görevde yararlılık sağlayanlar vezaret rütbesi alabildikleri gibi aksi durumlarda kendileri idam, malları da müsadere edilebilmekteydi.

Hatt-ı hümayun ile atanarak göreve başlayan Edirne bostancıbaşıları ilk dönemlerden beri kendilerine tahsis edilen Saray-ı Cedid'deki Sepetçiler Köşkü'nde ikamet ederlerdi⁹¹⁵. Bostancı neferatı ise çoğunlukla Sarayıçi ve Saraçhane Köprüsü civarındaki Bostancı kışlalarında mukimdirler⁹¹⁶. Edirne'deki mevcut bostancıların sayısı, ihtiyaca göre değişmekle birlikte incelediğimiz dönem itibarıyla, bin ile üç bin arasında bostancının asayiş işleriyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır⁹¹⁷. Büyük çoğunluğu acemilerden olmak üzere altı yüz ile bin civarında bostancı da aslî görevlerini yerine getirerek Saray-ı Cedid ile Edirne'nin diğer has bahçelerinde çalışmaktaydı⁹¹⁸.

Atandıkları hatt-ı hümayunlara göre Edirne bostancıbaşılarının görev ve sorumluluklarına baktığımızda, mûtât olduğu üzere idaresi altındaki kazalarda ahalinin can, mal ve ırzının korunup kollanarak zulüm ve taaddinin önüne geçilmesi, inzibatın sağlanması, bilhassa Edirne ile İstanbul arasındaki yol güvenliği ile ahalinin

⁹¹³ *Edirne* ŞS. 235, 5b. H.Evail-i Zilhicce 1205/M.01-10 Ağustos 1791; *Edirne* ŞS. 245, s.23a-b. H.Evasıt-ı Recep 1210/M.20-30 Ocak 1796 ; *Edirne* ŞS. 253, s.31b. Evahir-i Cemaziyelevvel 1212/M.10-20 Kasım 1797.

⁹¹⁴ Mesela, 1820 yılında Edirne bostancıbaşılığına getirilen Şehsuvarzade Derviş Bey daha önce lağımçıbaşı olarak görev yapmaktaydı. bkz. *BOA.*, *HAT.*, 1313-51171. H.1235/M.1820. Yine, 1819 yılında Edirne bostancıbaşısı olan El-Hac Mustafa Ağa'nın daha önce humbaracıbaşı olduğu görülmektedir. *Edirne* ŞS. 320, s.20a-b. H.Evahir-i Zilkadde 1234/M.10-20 Eylül 1819.

⁹¹⁵ *Edirne* ŞS. 343, s.3a. H.07 Zilhicce 1242/M.02 Temmuz 1827.

⁹¹⁶ *Edirne* ŞS. 338, s.5b-6a. H.29 Recep 1207/M.12 Mart 1793.

⁹¹⁷ 1806'da bir süre ilga edilen Edirne Bostancı Ocağı tekrar açıldığında eskiden olduğu vechile 1030 nefer bostancı tahrir edilmişti. bkz. *BOA.*, *C.ZB.*,33-1601. H. 05 Cemaziyelevvel 1221/M.21 Temmuz 1806. Ancak bu sayının sefer ve olağanüstü dönemlerde, bu kadarla sınırlı kalmayacağı üç binin de üzerine çıkabileceği ortadadır. Ayrıca bu konuda çok sayıda örneğe rastlamak da mümkündür. Mesela, Safer 1203'de Özi Kalesi'nin muhafazası için Edirne Bostancıbaşısı tarafından iki bin nefer bostancı gönderilmişti. *Edirne* ŞS. 227, s.33a-b. H.01 Safer 1203/M.01 Kasım 1788.

⁹¹⁸ *BOA.*, *C.SM.*, 151-7596. H.29 Cemaziyelahir 1221/M.13 Eylül 1806.

güvenliğinin sağlanması, Tekfurdağı iskelesine merbut kazalardan toplanan İstanbul zahiresinin yerli yerinden ve vaktinde tahsil edilerek İstanbul ahalisinin müzayakaya düşürülmeden bir an evvel İstanbul'a gemilerle sevk edilmesi işlerine nezaret etmesi olduğu görülür⁹¹⁹. Ana hatlarıyla kapsamı belirtilen bu görevler dışında, Edirne bostancıbaşları, irili ufaklı pek çok askerî ve idarî vazifeye memur edilmekte; şehir işlerindeki gerekli denetim ve koordineyi de sağlamaktaydılar.

Edirne Bostancıbaşılığı'nın asayiş ve güvenliğinden sorumlu olduğu yerler, başta Edirne merkezi ve nahiyeleri olmakla birlikte Çirmen sancağı kazalarının birçoğunu kapsamaktaydı. Doğuda İstanbul sınırıyla birleşen bu bölge, batıda ise kabaca güneyden kuzeye doğru çizilecek Gümülcine, Filibe, Zağra, İslimye ve Burgaz'ın dâhil olduğu bir kavisin içindedir. Edirne bostancıbaşılığının asayişinden sorumlu olduğu, Tablo-22'de isimleri verilen 49 kaza incelendiğinde, bunların 1836'da oluşturulan Edirne Eyaleti'ne bağlı kazalar ile büyük benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tablo 22. Edirne Bostancıbaşılığı'nın Asayişinden Sorumlu Olduğu Kazalar⁹²⁰

1- Ahiçelebi	18- Ferecik	35- Midye
2- Ahiyolu	19- Filibe	36- Misivri
3- Akçakızanlık	20- Gelibolu	37- Pınarhisar
4- Aydos	21- Gümülcine	38- Rusikasrı
5- Baba-yı Atik	22- Hasköy	39- Saray
6- Bergos	23- Hatunili	40- Silivri
7- Cısr-i Ergene	24- Hayrabolu	41- Sultanyeri
8- Cısr-i Mustafapaşa	25- İnöz	42- Şarköy
9- Çatalca	26- İpsala	43- Tekfurdağı
10- Çırpan	27- İslimye	44- Terkos
11- Çirmen	28- Karinâbâd	45- Uzuncaabad
12- Çorlu	29- Keşan	46- Vize
13- Dimetoka	30- Kırkkilise	47- Yanbolu
14- Edirne	31- Kızılağaç	48- Zağra-i Atik
15- Ereğli	32- Mahmudpaşa	49- Zağra-i Cedit
16- Evreşe	33- Malkara	
17- Eynecik	34- Mekri	

⁹¹⁹ *Edirne* ŞS. 235, 5b. H.Evail-i Zilhicce 1205/M.01-10 Ağustos 1791; *Edirne* ŞS. 245, s.23a-b. H.Evasıt-ı Recep 1210/M.20-30 Ocak 1796; *Edirne* ŞS. 253, s.31b. H.Evahir-i Cemaziyelevvel 1212/M.10-20 Kasım 1797.

⁹²⁰ BOA., HAT., 965-41267.H. 1225/M.1810; M. Yıldız, *a.g.m.*, s.386.

İncelediğimiz dönemde, Edirne bostancıbaşlarının ifa ettikleri askerî vazifelerinin detaylarına baktığımızda göze çarpan ilk husus eşkıya tenkili meselesidir. 1791–1808 yılları arasında devam eden Dağlı İsyanları nedeniyle Edirne bostancıbaşları, sık sık Dağlı eşkıyası üzerine gönderilmekteydi⁹²¹. Bostancı Ocağı neferatının asayişi temine kâfi gelmediği hâllerde, Edirne bostancıbaşısı çevre kaza âyânlarını da emri altına alarak asayişi sağlamaya çalışırdı⁹²². İsyanın ve çatışmaların şiddetlendiği, Edirne bostancıbaşlığının imkân ve kabiliyetlerini aşan hâllerde ise eşkiyayı tenkile memur edilen vezir rütbeli bir paşanın⁹²³ emri altına girerek hizmet ederlerdi. Askerî vazifeleri bunlarla sınırlı kalmayan bostancıbaşlar, sefer zamanında Ordu-yı Hümayun’a katıldıkları gibi gerekli hâllerde Edirne ve civarından asker tahrir ederek bunların talep edilen yerlere gönderilmelerine de memur edilirdi⁹²⁴. Balkanlardaki muharebelere katılmak üzere dağınık bir vaziyette başbuğları ile sefere giden asakirin, Edirne civarında vakit geçirmeden Ordu’ya katılmalarını temin eder, firarî askerlerin görev yerlerine dönmeleri sağlarlardı⁹²⁵.

Edirne bostancıbaşlarının adı geçen fermanlara bakıldığında askerî işlerin yanı sıra birçok idarî görevde Edirne kadısından hemen sonra Edirne bostancıbaşısı olanlara hitap edilerek vazifelendirildiği görülür. Yukarıda bahsedildiği gibi bu idarî görevlerin başında, İstanbul’un ihtiyacı için talep edilen zahire mübayaalarının usulünce ve zamanında yapılarak Tekfurdağı İskeleyi üzerinden İstanbul’a sevk edilmesi meselesi gelmektedir. Sık sık tenbih ve tekitlere konu olan bu hususta, kolaylık sağlamak için olsa gerek, bazı Edirne bostancıbaşlarının Tekfurdağı İskeleyi mübayaacılarından seçilerek eski görevlerinin de uhdelerinde ibka edildiği dahi görülmektedir⁹²⁶. Yine Ordu-yu Hümayun ihtiyacı için Edirne’den talep edilen zahire, mühimmat ve ulaşım

⁹²¹ Örneğin, Dağlı İsyanlarının devam ettiği 1796–1797 yılları arasında Edirne Bostancıbaşının dahi bir süre Gümölcine’de ikamete memur edildiği ve Bostancı Ocağı neferatı ile birlikte sekiz aydan beri eşkıya takibinde oldukları görülmektedir. bkz. BOA., HAT., 1408-57103. H.18 Ramazan 1211/M.17 Mart 1797; BOA., HAT., 69-2936. H.25 Safer 1211/M.30 Ağustos 1796.

⁹²² Edirne Bostancıbaşına hitaben sadır olan 1801 yılındaki fermana, Edirne İstanbul arasını külliyyetlü asakir ile koruması, defter edildiği üzere çevre kaza âyânlarının bir an evvel Edirne Bostancıbaşının maiyetine girmeleri gerektiği belirtilmektedir. *Edirne ŞS.* 267, s.14b. H.Evail-i Muharrem 1216/M.14-24 Mayıs 1801.

⁹²³ Dağlı İsyanları ya da benzer bir olağanüstü hâl durumunda görevlendirilen bu paşalar genellikle *Edirne muhafızlığı* ile görevlendirilen Çirmen sancağı mutasarrıfları olmuşlardır. Detaylı bilgi ve kaynak için bu çalışmanın “*Edirne Muhafızları ve Edirne Eyaleti Müşirleri*” başlığına bakınız.

⁹²⁴ Edirne Bostancıbaşı Mîr Ali’ye hitaben, serdengeçti askerleri toplayarak Misivri ve Çingene iskeleleri yoluyla İsmail tarafına göndermesine dair ferman sureti için bkz. *Edirne ŞS.* 230, s.43a-b. H.17 Rebülevvel 1204/M.05 Aralık 1789.

⁹²⁵ *Edirne ŞS.* 223, s.49a-b. H.Evasıt-ı Muharrem 1202/M.22 Ekim 1787.

⁹²⁶ *Edirne ŞS.* 335, s.12b-13a. H.19 Şaban 1238/M.01 Mayıs 1823.

araçlarının temin edilerek bunların sevk ve idaresi bostancıbaşının sorumluluğu altındaydı. Bu husustaki en büyük yardımcısı, başta şehir âyânı olmak üzere diğer ilgili görevlilerdi. Edirne'nin ana yol güzergâhındaki konumu nedeniyle özellikle sefer zamanları bu taleplerin bir hayli arttığı ve Edirne'nin bir nevi sevk ve idare merkezi hâlini aldığı ifade etmek mümkündür.

Edirne bostancıbaşı, şehrin mülkî amiri olmak hasebiyle şehre gelip giden padişah, sadrazam, vezir gibi teşrifatı gerektiren makam ve mansıp sahiplerine rütbelerine uygun merasimler düzenlenmesinden sorumludur. Olağan zamanlarda bu neviden yapılan karşılama ve uğurlama törenlerinin düzenleyicisi ve başıdır. Aynı şekilde yabancı görevlilerin karşılanması sırasında gerekli resmî törenler bostancıbaşı nezaretinde icra edilmekteydi. Örneğin, Belgrad'dan İstanbul'a doğru giderken 30 Eylül 1792 günü Edirne'ye gelecek olan Flemenk elçisi için bir ay önceden yapılan resmî protokol planı kayda değerdir.

İcra edilen merasimin detaylarının yer aldığı şer'îyye sicilindeki belgeye göre; Edirne bostancıbaşı, Akpınar menzilinde elçi ve heyeti karşılayarak muteber bir adamını hatırlarını sormak üzere elçiye gönderecektir. Ardından Edirne bostancıbaşının da kafileye dâhil olmasıyla, teşrifata uygun olarak sıralanmış asker ve görevliler⁹²⁷ tekrar yola çıkacaktır. Şehre yarım saatlik mesafede, bostancıbaşı ve yeniçeri ağası, elçinin hintosuna yaklaşıp hâl-hatır sorarak hoş geldin resmini icra edecek; ardından şehre yakın güzel bir yerde, Edirne kadısı (ya da vekili olarak naibi) aynı şekilde hoş geldin merasimini tekrarlayacaktır. Bir müddet sonra bostancıbaşı tekrar hintoya yaklaşıp elçiyi kendi için hazırlanan konakta kahve içmeye davet edecektir. Şehre bir mil (1.609 metre) mesafede, önceden hazırlanmış olan bostancılar yolun sağında, yeniçeriler ise solunda olmak kaydıyla saf tutarak ve silahsız olarak elçiyi selamlayacaklardır. Hazırlanan konağa gelindiğinde bostancıbaşı, binek taşıda durarak elçiyi yukarı kata buyur edecektir. Girişte hazır bulunan âyân-ı memleket ve vücut-ı ahali ismen ve cismen tanıştırlarak yemeğe geçilecek, yemekten sonra şekerleme ve meyve ikram edilerek elçi uğurlanacaktır⁹²⁸.

⁹²⁷ Bu düzene göre; ilk önce elçinin muhafazasına memur edilen İsmail Paşa'nın askerleri ve Mihmandar'ın etba'ı ile Çirmen vekili ile bunların bağluları, ardından Elçi'nin konakçıbaşı ve Rus süvarî askerleri, ardından sırasıyla; Rus piyadeleri, elçinin mirahoru, elçinin yükleri, sefaret beyzadeleri, Edirne Bostancıbaşı, Edirne Yeniçeri Ağası, İsmail Paşa ve Mihmandar Abdullah sıralanacak bir miktar mesafe bırakıldıktan sonra Elçi Bey'in hintosu, hinto etrafında kendi etba'ı, arkasından Mihmandar Abdullah Ağa'nın ve İsmail Paşa'nın mehterhaneleri ile en sonda Rus süvarî askerleri bulunacaktır.

⁹²⁸ *Edirne* ŞS. 338, s.21b-22a. H.13 Muharrem 1208/M.21 Ağustos 1793.

Edirne bostancıbaşlarının görevlerinden azlî veya ibkası, aciliyet gerektiren bir durum yoksa alışlagelen usul üzere her yıl Ruz-ı Kasım'da gerçekleştirildi. Bu ayda hassa bahçelerinin mahsul bedelleri, bostancıbaşı tarafından Rikab-ı Hümayun'a takdim edildikten sonra bostancıbaşının görevine devam etmesine veya değiştirilmesine karar verilirdi⁹²⁹. 1785–1826 tarihleri arasında Edirne bostancıbaşlığı görevini yerine getirenlerin listesine (Tablo–23) bakıldığında, bu ritüele her zaman uyulduğunu söylemek pek mümkün değildir. Özellikle Dağlı İsyanlarının devam ettiği dönemde, çok kısa süreli görevlendirmeler ile aciliyet gerektiren atama ve aziller olduğu görülmektedir. Bu dönemdeki azil sebeplerinin ise daha ziyade eşkıya tedibinde başarılı olamamak⁹³⁰ ile idarecilikteki eksiklik⁹³¹ gibi nedenlerle olduğu görülmektedir.

⁹²⁹ BOA., HAT., 483-23688. H.1240/M.1824; BOA., HAT., 281-16717. H.1235/M.1820.

⁹³⁰ Edirne Bostancıbaşı Mir Ali eşkıyanın tedibine ve asayişin teminine muktedir olamadığından azliyle yerine mumaileyhin kethüdalığında bulunmuş olan hassa hasekilerinden Ömer'in tayini için bkz. BOA., C.ZB., 84-4190. H.26 Şevval 1201/M.11 Ağustos 1787.

⁹³¹ Örneğin, Edirne bostancıbaşı olan Kara Bekir Ağa'nın âdem-i idaresi hasebiyle azli iktiza ettiğiinden Kapudan-ı Derya ve Rumeli Seraskeri Hüseyin Paşa'nın istidası üzerine Bekir Ağa'nın azli, yerine Tersane'de Anbar Emni olan eski Edirne Bostancıbaşı Mustafa Ağa'ya tevcih edilmiştir Bkz. Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nûrî Tarihi*, Haz. Seydi Vakkas Toprak, TTK. Yay., Ankara, 2015, s.708.

Tablo 23. Edirne Bostancıbaşıları (1785–1826)⁹³²

S.No	Adı	Görev Tarihleri
1-	Uzun Hüseyin Ağa	1785-1786
2-	El-Hac Ahmed Ağa	Şubat-Mart 1786
3-	Mîr Ali	1786-1787
4-	Haseki El-Hac Ömer Ağa	1787-1789
5-	Mehmed Tahir Ağa	Mart-Nisan 1789
6-	El-Hac Ali Bey	1789
7-	Mehmed Emin Ağa	1789-1790
8-	Haseki İsmail Ağa	1790
9-	Serbestzade Mehmed Ağa	1790-1791
10-	Samakolu İbrahim Ağa	1791-1792
11-	Serbestzade Mehmed Ağa	1792-1793
12-	Haseki Ahmed Ağa	1793-1796
13-	Kolçak Mustafa Ağa	1796-1797
14-	Ebubekir Ağa	Ağustos-Kasım 1797
15-	Mustafa Ağa	1797-1799
16-	Ahmed Ağa	1799-1800
17-	Serbestzade Mehmed Ağa	1800-1801
18-	Tekirdağlı Kara Ömer	Ekim-Kasım 1801
19-	Ferecikli Kara Ahmed	1801-1802
20-	Seyyid Ömer Ağa	1802-1803
21-	Mahmud Ağa	1803-1804
22-	Hacı İbrahim	1804
23-	Haseki Hasan Ağa	1804-1805
24-	Serbestzade Mehmed Ağa	1805-1808
25-	Dağdevirenzade Mehmed Ağa ⁹³³	1808-1816
26-	Mehmed Selim	Mart-Kasım 1817
27-	El-Hac Mustafa	1818-1819
28-	Şehsuvarzade Derviş Bey	1819-1824
29-	Eyüp Hüseyin Ağa	1824
30-	Süleyman Ağa	Ocak-Şubat 1825
31-	Cabbarzade El-Hac Abbbas Bey	1825-1826

⁹³² Bu tablo, Edirne Şer'iyye Sicilleri ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan başta Hatt-ı Hümayun olmak üzere diğer ilgili tasniflerdeki yaklaşık 110 farklı belgeden yararlanılmak suretiyle oluşturulmuştur. Görev sürelerinin belirlenmesinde; bazı azil ve nasp tarihlerindeki farklılıklar, sık görev değişimi, kimi zaman tespit edilemeyen azil tarihleri gibi sorunlar nedeniyle net tarihler belirtmekten kaçınılmıştır. Bazı atamalarda, çeşitli nedenlere göreve başlamayan bostancıbaşılar tespit edilmiş olup bu listeye dâhil edilmemişlerdir.

⁹³³ Dağdevirenzade Mehmed Ağa, bostancıbaşılığının yanı sıra 1801 yılından itibaren Edirne âyânı olarak görev yapmıştır. Kasım 1808'de uhdesine Edirne bostancıbaşılığı tevdi edildiğinde birkaç ay Edirne âyânlığı ve Edirne bostancıbaşılığı vazifelerini beraber yürütmüştür. Daha sonra şehir âyânlığına kardeşi Dağdevirenzade Ahmed Ağa getirilmişti. Detaylı bilgi ve kaynak için bu çalışmanın *Şehir Âyânları* başlığına müracaat edilebilir.

Tablo-23'te dikkati çeken diğer bir nokta şüphesiz Dağdevirenzade Mehmed Ağa'nın yaklaşık 8 yıl süren bostancıbaşılığıdır. Kardeşi Edirne Âyânı Dağdevirenzade Ahmed ile birlikte aynı dönemlerde idareyi ele alarak sonu idam ile biten hayatları, Edirne'ne tarihinde ayrı bir safha oluşturacak niteliktedir. Nitekim Dağdevirenzadelerden sonra Edirne'de âyânlık kaldırılmış, bostancıbaşılık ise bir müddet Ali Celal Paşa'nın uhdesinde kaldıktan sonra tekrar tevcih edilmeye başlanılmış; şehir idaresinde de birtakım değişikliklere gidilmişti.

Edirne Bostancıbaşığının ref ve ilgası, doğrudan Bostancı Ocağı ile ilgili (isyan, bozulma vb.) bir mesele dolayısıyla değil Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından merkez ve taşra teşkilatlarında yapılmasına girişilen bir dizi ıslahat ile alakalıdır. Bu kapsamda, 1826 yılında kaldırılmasına karar verilerek uygulamaya geçilmiştir. Son Edirne Bostancıbaşı olan Abbas Bey, ilgili fermanı aldıktan sonra Ocakla ilgili tüm hususların devir ve teslimini Edirne Muhafızı ve Çirmen Mutasarrıfı Esad Paşa'ya yapmış, kendisi ise memur edildiği Edirne'deki Asakir-i Mansure-ı Muhammediye Kışlası'nın yapımıyla iştigal etmeye başlamıştı⁹³⁴. Edirne bostancıbaşılarının kullanımına tahsis edilen Saray-i Cedid'deki Sepetçiler Kasrı ve Bostancı kışlasında bulunan eşyaları da Edirne Kadılığı tarafından tek tek tahrir edilerek, Mabeyn Camii'ne taşınıp mühürlenmişti⁹³⁵. Aynı zamanda Sarayı'ndeki Bostancı Kışlası ise Asakir-i Mansure hastalarına tahsis edilmek üzere tamir edilmeye başlanmıştı⁹³⁶. Bir kısım Bostancı neferatı ise hâllerine göre tekaüde sevk edilmiş,⁹³⁷ bazıları Edirne'de tertip olunan Asakir-i Mansure Ordusuna dâhil olmuştu.

Edirne Bostancı Ocağı'nın lağvedilmesinin ardından Ocağın sahip olduğu birçok malvarlığı gibi mukataa gelirleri de Edirne'deki Asakir-i Mansure-i Muhammediye Ordusu'nun ihtiyaçları için tahsis edilmiştir⁹³⁸. Örneğin Edirne Bostancıbaşılığının uhdesinde olan Zağra-i Atik, Zağra-i Cedid ve İnöz'deki mukataa gelirleri, 1242–1246 yılları arasında Asakir-i Mansure Ordusu Müdürlerine verilerek Edirne'deki ihtiyaçları için kullanılmış, makbuzları da Dersaadet'e yollanmıştı⁹³⁹.

Görüldüğü gibi kuruluş yıllarında sadece saray bahçıvanlığı gibi hizmetler gören Edirne Bostancıbaşılığı, tarihî süreçte değişime uğrayarak önce saray muhafızlığına,

⁹³⁴ BOA., HAT., 290-17368. H.1242/M.1826.

⁹³⁵ Edirne ŞS. 343, s.3a. H.07 Zilhicce 1242/M.02 Temmuz 1827.

⁹³⁶ BOA., HAT., 594-29095. H.08 Rebiülevvel 1243/M.29 Eylül 1827.

⁹³⁷ BOA., HAT., 290-17364. H.1242/M.1826.

⁹³⁸ Edirne ŞS. 350, s.9a-b. H.23 Zilhicce 1243/M.06 Temmuz 1828.

⁹³⁹ Edirne ŞS. 354, s.34b. H.16 Recep 1248/M.09 Aralık 1832.

ardından şehir asayişine ve nihayetinde Edirne örneğinde görüleceği üzere 49 kazanın emniyet ve asayişine memur edilen farklı bir yapıya dönüşmüştür. Edirne’de Bostancı Ocağı’nın bahsedilen konumu, payitaht İstanbul’un güvenlik ve asayişle alakalı olduğu kadar bu Ocağın isyan hareketlerine pek fazla müdahil olmamaları ve padişah iradesine doğrudan bağlılıklarıyla da alakalı olmalıdır. Nitekim 1826’da Yeniçeri Ocağı ile birlikte Bostancı Ocağı da lağvedilmiş fakat İstanbul’da olduğu gibi Edirne bostancı neferlerinin de pek çoğu yine İstanbul’un güvenliğini sağlayacak olan ve Birinci Ordu’ya temel teşkil eden Hassa Ordusu’na kaydedilmişlerdi⁹⁴⁰. Ayrıca, padişahların güvenini kazandığı görülen Edirne Bostancı Ocağı’nın, bir nevi tampon bölge gibi başkent İstanbul’u Balkanlardan gelmesi muhtemel olan başta isyanlar olmak üzere çeşitli iç tehlikelere karşı muhafaza ettiğini de ifade etmek mümkündür. Ancak Edirne Bostancı Ocağı’nın bu denli gelişim göstermesinin asıl sebebi, payitahtlık yapmış, başka bir tabirle padişah idaresi görmüş Edirne’nin tabir-i caiz ise *rütbe-i tenzil* edilerek vali idaresine bırakılmaması olduğu değerlendirilmektedir.

3.3.3. Edirne Âyânı

Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarından itibaren kullanılan “*â’yân*” tabiri, bir beldenin yerleşik ahalisinden ileri gelen, sözü geçen, kendinden ve işlerinden emin olunan kişileri ifade etmektedir⁹⁴¹. Genel itibarıyla variyet, mahiyet ve itibar sahibi olup şehrin genelini ilgilendiren birçok meselede görüşlerine başvurularak, ilgili konulardaki fermanlarda kendilerine atıfta bulunan bir zümredir. Bu sınıf ümera, ulema ve şehir halkı arasında, diğer bir tabirle devletle halk arasında, bir nevi aracılık hizmeti görürler; resmî bir hüvviyetleri de bulunmazdı⁹⁴².

Devlet işlerinin görülmesinde yarar sağlayan âyân zümresi arasından XVII. yüzyılın sonlarından itibaren ahalinin ittifakıyla iş başına getirilerek yetkiler verilen bir kişinin, devletçe de tanınmasıyla resmî bir âyânlık müessesesi oluşmaya başladı; XVIII. yüzyılda ise gelişerek ülkenin her yerinde görülür hâle geldi. Ahalinin üzerinde ittifak ettiği kişi ise, *baş âyân*, *reîs-i âyân*, *aynû’l-âyân* veya *resmî âyân* gibi isimlerle anılır oldu. Zaman içinde, âyânların merkezî ve yerel devlet ricâliyle güç ve nüfuz mücadelelerine girişmeleri ve âyânların kendi aralarındaki çekişmeleri, ahalinin türlü

⁹⁴⁰ Abdülkadir Özcan, “Bostancı”, *TDVİA*, C.VI, İstanbul, 1992, s.309

⁹⁴¹ Mütteferrik belgelerde “*â’yân*” tabirinin yanı sıra, “*eşraf ve vücûh-ı ahâli, eşraf-ı memleket, vücûh-ı memleket, vücûh-ı belde, ihtiyarân, söz sahipleri, iş erleri*” gibi sıfat ve tanımlamalar da kullanılmaktadır.

⁹⁴² R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.169-172; İ. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.216-217.

hukuksuzluklar ile karşı karşıya kalması neden oldu. Bu gibi nedenler dolayısıyla bir aralık âyânlık nizâmının kaldırılması⁹⁴³ gündeme geldiyse de *Sened-i İttifak*'ın ardından ancak II. Mahmud döneminde nüfuzları kırılmaya başladı; Tanzimat sonrasında ise peyderpey tarihe karıştılar⁹⁴⁴.

Yücel Özkaya tarafından Anadolu şehirlerindeki pek çok örnek vak'a üzerinden etraflıca incelenen⁹⁴⁵ âyânlık konusunda, bilinenleri tekrar etmeden Edirne'deki duruma bakacak olursak; öncelikle dikkati çeken ilk husus, genelde birçok kaza ve kasabada âyânların belirlenmesinde ahalinin ittifakı aranılırken Edirne'de bu genel kaidenin istisnasını teşkil eden örneklerle rastlanmasındır.

Konuya belgeler üzerinden açıklık getirmek gerekirse, Edirne Âyânı Arnavud Mehmed'in ahaliye yaptığı zulüm nedeniyle Haziran 1793'te azledilmesinden hemen sonra yeni âyânın belirlenmesi amacıyla ahalinin aralarında ittifak ederek bir kişiyi Edirne âyânı olarak teklif etmesi beklenmiştir. Ancak Edirne vücuhi aralarında anlaşılmayınca durum sadrazama bildirilmiş ve gelen *mektupta* ahalinin ittifak etmesi gerektiği bir kere daha aşağıdaki ifadelerle vurgulanmıştır:

“...*Vilâyet â'yânlığına fukarâ-yı ra'yyet her kimi ihtiyâr ve intihâb iderler ise ma'rifet-i şer' ile ol kimesneye ihâle olunması bâ-hatt-ı hümayûn karâr-gîr olan nizâmdan olmak hasebiyle Edirne â'yânlığının dahi vücûh-ı ahâlî-i memleket her kimi ihtiyâr iderse ona ihâlesi iktizâ eylediği zâhir olmağla Hâssa Silahşörlerinden Edirne Cizyedârı Eyyüb Ağa'nın fukarâ-yı ra'yyeti himâye misüllü hareketleri duyulduğundan ahâlî Ağa'yı intihab ederler mi yohsa mumaileyhden ziyâde fukarâyı hayırlusu var ise onu mu ihtiyâr iderler ve'l-hâsıl her kimi münâsib görürlerse ol kimesnenin â'yânlık umûrunda istihdâmı lâzım geldiği beyânıyla...*”⁹⁴⁶

Görüldüğü üzere sadrazam mektubunda, her ne kadar Edirne Cizyedârı Eyyüb Ağa âyânlığa işaret edilse de ahali âyânlık hususunda ittifak edememiş ve mesele Padişah'a arz edilmek durumunda kalınmıştır. Bu minval üzere Sadaret'ten Rikab-ı Hümayun'a yapılan arzda; Edirne gibi büyük bir vilâyette ahâlînin ittifâkına imkân

⁹⁴³ 1785 yılında âyânlık nizamı kaldırılarak, yerine şehir kethüdalığı tekrar ikame edilmeye çalışılmıştı. Ancak bundan beş sene sonra şehir kethüdalarının ahali içinde nüfuz ve itibar sahibi olmaması nedeniyle iş göremedikleri, sefer zamanı taleplerin karşılanamadığından bahisle 1790 yılında şehir kethüdalığı kaldırılarak, âyânlık nizamı tekrar getirilmiştir. İlgili hatt-ı hümayun sureti için bkz. *Edirne ŞS.*, 230-A, s.9b-10a. H.Evahir-i Rebiülevvel 1205/M.27 Kasım–07 Aralık 1790.

⁹⁴⁴ Özcan Mert, “Âyân”, *TDVİA*, C.IV, İstanbul, 1991, s.195–198.

⁹⁴⁵ Âyânlık konusunda detaylı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlık*, TTK. Basımevi, Ankara, 1994.

⁹⁴⁶ *Edirne ŞS.* 238, s.11b. Tarihsiz.

olmadığı ve âyânın da emr-i şerif olmadan iş yapamayacağı zahir olduğundan, Edirne Cizyedarı Eyyüb Ağa'nın âyânlığa tayini için bir kıt'a emr-i âlînin ısdarı talep edilmişti⁹⁴⁷. Talebe uygun olarak birkaç gün sonra çıkan hatt-ı hümayunda ise “*mahrûse-i Edirne bilâd-ı selâse-i mu'âzzamadan olub umûr-ı a'bâd ve mevâd-ı mühimmenin kariben ta'tîl olmasına rızâ-yı hümâyûnum yokdur*” denilerek ahâlî ittifakı aranmadan Eyyüb Ağa, Edirne âyânlığına getirilmiştir. Yine aynı fermanan anladığımız kadarıyla, âyândan “*umûr-dîde, re'âyâ-perver, kâr-güzâr*” olması beklenmekte; işlerini “*kemâl-i rastî ve sadâkat ile*” görmesi özellikle vurgulanmaktadır⁹⁴⁸.

İncelediğimiz dönemde Edirne âyânlarının vazifeleri ile ilgili ferman ve buyruklularda, genellikle kadı ve bostancıbaşından sonra âyânların isimleri zikredilerek bazı görevlerin tevdi edildiği görülmektedir. Bu görevler, ana hatlarıyla devlet ile halk arasındaki ilişki ve alışverişlerde bir nevi aracılık hizmetidir. Örneğin asakir ve şehir ihtiyaçları için halktan temin edilmesi gereken zahire, yiyecek, yakacak gibi kalemlerin mübayaa ve nakillerinin sağlanması, bu işler için gereken taşıma araçlarının halktan temini, çeşitli vergilerin tevzii ve toplanması, şehirdeki bazı kamu masraflarının karşılanması, kamu binalarının inşa ve tamirinde gereken ücret ve malzemelerin temini ile bunun gibi vazifelerin pek çoğu Edirne âyânları tarafından yerine getirilmekteydi⁹⁴⁹. Esas itibarıyla, şehir masraf ve tevzi defterlerinde gördüğümüz harcama kalemlerinin birçoğu, âyânların sorumluluk alanına giren ve vazifelerini detaylı olarak anlamamıza imkân veren örneklerden müteşekkildir⁹⁵⁰. Öte yandan Edirne'de konaklayan askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması için Edirne âyânlarının aynı zamanda *nüzûl emîni* olarak atanmalarına dair örnekler de bu kapsamda kayda değerdir⁹⁵¹.

Edirne bostancıbaşlarının şehir yönetimindeki en büyük yardımcılarından olan âyânlar, sefer ve eşkıya tedibi zamanlarında asker toplayarak sevk etmek ve yine askerî mühimmat ve yüklerin sevk ve nakillerinde gerekli olan araba ve yük hayvanlarının

⁹⁴⁷ BOA., C.DH., 79-3935. H.Zilhicce 1207/M.Temmuz 1793.

⁹⁴⁸ *Edirne ŞS.* 238, s.12a. H.Evâil-i Zilhicce 1207/M.10-20 Temmuz 1793.

⁹⁴⁹ *Edirne ŞS.* 230-A, s.23b. H.09 Cemeziyelevvel 1205/M.14 Ocak 1791; *Edirne ŞS.* 238, s.11b. Tarihsiz; *Edirne ŞS.* 250, s.24b. H.11 Rebiülahir 1211/M.14 Ekim 1796.

⁹⁵⁰ Bu kapsamda Edirne Âyânı Mehmed Ağa döneminde 07 Kasım 1801-02 Haziran 1802 tarihleri arasında yapılan şehir masraflarının tamamı için bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.221-252. Yine Mehmed Ağa'nın âyânlığı zamanında 06 Mayıs 1802-09 Kasım 1802 tarihleri arasında yapılan şehir masraflarının tamamı için bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.382-412.

⁹⁵¹ *Edirne ŞS.* 253, s.54b. H.10 Şaban 1213/M.06 Mayıs 1789.

temin edilmesini de sağlarlardı⁹⁵². Ancak incelediğimiz dönemde âyânlık müessesinden istenilen faydanın sağlanamadığı gibi âyânların pek çok soruna yol açtığı, bariz olarak görülmektedir. Bu kapsamda değerlendirilebilecek buyruclularda, Edirne âyânlarının Rumeli valileri tarafından sert sözlerle uyarılmaları bir hayli dikkati çekmektedir. Bunlara göre, âyânların genel itibariyle uhdelere tevdi edilen işleri yapmadıkları, geciktikleri, idaresizlik ve itaatsizlik üzere oldukları belirtilmekte olup buyruclularda geçen ifadelerle âyânların; “*terbiye-i vüzerâ görmedikleri*”, “*ahiret azabını hatırlarından çıkararak tama’ ve irtikâba meylettikleri*”, “*Asitane’deki intisablarına güvenerek*” memuriyetlerinin gereğini yapmadıkları,⁹⁵³ “*avarelik ve serserilik üzere oldukları*”⁹⁵⁴ gibi tanımlamalara rastlanmaktadır.

Anadolu ve Rumeli’deki bir kısım âyân gibi incelediğimiz dönemde Edirne âyânlarının da usulsüzlüklere karıştıkları görülmektedir. Bu nedenle 1791 yılından itibaren göreve gelen birçok Edirne âyânının malları müsadere edilmiş, bazı âyânlar ise müsadere ile birlikte idama mahkûm edilmişti. Örneğin, 1793 yılında Arnavud Mehmed adlı Edirne âyânı, ahalinin malına kastederek mübayaalardan zimmetine para geçirmiş,⁹⁵⁵ tevzi defterlerindeki vergi sehimlerini rüşvet karşılığı düşürmüş, rüşvet vermeyen köylerin sehimlerini ise yükseltmişti. Vaziyet aşikâr olunca Arnavud Mehmed âyânlıktan azledilmiş, malları müsadere edilerek kendisi ise Edirne bostancıbaşı tarafından hapsedilmişti⁹⁵⁶. Edirne âyânlığından önce Edirne mübayaacısı olarak görev yapan Arnavud Mehmed’in zabt edilerek Darphaneye yollanan 420 kese akçe ile 2 yük 9.445 kuruş tutarındaki muhallefatından başka konağındaki su yolundan dahi 32.521 kuruş para zuhur etmişti⁹⁵⁷. Yapılan tahkikatta selefi olan eski Edirne Âyânı Hacı Mahmud’un da usulsüzlüklere karıştığı anlaşıncı onun da mallarının zaptedilmesi, Arnavud Mehmed’in mal varlığının araştırılmaya devam edilmesi, kendisinin ise mahbusen Dersaadet’e yollanması emredilmişti⁹⁵⁸.

⁹⁵² *Edirne ŞS.* 256, s.24b-25a. H.17 Muharrem 1213/M.01 Temmuz 1798; *Edirne ŞS.* 288, s.34b-35b. H.Evail Ramazan 1223/M.21-30 Ekim 1808.

⁹⁵³ *Edirne ŞS.* 250, s.2b. H.03 Şevval 1210/M.11 Nisan 1796.

⁹⁵⁴ *Edirne ŞS.* 270, s.52a. H.05 Receb 1217/M.01 Kasım 1802.

⁹⁵⁵ *Edirne ŞS.* 238, s.12a. H.Evail-i Zilhicce 1207/M.10-20 Temmuz 1793.

⁹⁵⁶ *Edirne ŞS.* 238, s.16b-17a. H.07 Muharrem 1208/M.15 Ağustos 1793.

⁹⁵⁷ *Edirne ŞS.* 238, s.13b-14a. H.23 Zilhicce 1207/M.01 Ağustos 1793.

⁹⁵⁸ *Edirne ŞS.* 238, s.19b. H.Evasıt-ı Muharrem 1208/M.18-28 Ağustos 1793; *Edirne ŞS.* 238, s.23a-b. H.08 Safer 1208/M.15 Eylül 1793.

Arnavud Mehmed'den sonra Temmuz 1793'ten 21 Mart 1796'ya kadar⁹⁵⁹ Edirne âyânı olarak görev yapan Eyyüb Ağa da “*hilâf-ı rızâ hareketlerine binâ'en*” malları canib-i mîrî tarafından zabt edilerek idam edilen Edirne âyânlarından⁹⁶⁰. Masraf defterlerinden tespit ettiğimiz kadarıyla Eyyüb Ağa'dan sonra Edirne Âyânlığı, 1796–1797 yıllarında Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşlarından El-Hac Ahmed Ağa'ya,⁹⁶¹ 1798–1801 yılları arasında ise Silahşöran-ı Hassa'dan El-Hac Mahmud Ağa'ya tevdi edilmiştir⁹⁶².

1801 yılının ilk aylarından itibaren Edirne âyânı olarak görev yapmaya başlayan Dağdevirenzade Mehmed Ağa, hiç şüphesiz incelediğimiz dönemdeki Edirne âyânları arasında en önemli örneklerin başında gelmektedir. Nitekim kendisi 1801 yılının ilk aylarından Kasım 1808'e kadar Edirne âyânlığı görevinde kaldıktan sonra Edirne bostancıbaşılığına atanmış, Edirne âyânlığına ise 1808 yılının sonunda kardeşi Ahmed Ağa getirilmiştir. Dağdevirenzade kardeşlerin, resmen 1801'de başlayan Edirne'deki gözle görülür hâkimiyetleri, bu suretle 1808'den itibaren birkaç kat daha artmış ve nihayetinde iki kardeşin de 1816 yılında idam edilmesiyle neticelenmiştir⁹⁶³.

Dağdevirenzadelerin Edirne'deki âyânlık dönemlerinde; akrabalık ilişkileri,⁹⁶⁴ elde ettikleri güç ve nüfuz, Dağlı İsyanları ve II. Edirne Vakası olarak anılan 1806 olaylarındaki etkileri,⁹⁶⁵ âyânlık müessesenin işleyişi ve geldiği noktayı göstermesi açısından hemen her yönüyle incelemeye değer niteliklere sahiptir. Öte yandan yaşanan olaylar, Edirne şehrinin idarî tarihinde de bir dönüm noktası olmuş, Dağdevirenzade

⁹⁵⁹ *Edirne ŞS.* 250, s.27a. H.15 Cemaziyelevvel 1211/M.16 Kasım 1796.

⁹⁶⁰ *BOA., C.ML.,* 69-3153. H.17 Zilkadde 1210/M.24 Mayıs 1796; *BOA. C..ML.,* 73-3347. H.19 Zilkadde 1210/M.26 Mayıs 1796.

⁹⁶¹ *Edirne ŞS.* 253, s.24a. H.19 Cemaziyelevvel 1212/M.09 Kasım 1797.

⁹⁶² *Edirne ŞS.* 260, s.37a. H.21 Cemaziyelahir 1214/M.20 Kasım 1799; *Edirne ŞS.* 267, s.67a. H.21 Cemaziyelevvel 1216/M.29 Eylül 1801.

⁹⁶³ *Şânî-zâde Târîhi,* C.II, s. 801-804.

⁹⁶⁴ Dağdevirenzadelerin çevre kazalara da yakın akrabalarından çeşitli görevliler atadığı bilinmektedir. Bunlar hariç olmak üzere, Edirne Şer'iyye Sicillerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla, Dağdevirenzadelerin diğer bir kardeşi Mustafa Ağa, Silahşöran-ı Hassadandır. Dağdevirenzade Mehmed'in oğlu Abdülkadir, ehl-i örf taifesinden Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşlarındandır. Mehmed'in kayını ise Edirne Gümrüğü ve Edirne Cizyedarlığı uhdesinde iken malları müsadere edilerek idam edilen Kara Ahmed'dir. Yine Dağdevirenzade Ahmed'in kızı Ayşe Hanım'ın Edirne'de bir hayli mülkü bulunmaktaydı.

⁹⁶⁵ Edirne Âyânı Dağdevirenzâde Mehmed Ağa'nın, tarihe 1806 Edirne Vakası olarak geçen olaylarda Kadı Abdurrahman Paşa aleyhindeki faaliyetleri için bkz. Cemal Gökçe, “Edirne Âyânı Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa”, *Tarih Dergisi*, C.XVII, S.22., İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1968, s.97-110.

Ahmed Ağa'dan sonra bir daha âyân ataması yapılmayarak, Edirne'de âyânlık tarihe karışmıştır⁹⁶⁶.

Âyânların yaptıkları hizmetler karşılığında aldıkları ücretler “â'yâniyye” olarak isimlendirilerek şehir masraf defterlerine yansıtıldığı görülmektedir. Bu ücret incelediğimiz dönemde aylık 500 kuruştur⁹⁶⁷.

3.3.4. Yeniçeri Ağası

Genel itibariyle Osmanlı şehirlerinde XV. ve XVI. yüzyıllarda şehir güvenliği, *subaşılar* ve ile onların yardımcıları konumundaki *yatağçılar* (ases, pasban) tarafından sağlanmaktaydı⁹⁶⁸. Ancak 1558 yılındaki Şehzade Bayezid isyanından sonra Kapıkulu taifesinden Yeniçeri ve *Altı Bölük Halkı*'nın şehirlerde garnizon kurmaya başlaması, mevcut düzenin değişmesine neden olmuştur. Yeniçeriler, şehirlerde ticaret, esnafılık ve çiftçilik gibi işlerle uğraşmaya başlayınca Ocak nizamı bozulmuş; bunların idaresi ve işlerinin takibi için şehirlerde *Yeniçeri Serdarı* ve *Kethüda Yeri* atamaları yapılması ise şehir idaresinde iki yeni otoritenin daha ortaya çıkmasına sebep olmuştur⁹⁶⁹. Osmanlı şehirlerinin genelinde görülen bu tarihî seyir, şehir idaresinde birtakım problemleri beraberinde getirmeye başlamışsa da Edirne'deki değişim çok daha önceleri gerçekleşmiş ve şehir idaresinde Anadolu'ya nazaran bariz bir farklılaşma yaşanmıştır.

Edirne'de Yeniçeri kışlalarının inşasına, 1361 yılında şehrin fethedilmesinin hemen ardından bugün Selimiye Camii'nin bulunduğu alana tekabül eden Kavak Meydanı civarından başlanarak devam edilmişti. XV. yüzyılın başlarında ise Muradiye Mevlevihanesi yakınlarında Yeniçeri odaları ile acemi oğlanlara ait odalar mevcut olup⁹⁷⁰ erken dönemlerden itibaren Yeniçeriler şehriçinde ikamet etmekteydi. Ancak XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Edirne Bostancıbaşı, Bostancı Ocağı neferatıyla birlikte şehrin idare ve asayişini birincil olarak sağladığı görülmektedir.

⁹⁶⁶ Dağdevirenzade Ahmed Ağa'dan sonra Edirne'de bir daha âyân atandığına ya da görev yaptığına dair herhangi bir emare bulunamamıştır. Ayrıca şehir âyânların önemli vazifelerden biri olan kamuya ait altı aylık şehir masraflarının karşılanarak, ahaliye tevzi edilmesi görevi, 1817 yılı itibariyle Çirmen Sancağı Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Seyyid Ali Celal Paşa'nın kethüdası Mîr Mehmed'e tevdi edilmiş, ardından birkaç sene içinde aynı görev, *Sandık Emîni* marifetiyle görülmeye başlanmıştır. *Edirne ŞS.* 320, s.12a-16a. H.23 Receb 1234/M.18 Mayıs 1819; *Edirne ŞS.* 329, s.52a-57b. H.09 Safer 1237/M.05 Kasım 1821.

⁹⁶⁷ *Edirne ŞS.* 310, s.10a-12b. H.03 Şaban 1231/M.29 Haziran 1816.

⁹⁶⁸ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.151.

⁹⁶⁹ Mustafa Akdağ, “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.VI, C.IV, Ankara, 1966, s.212-213.

⁹⁷⁰ Detaylı bilgi ve kaynaklar bkz. *Birinci Bölüm/Yönetim Örgütlerinin Bulunduğu Yerler/Kışlalar*.

İncelediğimiz dönemde, Edirne’de yeniçerilerin sevk ve idaresinin Kaleiçi’nde Firuzağa Mahallesinde bulunan *Ağa Kapısı*’nda mukim “*Edirne Yeniçeri Ağası*” tarafından sağlanmaktaydı. Yeniçeriler ise Daye Hatun, Menzil Ahır ve Karabulut mahallelerinde kendilerine ait kışla ve odalarda kalmakta, bir kısmı ise yine Kaleiçi’nde bulunan kiralık evlerde kışlamaktaydı. Çeşitli sebeplerle Edirne dışından gelen birçok yeniçeri de daha ziyade hanlarda ikamet etmekteydi.

Bilindiği üzere Yeniçerilerin sefer haricinde de bulundukları şehir ve kışlalarda birtakım vazifeleri vardı. Edirne’de bu vazifelerin eskiden olduğu gibi genel itibariyle Edirne Kalesi⁹⁷¹ ile Kale kapılarının korunması, köprülerin muhafazası, kullukçu ve yasakçı adı altında semt inzibatının sağlanması⁹⁷² olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar dışında bazı müteferrik belgelerde doğrudan Yeniçeri Ağası’nın görevlendirildiği görülmektedir. Meselâ, 11 Nisan 1788 tarihli buyrulda Edirne Kadısı Fazlulah Efendi’den sonra ve Yeniçeri Ağası Süleyman Ağa’ya hitap edilerek seferler nedeniyle Edirne’de bulunan bilcümle meyhanelerin kapatılması gerektiği bildirilmişti⁹⁷³. Yine, yasakçılık adı altında değerlendirilebilecek başka bir görevde ise Dağlı eşkıyasının halk arasında rağbet edilerek tabir-i caizse moda olan tüfek ve kıyafetlerinin üretim ve kullanımının yasaklanmasına Yeniçeri Ağası buyruldu ile memur edilmişti⁹⁷⁴. Ayrıca yangınlarda vazife görmek üzere Ağakapısında görevli tulumbacılar ve Yahudi sakalar da bulunmaktaydı⁹⁷⁵.

Yeniçeri ağasının önemli vazifelerinden biri de Edirne Şer’iyye Sicillerinde çok sık örneklerine rastlandığı gibi varissiz olarak vefat eden Ocak neferatının terekelerinin takibidir. Yeniçeri ağası adına, vekili olan çukadar tarafından tespit edilen muhallefat, Sukk-ı Sultanî’de ba’d-e’l-müzayede satılarak elden edilen gelir, Beytülmal’a aktarılmaktaydı⁹⁷⁶.

⁹⁷¹ Kale duvarlarında açılan gediklerin tamir edilmesi de doğrudan Yeniçeri Ağasına mürasele ile bildirilerek gereği talep edilmekteydi. Bkz. S.E.Karakuş, *a.g.e.*, s.54.

⁹⁷² Edirne’de sakin Yahudiler üzerinde, kulluk olarak ifa edilen yasakçılık hizmetinin eskiden olduğu gibi yine Edirne bostancıbaşı tarafından Rumeli ağasının maiyyetinden seçilecek yeniçeriler vasıtasıyla yürütülmesi hakkında bkz. BOA., *A.DVNSMHM.d.*, 85-618. H.11 Recep 1040/M.13 Şubat 1631.

⁹⁷³ *Edirne ŞS.* 223, s.98a .H.05 Recep 1202/M.11 Nisan 1788.

⁹⁷⁴ *Edirne ŞS.* 250, s.2b. H.03 Şevval 1210/M.11 Nisan 1796.

⁹⁷⁵ *Edirne ŞS.* 291, s.119a-123b. H.22 Rebiülahir 1225/M.27 Mayıs 1810; *Edirne ŞS.* 310, s.10a-12b. H.03 Şaban 1231/M.29 Haziran 1816.

⁹⁷⁶ Örnek teşkil etmesi açısından; Dergâh-ı Ali Yeniçerileri 25. Bölük neferatından iken sabıkan Silistre Muhafızı Gürcü Osman Paşa’nın iç ağalığı hizmetinde olan ve Edirne’de Bitpazarı yakınındaki Kıptiyan Hanı’nda misafiren mukim iken vefat eden İbrahim Ağa ibn Abdullah’ın zahirde veresiyesi olmadığından hâlâ mahruse-i mezburede Yeniçeri Ağası İbrahim Ağa tarafından umur-ı beytülmale vekili-i olan Çukadar Ali Ağa ibn-i Hasan iltimasıyla terekasının tahrir ve müzayede ile satıldığına dair. Bkz. *Edirne ŞS.* 241, s.62a. H.02 Zilkadde 1207/M.11 Haziran 1793.

Yeniçeri Ocağı'nın 15 Haziran 1826 Perşembe günü itibariyle kaldırılması, Edirne'de Çirmen Mutasarrıfı ve Edirne Muhafızı Vezir Esad Paşa'nın yaptığı mahremâne bir mecliste sağlanan ittifak sonucu, büyük olaylara meydan vermeden gerçekleşmişti. Toplantıya, Edirne Kadısı Yazıcızade İbrahim Edhem Efendi, Edirne Bostancıbaşı Abbas Bey, ulemadan Eskicizade Efendi ile vücut-i ahali iştirak etmiş gelen hatt-ı hümayun⁹⁷⁷ okunarak ulu'l-emre itaatin gerekliliği konusunda anlaşmaya varılmıştır. II. Edirne Vakası'nda şahit olduğu üzere Edirne esnafının Yeniçeri Ocağı'na bağlılığı bilindiğinden Edirne'de Yeniçeri Ağası vekili bulunan Turnacı Mehmed Sadık Ağa'ya kapıcıbaşılık hil'ati ve Ocaklıdan söz sahiplerine silahşörlük hil'atleri verilerek sükûnetle Yeniçeri Ocağı dağıtılmış, Yeniçeri Ağalığına mahsus Ağa Kapısı binası da Şer'i Mahkeme'ye devredilmiştir⁹⁷⁸.

3.3.5. Kethüda Yeri

Kethüda Yeri, 1558 yılında gerçekleşen Bayezid isyanı sonrasında Yeniçeriler ile benzer biçimde, şehirlerde garnizon kurmak suretiyle ticaret, esnafılık, çiftçilik gibi meşgalelerle uğraşan *Altı Bölük Halkı*'nın işlerini takip ederek bağlı Ocakların idaresini sağlamaktaydı⁹⁷⁹.

Kethüda yeri ataması, Altı Bölük Halkı'nı oluşturan Sipah, Silahdar, Sağ Ulufeciler, Sol Ulufeciler, Sağ Garipler ve Sol Garipler Ocaklarının ağaları tarafından müştereken imzaladıkları bir mektupla gerçekleştirilirdi⁹⁸⁰. Kadı efendiye hitaben yazılan mektupta, bu Ocaklar tarafından teklif edilen herhangi bir ağa, mutât olduğu üzere kadı tarafından da uygun görülerek tayini gerçekleştirildi. Örneğine tesadüf ettiğimiz 1787 yılına ait bir kethüda yeri atamasında; Edirne, Havas Mahmud Paşa, Çirmen, Hasköy, Üsküdar, Cisir-i Mustafa Paşa ve bağlı nahiyelerde sakin olan mezkûr Ocaklar tarafından “*üzerlerine zâbit ve kethüdâ yeri nasb ve ta'yîn olunması*” için Ocağın kadîmi emekdârlarından olan Dergâh-ı Âlî silahdarlarından El-Hac Halil Ağa'nın müceddeden nasb ve tayininin talep edildiği görülmektedir. Aynı belgenin devamında, kadı efendi tarafından taleplerine uygun olarak atamanın yapıldığı ve kethüda yeri olan El-Hac Halil Ağa'nın, Altı Bölük Halkı'nı kaide-i mer'iyyelerine göre

⁹⁷⁷ *Edirne* ŞS. 342, s.6a-b. H. Evasıt-ı Zilkadde 1241/M.16-26 Haziran 1826.

⁹⁷⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, C.XII, s.174.

⁹⁷⁹ Mustafa Akdağ, *a.g.m.*, s.212-213.

⁹⁸⁰ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.152.

idare etmesi ve buna uymayanların tedip edilmesi gerektiği de belirtilmiştir⁹⁸¹. “*Altı Bölük Yoldaşları*”nın benzer ifadelerle kaleme alınan diğer bir kethüda yeri beratı da Ekim 1796 (H.Evahir-i Rebiülahir 1211) tarihli olup altı bölük ağasının ismiyle birlikte şer’iyye siciline kaydedilmiştir. (Bkz. EK-15)

“*Kethüda Yeri*” makamına atıfta bulunulan belgelere bakıldığında bunların birçoğunun sefer zamanı mezkûr Ocakların toplanarak Orduya katılmalarıyla alakalı olduğu görülmektedir⁹⁸². Yine bazı fermanlarda askerî mübayaa ve nakillerde umum meyanında zikredildikleri görülür⁹⁸³. Kışladıkları yerlerde, gerekli hallerde güvenlik ve asayişle ilgili vazifeler verilmesi muhtemel olan bu Ocaklara, Edirne’de şehir işlerine yönelik doğrudan bir görevlendirme yapıldığına rastlanmamıştır. Anlaşıldığı kadarıyla, kethüda yeri makamına gelenlerin aslî sorumluluğu, Ocakları dâhilinde eğitilen neferatın, sefer zamanı Orduya katılmasını sağlayarak, kışladıkları yerlerde Altı Bölük Halkı’nı zabt etmek ve dışarıdan Ocaklarına müdahale edilmesinin engellenmesi oluşturmaktaydı. Nitekim vaki olan bir şikâyetle göre, Ocak neferatından birinin hapsi ve tedibi icap ettiğinde kanun-ı kadim hükmünce zabıtları olan kethüda yeri marifeti ile yapıp başka taraftan müdahale icap etmez iken bir müddetten beri ehl-i örf taifesi taraflarından hilaf-ı kanun reaya gibi haps ve tecrim edilmekte olduklarından şikâyetle, müdahalenin men edilmesini talep etmişlerdi⁹⁸⁴.

1826 yılında Yeni Ocağı’nın kaldırılmasıyla beraber *Altı Bölük Yoldaşları* gibi *kethüda yeri* makamı da tarihe karışmış; vazifeleri ise yeni kurulan Asakir-i Mansure Ordusu ve Redif askerleri tarafından yürütülmeye devam etmiştir.

3.3.6. Kale Örgütü

Edirne Kalesi, 360.000 metrekare alana tekabül eden klasik Roma *castrum*’u görünümünde ve dikdörtgen planlıydı. Alanın etrafı, altı metre yüksekliğinde, üç metre kalınlığında surlarla çevrilmişti. Surların dört köşesinde, yuvarlak büyük birer kule, her kule arasında dört köşeli on iki burç bulunmakta olup kalenin toplam dokuz kapısı vardı⁹⁸⁵. Edirne’nin fethinden sonra şehirleşme, surların dışına doğru genişleyince

⁹⁸¹ *Edirne ŞS.* 223, s.14a-b. H.Evail-i Şevval 1201/M.17-27 Temmuz 1787.

⁹⁸² *Edirne ŞS.* 223, s.17b-18a. H.Evahir-i Zilkadde 1201/M.03-13 Eylül 1787; *Edirne ŞS.* 223, s.83a. H.Evail-i Rebiülevvel 1202/M.11-21 Aralık 1787.

⁹⁸³ *Edirne ŞS.* 223, s.89a. H.16 Cemaziyelevvel 1202/M.23 Şubat 1788.

⁹⁸⁴ BOA., C..ADL., 7-480. H.07 Rebiülahir 1181/M.02 Eylül 1767.

⁹⁸⁵ Edirne Kalesindeki bu yapıların zindan, cepheane ve benzeri amaçlarla kullanılması ile detaylı bilgi için bu çalışmanın birinci bölümünde yer alan “*Edirne Kalesi*” başlığına müracaat edilebilir.

Edirne Kalesi şehrin içerisinde kaldı. Doğal olarak kale ve surlar, şehir savunmasından ziyade şehir asayişinin temini için kullanılır hâle geldi.

1826 yılına kadar Osmanlı şehirlerin birçoğunda mevcut kalelerin muhafaza ve idaresi, *kale dizdarı*, *kale kethüdası* ve *kale erleri* ile teşkil edilmiş bir kale teşkilatı tarafından sağlanmaktaydı. Daha ziyade Kapıkulu askerleri ile kurulan bu teşkilatın sorumlusu ve başbuğu “*kale dizdarı*”, yardımcısı ise “*kale kethüdası*” olarak adlandırılmaktaydı. *Kale erleri* ise, dizdar ve kethüdanın emri altında kalenin nöbet ve asayiş işlerini ifa ederlerdi. Böylece şehrin en güvenilir yeri hâlini alan kalede; çeşitli silahlar, askerî mühimmat, kıymetli madenler, değerli eşyalar ile resmî evrak ve defterlerin emniyeti temin edilmiş olurdu. Ankara, Konya ve Diyarbakır gibi şehirlerde bu neviden kale teşkilatlarına ve mezkûr unvanlardaki vazifelilerin atama ve görevlendirilmeleri ile ilgili evraka rastlamak mümkündür⁹⁸⁶. Edirne’de ise incelediğimiz dönemde, kale muhafazası ve kale kapılarının güvenliği Yeniçeriler tarafından sağlanmakla birlikte, yukarıda izah edildiği şekilde bir kale yapılanmasının ve dizdar, kethüda, kale erleri gibi isimlendirmelerin var olduğuna dair herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanamamıştır.

Arşiv ve yayın kaynaklı olarak yapılan araştırmalarda rastlayabildiğimiz kadarıyla konu hakkındaki yegâne bilgi Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde yer almaktadır: Evliyâ Çelebi, Edirne’nin yöneticilerini aktarırken sekizinci sırada, Yeniçeri Ocağı’ndan kale dizdarını saymakta ve elli adet neferatı, kâfi miktarda cebehanesi ile kırk pâre şâhî topları olduğu bilgisine yer vermektedir⁹⁸⁷.

Araştırmaya esas tutulan 1789–1839 yılları arasında, Edirne Kalesinin içerisinde Cebehane Kışlası, Tophane Kışlası, Mehterhane Kışlası ve Arabacılar Kışlalarının bulunduğu, Ocak asakiriyle birlikte bunların bir kısım silah ve mühimmatlarının burada tutulduğu bilinmekle beraber şehirdeki toplar da dâhil olmak üzere mevcut mühimmatın çok büyük bir kısmı, Edirne Sarayı’nda⁹⁸⁸ Bostancı Ocağı marifetiyle muhafaza edilmekteydi. Hâliyle bu durumun, eğer Edirne’de bahsedilen görev ve unvanlar ile bir kale teşkilatı mevcutsa dahi görevlendirme ve unvanların XVI.-XVIII yüzyıllar arasında değişime uğradığı tahmin edilebilir.

⁹⁸⁶ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Ö. Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, s.97-100; R. Özdemir, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara, s.153-156.; İ. Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır, s. 207-209.

⁹⁸⁷ Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, C.III, s.241

⁹⁸⁸ Edirne Sarayı’nda son olarak III. Mustafa 1768 yılında bir süre ikamet etti. XVIII. yüzyılın sonlarında artık Saray’ın birçok kısmı cebebane olarak kullanılmaya başlamıştı.

3.3.7. Şehir Kethüdası

Şehir kethüdası, Osmanlıların ilk dönemlerinden itibaren kaza ve kasabalarda vazife alarak devlet ile halk arasındaki ilişkilerde aracılık hizmetlerini üstlenen bir görevlidir. Şehir kethüdalarının, benzer görevlere sahip şehir âyânlarının güçlendikleri XVIII. yüzyılda nüfuz ve etkileri azalmışsa da XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı şehirlerindeki varlıkları bilinmektedir⁹⁸⁹.

Şehir kethüdası seçimi, kadı huzurunda yörenin önde gelen âyân, eşraf ve vücûh-ı ahâli zümresinin, farklı sosyal statülere sahip değişik meslek grupları içerisinde seçebilecekleri bir kişi üzerinde ittifak etmesi usulüne dayanmaktaydı. Bu yönüyle Osmanlılarda ahalinin irade ve müdahalesi ile seçilip atanan ilk memurların, şehir kethüdaları olduğu görüşü de önem arz eder. İcra ettikleri görevlerin detaylarına bakıldığında, şehre uğrayan daha ziyade mülkî ve askerî kamu görevlilerinin ağırlandıkları ihtiyaçlarının karşılanması, konaklamalarının sağlanması, bunların görevleriyle ilgili gerekli harcama ve koordinene işlerinin yürütülmesi, mübayaalar ile vergi tevzii hususunda iş görerek ahalinin ödeme güçlerinin tespiti gibi alanlar olduğu anlaşılmaktadır⁹⁹⁰. Elbette bu görevlerin kapsamı, âyânlığın XVIII. yüzyıl boyunca şehir işlerindeki hâkimiyetini artırması ile ters orantılıdır. Zira zaman içinde âyânların etkinlikleri artmış, şehir kethüdalarının ise görevleri değişime uğrayarak kapsamı daralmıştır. Anadolu'nun birçok yerinde XVIII. yüzyıl boyunca artık şehir kethüdalarının ciddi bir etkinlikleri görülmemektedir⁹⁹¹.

Âyânlarının güç ve nüfuzları ile birlikte usulsüzlüklerini de artırması, 1785 yılında âyânlık nizamının kaldırılarak yerine tekrar şehir kethüdalığının ikame edilmesini gündeme getirmişti. Böylece âyânların nüfuzunun kırıları keyfî uygulamalarının da önüne geçilmek istenmekteydi. Ancak bunun pratik olarak Osmanlı şehirlerinde uygulama alanı bulamadığı⁹⁹² ve 1790 yılı sonlarında durumun şehir kethüdalarının aleyhine dönerek şehir kethüdalığının kaldırılması ile sonuçlandığı görülmektedir.

1790 yılı Aralık ayı başlarında şehir kethüdalığının ref' edilerek tekrar âyân atanması hususunda Rumeli'nin ortakol kazalarına gönderilen hatt-ı hümayuna göre; birkaç sene önce âyânlık nizamının külliye ref' olunarak şehir kethüdalarının nasb

⁹⁸⁹ Şenol Çelik, "Şehir Kethüdâsı", *TDVİA*, C.XXXVIII, İstanbul, 2010, s.451-453.

⁹⁹⁰ M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.41; R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.157-158.

⁹⁹¹ Y. Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, s.207.

⁹⁹² Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, s.305.

edildiği, bunların âyânlığa mündemiç konularda iş gördükleri, ancak şehir kethüdalarından âyân ve eşraftan olmayanların ahali arasında nüfuz ve itibarı bulunmadığı için mukteza-yı seferiyeden olan araba, beygir ve zahire tedariki gibi talepleri hakkıyla zamanında yapamadıklarından bahisle şehir kethüdalığının kaldırılarak kadîmî üzere âyân nasp edilmesi istenilmiştir⁹⁹³. Ancak ileride örnekleri görüleceği üzere şehir kethüdalığı da tamamen kaldırılamamış; etki ve yetkileri azalsa da sonraki yıllarda bu unvanla şehirlerde vazife yapan görevlilere rastlanmıştır.

Edirne’de incelediğimiz dönem (1789–1839) itibariyle, şehir kethüdalarının atanma usullerine yönelik bilgi ve belgelerimiz sınırlıdır. Ancak her hâlükârda şehir kethüdalığına taalluk eden tüm işlerde olduğu gibi şehir âyânlarının bu konuda da etkili olduğunu tahmin etmek güç değildir.

Şer’iyye sicillerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla ismine rastladığımız ilk Edirne şehir kethüdası, 1788 yılında görevi başında olan Gedikli Mîr İbrahim’dir⁹⁹⁴. 1790 yılı Aralık ayından itibaren şehir kethüdalığının kaldırılmasından olsa gerek, Mîr İbrahim’den sonra bir müddet, bu unvanının kullanıldığına dair herhangi bir kayda rastlanamamıştır. Ancak 1802 yılına ait bir masraf defterinde görülen, “*Sâbık Muhzırbaşı Mustafa Ağa’ya şehir kethüdâlığı için konak kirâsı, 500 guruş*”⁹⁹⁵ ibaresi bu tarihlerde Edirne’de şehir kethüdalığının mevcut olduğunu göstermektedir. Yine aynı masraf defterindeki harcama kalemlerinden anlaşılan, Edirne’de o tarihlerde “*şehir kethüdası konağı*” bulunmakta olup şehir dışından gelen bazı kamu görevlilerin ikameti için tamir edilerek kullanılmaktaydı⁹⁹⁶.

1809 yılına gelindiğinde, “*Şehir Kethüdası Sabık Muhzırbaşı Mustafa Ağa*”nın görevine devam ederek, aylık 50 guruş olan konak kirası, umur-ı vilayet kapsamında ödenmesine devam edilmekteydi. Üstelik aynı dönemi kapsayan masraf defterinde ikinci bir şehir kethüdasının daha adı geçmekte olup “*Şehir Kethüdası İbrahim Ağa’nın üç aylık konak kirası, 150 guruş*” ifadesinden de anlaşılabacağı üzere bu tarihlerde Edirne’de iki farklı şehir kethüdası bulunmaktaydı⁹⁹⁷. Bir sonraki yılın masraf defterlerinde de aynı isimlerin şehir kethüdası olarak geçmesi,⁹⁹⁸ 1809 ve 1810

⁹⁹³ Edirne ŞS. 230-A, s.9b-10a. H.Evahir-i Rebiülevvel 1205/M.27 Kasım-07 Aralık 1790.

⁹⁹⁴ Edirne ŞS. 223, s.80b. H.15 Rebiülahir 1202/M.24 Ocak 1788.

⁹⁹⁵ Edirne ŞS. 270, s.67a.; S.E.Karakuş, a.g.e., s.446.

⁹⁹⁶ Örneğin 1802 yılında Edirne’ye gelen Hassa mimarının kullanımı için şehir kethüdası konağını tamir edilerek kireç, kömür ve eşyalar alındığı görülmektedir. Masraf kalemleri için bkz. S.Karakuş, a.g.e., s.437-441.

⁹⁹⁷ Edirne ŞS. 291, s.119a-123b. H.22 Rebiülahir 1225/M.27 Mayıs 1810.

⁹⁹⁸ Edirne ŞS. 291, s.125a-129b. H.25 Şevval 1225/M.23 Kasım 1810.

yıllarında Edirne’de iki farklı şehir kethüdasının, aynı tarihlerde görev yaptığını ispat etmektedir. Bu durum, ihtiyaca göre Edirne’de şehir kethüdası sayısının arttığını bariz olarak ortaya koymaktadır. Nitekim Edirne’de âyânlığın kaldırılmasından sonraki dönemde bu sayı artarak şehir kethüdası sayısı, üçü bulacaktır.

Masraf defterlerindeki kalemler üzerinden devam edecek olursak Edirne’de 1820-1821 yıllarında Arif Ağa, Mehmed Ağa ve Şakir Ağa adlarında üç şehir kethüdası görev yapmaktaydı. Her birine altı aylık dönemde 3.000’er kuruş verilmişti⁹⁹⁹. Kişiler değişse de 1822-1823,¹⁰⁰⁰ 1824-1825¹⁰⁰¹ ve 1826-1827¹⁰⁰² yıllarında da Edirne’de üç şehir kethüdasının görevine devam ettiği görülmektedir.

28 Nisan–22 Ekim 1827 tarihleri arasındaki şehir masraflarının tutulduğu defter incelendiğinde, bir önceki yıllarda şehir kethüdası olarak görev yaptığını bildiğimiz Hacı Numan Ağa, Süleyman Ağa ve İsmail Ağa’nın “*sâbık şehir kethüdası*” olarak nitelendirildikleri ve bir buçuk aylık sürede yaptıkları harcama tutarlarının kendilerine verildiği görülmektedir¹⁰⁰³. Bu tarihten sonra Edirne’de yeni bir şehir kethüdası atandığına ya da harcama yaptığına dair herhangi bir bilgi ve belgeye rastlanamamıştır. 1827 yılından sonra masraf defterlerindeki harcama kalemleri teferruatlı bir şekilde tutulmasa da Edirne’de görevlendirilen ümeranın kendi kethüdaları ve sandık emini marifetiyle yaptıkları harcamaların arttığı görülür.

Netice itibarıyla, mezkûr isimlerin Edirne’de görev yapan son şehir kethüdaları oldukları ve Edirne’de şehir kethüdalığının 1827 yılı ortalarından itibaren kaldırılmış olduğu tahmin edilebilir.

3.3.8. İhtisap Nazırı

Diğer İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlıların da ilk dönemlerinden itibaren şehir ve kasabalarda vergilerin toplanması, narh tespiti, esnafın teftiş ve

⁹⁹⁹ Edirne ŞS. 329, s.14a-19b. H.28 Şaban 1236/M. 31 Mayıs 1821.

¹⁰⁰⁰ Edirne ŞS. 335, s.3a-7b. H.03 Şaban 1238/M.05 Nisan 1823. Bu tarihlerde, Şehir kethüdaları Arif Ağa, Süleyman Ağa ve Hacı Numan Ağa’dır.

¹⁰⁰¹ Edirne ŞS. 339, s.11a-16b. H.Evahir-i Ramazan 1240/M.08–18 Mayıs 1825. Bu tarihlerde, Süleyman Ağa, Hacı Numan Ağa ve Hafız Şakir Ağa’nın şehir kethüdası olarak görev yaptığı ve altı aylık dönemde sırasıyla her birinin 3.261, 3.145 ve 2.351 kuruşluk harcama yaptığı görülmektedir.

¹⁰⁰² Edirne ŞS. 342, s.76a-81a. H.Evail-i Zilkadde 1242/M.27 Mayıs-05 Haziran 1827. Bu tarihlerde, İsmail Ağa, Hacı Numan Ağa ve Süleyman Ağa’nın şehir kethüdası olarak görev yaptığı ve altı aylık dönemde sırasıyla her birinin 1.640, 1.264 ve 2.393 kuruşluk harcama yaptığı görülmektedir.

¹⁰⁰³ Burada geçen ifadeler; “*Sabık Şehir Kethüdası Hacı Numan Ağa’ya bir buçuk mâhda 387 guruş*”, “*Sabık Şehir Kethüdası Süleyman Ağa’ya bir buçuk mâhda 922 guruş*” ve “*Sabık Şehir Kethüdası İsmail Ağa’ya 374 guruş*” şeklindedir. Bkz. Edirne ŞS. 617, s.25a-29b. H.Evail-i Cemaziyelevvel 1243./M.20-30 Kasım 1827. naklen M.E. Sarıcaoglu, *a.g.e.*,s.225 vd. (Ek-14)

denetimi, mal ve fiyatlar ile ölçü ve tartıların kontrolü gibi konularda görev yapan *muhtesibler* bulunmaktaydı. Bunlar, geneli itibariyle *İhtisab Rûsûmu* olarak adlandırılan *damga resmi*, *mizân resmi*, *yevmiye-i dekâkin*, *bâc-ı bazar* gibi isimlerle anılan vergi çeşitlerini tahsil ederlerdi. 1826 yılına kadar ihtisap gelirleri, mukataa şeklinde iltizâm usulüyle idare edilmiş; ardından muhtesiplerin baktıkları işlerin tümü *İhtisap Nazırı* olarak adlandırılan görevlilere devredilmişti¹⁰⁰⁴.

1826 yılına gelinceye kadar Edirne ihtisabı mukataasının, iltizam, emanet ve malikâne usulleri gibi farklı şekillerle tasarruf edildiği görülmektedir. Gelirleri Darphane-i Amire'ye ait olan Edirne ihtisabı mukataası, incelediğimiz dönemin başlarında “*ber vech-i malikâne*”, senevî 142.655 akçe mal ile Seyyid Abdullah'ın tasarrufundaydı. Öteden beri taşradan Edirne'ye gelen kaşkaval, tulum peynirleri, sabun, zeytin, zeytinyağı, şîr-i revgan, yaş yemiş, kuru yemiş ve saire getiren araba ve beygir yüklerinden 20'şer akçe ihtisab rûsumu alınmaktaydı¹⁰⁰⁵.

1795 yılında Edirne ihtisabı mukataasının yine “*ber vech-i malikâne*” Şeyhülislâm Ebubekir Râtib Efendi uhdesinde olduğu görülmektedir. Bu tarihlerde günlük olarak takdir edilen *rûsûm-ı dekâkinin* tahsili için Edirne'de beş *koloğlanı* görevliydi. Ancak bunların tahsilat için dükkânlara düzensiz aralıklarla gitmeleri, kayıtların da nizâmî tutulmadığı bahanesiyle çeşitli itirazlara sebep olmaktaydı¹⁰⁰⁶. Her esnaf grubu için farklı miktarlarda belirlenerek koloğlanları tarafından toplanan rûsûm-ı dekâkinin yarısı, “*İhtisab Emîni*”ne, kalan diğer yarısı “*Çardak Naibi*”ne aitti. Yine bu hususta da kaidelere uyulmayarak çardak naibinin, tüm rûsûm-ı dekâkin gelirlerini aldığına dair örneklerle rastlamak mümkündür¹⁰⁰⁷.

Önceki yıllarda malikâne usulüyle idare edilen tam adıyla “*İhtisab-ı Edirne ve Keyyâllık ve Tevâbi'i Mukâta'ası*”nın, 1808 yılında “*ber vech-i emânet*” olarak tasarruf edildiği görülmektedir. Hicri 01 Şevval 1223 ile 30 Ramazan 1224 (M.20 Kasım 1808–08 Kasım 1809) tarihleri arasında Edirne ihtisabı, emanet usulüyle o tarihlerde Edirne bostancıbaşısı ve Edirne âyânı olarak görev yapan Dağdevirenzade Mehmed Ağa'ya ihale edilmişti. Mehmed Ağa'nın belirtilen tarihler arasında topladığı vergiler ile yaptığı

¹⁰⁰⁴ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.159; M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.119-120.

¹⁰⁰⁵ Aynı belgede, 1786 yılında Sultan Selim Evkafı müsakkafatından olan kapan hanı mizancılarının, bu yüklerin kantarından ikişer akçe almanın yanı sıra ihtisap rûsumlarını da tahsil etmesinin şikâyet konusu olduğu görülmektedir. *Edirne ŞS.* 223, s.18b. H.07 Muharrem 1201/M.30 Ekim 1786.

¹⁰⁰⁶ *Edirne ŞS.* 245, s.9b-10a. H.Evâil-i Muharrem 1210/M.18-28 Temmuz 1795.

¹⁰⁰⁷ *Edirne ŞS.* 278, s.10b. H.Gurre-i Rebiülahir 1219/M.10 Temmuz 1804.

masrafların ay be ay çıkartıldığı deftere göre; Edirne ihtisabından toplam 5.173 kuruşluk vergi geliri elde edilmiş, yapılan 736 kuruş masraf düşüldükten sonra geriye 4.437 kuruş kalmıştı¹⁰⁰⁸. 1810 yılı Mart ayından itibaren ise Edirne ihtisabı mukataası bir yıllığına Edirne Ayanı Dağdevirenzade Ahmed Ağa'ya 6.250 kuruş bedel ile deruhte ve iltizam edilmişti¹⁰⁰⁹.

Bilindiği gibi Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından 1826 yılında uygulamaya konulan *İhtisap Nizamnamesi* ile bütün Osmanlı Devleti genelinde ihtisap işleri yeniden düzenlenmişti¹⁰¹⁰. İstanbul ve İzmir'den sonra Edirne'de de *İhtisap Ağalığı* teşkil edilerek bu göreve, Edirne vücuhundan Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşlarından El-Hac Mehmed Sadık Bey getirilmişti. Kendisinden Edirne'de mülkiyet ya da kira yoluyla uygun bir konak tanzim etmesi, şehrin ana giriş yolları üzerindeki sekiz farklı yere¹⁰¹¹ karakollar inşa ederek mürur tezkirelerinin kontrolü ile gerekli ihtisap rüsumunun tahsili talep edilmekteydi¹⁰¹².

Edirne Muhafızı ve Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Esad Paşa tarafından nasb ve tayin edilen İhtisap Ağası Mehmed Sadık Bey'in 07 Temmuz 1827'den itibaren göreve başlayarak kısa bir sürede kendisinden istenilen görevleri yerine getirdiği görülmektedir. Yukarıda bahsedildiği üzere Edirne'nin giriş yolları üzerindeki sekiz mahalde karakollar oluşturularak, buralara aylık 50 kuruş maaş ile birer memur, Cisir-i Sani'deki kayıklar için iki memur ve oniki nefer kayıkçı görevlendirilmişti. Yine, Kapan-ı Dakik için bir memur, şehirdeki dükkânlar için iki memur görevlendirilmiş ve 150 kuruş maaş ile bir de kâtip de istihdam edilmişti. İhtisap Ağası ise aylık 800 kuruş maaş almaktaydı.

Edirne ihtisabının, 1243 yılı (25 Temmuz 1827–13 Temmuz 1828) gelirlerine bakıldığında masraflar çıkarıldıktan sonra toplam 222.017 kuruş vergi toplandığı hesaplanır¹⁰¹³. Dördüncü bölümde detayları verilecek olan bu vergi kalemlerinin kaba bir tasnifle yaklaşık olarak yarısı, Edirne'de yerleşik esnaf ve tüccardan tahsil

¹⁰⁰⁸ *Edirne ŞS.* 291, s.12b-13a. H.03 Şevval 1224/M.11 Kasım 1809.

¹⁰⁰⁹ *Edirne ŞS.* 291, s.41b. H.15 Safer 1225/M./22 Mart 1810.

¹⁰¹⁰ M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.120-121.

¹⁰¹¹ Bu karakolların; İstanbul yolu üzerindeki Celaledin Türbesi civarında, Tekfurdağı yolu üzerindeki Kirişhane'de, Gümülcine yolu üzerindeki Cisir-i Cedid'de, Filibe yolu üzerindeki Yıldırım Bayezid Han'da, Tırnovi yolu üzerindeki Saraçhane Köprüsü'nde, Yanbolu yolu üzerindeki Tekye Kapusunda ve Kırkilise yolu üzerindeki Kıyak'da olması gerektiği bir sonraki dipnotta kaynak bilgisi verilen ilamda vurgulanmaktadır.

¹⁰¹² *Edirne ŞS.* 343, s.5a. H.12 Zilhicce 1242/M.07 Temmuz 1827.

¹⁰¹³ Edirne İhtisap Ağalığı'nın 12 Zilhicce 1242 (07 Temmuz 1827) gününden başlayarak 1243 yılı sonuna kadar gelir-giderlerini gösterir defter için bkz. *Edirne ŞS.* 350, s.18b-28a.

edilmekte; diğer yarısı ise Edirne'ye kara ve nehir yolu ile dışarıdan getirilen mallardan elde edilmekteydi. Burada dikkati çeken hususlardan biri de yukarıda açıklandığı üzere, Edirne ihtisap gelirleri, 1809 yılında 4.437 kuruş iken (ve yine 1810'da 6.250 kuruşa iltizama verilirken) İhtisap Ağalığı teşkil edildikten sonraki ilk yılda bu gelirin yaklaşık 50 kat artarak 222.017'i kuruşu bulmuş olmasıdır.

3.3.9. Defter Nazırı, Mukayyid ve Jurnal Kâtipleri

Bu başlıkta bahis konusu edeceğimiz *defter nazırı*, *mukayyid* ve *jurnal kâtibi* kadroları, Osmanlı İmparatorluğu genelinde 1830 yılında yapılan ilk nüfus sayımı sonrasında ihtiyaç duyularak tüm kaza ve kasabalarda ihdas edilmeye başlanan görevlilerdir. Ceride Nezareti'ne bağlı olan defter nazırı ve mukayyidler, doğrudan nüfus sayımı ve yazımı gibi işlerle uğraşırken jurnal kâtipleri ise bulundukları mahalde meydana gelen her türlü olayı kaydederek Seraskerliğin haberalma ihtiyacını karşılamaktaydı¹⁰¹⁴.

Bilindiği üzere Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinden sonra yeni bir dönem başlayarak birçok alanda ıslahat yapılması yoluna gidilmişti. Bu düzenlemelerin uygun bir şekilde yapılabilmesi için devletin sahip olduğu insan kaynağının sayısını ve niteliklerini de bilmesi gerekmektedir. Bu nedenle, emlak veya arazi tahriri amacı taşımayan, doğrudan erkek nüfusun tespitine yönelik bir sayım yapılması karar verilerek sayımın usul ve esasları talimatnameler ile belirlendi. 1830 yılı baharında Anadolu ve Rumeli'de bulunan eyalet, sancak, kaza ve köylere gönderilen sayım memurları vasıtasıyla nüfus sayımına başlandı¹⁰¹⁵. Edirne'de ise İstanbul tarafından memurlar gönderilmesine gerek görülmeyle Edirne Muhafızı ve Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Vezir Hüseyin Paşa ve Edirne Kadısı Mehmed Raif Efendi'nin maiyetiyle birlikte nüfus sayımını yapmaları istendi¹⁰¹⁶. Nüfus sayımı, Edirne'de 1830 yılı Ekim ayının başlarında yapılarak sonuçlar 28 Ekim 1830 tarihinde kayda geçirilmişti¹⁰¹⁷.

İlk nüfus sayımının tamamlanmasının ardından ülke genelinde, üç ayda bir nüfusla ilgili vukuatların (doğum, ölüm, muhaceret vb.) kaydedilerek sayımda çıkan

¹⁰¹⁴ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Ankara*, s.163.

¹⁰¹⁵ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Ankara*, s.115; Musa Çadırcı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s. 110.

¹⁰¹⁶ "... Memâlik-i Mahrûseminden iktizâ eden mahallere taraf-ı Devlet-i Aliyyemden mahsûs me'murlar ve muharrirler gönderilmiş ve Edirne kazâsına bu taraftan mübâşir irsâline hâcet olmayarak siz ki Vezîr-i müşâr ve Mevlânâ mûmâileyhimâsız sizin derkâr olan dirâyet ve hamîyyet ve fetânet ve rû'yetinize binâen.." Edirne ŞS. 352, s.60a.

¹⁰¹⁷ BOA., NFS.d., 4374.

sonuçların güncellenmesi ve bunların defter edilerek Dersaadet'e gönderilmesi talep edilmişti. Ancak işin büyüklüğü sonradan ortaya çıkınca bunun altı ayda bir yapılmasına ve vilayetlerde buna uygun, defter nazırı ile mukayyid kadroları istihdam edilmesine karar verilmiştir. Buna göre “*mücerrebü'l-etvâr, müstakîm ve mûtemed*” olması talep edilen defter nazırı ve mukayyidlerin maaşları da Vilayet tarafından ödenecekti¹⁰¹⁸.

Edirne'de defter nazırlığı görevine getirilmek için şartları haiz görülen, hâlâ o tarihlerde sandık emini olarak görev yapan El-Hac Abdullah olmuştur. Edirne Kadılığı'nın ilâmına dayanarak nasb ve tayini berat ile gerçekleştirilen defter nazırının, yanında maaşları canib-i vilayetten ödenmek üzere aylık 250 kuruş ile iki de mukayyid görevlendirilmesi istenmiştir. Mukayyidlerin emin ve mutemet kişilerden seçilmesi, Edirne kazası ile nahiye ve köylerdeki doğum, ölüm, muhaceret gibi nüfus olaylarını kayıt altına almaları, bunu yaparken ahaliden “*kaydiyye*” ya da başka adlarla para talep edilmemesi, uymayanların tedip edilmesi ve yoklama defterlerinin altı ayda bir İstanbul'a gönderilmesi gerektiği hususları da bildirilmiştir¹⁰¹⁹. Nitekim bu çalışmanın ikinci bölümünde istifade edilen mezkûr yoklama defterlerinde, mahallelere ve yaş gruplarına (sâbi, tüvânâ, musin) göre bu olayların düzenli olarak tutulduğu görülmektedir.

Defter nazırı ve mukayyidlerin görev yaptığı mahalli, dönemin şehir masraf defterlerinden tespit etmek mümkündür. Buradaki masraf kalemlerinden anlaşıldığına göre Edirne'de Paşakapısı binasında “*Cerîde Odası*” adı verilen bir odada iki mukayyid ve bir “*Cerîde Nâzırı*” görev yapmaktaydı. Bazı kayıtlarda, defter nazırının “*Cerîde Müdürü*” olarak isimlendirildiği de görülmektedir¹⁰²⁰. Yine aynı masraf kalemlerinde, defter nazırı ve mukayyidlerin kullanımı için *alikhurna* kâğıtları alındığı, mücellitlere defter imal ettirildiği, defterlerin konulması için torbalar alındığı gibi detaylara da rastlamak mümkündür¹⁰²¹. Ayrıca 1839 yılında ceride odasında görev yapan mukayyidlere, yenilerinin eklenmiş olduğu da görülmektedir¹⁰²².

Ceride Nezareti'nin kurulmasının ardından ülke genelinde mukayyidler istihdam edilmeye başlanan ilk yıllarda, mukayyidlere nüfus işlerinin yanı sıra devletin ihtiyaç hissettiği konularda bilgi toplama vazifesi verilmesi de düşünülmüştü. Derlenmesi

¹⁰¹⁸ *Edirne* ŞS. 352, s.89b. H.Evasıt-ı Muharrem 1247/M.01-10 Temmuz 1831.

¹⁰¹⁹ *Edirne* ŞS. 352, s.93b-94a. H.10 Rebiülahir 1247/M.18 Eylül 1831.

¹⁰²⁰ *Edirne* ŞS. 361, s.13a-b. H.21 Rebiülevvel 1253/M.25 Haziran 1837.

¹⁰²¹ *Edirne* ŞS. 361, s.18b. H.29 Zilhicce 1253/M.26 Mart 1838.

¹⁰²² *Edirne* ŞS. 361, s.89b. H.29 Rebiülevvel 1255/M.12 Haziran 1839.

istenilen bilgiler kaza, kasaba ve köylerde yaşanan olağan ve olağandışı neredeyse tüm hadiseleri kapsamaktaydı. Nüfus vukuatları hariç tutulursa toplanması istenilen bilgiler, şehre misafiren ya da ticarî amaçlarla gelip gidenler, hacca gidip dönenler, memurların hangi maksatla nerelere gittikleri, ne zaman geldikleri gibi meskûn mahallere her türlü giriş-çıkışlardan tarihleriyle birlikte haberdar olunmasını kapsamaktaydı. Ayrıca beldede yetiştirilen ürünlerden, vuku bulan davalara kadar “*kâffe-i zuhûrâtı, serî’an ve sahîhan derc ve tezkâr*” edilmesi istenmekteydi. Ancak nüfus işleri ile haberalma işleri gibi iki büyük görev alanının, mukayyidler uhdesinde birleştirmenin uygun olmayacağı “*iki maslahât-ı cesîmenin birleştirilmesi cihetiyle şâyân-ı lâıykıyla idare olunamaması muhtemel*” görülerek bu düşünceden vazgeçilmişti¹⁰²³. Nihayetinde, 1835’de vilayetlerde *Jurnal Teşkilâtı* kurularak jurnal kâtipleri nasb edilmeye başlanmış ve haber alma ile nüfus işleri birbirinden ayrılmıştı¹⁰²⁴.

Edirne’de *jurnal kâtipleri*, ceride mukayyidler ile benzer bir çalışma düzeninde Paşakapısı konağı dâhilinde kendilerine tahsis edilen “*Jurnal Odası*”nda vazifelerini yerine getirmekteydiler¹⁰²⁵. Belgelere yansıdığı kadarıyla iki üç kişilik *jurnal kâtibi*¹⁰²⁶ ile bir *jurnal müdürü*¹⁰²⁷ şeklinde bir teşkilata sahiptiler¹⁰²⁸.

Jurnal kâtiplerinin ilk defa istihdam edilmeye başlandığı yıllara ait Edirne Şer’iyye Sicillerinde görülen eksiklikler, maalesef jurnal kâtipliğinin Edirne’deki kuruluşu hakkında daha detaylı bilgi sahibi olunmasına imkân vermemektedir. Ancak ilgili süreç ve işleyişin yukarıda genel çerçevesi çizilen kapsam dâhilinde, diğer Osmanlı şehirleriyle benzer bir seyir izlemiş olduğu tahmin edilebilir¹⁰²⁹. Nitekim 1838 yılına ait buyruclularda özellikle muhtar ve muhbirler tarafından jurnal kâtipleri ile nüfus nazırlarına göndermeleri gereken geliş-gidiş bilgilerini günlük olarak pusulalarla göndermedikleri için sık sık ikazlara maruz kaldıkları görülmektedir¹⁰³⁰.

¹⁰²³ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.166-169.

¹⁰²⁴ Jurnal Teşkilatının kuruluşu, işleyişi, kâtipleri, jurnal defterleri ve içerikleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet Zahit Yıldırım, *Osmanlı Devletinde Jurnal Teşkilatı (1835-1860)*, Aky Yayınları, İstanbul, 2012.

¹⁰²⁵ *Edirne ŞS.* 361, s.13a-b. H.21 Rebiülevvel 1253/M.25 Haziran 1837; *Edirne ŞS.* 361, s.18b. H.29 Zilhicce 1253/M.26 Mart 1838.

¹⁰²⁶ Masraf defterlerinde, *jurnal memurları* ya da *jurnal mukayyidler* olarak da geçmektedir.

¹⁰²⁷ Bazı belgelerde *jurnal başkâtibi* olarak da geçmektedir. Bkz. BOA., HAT., 651-31802. H. 29 Zilhicce 1250/M.28 Nisan 1835.

¹⁰²⁸ *Edirne ŞS.* 361, s.89b. H.29 Rebiülevvel 1255/M.12 Haziran 1839.

¹⁰²⁹ Bu kapsamda, belgeler üzerinden sarıh bir şekilde ele alınan Ankara şehrini örnek olarak vermek mümkündür. Bkz. R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.166-169.

¹⁰³⁰ *Edirne ŞS.* 361, s.52a. H.11 Safer 1254/M.06 Mayıs 1838.

Vilayetlerde gerçekleştirilmeye çalışılan bu yeni düzenin, şehir yöneticileri ve ilgili görevlilere izah edildiği buyruclarda; men'-i mürûr nizamı ile birlikte nüfus nazırı, jurnal kâtipleri, muhtar ve muhbir atamalarının bir arada değerlendirilerek bunların tamamının “*idâre-i hayriyyet usûlû*” olarak ifade edildiği görülmektedir. Talep edilen ise mahalle imamları, muhtarlar, muhbirler, papaz ve reaya kocabaşlarının, hiç kimseyi ayırt etmeden meskûn mahallere her türlü giriş-çıkışı kaydederek bunları günlük olarak nüfus nazırları ile jurnal kâtiplerine göndermeleridir. Ancak bunun “*hiçbir mahalde lâyıkiyla icrâsına dikkat olunmadığı anlaşılmış*” olduğundan EK-14'teki buyruldu gönderilmişti¹⁰³¹.

3.3.10. Gümrük Emni

Günümüzde gümrük, devletlerarası ticarette sınır geçişlerinde malların kontrol edilerek vergilendirildiği yer olup bu tarif, sanayi öncesi devirlerde bölge ve şehir sınırlarını da içine alan bir anlamda kullanılmaktaydı. Dolayısıyla devletlerarası (haricî) gümrüklerin yanı sıra devletlerin kendi içinde dâhilî gümrük sistemi de bulunmaktaydı; kara, sahil ve sınır yerlerinde bulunan Osmanlı gümrüklerinin sayısı ise 1801 yılında 100'den fazlaydı¹⁰³².

Osmanlılar zamanında gümrüklerde çeşitli adlar altında alınan vergiler ve oranları, yere, zamana, malın cinsine ve tüccarın kimliğine göre değişkenlik gösterirler. Devletin kendi lehine düzenlemeye çalıştığı bu değişkenlik, 1838 yılında imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması'ndan sonra bariz bir şekilde Osmanlılar aleyhine değişmeye başlamıştı. Tabiî olarak gümrüklerdeki bu değişim sürecinin öncesi ve sonrasıyla bilinmesi, konu hakkında yapılacak değerlendirmelerin çok daha sağlıklı bir zeminde ilerlemesini sağlayacaktır. Bunun için her gümrüğün ayrı ayrı ele alınarak bir hayli fazla sayıda olan ilgili defterlerin tetkiki gerekmektedir. Biz burada araştırma konumuzun kapsamı gereği, incelediğimiz dönemde (1789-1839) Edirne Gümrüğü ve gümrük emni hakkında belgeler elverdiği ölçüde ana hatlarıyla bilgi vermekle yetineceğiz.

İncelediğimiz dönemde Edirne Gümrüğü, mükellef bir gümrük olmayıp geneli sahil gümrüklerinden müteşekkil Marmara bölgesindeki diğer gümrükler gibi *İstanbul*

¹⁰³¹ *Edirne* ŞS. 361, s.39b. H.21 Muharrem 1254/M.16 Nisan 1838.

¹⁰³² Mübahat S. Kütükoğlu, “Gümrük-Osmanlılar'da Gümrük”, *TDVİA*, C.XIV, İstanbul, 1996, s.263-268.

ve *Tevabii Gümrüğüne* bağlıydı¹⁰³³. Aynı şekilde, *İnöz Gümrüğü* ve *Edirne Tahmis (Kahve) Gümrüğü* de İstanbul ve *Tevabii Gümrüğü* Mülhakatından olan alt gümrüklerdendi¹⁰³⁴. Her bir alt gümrüğün idaresi, İstanbul Gümrük Mukataasının tasarruf hakkına sahip olan İstanbul gümrük emini tarafından, büyük oranda iltizam veya emanet yoluyla tasarruf hakkının verildiği bağlı gümrük emini tarafından sağlanmaktaydı¹⁰³⁵. Örneğin, 1830 yılında *Edirne ve Tevabii Emtia Gümrüğü*, emanet usulü ile Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşılarından Salih Bey tasarrufundaydı¹⁰³⁶. Yine, ayrıca bir mukataa teşkilatına sahip Edirne Duhan Gümrüğü'nün de 1805 yılında ber vech-i emanet üzere Edirneli Şerif Mehmed Bey tasarrufunda olduğu görülmektedir¹⁰³⁷. Elbette yukarıdaki örneklerden Edirne Gümrüğü mukaatalarının malikâne usulü ile tasarruf edilmediği anlamı çıkarılmamalıdır. Nitekim malikâne usulü ile alınan bir mukataanın veya hissesinin tekrar iltizama verilmesine sıkça rastlanmaktaydı. Meselâ, Edirne Gümrüğü'ne tabi olan, Edirne kapan-ı meyve, kapan-ı dakik, balık pazarı, esb pazarı, kantar-ı taşra ve şemhane mukataasının dörtte bir hissesine ber-vech-i malikâne mutasarrıf olan İstanbul'da mukim El-Hac Osman, bir yıllığına¹⁰³⁸ hissesini yine aynı mukataanın mutasarrıflarından Mîr Mehmed Said'e 1805 yılında 500 kuruşa iltizam etmişti¹⁰³⁹.

Edirne Gümrüğü'nün idaresinde birinci derecede sorumlu olan yöneticiler için daha ziyade “*gümrük emini*” ifadesi kullanılmakla beraber bazı belgelerde “*gümrük nazırı*” ibaresinin de geçtiği görülmektedir¹⁰⁴⁰. Ana hatlarıyla gümrük emininin vazifesi, gümrüğe tabi malların vergilerinin usulünce toplanması, her türlü kaçakçılığın önlenmesi ve diğer gümrük görevlilerin sevk ve idaresidir¹⁰⁴¹. Nitekim Edirne'deki gümrük teşkilatına baktığımızda kalabalık bir görevli kadrosu olduğu görülmektedir.

¹⁰³³ *Edirne* ŞS. 227, s.8a. H.15 Şevval 1202/M.19 Temmuz 1788.

¹⁰³⁴ *Edirne* ŞS. 238, s.17a. H.13 Muharrem 1208/M.21 Ağustos 1793.

¹⁰³⁵ Saim Çağrı Kocakaplan, *İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s.63-67

¹⁰³⁶ *BOA., D.MMK.İGE.d., 23722. H.Recep 1245/M.Ocak-Şubat 1830. (Edirne Gümrüğü'nün H.1245 Recep ayı hasılat defteri. Günlük kalemler hâlinde gösterilen aya ait toplam hasılat 9.620 kuruş olup masraflar çıkarılınca geriye 5.317 kuruş kalmıştır.)*

¹⁰³⁷ *Edirne* ŞS. 278, s.39a-b. H.06 Rebiülahir 1220/M.04 Temmuz 1805.

¹⁰³⁸ Aynı mukataa ve şahıs isimlerine 1794 yılına ait bir temessükte de raslanmıştır. Büyük ihtimalle en azından 10 yılı aşkın bir süredir bu durum devam etmekteydi. Mezkûr temessük için bkz. *Edirne* ŞS. 242, s.82b. H.11 Rebiülahir 1209/M.05 Kasım 1794.

¹⁰³⁹ *Edirne* ŞS. 242, s.82a. H.07 Rebiülahir 1221/M.24 Haziran 1806.

¹⁰⁴⁰ Edirne Gümrüğü Nazırı Hüseyin'e hitaben kaleme alınan Kırım Hanı Şahingiray'ın adamları ve hayvanları için yevmiye ve mahiye tayinatların Edirne Gümrüğü malından karşılanmasına dair mektup için bkz. *Edirne* ŞS. 223, s.15a. H.25 Şevval 1201/M.10 Ağustos 1787.

¹⁰⁴¹ *Edirne* ŞS. 342, s.70b-73b. H.19 Şevval 1242/M.16 Mayıs 1827.

Maaşları gümrük gelirlerinden karşılanan bu kişiler gümrük emini ya da gümrük nazırının yanı sıra; kâtib-i evvel, kâtib-i sâni, bacdaranbaşı, gümrük süvarileri, Asitane aylıkçısı, İnöz poliçe tahsildarı, İnöz aylıkçısı, ambar emini, kolcular, imam, aşçı, kahveci, hamallar ve hademelerden müteşekkildi¹⁰⁴².

3.3.11. Mahalle İmamları ve Muhtarlar

Edirne mahalleleri, kuruldukları ilk yıllardan itibaren klasik Osmanlı mahallesinin karakteristiğini bariz olarak yansıtan unsurlarını bünyesinde barındıran mahallelerdir. Özellikle surdışındaki mahalleler, şehrin bânîleri tarafından vakıflar yoluyla inşa edilmiş cami ve mescitlerin etrafına kümelenmiş hanelerden müteşekkildi. Mahalle adlarının % 96'sı bânîlerinden izler taşır ve hemen her yüzyılda mahalle sayısına eşit miktarda mescit bulunurdu. Diğer dinî ve sosyal yapılarla ihya edilmiş bu mahallelerin merkezini ise çok büyük bir oranda cami ve mescitler teşkil ederdi.

Edirne'de mahallelerin fizikî olarak merkezini teşkil eden cami ve mescitlerin imamları da mahallenin dinî, idarî ve sosyal yaşantısının orta yerinde bulunurdu. Gerçek anlamda, mahalle sakinlerinin doğumundan ölümüne¹⁰⁴³ kadar uzanan bir süreçtir bu; şer'iyye sicillerinde sayısız örneklerine rastlanacağı üzere mahallelinin evlilik, boşanma, miras, nafaka, kisve baha, mülk satışı, niza, ibra, sulh ve bunun gibi tüm resmî dava ve işlemlerinde, imamlar en azından *şühûdu'l-hâl* olarak bir şekilde bu davaların içindedir. Öte yandan, mahallede huzur, asayiş ve temizliğin sağlanması, bazı vergilerin toplanması ve duyuruların yapılması gibi devletle halk arasındaki birçok münasebette doğrudan ve dolaylı olarak görev ifa ederlerdi. Bir nevi, sıradan mahalle ahalisinin devletle olan ilişkilerinde başvuracağı, danışacağı ilk merci, mahalle imamları olurdu. Edirne'de muhtarlık teşkilatının kurulduğu 1834 yılına kadar dinî vazifelerinin yanı sıra idarî ve sosyal alandaki görevleri de yerine getiren mahalle imamları, bu tarihten sonra görev alanları bir miktar daralsa da vazifelerini sürdürmeye devam ettiler.

Bilindiği üzere imamlar, kadı veya naibin ilâmı padişahın beratı ile atanarak günlük olarak belirlenen “vazife-i muayyene” adı verilen bir ücret alırlardı. Genelde

¹⁰⁴² BOA., *D.MMK.İGE.d.*, 23671. s.15. H.Safer 1241/M.Eylül-Ekim 1825. Edirne Gümrüğü'nün XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki vaziyeti için bkz. Reyhan Şahin, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticari Hayat*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2006.

¹⁰⁴³ Mahalle imamlarının, dinî ve sosyal vecibeleri bir yana, mahallede gerçekleşen tevellüt ve vefat vukuatını isim ve şöhretleriyle ceride nazırına bildirmesi gerekmektedir.

camii ve mescidin bağılı bulunduğu vakıf malından ödenen ücretlerinin¹⁰⁴⁴ yanı sıra eğer mevcutsa yine aynı vakıf malına bağılı olan imam odalarında ikamet ederlerdi¹⁰⁴⁵.

Edirne mahallerindeki imamların, bilinen günlük vazifelerinden ziyade farklı alanlarda müdahil oldukları vakalara gözetildiğinde, en sık rastlanan örneklerin halkın huzurunu bozan kişilerin “mahalleden ihraç” edilmesiyle ilgili davalar olduğu görülür. Mahalleden ihraçlarda genel itibariyle, ihraç yaşanmadan önce mahalle imamı ve ahali tarafından kişiye tekraren nasihatlar bulunur; kişi, uymayarak huzur ve sükûnu bozmaya devam ederse mahalle imamı, ahalden yanına birkaç kişiyi daha alarak Kadılığa gider, şikâyetler ve şahitler dinlendikten sonra nasihat, tedip ve mahalleden ihraç yollarından birine başvurulurdu. İhraç vakalarında genel itibariyle yaşanan olayların detaylarına girilmeden küfürbaz ve saldırgan olanlar,¹⁰⁴⁶ kendi hâlleri ve ırzlarıyla mukayyed olmayanlar,¹⁰⁴⁷ hilâf-ı şer’î hareket edenler¹⁰⁴⁸ şeklinde kayda geçirilerek böyle kişiler mahalleden ihraç edilirdi.

Mahalle imamı, birçok hususta tüm mahalle sakinlerinin kefil konumundadır. Bu durum, özellikle asayişsizliğin arttığı dönemlerde, bariz olarak mahalle imamının mesul tutularak cezalandırılmasına yol açabilirdi. Örneğin 1796 yılında, Dağlı eşkiyasının Edirne şehrine sızdığının anlaşılmasında sonra tüm mahalle ahalisinin birbirlerine ve her birinin, mahalle imamının kefilliğine rapt edilmesi istenmişti. Kefile rapt defterinin tesliminden sonra şayet mahalleden birinin, eşkiya taifesinden ya da eşkiyaya yardım edenlerden olduğunun anlaşılması hâlinde, bunlara kefil olanlar ile o mahalle imamının, mahallesi ortasında asılacağı ferman ile bildirilmişti¹⁰⁴⁹. Yine başka bir kefile rapt etme meselesi, Edirne’de kimin çıkardığı tespit edilemeyen yangınların arttığı bir dönemde gündeme gelmişti. Çırak, şakirt, hizmetçi, besleme, bekâr, yabancı hizmetkâr sınıfından, aslı ve nesli belirsiz çil tutmaz derbeder ve çapkın makulelerinin

¹⁰⁴⁴ Örneğin, Sultan Selim Camii’nde imamlık yapıp yine aynı vakfa ait olan Taşodalar’da sakin iken vefat eden İmam El-Hac Mehmed Efendi ibn Mustafa Efendi’nin terekesinde; Sultan Selim Camii Mütevellisi İbrahim Ağa’dan alacağı aylık imamet vazifesi 1.050 akçenin de kayıtlı olduğu görülmektedir. *Edirne* ŞS. 225, s.18b-19a. H.05 Şevval 1201/M.21 Temmuz 1787.

¹⁰⁴⁵ Edirne’de cami ve mescit vakıflarının birçoğunda, o cami veya mescitte görev yapan imamlara tahsis edilen hanelere rastlamak mümkündür. Örnek ve kaynak teşkil etmesi açısından Edirne’deki bazı vakıflara ait kayıtların birarada yeraldığı 251 Nolu Edirne Şer’iyye Siciline müracaat edilebilir.

¹⁰⁴⁶ *Edirne* ŞS. 226, s.20b. H.25 Şevval 1201/M.10 Ağustos 1787; *Edirne* ŞS. 248, s.58a. H.21 Rebiülevvel 1211/M.24 Eylül 1796.

¹⁰⁴⁷ *Edirne* ŞS. 226, s.15a. H. 09 Şevval 1201/M.25 Temmuz 1787.

¹⁰⁴⁸ *Edirne* ŞS. 246, s.15a-b. H.05 Cemaziyelevvel 1218/M.23 Ağustos 1803.

¹⁰⁴⁹ *Edirne* ŞS. 245, s.38b. H.28 Şaban 1210/M.08 Mart 1796.

tembihlenmesi, kefilsizlerin kefile rapt edilmeleri görevi, esnaf kethüdaları ile birlikte mahalle imamlarına tevdi edilmişti¹⁰⁵⁰.

Osmanlı şehirlerindeki mahalle ve mahalleli kavramları ile imamların konumunu sarıh bir şekilde izah eden yukarıdaki örnekler dışında mahalle imamları, ahalinin tembih¹⁰⁵¹ ve teskin¹⁰⁵² edilmesi, gayrete getirilmesi,¹⁰⁵³ bilgilendirilmesi,¹⁰⁵⁴ temizliğe riayet edilmesi,¹⁰⁵⁵ gibi konularda da vazife olarak sorumluluk yüklenmekteydi. Elbette bu vazifeleri yaparken mahallenin önde gelen kişileri, kelama muktedir söz sahipleri ve ihtiyarları ile müştereken hareket etmekteydi.

Mahalle imamlarının geniş bir alana yayılan vazifelerinden bir kısmını Muhtarlık teşkilatına devretmeye başlaması, ilk defa 1829 yılında Üsküdar, Galata ve Eyüp kazalarından başladı. Buralarda atamayla görev başına getirilen muhtarlar, 1833’de Kastamonu, Taşköprü’de ilk defa seçim yoluyla işbaşına geldi. Her mahallede halk nezdinde saygınlığı olan, tecrübeli, namuslu ve becerikli kimselerden seçilen iki kişi “*muhtâr-ı evvel*” ve “*muhtâr-ı sâni*” olarak tayin edildi. Ayrıca yine kefalet uygulaması tatbik edilerek mahalle imamları muhtarlara, muhtarlar mahalle ahalisine ve mahallenin ileri gelenleri de birbirine kefil yapıldı. Muhtarlık teşkilatının ahalinin memnuniyetini sağlaması üzerine bu sistem daha sonraki yıllarda ülkenin diğer yerlerinde uygulamaya koyuldu¹⁰⁵⁶.

Türk idare tarihinin önemli gelişmelerinden biri olan Muhtarlık teşkilatının Edirne’de uygulamaya koyulması, ilk defa 1834 yılında vuku bulmuştur. Mahkeme siciline kaydedilen ilgili kaimede, ilk önce Kastamonu’da intihap usulü ile muhtar nasb ve tayin edildiği, sağladığı faydalardan bahsedilmiş ardından Edirne mahallelerine “*ehl-i ırz ve mücerrebü’l-ahvâl kimesnelerden evvel ve sâni itibâriyle Asitâne-i Sa’âdet*

¹⁰⁵⁰ Edirne ŞS. 343, s.10b. H.11 Muharrem 1243/M.04 Ağustos 1827.

¹⁰⁵¹ 1829 yılındaki Rus işgali sırasında, kadınların sokağa çıkmamaları gerektiğini ahaliye duyurmak maksadıyla tüm mahalle imamlarının Kadılığa çağrılarak durumun anlatılması ve imamların mahallelerindeki ahaliye durumu iyice tembih etmeleri için buyruldu bkz. Edirne ŞS. 352, s.25a. H.07 Rebiülevvel 1245/M.06 Eylül 1829.

¹⁰⁵² 1829 yılındaki Rus işgali sırasında, gayrimüslim ahalinin taşkınlıklarına binaen Müslüman ahalinin, reayanın emniyetini tehdit eden sözler söylediğinden bahisle, mahalle imamlarının huzura çağrılarak durumun anlatılması, ahalinin teskin edilerek asla bu türlü laflar edilmemesi, fesada meydan verilmemesi, veren olursa marifet-i şer’î ile cezasının tertip edileceğinin mahalle imamları vasıtasıyla ahaliye anlatılmasına buyruldu bkz. Edirne ŞS. 352, s.40a. H.15 Rebiülevvel 1245/M.14 Eylül 1829.

¹⁰⁵³ Edirne’nin etrafına ahalinin desteğiyle hendekler kazılıp nöbet beklenmesi sırasında mahalle imamlarının ahaliyi gayrete getirdiği hakkında bkz. Edirne ŞS. 285, s.7a-13a. H.09 Zilkade 1221/M.18 Ocak 1807.

¹⁰⁵⁴ Bu bilgilendirmeler yangınlarda dikkat edilecek hususlardan, gece tüfek atılmamasına kadar birçok farklı konuda olabilmekteydi.

¹⁰⁵⁵ Edirne ŞS. 354, s.3b. H.15 Safer 1248/M.14 Temmuz 1832.

¹⁰⁵⁶ Ali Akyıldız, “Muhtar”, *TDVİA*, C.XXXI, İstanbul, 2016, s.52.

usûlünce ikişer muhtâr nasb ve zikr olunduğu cihetle her biri küfelâya rabt olunarak gerek muhtârların ve gerek mahallât imâmıların icâb eden mühürler”in Darbhâne-i Âmire’de hazırlanılması maksadıyla atanan muhtarların isimlerinin defter edilmesi istenmiştir¹⁰⁵⁷. EK-16’da bulunan kaimede görüldüğü üzere Edirne’de Muhtarlık teşkilatı ilk önce seçim ile değil “*Asitâne-i Sa’âdet usûlünce*” yani atama yoluyla hayata geçirilmişti.

“*Kastamonu usûlünce*” yani intihâp (seçim) yoluyla oluşturulan Muhtarlık teşkilatının ise Edirne’de 1839 yılında uygulamaya koyulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yapılan seçimlerin ardından Edirne kaza merkezi ve nahiyelerdeki mahalleler ile bağlı köylerde “*mücerrebü’l-etvâr kimesnelerden intihâb ile muhtâr-ı evvel ile muhtâr-ı sâni nâmıyla ikişer muhtâr nasb edildiği*” ve seçilen muhtarlara, vücuhun kefil edilerek isimlerinin Dersaadet’e yollandığı görülmektedir¹⁰⁵⁸.

3.3.12. Esnaf Yöneticileri

Osmanlı şehirlerindeki esnafın en belirgin özelliklerinden biri, *fütüvvet* ve *ahîlik* adabı üzere, kendi içlerinde gruplaşarak *loncalara* ayrılmalarıdır. Her esnaf grubu, ayrıldığı loncalarda kendi eğitim ve denetim sistemini sürdürür, çırak-kalfa-usta nizamıyla varlıklarını devam ettirirlerdi¹⁰⁵⁹. Yöneticilerini kendi içinden seçer, kadı veya naibin ilamı, padişah beratı ile de atamaları gerçekleştirilirdi. Şer’î ve örfî nizamı mugayir davranması ya da işgöremez duruma gelmesi hâlinde yine esnafın talebiyle azledilebilirdi.

Genelde *kethüdâ* adı verilen bu idarecilerin görevleri, ana hatlarıyla bağlı bulunduğu esnaf grubunun kaidelere uygun biçimde yönetim, denetim ve temsil faaliyetlerini yerine getirmektir. Esnafın kendi içinde birbirleriyle olan ilişkileri ve diğer esnaf gruplarıyla olan münasebetleri de yine esnaf grubunun yöneticileri tarafından sağlanır; devletle esnaf arasındaki ilişkilerde de aracılığı bu yöneticiler yaparlardı. Narhların belirlenmesi sırasında yapılan toplantılara katılır ve gerekli hâllerde, örneğin vefat eden bir bakkallın terekesi için dükkânındaki eşya/mal fiyatlarının takdirinde¹⁰⁶⁰,

¹⁰⁵⁷ Edirne ŞS. 354, s.54b. H.03 Zilkadde 1249/M.14 Mart 1834.

¹⁰⁵⁸ BOA., A.RSK.d., 1670. H.09 Safer 1255/M.24 Nisan 1839.

¹⁰⁵⁹ Halil İnalçık, *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, İstanbul, 2009, s.40-41.

¹⁰⁶⁰ Vefat eden esnafın dükkânlarındaki mal ve eşyaları ile muhalefatların yazımı sırasında birçok terekede, pazarbaşı ve yiğitbaşı ile birlikte esnaf kethüdalarının da isimlerine rastlamak mümkündür. Örnek teşkil etmesi açısından bkz. Edirne ŞS. 224, s.14a. H.15 Ramazan 1202/M.19 Haziran 1788.

mahkemeye yardımcı olurlardı. Yöneticisi olduklarını esnaf grubunun ihtiyaç duyduğu malzemeler ile hammaddenin temin edilerek bunların esnaflara pay edilmesi gibi vazifeleri de vardı¹⁰⁶¹.

İncelediğimiz dönemde Edirne'deki esnaf gruplarının kendine has özelliklerini belgeler üzerinden ele alacak olursak, ilk önce belirtilmesi gereken esnaf gruplarının yöneticilerinde genel bir kavram olarak “kethüdâ” tabiri kullanılsa da bazı esnaf yöneticilerinde farklı isimlendirmelere rastlandığıdır. Meselâ, sahaf esnafının yöneticisi “şeyh” (*sahaf*lar şeyhi ya da şeyhü'l sahaf) olarak,¹⁰⁶² pazarcılar esnafının yöneticisi “pazarbaşı”, taşçı esnafının yöneticisi “taşcıbaşı” şeklinde anılmaktaydı¹⁰⁶³. Yine Anadolu şehirlerinde bazı esnaf yöneticileri için “ahî” ve “baba” gibi unvanlar kullanıldığı da bilinmektedir¹⁰⁶⁴.

Bu konuda örnek olarak değinmek istediğimiz 1795 yılına ait bir pazarbaşı beratı, birkaç hususu birden açıklayan yönleri nedeniyle dikkat çekicidir. Beratta; “*Edirne’de vâk’i pazarcıyân esnâfının pazarbaşılığına otuz akçe hazîne-mânde mukâbili mutasarrıf olan Alemdâr Hüseyin ibn Ömer bilâ-veled fevt olub yeri hâlî kalmağla esnâf-ı mezkûr ustalarından ve erbâb-ı istihkâdan Yeniçeri tekâ’üdlerinden*” Ahmed bin Mehmed’in göreve getirildiği görülmektedir¹⁰⁶⁵.

Beratta dikkati çeken ilk husus, pazarbaşının ölünceye kadar görevine devam edebildiğidir. İkinci olarak pazarbaşının çocuksuz olarak vefat ettiğinin vurgulanması, bu görevlerin de babadan oğula geçebildiğini gösterir mahiyettedir¹⁰⁶⁶. Üçüncü husus

¹⁰⁶¹ Edirne’de Basmacı Esnafı Kethühası Es-Seyid Mehmed Emin’in taşradan gelen basmaları esnafa tevzi ederken himaye ve kayırmacılık yaptığına dair şikâyet için bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.102b-103a. H.Evasit-ı Recep 1202/M.16-25 Nisan 1788.

¹⁰⁶² *Edirne ŞS.* 231, s.20a. H.15 Zilkadde 1203/M.07 Ağustos 1789.

¹⁰⁶³ *Edirne ŞS.* 235, s.36a-39b. H.27 Recep 1206/M.21 Mart 1792; *Edirne ŞS.* 250, s.27a-30a. H.15 Cemaziyelevvel 1211/M.16 Kasım 1796.

¹⁰⁶⁴ Edirne’de rastladığımız bu unvanlar dışında, Anadolu’nun değişik yerlerinde debbağ esnafı yöneticilerinin “ahî baba”, bezzaz esnafı yöneticilerinin “bezzazbaşı” ve kuyumcu esnafı yöneticilerinin “kuyumcubaşı” olarak geçtiğine dair örneklerle rastlamak mümkündür. Bkz. R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.175-176; İ. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.219; Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya, 2002, s.18-20.

¹⁰⁶⁵ *Edirne ŞS.* 245, s.18b. H.05 Cemaziyelevvel 1210/M.17 Kasım 1795.

¹⁰⁶⁶ Örneğin, Meriç ve Tunca nehirlerinden Dersaadet’e nakl için sal tabir olunur sefineler ile İnöz’e gönderilen eşyanın tahmil, tanzim ve idaresi için salcılar kethühası olan Seyyid Hafız Mustafa bin Osman vefat ettiğinde, “*Salcılar Kethüdalığı*” oğlu Mustafa’ya gemiştii. Beratı için bkz. *Edirne ŞS.* 329, s.65a. H. 27 Cemaziyelevvel 1237/M.19 Şubat 1822.

Yine ilginç bir örnek olarak, Edirne’de öküz arabacıları kethüdası olan Mehmed vefat ettiğinde yerine müteveffanın kızının oğlu erbâb-ı isthakdan Es-Seyyid Ali bin Mehmed’in “*Öküzarabacıları Kethüdalığı*”na tayinini arz eden Edirne Kadısı Arslanzade Mevlana Abdülbaki’nin ilamına binaen 1205 senesi Şevvali 15. gününden (M.17 Haziran 1791) itibaren nasb ve tayin beratı gelmişti. Bkz. *Edirne ŞS.* 235, 48b. H.18 Şevval 1205/M.20 Haziran 1791.

ise eski pazarbaşının “Alemdâr” adından/lakabından anlaşıldığı kadarıyla büyük ihtimalle daha önceleri Yeniçeri taifesindendi ve halefi gibi yine Yeniçeri taifesinden olan Ahmed, pazarbaşılığı devralıyordu. Bu durum, Edirne esnafları arasında Yeniçerilerin etki ve nüfuzunu göstermekle beraber, 1806 yılında yaşanan II. Edirne Vakası’nda, Edirne esnafının neden Yeniçerilerin safında yer aldığına dair bir fikir verir mahiyettedir.

Esnaf gruplarının yönetici seçimlerinde, dışarıdan herhangi bir müdahaleye rastlanmamaktadır. Aksine, esnaf gruplarının birkaç ay içinde defalarca yönetici seçip azlettirebilecek kadar müsamahakâr bir sistem dâhilinde iş gördükleri anlaşılmaktadır. Nitekim 1790 yılında Ali Paşa Çarşısı esnafı, her seferinde kendi seçtikleri kethüdalarını, dört defa azlettirip yeniden kethüda nasp ettirdikleri dahi görülmektedir¹⁰⁶⁷. Birkaç ay arayla gerçekleşen bu atama ve azillerden iki tanesinin de bir önceki kethüdalar olduğu göz önüne alınırsa, başta Kadılık olmak üzere devletin, esnaf gruplarının iç nizamına herhangi bir şekile müdahalede bulunmadığı, rahatlıkla ifade edilebilir. Yine aynı kapsamda değerlendirilebilecek diğer bir örnekte, büzmeci esnafından on kişi, Mahkeme’ye giderek kethüdaları Tanaş nam zımmînin kaide-i kadîme mugayir hareketlerinden dolayı azlettirmişlerdi. Ancak Tanaş’ın bir daha kaide-i kadîme mugayir harekette bulunmayacağını taahhüt etmesi üzerine büzmeci esnafı Tanaş’ın tekrar kethüda nasp ve tayin olunması için Kadılığa başvurarak kethüda olarak atanmasını sağlamışlardı¹⁰⁶⁸.

İncelediğimiz dönemde, esnaf kethüdalarının azledilme sebeplerine bakıldığında daha ziyade idarecilikteki eksiklik ve usulsüzlük gibi nedenler olduğu görülmektedir. Meselâ, 1787 yılında muıtab esnafı ustalarından dördü Müslim, yedisi zımmî toplam onbir usta, kadı efendinin huzuruna gelerek, kethüdaları Ömer Molla’nın esnafın işlerini “*idâre ve rüyet edemeyüb umûr-ı esnâf muhtel ve müşevveş*” olduğundan bahisle azlettirmişlerdi¹⁰⁶⁹. Basmacı esnafının kethüdası olan Es-Seyyid Mehmed Emin ibn Osman ise bir vakit basmacı esnafına yasaklanan yemenî basmacılığını İstanbul’a gidip tekrar serbest bıraktıracığı vaadiyle esnaftan para topladığı için şikâyetle konu olmuş,¹⁰⁷⁰ yine Ali Paşa Çarşısı’nda bir dükkân boşaldığında 50–60 gurusu rüşvet

¹⁰⁶⁷ *Edirne* ŞS. 230, s.29a. H.23 Muharrem 1204/M.13 Ekim 1789; *Edirne* ŞS. 230, s.32a-b. H.20 Zilhicce 1204/M.31 Ağustos 1790; *Edirne* ŞS. 230, s.49b. H.Evail-i Cemaziyelevvel 1204/M.17-27 Ocak 1790.

¹⁰⁶⁸ *Edirne* ŞS. 226, s.21b. H.03 Zilkadde 1201/M.17 Ağustos 1787.

¹⁰⁶⁹ *Edirne* ŞS. 226, s.37b. H.15 Muharrem 1202/M.27 Ekim 1787.

¹⁰⁷⁰ *Edirne* ŞS. 226, s.38a. H.07 Muharrem 1202/M.19 Ekim 1787.

almadıkça iş yapmayan Mehmed Tahir esnaf tarafından azletirilmişti¹⁰⁷¹. Elbette örnek olarak verilen bu vakaların, Edirne gibi esnaf gruplarının ve işlem hacimlerinin bir hayli fazla olduğu bir şehirde, geneli temsil edemeyeceğini belirtmekte yarar vardır. Nitekim 1826 yılında Edirne’de, yaklaşık 80 farklı esnaf grubuna ait 3.400’ün üzerinde dükkân bulunmaktaydı¹⁰⁷². Hâliyle incelediğimiz dönem için genel bir gözlem ve değerlendirme olarak esnaf arasında rastlanan usulsüzlüklerin istisnaî bir durum teşkil ettiği ifade edilebilir.

Esnaf yöneticiliği konusunda değinmek istediğimiz diğer bir husus, 1804 yılında Edirne’de kâin simitçi esnafı kethüdaları olarak iki ayrı kişinin isimlerinin zikredilmesidir. İlgili fermada geçen “*Edirne’de kâin simidçi esnâfı kethüdâları Es-Seyyid Mehmed Sadık Alemdâr ve El-Hac Ahmed Efendi*”¹⁰⁷³ ibaresinden anlaşıldığı kadarıyla ihtiyaç duyulan bazı esnaf gruplarında, belirli iş bölümlerine gidilerek birden fazla esnaf yöneticisi atanabilmekteydi.

Diğer Osmanlı şehirlerinde de olduğu gibi esnaf gruplarının yönetici yardımcılığı vazifesini yerine getiren “*yiğitbaşı*”lardır. Her esnaf zümresinin kendi aralarından seçtiği yiğitbaşılar, bir nevi kolluk ve denetim vazifesi görerek esnaf içindeki düzenin sağlanması konularında kethüdalarına yardımcı oluyorlardı¹⁰⁷⁴. Esnaf arasında vuku bulan çeşitli nizâ, satış, sulh, ibra gibi Edirne Şer’iyye Sicillerine yansıyan birçok belgede, kethüdalar ile birlikte yiğitbaşılar da şahitler arasında görmek mümkündür. Yine birçok esnaf davasında, kethüdalar ile yiğitbaşılardan *vekil-i müseccel* olarak esnafı temsil ettiği, bu durumun esnafın şahsî davalarında dahi sıkça görülmesi, esnaf grupları arasında bu iki görevliye karşı iş dışında da güven duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda belirtildiği gibi bu yöneticiler, devlet nezdinde esnafı temsil ediyordu. Kendi iş kollarının yanı sıra şehrin genelini ilgilendiren her türlü hususta ferman ve buyrulduklar ile doğrudan “*esnâf kethüdâları, ihtiyârları, üstâdları*” şeklinde hitap edilerek vazife görmeleri, gerekli konularda mahalle imamlarının halkı bilgilendirdiği gibi bunların da kendi esnaf gruplarını bilgilendirerek öğütlemeleri istenir ve beklenirdi.

¹⁰⁷¹ *Edirne* ŞS. 230, s.29a. H.23 Muharrem 1203/M.24 Ekim 1788.

¹⁰⁷² Bunlara ait detaylar için Dördüncü Bölüm’de yer alan *Esnaf Teşkilatı* başlığına müracaat edilebilir.

¹⁰⁷³ *Edirne* ŞS. 334, s.9a-b. H.Evail-i Rebiülahir 1219/M.10-20 Temmuz 1804.

¹⁰⁷⁴ M. Çardırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.125.

3.3.13. Menzil Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nin menzil sistemi, Anadolu ve Rumeli'nin *üçlü yol ağı*¹⁰⁷⁵ üzerinde, aralarındaki mesafe üç saatten yirmi sekiz saate kadar değişen aralıklarla kurulan menzil-hanelerden oluşmaktaydı. Menzil-hanelerin asıl amacı, devletin resmî haberleşmesini sağlamaktır; sefer zamanı ise birliklerin konaklamaları öncesinde birtakım koordine vazifeleri görürler, askerî ihtiyaçlar için kullanılacak zahirenin temin ve muhafazasını sağlarlardı¹⁰⁷⁶.

Edirne menzili, Rumeli yol ağı içerisinde İstanbul'dan Belgrad'a kadar uzanan "orta kol" üzerinde yer alan önemli menzillerden biriydi. 1788 yılı itibarıyla çevresindeki en yakın menziller; 9 saat uzaklıktaki Cısr-i Ergene, 9 saat uzaklıktaki Dimetoka, 9 saat uzaklıktaki Cebece ve 16 saat uzaklıktaki Fakiye menzilleriydi. Aynı tarihte Edirne menziline, yıllık 270 bargir¹⁰⁷⁷ konularak menzil nizamı sağlanmaya çalışılmaktaydı. Ancak çeşitli sebeplerle oluşan herhangi bir menzildeki bargir eksikliği, diğer menzillerde de nizamın bozulmasına sebebiyet vererek,¹⁰⁷⁸ İstanbul'a 5 günde ulaşacak bir haberin 20 günde ulaşmasına neden olmaktaydı¹⁰⁷⁹.

Aynı yıllarda Silivri'den İsakçı'ya varıncaya kadar tüm menzillerde olduğu gibi Edirne'deki menzil zahiresinin miktar ve kalitesi de sürekli olarak kontrol altında tutulmaya çalışıldığı görülür. Zira Rus seferi öncesinde Ordu-yı Hümayun gelmeden önce menzillerde tüm hazırlıkların tamamlanmış olduğundan emin olunmak istenmekteydi. Bu nedenle, her menzildeki un çuvallarından tadımlık bir miktar alınarak keselere konulması, üzerine ait olduğu menzil isimlerinin yazılarak İstanbul'a gönderilmesi istenmekteydi¹⁰⁸⁰. Bu dönemde Edirne menziline hazır bulundurulması

¹⁰⁷⁵ Yol ağları hakkında detaylı bilgi için bkz. *Birinci Bölüm/Şehrin Konumu ve Genel Yapısı/Yol Ağları*.

¹⁰⁷⁶ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İlgi Yay., İstanbul, 2014.

¹⁰⁷⁷ Menzil Defterleri ile Mevkufat Defterlerine göre Edirne menziline bulunması gereken bargir sayısı 1788 yılında 20, 1789'da ise 40 adet olarak belirlenmişti. Ancak görüldüğü gibi, vaki olan gerçek ihtiyaç bu sayının kat be kat üstüne çıkmaktaydı. Bkz. *Edirne ŞS.*, 223 s.80b. H.15 Rebiülahir 1202/M.24 Ocak 1788; *Edirne ŞS.* 227, s.55b.H.18 Cemaziyelevvel 1203/M.14 Şubat 1789.

¹⁰⁷⁸ *Edirne ŞS.* 223, s.80b. H.15 Rebiüleahir 1202/M.24 Ocak 1788.

¹⁰⁷⁹ Edirne-Kırkkilise yollarında vaki menzil nizamının tamamen bozulması sebebiyle ulakların her menzilde birer ikişer gün ikamet ettikleri, bazı menzilhanelerin külliye kapatılmış oldukları, hatta Edirne'de ulakların bindikleri bargirleri 35 saat mesafesi olan Filibe'ye ve oradan yine Edirne'ye sürüp bu vechile hayvanların telef olduğu, Aydos ve Hacıoğlu menzilhanelerinde bargir bulunmadığı, beş günde gelecek haberin yirmi günde geldiğinden bahisle menzillerin nizamına muhalefet edenler, işleri geciktirmeye cesaret edenlerin men ve tedip edilmeleri, hilaf-ı fermana cesaret edenlerin ise civar kalelere irsal ile kalebent edilmelerine dair ferman için bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.77b. H.08 Rebiülahir 1202/M.17 Ocak 1788.

¹⁰⁸⁰ *Edirne ŞS.* 223, s.79b-80a. H.10 Rebiülahir 1202/M.19 Ocak 1788.

istenenler ise 8.000 kile arpa, 1.300 kile un, 150 kile hâs un, 400 kantar saman, 57 araba odun, 32 araba ot idi¹⁰⁸¹.

Edirne menzili, incelediğimiz dönemin ilk yıllarında iltizam usulü işletilir, menzil masrafları şehir harcamalarından kabul edilerek Edirne ahalisinden tahsil edilirdi. Misal vermek gerekirse 1788–1789 yıllarındaki 15 aylık müddet zarfında Edirne menzili güçlü bargirler ve işe yarar sürücüler ile idare edilmek üzere 34.000 kuruş bedel ile Edirne sakinlerinden Çavuş (Çalık) Ali Ağa'ya iltizam olunmuştu. İltizam bedelin üçte biri olan 11.333 guruş mahruse-i mezbure reayalarına tevzi olurken kalan 22.667 guruş ise Edirne'nin nahiyelerine tevzi edilmişti¹⁰⁸². Ancak Çavuş Ali Ağa, Edirne menzil nizamını sağlayamadığı için birkaç ay sonra azledilerek yerine, sekiz on seneden beri Edirne menziline idare eden Ermeni Kirkor zımmî, yıllık 40 bin kuruş iltizam ile tekrar Edirne menzircisi tayin edilmişti¹⁰⁸³.

Edirne Menzircisi Kirkor'un, Edirne menziline lağvedilerek kiracılık usulüne geçildiği 12 Aralık 1799 tarihine kadar görevinin başında olduğu görülür. Bu tarihten sonra ise Selanik, Mekri ve Ferecik menzilleri gibi saati 8 paradan bargir kiralanması usulüyle Edirne'de menzil nizamı devam ettirilmeye çalışılmıştı. Rumeli'de menzil sisteminin bozularak Edirne'de kiracılık usulüne geçilmesine sebep olan en önemli mesele ise aynı fermanla belirtildiğine göre Dağlı İsyanları nedeniyle ulakların yol dışına çıkmaları olarak gösterilmektedir¹⁰⁸⁴. Ayrıca ümera kesiminden şehir yöneticileri ile askerî taifenin kullanmamaları gerekirken Edirne menzilineki bargirleri alarak, kendi işleri için kullanmaları da menzil sistemini sıkıntıya sokmaktaydı. Zira aynı durum, diğer menzillerde de vaki olunca devletin resmî ulakları menzillerde bargir bulmakta zorlanmakta, bazen birkaç gün bargir temin edilmesini bekleyerek menzil-hanelerde vakit kaybetmekteydi. Bargir bulduğunda ise yine diğer menzillerdeki bargir eksikliği nedeniyle ulaklar da aynı bargirler ile gitmemeleri gereken kadar uzun mesafelere at sürerek hayvanların telef olmasına sebep olmaktaydı. Doğal olarak menzil zinciri bozulmakta, maddî zarar artmakta ve devletin haberleşmesi bir hayli gecikmekteydi¹⁰⁸⁵.

¹⁰⁸¹ *Edirne ŞS.* 223, s.51b-52a. H.Gurre-i Muharrem 1202/M.13 Ekim 1787.

¹⁰⁸² *Edirne ŞS.* 223, s.83a-b, 84a. H.13 Cemaziyelevvel 1202/M.20 Şubat 1788.

¹⁰⁸³ *Edirne ŞS.* 227, s.12a-b. H.19 Zilkadde 1202/M.21 Ağustos 1788.

¹⁰⁸⁴ *Edirne ŞS.* 260, s.46a-b. H.14 Recep 1214/M. 12 Aralık 1799.

¹⁰⁸⁵ Ayrıca ulakların yanlarına fazladan yedek bargir almaları ve bazen aldıkları bargileri geri getirmemeleri ile aldıkları bargirleri başka menzile bırakmaları gibi sebepleri de saymak mümkündür. Bu konuda Edirne Şer'iyye Sicillerine yansıyan bir hayli fazla sayıda bilgi ve belge olup örnek ve kaynak

Edirne’de menzil sisteminin ref’ edilmesinden kısa bir müddet sonra geçilen kiracılık usulüyle ellerinde “*sahlu ve pençelü*” tezkire bulunan ulaklara bedava, bunlar dışında kalanlara ise bargin saati 10 para üzerinden verilmesi nizama bağlanmıştı¹⁰⁸⁶. Devlet-i Aliyye tatarlarından menzilhiler atanarak yürütülen bu usulde, menzil masrafları eskiden olduğu gibi yeni belde ahalisine tevzi edilmekteydi. Zira resmî ulaklar menzillerden aldıkları bargirlere kira parası vermese de saat başı daha düşük bir miktar üzerinden hesaplanan bargir kiralari sahiplerine ödenmekte, bu miktar da belde ahalisine tevzi edilmekteydi. Konuyu somut örnekler üzerinden açıklamak gerekirse 1817 yılı civarında Edirne menzilinden ellerinde sahlı ve pençelü emirler bulunan resmî ulakların kiraladıkları toplam bargir sayısı yıllık 6.508’di. Saat başına hesaplanan kira bedeli ise toplam 22.833 kuruş tutmakta olup bu miktar şehir masraf defterine yansıtılmıştı. Aynı yılın altı aylık döneminde ayrıca bargirlerin yem bedeli olan 20.786 kuruş, telef olan 10 bargirin 1.000 kuruşluk bedeli, menzil kirası ve menzil çalışanlarının (menzilci, kâtip, nalbantlar, çıraklar, seyisler vb.) ücretleri de şehir masraf defterlerine¹⁰⁸⁷ yansıtılarak ahaliye tevzî edilmekteydi¹⁰⁸⁸. Osmanlı Devleti genelinde 1839 yılına kadar devam ettirilen menzil sistemi, bu tarihte tamamen kaldırılarak yerine posta teşkilatı kurulmak suretiyle tarihe karışmıştır.

3.4. Ulema (Ehl-i Şer’)

Klasik Osmanlı devlet teşkilatında, temel meslek grupları “*ilmiyye, seyfiyye ve kalemiyye*” şeklinde üç ana gruba ayrılırdı. İlmiyye sınıfı, şeyhülislâm, nakibüleşraf, kazasker, kadı ve müderris gibi *ulemâ (ehl-i şer’)* zümresinin ve bunların oluşturduğu grubun genel adı olup *ehl-i ilm* olarak da anılırdı.

Medrese kökenli olan Osmanlı uleması, medreseden çıktıktan sonra üç kola ayrılarak “*tadrîs, iftâ ve kazâ*” olarak isimlendirilen görev alanlarından birinde hizmet etmeye başladılar. Tedris görevi, öğretim faaliyetlerini kapsamakta olup müderrisler tarafından yerine getirilirdi. İftâ görevi, fetva makamı olup bu vazifeyi gören müftüler, karşılaşılan meselelerde şer’î hükümler dâhilinde fetva vermekle yükümlüydüler. Kazâ

teşkil etmesi için bkz. *Edirne ŞS.* 230/A, s.7b. H.Evasıt-ı Safer 1205/M.19-29 Ekim 1790; *Edirne ŞS.* 235, s.53b. H.28 Zilkadde 1205/M. 29 Temmuz 1791.

¹⁰⁸⁶ *Edirne ŞS.* 267, s.15a-b. H.28 Zilhicce 1215/M.12 Mayıs 1801.

¹⁰⁸⁷ Şehir Masraf Defterleri ve bunların tevzîsi hakkında detaylı bilgi için bkz. *Dördüncü Bölüm/ Şehir Masrafları ve Tevzîsi*.

¹⁰⁸⁸ *Edirne ŞS.* 310, s.10a-12b. H.03 Şaban 1232/M.18 Haziran 1817; *Edirne ŞS.* 310, s.22b-24b. H. 19 Safer 1232/M.08 Ocak 1817.

vazifesi ise en basit tanımıyla, şer'î mahkemede kadılar tarafından yerine getirilen yargı görevidir ki bununla sınırlı kalmayarak şehir yönetiminde idarî, iktisadî, askerî ve beledî konularda da bir dizi vazifeleri vardı¹⁰⁸⁹. Elbette, ulema sınıfının mensupları yeterli şartları taşıyor ise bu üç alanda görev değişimi ve geçişler yapabilir; hatta müftülük, müderrislik ve kadılık vazifelerinin üçü birden bir kişiye verilebilirdi¹⁰⁹⁰.

Biz bu başlıkta, kadıdan başlayarak ulema sınıfın Osmanlı şehirlerindeki temsilcilerinin kimler olduğundan ve ne gibi vazifeler gördüklerinden kısaca bahsettikten sonra ele aldığımız tarih aralığında Edirne'deki mevcut durumu belgeler üzerinden tetkik etmeye çalışacağız.

3.4.1. Kadı (Naib) ve Şehir Yönetimindeki Yeri

Osmanlı kadısı, şer'î mahkemelerde yargılama ve haklaştırma görevinin yanı sıra diğer İslâm devletlerinden farklı olarak idarî, iktisadî, askerî ve beledî alanlarda da vazifeler üstlenerek örfî hukukunda uygulayıcısı olan şehir yöneticisidir. Padişah beratıyla atandığı kaza ve bağlı nahiyeler sorumluluk alanı olup en büyük yardımcısı yine ilmiye sınıfından olan “naib”tir. Değişmekle birlikte, genellikle 24 aya kadar görev süresi uzayan kadıların ücretleri ise mahkemede yapılan işlemlerden elde edilen gelirlerden sağlanırdı¹⁰⁹¹. Merkez teşkilatından gelen belgelerle birlikte “şer'iyye sicilleri”ne kaydedilen bu beledî işlemler, mülk satışlarından veraset davalarına, terekelerden boşanmalara kadar her nevi resmî belgeyi ihtiva etmektedir.

Sorumluluk alanı bir hayli fazla olan kadılar, kazalarda bulunan emri altındaki diğer ulema ve ümera grubunun yöneticileri ile birlikte iş görür, mahkeme de ise geniş bir görevli kadrosu yardımıyla bu vazifeleri yerine getirirlerdi.

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti'nde kadılıklar büyüklüğüne ve önemine nazaran derecelere ayrılmış hâldedir. Bunlar, esas olarak “mevleviyyet kadılıkları” ve “kazâ kadılıkları” olarak ikiye ayrılırlar. Kaza kadılıklarına girmeden Edirne'nin de bağlı olduğu mevleviyyet kadılıklarının son hâlini büyükten küçüğe doğru sıralarsak;

¹⁰⁸⁹ İlmiye sınıfı hakkında detaylı bilgi ve kaynak için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK. Yay., III. Baskı, Ankara, 1988.

¹⁰⁹⁰ 1607 yılında Ankara Kadılığı'na atanan Mevlana Mehmed Sadık Efendi'nin aynı zamanda Sarı Hatib Medresesi ile ve fetva hizmetinde de vazifelendirdiğine dair bkz. Özer Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.101.

¹⁰⁹¹ Ayrıca şehir masraf defterlerinde “ber-mu'tâd harc-ı ilâm nâmiyla ikramiyesi” adı altında Kadı Efendi'ye bir miktar ücret tahsis edildiği görülür. Örneğin 1838 yılındaki bir aylık bir şehir masraf defterinde Kadı Efendiye 608 kuruş verilmişti. Öte yandan aynı ayda “ber- mu'tâd Faziletli Na'ib Efendi'ye mâhiyyesi” ibaresiyle 121 kuruş ödendiği görülmektedir. Bkz. *Edirne ŞS.* 361, s.53a-b. H.03 Rebiülevvel 1254/M.27 Mayıs 1838.

Haremeyn mevleviyetleri, bilâd-ı hamse mevleviyetleri, mahreç mevleviyetleri ve devriye mevleviyetleri şeklinde bir sıralama ile karşılaşıyoruz¹⁰⁹².

Edirne kadılığı, İstanbul'un fethine kadar en yüksek payedeki kadılıktı. İstanbul'un fethinden sonra ikincilik konumuna gelse de *taht-gâh-ı selâse* (Bursa-Edirne-İstanbul) olarak nitelendirilerek¹⁰⁹³ *bilâd-ı selâse* (Mekke-Edirne-Bursa) mevleviyetine dâhildi. Diğer bir ifadeyle, İstanbul ve Medine kadılıklarından sonra üçüncü sırada gelmekteydi. Bilâd-ı selâse mevleviyetine sahip bu üç şehre, daha sonra Mısır kadılığı da ilâve edilerek, sayı dörde çıkınca bu mevleviyetler *bilâd-ı erbaa* olarak isimlendirilmeye başlandı. 1723 yılında ise Medine Kadılığı'nın bulunduğu Haremeyn mevleviyetine Mekke ve İstanbul kadılıkları dâhil edilip, Şam ve Filibe kadılıklarının derecesi yükseltilerek bilâd-ı erbaa kadılıkları seviyesine getirildi. Böylece sayıları beşe çıkan bu kadılıklara, *bilâd-ı hamse* mevleviyeti adı verilerek son hâli (Edirne-Bursa-Şam-Mısır-Filibe) teşekkül etmiş oldu¹⁰⁹⁴. Netice itibarıyla, incelediğimiz dönemde Edirne Kadılığı, en yüksek dereceye sahip Haremeyn mevleviyetinden (İstanbul-Mekke-Medine) sonra gelen bilâd-ı hamse mevleviyeti payesindeki en önemli kadılıklardan biriydi ve buna uygun olarak tecrübe ve liyakat sahibi kadılar arasından atama yapılmaktaydı.

Tüm ilmiye sınıfının atamalarında olduğu gibi kadı atamaları da bahsedilen derecelere ve silsileye riayet edilerek kadıaskerler tarafından gerçekleştirilirdi. Kadıların ne kadar süre ile nereye tayin edilecekleri önceden düzenlenerek *ruznâme* adı verilen deftere yazılırdı. Sırası ve zamanı gelen kadının tayini için padişaha arzda bulunulur, onay alınmasının ardından durum bir mektupla ilgiliye bildirilir ve beratı geldikten sonra tayin işlemi tamamlanmış olurdu. Bundan sonra atandığı kazada, “*icrâ-yı ahkâm-ı şer’iyye ve infâz-ı kavânin-i mer’iyye ve itmâm-ı hidemât-ı mîriyye*”¹⁰⁹⁵ eylemekle mükellef olarak görevi başında bulunması beklenirdi. Ancak XVIII. yüzyıldan itibaren kadıların görev yerlerine gitmeyerek yerlerine naibler tayin etmeye başladıkları görülür, öyle ki 1790–1840 tarihleri arasında Diyarbakır’da görev yerine bizzat giden kadıya rastlanamamıştır¹⁰⁹⁶. Elbette bu durum ve yarattığı sorunlar, geniş imparatorluk

¹⁰⁹² Fahri Unan, “Mevleviyet”, *TDVİA.*, C.XXIX, Ankara, 2004, s.467.

¹⁰⁹³ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.89.

¹⁰⁹⁴ F. Unan, *a.g.mad.*, s.468; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.97-100.

¹⁰⁹⁵ Ö. Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, s.102-103.

¹⁰⁹⁶ İ. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.225.

coğrafyasında farklı şekillerde tezahür etmekteydi¹⁰⁹⁷. Nitekim Edirne’de naiblik idaresine rastlansa da umumiyetle ataması yapılan kadıların görev yerlerinde bulunduğu anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz dönemde, Edirne kadıların görevlerine ait detaylara geçmeden önce Edirne Kadılığı ve çalışma düzeni hakkında birtakım bilgilerin paylaşılmasında yarar vardır. Nitekim Edirne Kadılığı’nın görev paylaşımı esasına dayanan çalışma düzeni, aynı zamanda Edirne’de kadıların ifa ettiği görevleri de kapsamlı bir şekilde ele alınmasına imkân vermektedir. Bu hususta öncelikle belirtilmesi gereken Edirne Mahkemesi’nin diğer pek çok şehirde olduğu gibi kiracılık yoluyla tutulmuş yeri değişen, bir kadı konağı olmadığıdır. Edirne’de, bugün Edirne Lisesi’nin bulunduğu alanda sabit bir mahkeme binası mevcuttu; hatta Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilmesinden sonra Suriçi’nde bulunan Ağakapısı’nın da şer’î mahkemeye devredildiği düşünülürse, incelediğimiz dönemde yerleri net olarak tespit edilebilen iki adet mahkeme binası bulunmaktaydı. Osmanlı şehirlerinde ender rastlanan bu vaziyet, Edirne’nin önemini ve Edirne Kadılığı’nın iş yükünü göstermesi cihetleriyle önem arz etmekte olup bu çalışmanın birinci bölümünde yer alan “*Mahkeme Binası*” başlığı altında ele alındığı için burada tekrara girilmeyecektir.

Edirne Kadılığı’nın çalışma düzeni dâhilinde yapılan görevlendirmeler ve tutulan sicillerin özelliklerinden anlaşılan diğer bir önemli husus ise, Edirne Kadılığı’nda bariz bir ihtisaslaşma ve iş bölümü bulunmaktaydı. Yine diğer kazalarda pek rastlanmayan bu durum, özellikle Edirne Şer’iyye Sicillerinin tutulma tarzında açıkça kendini göstermektedir. Bu siciller, konulara göre ayrı ayrı defterler serileri halinde tutulmuş 6 değişik türdedir: Merkezden gelen ferman, buyruldu gibi önemli belgeler “*Sicill-i Mahfûz-ı Defterlü*” olarak adlandırılan defter serilerine, yerel belge türlerinden olan hüccetler ise “*Sicill-i Mahfuz*” adlı defterlere kaydedilmiş; kassam kayıtları da kendi içinde “*Müslim Kassam*” ve “*Zımmî Kassam*” defterleri olarak ikiye ayrılmıştır. Yine “*Evkâf*” ve “*Narh*” kayıtları (*Çardak Mahkemesi*) da ayrı defter serileri

¹⁰⁹⁷ Konu hakkında Şeyhülislâm Aşir Efendi’ye hitaben kaleme alınan hatt-ı hümayundaki şu ifadeler dikkat çekicidir. “*bir müddetden berü câhil ve zâlim ve gaddâr kuzzât ve nüvvâb memâlike müstevlî ve hükkâm örf-i şerî’ata tâbî’ olacak iken maâzallâh-ı te’âlâ icrâ-yı umûr-ı şer’iyyeye me’mûr kuzzât efendiler zaleme-i örf-e tâbî’ olub zulm ve gadrden başka kizb-i sarîh-i i’lâmât ve müzevvir vesîkalar ile inhâ-yı şer’iyyeye i’timâd kalmamak derecelerine*” geldiği belirtilmektedir. Bkz. Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet (Tertib-i Cedid)*, C.VII, s.303.

şeklinde tutulmuştur. İncelediğimiz döneme ait 169 adet Edirne Şer'iyye Sicilinin tamamı için bu durum geçerlidir¹⁰⁹⁸.

Ele aldığımız döneme ait şer'iyye sicillerinde görülen bu ihtisaslaşmanın benzerini, mahkeme kadrosunda ve çalışma düzeninde de müşahade etmek mümkündür. Sicillerde yer alan naib, kassam, başkâtip ve kâtip atamalarında bu ayrım, çok net ifadeler ile belirtilmektedir. Yine şühûdu'l-hâllerden, sicillerin muhtelif yerlerinde bulunan der-kenarlara kadar bu ayrımı görmek mümkündür. İlerleyen sayfalarda detayları verileceği üzere bunların bazıları ayrı naib ile bazıları kassam ve başkâtipler yoluyla idare edilmekte olan ve genel denetimi Edirne kadılarının sorumluluğunda olan bir nevi alt mahkemelerdir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu alt mahkemeler beş tane olup belgelerde geçen ifadeler ile isimleri şöyledir: “*Bâb Mahkemesi*”, “*Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi*”, “*Kısmet-i Belediye Mahkemesi*”, “*Çardak Mahkemesi*” ve “*Mahkeme-i Teftiş-i Haremeyn*”.

Edirne Kadılığının yerine getirdiği vazifeleri de etraflıca aktarmamıza olanak sağlayacak bu alt mahkemeleri ayrı ayrı inceleyecek olursak, ilk önce işlem hacmi en fazla olan Bâb Mahkemesi'nden başlamak gerekmektedir.

Bâb Mahkemesi, yukarıda değindiğimiz “*sicill-i mahfûz*” olarak anılan defterleri tutan, kadı efendinin kaza merkezinde bulunsa dahi işlem yoğunluğu nedeniyle bir kısım davaya katılmayarak işlerin naib ve görevli kâtipler vasıtasıyla görüldüğü mahkemedir. İstanbul, Kahire, Şam ve Bağdat gibi büyük şehirlerin tamamında Bab Mahkemesi bulunurdu¹⁰⁹⁹. Bu mahkemenin tuttuğu sicillerdeki belge türlerine bakıldığında, şer'iyye sicillerinde sıkça örnekleri görülen mutat dava ve belgelerden müteşekkil olduğu görülür. Bazı sicillerin ilk sayfalarında bulunan ifadeyle “*vekâyi'-i şer'iyye ve vesâyik-i mer'iyye*”¹¹⁰⁰ şeklinde anılan bu dava ve belgeler; ev, dükkân, arazi, bağ, bahçe, tarla ve eşya satışları, (çok nadiren) evlenme, boşanma, mihr ve nafaka talepleri, kisve baha takdiri, vasi ve nazır tayini ile çeşitli niza, sulh, ibrâ ve senet gibi *hüccet*lerden oluşmaktadır¹¹⁰¹.

¹⁰⁹⁸ Edirne Şer'iyye Sicillerinin özellikleri, bu çalışmanın “*Konu ve Kaynaklar*” kısmında açıklanmış, sicillerin tasnif edilmiş listesi ise *Kaynaklar* başlığı altında verilmiştir.

¹⁰⁹⁹ Mehmet İpsirli, “Bab Mahkemesi”, *TDVİA*, C.IV, İstanbul, 1991, s.362.

¹¹⁰⁰ *Edirne ŞS.* 276, s.2a. H. Evail-i Rebiülevvel 1218/M.21 Haziran 1803.

¹¹⁰¹ Örnek teşkil etmesi açısından, bir şer'iyye sicilinin ilk sayfasında yazılan defteri tanıtıcı açıklama şu şekildedir: “*Hâlâ Edirne kadısı devletlü, inâyetlü, ref'etlü, fazîletlü Başmaccızâde Es-Seyyid Mustafa Nâkîd Efendimiz hazretlerinin zaman-ı sa'âdet-'avânlarında vukû'-yâfte hüccet-i şer'iyye-i mahkeme-i bâb sicill-i mahfûzudur. Gurre-i 1231*” bkz. *Edirne ŞS.* 311, s.1a. H.Gurre-i 1231/M.Aralık 1815.

Bâb Mahkemesi'nin, ileride görevleri açıklanacak olan sabit görevli kadrosuna bakıldığında, naib dışında *kâtib-i sâlis*, *kâtib-i sâni* ve *başkâtip*¹¹⁰² kadrolarının bulunduğu görülmektedir. Bunların atamalarında “*Bâb Mahkemesi kitâbetinde*” görev yapmak üzere “*bâb kâtibi*” olarak atandıkları açıkça belirtilmektedir.

Öte yandan burada görevli “*bâb naibi*”nin Edirne kaza merkezinde görevli tek naib olmadığını da belirtmek gerekmektedir. Nitekim tespit edebildiğimiz kadarıyla, Bâb Naibi Hafız El-Hac Ali Efendi¹¹⁰³ ile *Keşf Naibi* Mehmed Efendi¹¹⁰⁴ aynı gün ve aylarda Edirne kaza merkezinde görev yapmaktaydı. Ayrıca aynı tarihlerde, genel denetimi Edirne kadılarının sorumluluğunda olan vakıflara ait işlerin ve davaların yürütülmesi için de “*Haremeyn-i Şerifeyn Evkâf-ı Şerîfesi teftişi vekâleti*” Mevlana Hüseyin Şeyhî Efendi'nin uhdesindeydi¹¹⁰⁵. Yine esnaf işleriyle ilgili olan “*çardak naibi*”nin de 1826'ya kadar farklı bir binada ayrıca görevde olduğu bilinmektedir.

Osmanlı'da kadı ve naiblerin önemli görevlerinden biri de kaza bölgesi sınırları içerisinde vefat eden ahalinin miras davalarına bakarak geride bıraktıkları mal varlıklarının tespiti ve mirasçılara pay edilmesi vazifesiydi. Birçok küçük kaza bölgesinde bu işler için ayrıca bir kâtip görevlendirmesi yapılmasına ihtiyaç duyulmaz, kadı veya naib gözetiminde kâtipler veya mukayyidler tarafından işlemleri gerçekleştirilirdi. Edirne'de ise bu görevleri yerine getirmek üzere vazife taksimine gidilerek buna uygun kadro yapılanmasının teşekkül ettiği görülmektedir.

Müşahede edilen bu yapılanmada, “*Askerî Kassâm*” ve “*Beledî Kassâm*” olarak iki ayrı kassam görev yapmakta ve bunların altında da başkâtip ve kâtip kadroları bulunmaktaydı. Kassam kayıtlarında aileleri de için alan geniş bir kapsamda kullanılan “*askerî sınıf*” mensuplarının tereke ve miras işlemleri, “*Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi*”nde; bunlar dışında kalan müslîm ve gayrimüslimlere ait muhallefat işlemleri ise “*Kısmet-i Belediyye Mahkemesi*”nde gerçekleştirilirdi. Askerî kassamlar

¹¹⁰² Bab Mahkemesi'nin kâtip kadrolarının, diğer kâtiplerle karışmaması için “*şeri'at kâtibi*” olarak da adlandırılmaktaydı.

¹¹⁰³ Edirne Kadısı Mustafa İsameddin Efendi'nin 19 Mayıs 1787 tarihinde bâb naibi olarak nasbettiği Hafız El-Hac Ali Efendi'ye hitaben, Molla Mustafa'nın bâb kâtipliğinde istidam edilmesi amacıyla yazdığı 27 Temmuz 1787 tarihli mürasele için bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.1b. H.11 Şevval 1201/M.27 Temmuz 1787.

¹¹⁰⁴ Kütahya kazasına tabi Kula karyesi sakinlerinden Halil nam kimse, İsmail Ordusu'na giderken Edirne'ye duhul ettiğinde piştov kendisinde iken boşa patlayıp sol bacağından yaralandığında Mahkeme kapısı önüne gelip keşf olunmasını talep etmiş, Keşf Naibi Mehmed Efendi'nin muayene ettikten sonra mezburun kimseyle niza ve davası olmadığına dair. Bkz. *Edirne ŞS.* 226, s.17b. H.19 Şevval 1201/M.04 Ağustos 1787.

¹¹⁰⁵ Mevlana Hüseyin Şeyhî Efendi'nin 19 Nisan 1787 tarihinde aynı vazifeye tekrar atandığını gösterir Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi'nin mektubu için bkz. *Edirne ŞS.* 252, s.6b.

(ve bazen kâtipleri) Rumeli Kadıaskerliği tarafından, Beledî kassam ve kâtipleri ise Edirne kadısı tarafından nasb ve tayin edilirdi¹¹⁰⁶. Bu mahkemelere ait defterler de yine ayrı seriler hâlinde kayıt altına alınarak muhafaza edilirdi¹¹⁰⁷. İncelediğimiz dönemde umumiyetle ayrı kassam idaresinde olan bu görev alanlarının üstüne Edirne kadısı tarafından naib atandığı da görülür¹¹⁰⁸. Böylece kadı ve naibler için önemli görev alanlarından biri olan muhalefat işlemleri yerine getirilmiş olurdu.

Edirne kadılarının yetkilerini devrettiği bir naib vasıtasıyla sorumlu olduğu diğer bir alan, esnaf dükkânları ile çarşı ve pazar yerlerinin denetimi, narh fiyatlarının tespit edilerek uygulanması, ölçü ve tartılar ile ürün kalitesinin kontrolü gibi konulardır. Bu vazifeler için Edirne kadıları tarafından “*Çardak Mahkemesi*”nde görev yapmak üzere mütemadiyen “*Çardak Naibi*” atamalarının yapıldığı görülmektedir. Yukarıda değinilen görevlerin yanı sıra, Edirne kadıları tarafından Çardak naiblerine hitaben yazılan müraselelerden anlaşılan, esnaf arasındaki basit davaların, kanun-ı kadimleri ve itidal üzere çözülmesi, esnaf yöneticilerinin işlemleri gibi hususlar da Çardak naibinden beklenen vazifelerdendi¹¹⁰⁹. Yine esnaftan alınan bazı İhtisap vergileri de Çardak naibi tarafından tahsil edilmekteydi¹¹¹⁰.

Çardak Naibliği’nin kadrosu hakkında, *Çardak Muhzırları*¹¹¹¹ dışında çok fazla bilgi sahibi değiliz, lâkin bahsettiğimiz konulara ait sicilde yer alan hüccetlerin altındaki şahitler kısmında sürekli olarak *terazici*, *terazicibaşı* ve *koloğlarının* isimlerinin geçmesinden hareketle, yapılan işe uygun olarak bu görevlilerin de Çardak Mahkemesi’nde görev yaptığı ifade edilebilir.

İncelediğimiz şer’iyye sicilleri arasında, Çardak Mahkemesi’ne ait 1819–1825 yılları arasındaki belgeleri ihtiva eden sadece bir defter bulunabilmiştir. Büyük ihtimalle Edirne’de İhtisap Ağalığı’nın kurulmasıyla Çardak Naibliği de son bulmuş olmalıdır. Çardak Mahkemesi’nin yeri hakkında söyleyebileceğimiz, Edirne Mahkemesi’nin

¹¹⁰⁶ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *Üçüncü Bölüm/Ulema(Ehl-i Şer’)/Kassamlar*.

¹¹⁰⁷ Kassam kayıtlarının yer aldığı sicillerde, askerî sınıf kavramının genişliği dolayısıyla askerî sınıftan olan ve olmayan muhalefat sahiplerinin ayrımını tüm defterler için net bir şekilde yapmak, en azından bizim için mümkün olmamıştır. Ayrıca defterlerin tutulma tarzından hareketle bazı defterlerde bu ayrım belirgin iken tamamında buna riayet edildiğini söylemek zordur. Bu sebeple, tarafımızdan yapılan kaba tasnifte sadece “*Müslim Kassam*” ve “*Zımmî Kassam*” ayrımı belirtilmiştir.

¹¹⁰⁸ *Edirne* ŞS. 305, s.2a. H.01 Rebiülahir 1230/M.13 Mart 1815.

¹¹⁰⁹ *Edirne* ŞS. 334, s.2a-9b.

¹¹¹⁰ *Edirne* ŞS. 278, s.10b. H.Gurre-i Rebiülahir 1219/M.10 Temmuz 1804.

¹¹¹¹ *Edirne* ŞS. 334, s.60a. H.29 Zilhicce 1237/M.16 Eylül 1822.

bulunduğu Siti Sultan Camii'nin altındaki binada değil¹¹¹² Suriçi civarında daha merkezî bir yerde bulunduğudur.

Kaza sınırları içerisinde bulunan irili ufaklı vakıfların, mütevellileri aracılığıyla denetim ve gözetimi, maksatlarına uygun kullanılmasını temini ve mevcut davalarının görülmesi kadılarının sorumluluk alanındaki konulardandır. Ancak vakıflar yönünden bir hayli zengin sayılan Edirne'de özellikle Haremeyn-i Şerifeyn Evkafına bağlı vakıfların yönetiminde sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Daha önceleri yine Edirne kadısının atadığı bir naib tarafından işlemlerin yürütüldüğü anlaşılan "*Haremeyn-i Şerifeyn Teftişi Mahkemesi*"nin 1793 yılı itibariyle tekrar İstanbul'dan atanacak Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekilleri marifetiyle yerine getirilmeye başlanmıştı¹¹¹³. Ancak bu durum fazla sürmemiş, dört beş sene sonra bu müfettiş vekillerinin de görevlerini Edirne'deki naip ve başkâtiplere ihale ve tevfiz etmeye başlamıştı¹¹¹⁴.

Edirne Şer'iyye Sicillerinde yer alan ferman, buyruldu, mektup gibi belge türlerinde yer alan hitap ve görevlendirmelere bakıldığında, bunların tamamında ilk önce Edirne kadılarının zikredildiği görülür. Vazifeyi yerine getirecek kişi bostancıbaşı, âyân veya başka görevliler de olsa Edirne kadısı normal zamanlarda şehirdeki en yüksek payeye sahip yönetici olması nedeniyle bunların tamamının üzerinde denetim vazifesi vardır. Bu vazife, gelen emirler dâhilinde işin zamanında istenilen usul ve biçimde yapılıp yapılmadığının tespitidir. Bunlar dışında doğrudan Edirne kadısına hitaben yazılan fermanlarda; belirli davaların görülmesi, her türlü usulsüzlüklerin engellenmesi, başta cizye olmak üzere vergilerin tevzi, taksim ve tahsili, menzil nizamının sağlanması, gerekli mübayaa ve nakillerin zamanında ve usulünce yapılması, kaza sınırları içindeki gerekli tamiratların (yol, köprü, kaldırım, bina vs.) yapılması gibi hayli geniş bir alanda Edirne kadısının doğrudan görevlendirildiği görülür.

İncelediğimiz dönemde Edirne kadılarının görev sürelerinde, mevali derecesine sahip mevleviyetler için bir sene olan kaza süresi müddetine büyük bir oranda uyulduğu anlaşılmaktadır. 1787–1840 tarihleri arasında Edirne Kadılığı'nda bulunan kadılar

¹¹¹² Çardak Mahkemesi'nin Edirne Mahkemesi'nden farklı bir yer ve binada olduğu, Çardak naiblerinin atamalarındaki ifadelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca, Çardak Naibliği'ne ait sicilin son sayfasında yer alan ibare de aynı kapsamda değerlendirilebilir: "*Öteden berü Çardak Mahkemesi karşusunda sebile hizmet eden âdem ile cum'a günü öyle ezânı okuyan müezzine Çardak mahsulünden be-her mâh birer gurus verilegelmekle eslâf efendiler hazretleri dahi i'tâ buyurub ecir-i cezîle nâil olalar deyü işbu mahalle kayd olundu*" Edirne ŞS. 334, s.60a. Tarihsiz.

¹¹¹³ Edirne ŞS. 252, s.58b-59a. H.03 Şaban 1207/M.16 Mart 1793.

¹¹¹⁴ Edirne ŞS. 317, s.5a. H.01 Safer 1214/M.05 Temmuz 1799; Edirne ŞS. 317, s.12a. H.01 Muharrem 1215/M.25 Mayıs 1800.

arasında, vaktinden önce görevlerinden alınanlar olmakla birlikte ahalinin memnuniyetine binaen görev süresi birkaç ay daha uzatılanlara¹¹¹⁵ da rastlanmaktadır. Edirne kadıları arasında, görev süresi bitmeden vazifeden alınarak naibi Ahmed Efendi ile birlikte sürgüne gönderilen Nimetullah Efendi'nin durumu ise incelediğimiz dönemin kayda değer örneklerindendir. Şöyle ki; 1819'da Edirne Kadılığına tevcih edilen Uncuzâde Nimetullah Efendi, mutat-ı belde olduğu üzere, Edirne'ye geldiğinin üçüncü gününde şehirdeki müderrisleri, ardından vücûh-ı ahaliyi ziyaret etmesi gerekirken Edirne Bostancıbaşı ve Ali Celal Paşa'yı ziyaret ettikten sonra mahkemedeki odasına kapanıp kalmış ve kimseyle görüşmemişti. Garip bulunan bu ahvâlinin üzerine bazı konulardaki inatçı tavrı, hilal görme meselesi ile bayram günü ilanında da tezâhür edince Edirne halkı ve ulema büsbütün bîzar olmuştu. Bunun üzerine Edirne'de kalması uygun görülmeyle kendisi Gelibolu'ya, fermandaki ifadeyle *ahkâm-ı şer'iyeyi bilmez bir cahil kethüdayken* naib yaptığı Ahmed Efendi ise Çanakkale'ye nefy ve icla edilmişti¹¹¹⁶.

Edirne kaza merkezi haricinde, Edirne'ye bağlı olan Çöke, Manastır, Üsküdar ve Ada nahiyeleri, Edirne adlî kaza bölgesine dâhil olup Edirne kadılarının sorumluluk alanı içindedir. İncelediğimiz dönemde, bu nahiyelere müstakilen sürekli oturmak üzere naib atanması söz konusu değildi. 1758 yılında hatt-ı hümayun ile verilen nizam üzere lüzumlu hâllerde Edirne Mahkemesi'nden görevliler, nahiye ve köylere giderek gerekli işlemleri yerine getirirdi. Ancak 1790'lı yıllarda bu nahiyelere kısa zamanlı birkaç aylık naib atalarının yapılmaya başlandığı, bu naiblerin de sürekli değiştirilmesinden ötürü kim olduğu bilinmeyen adamların köylere giderek çeşitli adlar altında ahalden para talep ettikleri anlaşılmaktadır. Şikâyetlere konu olan bu usûlden vazgeçilerek naiblerin köy köy gezmeleri ve bir yere gidip mahkeme adına resmî bir işlem yaptıklarında belirlenen ücretlerin dışında, fazladan para almamaları emr-i âlî ile belirtilmişti¹¹¹⁷.

¹¹¹⁵ Örneğin, Edirne Kadısı Paşmakçızade İbrahim Efendi'den ahalinin hoşnut ve müteşekkik olduğu ihbar olunmağla 1249 yılı Muharrem ayında dolan görev süresi iki ay daha uzatılmış ve Takvim-i Vekayi'de yayımlanmıştır. Bkz. *Takvim-i Vekayi*, 1248, defa 44, s.1.

Yine, Es-Seyyid Mehmed Şükrü Efendi'nin, 1253 yılı Ramazan ayında biten görev süresine üç ay eklenmiş (bkz. *Edirne ŞS.* 361 s.8a. H.13 Şaban 1253/M.12 Kasım 1837) ve Edirne Kadısı İsmail Paşazade Mevlana Mîr Es-Seyyid Mehmed Necib'in 1254 yılı Zilhice ayında (Şubat-Mart 1839) dolan görevine de dört ay eklenmişti. Bkz. *Edirne ŞS.* 361, s.76b, H.11 Şevval 1254/M.28 Aralık 1828.

¹¹¹⁶ BOA., *HAT.*, 595-29196. H.04.Şevval 1234/M.27 Temmuz 1819; *Şânî-zâde Tarihi*, Haz: Z. Yılmaz, C.2. s.926-927.

¹¹¹⁷ İlgili ferman sureti için bkz. *Edirne ŞS.* 238, s.33a. H.Evahir-i Rebiülevvel 1208/M.26 Ekim-05 Kasım 1793.

Ancak bu fermanın çıkmasından sonra da nahiyelerden gelen şikâyetlerin azalmadığı görülmektedir¹¹¹⁸. 1796 yılı Aralık ayının son günlerinde Edirne kadısına hitaben sadır olan detaylı bir fermanda, vaki olan şikâyetler özetlenerek, verilen nizam tekrar hatırlatılmış ve yapılan işlemlerden alınan ücretler de açıkça belirtilmiştir. Üslup ve cümle yapısına çok fazla müdahale etmeden vermek istediğimiz bu fermana göre; Edirne muzafatından olan Çöke, Manastır, Üsküdar ve Ada nahiyelerine bir müddetten beri müstakil birer naib tayin ve davet olunmadan devre çıkıp köy köy gezdiği, 10-15 atlı adem ile ahalinin sakin oldukları hanelerine girerek meccanen mekûlât ve zahirelerini aldıkları, hilaf-ı şer' ve mugayir-i kanun zulm ve taaddi ettikleri, önüne geçilmesi için ferman istida olunduğu, Divan-ı Hümayun'dan kanunu sorulduğunda kadı ve naiblerin devre çıkıp ve bir kazada kadı ve naib olanlar kadimden ne mahalde oturagelmışler ise yine o mahalde oturup bila-mucep devre çıkmayıp, karye karye gezmeyip, ahalinin evlerine girmemelerine, davet olup da gittiklerinde ise rızalarıyla aldığı ve yediğinin ücretini narh üzere akçesini vermesi, ücretsiz bir şey almaması ve varisler arası mirasın taksimi lâzım geldiğinde borcu sabit olanların terekeden düşülerek taksim edilmesi, kalan mevcuttan binde 15 akçe mukabili resm-i kısmet ve 5 akçe kassamiye ve iki buçuk akçe kitabiye ve iki buçuk akçe ihzariye ve hüddamiye ceman binde 25 akçe alıp eytamın sıyanet ve nafaka hüccetinden başka harç almayıp ancak tahrir eden hüccet katibi vesayetden 1 kuruş, nafaka hüccetinden yarım kuruş ücret ve kitabet alıp ziyade alınmamasına ve vücuh-ı hayrat için vasiyet alınan akçenin üçte biri ya da beşte biri bizimdir diyerek alınmaması ve resm-i akd-i nikah eger bıkır ise kadıya 20 akçe ve mahkeme hüddamı için 5 akçe olmak üzere toplam 25 akçe alınması, hüccetlerden ve arzlardan resm-i kitabet kadıya 20 akçe ve hüddam-ı mahkeme için 5 akçe ve ıtıknamelerden 66 akçe (50'si kadıya 10'u naibe 6'sı emin ile katibe) ve sicilata sebt olunan kaziyelerden resm-i sicil 8 akçe ve imzadan 12 akçe ve müraseleden 6 akçe alınmasına 1758 yılında sadır olan ferman üzere hareket edilmesine, kadimden beri süregeldiği veçhile Edirne nahiyelerinin her birine naib atanmasına imkân olmadığının bilinmesine, her nahiyeye naib atanırsa halka zulum edebileceği de belirtilerek mahfil naiblerinin yerlerinde durmaları tekiden emredilmişti¹¹¹⁹.

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle dönem itibariyle Edirne kadılarının vazifelerini özetleyecek olursak; Edirne kaza merkezi ve bağlı nahiyelerindeki yargı

¹¹¹⁸ BOA., C.ADL., 9-600. H.29 Rebiülahir 1208/M.04 Aralık 1793; BOA., C.ADL., 62-370. H.29 Cemaziyelevvel 1211/M.30 Kasım 1796.

¹¹¹⁹ Edirne ŞS. 250, s.31b-32a. H.Evahir-i Cemaziyelahir 1211/M.21 Aralık-30 Aralık 1797.

işlerini yerine getirmenin yanı sıra, bariz bir ihtisaslaşma ile ahalinin şer'î ve örfî konulardaki her türlü resmî işlemlerini yerine getirerek kayıt altına almak, vakıf, belediye ve zabıta işlerinin birinci dereceden sorumlusu olarak yerine getirilmesini naibleri vasıtasıyla sağlamak; bazı vergilerin tevzi ve tahsili, önemli mübayaa ve nakiller ile menzil nizamının takibi, genel olarak vezir rütbeli paşalar dışında şehir yöneticilerinin üzerinde genel denetim vazifesinin yerine getirilmesidir.

3.4.1.1. Mahkeme Görevlileri

Edirne'de Şer'î Mahkeme'nin çalışma düzeni, önceki sayfalarda bahsedildiği üzere bariz bir ihtisaslaşma ve vazife taksimi esasına dayanmaktaydı. Teşekkül eden teşkilatlanmada en üstte, çoğu zaman görevinin başında olan Edirne kadıları ve ona bağlı olarak vazifelerini yerine getiren beş farklı alt mahkeme bulunmaktaydı. Bu mahkemeler, ayrı naibler, kassamlar ve bazen de başkâtipler tarafından idare edilen Bab Mahkemesi, Askerî Kassam Mahkemesi, Beledî Kassam Mahkemesi, Çardak Mahkemesi ve Edirne'de bulunan Haremeyn-i Şerifeyn Evkafına bağlı vakıfların işlerini görmek üzere Haremeyn Teftişi Mahkemesi olarak isimlendirilen mahkemelerden oluşurdu.

Bu alt mahkemelerin yönetiminde bulunan naibler ve kassamlar dışında kendilerine verilen vazifeleri yerine getiren kalabalık bir görevli kadrosu bulunmaktaydı. Bu kadrolar; başkâtip, kâtib-i sâni, kâtib-i sâlis, mukayyid, ser-muhzır, muhzır, kethüda ve çukadar gibi unvanlar altında iş görürlerdi. İlerleyen sayfalarda bu neviden mahkeme görevlileri, alt başlıklar altında vazifelerine ve görev yaptıkları mahkemelerin özelliklere göre ele alınacaktır.

3.4.1.1.1. Kassamlar

Kassâm, Arapçadaki “bölmek, taksim etmek” anlamındaki *kismet* masdarından türetilen ve “taksim eden, bölüştüren” mânâsına gelen bir kelimedir. Osmanlı uygulamasında, miras davalarında gerekli tahkikatı yaparak hükme bağlayan ve murîsten geriye kalan muhallefatı, vârisler arasında şer'î hukuka göre taksim eden memura verilen isimdir.

Osmanlılarda bağımsız bir şekil alan *Kassamlık*, askerî sınıf ve reâya olarak ikiye ayrılmış hâldedir: *Askerî Kassam*, geniş bir kapsamı olan ve ehl-i örf (ümera) mensupları dışına çıkarak, içine bunların aileleri ile bazı imtiyazlı zümreleri de alan

“askerî sınıf”a mensup kişilerin miraslarını bölüştüren memura verilen isimdir. *Beledî Kassam* ise, askerî sınıf mensupları dışında kalan tüm teb’ânın miras paylaşımını yapan kassamdır. Askerî kassamlar, idarî bakımdan kazaskerlere bağlıdır; Anadolu’dakiler Anadolu kazaskerine, Rumeli’dekiler Rumeli kazaskerine bağlıdır. Atamaları kazaskerler tarafından yapılır, genelde sancak merkezlerinde bulunurlar ve askerî sınıf mensuplarının terekelerinin taksiminden elde edilen geliri kazaskerlere aktarırlardı¹¹²⁰. Beledî kassamlar ise, kaza bölgesinin kadıları tarafından gerekli görülürse atanırlardı. Genelde küçük kazalarda buna ihtiyaç duyulmaz, mahkeme görevlileri vasıtasıyla ahalinin veraset işleri görülür, elde edilen gelir de kadı ile diğer mahkeme görevlilerine kalırdı. Bazı şehirlerde, askerî sınıfın tereke işlemleri de yine kaza kadıları gözetiminde yapılarak elde edilen gelir kazaskere aktarıldı, ayrıca askerî kassam bulunmazdı¹¹²¹.

Edirne’de, öteden beri kassamlık işleri ikiye bölünmüş, “*Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi*” ve “*Kısmet-i Belediyye Mahkemesi*” adı altında ayrı bir teşkilatlanma ile yürütülmekteydi. Bu teşkilatlanmada kassamlar, başkâtipler, kâtipler ve bunların tuttukları defterler dahi “askerî” ve “beledî” olarak ikiye ayrılmış hâldedir. İncelemeye esas tuttuğumuz tarih aralığında, Edirne’de aynı zamanda askerî ve beledî kassam olarak görev yapan farklı kişiler bulunsada bu iki görevin, bir kassama ya da bir naibe verildiği de görülmektedir. Bu mahkemelerde ifa edilen görevlerin esas itibarıyla ihtisaslaşmış başkâtip ve kâtipler marifetiyle yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Her ne kadar zaman zaman bu mahkemenin tek kassam/naib idaresi altında birleştiği görülse de yapıları itibarıyla bunları ayrı ayrı ele almak zarureti bulunmaktadır.

Askerî kassamlardan başlayarak incelediğimiz dönemdeki mevcut durumu ortaya koymaya çalışırsak, beledî kassamlar da olduğu gibi askerî kassamların da idare ve atama işleri Edirne kadılarına bırakılmıştı. Dönem itibarıyla yerleşmiş olan usulde; Rumeli kazaskerleri, göreve başladıkları zaman Edirne kadılarına hitaben kaleme aldıkları mektuplar ile Edirne kazasının umur-ı kısmet-ı askeriyesinin görev başındaki Edirne kadısına ihale ve tevfiz edilmiş olduğunu, vaki olan muhallefat-ı mevta-yı askeriyyeyi tahrîr ve gereği gibi varisler arasında tevzi ile takdim hususuna ihtimam eylemelerini belirtirdi¹¹²².

¹¹²⁰ Kassamlık hakkında detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Said Öztürk, “Kassâm”, *TDVİA.*, C.XXIV, İstanbul, 2001, s.579.

¹¹²¹ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.121-125.

¹¹²² Bu neviden mektuplar, genelde Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi’ne ait sicillerin ilk sayfalarında yer almaktadır. Örnekleri için bkz. *Edirne ŞS.* 234, s.2a; *Edirne ŞS.* 237, s.2a; *Edirne ŞS.* 243, s.2a; *Edirne ŞS.* 244, s.2a; *Edirne ŞS.* 249, s.1b; *Edirne ŞS.* 283, s.2a; *Edirne ŞS.* 298, s.2a.

İncelediğimiz dönemde, Edirne’de Rumeli kazaskerlerinin doğrudan askerî kassam atadığına dair herhangi bir emareye rastlanmamıştır. Ancak padişah beratı ve Rumeli kazaskerinin müraselesi ile kısmet-i askeriye mahkemesine kâtip nasb edildiğine dair birçok örneğe rastlamak mümkündür. Bunlara ait detaylara kâtip ve mukayyidler başlığı altında yer verilecek olup büyük ihtimalle yine bu mahkemelerde uzun süre kâtip olarak görev yapmış kişiler arasından askerî ve beledî kassam nasp edilmekteydi. Zira Edirne kadıları tarafından yapılan kassam atamalarında bunun örneklerine rastlamak mümkündür. Meselâ, 1803 yılında Edirne Mahkemesi’nde kısmet-i askeriye ve bab mukayyidliği hizmetine mutasarrıflık beratını alan Es-Seyyid Ahmed İzzet Efendi,¹¹²³ ancak on iki yıl sonra 1815’de Edirne Kadısı Mehmedpaşazade Mîr Abdülkadir Efendi tarafından kısmet-i askeriye ve kısmet-i belediye umurunun ikinisine birden memur edilmişti¹¹²⁴. Yine, tespit edebildiğimiz kadarıyla 1801 yılında Mehmed Selim Efendi, Edirne Mahkemesi’nde askerî kassam olarak görev yapmaktaydı¹¹²⁵. 1814 yılında ise Mevlana Osman Efendi, Bab Mahkemesi naibliği ile birlikte, kısmet-i askeriye ve belediye mahkemelerine de kassam olarak Edirne kadısı tarafından tayin edilmişti¹¹²⁶.

Edirne’de görev yapan beledî kassamların varlığını, kurumsal yapılanmalarının yanı sıra Edirne kadılarının bazı kâtip atamalarında ismen “*Edirne’de beledî kassamımız olan*” şeklindeki hitap cümlelerinden de anlamaktayız. Bunlar hakkında bilgilerimiz sınırlı olup tespit edebildiğimiz kadarıyla 1795 yılında Lütfullah Efendi,¹¹²⁷ 1814’de Es-Seyyid Yahya Necib Efendi,¹¹²⁸ görevleri başında beledî kassamdılar.

Bilindiği gibi askerî veya beledî terekelerin kassamlar aracılığıyla taksim edilmesi varislerden birinin başvurusu ya da hazinenin terekeye müdahale hakkı doğmasıyla gerçekleştirilmekteydi. Varislerin talebi olmadan memurların terekeyi zorla taksim etmesi yasaktı. Varislerin talepleri hâlinde ise anlaşmazlık çözüldükten sonra murisin varsa borçları muhallefatından karşılanır, kalan miktar üzerinden *resm-i kısmet*, *kassamiye*, *kaydiye*, *hüddamiye*, *kalemiye*, *ihzariye* ve *çukadariye* gibi harç ve vergiler

¹¹²³ Edirne Mahkemesi’nde, kısmet-i askeriye ve bab mukayyidliği hizmetine mutasarrıf olan Hafız İsmail Hakkı İbn El-Hac Ömer’in rızasıyla hizmeti Es-Seyyid Ahmed İzzet İbn Osman halifeye ferağ ile atık beratı teslim ettiğine dair Es-Seyyid Ahmed’in beratı için bkz. *Edirne ŞS.* 275, s.2a. H.22 Rebiülahir 1218/M.11 Ağustos 1803.

¹¹²⁴ *Edirne ŞS.* 305, s.2a. H.01 Rebiülahir 1230/M.13 Mart 1815.

¹¹²⁵ *Edirne ŞS.* 274, s.2a.

¹¹²⁶ *Edirne ŞS.* 303, s.2a. H. 01 Recep 1229/M.19 Haziran 1824.

¹¹²⁷ *Edirne ŞS.* 247, s.1b. Tarihsiz.

¹¹²⁸ *Edirne ŞS.* 302, s.1b. H.05 Rebiülevvel 1229/M.25 Şubat 1814.

alınırdı. Eğer tereke, Sukk-ı Sultanî'de müzayede ile satışı çıkarılırsa buna *dellâliye*¹¹²⁹ de eklenirdi. Dellâliye haricindeki diğer adı geçen harç ve vergilerin toplamı, incelediğimiz dönemdeki geçerli nizam gereği borcu ödenmiş muhallefatın binde 25'i oranındaydı. Toplamı binde 25 olan bu oranın, binde 15'i resm-i kısmet, binde 5'i kassamiye, binde 2,5 kitabiye, binde 1,25 ihzariye ve binde 1,25'i hüddamiyeden oluşmaktaydı.¹¹³⁰ Bu oranlara riayet edilerek başka adlarla vergi alınmaması, kassamlar tarafından taksimi gerekmeyen terekelerin cebren taksim edilmemesi, askerî sınıfa ait olmayan terekeler ile muafiyet sahibi olanlara ilişilmemesi gibi hususlar ise sık sık ferman ve kazasker mektubuyla ikazlara konu olmaktadır.

3.4.1.1.2. Başkâtipler

Şer'iyye sicillerinde, *ser-kâtibân*, *ser-küttâb* ve *reisü'l-küttâb* gibi isimlerle anılan başkâtipler, birçok mahkemede kadı ve naipten sonra gelen en yetkili görevliler konumundadırlar. Şer'î Mahkemelerde kısa sayılabilecek bir tarih aralığında görev yapan kadı ve naiblerin aksine başkâtipler ise *mukayyid*likle başladığı vazifelerinde bir hayli yıl geçirerek, kâtiplik derecelerini elde ettikten sonra başkâtiplik konumuna gelirler; kadı veya naibin şehirde olmadığı zamanlarda onlara vekâlet ederek mahkemenin işlerini yürütmek üzere tam yetki ile görevlendirilirler. Genelde bölgenin yerel ahalisinden olup medrese mezunu ve müderrisîn-i kirâmdandırlar. Yıllarca aynı yerde görev yapıp fiilen kadılığın işlerini yürüttükleri için seçilme ve atanmalarında ihtimam gösterilirdi. Ancak XVIII. yüzyılın sonlarında liyakata dikkat edilmemesi, askerî sınıftan başkâtip atanması, başkâtipliğin de babadan oğula geçer bir mahiyet alması üzerine 1790 tarihli bir fermanla ülkedeki tüm başkâtiplik beratları iptal edilerek atanma usul ve yöntemlerinde liyakatın esas alınması belirlenmişti¹¹³¹.

Araştırmamıza esas tutulan 1789–1839 tarihleri arasında Edirne Mahkemesinde görev yapan başkâtipler hakkında detaylara geçmeden önce birçok kazadan farklı olarak Edirne'de üç ayrı başkâtibin aynı anda görev yaptığını ifade etmek gerekmektedir. Önceki sayfalarda bahsedildiği üzere bunlar Edirne Kadılığının ihtisaslaşmış çalışma düzeninde üç ayrı alanda görev yapan alt mahkemelerdi. Bâb Mahkemesi'nde görev

¹¹²⁹ Dellâliye'nin, münâdiler aracılığıyla bedestende satılan muhallefat tutarının binde 20'si nisbetinde alınması gerekirdi. Bu tutarın da üçte biri bedesten kethüdasına, üçte biri bedesten kâtiplerine kalan üçte biri ise dellâlar arasında paylaştırılırdı. İlgili ferman sureti için bkz. EŞS 314, s.8b. H.02 Cemaziyelahir 1232/M.19 Nisan 1817.

¹¹³⁰ *Edirne* ŞS. 238, s.33a. H.Evahir-i Rebiülevvel 1208/M.26 Ekim-05 Kasım 1793.

¹¹³¹ İlgili ferman ve detaylı bilgi için bkz. R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarisında Ankara*, s.187-188.

yapan başkâtipler “*Ser-küttâb-ı Şerî’at*”, Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi’nde görev yapanlar “*Ser-küttâb-ı Askerî*” ve Kısmet-i Belediye Mahkemesi’nde görev alanlar “*Ser-küttâb-ı Beledî*” olarak isimlendirilmekteydi¹¹³².

Genel itibariyle bu başkâtiplik makamlarına gelenler, ihtisas sahibi oldukları alanda kâtiplikten beri yıllardır çalışan kişilerdir. Bu üç ayrı kâtiplik/başkâtiplik alanı arasında istisnâ olarak geçişlere rastlanmakla¹¹³³ birlikte genel olarak vazife ve kariyer ayrımı belirgindir. Başkâtip olacakların kendi kâtip zümresi içerisinde çıkması beklenir. Öte yandan, üç farklı alanda görev yapan eşit payelere sahip bu başkâtipler aralarında muayyen bir üstünlük görülmez. Ancak herhangi bir sebeple kadı veya naibin yokluğunda Edirne Kadılığı’na vekâlet etmek üzere daha ziyade Bâb Mahkemesi’nde bulunan “*ser-kâtib-i şerî’at*” olanların görevlendirilmesinden¹¹³⁴ anlaşılan, şerî’at başkâtipleri itibârî olarak diğer başkâtiplere nazaran daha öncelikli bir yerdedir. Ancak elbette bunun istisnasını teşkil eden durumlara da nadir olarak rastlanmaktadır. Örneğin, müderrîs-i kirâmdan ve nakibüleşraf kaymakamı olan Es-Seyyid Mehmed Haşim Efendi’nin aynı zamanda Kısmet-i Belediye Mahkemesi başkâtibi iken naiblik vazifesine getirildiği de görülür¹¹³⁵.

Başkâtipliğe getirilme usul ve esasları açısından ihtisas alanlarına riayet edilmesi haricinde herhangi bir farklılık tespit edilemeyen bu başkâtiplerin atanması, Edirne kadısının *mürâsele-i şer’iyyesi* ile gerçekleştirildi. Mukayyidlik müddetinin ardından kâtib-i sâlis ve kâtib-i sânî olarak mahkemede uzun müddet görev yapmış istidat sahipleri arasından atanan başkâtipler, görev süresi yönünden herhangi bir sınırlamaya tabi değildi. Usulsüzlük ve ihmallerine binaen azledilmeleri söz konusu olmaz ise iş göremezlik veya kendi rızasıyla görevden çekilmesi¹¹³⁶ gibi bir durum da vaki olmazsa

¹¹³² Bazı davalarda şuhûdu’l-hâl kısmında bu unvanların birkaçının birden yer aldığı örnekler için bkz. *Edirne ŞS.* 225, s.61a. H.19 Cemaziyevvel 1202/M.26 Şubat 1788; *Edirne ŞS.* 226, s.31b. H.01 Zilhicce 1201/M.14 Eylül 1787; *Edirne ŞS.* 258, s.5b-14b. H.1212/M.1797-1798.

¹¹³³ Edirne Kadısı’ndan, Beledî Kassam Lütfullah Efendi’ye inha, kısmet-i belediye başkâtip olan müderressîn-i kirâmdan Es-Seyyid Mehmed Haşim Efendi vefat etmekle yerine kassam-ı askerî kâtiplerinden Mehmed Tahir Efendi’nin başkâtip nasp ve tayin olunduğuna dair bkz. *Edirne ŞS.* 247, s.1b. Tarihsiz. (Tahmini tarih 1796 yılı ortaları)

¹¹³⁴ Misal vermek gerekirse, 1819 yılında Edirne Kadılığı uhdesine tevcih edilen Nimetullah Efendi, İstanbul’dan naibi gelinceye kadar Edirne Kadılığı’nın niyabetini şerî’at başkâtibi olan Kabulî Mustafa Efendi’ye tevcih etmişti. *Edirne ŞS.* 320, s.20b. H.13 Şevval 1234/M.05 Ağustos 1819.

Yine, 1811 yılında Edirne Kadısı İmamzade Es-Seyyid Mahmud, niyabet vazifesini Edirne Mahkemesi’nde şerî’at başkâtibi olan Mehmed Said’e bırakmıştı. *Edirne ŞS.* 294, s.83a. H.26 Safer 1226/M.22 Mart 1811.

¹¹³⁵ *Edirne ŞS.* 246, s.2a. H.01 Şevval 1209/M.21 Nisan 1795.

¹¹³⁶ Örnek vermek gerekirse; Edirne’de Kısmet-i Beledî başkâtibi olan müderrisîn-i kirâmdan Mehmed Tahir Efendi, kendi rızasıyla başkâtipliği evvelce kısmet-i mezkure başkâtibi olup vefat eden Es-Seyyid Mehmed Haşim Efendi’nin mahdumu Mehmed Necib Efendi’ye vermiş ve kadı efendi tarafından da nasp

vefat hâline kadar görev başında kalabilirlerdi. Bundan sonra boşalan başkâtiplik makamına uygun özelliklere sahip kâtib-i sâni payesine haiz kâtipler arasında başkâtip atanması yoluna gidilirdi.

Konuyu somut kişiler ve tarihler üzerinden örneklendirirsek, tasavvuf ve divan edebiyatının önemli isimlerinden olan Mustafa Kabûlî Efendi,¹¹³⁷ Edirne kadısının Bâb Naibi Hafız El-Hac Ali Efendi'ye hitaben yazdığı mürasele ile Bâb Mahkemesi'ne, bâb kâtibi olarak atanarak 27 Temmuz 1787 tarihinden itibaren görev yapmaya başlamıştı¹¹³⁸. Başkâtipliğe atanması ise ancak 29 yıl sonra, Bâb Mahkemesi Başkâtibi Mehmed Said Efendi'nin vefat etmesinin ardından 26 Temmuz 1816 tarihinde gerçekleşmişti. Mustafa Kabûlî Efendi başkâtip olduğu için ondan boşalan kâtib-sânîlik makamı, kâtib-i sâlis olan Said Sabri Efendi'ye, ondan boşalan kâtib-i sâlislik ise Es-Seyyid Mehmed Şakir Efendi'ye tevcih edilmesi suretiyle diğer kâtiplikler için de terfi sistemi işletilmişti¹¹³⁹.

Mustafa Kabûlî Efendi, Bâb Mahkemesi'nde şerî'at başkâtipliği görevine gelmesinin ardından 13 yıl boyunca vazifesini ifa etmiş, gerekli hâllerde tam yetki ile Edirne Kadılığı naibliğinde bulunarak vefat ettiği 1829 yılı Ocak ayı ortalarına kadar görevde kalmıştı. Vefatının hemen ardından 19 Ocak 1829'da ise Bâb Mahkemesi başkâtipliğine, “*mahkeme-i mezbûre ketebesinin serfirâzı olub cihet-i istidâddan olan mahrûse-i mezbûre müderrisîninden*” Ebubekir Sezaî Efendi atanmıştı¹¹⁴⁰.

19 Ocak 1829'da Edirne Mahkemesi'nde şerî'at başkâtibi olan Ebubekir Sezaî Efendi'nin görev safahatını inceleyecek olursak, onun da 16 Mayıs 1804'te Bab Mahkemesi'nde göreve başladığını¹¹⁴¹ ve 25 yıl kâtiplik kademelerinde hizmet ettikten sonra başkâtipliğe atanabildiğini görmekteyiz.

Burada kayda değer olan önemli bir husus ise Başkâtip Ebubekir Sezaî Efendi'nin babası, Mustafa Kabûlî Efendi'den önce şerî'at başkâtibliği vazifesini yerine getiren Mehmed Said Efendi'nin olmasıdır.¹¹⁴² Yine Başkâtip Mustafa Kabûlî

ve tayini gerçekleştirilmişti. İlgili mürasele için bkz. *Edirne ŞS.* 265, s.1b. H.13 Rebiülevvel 1214/M.15 Ağustos 1799.

¹¹³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Selami Şimşek, *Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi: Hayatı, Eserleri, Tasavvufi Görüşleri, Kenzü'l-Esrar ve Divan'ı*, Buhara Yay., İstanbul, 2005.

¹¹³⁸ *Edirne ŞS.* 223, s.1b. H.11 Şevval 1201/M.27 Temmuz 1787; *Edirne ŞS.* 228, s.16b. H.25 Şevval 1202/M.29 Temmuz 1788.

¹¹³⁹ *Edirne ŞS.* 311, s.19a. H.01 Ramazan 1231/M.26 Temmuz 1816.

¹¹⁴⁰ *Edirne ŞS.* 351, s.36a. H.13 Recep 1244/M.19 Ocak 1829.

¹¹⁴¹ *Edirne ŞS.* 276, s.66a. H.05 Safer 1219/M.16 Mayıs 1804.

¹¹⁴² *Edirne ŞS.* 263, s.59a. H.25 Ramazan 1215/M.09 Şubat 1801.

Efendi'nin oğlu Ahmed Sırrı Efendi¹¹⁴³ gibi Başkâtip Mehmed Said Efendi'nin diğer oğlu Mehmed Habib'in¹¹⁴⁴ de Edirne Mahkemesi'nde kâtiplik vazifelerinde oldukları görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla birkaç sıra arayla babadan oğula geçen başkâtiplik, sadece Bâb Mahkemesi'nde değil diğer mahkemelerde de yerleşmiş kural hâlinde devam etmekteydi. Zira Kısmet-i Askeriye Mahkemesi Başkâtibi Es-Seyyid Abdülfettah Efendi'nin oğlu Es-Seyyid Mehmed Efendi,¹¹⁴⁵ Kısmet-i Belediye Mahkemesi Başkâtibi Es-Seyyid Haşim Efendi'nin oğlu Mehmed Necib Efendi¹¹⁴⁶ de babalarının başkâtip oldukları mahkemede mürasele ile göreve başlamış kâtiplerdi. Biraz daha detaylı incelendiğinde bu neviden örnekleri, dededen toruna kadar uzatmak mümkün görünmektedir¹¹⁴⁷.

İncelediğimiz dönemde Edirne Mahkemesi'nde genel itibariyle babadan oğula geçen kâtiplik ve dolayısıyla başkâtiplik, anlaşıldığı kadarıyla uzun yıllardır altı-yedi kadar farklı ailenin tasarrufundaydı. Bunlardan birinin isteği ile ya da çocuksuz vefat etmesi hâlinde ise atik beratları tebdil edilerek şartları haiz olan başka birine devredilmekteydi¹¹⁴⁸. Bu kapsamda ilginç bulunan örneklerin bir diğeri Kısmet-i Belediye Mahkemesi'nde başkâtiplik yapmış Es-Seyyid Mehmed Haşim'in oğlu Mehmed Necib'in durumudur. Mehmed Haşim'in başkâtipliğinden sonra mezkûr başkâtipliğe Mehmed Tahir Efendi tayin edilmiş, bir müddet görev yaptıktan sonra başkâtipliği Mehmed Haşim'in küçük oğlu Mehmed Necib'e rızasıyla devrettiği kayıt altına alınarak mürasele ile Mehmed Necib'e başkâtiplik tevcih edilmişti. Lâkin aynı gün Mehmed Necib'in yaşı küçük olması nedeniyle başkâtipliği yapamayacağına, “*rüşd-i tâmm ve umûr-ı başkitâbeti idâreye iktidârı nümâyan oluncaya dek*” Kısmet-i Belediye kâtiplerinden Es-Seyyid Abdülfettah Efendi ibn Mehmed Hafız Efendi'nin Mehmed Necib'in yerine başkâtipliğe kaimmakam nasb ve tayin olunmuştu¹¹⁴⁹. 1799 yılında gerçekleşen bu durum ve sonraki yıllara ait örneklerden de anlaşılan, 1790

¹¹⁴³ *Edirne* ŞS. 351, s.44b. H.Recep 1244/M. Ocak 1829.

¹¹⁴⁴ *Edirne* ŞS. 225, s.1b. H.Evasıt-ı Muharrem 1202/M.22 Ekim-01 Kasım 1787.

¹¹⁴⁵ *Edirne* ŞS. 345, s.47a. H.01 Recep 1243/M. 18 Ocak 1828.

¹¹⁴⁶ *Edirne* ŞS. 265, s.1b. H.13 Rebiülevvel 1214/M.15 Ağustos 1799.

¹¹⁴⁷ Bâb Mahkemesi ikinci kâtibi iken mürur tezkirelerine memur edilen Mustafa Sefâî Efendi'nin torunu Ahmed Mustafa'nın bâb kâtipliğine tayini için bkz. *Edirne* ŞS. 330, s.26a. H.07 Recep 1238/M.20 Mart 1823.

¹¹⁴⁸ Meselâ, Edirne'de Kısmet-i Askeriye ve Bâb mukayidliği hizmetine mutasarrıf olan Es-Seyyid Ahmed İzzet bin Osman bilâ-veled vefat edip yeri hal' ve hizmet-i lazimesi mahlûl kaldığı için İmamzade Es-Seyyid Hafız Ali atanmıştı. Berat için bkz. *Edirne* ŞS. 291, s.11b. H.29 Cemaziyelahir 1224/M.11 Ağustos 1809.

¹¹⁴⁹ *Edirne* ŞS. 265, s.1b.H. 13 Rebiülevvel 1214/M.15 Ağustos 1799.

yılında başkâtiplik atamalarının nizama bağlanmasının öngörüldüğü mezkûr fermana rağmen başkâtipliklerin babadan oğula intikal ettirilmesinin önüne geçilememiştir.

Başkâtipler, vazifeleri ve konumları gereği kadı ve naiblerin en önemli yardımcıları ve yeri geldiğinde temsilcileridirler. Onların yerine vekâlet etmenin dışında normal zamanlarda naib ile birlikte tüm mahkeme düzeninin layıkıyla işletilmesinden, başta kâtipler olmak üzere diğer mahkeme görevlilerin nizam ve işlerinden mesuldüler. Büyük, küçük birçok davanın ve hüccetin altında yer alan şuhûdu'l-hâl kısmında isimlerine rastlanması, genellikle mahkemede görevleri başında olduğunu gösterir. Şehrin tamamını ilgilendiren önemli tamiratlar, keşifler ve işlerde, diğer şehir görevlileri ile birlikte ilgili mahalde bulunarak Edirne Mahkemesi'ni temsil ederler. Daha az önem atfedilen durumlarda ise yerlerine katib-i sâni olanları vazifelendirirlerdi¹¹⁵⁰. Edirne'de özellikle Bâb Mahkemesi başkâtibi olanlar için geçerli olan bu durum, diğer iki başkâtip için pek görülmez; onların daha ziyade kendi görev dairesi içerisinde kaldıkları anlaşılmaktadır.

Kadı, naib ve başkâtip gibi mahkeme görevlilerinin, mahkemede yaptıkları işlemler karşılığında birtakım vergi ve harçlar alındığından ve bunların miktarlarından ilgili bölümlerde bahsedilmiştir. Ancak bunların başkâtip ve kâtipler arasında ne suretle taksim edildiğine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Öte yandan bu bahsedilen ücretlerden aldıkları payın yanı sıra altı ayda bir defa şehir masrafları kaleminden mutad olarak bir miktar ücret aldıkları görülür. Bu ücret, incelediğimiz dönem boyunca değişkenlik arz etmekteydi; 1789 yılında altı aylık 50 kuruş¹¹⁵¹ iken 1828'de 500 kuruşa¹¹⁵² kadar çıktığı görülüp “*ber-mut'âd başkâtib efendiye*” ibaresiyle kayıtlına alınmaktaydı.

Şurası açıktır ki Edirne Kadılığı'nda görev yapan birçoğu müderris sınıfından olan başkâtipler, naibliğin dışında uhdelerine aldıkları nakibüleşraf kaymakamlığı, vakıf yöneticilikleri gibi vazifeler ile şehrin tamamında gayet nüfuzlu bir konuma sahiptiler. Kadıların görev süresi birkaç yılla sınırlıyken bu görevlilerin yıllar boyunca aynı mahkemede görev yapmaları, ahali ve eşraf ile ilişkileri bizzat sağlamaları, görevlerinin bir müddet sonra oğullarına geçmesi ve nihayetinde bu görevlerin 6-7 kadar faklı ailenin içinde deveran etmesi gibi sonuçları beraberinde getirmiştir.

¹¹⁵⁰ Şer'iyye sicillerinde rastlanan birçok vakadan anlaşılan Edirne Sarayı'nın, köprülerin veya şehrin su yollarının tamiri gibi önemli konularda bizzat şer'i'at başkâtiblerinin ilgili mahallere gittiğidir.

¹¹⁵¹ *Edirne* ŞS. 227, s.70a. H.27 Recep 1203/M.23 Nisan 1789.

¹¹⁵² *Edirne* ŞS. 343, s.31a. H. 11 Şevval 1243/M.26 Nisan 1828.

3.4.1.1.3. Kâtip ve Mukayyidler

Mahkemedeki kâtip ve mukayyidler, bugün elimizde binlerce örneği bulunan şer'iyye sicillerini bizzat kaleme alan, mahkeme görevlileri arasında sayıca kalabalık zümrelerden biridir. Padişah beratı ile başlayan mukayyidlik, kâtiplik derecelerinin ilk seviyesi olup istidat gösterilmesi durumunda sırasıyla kâtib-i sâlis, kâtib-i sâni ve nihâyetinde başkâtipliğe kadar terfi edilebilirdi. Başkâtipler başlığı altında verilen örneklerde görüleceği üzere, bu süre birçok durumda yirmi yıldan fazla bir süreye tekabül etmekteydi.

Edirne Mahkemesi'nde vazife taksimi usulüyle teşekkül etmiş beş ayrı görev alanında hizmet gören kâtip ve mukayyidler görev ve sorumlulukları, ana hatlarıyla şöyledir: Davaların görüldüğü sırada duruşmaların usulünce kayda geçirilmesi, merkezden gelen ilgili ferman, berat, buyruldu, mektup gibi evrakların mahkeme siciline kaydedilmesi, mahkeme dışına gönderilecek çeşitli evrakın kaleme alınması, gerekli hâllerde mahkeme dışında görülen dava ve işlerin¹¹⁵³ kayıt altına alınması, ahalinin davalarıyla ilgili talep ettiği vesikaların hazırlanması ile naib ve başkâtibin görevleriyle ilgili vereceği diğer vazifelerin yerine getirilmesi.

Edirne Kadılığı'nın çalışma düzeninde, görev ve sorumluluk alanına giren vazifeleri, beş ayrı ihtisaslaşmış mahkemeye ayırarak kadroların da buna uygun olarak teşkil edildiğinden daha önce bahsedilmişti. Bu alt mahkemeler arasında, kâtip geçişleri görülse de genel itibariyle kariyer ayırımına gidilerek her kâtibin kendi görev dairesinde ihtisaslaşması esastı. Her kâtip, kendi görev yaptığı mahkemenin dava ve işleriyle ilgilenir, her bir alt mahkemenin sicilleri de ayrı defter serileri hâlinde, belgeleri birbirine karıştırılmadan kayıt altına alınırdı¹¹⁵⁴. Defterler ve başkâtipler gibi kâtipler de vazife alanlarındaki farklılıkları vurgulamak amacıyla, görev yaptıkları mahkemeye göre farklı şekillerde isimlendirilirdi.

Edirne Şer'iyye Sicillerinde yer alan müteferrik belgeler ile şuhûdu'l-hâl kayıtlarından derlediğimiz bilgilere göre Bâb Mahkemesi'nde görev yapan kâtipler; *bâb kâtibi*, *kâtib-i şerî'at*, *şerî'at kâtibi*, *kâtib-i vekâyi* ve *vekâyi kâtibi* gibi isimlerle diğer

¹¹⁵³ Yerinde görülmesi iktiza eden davalar hariç olmak üzere, mahkeme dışında kâtiplerin görevlendirildiği işler genel itibariyle, adlî keşifler ile kamu bina ve yapılarının beledî keşif ve muayenelerinde gerekli kâtiplik hizmetinin yerine getirilmesini kapsamaktadır.

¹¹⁵⁴ İncelenen Edirne Şer'iyye Sicillerinde bu durumun istisnasını teşkil edebilecek tek durum, kassam defterlerinde görülen askerî sınıf ve reaya ayırımının net olarak tespitinde yaşanan güçluktur. Gayrimüslimlere ait kassam defterleri bariz bir şekilde ayrı tutulmuşken, askerî sınıf ve gayr-ı askerî sınıf terekelerinde bu net ayrıma rastlamak mümkün değildir.

kâtiplerden ayrılmaktaydı. Bunlar sicill-i mahfuz ve sicill-i mahfuz-ı defterlü olarak adlandırılan sicillerdeki davalarda görev alarak bu defterlerin yazımından sorumluydular.

Askerî sınıfa ait miras davaları ve tereke işlemleriyle ilgilenen Askerî Kassam (Kısmet-i Askeriye) Mahkemesi'nde görev yapan kâtipler, *kâtib-i askerî* ve *askeriye kâtibi* olarak anılmaktaydı. Askerî sınıf dışında kalan ahalinin miras ve tereke işlemleriyle görevli Beledî Kassam (Kısmet-i Belediye) Mahkemesi'ndekiler ise, *kâtib-i beledî* ve *belediye kâtibi* şeklinde kayıtlarda geçmektedir. Yalnız burada, birbirine benzer işler gören bu iki mahkemede de görev yaptığı anlaşılan Saidefendi-zâde Mehmed Tahir Efendi'nin durumuna değinmek gerekmektedir. Zira kendisi, diğer askerî ve beledî kâtiplerden farklı olarak 1787 yılından¹¹⁵⁵ itibaren belgelerde “*muhassebe kâtibi*” olarak geçmektedir. Göreve ne zaman başladığını tespit edemediğimiz Mehmed Tahir Efendi'nin bazı belgelerde askerî kâtiplerden olduğu belirtilse de bir süre Kısmet-i Belediye Mahkemesi'nde başkâtiplik yapmış,¹¹⁵⁶ birkaç yıl sonra 1799'da ise görevini devretmişti¹¹⁵⁷. Askerî ve beledî kâtipler de dâhil olmak üzere birçok kâtip isminin aynı şuhûdu'l-hâl kayıtları arasında sıralandığı örneklerde¹¹⁵⁸ bariz bir şekilde Mehmed Tahir Efendi'nin “*muhassebe kâtibi*” olarak nitelendirilmesi nedeniyle, bu iki mahkemede muhassebe işlerinin de ayrı kâtipler tarafından yürütüldüğünü tahmin etmek mümkündür.

Çardak Mahkemesi, Edirne kadılarının yetkilerini devrettiği Çardak naibi vasıtasıyla, esnaf dükkânları ile çarşı ve pazar yerlerinin denetimi, narh fiyatlarının tespit edilerek uygulanması, ölçü ve tartılar ile ürün kalitesinin kontrolü gibi konularda görev yapmaktaydı. 1826 yılına kadar Edirne'deki varlığı bilinen bu mahkemenin yine ayrıca tutulmuş bir sicil defteri mevcuttur¹¹⁵⁹. İlgili bölümlerde bu mahkemeye ait bilgiler paylaşılmış olup yapılan işin mahiyeti gereği burada bir kâtibin görevli olduğu düşünülmektedir. Ancak hakkında herhangi bir belgeye ulaşmak mümkün olmamıştır.

Haremeyn Teftişi Mahkemesi, Edirne'deki Haremeyn-i Şerifeyn Evkaf Nezaretî'ne bağlı vakıfların dava ve işleri takip eden mahkemedir. Bir müddet naibler tarafından idare edilmiş ardından idaresi, İstanbul'dan tayin edilen Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekillerine bırakılmıştı¹¹⁶⁰. Ancak bu durum fazla sürmemiş, dört beş sene

¹¹⁵⁵ Edirne ŞS. 225, s.22a. H.03 Zilkadde 1201/M.17 Ağustos 1787.

¹¹⁵⁶ Edirne ŞS. 247, s.1b. Tarihsiz.

¹¹⁵⁷ Edirne ŞS. 265, s.1b. H.13 Rebiülevvel 1214/Mi.15 Ağustos 1799.

¹¹⁵⁸ Edirne ŞS. 248, s.71a-74b.

¹¹⁵⁹ Edirne ŞS. 334.

¹¹⁶⁰ Edirne ŞS. 252, s.58b-59a. H.03 Şaban 1207/M.16 Mart 1793.

sonra müfettiş vekilleri de görevlerini Edirne'deki naip ve başkâtiplere ihale etmeye başlamıştı¹¹⁶¹. Burada uzun süre sadece bir kâtibin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Zira 1792 tarihli bir mürasele ile mahkeme umurunun aksaması nedeniyle mahkemeye kâtib-i sâni nasp edilmesi istenmişti¹¹⁶².

Bunlar dışında Mahkeme kâtiplerinin buyruldu ile bazı görevlere tefrik edilmesine de rastlanmaktadır. Örneğin, 1801 yılında Bab Mahkemesi kâtiplerinden olan Kâtib-i Sâni Mustafa Sefâi Efendi, hanesinde ikamet ederek gece gündüz mürur tezkileri işine memur edilmişti. Ücret olarak ise taraf-ı vilayetten aylık 100 kuruş almaktaydı.¹¹⁶³ Yine şehir masraf defterlerinde görüldüğü kadarıyla “*ber-mu'tad*” olarak *kalemiye* ve *kâtibiye* adı altında bir miktar ücret almaktaydılar.

3.4.1.1.4. Muhzirbaşı ve Muhzırlar

Muhzırlar, Osmanlı mahkemelerinde emniyet ve nizamı temin eden, tarafların ve ilgili kişilerin huzura getirilmesini sağlayarak duruşma güvenliğini üstlenen kolluk kuvvetidir. Mustafa Akdağ'ın tabiriyle muhzırlar, Osmanlı mahkemesinin bir nevi “adli polis örgütü”dür. Muhzirbaşılar ise muhzırların sevk ve idaresinden sorumlu olan amirleridir. Muhzirliğin kurumsal özellikleri, Osmanlı tarihi boyunca değişkenlik arz etmiştir. Muhzirlerin temin edildiği sınıflardan, görev sürelerine, aldıkları ücretlerden, muhzırbaşılığın tasarruf şekillerine kadar her yüzyılda farklı uygulamalar bulunmaktadır¹¹⁶⁴.

İncelediğimiz dönemde, Edirne Mahkemesi Muhzirbaşılığı'nın “*Kapuciân-ı Dergâh-ı Âli Sîm İskemlecibaşılığına merbût ve muhassas*” bir mukataa olduğu görülmektedir¹¹⁶⁵. Başka bir ifadeyle, mezkûr isimle müzayedeye çıkan mukataa, tahakkuk eden ücreti peşinen hazineye ödeyen şahsa berat ile tevcih edilmekteydi. 1789 yılında Edirne Mahkemesi'nde muhzırbaşı iken vefat eden “*Bevvâb-ı Sultânî El-Hac Mehmed Ağa ibn Abdullah*”ın terekesindeki bilgiye göre, “*İskemle-i Sîm Hazret-i Cihândârî gediğine bâ-berât-ı alîşân mutasarrıf olan*” kişi, İstanbul'da bulunan

¹¹⁶¹ Edirne ŞS. 317, s.5a. H.01 Safer 1214/M.05 Temmuz 1799; Edirne ŞS. 317, s.12a. H.01 Muharrem 1215/M.25 Mayıs 1800.

¹¹⁶² Edirne ŞS. 252, s.58b. H.20 Safer 1207/M.07 Ekim 1792.

¹¹⁶³ Edirne ŞS. 267, s.60a. H.15 Recep 1216/M.21 Kasım 1801.

¹¹⁶⁴ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.196.

¹¹⁶⁵ Edirne ŞS. 301, s.29b. H.1229/M.1814.

Dergâh-ı Âlî Bevvâbini Ocağı neferâtından olup Edirne’de Sarıcapaşa mahallesinde ikamet eden Es-Seyyid El-Hac Ömer Ağa idi¹¹⁶⁶.

Merbut Edirne Mahkemesi Muhzırbaşılığı Mukataası’nın 1789 yılındaki iltizam fiyatı hakkında bilgiye rastlanmamışsa da 1804 senesinde Edirne Muhzırbaşılığına beraber mutasarrıf olan Mehmed Sadık Ağa tarafından 1,500 kuruş yıllık ücret mukabili Mehmed Emin Ağa’ya iltizam olunmuştu¹¹⁶⁷. 1814 yılında ise mukataanın iltizam ücreti düşerek, aylık 50 kuruşa tevcih edildiği görülmektedir¹¹⁶⁸. Edirne Muhzırbaşılığı’nın hazine için bir gelir kaynağına dönüştürülmesi elbette sadece idarî bir tercih değil aynı zamanda devletin nakit ihtiyacının da gerektirdiği bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Edirne Mahkemesi gibi yoğun sayılabilecek bir mahkemedeki muhzırbaşılık mukataasının iltizam fiyatındaki düşüş, yoruma muhtaç görülen bilgilerdendir.

İltizam sahibi muhzırbaşılardan gelirleri, Mahkeme maarifeyle görülen işlemlerden alınan harç ve vergi kalemlerinden olan *ihzariye* adlı bir ücretle karşılanmaktaydı. İncelediğimiz dönemde bunun, muhallefat işlemlerinde borcu ödenmiş tereke tutarının “binde iki buçuk”u nisbetinde olduğu görülmektedir¹¹⁶⁹. Ayrıca altı ayda bir defa, mutat olarak muhzırbaşısına bir miktar ücret verilmekte ve bu tutar da vilayet masraf defterlerine yansıtılmaktaydı. Örnek vermek gerekirse, bu ücretin miktarı 1787 yılında 50 kuruş¹¹⁷⁰ iken 1828’de 100 kuruştur¹¹⁷¹.

Edirne Kadılığı’nda görev yapan muhzırların sayıları hakkında elimizde net bilgi yoktur. Ancak mahkemede görülen bazı dava kayıtlarında, muhzırların şahit olarak isimleri geçmektedir. Aynı yıl içerisinde belgelerde adı muhzır olarak görülen kişilerden hareketle Edirne Kadılığı’ndaki muhzır sayısının her halükârda 10’dan fazla olduğunu tahmin etmek mümkündür.

Muhzırların görev süreleri yönünden herhangi bir sınırlayıcı durumları bulunmamaktaydı. Muhzırbaşılardan ise iltizamların genelde bir yıllık olmasından dolayı muhzırbaşılarının görev süresinin de bir yıl olduğu şeklinde genel bir kanaat vardır. Ancak Edirne’de Sarıcapaşa mahallesinde sakin Ali Ağa ibn Ali’nin vefat ettiği tarihe kadar en az beş yıl müddetle kesintisiz olarak Edirne Mahkemesi’nde muhzırbaşılık

¹¹⁶⁶ *Edirne ŞS.* 231, s.5b. H.01 Şaban 1203/M.27 Nisan 1789.

¹¹⁶⁷ *Edirne ŞS.* 281, s.22a. H.13 Şaban 1220/M.06 Kasım 1805

¹¹⁶⁸ *Edirne ŞS.* 301, s.29b. H.Safer 1229/M.Ocak-Şubat 1814.

¹¹⁶⁹ *Edirne ŞS.* 250, s.31b-32a. H.Evahir-i Cemaziyelahir 1211/M.21 Aralık-30 Aralık 1797.

¹¹⁷⁰ *Edirne ŞS.* 253, s.29b. H.19 Cemaziyelevvel 1202/M.26 Şubat 1788.

¹¹⁷¹ *Edirne ŞS.* 343, s.31a. H.11 Şevval 1243/M.26 Nisan 1828.

görevini fiilen sürdürdüğü görülmektedir¹¹⁷². Doğal olarak muhızırbaşların da gerekli şartların sağlanarak devam ettirilmesi hâlinde, görev süreleri yönünden bir sınırlamaya tabi olmadıkları söylenebilir.

Muhızırların mahkemelerde görev yaparak bir nevi mübaşirlik ve kolluk vazifesi yaptıklarından bahsedildi. Ancak “*muhızır*”ın sadece mahkemelerde görev yapan kişilere hâs bir isimlendirilme olmadığı, bir nevi güvenlik görevlisi gibi farklı kurum ve kişiler tarafından da ücretleri ödenerek aynı adla istihdam edilebileceği görülmektedir. Zira aynı yıllarda Paşakapısı’nda da ücretleri taraf-ı vilayetten ödenen muhızırların, ihtiyaç hâlinde istihdam edilerek farklı işler için kullanıldıkları bilinmektedir¹¹⁷³.

3.4.1.1.5. Diğer Görevliler

Osmanlı mahkemesinin kazalardaki değişmez görevlileri, yukarıda ayrı başlıklar altında unvanları belirtilen kadrolardan oluşmaktaydı. Bunlar dışında değişik yer ve tarihlerde ihtiyaca göre Osmanlı mahkemelerinde çeşitli adlar altında farklı görevliler istihdam edilebilmekteydi. Meselâ Diyarbakır’da, XIX. yüzyılın başlarında Şer’î Mahkeme’de görevli bir *tercüman* bulunmaktaydı¹¹⁷⁴. Yine aynı yüzyılın ortalarında Mekke Kadılığı’nda, zemzem suyu dağıtmak üzere ayrıca bir saka (*saka-i zemzem-i mahkeme*) bulunduğu ve yine mahkemede Rahman suresinin okunmasıyla vazifeli *murahhim* adı verilen görevlilerin varlığı bilinmektedir¹¹⁷⁵. Edirne’de bu neviden beldeye özgü bir mahkeme görevlisinin varlığına rastlanmamıştır. Ancak bilindiği gibi Edirne Kadılığı’nın vazifeleri, tamamen ihtisaslaşmış dairelere göre taksim edilmiş bir hâlde yürütülmekteydi.

İncelediğimiz dönemde, Edirne Mahkemesi’nde tespit edebildiğimiz kadarıyla önceki sayfalarda incelenenler dışında “*Mahkeme Kethüdâ*”sı da bulunmaktaydı¹¹⁷⁶. Görevine ait detaylara şer’iyye sicillerine rastlayamasak da genel itibariyle diğer şehirlerde olduğu gibi mürasele ile görevlendirilip kadı ve naibin emri altında mahkemenin mutemetlik ve veznedarlık gibi idarî işlerini yerine getirdiği düşünülmektedir¹¹⁷⁷.

¹¹⁷² Edirne ŞS. 232, 97b. H.03 Rebiülahir 1205/M.10 Aralık 1790; Edirne ŞS. 244, s.87b. H.05 Recep 1210/M.15 Ocak 1796.

¹¹⁷³ S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.225,386, 391,394,399,438.

¹¹⁷⁴ İ. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.234-235.

¹¹⁷⁵ Ahmet Cihan, “Bir Osmanlı Kadısının Günlüğü/Gündelik Yaşamı: (Mekke Kadısı-1848)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, İstanbul, 2004, s.103-104.

¹¹⁷⁶ Edirne ŞS. 230-A, s.38a-51b. H.07 Recep 1205/M.12 Mart 1791.

¹¹⁷⁷ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.194.

Çukadâr, günümüz sözlüklerinde *çuhadar* olarak geçmekte olup daha ziyade, resmî bir dairenin dışındaki ayak işlerine bakan görevli olarak tarif edilmektedir. Edirne Kadılığı'nda, en azından bir çukadarın görev yapmakta olduğu, yukarıdaki tarife uygun bir şekilde, kadı ve naibin şehir içi yazışmalarını iletme gibi vazifeler verildiği görülmektedir¹¹⁷⁸.

Edirne Mahkemesi, "*Mahkeme Binası*" başlığında detaylarına yer verildiği gibi incelediğimiz dönemin başlarında Siti Sultan Cami'nin hemen bitişiğindeki arazide bulunan müstemilatlı bir yapıydı. Burada, mahkeme görevlilerinin ulaşım ihtiyacı için "*mahkeme ahuru*"nda atların bulunduğu ve bunlara bakmak için seyislerin görevlendirilmiş olduğu görülmektedir¹¹⁷⁹. Hâliyle, bu seyisleri de mahkeme görevlileri arasında saymak icap eder. Lâkin burada ilginç olan husus, mahkeme ahırının varlığını ve burada seyislerin görev yaptığını, ancak bir seyisin adlî bir olayı nedeniyle öğrenebilmemizdir. Şayet seyisin adlî davası vuku bulmasaydı, şer'iyye sicillerinde ya da diğer belgelerde bu neviden görevlilerin varlığını müşahhas olarak göremeyecektik. Zira bu tür hizmetlilerde, görevlendirme ve ücretlendirmelerine dair herhangi bir kayıt da bulunmamaktadır.

Bu tür hizmetliler, büyük ihtimalle kadı veya naibin şifahî emri üzerine istihdam edilmekteydi. Takdir edilen ücretleri ise mahkemede yapılan işlemler karşılığı alınan vergi ve harçlarda, *hüddâm-ı mahkeme* olarak genel bir tabirle gösterilen kaleminden ödenmekteydi. Aynı kapsamda, çeşitli hizmetlilerin mahkemelerde görülen lüzum üzerine farklı alanlarda istihdam edilebileceğini söylemek mümkündür.

3.4.2. Müderrisler

İlmiye sınıfı mensuplarının medreseden mezun olduktan sonra kadılık (kazâ) ve müftülük (iftâ) ile birlikte üç temel görev alanından biri olan müderrislik (tedrîs), medreselerde öğretim faaliyetlerini yerine getiren hocaların görev alanıydı.

Müderrisler, medrese eğitiminin ardından *icâzet* alarak görev yapmak istediği yere göre Anadolu veya Rumeli kazaskerine başvururdu. Kazakerin *matlab* adı da verilen Ruznâme defterine kaydedilerek göreve başlama sırası gelinceye kadar mülâzım sıfatıyla *mülâzemet* döneminin bitmesini beklerdi. Ardından kazasker ve şeyhülislâmın

¹¹⁷⁸ Edirne ŞS. 256, s.15b-20b. H.21 Zilhicce 1212/M.06 Haziran 1798.

¹¹⁷⁹ "Diyar-ı Mısriyye'de İskenderiye ahalisinden olup Edirne mahkemesinde seyislik yapan Ebu Dohur çırağı Salih bin Abdullah 29 Cemaziyevvel 1226 tarihinde gaib-i münkati ile gaip olup hayat mematı meçhul olmağla, beytutet ettiği mahkeme ahurunda zuhur eden eşyaları". için bkz. Edirne ŞS. 294, s.101a. 09 Cemaziyelahir 1226/M.22 Haziran 1811.

teklifi sadrazamın padişaha arzı ile berat beklenirdi. Sırası gelince beratı çıkan müderrisler, *yirmili* olarak nitelendirilen en alt kademedeki bir *hâşiye-i tecdîd* medreseye tayin edilirdi. Göstereceği başarıya göre de yüksek payeli medreselere geçişleri mümkün olabilirdi¹¹⁸⁰.

XIX. yüzyılın ilk yarısında Edirne medreselerinde görev yapan müderrisler, diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi aynı süreçlerden geçerek padişah beratı ile atanmakta ve atandıkları medresenin bağlı olduğu vakıf nizamınca belirlenen yevmiye ve tayinatları almaktaydılar¹¹⁸¹. Bazı durumlarda vakıf gelirleri dışında da müderrislere maaş bağlandığı görülmektedir. Örneğin, Taşlık Medresesi Müderrisi Halil Efendi'ye 1828-1829 Rus Harbi sırasında “*gâzâ ve cihâd husûsundaki sa'y u gayretine binâen*” Edirne Gümrüğü malından aylık 100 kuruş maaş tahsis edilmişti¹¹⁸².

1787 yılında Sultan Bayezid Müderrisi El-Hac Ali Efendi'nin ise günlük olarak 103 akçe vazife aldığı görülmektedir. Ancak belgelerden anladığımız kadarıyla Müderris El-Hac Ali Efendi bu parayı az bularak Sultan II. Bayezid Medresesi'ndeki ahaliyi de galeyane getirmiş ve “*ziyâde lahm parası talebi*”nde bulunmuştu. Vakıf defterine bakıldığında, kayıtlı yevmiyeler gereği günlük 103 akçe vazife verilmesi gerektiğinden Dârüssaâde ağasının mektubuyla talepleri reddedilmişti. Ayrıca medrese ahalisinin marifet-i şer' ile tenbihleri ve niza çıkarmaları hâlinde ise durumun ilâmla bildirilmesi istenmişti¹¹⁸³.

Bilindiği gibi müderrislerin temel görevi, medreselerde talebe-i ulûma ders vermektir. Ancak incelediğimiz dönemde müderrislerin bu vazifelerinin yanı sıra farklı görevler üstlendiğini görmekteyiz. Bu görevlerin başında, özellikle Edirne Kadılığı'nın kâtip ve başkâtip kadroları gelmekteydi. Örneğin *müderrisîn-i kirâmdan* olan Mehmed Tahir Efendi, Edirne Mahkemesi'nde çeşitli kâtipliklerde görev aldıktan sonra bir müddet Kısmet-i Belediye Mahkemesi'nde başkâtiplik yapmış,¹¹⁸⁴ ardından görevini rızasıyla devretmişti¹¹⁸⁵. Müderris olan Es-Seyyid Mustafa Sefâî Efendi ise, Bab Mahkemesi'nde kâtib-i sânilik¹¹⁸⁶ ile beraber Nakibüleşraf Kaymakamlığı Vekilliğini

¹¹⁸⁰ İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s.45-56.

¹¹⁸¹ *Edirne ŞS.* 252, s.6a. H.21 Cemaziyelahir 1201/M.10 Nisan 1787.

¹¹⁸² *BOA., C..MF.*,557-2813. H.29 Muharrem 1245/M.31 Temmuz 1829.

¹¹⁸³ *Edirne ŞS.* 252, s.6a. H.21 Cemaziyelahir 1201/M.10 Nisan 1787.

¹¹⁸⁴ *Edirne ŞS.* 257, s.41b H.25 Şaban 1213/M.01 Şubat 1799.

¹¹⁸⁵ *Edirne ŞS.* 265, s.1b. H.13 Rebiülevvel 1214/M.15 Ağustos 1799.

¹¹⁸⁶ *Edirne ŞS.* 266, s.31a. H.15 Zilkadde 1213M.20 Nisan 1799; *Edirne ŞS.* 267, s.60a. H.15 Recep 1216/M.21 Kasım 1801.

de aynı yıllarda üstlenmişti¹¹⁸⁷. Diğer bir örnek ise *Başkâtipler* başlığı altında görev safahatı da verilen Ebubekir Sezaî Efendi'dir ki 25 yıllık kâtiplik sürecinin ardından Bab Mahkemesi'ne başkâtip tayin edilmişti. Yine, Sabiken Rusçuk Müftülüğü de yapmış Sultan Bayezid müderrisi iken vefat eden Ömer Efendi'nin oğlu olan Müderris Mehmed Raşid Efendi de Edirne Mahkemesi'nde kâtiplik yapmış müderrisler arasındadır¹¹⁸⁸.

Örnekleri artırmak mümkündür; ancak şurası bariz bir şekilde ortadır ki Edirne Kadılığı'nın mezkûr kadroları en azından incelediğimiz dönem için müderrisler arasında bir hayli revaçtadır. Ortaya çıkan bu durum, Edirne Mahkemesi'nin önemine, mahkeme kadrolarının niteliklerinin yükselmesine, mahkemenin iş görme kabiliyetini artmasına sebebiyet verdiği savunulabilir ancak Ebubekir Sezaî Efendi örneğinde görüldüğü üzere Edirne Mahkemesi'nde başkâtiplik yapmak, yıllarca sürecek ve büyük ihtimalle yoğunluk arz edecek bir çalışma temposu gerektirmekteydi. Tabii olarak böyle bir durumda, başkâtipliğin ek görev olmaktan çıkarak aslî vazife hâline geldiği ve bu neviden görevlerde bulunanlar için müderrisliğin ek görev hâlini almış olduğu ifade edilebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla müderrislerin yoğun olarak görev aldıkları ikinci alan vakıflardır. Özellikle Edirne'de bulunan Haremeyn-i Şerifeyn Evkafının teftişi vekâletine Edirne'de mukim müderrislerin görevlendirildiği görülmektedir. Meselâ, 1791 yılında Es-Seyyid Süleyman Efendi, bu kapsamda Haremeyn-i Şerifeyn Evkafının teftişi vekâletine tayin edilmişti¹¹⁸⁹. İlgili vakıfların idaresi, aynı kapsamda 1800 yılında ise Halilefendizade Hafız Mehmed Efendi'ye ihale ve tefviz edilmişti¹¹⁹⁰. Bu vekâletlerin süresi genel itibarıyla bir yıllıktı. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu iki müderris de bir senenin sonunda görevlerinden ayrılmıştır.

Verilen örneklerden de anlaşıldığı üzere, incelediğimiz dönemde müderrislerin vakıf işlerindeki görevlendirilmeleri bir yıllık süreyi geçmemiştir. Bu vazifeleri ek görev olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak Edirne Mahkemesi'nin kâtip ve başkâtip kadrolarındaki müderrisler için vaziyetin ek görev mahiyetinden çıkarak aslî göreve dönüştüğü ortadadır.

¹¹⁸⁷ *Edirne* ŞS. 263, s.16a. 15 Muharrem 1215/M.08 Haziran 1800.

¹¹⁸⁸ *Edirne* ŞS. 294, s.111b. 05 Recep 1226/M.26 Temmuz 1811.

¹¹⁸⁹ *Edirne* ŞS. 252, s.45a. H.01 Şaban 1205/M.05 Nisan 1791.

¹¹⁹⁰ *Edirne* ŞS. 317, s.11a. H. 01 Zilhicce 1214/M.26 Nisan 1800.

3.4.3. Müftü

Osmanlı'da ilmiye sınıfının görev yaptığı diğer bir vazife alanı, *iftâ* (*fetvâ*) makamı olan müftülüktür. Kazâ (kadılık) ve tadrîs (müderrislik) alanlarında görev yapanlar gibi müftüler de medreseden *icâzet* alarak mezun olurlar. Memur edildikleri kazalarda şeyhülislâmı temsilen kendisinden talep edilen genel ve özel mahiyetteki soru ve sorunlara şer'î hükümler dâhilinde açıklamalar getirip fetva verirlerdi.

Müftü atamaları, baş müftü olan şeyhülislâmın teklifi ile alınan berat sonrası şeyhülislâm mektubu ile tamamlanırdı. Müftüler, idarî bakımdan diğer şehir yöneticilerine kıyasla etkili değillerdi. İlmiye sınıfının diğer temsilcileri kadı ve naiblerde olduğu gibi herhangi bir şekilde doğrudan yönetim yetkileri de yoktu. Memleket işlerine ve yönetimine karışmaları istenmez, karışıkları takdirde sürgün gibi cezaî müeyyideler ile karşılaşılırdı. Ancak kendisinden ve ilminden istifade edilerek itibar gördüğü, doğrudan değilse de marifetince dolaylı olarak şehir yönetiminde etkilerinin görülebileceğini söylemek mümkündür¹¹⁹¹.

Müftüler ile ilgili olarak buraya kadar aktardıklarımız genel olarak Osmanlı Devleti'nin birçok kaza ve kasabasında görülen bir durumdur. Zira zaman zaman şehir halkının ve yöneticilerinin karşılaşacağı çok değişik durumlar karşısında meselelerin ayet, hadis, kıyas ve içtihat hükümlerine göre mümkün olan en kısa sürede açıklığa kavuşturulması zarurî bir ihtiyaçtır. Dönemin ulaşım ve haberleşme şartları düşünüldüğünde, bunun özellikle merkezden uzak bölgelerde yaşayanlar için ifade ettiği anlam çok daha iyi anlaşılacaktır.

Edirne'de ise diğer kazalardan farklı olarak incelediğimiz dönemde müftü bulunmamaktaydı. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla *kadim payitaht* olması nedeniyle daha önceki yüzyıllarda da Edirne'ye müftü unvanıyla herhangi bir atama yapılmamıştı. Padişah ve sadrazam yönetimi görmüş Edirne'nin bir valiye tevcih edilmemesi gibi şeyhülislâm idaresi görmüş Edirne'ye müftü de atanmamıştır.

Edirne'ye ilk defa müftü atanmasına sebep olan gelişmenin, Tanzimat'ın hemen ardından uygulamaya konulan *Muhassıllık Meclisleri* ile alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Zira Muhassıllık talimnameleri gereğince ülkenin dört bir yanındaki sancak ve kazalarda toplanacak meclislere, müftülerin de katılması kuralı getirilmişti¹¹⁹². Ülke

¹¹⁹¹ R. Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, s.205-206; İ. Yılmazçelik, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır*, s.238.

¹¹⁹² 1840 yılında uygulamaya konulan Muhassıllık, esas itibarıyla iltizam usulünün kaldırılmasının ardından halktan alınacak vergilerin miktarını belirlemek, vergileri standart hale getirerek düzenli bir

genelinde uygulamaya konulan bu düzenleme, Edirne'ye tatbik edilmek istenildiğinde doğal olarak şehirde müftü unvanına sahip bir görevlinin olmaması sorun teşkil eder bir hâl aldı.

Edirne Muhassılı Edhem Efendi'nin durumun açıklığa kavuşturulması için yazdığı tahriratda, vaziyet özetlenerek herkesin takdirini kazanan ulemadan Halil Efendi'nin müftülüğe layık olduğu, eğer “*Edirne müftüsü*” olarak tayini yapılamaz ise meclislere katılmak üzere en azından “*müftü-i meclis*” unvanıyla atama yapılmasını talep etmişti¹¹⁹³. Konu, Meclis-i Umumî'de gündeme alındığında ise *müftü-i meclis* unvanıyla yapılacak bir atamanın nizamnamelere uygun olmadığı, Bursa'nın da aynı durumda olduğu belirtilmiş; ardından aynı konudaki ilama binaen şeyhülislâmın, Halil Efendi'nin müftü olarak atanmasını uygun bulması, sadrazamın konuyu padişaha arzemesi süreçleri de tamamlanarak Edirne'ye müftü atamasının yapıldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Bursa içinde münasip birinin bulunarak atama işlemlerinin tamamlanması için evrakın sadrazam tarafından şeyhülislâma havale edildiği görülmektedir¹¹⁹⁴.

Böylece resmî olarak *İlk Edirne Müftüsü* diyebileceğimiz, mevâliden Kudüs-i Şerif payeli Karşlı Halil Efendi 1840 yılında atanmış oldu.

3.4.4. Nakibüleşraf Kaymakamı

Nakîbü'l-eşraf kâim-i makâmı, Osmanlı Devleti'nde Hz. Muhammed'in soyundan geldiklerine ilişkin ellerinde belgeleri bulunan kişilerin ayrıcalıklarını korumakla görevli İstanbul'da bulunan Nakibüleşraf'ın eyalet ve sancaklardaki temsilcisidir. İlk örneği Abbasiler döneminde görülen bu teşkilatın asıl amacı, Osmanlı

şekilde toplanmasını sağlamak amacıyla uygulamaya konulmuştu. Bu meseleler ile birlikte bölge sorunlarının da tartışılıp karara varılacağı bir teşkilat olarak, Muhassıllık Meclisleri ihdas edilmişti. Muhassıllık Meclisi üyeleri; muhassıl, iki kâtip, kadı, müftü, asker zabiti ile vücuh-ı memlekettin dört kişi ile birlikte toplam on kişiden oluşmaktaydı. Şayet bölgede Müslüman olmayan ahali bulunuyorsa onları temsilen metropolit ve kocabaşlarından iki kişi de meclise dâhil olacaktı. Muhassıllık hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.203-212.

¹¹⁹³ BOA., İ.DH., 10-486,2. H.01 Muharrem 1256/M.05 Mart 1840.

¹¹⁹⁴ BOA. İ.DH., 10-486,3. H. 27 Muharrem 1256/M.31 Mart 1840. “[...] *mukaddemâ pâyitaht-ı saltanat bulunması cihetiyle mahrûse-i mezbûreye şimdiye kadar müftü ünvanıyla kimse ta'yîn olunmamış ise de ezmân-ı sâbıkada vukû' bulduğu misüllü müddet-i vâfire ikâmet ile Edirne şehri makarr-ı saltanat addolunabilecek sûrette olmadığından ulemâdan bir zâtın müftü ta'yîni lâzımeden olub memleket müftülerinin meclislere duhûlü dahi ta'lîmnâme muktezâsından bulunduğu ve inhâ olunan mûmâileyh Halil Efendi dâ'îlerinin istihkâk ve ehliyyeti müsellemler idüğü taraf-ı hazret-i fetvâ-penâhiden dahi tasdik kılındığına mebnî mahrûse-i mezbûreye ol vechile mûmâileyh dâ'îleri müftü ta'yîn olunarak Bursa dahi bu kabîlden olmasıyla oraya dahi münâsibinin ta'yîni husûslarının taraf-ı vâlâ-yı fetvâ-penâhiye havâlesi [...]*”

topraklarında ne kadar *Seyyid ve Şerîf* (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin soyunda gelenler) var ise bunlara sağlanan vergi imtiyazları ile kolaylıklardan istifade etmesi sağlayarak diğer işlemlerini de takip etmekte.

Nakibüleşraf kaymakamları, İstanbul'daki Nakibüleşraf tarafından mektup ile atanmaktaydı. İncelediğimiz dönemde bu göreve atananların daha ziyade müderris sınıfından olup Edirne Mahkemesi'nde başkâtip ve kâtip olarak görev yapan kişiler olduğu görülmektedir. Meselâ, 17 Mart 1790 tarihinde tekraren (*kemâkân*) bu göreve getirilen Es-Seyyid Mehmed Haşim Efendi, atama mektubunda belirtilmese de kısmet-i belediye başkâtibi olarak uzun yıllardır Edirne'de görev yapmaktaydı¹¹⁹⁵. Anlaşıldığı kadarıyla vefat ettiği 1796 yılına kadar da bu iki vazifeyi bir arada yürütmüştü¹¹⁹⁶.

Kısmet-i Belediye Mahkemesi başkâtibi olan Es-Seyyid Mehmed Haşim Efendi'nin nakibüleşraf kaymakamı olarak atandığı mektuba baktığımızda, Edirne ile birlikte Pınarhisar, Baba-yı Atik ve Havas Mahmud Paşa kazalarında bulunan *sâdât-ı kirâm* üzerlerine kaymakam nasb ve tayin edildiği görülmektedir. Görevlerine ait detayların yer aldığı satırlarda ise seyyidlere ihtiram gösterip seyyidliklerin kadı ve kaymakam senetleri ile düzenlenmesi, seyyidlik iddiasıyla *alâmet-i hazırâ* edenlerin defedilmesi, kendisinin dahi kimseye seyyidlik alameti vermemesi, verilmesi gerekenlerin İstanbul'a bildirilmesi, *tevcihiye* ve *arusiye* ya da başka adlarla herhangi bir vergi alınmaması, kendisinin dahi ber-mut'âd 12 kuruş *çavuşân ca'izesi* dışında ücret vermeyerek haklarının korunması istenmektedir¹¹⁹⁷.

Tevcih mektubunda ana hatlarıyla belirtilen nakibüleşraf kaymakamlarının görevleri elbette bu kadarla sınırlı değildi. Seyyid ve Şerifler ile iddia sahiplerinin araştırılması ve tahkikatı, evliliklerinin takibatı, bir suç işlediklerinde kadıya gitmeden durumun tetkik edilerek nakibüleşrafa bildirilmesi ve gerekirse cezalandırılmaları gibi hususlar yine bunların görevlerindendir. Ayrıca bu cezalandırma vaki olacağı zaman, alametleri olan yeşil sarıkları başlarından alınır; öpülerek uygun bir yere konur ondan sonra cezaî süreç başlardı¹¹⁹⁸.

¹¹⁹⁵ Mehmed Haşim Efendi ile ilgili bilgiler için bu çalışmanın "*Başkâtipler*" başlığına müracaat edilebilir.

¹¹⁹⁶ *Edirne ŞS.* 249, s.10a. H.15 Şevval 1210/M.23 Nisan 1796 ; *Edirne ŞS.* 247, s.1b. Tarihsiz. (Tahmini tarih 1796 yılı ortaları)

¹¹⁹⁷ *Edirne ŞS.* 230, s.63a. H.1204/M.1790

¹¹⁹⁸ Kurumun işleyişi ve görevleri ile Osmanlı'da Seyyid ve Şerifler hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Sarıcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nakibü'l-Eşraflık Müessesesi*, TTK. Yayınları, Ankara, 2003; Rüya Kılıç, *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

1796 yılı ortalarında vefat eden Mehmed Haşim Efendi'den sonra Edirne'de nakibüleşraf kaymakamı olarak, müderrisinden ve Bab Mahkemesi'nde kâtib-i sâni olan Es-Seyyid Mustafa Sefâi Efendi'nin görev yaptığını görmekteyiz¹¹⁹⁹. Onun ardından aynı vazifenin, yine müderrisinden Edirne Mahkemesi başkâtiplerinden Es-Seyyid Mehmed Said Efendi'nin uhdesinde olduğu anlaşılmaktadır¹²⁰⁰.

Buraya kadar verilen müşahhas örneklerden anlaşılacağı üzere incelediğimiz dönemde Edirne'de nakibüleşraf kaymakamlarının ortak özellikleri; kendilerinin de Seyyid olması, müderris sınıfından olmaları, Edirne Mahkemesi'ndeki kâtipliklerde görevli olmaları ve görev süresi yönünden herhangi bir sınırlamaya tabi olmamalarıdır.

Görüldüğü gibi Seyyid ve Şerîfler giyim kuşamlarından ödedikleri vergilere, yargılanmalarından cezaî süreçlerine kadar ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler. Toplum içinde hürmet gösterilen bu konumları, yarı özerk denilebilecek bir yapıyla da muhafaza edilmekteydi. Edirne'de nakibüleşraf kaymakamlarının Mahkeme görevlilerinden seçilmesi ise her hâlükârda ayrıcalıklarının üst kademelerce temin edilerek sorunlarının ivedilikle çözülmesine katkı sağladığını ifade etmek mümkündür.

3.4.5. Diğer Dinî Görevliler ile Vakıf Görevlileri

Buraya kadar anlatılan görevliler dışında Osmanlı şehir hayatında cami, mescit, zaviye, tekke ve türbelerde görev yapan şeyh, imam, müezzin, hatip, vaiz, hafız, aşrhan, fethân, cüzhan, mumhan, seyfdâr, alemdâr, türbedâr, zaviyedâr, duâgû, bevvâb ve ferrâş gibi isimlendirilen görevliler bulunmaktaydı. Vakıflarda ise müteveli, nazır, kâtip, câbi, muhasip ve mutemet gibi görevliler yer alırdı. Bu görevlerde bulunanlar, yerine getirdiği vazifelerin kapsamı itibarıyla şehir hayatının tamamında görünür ve etkili hâldeydi.

Cami ve mescitlerde vazife yapan din görevlileri (imam, müezzin, hatip, hafız gibi), halkın ibadetlerini ve dinî vecibelerini yerine getirmelerine yardımcı oldukları gibi öğrenmek istedikleri itikadî ve amelî konularda da başvuracakları ilk kişiler arasındaydı. Bidat ve hurafelerden azade halkın bilgisini artırmak gibi bilinen temel görevleri vardı. Ayrıca cami ve mescitlerin açık tutulması, beş vakit namazın cemaatle birlikte kılınması gibi hususlara da azamî dikkat gösterilmekteydi; uyulmadığı takdirde

¹¹⁹⁹ *Edirne ŞS.* 257, s.41b. H. 25 Şaban 1213/M.01 Şubat 1799.

¹²⁰⁰ *Edirne ŞS.* 352, s.104b. H.1247/M.1831; *Edirne ŞS.* 290, s.43b.

buyrulduklar ile halka ve görevlilere tenbihatta bulunulduğundan ise ilgili bölümlerde bahsedilmiştir.

İncelediğimiz dönemde rastladığımız kadarıyla cami ve mescitlerde haftada iki gün toplanılıp hadis tedrisi, Buharî ve Müslîm kitaplarının okutulması, seferler dolayısıyla orduya ve devlete dualar edilmesi gibi görevler de cami ve mescitlerdeki din görevlerine tevdi edilmişti¹²⁰¹. Bu kabilden olmak üzere, veba defetmek amacıyla Selimiye Camii'nde gece gündüz hatm-i şerif kıraatı için kırk hafızın görevlendirilmesi gibi örneklerle de rastlamak mümkündür¹²⁰².

Tekke ve zaviyelerde görev yapan şeyhler, mensup oldukları tarikatlara göre tasavvuf alanında “*mürîd*”lerinin eğitim ve öğretimleriyle meşgul olması beklenirdi. Tekke ve zaviyelerin giderlerine oranla gelir bulmak, mevcut gelir kaynaklarını korumak gibi vazifeleri de vardı¹²⁰³.

Vakıf görevlileri, vakfın kurulma amacına göre gelir kaynaklarını ve giderlerini kontrol ve denetim altında tutarak en iyi şekilde yönetmekle yükümlüydüler. Vakfa ait menkul ve gayrimenkulların işletilmesi, kiralanması, gelirlerinin tahsili, bakım ve onarımı ile gerekli ücretlerin ödenmesi gibi vazifeleri ifa etmekteydiler.

Bu görevlilerin birçoğu kadı veya naibin *ilâmı*, padişahın *beratı* ile atanan görevlilerdir. Ancak Edirne'de özellikle Haremeyn-i Şerifeyn Evkafına bağlı büyük vakıfların yönetimi farklılık arz eder mahiyettedir. Bunların yönetimi, İstanbul'da bulunan Darüssaade Ağası tarafından Edirne'ye atadığı *Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekili* unvanlı görevliler tarafından yerine getirilirdi.

Dinî görevliler ile vakıf görevlilerinin ücretleri, bağlı bulundukları vakıflar tarafından belirlenmiş hâldeydi. Vakıf defterlerinde kayıtlı olan bu ücretler, görevlilerin beratlarında da belirtilir ve çoğu kez *vazife-i muayyene* şeklinde isimlendirilirdi. Meselâ, 1787'de Vizeli Çelebi mahallesindeki mescite, aynı mahalle ahalisinden Mehmed Sadık bin Abdullah, ücreti mescitin vakfından ödenmek üzere günlük 3 akçe vazife ile müezzin tayin edilmişti¹²⁰⁴. Sultan Selim Han evkafından Darülkurra'da ise

¹²⁰¹ *Edirne ŞS.* 223, s.34b. H. Evail-i Zilhicce 1201/M.23 Eylül-03 Ekim 1787.

¹²⁰² *Edirne ŞS.* 322, s.13a. H.23 Recep 1235/M.06 Mayıs 1820.

¹²⁰³ XIV.-XX. yüzyıllar arasındaki süreçte Edirne'de 100'den fazla tekke ve zaviyenin yapılmış olduğu bilinmektedir. İncelediğimiz dönemde bunlardan en azından 45 kadarının faal olduğu tahmin etmek mümkündür. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Selami Şimşek, *Osmanlı'nın İkinci Başkenti Edirne'de Tasavvuf Kültürü*, Buhara Yayınları, İstanbul, 2008.

¹²⁰⁴ *Edirne ŞS.* 226, s.42a. H. 03 Safer 1202/M.14 Kasım 1787.

talebenin günlüğü, 1790 yılında 4 akçe iken Darülkurra bevvablığında hizmetli Mehmed Şakir'in günlüğü 2 akçeydi¹²⁰⁵.

Hemen hemen aynı tarihlerde Sultan Bayezid-i Veli Han Darüşşifası'nda *seretübbâ* yani hekimbaşının ücreti, günlük 30 akçeydi. Vefat ettiğinde ise yerine yeni bir atamanın yapılması için süreç şöyle işlemişti. Edirne'de Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekili Mevlana Es-Seyyid Ali *inhası*yla durumu, İstanbul'da bulunan Darüssaade Ağası ile Serettüba-i Hassa Mevlana Hasan'a bildirmiş, Serettüba'nın *ilâmi* ile görev için Mehmed bin Abdullah işaret edilmiş ve Darüssaade-i Şerife Ağası olan Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nazırı İdris Ağa tarafından durum padişaha arz edilerek *berat* istenmişti. Nihayet berat çıkmış ve vefat eden Bayezid Darüşşifası Serettübası Halil Halis'in yerine 09 Şubat 1788'den geçerli olmak üzere yevmiye 30 akçe vazife ile Mehmed bin Abdullah'ın görevlendirildiği, ücretini mezbur vakıf mütevellisinden alması gerektiği ifadeleriyle berat sonlanmıştır. 13 Şubat 1788 tarihli beratın, Edirne Kadılığı'na gelip tebliğ edilmesi (*vasilü'l-inbâ*) ise 19 gün sonra 28 Şubat 1788'de gerçekleşmiş ve yeni hekimbaşı görevine başlamıştı¹²⁰⁶.

Elbette bu neviden örnekleri artırmak, Edirne gibi muazzam bir vakıf mirasına sahip şehirler için zor değildir. Zira sadece II. Bayezid Külliyesi'nin içinde yer alan camideki görevlilerin sayısı bile 65'in üzerindedir. Vakfiyesine göre bu görevlilerin yaptıkları işler ve aldıkları ücretler aşağıdaki gibidir.

1 Hatip: Her Cuma ve bayramlarda hitabete müteallik işler için günde 15 akçe alacaktır.

2 İmam: Her biri günde 8 akçe alacaktır.

30 Hafız: Her biri, sabahları camide tam bir hatim yapacak ve günde 2 akçe alacaklardır. İçlerinden 10 tanesi cüz okumalarının yanı sıra Cuma günü devir okumaya tayin olunacak ayrıca 1 akçe daha alacaklardır.

1 Ser-mahfil-i Huffâz: Devir okunurken hafızlara ezberden müdahale ve tembihatta bulunacak günde 7 akçe alacaktır.

5 En'amhan: Her gün en'am okuyacaklar ve her biri günde 4 akçe alacaktır.

1 Muvakkit: Namaz vakitlerini müezzinlere tembih edecek günde 7 akçe alacaktır.

¹²⁰⁵ Edirne ŞS. 252, s.39b. H.04 Zilhicce 1204/M.15 Ağustos 1790.

¹²⁰⁶ Edirne ŞS. 25, s.13b. H. 06 Cemaziyelevvel 1202/M.13 Şubat 1788.

4 Muezzin: Hutbe ezanında dördü birden ezan okuyacak her biri günlük 5 akçe alacaktır.

1 Muarriif: Cüz sandıklarını açıp toplayacak günde 5 akçe alacaktır.

7 Mühellil: Her biri sabah namazından sonra 10 bin defa “*lâ ilâhe illallah*” diyecek günde 2 akçe alacaktır.

7 Salavatçı: Her biri 10 bin defa salavat getirecek günde 2 akçe alacaktır.

1 Mücevvid-Mürettil: Öğle ve ikindi namazlarından sonra bir hizip miktarı okuyacak günde 2 akçe alacaktır.

2 Kayyum: Camideki seccade ve halıları döşeyip kaldıracaklar her biri günde 2 akçe alacaktır.

2 Çerağcı: Cami ve imarete çerağ ve kandilleri vaktinde yakıp söndürecekler her biri günde 3 akçe alacaktır.

1 Murâkib-Noktacı: İşini yapmayanları kaydedip mütevelliyeye bildirecek günde 2 akçe alacaktır¹²⁰⁷.

Elbette yukarıdaki ücretler, incelediğimiz dönemde vakıf görevlilerinin aldıkları ücretlerin tamamını yansıtmadığını belirtmekte yarar vardır. Zira vakfiyelerdeki kayıtlı bu ücretler, zamanla paranın kıymetinin azalmasına binaen değersiz bir hâle gelmiş ve aradaki fark çeşitli isimler altında verilen ek ücretlerle kapatılmıştı.

Vakıflar meselesinde değinmek istediğimiz son konu ise çok sık görülen vakıf gelirlerinin korunması hakkındadır. Zira hemen her dönemde olduğu gibi incelediğimiz dönemde de vakıf malları ile gelirlerinin ilgisiz kimseler tarafından zaptedilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bunların önüne geçilmesi, vakıf mütevellisi ile Edirne'deki Haremeyn-i Şerifeyn Evkafına bağlı vakıflar için Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekillerinin görevleri arasındaydı. Örneğin, mezkûr müfettiş vekili nezaretinde olan Sultan Bayezid Külliyesi, vakfiyesi mucebince çevresindeki beş mahallenin arazisinde vârisiz olarak vefat eden askerî ve gayr-ı askrerî tüm kişilerin muhallelfatı, vakfa irad olması gerekmektedir. Ancak başta Gümrük emini olmak üzere ehl-i örf taifesinden birçoklarının bu mahallelerdeki vârisiz terekeleri zabtetmeye çalıştığı görülmektedir. Aynı şekilde Üç Şerefeli Camii'nin de Sultan Murad Han vakfindan olduğu halde cümle ehl-i örf taifesinin bu hususlarda noksanının görüldüğü fermanlarda belirtilerek sürekli uyarılara maruz kalmaktaydılar¹²⁰⁸.

¹²⁰⁷ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası, (Vakfiyeler-Zeyil)*, s.5-6.

¹²⁰⁸ *Edirne ŞS.* 252, s.47b-48a. H.05 Rebiülevvel 1206/M.02 Kasım 1791.

Edirne, vakıflar yoluyla inşa ve ihya edilmiş örnek şehirler arasındadır. Şehirdeki yüzlerce dinî ve sosyal yapının yönetimi bu vakıflar aracılığıyla sağlanmaktaydı. Başta padişah vakıfları olmak üzere her biri ayrı ayrı incelemelere konu olacak nitelik ve niceliğe sahiptir.

3.5. İmar ve Sağlık Hizmetleri

3.5.1. Mimarbaşı

Tanzimat'ın ilanına kadar Osmanlı şehirlerindeki resmî ve beledî denilebilecek önemli inşa ve tamir faaliyetlerinde görev alan mimarların tamamına yakını *Hassa Mimarlar Ocağı*'ndan çıkan mimarlardı. XVII. yüzyıl ortalarındaki sayısı 40 civarında olan *hassa mimarlarından*¹²⁰⁹ başka geniş imparatorluk coğrafyasındaki inşa ve tamir faaliyetlerinde yer alan *şehir mimarlarının* varlığı da bilinmektedir¹²¹⁰.

İncelediğimiz dönemde Edirne'deki duruma bakıldığında, aralarında bariz bir işbölümü görülmekle birlikte büyük ve önemli yapıların inşa ve tamirine memur edilen mimarlar gibi Edirne şehir mimarlarının da Hassa Mimarlar Ocağı'ndan çıkan mimarlar olduğu anlaşılmaktadır. Bu mimarların uhdelerine tevdi edilen görevlere ve icra ettikleri vazifelerin detaylarına bakıldığında aralarındaki iş bölümü, daha iyi anlaşılabilecektir. Örneğin Edirne Sarayı'ndaki büyük çaptaki tamirat işlerinin tamamı, Hassa Mimarlar Ocağı'ndan ayrıca görevlendirilen mimarlar tarafından yerine getirilmekteydi. Yine ayrıca tayin edilen *bina eminleri* vasıtasıyla gerekli harcamalar yapılmakta, tamirat öncesi ve sonrası yapılan muayenelerde ise Edirne şehir mimarı da mutlaka yapılan keşiflere katılmaktaydı¹²¹¹.

Edirne Şer'iyye Sicillerine yansıyan belgelere bakıldığında, sefer muktezasından olan yol, köprü ve kaldırımların tamirleri için *hassa mimarlarının* ayrı ayrı yollara görevlendirildiği görülmektedir. Meselâ, 1787 yılındaki gerekli tamiratlar için İstanbul-Edirne arasındaki yol, köprü ve kaldırımların tamirine, *hassa mimarlarından* Es-Seyyid Mehmed Halife memur edilmişken,¹²¹² Edirne-İsakçı arasındaki güzergâha ise yine *hassa mimarlarından* olan Es-Seyyid Ahmed Halife memur edilmişti¹²¹³. Bu

¹²⁰⁹ Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I., S.I, Ankara, 1963, s.157-159.

¹²¹⁰ Cengiz Orhonlu, "Şehir Mimarları", *Osmanlı Araştırmaları* II, C.II, İstanbul, 1981, s.1-30

¹²¹¹ *Edirne ŞS.* 223, s.5a-6a. H.21 Şaban 1201/M.08 Haziran 1787; *Edirne ŞS.* 230, s.31a. H.07 Safer 1204/M.27 Ekim 1789; *Edirne ŞS.* 291,s.79b-97a. H.07 Şaban 1225/M.07 Eylül 1810.

¹²¹² *Edirne ŞS.* 223, s.14b. H.17 Ramazan 1201/M.03 Temmuz 1787.

¹²¹³ *Edirne ŞS.* 223, s.15a. H.22 Şevval 1201/M.07 Ağustos 1787.

güzergâhlardaki tamiratlar için tutulan keşf ve muayene defterlerine bakıldığında, Edirne Mahkemesi'nden kâtipler ve yardımcılar alınarak vücut-ı ahali ile birlikte bu yollarda keşfe gidildiği, Edirne Şehir Mimarı Mehmed Said'in ise sadece yapılan işlere nezaret ettiği ve tamiratlar bittikten sonra yapılan keşflere katıldığı anlaşılmaktadır¹²¹⁴.

Yapılan tamiratların bir yıl sonra tekrar edilmesi gerektiğinde, isimler değişse de yine aynı usul üzere görevlendirmeler gerçekleşmişti¹²¹⁵. Tamiratlar bittikten sonra Edirne'deki *Cisr-i Sâni*'nin kontrol ve muayene edilerek tamir edilen yerlerin keşf ve taharrî edilmesi vazifesi ise yine Şehir Mimarı Mehmed Said Ağa'ya tevdi edilmişti. Edirne Mahkemesi'nden kâtipler ve Başkâtip Es-Seyyid Mehmed Sadık Efendi ile birlikte köprüye gidilerek yapılan tamiratlar kayda geçirilmişti.¹²¹⁶

Aynı tarihlerde Şehir Mimarı Mehmed Said Ağa'nın doğrudan görevlendirildiği işlere bakıldığında bunun Edirne civarındaki Ahırköyü'nde yer yer yıkılan deve ahırlarının keşfedilerek¹²¹⁷ tamiratın yapılmasıyla ilgili olduğu görülmektedir¹²¹⁸.

Yukarıda verilen örnekleri bir hayli artırmak mümkündür. Nitekim askerî birliklerin sefer güzergâhındaki ana yolda yer alan Edirne'de, köprü ve kaldırımların tamiri için çok sık aralıklarla hassa mimarları görevlendirilmekteydi. Hassa mimarları ile Edirne şehir mimarlarının görev alanındaki ayrımı anlatabilmek için verdiğimiz bu örnekleri neticelendirip doğrudan şehir mimarının ifa ettiği vazifelere dönersek bunların, esas itibarıyla yukarıda verilen türden büyük tamir faaliyetlerinin dışında kalan hususlar olduğu görülecektir. Elbette bu tamiratların da öncesinde ve sonrasında yapılan keşiflere şehir mimarının katıldığını belirtmek gerekmektedir.

Edirne şehir mimarlarının, Hassa Mimarları Ocağı'ndan iken Edirne'de görevlendirildiğinden bahsetmiştik. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla hassa mimarlarından Edirne'de görev yapmak üzere görevlendirilmiş tek bir mimar yoktu. Özellikle keşf ve muayene defterlerinde geçen, “*mahrûse-i mezbûre (Edirne) Mi'mârî Mehmed Sa'id Ağa ve hulefâsı*”¹²¹⁹, “*mahrûse-i mezbûre (Edirne) hâssa mi'mârî ve hâlifeleri*”¹²²⁰ ifadelerinden anlaşıldığı gibi Edirne Mimarbaşı Mehmed Said Ağa'nın mahiyetinde yine hassa mimarlarından *halifeleri* bulunmaktaydı. Nitekim bu halifelerin

¹²¹⁴ Edirne ŞS. 223, s.16b-17a. H.03 Zilkadde 1201/M.17 Ağustos 1787.

¹²¹⁵ Edirne ŞS. 223, s.81b-82a. H.25 Rebiülahir 1202/M.03 Şubat 1788.

¹²¹⁶ Edirne ŞS. 223, s.82a. H.11 Cemeziyelevvel 1202/M.18 Şubat 1788.

¹²¹⁷ Edirne ŞS. 223, s.66b-67a. H.27 Rebiülevvel 1202/M.06 Ocak 1788.

¹²¹⁸ Edirne ŞS. 223, s.85a. H.09 Cemaziyelevvel 1202/M.16 Şubat 1788.

¹²¹⁹ Edirne ŞS. 250, s.20b. H.21 Muharrem 1211/M.27 Temmuz 1796.

¹²²⁰ Edirne ŞS. 306, s.32b. H.25 Rebiülevvel 1231/M.24 Şubat 1816.

bazı keşf ve muayenelerde tek başına vazife aldıkları da görülmektedir¹²²¹. Bunların atama ve ücretleri hakkında şer'iyeye sicillerinde herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Büyük ihtimalle bu atama işlemleri, Hassa Mimarlar Ocağı tarafından yürütülmekteydi ve mimarbaşının Edirne'deki dülgerlerden *keseriyye* adı altında tahsil edilen 40'ar kuruştan¹²²² halifeleri de pay almaktaydı. Ancak Edirne'de uzun süre görev yaptığı anlaşılan Edirne Başmimarı Mehmed Said Ağa'nın 1787'de bir yıl müddetle Darülhadis Vakfı mütevellî kaymakamlığına görevlendirilmesi de kayda değer bulunmuştur¹²²³.

Edirne şehir mimarlarının görev aldığı keşf ve muayenelere bakıldığında bunların Edirne'nin su yollarından¹²²⁴ köprülerin küçük çaplı tamiratlarına,¹²²⁵ cami ve mescit tamiratlarından¹²²⁶ kilise¹²²⁷ ve Yahudi mekteplerinin¹²²⁸ yapı denetimlerine kadar şehirdeki imar ve tamir faaliyetlerinin tamamını kapsadığı anlaşılmaktadır. Elbette verilen örneklerdeki binaların tamamında şehir mimarlarının, mimarî planlama yaparak tamiratları yönettiğini söylemek mümkün değildir. Bazı vakıf yapılarında olduğu gibi kilise ve Yahudi mektebindeki tamiratlarda da fiilen başka mimarlar ya da ustalar çalışmış olsa bile bunların aslına uygun olarak yapılıp yapılmadığının kontrolü, şehir mimarları tarafından sağlanmaktaydı.

Şehir mimarlarının vazifeleri, şehirde bulunan kamu ve vakıf yapılarıyla ilgili görevleriyle sınırlı değildi. Ahalinin şahsî ihtilaflarında da şehir mimarlarının mahkeme tarafından yapılan keşflerde bilirkişi olarak vazifelendirildiği de anlaşılmaktadır. Nitekim Edirne'de Yediyol ağzındaki Sarraf Bedros ile Şekerci Avram Yahudi'nin evlerinin avlusundaki arsa ihlali sebebiyle şehir mimarının görevlendirildiği görülmektedir.¹²²⁹

3.5.2. Hekimler

Osmanlıların ilk dönemlerinde hekimler, darüşşifalarda tecrübeli bir tabip yanında ya da özel tabip ve cerrah dükkânlarında usta çırac ilişkisi içinde yetişirlerdi. 1556 yılında ise ilk defa Süleymaniye Külliyesi'ndeki tıp medresesinde teorik ve pratik

¹²²¹ *Edirne ŞS.* 250, s.15b-16a. H.05 Rebiülevvel 1210/M.19 Eylül 1795.

¹²²² *BOA., C.BLD.*, 119-5914. H.29 Muharrem 1162/M.19 Ocak 1749.

¹²²³ *Edirne ŞS.* 252, s.7a. H.29 Şevval 1201/M.14 Ağustos 1787.

¹²²⁴ *Edirne ŞS.* 292, s.65a-66b. H.03 Cemaziyelevvel 1227/M.15 Mayıs 1812.

¹²²⁵ *Edirne ŞS.* 301, s.61b. H.13 Rebiülevvel 1230/M.23 Şubat 1815.

¹²²⁶ *Edirne ŞS.* 317, s.8a-9b. H.13 Cemaziyelahir 1214/M.12 Kasım 1799.

¹²²⁷ *Edirne ŞS.* 354, s.51a. H.Evasıt Rebiülevvel 1249/M.28 Temmuz-07 Ağustos 1833.

¹²²⁸ *Edirne ŞS.* 279, s.2b. H.10 Cemaziyelevvel 1219/M.17 Ağustos 1804.

¹²²⁹ *Edirne ŞS.* 252, s.10b. H.19 Şevval 1201/M.04 Ağustos 1787.

derslerin ardından *temessük* adı verilen diplomayla mezun edilen hekimler yetişmeye başladı¹²³⁰. Modern anlamdaki ilk tıp okulu olan *Tıbhâne-i Amire*'nin açıldığı 1827 yılına kadar hekimlerin temini bu kaynaklardan sağlanarak halk sağlığı korunmaya çalışıldı.

Osmanlılar zamanında Edirne, sağlık kurumları ve hizmetleri açısından uzun bir süre örnek teşkil eden şehirler arasında ilk sıralarda yer almıştı. Örneğin Avrupa kıtasında inşa edilen ilk cüzzamhane, II. Murat zamanında (1421-1451) inşa edilen *Edirne Cüzzamhanesi*'dir. 1488 yılında yapımı tamamlanan II. Bayezid Darüşşifası ise akıl hastalıklarının tedavisi ve halk hekimliği alanında hayli başarılıydı. Evliya Çelebi'nin yazdıklarına göre Bayezid Darüşşifası, haftada iki gün fakir ahaliye poliklinik hizmeti vererek ücretsiz ilaç dağıtmaktaydı. Darüşşifa'nın vakfiyesine göre burada görev yapan bir başhekim, iki hekim, iki göz hekimi, iki cerrah, beş hastabakıcı ve bir eczacı olmak üzere toplam 13 sağlık görevlisi bulunmaktaydı¹²³¹. Ayrıca zikredilen görevliler dışında burada bulunan hekimlerin talebe ve çıraklarının olması da muhtemeldir.

Edirne'de halkın tedavi ihtiyacını büyük oranda karşıladığı anlaşılan Bayezid Darüşşifası dışında, askerî sınıflar içerisinde ihtiyaca göre tabip ve cerrah istihdam edildiği bilinmekte olup¹²³² her şehirde olduğu gibi Edirne'de de özel olarak kendi hanelerinde veya dükkânlarında¹²³³ tabiplik ve cerrahlık yapanlar mevcuttu¹²³⁴. Ayrıca dönem itibarıyla geleneksel tedavi yöntemlerinin uygulandığı ve ehliyetsiz/ruhsatsız hekimliğin yaygın olduğu da bilinen hususlardır.

İncelediğimiz dönemde, Edirne'ye Avrupa'dan da hekimlerin gelerek, özel tabip olarak çalıştıkları görülmektedir. Mesela Fransız tabip Rafael'in Edirne'de icrâ-yı tabâbet yapmak için 1815 yılında yol izni istediği görülmektedir¹²³⁵. Yine rastladığımız ikinci bir yabancı hekim ise aslen Venedikli olan İngiltere Devleti tebaasından Tanaş'tır

¹²³⁰ Osman Şevki Uludağ, *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Haz. Esin Kahya, TTK. Yay., Ankara, 2010, s.36.

¹²³¹ Bedi N. Şehsuvaroğlu, "Edirne II. Bayezid Darüşşifası", *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993 s.257-263.

¹²³² BOA., C.ASK., 191-8254. H.18 Muharrem 1251/M.16 Mayıs 1835.

¹²³³ Rastlanan bir "hekim dükkânı" satışı hüccetinde; Hacı Bedreddin mahallesinden iki Yahudi kardeşin, Attar Pode'ye iki bab tahtanî oda ve bir izbe ve bir miktar havlu ve ittisalinde iki kepenk bir bab hekim dükkânını 300 kuruşa sattıkları görülmektedir. *Edirne ŞS.* 276, s.58b. H.03 Muharrem 1219/M.14 Nisan 1804.

¹²³⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Mühimme Defterleri'ne dayanarak yaptığı araştırmada, XVII. yüzyılın sonlarında İstanbul'da imtihanları yapıp ehliyetname alan; 5 serbest tabip, 21 tabip dükkânı, 28 cerrah ile 27 cerrah dükkânı olduğunu belirtmiştir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, II. Kısım, 4. Baskı, TTK. Basımevi, Ankara, 1988, s.515.

¹²³⁵ BOA., C.HR., 71-3517. H.13 Rebiülevvel 1230/M.23 Şubat 1815.

ki 1821’de ihtida ederek Mustafa Reşad adını almış ve Edirne’de hekimlik yapmaya devam etmişti¹²³⁶.

Şehrin hasta koğuşı ihtiyacına bakıldığında bunun için genel itibariyle Bayezid Darüşşifası, imaretler, hanlar vb. sosyal yapıların kullanıldığı, yeterli gelmediği durumlarda lüzumuna göre konak kiralamak suretiyle ihtiyacın giderildiği görülmektedir. Meselâ, Dağlı eşkıyası ile askerlerin muharebeleri sırasında bir hayli fazla sayıda yaralanma vakasının olduğu 1803 yılının sonlarında, ihtiyaç bu suretle giderilmiş kiralanan konağa cerrahlar ve hastabakıcılar görevlendirilmişti¹²³⁷.

1827 yılında Asakir-i Mansure Kışlası ile birlikte neferatın kullanımı için ayrıca bir hastanenin yapıldığı da bilinmektedir. Öte yandan bu hastanenin yapımı sürecinde ihtiyaca göre yine yakın mahallerden evlerin kiralanarak hanelerin, hasta koğuşlarına çevrildiğini görmekteyiz¹²³⁸.

Asakir-i Mansure Kışlası ile aynı bölgede yer alan ve Edirne Sarayı müştemilatından olan “*Hastalar Sarayı*”nın¹²³⁹ ise 1820 yılı kayıtlarında artık “*Hastalar Sarayı Arsası*” geçtiği ve üzerine Tophane asakirine mahsus binalar ile mühimmat ambarı yapıldığı görülmektedir¹²⁴⁰. Bu bölgede, topçu asakirine mahsus bir hastanenin de bulunduğu, 1829 yılında Ruslarla yapılan muharebeler neticesinde yaralanan 400 Osmanlı askerinin burada Cerrah Viskonti tarafından tedavi altına alındığı da bilinmektedir¹²⁴¹.

20 Kasım 1829 günü Rus birlikleri Edirne’yi terk ettikleri vakit, geride kalan 3 bin civarındaki hasta Rus askerinin tedavileri de bu kışla hastanelerinde devam ettirilmişti¹²⁴². İyileşen Rus askerleri, Edirne’den karayolu ile Burgaz İskelesi’ne oradan gemilerle Rusya’ya sevk edilmişlerdi. Bu konuda, Osmanlı tarafının halkın galeyanına karşı tedbirler alarak görevli memurlarından, hasta Rus askerlerinin bakımına ihtimam gösterilerek, iyileşen askerlere karşı düşmanca davranılmaması, yol boyu dostluk ve muhabbet gösterilmesini talep etmekteydi¹²⁴³.

¹²³⁶ Edirne ŞS. 326, s.1b. H.14 Şaban 1236/M.17 Mayıs 1821.

¹²³⁷ Edirne ŞS. 275, s.30a. H.Evasıt Ramazan 1218/M.24 Aralık 1803-03 Ocak 1804; Edirne ŞS. 275, s.33a-37b. H.17 Şevval 1218/30 Ocak 1804.

¹²³⁸ Edirne ŞS. 342, s.76a-81a. H.Evail-i Zilkadde 1242/M.27 Mayıs-05 Haziran 1827.

¹²³⁹ Bu kasır, uzun yıllar Edirne Sarayı’ndaki görevliler için hastane hizmeti vermişti. “Çadır Köşk” olarak da bilinmektedir. Bkz. Rifat Osman, *Edirne Sarayı*, s.105.

¹²⁴⁰ Edirne ŞS. 322, s.24a-b. H.13 Zilhicce 1235/M.21 Eylül 1820.

¹²⁴¹ BOA., C.SH., 6-281. H.06 Safer 1245/M.07 Ağustos 1829.

¹²⁴² BOA., HAT., 1013-42471, 1. H.23 Cemaziyelevvel 1245/M.20 Kasım 1829.

¹²⁴³ BOA., HAT., 1021-42648. H.1245/M.1829.

Dönemin önemli sağlık meselelerinden bir diğeri salgın hastalıklardır. Edirne, bu dönemde birincisi 1829 yılındaki Rus işgali sırasında, ikincisi 1832 yılında olmak üzere iki defa salgın hastalıklardan mustarib olmuştu¹²⁴⁴.

Edirne’de karantina uygulamasına geçilmesi ise ancak 1838 yılında gerçekleşmiştir. Gönderilen fermanla, karantina usulünün memleketin birçok yerinde uygulanmadığı, güya Avrupa âdeti denilerek tedbir bilinmediği, nice ehl-i İslâm nüfusun hastalıklardan telef olduğu, karantina hususunda alına *fetvâ-yı şerîf* ve *fermân-ı âlî* mucebince tüm memlekette olduğu gibi Edirne vilayeti dâhilinde de gerekli işlemlerin yapılması emredilmişti. Ayrıca, hastalıklardan vefat edenler ile sıhhat bulanların, jurnal kâtipleri tarafından kayıt altına alınarak karantina usulünün uygulanması hakkında da bilgi verilmişti¹²⁴⁵. Buna uygun olarak Edirne’de karantina bölgeleri oluşturularak çadırlar kurulduğu ve sadece karantina işlerinde istihdam edilmek üzere dört ayrı kâtip görevlendirildiği görülmektedir¹²⁴⁶.

3.6. Şehir Asayişini Etkileyen Olaylar

İncelediğimiz dönem (1789–1839) içerisinde, Edirne şehrinin tamamını etkileyen önemli asayiş olayları meydana gelmiştir. Evvelâ Rus işgali olmak üzere, Dağlı İsyanları, 1801 ve 1806 vakaları ile belgelerde geçen tabirle “*Rum fesadı*” dönemleri bu mühim hadiselerin başında gelmektedir. Öncelikle şehir asayişi olmak üzere birçok yönden Edirne’yi etkileyen bu olaylara, yeri geldikçe atıfta bulunulmuştur. Ancak incelediğimiz dönemdeki önemine ve etkisine binaen bu olayların mahiyeti hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

Hiç şüphesiz bu olayların her biri, yüzlerce belgesi bulunan ayrı ayrı araştırmalara konu olacak nitelik ve niceliktedir. Burada kısaca ele alacağımız başlıklarda, konuların genel çerçevesi çizilerek asayişle ilgili rastlanan birtakım önemli bilgi ve belgelere değinmekle iktifa edilecektir.

3.6.1. Dağlı İsyanları (1791–1808)

Osmanlı Devleti, 1768–1774 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından 1787–1792 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları nedeniyle iç meseleleriyle ilgilenmeye

¹²⁴⁴ Nilüfer Gökçe, Esin Karlıkaya, “1829-1914 Yılları Arasında Edirne’de Görülen Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri”, *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S.XVIII, Edirne, 2001, s.131-132.

¹²⁴⁵ *Edirne* ŞS. 361, s.56a. H.27 Rebiülevvel 1254/M.20 Haziran 1838.

¹²⁴⁶ *Edirne* ŞS. 361, s.89b. H.29 Rebiülevvel 1255/M.12 Haziran 1839.

pek fırsat bulamamıştı. Umumiyetle Balkanlardaki muharebe alanları civarından tertip edilen askerler nedeniyle Rumeli başıboş kalmış, 1787'den itibaren bölgede eşkıyalık faaliyetleri görülmeye başlamıştı. Öte yandan Rumeli'deki otoritede boşluğu nedeniyle âyânlar ve derebeyleri de kendi çevrelerinde güçlenmişti.

Esas itibarıyla Kırcaali ve Deliorman bölgesinden türeyen eşkıyalar, çevre kaza âyânlarının güç ve çıkar meselelerinde bir araç olarak kullanılıp himaye edilince 1791'de itibaren sayıları iyiden iyiye artmaya başladı. Kış aylarında âyânlar mahiyetinde sekban yazılan bu şakîler, yaz aylarında eşkıyalık faaliyetlerinde bulunarak Rumeli'deki birçok kaza ve kasabada gasp ve tecavüzlerini artırdılar. Belgelerde “*dağlı eşkıyası*” olarak anılan bu gürhunun etkileri, hâimleri olan âyânların çeşitli yollarla peyderpey görevden uzaklaştırılmaları ile azalmaya başlamış, nihayete ermesi ise 1808 yılını bulmuştu¹²⁴⁷.

Dağlı İsyanları konusunu etraflıca inceleyen Yücel Özkaya, “*Dağlı isyanları 1791 yılına kadar görülmemektedir*” diyerek bu isyanların tarihini 1791 yılından itibaren başlatmaktadır. Ancak 1787'de Edirne Bostancıbaşı El-Hac Ömer Ağa'ya gönderilen bir ferman¹²⁴⁸ anlaşıldığına göre, bölgede bu tarihlerde Dağlı eşkıyası bulunmaktaydı. Nitekim aynı konudaki ikinci bir ferman ile de İstanbul'dan yollanan toplam 750 delil ve gönüllü neferatı, Edirne Bostancıbaşı'nın emrine verilerek Dağlı eşkıyası üzerine memur edilmişlerdi¹²⁴⁹.

Yaklaşık 20 yıl boyunca devleti uğraştırıp Rumeli ahalisini usandıran Dağlı eşkıyasının, güçlenip yayılarak Edirne önlerine kadar gelmesinin birçok sebebi vardır. Bu sebepler arasında, eşkıya reislerine uslanmaları karşılığında paşalık ve âyânlık verilmesi ya da muhasara altındayken eşkıyanın aman dileyince affedilmesi gibi hususları saymak mümkündür¹²⁵⁰. Zaten bunların hiçbirisi işe yaramamış, eşkıya reisleri ve âyânlar böylesi dönemleri nüfuzlarını tahkim etmek için kullanmış, ilk fırsatta da

¹²⁴⁷ Bu isyanların mahiyeti ve detayları için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1983.

¹²⁴⁸ Fermanda, “*Edirne'den Deliorman yoluyla İsakçı'ya ve Aydos'dan Karadeniz sahili tarikiyle Babadağı'na varınca vâk'i kazalara*” da bildirildiğine göre, eşkıya taifesinin yol keserek gasb, katl, gibi envaî işler eylediği, yolların ekseri kapanmak derecesine geldiği, vakit vakit emr-i şerif çıkarılıp mübaşir tayin edilmiş de önüne geçilemeyerek eşkıyanın her tarafa yayıldığı belirtilmektedir. Bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.42b-43a. H.Evahir-i Zilhicce 1201/M.03-13 Ekim 1787. Aynı konudaki diğer ferman için bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.68a. H.Zilhicce 1201/M.Eylül-Ekim 1787.

¹²⁴⁹ Edirne Bostancıbaşına hitaben gönderilen fermana, “... müceddeden 750 nefer delil ve gönüllü neferatı tahrîr olunub sen ki bostancıbaşı-i mûmâ-ileyhsin senin ma'îyyetine me'mûren dağlı tarafında olan eşkıyanın tedmîr ve istisallerine varub ol tarafın tathîrinden sonra Dobruca cânibinde geşt ü güzâr ile isâl-i hasâr iden şakîlerin haklarından gelinmesi emrini dahî itmâm ba'dehu İsmail Seraskeri ...” Ali Paşa'nın maiyyetine girilmesi istenmektedir. *Edirne ŞS.* 223, s.43a.H. 13 Zilhicce 1201/M.26 Eylül 1787.

¹²⁵⁰ Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, s.105.

isyana kaldıkları yerden devam etmişlerdi. Örneğin, 1800 yılının kış aylarında aman dileyip ahitte bulunan eşkıya, nasihat için Edirne nahiyelerinden Üsküdar'a yerleştirilmişti. Şehir masraf defterlerinden görüldüğü kadarıyla eşkıyaya bir hayli masraf edilerek, yiyecekleri de temin edilmişti. Ama bahar ayının gelmesiyle birlikte eşkıyaların tekrar isyana kalkıştıkları görülmektedir.¹²⁵¹ Aynı şekilde, Edirne civarına bir hayli zarar vererek Gelibolu ve Tekirdağ civarlarına kadar geçen Dağlı eşkıyası reislerinden Burgazlı Deli Kadri'nin, 1805 yılı kışında aman ve afv dilemesine binaen Burgaz'a yerleştirilerek âyân tayin edildiği görülür. Ancak Deli Kadri, kış aylarını çevre kazalara dahi kendi adamlarını yerleştirmekle geçirmiş, 1806 yılı Mart ayında ise fiilen eşkıyalığı başladığı duyulunca tekrar üzerine asker gönderilmek zorunda kalınmıştı¹²⁵².

Dağlı isyanlarının doğrudan Edirne'ye etkilediği vakalara dönersek, 1795 yılından itibaren eşkıyanın büyük gruplar hâlinde Edirne kazası sınırları içerisinde görülmeye başladığı anlaşılmaktadır¹²⁵³. Edirne'de tedbiren mürur tezkireleri işlemleri sıkılaştırılmış, barut ve fişek satışları yasaklanmış, görev icabı dahi olsa bunları alanlar kaydedilmeye başlanmıştı¹²⁵⁴. Ancak birkaç ay sonra eşkıyanın Gümölcine, Dimetoka, Filibe ve Pazarcık gibi kasabaları kuşatarak yağma, gasp, ihrak ve cinayet gibi nice fesattan sonra Edirne'nin Üsküdar nahiyesine hücum ederek civar köyleri ateşe verdikleri görülür. Bu olaylar sırasında eşkıya ile müsademeye girilerek kaza merkezinden uzaklaştırılmışsalar da eşkıyadan bazılarının, şehir içine kadar sızdığı anlaşılmaktadır¹²⁵⁵. Bu nedenle, Edirne'nin tüm mahallelerinde ve medreselerinde 7 yaşından büyük kim varsa defter edilerek herkesin kefile rabt edilmesi istenmiştir¹²⁵⁶. Ayrıca nahiye ve köylerin güvenliği için canib-i vilayetten sekbanlar tutulmaya başlamıştır¹²⁵⁷.

Hakkı Paşa'nın Rumeli valiliğine atanmasıyla Dağlı eşkıyasına karşı sert tedbirler alınarak bir süre eşkıyanın tenkilinde başarılı olunduğu görülür. Ancak Dağlı isyanlarının yanı sıra 1801 Edirne Vakası ile birlikte şehrin etrafına hendekler kazılıp, karakollar inşa edilmeye başlanmıştı. Bu arada, Paspanoğlu Osman'a tekrar vezirlik

¹²⁵¹ *Edirne ŞS.* 267, s.22a-27a. H.07 Muharrem 1216/M.20 Mayıs 1801.

¹²⁵² *Edirne ŞS.* 281, s.51a-b. H.Evasıt-ı Muharrem 1221/M.30 Mart-09 Nisan 1806.

¹²⁵³ *Edirne ŞS.* 245, s.20a-b. H.Evail-i Cemaziyelevvel 1210/M.13-23 Kasım 1795.

¹²⁵⁴ *Edirne ŞS.* 245, s.26a-b. H.Evahir-i Recep 1210/M.30 Ocak-09 Şubat 1796.

¹²⁵⁵ *Edirne ŞS.* 245, s.32b-35a. H.Evail-i Şaban 1210/M.10-20 Şubat 1796.

¹²⁵⁶ *Edirne ŞS.* 245, s.38b. H.28 Şaban 1210/M.08 Mart 1796.

¹²⁵⁷ *Edirne ŞS.* 245, s.29a-32b. H.15 Şaban 1210/M.24 Şubat 1796

verilmesi, diğer eşkıya reislerini ümitlendirmiş, onlar da tazyiklerini artırmaya başlamıştı.

1801'de eşkıya reislerinden Kara Feyzi'nin firar ederek Edirne üzerine yürüdüğü öğrenilince, Filibe'den 5 bin piyade ve süvari ile peşine düşülmüş, Edirne Bostancıbaşı tarafından da şehrin yollar kapatılmıştı¹²⁵⁸. Ayrıca eşkıya tehditi için 500 sekban daha tutularak Edirne ve civarındaki köylerde ikamet etmek üzere çevrenin güvenliğini sağlamakla görevlendirilmişti¹²⁵⁹. 1803 yılı yaz aylarında sayıları 2 bine yaklaşan gruplar hâlinde Edirne civarında gezinen eşkıyanın, İstanbul tarafına geçmek istediği anlaşılmaktadır¹²⁶⁰.

Edirne'de ise bu dönemde, şehir metrislerindeki karakol ve kulelerde tutulan nöbetlerden başka şehir içindeki 20 bölgede daha nöbetçiler görevlendirildiği görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bunların bazıları şehirdeki su terazileri ile su kuleleri olup bazıları ise yine nöbet beklenen şehir kapılarına yakın mahallerdeki küçük kulelerdir. 20 ayrı noktadaki bu yerlerde, nöbet tutmak için Edirne mahalleleleri sakinlerinden toplam 223 kişi görevlendirilmişti. Nöbet mahalleri ve nöbetçi sayıları şöyledir:

Kirişhane'de su kapısı kulesi 15 nefer. Kirişhane'de Ayvalıdere kulesi 13 nefer. Şeyhî Çelebi kulesi 14 nefer. Kavakbaşı kulesi 14 nefer. İbrahimpaşa mahallesinde su terazisi 15 nefer. Odun Pazarı kulesi 12 nefer. Yeni Mahalle köşesinde 10 nefer. Yeni Mahalle kulesi 10 nefer. Mimaroglu kulesi 9 nefer. Kasapbaşı saray kulesi 9 nefer. Menzilhane kulesi 9 nefer. Akpınarlızade bahçesi kulesi 10 nefer. Sırık meydanında şadırvan ahırının sağ tarafındaki kule 10 nefer. Şadırvan ahırının sol tarafındaki kule 10 nefer. Gülbahçesinde Nuri Ağa kulesi 10 nefer. Gülbahçesi yukarısında 11 nefer. Yıldırım'da Hamzaoğlu tarlası kulesi 10 nefer. Yıldırım'da Çiçekçioğlu tarlası kulesi 11nefer. Yıldırım'da Hacı Ömer tarlası 11 nefer. Yıldırım'da Ayvaderesi kulesi 10 nefer.¹²⁶¹

Bundan sonraki süreçte, eşkıyaların anlaştıkları âyânlar, eşkıyayla mücadele ediyormuş gibi görünenler tespit edilerek tek tek görevlerinden uzaklaştırılmaya başladı. Yerlerine merkeze bağlı sadık kişiler tayin edildi. Eşkıya reislerinin bazıları eceliyle, bazıları yapılan muharebelerde hayatını kaybetti. *Sened-i İttifak*'ın yanı sıra II.

¹²⁵⁸ *Edirne* ŞS. 267, s.40a. H.25 Rebiülevvel 1216/M.05 Ağustos 1801.

¹²⁵⁹ *Edirne* ŞS. 267, s.46b. H.01 Rebiülahir 1216/M.11 Ağustos 1801.

¹²⁶⁰ *Edirne* ŞS. 275, s.5b.H. .Evail Rebiülevvel 1218/M.21-30 Haziran 1803.

¹²⁶¹ *Edirne* ŞS. 275 ,s.23b-24a. (Tarihsiz. Tahmini tarih 1803 yılı ortaları)

Mahmud bu politikaları devam ettirmesi Dağlı eşkıyasının bir daha toparlanmasına fırsat vermedi¹²⁶².

Görüldüğü gibi, Dağlı isyanları 1787 yılından itibaren Edirne'yi yakından etkiler mahiyettedir. Edirne bostancıbaşılarının asayişini sağlamakla yükümlü olduğu kaza ve kasabalar dâhilinde vuku bulan eşkıyalık hareketleri, Edirne bostancıbaşılarının imkân ve kabiliyetini aşınca birçok vezir rütbeli paşa, eşkıyayı tenkile memur edilmiş nihayetinde yaklaşık 20 yıl boyunca Edirne kazası ve çevresi bu olaylardan ciddi anlamda etkilenmiştir.

Son olarak belirtmek istediğimiz husus, dağlı eşkıyasının âyânlar tarafından himaye edilip kullanılmasının yanı sıra halkın bir kısmı tarafından da teveccühle karşılandığıdır. Bu teveccüh, yardımdan ziyade bir nevi moda gibi “*Dağlı eşkıyasının icad ve imal ettiği tüfenkler ile kuşak ve kıyafetlerine*” karşı ahalide görülen rağbettir. Nitekim “*Dağlı Tüfeği*” denilen bu tüfek ile taklitlerine rağbetin artmasından dolayı fiyatlarının da bir hayli arttığı, Edirne'deki tüfenkçi neferlerinin arasında dahi bunların yaygınlaştığı görülmektedir. 1796 yılında Rumeli valisi tarafından yazılan buyrukduda bu hususlar belirtilerek dağlı tüfekleri ve elbesilerinin kullanımı sert bir dille yasaklanmıştı¹²⁶³.

3.6.2. 1801 ve 1806 Vakaları

Dağlı isyanlarının devam ettiği günlerde Edirne'de gerçekleşen bu askerî hadiseler, şehrin asayişini bir hayli etkileyerek halkın zor günler geçirmesine sebep olan olaylardır. Esas itibarıyla iki olayda da devlet otoritesine karşı çıkılarak bir çatışma ve kargaşa ortamı yaratıldığı görülmektedir. Ancak “1801 Vakası” paşalar ve âyânlar arasında kalan nispeten küçük bir olay iken “1806 Vakası”, tarihe *II. Edirne Vakası* olarak geçerek III. Selim'in tahtına ve canına mal olacak gelişmeleri tetikleyecektir.

1801 Vakası, esas itibarıyla Rumeli Valisi Hakkı Paşa'nın Dağlı isyanlarının tenkili için aldığı sert tedbirlerinden kaynaklanmış görünmektedir. Hakkı Paşa'nın bazı âyân ve derebeylerini idam etmesi, diğerlerinin nüfuz ve tahakkümünü kırması, mahiyetindeki askerlere ve kaza yöneticilerine karşı sert tutumu gibi hususlar otoriteyi tesis etmesini sağlamışsa da kibirli tavırları ve sözleri nedeniyle başta yerli âyân ve askerler olmak üzere herkesin bir nedenle kendisinden rahatsız olmasına yol açmıştı.

¹²⁶² Y. Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, s.103-104.

¹²⁶³ *Edirne ŞS.* 250, s.2b. H.03 Şevval 1210/M.11 Nisan 1796.

Bu arada, eski Bosna Valisi Osman Paşa'nın yeni görev yeri Diyarbakır'a gitmeyerek Edirne civarında Arnavud askerleriyle ayak sürümesinden telaşa kapılan Hakkı Paşa, Osman Paşa'nın üzerine göndermek için sekban toplamaya başlayınca çatışmalar başladı. Nitekim Osman Paşa da Anadolu'ya geçtiği anda cezalandırılacağından endişe etmekteydi. Bu süreçte, bir yandan Hakkı Paşa'dan hoşnut olmayan âyânlar, Hakkı Paşa'nın mahiyetindeki askerleri kışkırtmış diğer yandan Osman Paşa'nın mahiyetindeki Arnavut askerler, Edirne civarındaki köyleri tahrip etmeye başlamışlardı. Hakkı Paşa'dan aylıklarını talep eden Arnavut askerlerin de galeyana gelmesiyle, çatışmalar şiddetlenerek şehir içirisine taşınmıştı¹²⁶⁴.

Aynı zamanlarda Osman Paşa'nın Edirne üzerine yürüyeceği dedikodusu yayılınca şehirde tam bir kargaşa ortamı hâkim olmuştur. Hakkı Paşa'nın malları müsadere edilerek Sakız Adası'na sürülmüşse de ardından Arnavut ve Dağlı sekbanlar tekrar isyan ederek Hakkı Paşa'nın mallarını yağmalamışlar, Rumeli Valisi Ömer Paşa'nın da oğlunu kaçırmışlardı. Çok geçmeden eşkıyayı tenkile gelen Osman Paşa'nın da 1802 yılı Mayıs'ında isyan etmesiyle Edirne'nin asayişi tamamen ortadan kalkmış, esnaf kepenklerini kapatarak halk gece gündüz metrislerde nöbet tutmaya başlamıştı. Ancak Osman Paşa'nın isyanı uzun sürmemiş, birkaç ay içinde de affedilmişti¹²⁶⁵.

Görüldüğü gibi yaşananlar tam bir kargaşa hâlini işaret etmektedir. Netice itibariyle, Rumeli'deki âyân ve derebeylerinin Hakkı Paşa'nın olumsuz tavırlarından hareketle Arnavud ve dağlı sekbanları kışkırtmasıyla olaylar çatışmaya varmış, Edirne halkı ise arada kalmıştır.

Tarihe *II. Edirne Vakası* olarak geçen 1806 yılı olayları ise III. Selim'in Nizâm-ı Cedîd askerini Rumeli'ye geçirmek istemesi üzerine başlamıştı. III. Selim bu sayede Rumeli'de asayişin temin edileceğini, Dağlı isyanlarının son bulacağını ve âyânların haksız hukuksuz uygulamalarının da nihayete ereceğini umuyordu. Ancak Nizâm-ı Cedîd aleyhtarı Sadrazam Hafız İsmail Paşa, el altından başta Tirsiniklioğlu İsmail olmak üzere Rumeli'deki âyânlara haber göndererek yeni orduya karşı mukavemeti teşvik etmekteydi. Gelen ordunun kendi üzerlerine sevkedileceği, herkesi kılıçtan geçireceği, Yeniçeriliğin kaldırılacağı gibi haberler de halk arasında kasıtlı olarak

¹²⁶⁴ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C.VII, 2. Tab', Dersaadet, 1309, s.151-153.

¹²⁶⁵ 1801-1803 yılları arasındaki yaşanan olayların Edirne Şer'iyye Sicillerine yansıyan bazı belgeleri için bkz. Sadık Emre Karakuş, *270 Nolu Edirne Şer'iyye Sicili (H.1216-1217/M.1801-1803)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011.

yayılmaya başlamıştı. Başta âyânlar ve yeniçeriler olmak üzere halkı galeyana getirince Nizâm-ı Cedîd askerine karşı tepkiler de artmaya başlamıştı.

Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa kumandasındaki Nizâm-ı Cedîd askerleri, İstanbul üzerinden Tekirdağ'a geldiklerinde çoktan örgütlenmiş hâlde bulunan Yeniçeriler, Nizâm-ı Cedîd fermanını okuyan Tekirdağ Kadısı'nı katledince çatışmalar başladı. Denizden dahi kalyonlar ile asiler üzerine top atılarak isyan bastırıldı. Kadı Abdurrahman Paşa, Tekirdağ, Çorlu ve Silivri'de asileri tedip ederek 24 bin askerle Edirne üzerine yürümeye başlayınca yol üzerinde çatışmalar iyiden iyiye artmaya başladı. Nitekim başta Tirsiniçlioğlu İsmail olmak üzere Edirne'de toplanan Rumeli âyânları ve Yeniçeriler, civar kaza ve kasaba ahalisini de tahakküm altına almışlar ve yeni orduya yiyecek vermelerini dahi engellemekteydiler. Edirne Ayânı Dağdevirenioğlu Mehmed Ağa ve Edirne esnafının dahi birçoğu bu hareketleri desteklemekteydi¹²⁶⁶.

Hadiseler büyük çaplı bir içsavaşa dönme tehlikesi başgösterince III. Selim, Kadı Abdurrahman Paşa'nın Edirne üzerine gitmeyerek geri dönmesini emretti¹²⁶⁷. Zira düşman ordularının hudut boylarına yığıldığı, İngiliz gemilerinin Boğaz'dan geçerek İstanbul'u yakmakla tehdit ettiği bir dönemde bu neviden büyük bir hadisenin sonuçlarını kestirmek pek mümkün görünmüyordu. Ancak bu geri çekilmeyi kendi başarıları gibi gören muhalifler, bir hayli cesaret bularak ortamı, Kabakçı Mustafa isyanına müsait hâle getirdiği de aşîkârdır.

3.6.3. Rum İsyanı (1821)

Yunan isyan hareketi, 1814 yılında kurulan *Filik-i Eterya* ile Osmanlı İmparatorluğu içerisinde gizlice teşkilatlanmaya başlamıştı. Eterya'nın kararıyla 1820 yılında Eflak ve Boğdan'da çıkartılan isyan, 1821'de ise Mora'da başlatıldı. Millî ve dinî bir karakter alan bu ayaklanma, papazların isyanın idaresini ele almalarıyla birlikte genişlemeye başladı. Eterya'nın asıl maksadının, isyanı geniş bir satha yaymak olduğu anlaşıncaya, Osmanlı İmparatorluğu genelinde birtakım önlemler alınarak isyanın önüne geçilmeye çalışıldı. Aynı yıl, isyanla alakalı olduğu anlaşılan Rum Patriği Gregoryus idam edilerek gayrimüslim ahalinin elindeki silahlar da toplanmaya başladı¹²⁶⁸.

¹²⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet*, C.VIII, s.61-70.

¹²⁶⁷ *Edirne ŞS.* 281, s.83 a-b. H. Evahir-i Cemaziyelahir 1221/M.04-14 Eylül 1806.

¹²⁶⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C.V., 8. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 2007, s. 107-113.

Osmanlılarda halkın elindeki sefer silahların zaman zaman toplandığı¹²⁶⁹ bilinmekle beraber Edirne’de 1806 yılında da gayrimüslim ahalinin elindeki sefer silahlarının, özellikle toplandığı görülmektedir. Bu dönemde çıkan fermanda, Edirne civarındaki kiliselerde bir hayli silah bulunduğu, harp ehlinin elinde dahi o neviden silahlar olmadığı vurgulanarak gayrimüslimlerin elindeki her türlü savaş mühimmatının toplanması, işe yararların asker taifesine verilmesi, diğerlerinin kıymetleriyle ehl-i İslâm’a satılarak ederlerinin sahiplerine tam olarak ödenmesi emredilmişti¹²⁷⁰.

1821 yılına gelindiğinde ise Rum isyanları nedeniyle tüm ülkede olduğu gibi Edirne’de de gayrimüslim ahalinin elindeki silahların toplanması istenmişti¹²⁷¹. Edirne kaza merkezinden toplanarak cebahaneye konulan silahların miktarına bakıldığında; 3.132 tüfek, 2.164 piştov, 145 bıçak, 31 kılıç olduğu görülmektedir¹²⁷².

Bilindiği gibi, isyan hareketlerine karıştığı gerekçesiyle 22 Nisan 1821 Pazar günü başta Rum Patriği Gregoryus olmak üzere bazı metropolitler ve ayaklanmada dahli görülenler asılarak idam edilmişti¹²⁷³. Yapılan tahkikat ve edinilen istihbaratta Edirne’de ise toplam 24 kişinin Rum fesatına karıştığı anlaşılmış, bunlar da asılmak suretiyle idam edilmişti.

O tarihlerde Edirne bostancıbaşı ve Çirmen sancağı mütesellimi olarak görev yapan Şehsuvarzade Derviş Bey’e gizli olarak gönderilen fermanda, Patrik Gregoryos’un selefi olan ve menfiyen Edirne’de ikamet eden eski patrik Krilyos’un da isyana karıştığı gerekçesiyle mahpus tutulduğu yerden alınarak Edirne’nin orta yerinde kıyafetleriyle asılması emredilmişti¹²⁷⁴.

01 Mayıs 1821 tarihli ilamdan anlaşıldığına göre, ferman olunduğu üzere, cümle vücut hazır bulunduğu hâlde, eski Rum patriği Krilyos kıyafetleriyle asılarak idam edilmişti. Ayrıca yine isyan hareketlerinde dahli görülen Edirne ahalisinden 22 kişi daha

¹²⁶⁹ Örneğin 1787 yılındaki Rus seferi sırasında çıkan fermanda; reayanın sefer levazımı olan silahları kullanmaları memnuattan olduğu, önceki seferler sırasında karyelerde nizaya sebep olduğundan reayanın elindeki harp eşyalarının gizli saklı mahallerden çıkartılması, kıymetleriyle satın alınarak işe yararlarının asker taifesine verilmesi, diğerlerinin ise ehl-i İslâm tüccarlarına satılması, geri kalanların bir yerde toplanıp sahiplerinin isimlerinin defter edilmesi, satıldıkça akçelerinin sahiplerine ödenmesi, itiraz edenlerin tedibine, halkın mağdur edilmemesine, halkın eşkıyadan korunmak için kullandığı silahlara taarruz edilmemesi vurgulanmaktaydı. Bkz. *Edirne* ŞS. 223, s.41b-42a. H. Evasıt-ı Zilhicce 1201/M.23 Eylül-03 Ekim 1787.

¹²⁷⁰ *Edirne* ŞS. 281, s.41b-42a. H. Evasıt-ı Zilhicce 1220/M.01 Mart-10 Mart 1806.

¹²⁷¹ *Edirne* ŞS. 329, s.11a. H.10 Recep 1236/M.13 Nisan 1821.

¹²⁷² Ayrıca Çirmen sancağı kazalarından toplanarak Edirne cebahanesine konulan silah sayısı şöyledir: 15.735 tüfek, 11.187 piştov, 1.764 bıçak, 56 kılıç. Bkz. *Edirne* ŞS. 329, s.70a-b. H.17 Şaban 1237/M.09 Mayıs 1822.

¹²⁷³ *Şânî-zâde Tarihi*, C.II., s.1121-1125.

¹²⁷⁴ *Edirne* ŞS. 329, s.11b. H.Evahir-i Recep 1235/M.23 Nisan-03 Mayıs 1821.

Edirne'nin farklı yerlerinde asılarak idam edilmiş, muhallefatlarına canib-i mîrî tarafından el konulmuştu¹²⁷⁵. Bu 22 kişinin terekelerine bakıldığında, daha ziyade esnaflık ve ticaretle uğraşan varlıklı kişiler olduğu, birçoğunun Edirne'de bakkallık yaptığı görülmektedir¹²⁷⁶.

Mayıs ayında gerçekleşen bu idamların ardından Temmuz ayında ise Edirne Metropolitisi Doronbos'un asılarak idam edildiği anlaşılmaktadır. Zira 12 Temmuz 1821'den itibaren, Doronbus'un yerine *Edirne ve Tevâbi' Metropolitliğine* Rum Patrikliğinin önerisiyle 18 bin akçe *pişkeş* ile Rahip Nikoforos beratla atanmıştı¹²⁷⁷. Bu süreçte, başta Edirne'deki Rum ahalî olmak üzere birçok gayrimüslimin tedirgin olduğu anlaşılmaktadır. Ancak ilgili belgelerin birçoğunda Rum ahaliden fesat hareketlerine karışmayanların emniyet ve rahatlarına dokunulmaması özellikle belirtilerek ehl-i örf taifesi tenbihlenmekteydi.

3.6.4. Rus İşgali (1829)

Edirne'nin ilk defa düşman işgaline uğraması, 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde vuku buldu. 12 bin askerle Edirne önlerine gelen General Diebitch'e, 20 Ağustos 1829 günü şehir savaşımadan teslim edildi. Tam olarak 93 gün müddetle şehir Rus işgali altında kaldı. Rus birliklerinin şehirden ayrılması ise Edirne Antlaşması'nın imzalanmasında sonra 20 Kasım 1829 günü gerçekleşmişti.

1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın yarattığı göç dalgası, işgalin şehir içinde yarattığı tahribat ve salgın hastalıklar gibi konulara ilgili başlıklarda yer verildiği için burada tekrar edilmeyecek konu, sadece işgalin şehir asayişini ilgilendiren yönleriyle ele alınacaktır. Zira Rus işgalinin ardından şehirdeki Rus askerleri ile gayrimüslim reayanın hâllerine binaen bazı tedbirlerin alındığı görülmektedir.

Rus işgalinin ardından şehir asayişine yönelik alınan ilk tedbirin kadınların sokağa çıkmamalarına yönelik olduğu görülmektedir. Çirmen Sancağı Mutasarrıfı Aliş Paşa ile Edirne Kadısı'na hitaben Sadrazam tarafından gönderilen buyruludan anlaşıldığına göre işgalin devam ettiği günlerde ekser nisvân taifesi, beyhude olarak sokak ve pazarlarda geşt ü güzar etmekteydi. Buna binaen kaleme alınan buyruluda, taife-i nisvânın hareketlerini bilerek ona göre lüzumsuzca sokaklarda gezmekten

¹²⁷⁵ *Edirne* ŞS. 329, s.11b. H.28 Recep 1236/M.01 Mayıs 1821.

¹²⁷⁶ *Edirne* ŞS. 327, s.24a-36a. H.15 Şaban 1236/M.18 Mayıs 1821.

¹²⁷⁷ *Edirne* ŞS. 329, s.42a-43a. H.20 Şevval 1236/M.21 Temmuz 1821. Ayrıca Doronbos'un 53.600 kuruş alacaklarının tahsili için bkz. *Edirne* ŞS. 329, s.61a. H.20 Rebiülevvel 1237/M.15 Aralık 1821.

sakinmaları, özellikle genç nisvân taifesinin zinhar ve zinhar sokağa çıkmamaları, zarurî ihtiyaçlarını erleri marifetiyle karşılamaları, erleri olmayanların sokağa çıkmamaları emredilmişti. Durumun önem ve elzemi nedeniyle bütün mahalle imamlarının Edirne Kadılığı'na çağrılarak ahaliye bunun imamlar vasıtasıyla tenbih edilmesi, erleriyle birlikte olsa dahi sokağa çıkanların tedip edilmesi bildirilmişti¹²⁷⁸.

Rus işgali döneminde gayrimüslim ahali arasından bazı kimselerin, belgelerde geçen ifadeyle “şımararak”, Müslüman ahaliyi sözleriyle ulu orta rahatsız etmeye başladıklarına dair örneklerle rastlanmaktadır¹²⁷⁹. Bu durum, anlaşıldığı kadarıyla birtakım kavga ve davalara konu olmuşsa da çok fazla büyümeden şehir yöneticileri tarafından engellenmişti.

Gayrimüslimlerin tacizlerine karşılık olarak Müslüman ahalden bazılarının ise gayrimüslimler hakkında, Ruslar gidince “*şöyle olacak, böyle olacak yollu reaya fukarasının emniyetlerini tehdit eden laflar*” söylediği duyulunca çıkması muhtemel çekişmelerin önünü almak için hatt-ı hümayun kaleme alındığı görülmektedir. Fermanda olanlardan bahisle, bundan böyle her kim bu yollu laflar ettiği duyulursa arkası aranarak derhal Bâb-ı Âlî'ye teslim edilmesi, Edirne'de bulunan bilcümle mahalle imamların huzura çağrılarak durumun anlatılması, hafî ve tebdil-i kıyafet edilerek çarşı pazarların kontrol edilmesi, böyle laflar eden olursa marifet-i şer'î ile cezasının tertip edilmesi emredilmişti¹²⁸⁰. Birkaç ay sonra çıkan fermanda ise bu davalardan bazılarının, bilâ-garaz bir anlık hiddetle vuku bulan olaylar olduğundan bahisle musahhih ferman sudur olmadan davaların rüyet olunmaması talep edilmekteydi¹²⁸¹.

Anlaşıldığı kadarıyla, işgal döneminde ahali arasında büyük bir çatışma ortamı yaşanmadan asayiş sağlanmış görünmektedir. Aynı şekilde Rus askerleri ile Türk ahali arasında da herhangi bir çatışma görülmez. Nitekim Rus ordusuyla Edirne'ye gelen askerî uzman ve matematikçi Andrey Muravyov “hatırat”ında aynı günleri şu şekilde kaleme almaktadır:

“Üç ay boyunca Ruslarla Türkler arasında en ufak bir kavga bile çıkmadı; Ruslar hiçbir düzensizlik ve taşkınlık yapmadı. Meraktan Edirne'ye yığılan yabancıları şaşkına çeviren bu durumun olağandışılığı, sonunda gayet olağan oldu. Ruslar davetli

¹²⁷⁸ Edirne ŞS. 352, s.25a. H.07 Rebiülevvel 1245/M.06 Eylül 1829.

¹²⁷⁹ BOA.,HAT., 1079-43962. H.25 Rebiülevvel 1245/M.24 Eylül 1829.

¹²⁸⁰ Edirne ŞS. 352, s.40a. H.15 Rebiülevvel 1245/M.14 Eylül 1829.

¹²⁸¹ Edirne ŞS. 352, s.21a. H. 4970s.21a/H.27 Recep 1245/M.22 Ocak 1830.

*misafirdi sanki ve diyeceksiniz ki, iki halk, barışta Edirne çarşılarında ticaret yapmak için savaşırmıştı bunca zaman.”*¹²⁸²

Ancak Rus ordusuyla birlikte Edirne’ye gelen “Fransız kökenli diplomat” Feliks Fonton, Muravyov’un aksine çok farklı bir tablo çizmektedir. Edirne’deki Müslüman nüfusun köylerde gizlendiğini, şehirdekilerin ise eğik boyunla kaderini beklediğini, Hristiyanların ise canlı, neşeli, boyunduruktan kurtulmak heyecanı ile elinde silah bulunmasını arzulayan kişiler olarak tasvir etmekte ve bir hayli abartarak bir ıslıkla 200 bin eli silahlı gayrimüslim bulabileceğini ima etmektedir¹²⁸³.

Fonton’un, Prusya Rus Elçiliği’nde “kâtiplik” yapan Pavel Kristov’a hitaben yazdığı “*siyasî mektuplarında*” geçen bu maksatlı ifadeler anı, hatırat ya da mektupların kullanılırken ne kadar dikkat edilmesi gerektiğinin de bariz bir örneğini teşkil etmektedir.

¹²⁸² H. Mevsim, *a.g.e.*, s. 20.

¹²⁸³ H. Mevsim, *a.g.e.*, s.49.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TİCARÎ VE İKTİSADÎ YAPI

Bu bölümde, elimizdeki belgeler el verdiği ölçüde 1789–1839 tarihleri arasındaki Edirne şehrinin ticarî ve iktisadî yapısı ile bunları etkileyen unsurlar ele alınacaktır.

Bilindiği gibi bu unsurlar, ana hatlarıyla tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaret olmak üzere dört önemli faaliyet alanını kapsar ve şehir ekonomisi bu alanlar üzerinde şekillenirdi. Öte yandan mukataalar, vergiler, şehir masrafları, mîrî mübayaalar ve vakıf gelirleri gibi konular da Osmanlı şehirlerinin iktisadî yapısı ile kapasitesinin ortaya çıkarılmasında incelenmesi gereken önemli öğelerdir. Dönem itibariyle fiyat ve ücretlerin mukayeseye imkân verir bir şekilde günyüzüne çıkarılması ise her hâlükârda toplumun günlük yaşantısını anlamamıza olanak sağlayan somut verilerdir. Bu nedenlerle, dördüncü bölümde mezkûr konuların ana hatlarıyla da olsa bilinir olmasına gayret gösterilerek dönem Edirne'si incelenmeye çalışılmıştır.

4.1. Şehir Ekonomisini Etkileyen Unsurlar

Şehir ekonomisinin önemli unsurlarından olan tarım ve hayvancılık faaliyetleri, büyük oranda doğrudan şehir içerisinde cerayan etmezse de şehir ekonomisini etkileyen öğelerdendir. Şehirlerin çevresinde ekilip biçilen tarımsal ürünlerin şehirlerde perakende olarak pazara çıkarılması, toptancılar eliyle satın alınması, bu ürünlerin nakledilmesi ya da mîrî mübayaaların yapılması gibi hususlar, dönem itibariyle tarımsal faaliyetlerin şehir ekonomisini etkileyen unsurlarındandır.

Edirne kaza merkezinin yakın çevresindeki köy ve çiftlikler ile bağ ve bahçelerin varlığı, başta sebze-meyve yetiştiriciliği ile hayvan yetiştiriciliğine müsait ortamı yaratan alanlardı. Özellikle şehrin batı ve güney taraflarına düşen yakın çevresindeki tarımsal üretim, şehrin sanayi ve ticaret faaliyetlerinin şekillenmesinde etkiliydi. Zira bu alanlardan elde edilen ürünlerin alım-satım işlemlerinin yanı sıra ziraî ve hayvansal ürünlerin işlenmesi meselesi, doğrudan Edirne esnafını ve sanayisini etkiler mahiyettedir. Hayvan yetiştiriciliğine bağlı olarak dericilik, deri ticareti ve bu ürünlerin şehir esnafı tarafından işlenerek ürün haline getirilmesi bilhassa ayakkabıcılık sektörünün Edirne'de bir hayli çeşitlenerek gelişmesine sebep olmuştu. Yine süt ve süt

ürünleri ile ipekböcekçiliği ve dokumacılık alanları, Edirne’de öteden beri mütekâmil iş kollarıydı.

XV. yüzyıldan itibaren bölgesel ve devletler arası ticaretin en önemli merkezlerinden olan Edirne, aynı zamanda doğu-batı ticaret yolu güzergâhında önemli bir durak şehriydi. Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu genel duruma göre ticaret hacmi ve özellikleri çeşitli sebeplerle zaman içerisinde değişim göstermekle birlikte, şehrin işlev ve ehemmiyetinin azalması sözkonusu değildir. Zira Edirne’nin kara yollarındaki konumunu, yakın limanlar vasıtasıyla deniz yollarıyla da tahkim ettiği görülür.

Tarım, hayvancılık, sanayi ve ticaretin yanı sıra incelediğimiz dönemde Edirne’nin iktisadî hayatına yön veren diğer bir önemli alan *taşımacılık*tır. Nitekim şehrin yol ağlarındaki konumu, çevresindeki kaza ve kasabaların üretim özellikleri ile birlikte ele alındığında Edirne’yi her türlü taşımacılıkta bir koordinasyon ve organizasyon merkezi hâline getirmekteydi. Bu durumun etkilerini, ilerleyen sayfalarda incelenecek olan şehir esnafının teşekkülünde dahi görmek mümkündür. Zira Edirne’deki en kalabalık esnaf zümresini taşımacılık faaliyetiyle ilgili olanlar teşkil etmekteydi.

Yukarıda bahsedilenler dışında Osmanlı şehirlerinin iktisadî yapısını etkileyen bir dizi unsur daha bulunmaktadır. Bunlar doğrudan ve dolaylı olarak iç içe geçmiş ancak kapsam ve mahiyeti nedeniyle bazen ayrı başlıklar altında incelenmeyi gerektirir mukataalar, vergiler, mîrî mübayaalar, şehir masrafları ve vakıf gelirleri gibi konulardır. Devam eden başlıklarda, mukataalardan başlanarak bu hususlar ayrı başlıklar hâlinde ele alınacak ve Edirne kaza merkezinin iktisadî yapısı elimizdeki belgeler elverdiğince ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4.1.1. Mukataalar

Mukataa, en basit tanımıyla geliri doğrudan devlet hazinesine aktarılan vergi ve gelir kaynağına verilen isimdir. Mukataalar, vergilerin özelliklerine göre sınırları belirlenmiş geniş bir alanda, tek bir vergi çeşidini içerebildiği gibi birkaç vergi türü, dar bir bölgede, tek bir mukataa adı altında da birleştirilebilirdi.

Mukataa gelirlerin toplanması, *iltizam* veya *emanet* adı verilen usuller ile vuku bulurdu. Bu usulde, müzayadeye çıkarılan mukataa geliri, en fazla fiyatı veren kişiye (*mültezim*) tevdi edilirdi. Mukataaya talip çıkmaz ya da mukataa istenen fiyata ulaşmaz

ise mukataanın idaresi emanet usulüyle, maaşlı bir memur (*emin*) tarafından sağlanırdı¹²⁸⁴.

1695'ten itibaren devletin nakit ihtiyacını karşılamak için uyguladığı diğer bir usul ise malikâne sistemi olup bu da mukataa gelirlerinin ömür boyu bir kişiye verilmesiyle gerçekleştirilirdi. Her üç usulde de mukataa gelirlerini toplamayı uhdesine alan kişiler, işin tamamını ya da muayyen bir hissesini, üçüncü kişilere ücretinde anlaşma sağlanarak devredebilirdi¹²⁸⁵.

Devlet bütçesinin önemli gelir kaynaklarından olan mukataaların Edirne'deki durumuna bakıldığında, yukarıda değinildiği gibi Edirne'yi de içine alan çok geniş bir alana yayılmış bazı mukataalar ile birlikte irili ufaklı birçok mukataaya rastlanır. Örneğin, Bursa ve nahiyelerinden başlayan bir *cild-i erneb* (tavşan derisi) mukataasının kapsamı, Edirne'yi de içine alabilmekteydi¹²⁸⁶ ya da Edirne'ye bağlı Manastır nahiyesinin Yavuzdere köyündeki sadece rüsûm-ı zecriyye gelirleri, asıl mukataadan ayrılarak başlı başına mükellef bir mukataa hâline getirilmek suretiyle gelirleri farklı şekilde tasarruf edilebilirdi¹²⁸⁷.

İncelediğimiz dönem itibariyle Edirne'de daha ziyade şer'iyye sicilleri üzerinden tespit edilebilen belli başlı mukataalar ilerleyen sayfalarda ayrı başlıklar hâlinde ana hatlarıyla ele alınacaktır. Edirne'yi ilgilendiren diğer bazı önemli mukataalar ise tespit edilebildiği kadarıyla "Diğer Mukataalar" başlığı altında ele alınacaktır.

4.1.1.1. Edirne Emtia Gümrüğü Mukataası

İncelediğimiz dönemde Edirne Emtia Gümrüğü Mukataası, mükellef bir mukataa ve gümrük olmayıp geneli sahil gümrüklerinden müteşekkil Marmara bölgesindeki diğer gümrükler gibi *İstanbul ve Tevabii Emtia Gümrüğüne* bağlıydı¹²⁸⁸.

¹²⁸⁴ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mali Tarih)*, Alan Yay., 1986, İstanbul, s.21-22.

¹²⁸⁵ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 11. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s.95-114.

¹²⁸⁶ Bu mukataanın 1787 yılı civarında senelik 1.894 kuruş *mal* ve 11.825 kuruş *muaccele* bedel ile ber vech-i malikâne Silahşoran-ı Hassa'dan Mîr Ahmed ve sairlerinin uhdesindeydi. Diğer vergilerden başka iskelelerden gönderilen her bir deri başına, bir para vergi alınması da bu mukataa gelirlerine dâhildi. Bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.74a-b. H.12 Rebiülevvel 1202/M.22 Aralık 1787.

¹²⁸⁷ Haremeyn-i Muhteremeyn'e tabi bu mukataa, 1793 yılında senelik 1.300 kuruş bedel ile Hassâ Hasekilerinden Ahmed'e iltizam edilmişti. Mukataa gelirlerinden olmak üzere şarabın kıyyesinden iki para, rakı ve emsali müskiratın kıyyesinden dört para rüsûm-ı zecriye tahsil edilmekteydi. Bkz. *Edirne ŞS.* 238, s.15b.,19b. H. 08 Zilhicce 1207/ M.17 Temmuz 1793.

¹²⁸⁸ *Edirne ŞS.* 227, s.8a. H.15 Şevval 1202/M. 19 Temmuz 1788.

Aynı şekilde, *Edirne Tahmis (Kahve) Gümrüğü* ve *İnöz Gümrüğü* de Edirne Gümrüğü Mukataası mülhakatından olan ikincil alt gümrüklerdendi¹²⁸⁹.

Her bir alt gümrüğün idaresi, İstanbul Gümrük Mukataası'nın tasarruf hakkına sahip olan İstanbul gümrük emini tarafından, büyük oranda iltizam veya emanet yoluyla tasarruf hakkının verildiği bağlı gümrük emini tarafından sağlanmaktaydı. Örneğin, 1830 yılında *Edirne ve Tevabi'i Emtia Gümrüğü*, emanet usulü ile Dergâh-ı Mualla Kapıcıbaşılarından Salih Bey tasarrufundaydı¹²⁹⁰.

Elbette yukarıdaki örneklerden Edirne Gümrüğü mukaataalarının malikâne usulü ile tasarruf edilmediği anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü malikâne usulü ile alınan bir mukataanın veya mukataa hissesinin tekrar iltizama verilmesine sıkça rastlanmaktaydı. Meselâ, Edirne Gümrüğü'ne tabi olan, Edirne kapan-ı meyve, kapan-ı dakik, balık pazarı, esb pazarı, kantar-ı taşra ve şem'hane mukataasının dörtte bir hissesine ber-vech-i malikâne mutasarrıf olan İstanbul'da mukim El-Hac Osman, bir yıllığına¹²⁹¹ hissesini yine aynı mukataanın mutasarrıflarından Mîr Mehmed Said'e 1805 yılında 500 kuruşa iltizam etmişti¹²⁹².

Edirne Gümrüğü Mukataası'nın yukarıda adları geçen alt mukataaları ile birlikte toplam gelirine bakıldığında, 1798–1799 yılı (H.1213) civarında bir yıllık gelirinin 137.102 kuruş olduğu görülür¹²⁹³. Edirne Gümrüğü'nün aylık hasılat ve masraf defterleri üzerinden yapılmış bir çalışmaya göre, Edirne Gümrüğü'nün 1795–1798 yılları arasındaki bazı aylardaki gelir-giderleri Tablo-24'teki gibidir.¹²⁹⁴

¹²⁸⁹ *Edirne ŞS.* 238, s.17a. H.13 Muharrem 1208/M.21 Ağustos 1793.

¹²⁹⁰ *BOA., D..MMK.İGE.d., 23722.* H.Recep 1245/M.Aralık 1829-Ocak 1830.

¹²⁹¹ Aynı mukataa ve şahıs isimlerine 1794 yılına ait bir temessükte de raslanmıştır. Büyük ihtimalle en azından 10 yılı aşkın bir süredir bu durum devam etmekteydi. Mezkûr temessük için bkz. *Edirne ŞS.* 242, s.82b. H.11 Rebiülahir 1209/M.05 Kasım 1794.

¹²⁹² *Edirne ŞS.* 281, s.82a. H.07 Rebiülahir 1221/M.24 Haziran 1806.

¹²⁹³ Aynı yıl, Edirne Gümrüğü'nün de bağlı olduğu İstanbul Gümrüğü'nün tüm bileşenleri ile birlikte toplam geliri 2.159.856 kuruştı. Bkz. Saim Çağrı Kocakaplan, *İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014, s.235.

¹²⁹⁴ Miktarlar *akçe* bazında olup tablodaki bilgilerin derlendiği kaynak bkz. R. Şahin, *a.g.e.*, s.25-29.

Tablo 24. 1795–1798 Yılları Arasında Bazı Aylarda Edirne Gümrüğü’nün Gelir ve Giderleri

Hicrî Yıl	Tarih	Gelir	Gider
1210	Cemaziyelevvel (Eylül-Ekim 1795)	447.461	169.320
	Ramazan (Mart-Nisan 1796)	399.882	181.740
	Şevval (Nisan-Mayıs 1796)	694.300	199.359
	Zilkade (Mayıs-Haziran 1796)	669.920	169.920
1211	Cemaziyelevvel (Ekim- Kasım 1796)	778.443	223.611
	Şaban (Ocak-Şubat 1797)	689.306	171.960
	Muharrem (Temmuz-Ağustos 1796)	605.046	169.920
1212	Muharrem (Haziran-Temmuz 1797)	748.062	159.540
	Zilkade (Nisan- Mayıs 1798)	1.056.519	159.540
1213	Rebiülevvel (Ağustos-Eylül 1798)	996.003	159.870
	Rebiülâhır (Eylül-Ekim 1798)	672.525	159.810

Tablo-24’te görüldüğü üzere Edirne Gümrüğü Mukataası’nın gelir kalemlerinde, dönemin ticarî faaliyetlerine göre dalgalanmalar söz konusudur. Özellikle Balkanlardaki panayırlar döneminde rastlayan dönemlerde, bu neviden hareketleri gümrük gelirlerinde takip etmek mümkündür. Yine Edirne Gümrük gelirlerinin 1830 yılının ilk aylarındaki durumuna bakıldığında aylık bazda hasılatın 9.260 kuruş olduğu¹²⁹⁵ ve yıl ortasında ise bu miktarın aylık 11.026 kuruşa¹²⁹⁶ yükselmiş olduğu görülmektedir.

4.1.1.2. Edirne Tütün Gümrüğü Mukataası

1683 yılındaki II. Viyana bozgununun ardından ihdas edilen tütün vergisi, 1691’de bağımız bir mukataa hâline getirilerek devlet genelinde yaygınlaşmaya başlamıştı. Uzunca bir süre malikâne usulüyle, Maden Mukataası’na bağlı olarak idare edilen mukataalar, kârlı olması nedeniyle 1759’da Darphane-i Amire’ye bağlandı. 1775 yılında, muktataaların tasarrufunda esham uygulamasına geçilerek “yed-i vâhîd”

¹²⁹⁵ Hicri 1245 yılı Recep ayında (Aralık 1829-Ocak 1830), Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşlarından Salih Bey emanetinde bulunan İstanbul ve Tevabi Emtia Gümrüklerinden Edirne gümrüğünün günlük hasılat defteri için bkz. BOA., D..MMK.İGE.d., 23722. H.1245/M. Aralık 1829-Ocak 1830.

¹²⁹⁶ BOA., D..MMK.İGE.d., 23726. H.Rebiülevvel 1246/M.Ağustos-Eylül 1830.

sistemiyle tek elden Darphane tarafından yönetilmeye başlamıştı. Tütün mukataaları, 1827’de Mukataat Hazine’sine, 1838’de ise Maliye Nazırlığı’na devredildi¹²⁹⁷.

Tüm devlet genelindeki emtia gümrükleri gibi tütün gümrükleri de ayrıca bir teşkilatlanmaya sahip olan müstakil mukataaları olan gümrüklerdir. İncelediğimiz dönemde, belgelerde geçen ifadeyle “*Edirne ve Tevâbi’i Duhân Gümrüğü Mukâta’ası*”, İstanbul Duhân Gümrüğü Mukataası’na bağlı alt gümrüklerdendi. İdaresi Darphane-i Amire’ye bağlı olarak eminler vasıtasıyla İstanbul Duhan Gümrüğü’ne bağlı bir şekilde sağlanmaktaydı. “Ber-vech-i emânet” İstanbul Duhan Gümrüğü Mukataası mülhakatından olan Edirne Duhan Gümrüğü’ne 1805 yılında (H.1220) bir sene boyunca “ber-vech-i serbestiyet” üzere Edirnevî Şerif Mehmed Bey’in tayin olunduğu görülmektedir¹²⁹⁸. Ancak 1812 yılında ise Edirne Tütün Gümrüğü Mukataası’nın senelik 20.000 kuruş bedel ile mültezim taifesinden Hüseyin’e iltizama verildiği anlaşılmaktadır¹²⁹⁹.

1805 yılı itibariyle Edirne Tütün Gümrüğü’nde tahsil edilen vergilere bakıldığında; *köpük* tabir olunur âlâ tütünün vukiyyesinden 10 para resm-i gümrük ve 3 para *bid’at* ile vukiyye başı toplam 13 para, *kenevir boğçasının* vukiyyesinden 7 para gümrük 2 para *bid’at* ile toplam 9 para, *dizi* ve *basma* denilen tütünlerin vukiyyesinden 6 para gümrük 2 para *bid’at* ile toplam 8 para, *Kırcaali* ve *Komarlı* tabir olunur kaba tütünlerin her vukiyyesinden 5 para gümrük ve 2 para *bid’at* ile toplam 7 para vergi alınmaktaydı¹³⁰⁰.

1826’da Yeniçeri Ocağı’nın lağvedilip Asâkir-i Mansûre Muhammediye ordusunun kurulmasının ardından yeni ordunun gelir kalemlerine eklenmek üzere ülke genelindeki tütün gümrüklerinde alınan vergiler % 100 oranında artırılarak aradaki fark Asâkir-i Mansûre’ye tahsis edilmişti¹³⁰¹. Bu suretle, Mukataat Hazinesi gelirleri arasına giren Edirne Tütün Gümrüğü Mukataası, 1822-1824 yılları arasında emaneten idare edilerek hasılatın 30.837 kuruşa çıktığı belirlenmiştir. İltizam bedeli ise 1828’de 25.000 kuruş civarındadır. Aynı tarihlerde, Mehmet Esat Sarıcaoğlu’nun tespitlerine göre tütün ekili tarlaların dönümünün 40 vukiyye (yaklaşık 48 kg.) üretim kapasitesi olduğu ve

¹²⁹⁷ Fehmi Yılmaz, “Tütün”, *TDVİA*, C.XLII, İstanbul, 2012, s.1-4; Y. Cezar, *a.g.e.*, s.81-84.

¹²⁹⁸ *Edirne* ŞS. 278, s.39a-b. H.06 Rebiülahir 1220/04 Temmuz 1805.

¹²⁹⁹ *Edirne* ŞS. 292, s.64b. H.25 Muharrem 1227/M.09 Şubat 1812.

¹³⁰⁰ *Edirne* ŞS. 278, s.39a-b. H.06 Rebiülahir 1220/04 Temmuz 1805.

¹³⁰¹ *Edirne* ŞS. 342, s.30a-b. H.26 Rebiülahir 1242/M.27 Kasım 1826.

vukiyye başı 16 para resm-i gümrük alındığından hareketle Edirne Tütün Gümrüğü'ne tabi alanlarda en azından 4.685,5 dönüm tütün ekimi yapıldığını hesaplanmaktadır¹³⁰².

4.1.1.3. Edirne İhtisabı Mukataası

1826 yılına gelinceye kadar Edirne İhtisap Mukataası'nın, iltizam, emanet ve malikâne usulleri gibi farklı şekillerle tasarruf edildiği görülmektedir. 1826'ya kadar gelirleri Darphane-i Amire'ye ait olan mukataa, 1826 yılından sonra Mukataat Hazinesi'ne devredilmiştir.

İncelediğimiz dönemin başlarında Edirne ihtisabı, “*ber vech-i malikâne*”, senevî 142.655 akçe (1.188,5 kuruş) mal ile Seyyid Abdullah'ın tasarrufundaydı. Öteden beri taşradan Edirne'ye gelen kaşkaval, tulum peynirleri, sabun, zeytin, zeytinyağı, şîr-i revgan, yaş yemiş, kuru yemiş ve saire getiren araba ve beygir yüklerinden 20'şer akçe ihtisap rûsumu alınmaktaydı. 1786 yılında Sultan Selim Evkafı müsakkafatından olan kapan hanı mizancılarının, bu yüklerin kantarından ikişer akçe almanın yanı sıra ihtisap rûsumlarını da tahsil etmesi, Edirne İhtisabı Mukataası hasılatının perişan olduğundan bahisle şikâyet konusu olmuştu¹³⁰³.

Tam adıyla “*İhtisâb-ı Edirne ve Keyyâllık ve Tevâbi'i Mukâta'ası*”, 1795'te “*ber vech-i malikâne*” Şeyhülislâm Ebubekir Râtib Efendi uhdesindeydi¹³⁰⁴. 1802 yılına gelindiğinde ise mukataanın İrad-ı Cedîd Hazinesi tarafından zapt ve idare olunarak “*ber-vech-i emânet*”en Havâcegân-ı Dîvân-ı Hümâyûn'dan Es-Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin uhdesinde olduğu görülmektedir. Mehmed Emin Efendi tarafından mukataanın mahsul ve vergilerini toplamakla görevlendirilen Ahmed Ağa'nın ay be ay gelirleri kaydettiği deftere göre, mukataanın 4 Şubat 1802-24 Ocak 1803 tarihleri arasındaki yıllık geliri toplam 10.582 kuruş 52 paradır. Mukataa gelirlerinin çok büyük bir kısmını ise esnaftan alınan Çardak vergisi ile şehir kapıları ve iskelelerden şehre giren ticarî emtialar teşkil etmekteydi¹³⁰⁵.

20 Kasım 1808–08 Kasım 1809 tarihleri arasında Edirne ihtisabı, emanet usulüyle o tarihlerde Edirne bostancıbaşı ve Edirne âyânı olarak görev yapan Dağdevirenzade Mehmed Ağa'ya ihale edilmişti. Mehmed Ağa'nın belirtilen tarihler

¹³⁰² M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 161.

¹³⁰³ *Edirne* ŞS. 223, s.18b. H.07 Muharrem 1201/M.30 Ekim 1786.

¹³⁰⁴ *Edirne* ŞS. 245, s.9b-10a.H. Evail-i Muharrem 1210/M.18-28 Temmuz 1795.

¹³⁰⁵ Mukataanın, 1216 senesi Şevvâl-i gurreinden 1217 senesi Ramazân-ı şerîfi gâyetine değin (04 Şubat 1802-24 Ocak 1803) bir yıllık hasılatının aylık bazda ve detaylı kalemler hâlinde görmek için bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.375-379.

arasında topladığı vergiler ile yaptığı masrafların ay be ay çıkartıldığı deftere göre; bir yıllık süreçte Edirne ihtisabından toplam 5.173 kuruşluk vergi geliri elde edilmiş, yapılan 736 kuruş masraf düşüldükten sonra geriye 4.437 kuruş kalmıştı¹³⁰⁶. 1802 yılına kıyasla, bu dönemde mukataa gelirlerin yarı yarıya azalması ise her hâlükarda dikkat çekicidir.

1810 yılı Mart ayından itibaren Edirne İhtisabı Mukataası bir yıllığına, Edirne Ayanı Dağdevirenzade Ahmed Ağa'ya 6.250 kuruş bedel ile iltizam edilmişti¹³⁰⁷. İltizam bedelinden hareketle, mukataa gelirlerinin 1809 yılında bir miktar artmış olduğunu ifade etmek mümkündür.

Blindiği gibi 1826 yılında uygulamaya konulan *İhtisap Nizamnamesi* ile Osmanlı Devleti genelinde ihtisap işleri yeniden düzenlenmiştir. İstanbul ve İzmir'den sonra Edirne'de de *İhtisap Ağalığı* teşkil edilerek, gelirleri Mukataat Hazinesi'ne bağlanmıştı¹³⁰⁸. Edirne'de ihtisap ağalığı görevine ise Edirne vücuhundan Dergâh-ı Mualla kapıcıbaşlarından El-Hac Mehmed Sadık Bey'in getirilmişti¹³⁰⁹.

Bu yeni nizamdan sonra Edirne İhtisabının H.1243 yılı (25 Temmuz 1827–13 Temmuz 1828) gelirlerine bakıldığında, masraflar çıkarıldıktan sonra toplam 222.017 kuruş vergi toplandığı hesaplanır¹³¹⁰. Bu vergi kalemlerinin kaba bir tasnifle yaklaşık olarak yarısı, Edirne'de yerleşik esnaf ve tüccardan tahsil edilmekte; diğer yarısı ise Edirne'ye kara ve nehir yolu ile dışarıdan getirilen mallardan elde edilmekteydi¹³¹¹.

Burada dikkati çeken önemli hususlardan biri yukarıda açıklandığı üzere, Edirne İhtisap gelirleri, 1809 yılında 4.437 kuruş iken (ve yine 1810'da 6.250 kuruşa iltizama verilirken) İhtisap Ağalığı teşkil edildikten sonraki ilk yılda, bu gelirin yaklaşık 50 kat artarak 222.017'i kuruşu bulmuş olmasıdır. Bu suretle, İhtisap Nazırlığı teşkil edildikten sonra ihtisap işlerinin düzene sokularak devlet hazinesine çok büyük bir gelir kaynağı sağlandığı bariz olarak ortaya çıkmaktadır.

¹³⁰⁶ *Edirne ŞS.* 291, s.12b-13a. H.03 Şevval 1224/M.11 Kasım 1809.

¹³⁰⁷ *Edirne ŞS.* 291, s.41b. H.15 Safer 1225/M./22 Mart 1810. Buradaki 6.250 (altıbinikiyüzelli) kuruş iltizam bedeli, M.E. Sarıcaoğlu tarafından 50.250 (ellibinikiyüzelli) olarak okunarak çeşitli değerlendirmeleri tabi tutulmuştur. bkz. M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.175-179.

¹³⁰⁸ *Edirne ŞS.* 343, s.16a-b. H.Evahir-i Zilhicce 1242/M.15-25 Temmuz 1827.

¹³⁰⁹ *Edirne ŞS.* 343, s.5a. H.12 Zilhicce 1242/M.07 Temmuz 1827.

¹³¹⁰ Edirne İhtisap Ağalığı'nın H.12 Zilhicce 1242 (M.07 Temmuz 1827) gününden başlayarak H.1243 yılı sonuna (M.13 Temmuz 1828) kadar gelir-giderlerini gösterir defter için bkz. *Edirne ŞS.* 350, s.18b-28a.

¹³¹¹ Edirne İhtisabının Hicrî 1243 yılı (25 Temmuz 1827–13 Temmuz 1828) gelirleri aylık bazda ve kuruş cinsinden şöyledir: Muharrem: 20.277, Safer: 20.013, Rebiülevvel: 19.564, Rebiülahir: 21.074, Cemaziyelevvel 19.000, Cemaziyeleahir: 19.616, Recep: 16.079, Şaban: 12.872, Ramazan: 15.893, Şevval: 20.377, Zilkadde: 20.106. Zilhicce: 17.141.

4.1.1.4. Bedel-i Ağnam-ı Celebkeşân Mukataası

Mukataa şeklinde toplanan ağnam vergileri, çoğu zaman bütçelerde ayrı olarak gösterilen kalemlerdir. Bunlar *ağnam-ı celebkeşân* ve *âdet-i ağnam* olarak ikiye ayrılmaktaydı. *Celebkeşân*, İstanbul'a koyun getirmekle görevli olan kimselerdi. Bunların koyunlarından alınan vergiler ile reayanın elinde bulunan koyunlardan alınan âdet-i ağnam gelirleri, toplam bütçe gelirleri içinde % 1-2,5 arasında bir yer tutmaktaydı¹³¹².

“Edirne kalemi Bedel-i Ağnâm-ı Celeb-keşân Mukâta’ası mülhakâtından Paşa sancağında vâki’ Edirne kazâsının” incelediğimiz dönem boyunca, 9.136,5 buçuk res celebkeşân ağnamıyla senevî 207 kuruş maktu malı¹³¹³ olup mukataa malikâne olarak idare edilmekteydi. Mukataanın uhdesinde olduğu kişiye verilen “*mühürlü, nişânlu koyun mukâta’ası defteri sûreti mücebince vakti hulûlünde cem’ ve tahsil*” edilerek her koyun için 36 akçe mîrî, 8 akçe gulamiye, 4 akçe de maaş olmak üzere toplam 48 akçe tahsil edilmekte, mîrî için alınan her 108 akçesinden bir esedî kuruş aldırılması istenmekteydi.

Talep edilen rakamlar üzerinden yapılacak hesaba göre, mîrî için (9.136,5x35) 328.914 akçe, gulamiye için 73.092 akçe ve maaş için 36.546 akçe olmak üzere toplam 438.552 akçe toplanması gerekmekteydi. Yine, kuruş rayicinin değiştirilmesiyle 304,5 kuruşa tekabül eden *tefâvüt-i hasene*¹³¹⁴ ve maktu olarak tahsili gereken 207 kuruş (24.840 akçe) da bu toplama dâhil edildiğinde, bu mukataa için hazineye girecek toplam meblağın 499.938 akçeyi (4.166 kuruş 18 akçe) bulduğu görülecektir. Bu meblağdan maktu olarak alınan 207 kuruş çıkarılır ve kalan rakam ağnam sayısına bölünürse (475.098/9.136,5) her bir ağnam başına 52 akçe tahsili gerektiği ortaya çıkacaktır. Ancak kazaların perişan ve mâl-ı mîrînin noksan olmasından dolayı kaçanların payı kalanlara pay edildiğinde ağnam başına 123 akçe isabet etmekteydi¹³¹⁵.

¹³¹² Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1986, s.273

¹³¹³ 1797 yılında 207 kuruşluk maktu malı ödeyen köyler ve ödedikleri miktarlar şöyledir: Derbend Papaz 34,5 kuruş 45 akçe, Şahince 25 kuruş 40 akçe, Koyunlu 4 kuruş 40 akçe, Kavaklı 43,5 kuruş 15 akçe, İyice 33 kuruş 33 akçe, Anbarköy 18 kuruş 2 akçe, Dobrice 17 kuruş 50 akçe ve Mihaliç 30 kuruş.

¹³¹⁴ Burada gördüğümüz *tefâvüt-i hasene*, akçedeki değer kaybının, hazine gelirlerine yansımaması için 1 kuruş 120 akçe iken 1 kuruş 108 akçe kabul edilerek rayiç değerinin değiştirilmesiyle elde edilen fazladan bir miktardır. Tefâvüt-i Hasene hakkında detaylı bilgi için bkz. Bâki Tezcan, “Tefâvüt”, *Osmanlı Araştırmaları, Dergisi*, S.XXIV, İstanbul, 2004, s.333-344; Aynı sayılar üzerinden yapılan hesaplamalar için bkz. M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.157.

¹³¹⁵ Bu neviden fermanları ve hemen ardından vergilerin nahiye ve köylere tevziini gösterir defterleri her sene küçük değişiklikler dışında (110 akçeden, 1 esedî kuruş aldırılması gibi) benzer bir şekilde görmek

Hemen her sene yayımlanan fermanlar ile bir akçe ziyade ya da noksan alınmadan toplanması emredilen mukataa gelirlerinin nahiyelere dağılımına bakıldığında, çok az değişiklikler ile hemen her sene sabit bir oranla 9,136,5 ağnamın köylere tevzi edildiği görülmektedir. Örneğin, 1797 yılında nahiyeler bazındaki dağılımda, Ada nahiyesi 467, Çöke 1.497, Üsküdar 1.249 ve Manastır 921 sehim olmak üzere tevzinin gerçekleştirilmişti¹³¹⁶. Kazada toplam 4.134 hane celepkeşan ağnamı vergisini ödeyecek mükellef kaldığı için yukarıda bahsedildiği gibi bu mükellefler diğer kalemlerle birlikte ağnam başına 52 akçe ödeyecek iken bunun yerine, % 136,5 artışla 123 akçe ödemek durumunda kalmışlardı.

Nahiye bazında, Bedel-i Ağnam-ı Celebkeşan vergisi ödeme yükümlülüğü hesaplandığında, Ada nahiyesi % 11,3, Çöke % 36,2, Üsküdar % 30,2 ve Manastır nahiyesinin ise % 22,2'lik bir paya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere % 136,5 artmış olan bu verginin tamamını, ahali her sene karşılayamamaktaydı. Meselâ, Dağlı İsyanları döneminde birçok vergi kaleminde olduğu gibi zarar gören köylerin celepkeşan bedelleri de şehir masraf defterlerine dâhil edilerek bu köylerin vergi yükü bir nebze hafifletiliyordu¹³¹⁷.

Şehir yöneticileri ve vücut-ı ahali tarafından kararlaştırılarak başvuru bu usule *kâ'ide-i mîrîye* adı verilmekteydi. Bu usule, özellikle celepkeşan bedellerinin ödenemediği durumlarda sıklıkla başvurulmaktaydı¹³¹⁸. Elbette, şehir masraflarının ahaliye tevzi edilme usulü göz önüne alındığında, bu zararın bir şekilde başta Edirne kaza merkezindeki mahalle sakinleri olmak üzere yine kaza ahalisi tarafından ödendiği de gözden kaçırılmamalıdır.

4.1.1.5. Adet-i Ağnam Mukataası

Tam adıyla *Edirne ve Tevâbi' Âdet-i Ağnâm Mukâta'ası*, kuzu ve oğlaklar hariç olmak üzere koyun ve keçi gibi küçükbaş hayvanlardan alınacak âdet-i ağnam vergisinin tahsili için oluşturulmuş bir mukataa idi.

mümkündür. Örnek teşkil etmesi açısından bkz; *Edirne* ŞS. 223, s.49b-50a. H.27 Muharrem 1202/M.08 Kasım 1787; *Edirne* ŞS. 235, 4b-5b. H.02 Zilkadde 1205/M.03 Temmuz 1797; *Edirne* ŞS. 322, s.45a-b. H.05 Rebiülevvel 1236/M.11 Aralık 1820; *Edirne* ŞS. 350, s.13a-b. H.25 Zilhicce 1244/M.28 Haziran 1829.

¹³¹⁶ *Edirne* ŞS. 235, 4b-5b. H.02 Zilkadde 1205/M. M.03 Temmuz 1797.

¹³¹⁷ Örnek vermek gerekirse 1797 yılında, *imdadiye* olarak yardım edilen 164 köyün her birine ortalama 100-150 kuruş civarında yardım edilmiş ve toplam 19.917 kuruş tutarındaki meblağ şehir masraf defterlerine kaydedilmişti. Bkz. *Edirne* ŞS. 253, s.24a-29b. H.19 Cemaziyelevvel 1212/M.09 Kasım 1797.

¹³¹⁸ *Edirne* ŞS. 281, s.46b-47b. H.Muharrem1221/M.Mart 1806; *Edirne* ŞS. 291, s.67a-b. H.13 Cemaziyelahir 1225/M.16 Temmuz 1810.

Mukataa gelirlerinden olan *âdet-i ağnam*, *âdet-i gulâmiye* ve *âdet-i resm-i ağıl* adlı vergilerin tahsili, malikâne usulüyle idare edilip sekiz ayrı hisse şeklinde tasarruf edilmekteydi. Malikânecilerin bu hisseleri, bir yıllığına üçüncü kişilere iltizam ettiğine dair temessüklere şer’iyye sicillerinde sıkça rastlanmaktadır¹³¹⁹.

İncelediğimiz dönemde, Hazine-i Amire’ye bağlı hâslar arasında olan mukataaya ait vergiler, tüm Rumeli’de olduğu gibi her sene Mart ayında hayvan sayımları yapıldıktan sonra toplanmaktaydı. Koyun ve keçilerin her birinden 1 akçe âdet-i resm-i ağnam, her 100 baş koyundan 20 akçe âdet-i gulâmiye ve her 300 baş koyundan 5 akçe âdet-i resm-i ağıl adları altında vergi tahsil edilmekteydi. Seyyidler, şerifler ve askerî taifeye mensup kişiler, sahip oldukları 150 başa kadar koyun ve keçi için bu vergilerden muaf tutulmaktaydılar¹³²⁰.

4.1.1.6. Enfiye Mukataası

Toz haline getirilmiş tütün olan enfiyenin alım-satım ve imâl edilmesi, incelediğiniz dönemde tekel hüviyetindeydi. İdaresi, ülke genelindeki Enfiye Mukataası’nın bölgelere ayrılmış “kalem”leri şeklinde sağlanmaktaydı.

Devletin önemli gelir kaynaklarından olan ve belgelerde “*mukâta’ât-ı cesîme-i mîrîyeden*” olarak zikredilen Enfiye Mukataası, bilcümle tevâbî ve levâhıkıyla 1789 yılı Ağustos ayından itibaren beş seneliğine emaneten Seyyid Numan adlı kişinin uhdesine verilmişti. Aynı tarihten itibaren “Edirne Kalemi Enfiyeciliği” ise üç sene boyunca ve senelik 2.000 vukiye enfiye bedel¹³²¹ ile Yahudi Gohel ve zımmî Aleksi’ye iltizam edilmişti. *Temessükleri* mucebince Edirne Kalemi Enfiyeciliği’ne bağlı mahallerde enfiye alım-satımı bunlara mahsus olup başkaları tarafından enfiye alım-satım ve üretiminin men edilmesi, sadece mültezimlerin atayacakları kişiler tarafından enfiye işlemlerinin yürütülmesi istenmekteydi¹³²².

Edirne Kalemi Enfiyeciliği, 1808 yılında Edirne sakinlerinden Yanyalı Vasil adlı zımmîye yıllık 15.500 kuruş bedel ile iltizam edilmişti. Ancak bu yılda mültezimin ödeme güçlüğü çektiği¹³²³ ve mukataanın 1809 yılında emaneten işletilmeye başlandığı görülmektedir.

¹³¹⁹ 1800 yılına ait üç ayrı temessük için bkz. *Edirne ŞS.* 267, s.3a-b.

¹³²⁰ *Edirne ŞS.* 223, s.101a. H.10 Recep 1202/M.16 Nisan 1788.

¹³²¹ Enfiyenin vukiyyesi 1808 yılında 3 kuruştur. Bkz. *Edirne ŞS.* 291, s.13b. H.05 Zilhicce 1224/M.11 Ocak 1810.

¹³²² *Edirne ŞS.* 230, s.24b. H.03 Zilhicce 1203/M.25 Ağustos 1789.

¹³²³ *Edirne ŞS.* 291, s.13b. H.05 Zilhicce 1224/M.11 Ocak 1810.

Bu tarihlerde, Edirne Kalemi Enfiyeciliği'ne bağlı olan kazalar ise şunlardı: Nefs-i Edirne, Tekirdağ, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece, Silivri, Vize, Saray, Babayy Atik, Havza, Pınarhisar, Malkara, Keşan, İpsala, Mekri, İnöz, Çirmen, Cısr-i Ergene, Uzuncaabad, Hasköy, Kızanlık, Zağra-i Atik, Zağra-i Cedid, Çırpan, Dimetoka, Yanbolu, İslimiye, Aydos, Karınabad, İslimye, Misivri, Ahiyolu, Bergos ve Ferecik¹³²⁴.

1814'te iltizamen, 1815'te tekrar emaneten idare edilen Edirne Enfiyeciliği, 1816 yılından itibaren İstanbul Tütün Gümrüğü'ne rabt edilerek bu tarihten sonra bir müddet daha emaneten idare edilmeye başlanmıştı¹³²⁵.

1833 yılında ise “*Edirne ve Tevâbi’i Enfiye Mukâta’ası*” adı altında, üç ortağa, dört taksitle toplam 250.000 kuruşa iltizama verilmişti¹³²⁶.

4.1.1.7. Rûsum-ı Zecriye Mukataası

Rûsum-ı Zecriyye, rakı ve şarap gibi alkollü içkilerden alınan eski bir vergi çeşitidir. Zaman zaman alkollü içkilerinin (müskirât) yasaklanmasına binaen rûsum-ı zecriyenin de yürürlükten kalktığı bilinmekle beraber incelediğimiz tarih aralığında bu vergi gelirleri, doğrudan hazine tarafından tasarruf edilip mukataa hâlinde farklı usullerde işletilerek gelirleri tahsil edilmekteydi.

İrâd-ı Cedîd Hazinesi kurulunca rûsum-ı zecriye gelirleri bu hazineye bağlanmış ve 4 Nisan 1792’de yayımlanan “*Zecriyye Rûsumu Nizâmı*” ile de vergilerin toplanması için usul ve esaslar yeniden belirlenmişti. İrâd-ı Cedîd Hazinesi’nin ilk “bütçe yılı”nı kapsayan (H.1207–1209/M.1792–1795) 23 aylık süre zarfında bu vergiden toplam 1.486.136 kuruş gelir elde edilmişti. Hazine gelirlerinin % 36,60’ına tekabül eden bu rakam ile zecriye vergisinin, İrâd-ı Cedîd Hazinesi’ne en büyük katkıyı sağlayan kalem olduğu ve hasılatın ilerleyen yıllarda hızla arttığı görülmektedir¹³²⁷.

Mukataanın Edirne’deki vaziyetine bakıldığında, 1791–1792 yıllarını kapsayan Hicrî 1206 yılında Edirne ve havalisindeki¹³²⁸ vergi gelirlerinin toplanmasına Hassa Hasekilerinden Arnavut Süleyman’ın memur edildiği ve bu yılda toplam 12.155,5 kuruş zecriye vergisi tahsil edildiği tespit edilmektedir. Elde edilen bu yıla ait vergi

¹³²⁴ *Edirne* ŞS. 291, s.13b. H.22 Recep 1224/M.02 Eylül 1809.

¹³²⁵ M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.162.

¹³²⁶ *Edirne* ŞS. 361, s.23a. H.29 Rebiülahir 1253/M.02 Ağustos 1837.

¹³²⁷ Y. Cezar, *a.g.e.*, s.183 vd.

¹³²⁸ Edirne ve nahiyeleri ile birlikte Zağra-i Atik, Zağra-i Cedîd, Kızanlık ve Yanbolu kazalarından toplanan vergiler de bu rakama dâhildi. Bir sonraki dipnotta künyesi verilen aynı belgeden anladığımız kadarıyla 1791 senesinde rûsum-ı zecriye gelirlerinin toplanması Yanbolu’da 5.500 kuruşa, Kızanlık’ta 2.000 kuruşa iltizam edilmişti.

gelirlerinden mukataanın masrafları çıkartıldıktan sonra kalan 8.405,5 kuruş ise İstanbul'a yollanmıştı¹³²⁹.

Zağra-i Atik, Zağra-i Cedîd, Kızanlık ve Yanbolu kazalarının da dâhil olduğu bu toplam vergi bedelinin çok düşük olduğu ortadadır. Zira Zecriye Rûsûmu Nizamnamesi'nin yayımlanmasının hemen ardından Hicri 1207 yılında (M.19 Ağustos 1792-08 Ağustos 1793) sadece Edirne kazası ve nahiyelerinden Muhassıl Haseki Ahmed tarafından 53.239 kuruş rûsum-ı zecriye bedeli tahsil edilmişti¹³³⁰. Muhassıllar ile halk arasında vergilerin miktarları konusunda ilk yıllarda bir müddet anlaşmazlıklar¹³³¹ çıksa da devletin 1792 Nizamnamesi ile rûsum-ı zecriye gelirlerini kat be kat artırmış olduğu açıktır.

Edirne kaza merkezi ile dört nahiyesini içine alan Edirne Rûsûm-ı Zecriye Mukataası'ndan tahsil edilen yıllık vergi gelirleri, Hicrî 1216 (M.1802-1803) senesi itibariyle 37.717 kuruş tutan masraflar çıkartıldıktan sonra 64.303 kuruştur¹³³². Mukataanın bir sonraki yıl (H.1217/M.1802-1803) tahakkuk eden iltizam bedeli ise 63.900 kuruştur¹³³³. 63.900 kuruşa iltizama verilen mukataadan, aynı yıl içerisinde (H.1217/M.1802-1803) tahsil edilen vergi gelirleri ise yine masraflar çıktıktan sonra 65.077 kuruş olarak görülür¹³³⁴. Rakamlardan da anlaşıldığı üzere 1792 yılından önce Edirne'den tahsil edilen bin-iki bin kuruşluk zecriye bedeli, yeni nizamnamenin hemen ardından 53 bin kuruş seviyesine çıkmış, sonraki yıllarda da vergi gelirleri artmaya devam etmişti.

İlerleyen yıllarda Edirne kazasından alınan rûsum-ı zecriyenin bir kısmının maktu bedele bağlandığı görülmektedir. 1804 yılı civarında yıllık 38.400 kuruş¹³³⁵ olan bu meblağ, 1836'da 139.000 kuruştur. Senede iki taksit hâlinde tahsil edilen maktu

¹³²⁹ *Edirne* ŞS. 238, s.4a-b. H.Selh-i Recep 1207/M.17 Eylül 1792.

¹³³⁰ *Edirne* ŞS. 238, s.19b. H.06 Muharrem 1208/M.14 Ağustos 1793.

¹³³¹ Bu dönemde Edirne'de görülen antlaşmazlıkların temelini, alkollü içki üreten ve satan reayanın, içkilerin bir kısmını vergiden muaf tutarak kendileri için ayırmasından kaynaklanmaktaydı. Zira mezkûr vergi mükelleflerinin kendilerinin kullanımı için ayırdıkları içkilerin ne miktar olacağı net olarak belirlenmiş değildir. Muhassılların insiyatifine bırakıldığı anlaşılan bu miktar, örneğin Edirne zecriyye muhassılı Kara Ahmed tarafından “*adam başı 15-20 dirhem kifayet eder*” diyerek geriye kalan tüm miktarın cebren vergiye tabi tutulması sonucunu doğurmuştur. Bu nedenle 1793 yılında zecriye muhassılı tarafından evleri basılan reayanın şikâyetlerine rastlanmaktadır. Bkz. *Edirne* ŞS. 238, s.19b-20a. H.19 Zilhicce 1207/M.28 Temmuz 1793.

¹³³² H.1216 (M.1802-1803) yılına ait mukataadan elde edilen gelirinin nahiyelere ve köylere göre detaylı dökümü ve alınan vergi kalemleri için bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.114-120.

¹³³³ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.321-323.

¹³³⁴ H.1217 (M.1802-1803) yılına ait mukataadan elde edilen gelirin nahiyelere ve köylere göre detaylı dökümü ve alınan vergi kalemleri için bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.455-461.

¹³³⁵ *Edirne* ŞS. 278, s.7b. H.08 Cemaziyevvel 1219/M.15 Ağustos 1804.

bedelin yanı sıra bazı ilgili vergi kalemlerinin ve 1/20 oranında mübaşiriye alınmasına da devam edilmekteydi. Örneğin 1837’de maktu bedelin yanı sıra mübaşiriye bedeli yaklaşık 7.000 kuruş tutmaktaydı. Ayrıca Edirne’de bulunan 9 meyhanenin her birinden aylık 165 kuruş, dışarıdan şehre gelen şarabın be-her arabasından 3 kuruş 10 para, rakı getiren be-her arabadan 6,5 kuruş, taze üzümün be-her küfesinden 5 para Edirne İhtisabı tarafından tahsil edilmekte milel-i saliseden be-her sene bağ bozumunda aidat-ı maktu olarak 30 kuruş, yine maktu olarak *rûsum-ı bağat* adı altında 1.681 kuruş tahsil olunmaktaydı¹³³⁶.

4.1.1.8. Diğer Mukataalar

Önceki sayfalarda ayrı başlıklar altında incelenen büyük mukataalar dışında Edirne kaza merkezi ve nahiyelerinde çeşitli miktarlarda gelirlere sahip başka mukataalar da bulunmaktaydı. Meselâ, bunlardan biri olan ve Edirne’yi de içine alan *Resm-i Mizân-ı Harîr Mukataası*¹³³⁷, aynı dönemin şer’iyye sicillerine dayanılarak detaylı olarak incelendiği için burada tekrara gerek görülmemiştir. Benzer bir şekilde Edirne’deki Cizye Mukataalarına *vergiler* kısmında değinileceği için ayrıca bu başlıkta ele alınmamıştır. Yine, Edirne ile birlikte Dimetoka, Çorlu, Bergos, Cısr-i Ergene kazalarını kapsayan *Penbe Mukataası*’nın 1809’da Darphane-i Amire’den ifraz edilerek Selanik Memlahası’na bağlandığı bilinmektedir¹³³⁸. Kesilen hayvanlardan alınan vergilerin tahsili için oluşturulan *Serçin ve Derçin Mukataası* ise 1838 yılında yıllık 25.000 kuruş bedel ile iltizam edilmişti¹³³⁹.

Buraya kadar daha ziyade Edirne Şer’iyye Sicillerine dayalı olarak aktarmaya çalıştığımız belli başlı mukataalar dışında Edirne kaza merkezi ile köylerinde irili ufaklı birçok mukataa olduğu bilinmektedir¹³⁴⁰. Bunlardan bazılarının idaresi doğrudan Hazine’ye ait iken bazılarının başka bir mukataaya bağlı ikincil mukataalardı. Bu mukataalardan bazıları hakkında bildiklerimiz ise yalnızca isimlerinden ibarettir. Ayrıca

¹³³⁶ *Edirne ŞS.* 361, s.36b. H.25 Ramazan 1253/M.23 Aralık 1837.

¹³³⁷ 1818 yılında Tersâne-i Âmire’ye bağlı olan mukataanın Edirne ve tevabindeki (Edirne, Dimetoka, Gelibolu, Tekfurdağı, İnöz, Gümölcine) yıllık maktu bedeli 11.500 kuruş, 1820 yılında ise 13.500 kuruştı. Aynı yıllarda vukiyyesinden 60 para *resm-i mizân* alındığından hareketle Edirne ve tevabinde en azından 7.666,5 vukiye ipek üretimi yapıldığı hesaplanabilir. Bu mukataanın Edirne’deki gelirleri ve alınan vergiler hakkında detaylı bilgi ve kaynak için bkz. M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.163-173.

¹³³⁸ *Edirne ŞS.* 288, s.78b. H.03 Rebiülahir 1224/M.18 Mayıs 1809.

¹³³⁹ M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.173.

¹³⁴⁰ Örneğin müteferrik belgelerde rastladığımız mukataalardan bazıları şunlardır: *Mengene-i Ateş Mukataası*, *Etraf-ı Şehr-i Edirne Mukataası*, *İfraz-ı Tizab ve Kal-i Sim Mukataası*, *Edirne Tahmishanesi Mukataası*, *Ada Nahiyesi Mukataası*, *Edirne Memleha Mukataası*, *Edirne Nezareti Mukataası*, *Edirne Subaşılığı Mukataası*.

bunlar dışında gelirleri vakıflara ait mukataalar bulunmakta olup bu hususun da ayrıca ele alınması gerekliliği bulunmaktadır.

4.1.2. Vergiler

Osmanlı Devleti, uzun bir zamana ve geniş bir mekâna yayılan hakîmiyeti boyunca isimleri ve oranları değişen onlarca farklı vergi uygulamasını hayata geçirmiştir. Aynî ve nakdî vergiler ile çeşitli yükümlülükler hâlinde tezahür eden bu vergi ve yükümlülük türlerinin tamamını, iki ana başlık altında toplamak mümkündür.

Bunlardan birincisi, kaynağını şer'î hukuktan alan cizye, öşür (âşâr), haraç, zekât gibi vergi türleridir ki geneline *tekâlif-i şer'iyye* ya da *şer'î vergiler* denilmektedir. Osmanlıların bu alanı biraz daha genişleterek ihdas edilen bazı düzenli vergileri bu kapsama soktukları görülmektedir¹³⁴¹.

İkinci olarak, *ulu'lemr*'in yasama yetkisi nedeniyle kaynağı, yine şer'î hukuka dayandırılan *örfî vergiler* (*tekâlif-i örfiyye*) gelir ki bu vergilerin sayısı bir hayli fazladır. Çünkü örf, adet, maslahat ve ihtiyaca göre bu alana yeni vergiler eklenebilmekteydi. Özellikle savaş gibi olağanüstü hâllerde, ihtiyaçların karşılanabilmesi amacıyla devletin ahalinden talep ettiği yükümlülüklerin sayısı ve kapsamı artmaya başladılar. Para, mal ve hizmet bedeli şeklinde tezahür eden bu yükümlülükler, *tekâlif-i dîvâniyye* ya da *avâriz-ı dîvâniyye* adı verilmekteydi. Örfî vergiler genel tanımlaması adı altında sayısı 97'ye kadar çıkan bu olağanüstü avâriz vergileri, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren devletin neredeyse olağan bir dönem görememesi nedeniyle sürekli hâle gelmiş ve bütçe gelirlerinin % 10 ile % 20'lik bir oranına tekabül eder olmuştu¹³⁴².

XIX. yüzyılın başlarında Edirne'deki umumî manzara, Osmanlı Devleti'nin genelinde görülenden farklı değildi. Avâriz türü vergilerde görülen bariz artış, ahalinin ödeme güçlüğü çekmesine sebep olmaktaydı. Bu nedenle bazı dönemlerde bu vergilerde tenzile gidildiği görülsede genel itibarıyla bir sonraki yılda kalan bedellerin tahsil edilmesine çalışılmaktaydı. Özellikle artan askerî seferlerin yükü ve mîrî mübayaa yoluyla düşük bedeller ile mal ve hizmet alımının da halkı sıkıntıya soktuğuna dair örneklere rastlamak mümkündür¹³⁴³.

¹³⁴¹ Ahmet Tabakoğlu, "Tekâlif", *TDVİA*, C.XL, İstanbul, 2011, s. 336.

¹³⁴² İ. Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, s.134 vd.; A. Tabakoğlu, "Tekâlif", *TDVİA*, s.337.

¹³⁴³ Örneğin 1788 yılında, Paşa sancağında vaki Edirne kurrasından Çöke nahiyesine tabi Akpınar karyesinde sakin müslim ve zımmî ahalinin, Padişah Edirne'de iken arzuhal vererek üzerlerine

Devam eden sayfalarda, incelediğimiz dönemde Edirne’de ahaliden alınan vergilerden bazıları ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Konu bütünlüğü açısından bazı vergi kalemlerine ve miktarlarına mukataalar kısmında değinildiği için burada tekrar edilmemişlerdir. Yine konu ve belge bütünlüğünün bozulmaması açısından ihtisap vergilerinin bir kısmı da esnaf teşkilatı başlığında ele alınacaktır.

4.1.2.1. Gebran ve Kıptî Cizyesi

Şer’î vergilerden olan cizye, İslâm devletlerinde yaşayan gayrimüslim tebaanın erkeklerinden alınan baş vergisidir; can, mal ve ırzlarının korunması ile askerlik yapmamaları karşılığında alınırdı. Şahsî vergilerden olup faal olarak çalışan, geliri olan zimmîlerden malî güçlerine göre üç ayrı vergi diliminde tahsil edilirdi.

Çocuklar, yaşlılar, iş göremez durumda olup geliri olmayanlar, rahipler ve devlet hizmetinde olanlar, bu vergiden muaf tutulurdu. Cizye mükellefi zimmîler variyetine göre *Â'lâ-Evsât-Ednâ* sınıflarından birine dâhil edilir, tahsilat cizyedarlar tarafından yapılırdı. Devletin önemli gelir kaynaklarından olan cizye, 1856 yılında Islahat Fermanı ile ismen kaldırılmışsa da askerlikten muafiyet vergisi (*bedel-i askerî*) adı altında 1907 yılına kadar alınmaya devam etmişti¹³⁴⁴.

Cizye mükelleflerinden alınacak verginin miktarı, öteden beri saf gümüş üzerinden belirlenmiş hâldeydi. Âlâ, evsât ve ednâ olarak belirlenen vergi gruplarındaki mükelleflerden zengin diyebileceğimiz en yüksek vergi grubuna girenler “â'lâ” olarak nitelendirilir ve kendilerinden yılda bir defa 48 dirhem gümüş bedeli tahsil edilirdi. Orta düzeydeki “evsât” grubu da aynı şekilde 24 dirhem gümüş öderken, en düşük vergi dilimi olan “ednâ” grubundaki “fâkirü'l-hâl” mükellefler ise 12 dirhem gümüş bedeli öderlerdi. Bazı dönemlerde piyasadaki meskûkâtın ayarı düşük olması ya da artan seferler nedeniyle bu miktarlara fetva da alınmak suretiyle ferman ile zam yapılmaktaydı. Örneğin, 1804 yılında seferle takribiyle devlet genelinde umumen cizyenin âlâsına 40 para, evsâtına 20 para, ednâsına ise 10 para zam yapılmıştı¹³⁴⁵. 1816 yılında ise kazalarda dolaşan meskûkâtın ayarının düşük olması ve artan masraflar

mukayyed 2,5 hane avarızlarının perişan olmalarına sebep olduğu, edaya kudretlerinin olmadığından bahisle hane avâızlarının bir miktarının afv ve tenzil olunmasına istida ettikleri görülmektedir. Çıkan ferman da ise konunun marifet-i şer' ve vücuh tarafından görüşülerek mahallinde karara bağlanması yönündeydi. *Edirne* ŞS. 223, s.100b. H.11 Receb 1202/M.17 Nisan 1788.

¹³⁴⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, “Cizye”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C.I, MEB. Yayınları, İstanbul, 1993, s.297-302; Halil İnalcık, “Osmanlılar’da Cizye”, *TDVİA*, C.VIII, İstanbul, 1993, s.45-48.

¹³⁴⁵ *Edirne* ŞS. 275, s.47a. H.19 Şaban 1218/M.04 Aralık 1803.

nedeniyle yine cizyenin âlâ'sına 4 kuruş, evsât'ına 2 kuruş, ednâ'sına 1 kuruş zam yapılmıştı.¹³⁴⁶ 1831 yılında gelindiğinde, sırasıyla cizyenin âlâ, evsât ve ednâsı 48, 24 ve 12 kuruş olarak belirlenmiş hâldeydi¹³⁴⁷. 1832'de bu rakamların yine âlâ, evsât ve ednâ sıralaması içinde, 50, 26 ve 13 kuruş olarak tahsil edildiği görülmektedir¹³⁴⁸.

İncelediğimiz dönemde, Edirne'deki cizye vergisi veren mükellef sayılarına baktığımızda, Hicrî 1244 yılı itibariyle (M.14 Temmuz 1828–02 Temmuz 1829) bu sayının Edirne kaza merkezi için 9.113 olduğu görülmektedir. Toplam 9.113 cizye mükellefi, varyetlerine göre değerlendirildiğinde 2.340 mükellefin âlâ, 5.930 mükellefin evsât, 843 kişinin ise ednâ olarak tasnif edilmiş olduğu görülür¹³⁴⁹. Buradan elde edilen rakamlarla yapılacak bir hesaplama ile, 1828 yılında Edirne kaza merkezinden elde edilen toplam cizye gelirinin 264.756 kuruş olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu tarihten 11 yıl sonra ise 1839 (H.1255) yılı itibariyle Edirne kaza merkezinde 1.504 âlâ, 7.340 evsât ve 1.967 ednâ sınıfına ait olmak üzere toplam 10.811 cizye ödeyen zımmî bulunmaktaydı¹³⁵⁰.

Edirne'de cizye mükellefi zımmîlerin yanı sıra cizye veren Kıptî taifesine de değinmek gerekmektedir. Kıptî cizyeleri, incelediğimiz dönemin başlarında malikâne usulüyle işletilen bir mukataa şeklinde, *Kıptiyân Cizyedarı* tarafından tahsil edilmekteydi. Vergi gelirleri, *Edirne ve Tevabi Kıptiyan Cizyesi Mukataası* adı altında Maden Mukataası'na dâhildi¹³⁵¹. Alınan cizyenin miktarı, 1775 yılında verilen nizama göre sürdürülmekte olup Kıptî taifesinden Müslüman isimlerini kullananlar için 660 akçe (5,5 kuruş), kefare ismine sahip olanlardan ise 730 akçe (6 kuruş 10 para) tahsil edilmekteydi¹³⁵². Kıptî cizyesi mükelleflerinin sayısına baktığımız da ise 1827 yılında Edirne kaza merkezi ve nahiyelerindeki toplam sayının, 1.595 olduğu görülmektedir. Bunlardan 1.175'i Müslüman isimlerine, 420'si ise zımmî isimlerine sahipti¹³⁵³.

İncelediğimiz dönemin şer'iyeye sicillerinde, gerek Kıptî cizyesi, gerekse Ermeni, Yahudi ve Rum tebaadan alınan *gebrân* cizyesilerinin tahsilinde, sık sık mükelleflerin şikâyetlerine rastlanmaktadır. Vaki olan şikâyetler, büyük oranda hasta, işgöremez, ihtiyar ve herhangi bir malı olmadığını iddia eden kişilerden gelmekte, cizyeden muaf

¹³⁴⁶ *Edirne ŞS.* 310, s.16a. H.22 Ramazan 1231/M.16 Ağustos 1816.

¹³⁴⁷ *Edirne ŞS.* 352, s.79a. H.29 Zilkadde 1246/M.11 Mayıs 1831.

¹³⁴⁸ *Edirne ŞS.* 291, s.110a-b. H.07 Şevval 1247/ M.10 Mart 1832.

¹³⁴⁹ *Edirne ŞS.* 350, s.1b.

¹³⁵⁰ *Edirne ŞS.* 361, s.75b.

¹³⁵¹ *Edirne ŞS.* 227, s.32b-33a. H.15 Muharrem 1203/M.16 Ekim 1788.

¹³⁵² *Edirne ŞS.* 223, s.98b. H.07 Recep 1202/M.13 Nisan 1788.

¹³⁵³ *Edirne ŞS.* 343, s.5a-b. H.23 Zilhicce 1242/M.18 Temmuz 1827.

olmaları gerekirken tahsildar ve kolcuları tarafından cizye talebiyle rencide edildikleri noktasında birleşmekteydi. Özellikle padişahın ve Ordu-yu Hümayun'un Edirne'ye geldiği günlerde bu neviden cizyeden muafiyet taleplerinden onlarcasına rastlamak mümkündür. Arzuhallerini doğrudan padişaha ulaştıran cizye mükelleflerinin talepleri ise değerlendirilmek üzere ferman ile Edirne Kadılığı'na havale edilmekte, durumun tahkik edilmesi, cizyedarla mükellefin yüzleştirilmesi ve haksız vergi taleplerinin önüne geçilmesi emredilmekteydi¹³⁵⁴. Bu neviden bir vakada, Üsküdar nahiyesindeki ahaliden yaşı küçük çocuklara dahi cizye kâğıdı çıkaran Cizyedar Hasan ile şikâyet sahipleri yüzleştirildiğinde cizyedarın inkâra mecâli kalmayarak yaptığını kabul ettiği ve hilaf-ı şer'î cebren verilen cizye kâğıtlarının iptal edildiği görülür¹³⁵⁵.

Dönem itibariyle sık rastlanan cizye muafiyet taleplerinde, müstemen, beratlı tüccar, tercüman ve yabancı devletler himayesinde olanlardan başka çakırcı ve voynuk iddiaları da görülmekteydi¹³⁵⁶. Bu iddiaların her biri, tek tek araştırılarak uygun talepler karşılanmakta, kanuna mugayir talepler ise reddedilmekteydi.

Kabul edilen cizye muafiyetlerinden bir diğeri ise askerî vazifeler gören zımmîlerin talepleridir. Örneğin, Edirneli Boğdas Mardoros adlı zımmî, Yergöğü muharebesinde Edirneli Alemdar Şakir'in bayrağı altında küffar ile yapılan muharebelerde yararlılığı görülmüş, Yergöğü Muhafızı Abdullah Paşa dahi kendisinin cesaret ve gayretine şahit olduğundan cizyeden muafiyet talebi kabul edilmişti¹³⁵⁷. Aynı şekilde, Konstantin adlı zımmînin uzun süredir Edirne'de Yeniçerilere ait Ağakapısı'nın *mîrkapıcısı* olduğu, hizmetinin ve sadakatının aşikâr olduğundan ferman ile cizyeden ve her türlü vergiden muaf tutulmuştu¹³⁵⁸.

İncelediğimiz dönemde esham sistemiyle gelirleri tasarruf edilen Edirne ve Tevabii Gebran Cizyesi Mukataası, önceleri İrad-ı Cedîd Hazinesi'ne daha sonra Mukataat Hazinesi'ne bağlanmıştı¹³⁵⁹.

¹³⁵⁴ Mezkr taleplerinde daha ziyade Edirne'nin nahiye ve köylerinde ikamet eden cizye mükelleflerinden geldiği görülmektedir. Bu kapsamda, içerisinde birçok örnek barındıran sicillerden bazıları için bkz. *Edirne* ŞS. 223, 250, 288.

¹³⁵⁵ *Edirne* ŞS. 223, s.99a-b. H.11 Recep 1202/M.17 Nisan 1788.

¹³⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. *Dördüncü Bölüm/Üretim ve Ticaret/Ticaret Hayatı*.

¹³⁵⁷ *Edirne* ŞS. 230, s.98b-99a. H.25 Muharrem 1205/M.04 Ekim 1790.

¹³⁵⁸ *Edirne* ŞS. 288, s.2b. H.08 Şaban 1222/M.11 Ekim 1807.

¹³⁵⁹ M.E. Sarıcaoglu, *a.g.e.*, s. 116 vd.

4.1.2.2. Bedel-i Avâriz

Örfî vergilerden olan *avâriz-ı dîvâniyye*'nin olağanüstü dönemlerde ihdas edilerek XVII. yüzyılın sonlarından itibaren sürekli hâle geldiği ve birçok çeşiti olduğundan yukarıda bahsedilmişti. Bunlardan biri olan bedel-i avâriz, nakdî olarak mükellef hanelerden alınan vergiler arasında bulunmaktadır.

Avâriz vergisi, her kazanın ihtiva ettiği gerçek hane sayısına göre belirlenen avâriz-hane sayılarının tevzi edilmesi suretiyle yılda bir defa toplanmaktaydı¹³⁶⁰. Bu sistemde kaza için belirlenen toplam vergi miktarı, mahalle ve köylerdeki herhangi bir muafiyeti olmayan hanelere pay edilir ve bu iş için görevlendirilen mübaşirler tarafından da vergi bedeli tahsil edilirdi.

İncelediğimiz dönem boyunca, “*Otlak Emini Ocaklığı*” olarak belirlenmiş olan Edirne kazasının dört adet nahiyesi birlikte toplam 1.734 avâriz-hâne sayısı bulunmaktaydı. Bunun 1.266 avâriz-hanesi Edirne kaza merkezindeki mahallelere, kalan 468 avâriz-hane ise Edirne’ye bağlı dört nahiyenin köylerine dağıtılmaktaydı¹³⁶¹. Bazı belgelerde “*kürekçi bedeli*” olarak da adlandırılan verginin tahsilinde, öteden beri aynı olarak şahsen “*kürekçi*” çıkarılması ahaliye zor geleceğinden bahisle her 7 avâriz-hanesinin bir kürekçi neferi bedeli olan 40 kuruşu (4.800 akçe) nakdî olarak ödemesi prensibi benimsenmişti. Normalde 1 kuruş 120 akçe iken bu miktarın tahsilinde, her 110 akçe 1 esedî kuruş üzerinden hesap edilirdi. Ayrıca küsur hanenin bir hanesinden 500 akçe bedel ile vergiyi tahsil eden mübaşirin maaşı için de her bir avâriz-hânedan 20 ile 50 akçe arasında her yıl belirtilen miktar ahaliden tahsil edilirdi.

Buraya kadar anlatılan işlemleri matematiksel olarak ifade etmek gerekirse; $(1.734 \text{ avâriz-hane}) \div 7 = 247 \text{ kürekçi ve } 5 \text{ küsur hane}$. $(247 \text{ kürekçi}) \times (40 \text{ kuruş}) = (9.880 \text{ kuruş}) \times (120 \text{ akçe}) = (1.185.600 \text{ akçe}) \div (110 \text{ akçe}) = 10.778 \text{ esedî kuruş}$ etmektedir ki bu hesaplar her yıl bedel-i avâriz vergisinin tahsili için gönderilen fermanların hemen ardından şer’iyye sicillerinde yapıldığı görülmektedir¹³⁶².

¹³⁶⁰ Avâriz-hane rakamlarının mahallelere dağılımı ve nüfus hesaplamalarındaki kullanımı için İkinci Bölüm’de yer alan *1830 Nüfus Sayımına Kadar Edirne Nüfusu* başlığına bakınız.

¹³⁶¹ Avâriz-hânelerin 1801 ve 1802 yıllarındaki mahallelere ve köylere dağılımını gösterir defterler için bkz. S.E. Karakuş, a.g.e., s.167 vd.

¹³⁶² Örnek teşkil etmesi açısından bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.40b. H.05 Cemaziyelevvel 1201/M.23 Şubat 1787; *Edirne ŞS.* 223, s.100b. H.11 Receb 1202/M.17 Nisan 1788; *Edirne ŞS.* 238, s.17b. H.18 Zilhicce 1207/M.27 Temmuz 1793; *Edirne ŞS.* 352, s.60a-b. H.Evasıt-ı Rebiülahir 1246/M.28 Eylül-08 Ekim 1830

Elbette 10.778 kuruşluk tutar, bu verginin tamamı değildir. Mübaşiriye bedeli¹³⁶³, her bir küsur haneden alınan 500 akçe ve maktu bedeller birlikte Edirne kazasından tahsil edilen bedel-i avâızın 1837 yılına kadar ortalama 12.000 kuruş civarında olduğunu söylemek mümkündür¹³⁶⁴. Örneğin 1819'da, mübaşiriye dâhil olmak üzere bedel-i avâız hesaplarında doğrudan avâız-hanelerden alınacak meblağ hesaplandığında, mahallelerin her bir avâız-hânesinden 6,5 kuruş, köylerin her bir avâız-hanesinde 7 kuruş tahsil edildiği görülür ki¹³⁶⁵ bu da toplamda $(1.266 \times 6,5) + (468 \times 7) = 11.505$ kuruşu bulmaktadır.

1837 yılına gelindiğinde uzun bir süredir artırılmayan Edirne kazasının avâız bedeline % 100 zam yapılarak gelirlerinin 3.850 kuruşa kefil ile Matbah-ı Amire masraflarına tahsis kılındığı görülmektedir. Bu zamlarla birlikte avâız-hane sayıları sabit kalsa da Edirne kaza merkezi ve nahiyelerinden toplam 28.321 kuruş tahsil edilmeye başlanmıştı. Avâız-hane başına düşen vergi miktarı ise bu dönemde mahalleler için 16 kuruş 30 para iken köyler için 17,5 kuruşa çıkmıştı¹³⁶⁶.

4.1.2.3. Aynî Avâız

Avâız vergileri arasında bedel olarak tahsil edilen vergiler olduğu gibi aynî olarak tahsil edilen vergiler de bulunmaktaydı. Aynî vergilerin birçoğu, XIX. yüzyıla gelinceye kadar nakde dönüştürülmüşse de bu yüzyılda da bazı aynî vergilerin tahsiline devam edilmekteydi¹³⁶⁷.

Edirne'de incelediğimiz dönemde, *Istabl-ı Âmire*'ye bağlı olan Edirne Ahırları Ocaklığı olarak Edirne kazasının “348,5 ve bir sülüs ve bir rub’ ve buçuk hums avâız hânesiyle Koyunlu karyesinin 32 kile şa’îr ve 29 kantar saman maktû’i” mevcuttu. Bu vergiye vermekle mükellef olan köyler ise sadece Üsküdar ve Manastır nahiyelerindeki 43 köyden¹³⁶⁸ ibarettir¹³⁶⁹.

¹³⁶³ İncelediğimiz dönemde mübaşiriye bedelinin avâız-hane başına 25 ile 50 akçe arasında değişebildiği görülmüştür. Buna göre yapılacak bir hesap ile yıllık mübaşiriye bedeli $(20 \times 1.734 \div 120 =)$ 289 kuruş ile $(50 \times 1.734 \div 120 =)$ 722,5 kuruş arasında değişmekteydi.

¹³⁶⁴ Mehmet Esat Sarıcaoğlu tarafından bazı köylerin bedel-i nüzül gelirleriyle birlikte yaptığı hesaplamalar için bkz. M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.95-96.

¹³⁶⁵ *Edirne ŞS.* 320, s.24a-b. H.25 Muharrem 1235/H.13 Kasım 1819.

¹³⁶⁶ *Edirne ŞS.* 361, s.11a-12a. H.22 Zilkadde 1252/M.28 Şubat 1837; M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.97.

¹³⁶⁷ A. Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s.276 vd.

¹³⁶⁸ Bu köyler ve avâızhane sayıları şöyledir: Gerdeme hâne 2, Sarıklı hâne 1,5, Menteciler hâne 2, Emrudlu hâne rub’ 3, Hâcılala hâne 1, Halife rub’ 3, Yunusbükü hâne 0,5, Karapelid rub’ 3, Kızılcalar hâne 0,5, Kâfıralanı rub’ 1, Obruklu hâne 0,5, Balabanlı hâne 0,5, Kum rub’ 1, Simâvenli hâne 0,5, Yenibegli hâne 0,5, Hızırağa rub’ 1, Birinci Yörükleri hâne 0,5, Gülsuret rub’ 1, Sofular rub’ 3, Karapınar Yörükleri rub’ 3, Sinablı hâne 1,5, Manastır-ı Kebîr hâne 1,5, Manastır-ı Sagîr hâne 1 rub’ 1, Aziz Halife

Tahsil edilecek miktarlara gelince, Koyunlu karyesinin belirtilen maktu bedeli hariç olmak üzere, mükellef her bir avâriz-haneden 18 kile arpa ve 14 kantar saman aynî olarak alınmaktaydı. Bu rakamlar toplandığında yıllık olarak Edirne kazasından tahsil edilen aynî avârizin 6.476,5 kile arpa ve 5.037 kantar samanı bulunduğu anlaşılmaktadır¹³⁷⁰.

Her sene Mart ayı başında toplanan bu verginin, incelediğimiz dönemde köylerin perakende ve perişan olması nedeniyle tamamının tahsil edilemediği görülmektedir. Bu nedenle avâriz-hanelerde değişikliğe gidilerek bir kısmının yine nakdî olarak tahsil edilmesi yoluna gidilmişti. Tahsil edilemeyen miktar, 3.393,5 kile arpa ile 2.571 kantar saman olup her bir kile arpa ve bir kantar saman için 60 akçe mîrî bedel üzerinden toplam 6.314,5 kuruşluk bedel, yine avâriz-hane sayılarına göre köylere tevzi edilmekteydi¹³⁷¹.

Görüldüğü gibi aynı vergi kaleminin yaklaşık olarak yarısı, aynî olarak alınmakta iken diğer yarısı nakde çevrilmiş yine bir kısmı da maktu olarak alınmakta olup dönem itibarıyla hayli karışık bir vergilendirme sistemi ortaya çıkmış hâledir.

4.1.2.4. Bedel-i Nüzül

Avâriz türü vergilerden olan *bedel-i nüzül*, sefer vakitlerinde ordunun muharebe alanlarına gidiş ve gelişinde iâşenin sağlanması amacıyla menzillerde hazır edilmesi istenen aynî hububat şeklinde ortaya çıkmıştır. Muhtemelen XVI. yüzyıldan itibaren buğday ve arpa bedellerinin nakde dönüştürülmesi neticesinde gerçek bir vergi olarak ahaliden tahsil edilir hâle gelmişti¹³⁷².

İncelediğimiz dönemde Edirne’de tamamen nakdî olarak tahsil edilen nüzül vergisi, avâriz bedeli gibi hane hesabı üzerinden genellikle bedel-i avâriz ile birlikte toplanmaktaydı. “*Kalyonlar Habbâzı Ocaklıklarından, Paşa Sancağında vâki’ ilhâkât-ı Edirne kazâsının 354 aded bedel-i nüzül hânesiyle ba’zı kurâların senevî 224 kuruş 35*

hâne 1, Koyunpınarı hâne 1, Dramalar hâne 1, Terzidere hâne 1, Kayacık hâne 1 rub’ 1, Deliceli rub’ 3, Kulfalı rub’ 3, Kâfir Danişmend rub’ 3, Dermanlı rub’ 1, Matse Deresi rub’ 1, Şah Kulu hâne rub’ 1, İskender Pazarı rub’ 1, Müsellem Danişmend rub’ 1, Rebüllü rub’ 1, Kayalı Dere rub’ 1, Şahince rub’ 1, Hızır Beg hâne 0,5, Şahlı hâne 1,5, Gökmen Obası sülüs 1, Koyunlu ber-vech-i maktû’ şa’îr keyl 22 samân kantâr 29. Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.325-327.

¹³⁶⁹ *Edirne* ŞS. 223, s.59a. H.24 Ramazan 1201/M.10 Temmuz 1787.

¹³⁷⁰ *Edirne* ŞS. 223, s.59a-b. H.11 Safer 1202/M.22 Kasım 1787.

¹³⁷¹ *Edirne* ŞS. 230, s.97b. H.25 Safer 1205/M.03 Kasım 1790; *Edirne* ŞS. 238, s.29a. H.03 Zilkadde 1205/M.04 Temmuz 1791; M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.99.

¹³⁷² Bazı yayınlarda bu vergi şer’î vergiler arasında gösterilmektedir. Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Ömer İşbilir, “Nüzül”, *TDVİA*, C.XXXIII, İstanbul, 2007, s.311-312.

akçe maktû' mâlları” bulunmaktaydı. Her bir bedel-i nüzül hanesinden 600 akçe ve mübaşirin maaşı için 30 akçe alınmakta, bedel-i avâriz da olduğu gibi tahsil edilen her 110 akçe 1 esedî kuruş üzerinden hesap edilmekteydi.

Maktu bedel alınan köyler, Kanare (89,5 kuruş 58 akçe), Kayı (90,5 kuruş 5 akçe) ve Dobruca (123,5 kuruş 30 akçe) olup nüzül haneleri yine Üsküdar ve Manastır nahiyelerindeki aynî avâriz köyleriyle hemen hemen aynıdır¹³⁷³. Edirne kazasından tahsil edilen bedel-i nüzül vergisinin ve mübaşiriye bedelinin toplamına ulaşmak için ilgili rakamlar üzerinden yapılacak bir hesap ile $(630 \times 354 = 223.020 \text{ akçe} \div 110 = 2.027,5 \text{ esedî kuruş} + 224 \text{ kuruş } 35 \text{ akçe maktu'}) = 2.251 \text{ kuruş } 95 \text{ akçe}$ olduğu görülmektedir¹³⁷⁴.

4.1.2.5. Diğer Vergiler

Görüldüğü üzere buraya kadar aktarılanlar itibariyle dönem Edirne'sinin vergilendirme ve yükümlülük usulleri ana hatlarıyla da olsa şekillenmiş hâldedir. Bazı vergi türleri ve miktarları konu bütünlüğü açısından mukataalar kısmında ele alınmış olup yine ihtisap vergilerinin bir kısmı da ilerleyen başlıklarda açıklanacaktır. Ayrıca mîrî mübayaa ve yükümlülükler ile şehir masraflarının ahaliye tevzi edilmesi usulleri de bir nevi vergilendirme şekli olsa da ayrı başlıklar altında ele alınmaya gerektirecek mahiyete sahip olduklarından bunlara ait detaylara ilerleyen sayfalarda yer verilmiştir.

Elbette Osmanlılar döneminde burada aktarılmaya çalışılanlar dışında birçok vergi kaleminin olduğu bilinmektedir. Mesela, *arızî vergiler* olarak nitelendirilen vergi grubu, miktarı muayyen olmayan ve beklenmedik bir durum karşısında alınan vergilerdendi. *Resm-i Arus*, *Resm-i Mücerred*, *Bâd-ı Hevâ*, cürm ve cinayet vergileri bu kapsamda olup vakâya bağlı olarak tahsil edilebilen şahsî vergilerdir. İncelediğimiz dönem itibariyle Edirne'de bu neviden vergi türlerine rastlanmak mümkün olmamıştır.

¹³⁷³ Bedel-i Nüzül vergisinin tevzi edildiği köyler ve sehimleri şöyledir: Gerdeme hâne 2, Sarıklı hâne 1,5, Menteciler hâne 2, Emrudlı hâne rub' 3, Sofular hâne rub' 3, Hacı Lala hâne 3, Halife hâne rub' 3, Yunus Bükü hâne 0,5, Karapelid hâne rub' 3, Kurtcalar hâne 0,5, Kafır Alanı hâne rub' 1, Obruklu hâne 0,5, Kum hâne rub' 1, Simavenli hâne 0,5, Balabanlı hâne 0,5, Yenibegli hâne 0,5, Hızır Ağa hâne rub' 1, Gülsuret hâne rub' 1, Birinci Yörükleri hâne 0,5, Kırpınar Yörükleri hâne rub' 3, Sinan hâne 1,5, Manastır-ı Kebîr hâne 1,5, Manastır-ı Sagîr hâne 1, Aziz Halife hâne 1, Koyunpınarı hâne 1, Dramadlar hâne 1, Terzidere hâne 1 rub' 1, Kayacık hâne 1, Deliceli rub' 3, Kulkanlı rub' 3, Kafır Danişmend rub' 3, Durhanlı rub' 1, Matse Deresi rub' 1, Şahkulı rub' 1, Kayalı rub' 1, İskender Bazarı rub' 1, Müsellem Danişmend rub' 1, Resullu rub' 1, Şahince hâne rub' 1, Şahlı hâne 1,5, Hızır Beg hâne 0,5, Gökmen Obası Yörükleri hâne sülüs 1. Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.259-262.

¹³⁷⁴ *Edirne ŞS.* 230-A, s.13a-b. H.23 Rebiülahir 1205/M.30 Aralık 1790; *Edirne ŞS.* 335, s.84a. H.15 Zilhicce 1239/M.11 Ağustos 1824; *Edirne ŞS.* 361, s.11a-12a. H.22 Zilkadde 1252/M.28 Şubat 1837.

4.1.3. Mîrî Mübayaalar ve Yükümlülükler

Mîrî Mübayaaa (kamu alımı) rejimi, en basit tanımıyla devletin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmeti, üretici ve ahaliden düşük bedellerle satın aldığı sistemin adıdır. Genelde piyasa fiyatlarının altında maliyetine yakın bedeller (*rayiç fiyat*) ile alınan bu mal ve hizmetler bazen maliyetinin de altına inebilen fiyatlar (*mîrî fiyat*) ile talep edilmekteydi. XVIII. yüzyılda özellikle savaş giderlerinin artması ile önem kazanan mîrî mübayaaları, bir tür aynî vergi olarak nitelendirmek de mümkündür¹³⁷⁵. Zira aynı usuller ile sefer zamanlarında askerî ihtiyaçlar için yapılan mîrî alımlardan olan *sürsat* ve *bedel-i nüzül* mükellefiyeti, doğrudan tekâlif-i harbiye kapsamına alınmakta olan vergilerdendi. Ancak yine XVIII. yüzyıldan itibaren İstanbul'un iâşesi amacıyla mîrî mübayaaların yapılmaya başlamasıyla¹³⁷⁶ uygulamanın amaç ve kapsamı genişlemişti.

İncelediğimiz dönemde, Edirne'de gerek mîrî fiyatlarla gerekse rayiç fiyatlarla yapılan devlet alımları incelendiğinde, bunların temel olarak iki ana maksata matuf olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, İstanbul'un iâşesi meselesi iken diğeri askerî ihtiyaçların karşılanmasıdır. Edirne'nin üretim özelliklerine ve kapasitelerine göre yapılan mîrî mübayaalar, buğday, un, arpa, koyun, kuzu, saman, odun, yağ, yün, yapağı, deri, bargir ve araba gibi çeşitli ürünleri ihtiva edebilmekteydi¹³⁷⁷.

4.1.3.1. İstanbul'un İâşesi

İmparatorluğun nüfusu en kalabalık şehri olan İstanbul'un iâşesi, Osmanlıların XV. yüzyıldan itibaren üzerinde önemle durdukları konuların başında gelmekteydi. XIX. yüzyıl başlarında nüfusu yarım milyona yaklaşan ve yıllık 100 bin tona yakın buğday ihtiyacı olan Dersaadet için gerekli zahire, daha ziyade Rumeli'den tertip edilmekteydi. Ahaliden, kazaların kapasitelerine göre tevzi edilen zahire miktarını, devletin görevlendirdiği mübayaacılara/mübaşirlere belirlenen fiyatlar üzerinden teslim etmesi isteniyordu¹³⁷⁸. Bu fiyatlar, 1789-1839 yılları arasında her İstanbul kilesi buğday için 20 ile 100 para, arpa için 10 ile 50 para arasında takdir edilmekte olup piyasa fiyatlarının çok gerisindeydi. Kaza geneline tevzi edilen toplam mübayaaa miktarının

¹³⁷⁵ Mehmet Genç, "19. Yüzyılda Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.4, S.6, 1999-1, s.3.

¹³⁷⁶ Tefik Güran, "İstanbul'un İâşesinde Devlet'in Rolü 1793-1839", *Ellinci Yıl Armağanı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1988, s.250.

¹³⁷⁷ Konunun, II. Mahmud dönemindeki Edirne'deki durumun detaylı olarak ele alındığı araştırma için bkz. M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.101-138.

¹³⁷⁸ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. T. Güran, *a.g.m.*, s.245-275.

ahaliye taksimindeyse avârlılarda olduğu gibi inisiyatıf yine şehir yöneticilerine bırakılmış hâldeydi.

İncelediğimiz dönemde, İstanbul’un iaşesi için Edirne ve çevresine pay edilen mübayaalarda, Tekirdağ İskelesi’nin önemli bir yeri bulunmaktaydı. Zira yapılması talep edilen mübayaalarda, Edirne ve çevresindeki kazalar Tekirdağ İskelesi’ne bağlı olduğu için çoğu zaman ahalinin çuval ve nakliye bedeli de dâhil olmak üzere İstanbul için talep edilen zahireyi doğrudan Tekirdağ İskelesi’ne teslim etmesi istenmekteydi¹³⁷⁹. Meselâ, 1791 yılında İstanbul’un zahire ihtiyacı için yapılan mîrî mübayaada, Edirne kazası köylerine 10.000 İstanbul kilesi buğday tevzi edilmişti. Nakliye ve çuval bedeli de dâhil olmak üzere kilesi 62 akçe mîrî fiyat ile yapılan alımda, buğday sahiplerine ücretlerinin Tekirdağ İskelesi’nde ürünün teslimi sırasında ödeneceği, mübaşirin maaş ve masrafları için 10 kilede 1 kile (% 10) verileceği, bunun dışında ahaliden “kilebaşı”, “kolcu akçesi”, “katibiyye” ve “mutalebe” gibi haksız ücretler alınmaması istenmekteydi¹³⁸⁰. Edirne kazasından talep edilen toplam 10.000 kile buğdayın Edirne’nin köylerine dağılımı ise 693,5 sehim üzerinden (Ada Nahiyesi: 77,5, Çöke Nahiyesi: 238, Manastır Nahiyesi: 194 ve Üsküdar Nahiyesi: 184 sehim olmak üzere) yapılmaktaydı.¹³⁸¹ Köylerin “*hâl ve tahammüllerine göre*” tevzi oranları bir miktar değişse de 1828 yılına kadar İstanbul’un buğday ihtiyacı için her yıl 10.000 kilenin Edirne’den talep edilmeye devam edildiği görülmektedir. 1829 yılından itibaren ise bu miktar 11.000 kileye, kile başı ücreti ise 100 paraya çıkartılmıştı¹³⁸².

İstanbul’un iaşesinde buğdayın yanı sıra Edirne’den arpa mübayaalarının da yapıldığı görülmektedir. 1802 yılında İstanbul’un ihtiyacı için Tersane-i Amire ambarlarında 150.000 kile arpa bulunması gerekirken 25–30 bin kile arpa kaldığı ve kalanın da önceki sene mahsulünden olduğundan bahisle Tekirdağ İskelesi’ne bağlı kazalardan, 40.000 kile arpa mübayaası yapılması istenmişti. *Rayıç fiyat* olarak her İstanbul kilesi arpa için 30 para belirlenmiş olup yapılacak mîrî alımda, Edirne kazasının payına düşen miktar ise 3.840 kileydi. “*İcâb eden bahâsı yerinde zahîre*

¹³⁷⁹ Tekirdağ İskelesi’nde gemilere yüklenen zahireler deniz yolu ile İstanbul’a nakledilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. *Birinci Bölüm/Yol Ağları*.

¹³⁸⁰ Hemen her mübayaada vurgulunan bu istekler; ürünlerin pak, âlâ ve yeni mahsûl olması, zahirelerin içine çer çöp karıştırılmaması, tartının eksik olmaması, mübayaacılar tarafından ürün sahiplerine parasının peşinen ödenmesi, sürecin tehir edilmemesi ve ahaliden türlü bahaneler ile fazladan para alınmaması gibi hususlardır.

¹³⁸¹ *Edirne* ŞS. 235, 50a-51a.H.03 Şaban 1205/M.07 Nisan 1791.

¹³⁸² *Edirne* ŞS. 320, s.18a-b.H.09 Şevval 1234/M.01 Ağustos 1819; *Edirne* ŞS. 335, s.54b. H.21 Şevval 1239/M.19 Haziran1824; M.E. Sarıcaoğlu, s.222.

sermâyesinden ashâbına virilmek şartıyla” yapılan mübayaada, yine ahalinin hâl ve tahammüllerine göre arpanın tevzi edilmesi ve ahalden haksız ücretlerin talep edilmemesi emredilmekteydi¹³⁸³.

İstanbul’un iaşesinde Edirne’nin dahlinin olduğu diğer bir önemli konu, başkentin et ihtiyacının karşılanması noktasındaydı. Anadolu ve Rumeli’den yapılan külliyetli koyun mübayaaları ile İstanbul ahalsinin et sıkıntısı çekmemesi ve fiyatların yükselmemesi temin edilmeye çalışılmaktaydı. Ancak bazen ahalinin hayvanlarını saklaması, kimi zamansa muhtekirlerin mîrî/rayîç fiyatların üzerinde bedeller ile sahiplerinin elindeki koyun ve kuzuları toplaması gibi sebepler, İstanbul’da et fiyatlarının zaman zaman yükselmesine neden oluyordu.

Dönemin aşılamayan problemlerinden olan İstanbul’un et sıkıntısını gidermek için devletin uyguladığı usullerden biri “*Ondalık Ağnam Uygulaması*”ydı. Her sene uygulanan bu mübaya yönteminde, Rumeli’deki sürü sahiplerinin ellerindeki koyun ve keçilerin % 10’unu devlet tarafından belirlenen mîrî fiyat üzerinden satın alınarak İstanbul’a sevk edilir, kasapbaşı marifetiyle şehrin muhtelif bölgelerindeki mezbaha ve kasaphanelere fiyatıyla pay edilirdi¹³⁸⁴. Gerek görüldüğü takdirde bu ağnamların bir kısmının Ordu-yu Hümayun ihtiyacına ayrıldığı da vakidir.

Usulün tatbik edilmesinde dört kola¹³⁸⁵ ayrılmış olan Rumeli’deki her kola, ayrı ayrı sayıcı ve mübayaacılar görevlendirilerek mevcutun tespit edilmesinden sonra mîrî satın almalar gerçekleştirilirdi. Edirne’nin dâhil olduğu *Bahar Kolu*¹³⁸⁶ bu sistemin önemli bir parçasıdır. Zira örnek olarak değinmek isteğimiz 1809 yılındaki alımda, bu koldan toplam 31.481 *ondalık ağnam* mübayaası yapıldığı anlaşılmaktadır. Edirne kazasının payına düşen sayı ise 4.172’dir¹³⁸⁷. Buradan hareketle ondalık ağnam mübayaasına dâhil edilmeyen damızlık, kuzulu ve sağmal ağnamlar ile bir şekilde

¹³⁸³ S.E. Karakuş, a.g.e., s.355-357.

¹³⁸⁴ İncelediğimiz dönemde Ondalık Ağnam Uygulaması hakkında detaylı bilgi için bkz. Ahmet Uzun, *İstanbul’un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*, TTK. Yay. Ankara, 2006.

¹³⁸⁵ Bu kollar, *Bahar Kolu*, *İvraca Kolu*, *Samako Kolu* ve *Selanik Kolu* olarak ayrılmakta olup 1857 yılına uygulama devam ettirilmişti. Bkz. Tefik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yay. İstanbul, 1996, s.107.

¹³⁸⁶ *Bahar Kolu* olarak tabir edilen kazalar; Silivri, Ereğli, Çorlu, Burgaz, Kırkkilise, Baba-yı Atik, Havas Mahmud Paşa, Cısır-i Mustafa Paşa, Zağra-i Atik, Kızanlık, Çırpan, İzladı, Tatarpazarı, Uzuncaabad, Hasköy, Sultanyeri, Çirmen, Dimetoka, Ferecik, Mekri, Gümölcine, Yenice-i Karasu, Ahi Çelebi, Drama, İpsala, İnöz, Keşan, Malkara, Hayrabolu, ilhakat-ı Edirne, Ahiyolu, İslimiye, Aydos, Rusikasrı, Misivri, Zağra-i Cedid, Midye, Ahiyolu, Eyneçik, Evreşe, Gelibolu, Şarköy, Tekfurdağı, İskeçe, Vize, Pınarhisar, Hatunili, Yenice-i Kızılağaç, Yanbolu, Karinabad, Kocaali ve Filibe idi. Bkz. *Edirne ŞS.* 352, s.103b-104a. H.24 Recep 1247/M.29 Aralık 1831.

¹³⁸⁷ *Edirne ŞS.* 291, s.20b. H.28 Rebiülahir 1224/M.12 Haziran 1809.

saklanmış olanlar hariç tutulursa Edirne kazasında en az 41.720 ağnam olduğu, Bahar Kolu'nda ise bu sayının 314.810 ulaştığı hesaplanmaktadır.

İncelediğimiz dönem (1789–1839) içerisinde, koyun ve keçilerin piyasada tahakkuk eden gerçek fiyatlarında bir hâyli değişiklik görülse de ondalık ağnam mübayaası kapsamında ahaliden satın alınan ağnamın mîrî fiyatlarında önemli bir değişiklik görülmez. Tüm Balkanlar için belirlenen mîrî fiyat; kart ve erkek ağnam için 210 akçe (70 para), şişek, kısır, marya türü koyunlar için 150 akçe (50 para), erkek toklu ve keçi için ise 120 akçe (40 para)'dır¹³⁸⁸. Aynı dönemde koyun etinin kıyyesinin 10 para ile 50 para arasında değiştiği düşünüldüğünde, mîrî fiyatların neredeyse sembolik bir değer taşıdığı birkaç kilogramlık koyun eti fiyatına canlı hayvanların satın alınmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu hâliyle uygulamanın, hayvancılık yapan ahalinin üzerinde önemli bir vergi yükü oluşturduğu barizdir.

4.1.3.2. Askerî İhtiyaçlar

Gerek mîrî fiyatlar ile gerekse rayiç ya da narh fiyatları ile askerî ihtiyaçların ahaliden karşılanması, Osmanlıların öteden beri uyguladığı usullerdendi. Yukarıda değinildiği gibi bunların bazıları *tekâlif-i örfiye* kapsamında *sürsat* olarak nitelendirilebilecek vergi ve mükellefiyetlerdir. Özellikle sefer zamanları hayli artan askerî ihtiyaçların büyük bir kısmı ise tekâlîfe takas tutulan asker tayinatları, askerî taşımacılık türünden yükümlülüklerdi. Büyük bir organizasyon yeteneği gerektiren bu uygulamalarda, Edirne'nin payı ise üretim özellikleri ve yol ağlarındaki konumu itibariye ehemmiyet ve yoğunluk arzetydi.

Ordu-yu Hümayun'un batı seferleri sırasında Edirne'nin tam bir ordugâh-şehir görünümünü aldığından, peyderpey cepheye giden ve dönen askerlerin şehir hayatındaki etkilerinden önceki bölümlerde yeri geldikçe bahsedilmişti. Konunun mîrî mübayaa ve mükellefiyetler boyutu ise askerî hareketlilikler ile doğru orantılıdır. Zira 1787 yılında Avusturya ile başlayan muharebelerin ardından Ruslarla savaşa girilmiş, 1829'da Edirne'nin işgaline kadar yıllarca şehirdeki askerî hareketlilik eksik olmamıştı. Bu süreç içerisinde Edirne Şer'iyye Sicillerinde, ordu ihtiyaçları, mübayaalar ve asker tayinatları ile ilgili binlerce belgeye rastlamak mümkündür. Doğal olarak burada konunun sadece

¹³⁸⁸ *Edirne ŞS.* 230, s.55b. H.13 Cemaziyelevvel 1204/M.29 Ocak 1790; *Edirne ŞS.* 252, s.103b-104a. H.24 Recep 1247/M.29 Aralık 1831.

genel çerçevesi belirtilerek bazı örnekler üzerinden mevcut durumun aydınlatılmasına çalışılacaktır.

Dönem itibariyle Edirne’de askerî ihtiyaçlar için ahaliden yapılan mîrî mübayaaların genel bir tasnifi yapılacak olursa, bunların yiyecek, yakacak ve ulaşım araçları olarak üç gruba ayrıldığı görülür. Mübayaalarda halktan talep edilenlerin fiyatları ise büyük oranda mîrî ve rayiç fiyat üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Usul olarak mübayaalar, yine kaza ahalisinin hâl ve tahammüllerine göre şehir yöneticilerinin belirlediği sehimler üzerinden pay edilmekteydi. Meselâ, 1787’de Özi Kalesi’ndeki muharebeler devam ederken askerî ihtiyaçlar için Burgaz İskeleyi’ne sevk edilmek üzere civar kazalardan 37.500 İstanbul kilesi buğday ve bir o kadar da arpa gerekmekte olduğundan bahisle Edirne kazasından 5.650’şer kile buğday ve arpa talep edilmişti. Belirlenen mîrî fiyat, Burgaz İskeleyi’ne nakliyesi de dâhil olmak üzere buğday için 40 akçe, arpa için 20 akçedir¹³⁸⁹. İlgili ferman gereği mübayaası talep edilen buğday ve arpa, Edirne kazasının 631,5 sehimine tevzii edildiğinde her sehime 8,5 kile, 1,5 şinik, 1,5 vukiyye ve 100 dirhem buğday ile arpanın isabet ettiği hesaplanmış ve bu miktar Edirne kazasının köylerine tevzi edilmişti. Nahiye bazındaki yükümlülük sehimleri ise Ada: 77, Çöke: 202,5, Manastır: 186 ve Üsküdar: 166 sehim olmak üzere dağılmaktaydı¹³⁹⁰.

Aynı aylarda, 1783 (H.1197) yılında mübayaası yapılarak Ayşe Hatun Hanı’nda bulunan 170.000 kile arpadan 38.000 kilesinin de mîrî develerle, her deveye 10’ar kile yüklenerek Burgaz İskeleyi’ne sevk edilmesi istenmekteydi¹³⁹¹. Ayrıca, 1787 yılı Mayıs ve Haziran aylarında, Edirne menzilinde birkaç gün ikamet ederek muharebe alanlarına giden askerlerin tayinatları da mîrî fiyatlar üzerinden karşılanmaktaydı. Örneğin, Saruhan Sancağı Mütesellimi Kara Osmanzade Ahmed kumandasındaki 2.000 nefer süvari, İsmail Ordusu’na gitmek üzere Edirne menzilinde ikamet ettiklerinde tayinatlarının mîrî fiyat üzerinden karşılanması ferman olmuştu. Buna göre, bir çift nân-ı aziz (ekmek) 2 akçe, bir kıyye koyun eti 10 akçe, bir kıyye pirinç 8 akçe, 1 kıyye sadeyağ 40 akçe, 1 kile arpa 30 akçe üzerinden kaza ahalisinden başbuğları marifetiyle nakit olarak satın alınması istenmekteydi¹³⁹².

¹³⁸⁹ *Edirne ŞS.* 223, s.3b. H.10 Recep 1201/M.28 Nisan 1787.

¹³⁹⁰ *Edirne ŞS.* 223, s.4a. H.15 Şaban 1201/M.02 Haziran 1787.

¹³⁹¹ *Edirne ŞS.* 223, s.6b. H.06 Şaban 1201/M.24 Mayıs 1787. Cephane’de nemli bir mahale koyulan çuvallar yüzünden telef olan 70 çuval arpanın tahkiki ve tazmini meselesi için bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.9b-10b. H.Şaban 1201/M. Mayıs/Haziran 1787.

¹³⁹² *Edirne ŞS.* 223, s.10b. H.19 Şaban 1201/M.06 Haziran 1787.

Askerî gereklilikler için sefer zamanı yapılan mübayaaların sıklığı hakkında fikir edinebilmek için aynı yıla ait örnekler vermeye devam edersek 1787 yılı Ağustos ayında, Rus seferi için yine bir dizi mîrî mübayaa talebinde bulunulmuştu. Buna göre, Aydos'daki ambarlara nakledilmek üzere Edirne kazasından nakliye ve çuval bedeli de dâhil olmak üzere; kilesi 20 akçeden 9.450 kile arpa, kilesi 40 akçeden 1.600 kile buğday, kilesi 50 akçeden 3.300 kile un, kantarı 20 akçeden 25.000 kantar saman, arabası 180 akçeden 1.500 araba taze ot (giyâh) ve arabası 60 akçeden 5.000 araba odun talep edilmişti¹³⁹³. Ücretleri, teslim sırasında ödeneceği fermada belirtilen mezkûr kalemler, Edirne'nin köylerine 631,5 sehim üzerinden yansıtılarak mübayaaları sağlanmıştı¹³⁹⁴.

1807 yılına gelindiğinde Ordu-yu Hümayun Edirne'ye duhul edeceği için askerlerin ihtiyacını karşılamak maksadıyla Edirne kazasından 9.000 kile un, 32.000 kile arpa, 1.600 araba odun, 600 kantar saman, 400 araba giyâh mübayaasının yapılarak bir an evvel hazır edilmesi istenmişti. Edirne'nin köylerine 315 sehim üzerinden tevzisi gerçekleştirilen bu mübayaa da yine mîrî fiyat üzerinden yapılmıştı. Bu yıllarda fiyatlarda bir miktar artış görülmekteyse de yine bir hayli yoğunlaşan satın almaların piyasa fiyatlarının çok gerisinde olduğu barizdir¹³⁹⁵. Nitekim sürsat kapsamında değerlendirilen bu mübayaalar, M.E. Sarıcaoğlu'nun tespitlerine göre 1807 ile 1814 yılları arasında toplam 47.850 kile un ve 131.184 kile arpaya ulaşan rakamları bulmuştu¹³⁹⁶. Yine İstanbul'un iaşesi için talep edilen koyunlardan başka askerin iaşesi için 1808-1828 yılları arasında, tanesi 2 ile 4 kuruş arasından mübayaa edilen koyunların miktarı 26.334 olarak tespit edilmektedir¹³⁹⁷. Bunlar da yine İstanbul'un iaşesi için talep edilen ağnam mübayaalarında olduğu gibi Edirne'nin köylerindeki ilgili hânelere ödeme güçlüklerine göre tevzi edilmekteydi.

Ordu-yu Hümayun'un Edirne'de ikamet ettiği günlerde had safhaya vardığı anlaşılan askerî amaçlı mübayaa ve talepler, Ordu'nun Balkanlardaki diğer menzillerde kaldığı dönemlerde de devam etmekteydi. Zira Ordu'nun ikmal ve iaşesinin temin edilmesinde cephe gerisindeki en önemli merkezlerden biri Edirne'ydi. Böylesi

¹³⁹³ *Edirne* ŞS. 223, s.22b. H.08 Zilkadde 1201/M.22 Ağustos 1787.

¹³⁹⁴ *Edirne* ŞS. 233, s.22b, 23a. H.21 Zilkadde 1201/M.04 Eylül 1787.

¹³⁹⁵ Bu mübayaada; unun kilesi 50 para, arpanın kilesi 25 para, her araba 2 çeki olmak üzere odunun arabası 40 para, samanın kantarı 30 para, giyahın arabası ise 60 para olarak belirlenmişti. Bkz. *Edirne* ŞS. 285, s.18a-b. H.07 Zilkadde 1221/M.16 Ocak 1807.

¹³⁹⁶ M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s. 113. Miktarlar, Tablo-9'daki değerlerin toplamıyla elde edilmiştir.

¹³⁹⁷ M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.128. Miktarlar, Tablo-14'deki değerlerin toplamıyla elde edilmiştir.

dönemlerde, gayet hareketli bir koordinasyon merkezi hâlini alan şehrin, yöneticilerine düşen en önemli vazife ise ihtiyaçların usulünce tedarik edilerek istenilen yerlere nakledilmesi idi.

Konunun somut vakalar üzerinden devam ettirilmesi için burada değinmek istediğimiz örnek durum; Ordu-yu Hümayun, Şumnu'da bulunurken 01 Nisan 1810 ile 27 Şubat 1811 tarihleri arasında Edirne kazasından tertip edilerek ambarlarda muhafaza edilen ve Edirne Bostancıbaşı marifetiyle Şumnu'yu yollanan zahirelerdir.

Tablo-25'te gün, miktar, nakliye araçları ve zahireyi teslim edene ait bilgiler bulunmakta olup burada görülen zahireler, zahire maslahatına memur edilerek Edirne'de ikamet eden Ordu-yu Hümayun'dan Hüsnü Bey ve Edirne Bostancıbaşının idaresinde Şumnu'ya nakledilmekteydi. Nakliye araçlarının temininde mîrî ahırlardaki hayvanlar kullanılabildiği gibi yeterli gelmediği durumlarda çevre kazalardan Bostancıbaşı tarafından ücretiyle araba, deve ve bargir de kiralanabilmekteydi. Tartıldıktan sonra nakliye vasıtalarına yüklenen zahireler, Edirne Bostancıbaşı'nın imzalı, mühürlü ilmühaberi ile tayin edilen arabacılar teslim edilmekte ve bu suretle istenilen zahireler parça parça Şumnu'yu gönderilmekteydi¹³⁹⁸.

¹³⁹⁸ Tablo-25'te bulunan bilgiler bahsekonu ilmühaberlerin ilgili kimselerce ayrı ayrı incelenerek defter edilmesine emrine binaen hazırlanmış olup bir nüshası da kontrol amacıyla İstanbul'a yollanmıştı. Bkz. *Edirne ŞS.* 291, s.135a-b. H.19 Muharrem 1226/M.13 Şubat 1811.

Tablo 25. Ordu-yu Hümayun'un Edirne'den Zahir Talepleri (1810–1811)

Tarih	Un	Arpa	Nakliye	Teslimi
01 Nisan 1810	280	2225	100 (araba)	Bostancıbaşı marifetiyle
10 Ekim 1810	1233	1000	100 (araba)	Bostancıbaşı marifetiyle
24 Ekim 1810	590	625	50 (araba)	Bostancıbaşı marifetiyle
24 Ekim 1810	520	429	38 (araba)	Bostancıbaşı marifetiyle
14 Kasım 1810	248	166	17 (araba)	Bostancıbaşı marifetiyle
15 Kasım 1810	225	161	20 (araba)	Pınarhisar Arabacıbaşısı Ahmed tarafından
25 Kasım 1810	289	300	30 (araba)	Hayrabolu'dan Arabacıbaşı Kara Mehmed
27 Kasım 1810	343	540	46 (araba)	Bergos Arabacısı Ahmed tarafından
27 Kasım 1810	286	330	29 (araba)	Kırkkilise Arabacısı Hüseyin tarafından
02 Aralık 1810	-	495	21 (araba)	Kırkkilise Arabacıbaşısı Osman tarafından
11 Aralık 1810	-	1176	98 (araba)	Nevrekep ve Demirhisar arabacıbaşısı
21 Aralık 1810	437	1012	93 (araba)	Cisr-i Ergene Arabacısı Halil tarafından
26 Aralık 1810	494	1200	141 (araba)	Dimetoka Arabacıbaşısı Kahveci Ahmed
28 Aralık 1810	271	556	53 (araba)	Edirne'den Kayalıoğlu Ahmed tarafından
30 Aralık 1810	-	350	50 (bargir)	Tırnova'dan Osman Alemdar tarafından
01 Ocak 1811	81	255	20 (araba)	Çorlu Arabacıbaşısı Çolak Mehmed tarafından
13 Ocak 1811	76	300	20 (araba)	Tekfurdağı Arabacıbaşısı Ahmed tarafından
17 Ocak 1811	-	654	80 (deve)	Havza'dan kira serbanı Mehmed tarafından
17 Ocak 1811	-	1225	175 (deve)	Edirne'den Araboğlu Mehmed tarafından
18 Ocak 1811	-	360	42 (deve)	İpsala'dan kira develerin serbanı Halil
23 Ocak 1811	-	791	113 (deve)	Hayrabolu'dan mîrî develer serserbanı İbrahim
28 Ocak 1811	-	149	19 (deve)	Malkara'dan Sersarban Kara Ali tarafından
30 Ocak 1811	176	270	30 (araba)	Havasmahmudpaşa arabacıbaşısı vekili
05 Şubat 1811	-	140	20 (deve)	Edirne'den Arslan oğlu Karabet tarafından
09 Şubat 1811	-	255	30 (deve)	Keşan'dan Serserban Mehmed Sadık
09 Şubat 1811	147	-	21 (deve)	Evreşe'den kira develerin mîrserbanı Osman
09 Şubat 1811	-	623	72 (deve)	Kira develerin serserbanı Mahmud tarafından
17 Şubat 1811	-	1001	143 (deve)	Edirne'de Mîrî Serserban Arapoğlu Mehmed
19 Şubat 1811	150	560	95 (deve)	Edirne'den kira develer ile Mîrserban Osman
27 Şubat 1811	-	343	98 (deve)	Hayrabolu'dan Mîrî Mirserban Halil
TOPLAM	5.846	17.491	Deve 1048, Araba 906, Bargir 70	

Elbette, aynı günlerde askerî ihtiyaçlar için Edirne ambarlarından temin edilen zahireler sadece Tablo-25'te miktarları belirtilenlerden ibaret değildi. Daha önce de bahsedildiği gibi Balkanlardaki muharebe alanlarına perakende olarak sevk edilen askerlerin birçoğu Edirne menzilinde 2-3 gün müddetle ikamet ettikten sonra görev yerlerine gider ve bu süreçte tayinatları da Edirne'den karşılanırdı.

Hareketliliğin boyutlarını anlatabilmek için Tablo-25'te verilen tarihleri içerir bir zaman aralığı olan, 15 Temmuz 1810 ile 04 Ağustos 1810 tarihleri arasına bakıldığında; belirtilen tarihler arasında şehre Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden 44 ayrı asker taifesinin geldiği görülmektedir. Edirne ambarlarından nüzül emini vasıtasıyla askerlere verilen tayinatların kaydedildiği deftere göre ise bu 20 günlük sürede askerlere toplam 12.958 kile un ve 3.865 kile arpa verilmişti¹³⁹⁹. Rakamlardan ve örneklerden anlaşıldığı gibi sadece Ordu-yu Hümayun Edirne'de olduğu vakitlerde değil Ordu'nun tüm batı seferleri boyunca şehrin tüm imkânları askerî gereklilikler için seferber edilmekteydi.

Ordu'nun yiyecek, yakacak ve yem ihtiyacının yanı sıra ihtiyaç hâlinde nakliye konusundaki gereksinimlerinin karşılanması da ahalinin yükümlülüklerindendir. Kaza ahalisinin bu yükümlülüğü, kazadan kiralanan nakliye araç ve hayvan bedellerinin daha sonra ahaliye tevzi edilmesi¹⁴⁰⁰ ya da mükellef oldukları tekâliften düşülmesi gibi usuller ile sağlanmaktaydı¹⁴⁰¹. Ayrıca gerek görüldüğü takdirde kazalardan Ordu ihtiyacı için bargir mübayaası da yapılmaktaydı¹⁴⁰².

4.1.4. Şehir Masrafları ve Tevzîsi

Osmanlılarda XVII. yüzyıldan itibaren¹⁴⁰³ örneklerine rastlanmaya başlayan uygulamalardan bir diğeri, şehre ait bazı kamu harcamalarının yetkililer eliyle yapılarak daha sonra bu masrafların ahaliden tahsil edilmesi usulüydü. Bu sistemde, yetkililer eliyle yapılan müteferrik kamu masrafları, genel itibarıyla altı ayda bir defa olmak üzere

¹³⁹⁹ *Edirne ŞS.* 291, s.75a. H.Recep 1225/M.Ağustos 1810.

¹⁴⁰⁰ Ordu-yu Hümayun ihtiyacı için zahire ve mühimmat nakli gibi hizmet-i aliyyede istihdam edilen ve yüke girdikleri günden hizmette oldukları süre boyunca ber-vech-i mu'tad aylık 1.000 akçeden lazım gelen ücretlerinin Ordu-yu Hümayun Arabacıbaşı tarafından ödeneceğinden bahisle Edirne kazasından 500 kıta öküz arabasının temini ve ücretlerin kazanın el-yevm mevcut bulunan 590 sehimine tevzisi için bkz. *Edirne ŞS.* 227, s.42b-43a-b. H.13 Rebiülahir 1203/M.11 Ocak 1789.

¹⁴⁰¹ Detaylı bilgi için bkz. M.E. Sarıcaoğlu, *a.g.e.*, s.134-138.

¹⁴⁰² İsmail mıntıkasından lazım gelen 600 adet topkeşan bargirinden, Edirne kazasına düşen 80 âdetinin, tanesi 20 kuruştan Edirne Bostancıbaşı tarafından mübayaasına dair ferman için bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.2b. H.20 Receb 1201/M.08 Mayıs 1787.

¹⁴⁰³ Yakup Akkuş, "Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi' Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa'ya Geçiş", *Tarih Dergisi*, S.65, İstanbul, 2017, s.32, Dipnot 9.

birleştirilir, şehir yöneticileri ve vücûh-ı ahâlinin gözetiminde tek bir defter hâline getirilirdi. Böylece yapılan harcamalarda denetim sağlanması amaçlanır, ardından toplam tutar yine şehir yöneticileri tarafından belirlenen ödeme gücüne göre kazaya bağlı olan mahalle ve köylere tevzî edilirdi. Esasen *tekâlif-i örfiye* kapsamında bir nevi vergilendirme olan bu usulde, merkezî yönetimin çok fazla dahil bulunmamaktaydı.

Vaki olan şehir masraflarının halka pay edilmesi, *tevzî*, *tevzî'ât*, *mesârifât* veya *sâlyâne* olarak isimlendirilen defterler üzerinden yapıldığı için uygulama, bu isimlerle de anılmaktaydı. Yapılan harcamaların kapsamına bakıldığında; şehre ait hertürlü kamusal hizmet ve görevlendirmelerden doğan maaş, yevmiye, ağırlama, konaklama, kira, ikramiye, bahşiş, ulaşım, haberleşme, tamirat vb. bedel ve ücretlerin bu defterlere bazen ayrıntılı masraf kalemleri hâlinde yansıtıldığı görülmektedir. Yine *imdâd-ı hazariyye* ve *imdâd-ı seferiyye* bedelleri de bu defterlere kaydedilmekteydi¹⁴⁰⁴.

Başlı başına çalışmalara konu edilebilecek bu defterler üzerinden şehirlerin günlük hayatını ve işleyişini tüm detaylarıyla müşahade etmek mümkündür¹⁴⁰⁵. Zira bazı dönemlerde, detaylı açıklamalarla birlikte günü gününe kayıt altına alınan harcama kalemlerinin, tarih araştırmaları için muazzam veriler sağladığı ortadadır.

Şehir masraflarının ahaliye tevzî edilmesinde, her bölgede “*kâ'ide-i belde*”ye göre zaman içinde şekillenmiş farklı nizamlar söz konusuydu. Örneğin, Ankara’da şehir masraflarının 2/3’ü kaza merkezine tevzi edilirken 1/3’ü köylere pay edilmekteydi; Sivas ve Diyarbakır’da kent merkezinin payını esnaf yüklenirken, Kayseri’de ise Müslim ve Gayrimüslim ahali arasında masraflar eşit bir şekilde tevzi edilmekteydi¹⁴⁰⁶. Edirne’de ise ilgili döneme ait toplam masraf tutarının 1/3’ü Edirne’de kâin *mîle-i sâlise* adı verilen Rum, Ermeni ve Yahudi taifesine, kalan 2/3’lük tutar ise Edirne’nin dört nahiyesindeki köylere yine ödeme güçlerine göre belirlenmiş sehimlere göre tevzi edilirdi. Köylerin durumuna göre, bu sehimlerde değişikliklere gidilmesi şehir yöneticilerinin tasarrufundaydı. Hatta tesadüf edilen ilginç bir uygulamada, şehir harcamalarının 791.910 kuruş gibi çok yüksek bir seviyeye ulaştığı 1837 yılında, vaki olan masrafların çevredeki 11 kazaya tevzi edildiği görülmektedir¹⁴⁰⁷. Edirne Eyaleti ve

¹⁴⁰⁴ Cafer Çiftçi, “18. Yüzyılda Bursa Halkına Tevzî Edilen Şehir Masrafları”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5, S.:6, Bursa, 2004, s.67-86.

¹⁴⁰⁵ 1801-1802 yıllarına ait Edirne Şehir Masraf ve Tevzî Defterlerinden transkribe edilmiş 3 farklı örnek için bkz. S.E. Karakuş, a.g.e., s.221 vd.

¹⁴⁰⁶ M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.164.

¹⁴⁰⁷ 791.910 kuruşluk toplam masraf tutarından Edirne kaza merkezi ve nahiyelerine düşen pay, 176.852 kuruştur. *Edirne ŞS.* 361, s.16a-b. H.21 Rebiülevvel 1253/M.25 Haziran 1837.

Çirmen Sancağı Müşiri Mustafa Nuri Paşa zamanında, Paşakapısı ve Kışla-yı Ali’de yapılan kapsamlı tamiratlar nedeniyle gerçekleşen bu uygulamanın, Edirne’nin ödeme gücünü aşması nedeniyle istisnai bir örnek teşkil ettiğini ifade etmek gerekmektedir.

Taşra teşkilatı tarafından her bir kazada farklı usullerle yürütülen bu sistemin, zaman zaman merkez teşkilatı tarafından kontrol altına alınmak istendiği görülmektedir. Zira ahalinin şikâyetleri ve tespit edilen bazı usulsüzlükler, merkez teşkilatının yapılan harcamaların mahiyetini ve ahaliye tevzi usullerini tetkik etme ihtiyacını doğurmuştur. Bu nedenle altı ayda bir defa kazaların masraf ve tevzi defterlerini İstanbul’a göndererek, ahaliye tevzi edilmeden önce Dersaadet’ten ruhsat verilmesi usulüne geçilmişti¹⁴⁰⁸. Ancak bu değişikliklerin bir müddet sonra uygulanmaz hâle geldiğini Edirne Şer’iyye Sicillerindeki masraf defterlerinden anlamak mümkündür.

Önemine binaen, 1787–1839 yılları arasındaki şehir masraf defterleri ve harcama kalemleri tek tek incelenerek bu çalışmanın müteferrik bölüm ve başlıklarında kullanılmıştır. Belirli tarihler arasını kapsayan şehir masraflarının yekûnu ise tablo haline getirilmek suretiyle incelediğimiz dönemin şehir harcamaları ile ahalinin tevzi yükünün anlaşılır kılınması amaçlanmıştır¹⁴⁰⁹.

¹⁴⁰⁸ *Edirne ŞS.* 350, s.10b. H.Evahir-i Zilhicce 1243/M.03-13 Temmuz 1828.

¹⁴⁰⁹ Tablo’daki veriler, ihtiva ettikleri tarihlere ait “sicill-i mahfuz-ı defterlü” olarak adlandırılan şer’iyye sicillerinden derlenmiştir. İlgili sicillerin künye bilgileri için bkz. *Kaynaklar/Edirne Şer’iyye Sicilleri (H.1200–1260/ M.1785–1845)*

Tablo 26. 1787-1839 Tarihleri Arasında Edirne Şehir Masrafları¹⁴¹⁰

S.	Harcama Tarihleri	Tutar	S.	Harcama Tarihleri	Tutar
1-	09 Mayıs 1787-26 Nisan 1788	123.913	38-	08 Kasım 1812-06 Mayıs 1813	290.983
2-	01 Mayıs 1788-23 Nisan 1789	108.940	39-	06 Mayıs 1813-08 Kasım 1813	315.490
3-	27 Nisan 1789-14 Nisan 1790	95.566	40-	08 Kasım 1813-06 Mayıs 1814	256.127
4-	16 Nisan 1790-12 Mart 1791	108.654	41-	06 Mayıs 1814-08 Kasım 1814	285.608
5-	05 Nisan 1791-21 Mart 1792	1.541	42-	08 Kasım 1814-06 Mayıs 1815	261.114
6-	25 Mart 1792-13 Mart 1793	32.156	43-	06 Mayıs 1815-08 Kasım 1815	232.306
7-	14 Mart 1793-07 Kasım 1793	46.140	44-	06 Mayıs 1816-08 Kasım 1816	216.271
8-	21 Nisan 1795-24 Şubat 1796	79.302	45-	08 Kasım 1816-06 Mayıs 1817	210.230
9-	24 Şubat 1796-16 Kasım 1796	68.430	46-	08 Kasım 1818-06 Mayıs 1819	203.522
10-	16 Kasım 1796-11 Haziran 1797	90.802	47-	06 Mayıs 1819-08 Kasım 1819	200.860
11-	06 Mayıs 1797-08 Kasım 1797	228.595	48-	08 Kasım 1819-06 Mayıs 1820	235.060
12-	08 Kasım 1797-28 Mayıs 1798	156.520	49-	06 Mayıs 1820-08 Kasım 1820	269.357
13-	31 Mayıs 1798-09 Aralık 1798	79.965	50-	08 Kasım 1820-06 Mayıs 1821	262.173
14-	09 Aralık 1798-04 Haziran 1799	109.501	51-	06 Mayıs 1821-08 Kasım 1821	260.319
15-	05 Haziran 1799-26 Kasım 1799	146.497	52-	08 Kasım 1821-06 Mayıs 1822	302.791
16-	26 Ekim 1800-20 Mayıs 1801	325.815	53-	06 Mayıs 1822-08 Kasım 1822	293.787
17-	21 Mayıs 1801-29 Ekim 1801	332.497	54-	08 Kasım 1822-13 Nisan 1823	206.674
18-	07 Kasım 1801-02 Haziran 1802	243.531	55-	13 Nisan 1823-04 Kasım 1823	266.539
19-	06 Mayıs 1802-08 Kasım 1802	377.259	56-	05 Kasım 1823-30 Mayıs 1824	250.744
20-	08 Kasım 1802-06 Mayıs 1803	195.022	57-	30 Mayıs 1824-22 Kasım 1824	212.013
21-	06 Mayıs 1803-08 Kasım 1803	286.723	58-	23 Kasım 1824-18 Mayıs 1825	219.970
22-	06 Mayıs 1804-08 Kasım 1804	254.026	59-	19 Mayıs 1825-12 Kasım 1825	187.563
23-	08 Kasım 1804-06 Mayıs 1805	198.040	60-	13 Kasım 1825-08 Mayıs 1826	180.461
24-	06 Mayıs 1805-08 Kasım 1805	242.019	61-	09 Mayıs 1826-01 Kasım 1826	176.430
25-	08 Kasım 1805-06 Mayıs 1806	213.337	62-	02 Kasım 1826-28 Nisan 1827	178.001
26-	06 Mayıs 1806-08 Kasım 1806	362.400	63-	08 Kasım 1827-06 Mayıs 1828	111.332
27-	08 Kasım 1806-06 Mayıs 1807	382.644	64-	06 Mayıs 1828-08 Kasım 1828	356.489
28-	06 Mayıs 1807-08 Kasım 1807	255.743	65-	08 Kasım 1828-06 Mayıs 1829	406.023
29-	08 Kasım 1807-06 Mayıs 1808	258.720	66-	06 Mayıs 1833-08 Kasım 1834	150.725
30-	06 Mayıs 1808-08 Kasım 1808	290.013	67-	08 Kasım 1834-06 Mayıs 1835	150.490
31-	08 Kasım 1808-06 Mayıs 1809	350.203	68-	03 Ocak 1837-06 Mayıs 1837	136.480
32-	06 Mayıs 1809-08 Kasım 1809	340.383	69-	06 Mayıs 1837-08 Kasım 1837	286.167
33-	08 Kasım 1809-06 Mayıs 1810	345.974	70-	08 Kasım 1837-26 Mart 1838	253.987
34-	06 Mayıs 1810-08 Kasım 1810	345.753	71-	27 Mart 1838-26 Nisan 1838	89.465
35-	06 Mayıs 1811-08 Kasım 1811	357.834	72-	06 Mayıs 1838-08 Kasım 1838	395.744
36-	08 Kasım 1811-06 Mayıs 1812	324.531	73-	08 Kasım 1838-06 Mayıs 1839	515.929
37-	06 Mayıs 1812-08 Kasım 1812	298.951			

¹⁴¹⁰ Masraf defterlerinin ait olduğu tarihlerin çevrilmesinde Ruz-ı Hızır'ın ilk günü 6 Mayıs, Ruz-ı Kasım ilk günü ise 8 Kasım olarak alınmıştır. Tablo'daki harcama tutarları "kuruş" cinsindedir.

Tablo-26’da görüldüğü üzere Edirne ahalisine tevzi edilen şehir masrafları yıllar itibariyle rakamsal olarak artış göstermektedir. Özellikle 1801 ve 1806 vakaları ile Rus işgali dönemlerinde görülen bariz artışlar, askerî ve siyâsî olayların şehir masraflarını doğrudan etkilemiş olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu miktarlar dönem itibariyle paranın değer kaybıyla¹⁴¹¹ birlikte değerlendirildiğinde ahalinin bedel-i avârız yükünün belirli bir oranda tutulmaya gayret edildiğini de göstermektedir. Zira yukarıda bahsedildiği gibi masrafların belirli seviyenin üstüne çıktığı vakitlerde tevzi yükünü hafifletmek için tenzil, erteleme, afv ve tevzi bölgesinin genişletilmesi gibi usullere başvurulmaktaydı.

Harcamaların ahaliye tevzi edilmesinde, ilgili döneme ait toplam masraf tutarının üçte biri Edirne’nin mahallerinde ikamet eden Rum, Ermeni ve Yahudi taifesine, kalan 2/3’lük tutar ise Edirne’nin dört nahiyesindeki köylere ödeme güçlerine göre tevzi edilmekteydi. Köylerin zaman içinde değişen ödeme güçlüğüne vergilere yansıtılması, her köy için belirlenmiş bir “*sehim (pay, hisse) değeri*” üzerinden sağlanmaktaydı. Bu sehim değerlerinin, incelediğimiz dönem boyunca 237¹⁴¹² ile 887¹⁴¹³ arasında değişebilen sayılar olabileceği görülmektedir.

İşleyişi somut vakalar üzerinden açıklamak gerekirse, 09 Mayıs 1787-26 Nisan 1788 tarihleri arasındaki 123.913 kuruşluk şehir masrafının, 41.304 kuruşu Edirne’nin mahallelerinde ikamet eden *milel-i sâlise*’ye (Rum, Ermeni ve Yahudi taifeleri) taksim edilmişti. Geriye kalan, 82.609 kuruş ise Edirne’nin nahiyesindeki köylere 608 sehim hesabı üzerinden paylaştırılmış ve her sehime 135 kuruş 30 para düşmüştü. Nahiyelerin sehim payları ise Ada: 70, Çöke: 198,5, Manastır: 178,5 ve Üsküdar 161 sehim olarak belirlenmişti¹⁴¹⁴ ve elbette bu sistem yine belirlenmiş sehim değerleri üzerinden köylere kadar yansıtılmakta ve mükellef hanelere bölünerek tahsili gerçekleştirilmekteydi.

4.1.5. Vakıf Gelirleri

Osmanlı kültür ve medeniyetinin, büyük küçük hayır sahipleri tarafından kurulan vakıflar yoluyla oluşup şekillendiği konusunda bugün hemen herkes hemfikirdir. Nitekim Osmanlılar zamanında, cami ve mescitlerden, medrese ve mekteplere; han ve hamamlardan, çeşme ve köprülere kadar şehir hayatının hemen her

¹⁴¹¹ Detaylı bilgi için bkz. *Dördüncü Bölüm/Para ve Fiyat Hareketleri*.

¹⁴¹² *Edirne* ŞS. 275, s.33a-37b. H.17 Şevval 1218/M.30 Ocak 1804.

¹⁴¹³ *Edirne* ŞS. 238, s.31a-33a. H.05 Rebiülahir 1208/M.10 Kasım 1793.

¹⁴¹⁴ *Edirne* ŞS. 223, s.107a-109b. H.25 Recep 1202/M.01 Mayıs 1788.

noktasında vakıfların hâkimiyeti hissedilir hâldedir. Özellikle Edirne gibi XIV. yüzyıldan itibaren mebzul miktarda vakıf eserleriyle donatılan şehirlerde, XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde istisnasız hemen her mahallede en azından birkaç tane vakıf eseri ile birlikte çeşitli vakıflara ait mülklere rastlamak mümkündür. Kaza ve kasaba ahalisini çepeçevre ihata eden bu vakıf sistemi, başta eğitim-öğretim olmak üzere dinî ve sosyal alanlardaki tüm şehir yaşantısını doğrudan etkiler mahiyetteydi¹⁴¹⁵.

Osmanlı vakıfları, kurucularının isteklerine göre tanzim edilen vakfiyeleri ve mütevellileri aracılığıyla idare edilir; kuruluş amaçlarına binaen örfi ve şer'î hukuka mugayir olmayan çok geniş bir sahada hizmet görebilirdi¹⁴¹⁶. Bu hizmet alanları, sadece insana hizmet eden binalar yapmakla sınırlı kalmaz; ahalinin vergi yükünü hafifletmek için kurulan avarız vakıflarından, hatim ve aşır okunmasına, çeyiz vakıflarından kuşların yemlenme ve bakımına kadar çok geniş bir alana şamil olabilirdi.

Kuruluş döneminden itibaren Osmanlı'nın Rumeli'de uyguladığı vakıf sistemi, esasen iskân ve kolonizasyon sistemi ile beraber ele alınarak değerlendirilmelidir. Zira bu dönemde fethedilen toprakların, başta padişahlar ve hanedan mensupları olmak üzere devlet erkânı tarafından kurulan vakıflar aracılığıyla imar edilerek iskâna tâbi tutulduğu sarihdir¹⁴¹⁷. Bu kabilden olmak üzere Edirne de fethedildiği tarihten itibaren Tayyip Gökbilgin'in vazıh ifadesiyle "Edirne Şehrinin Kurucuları" addedilen, devlet ricali tarafından vakıflar yoluyla mamur kılınmıştı¹⁴¹⁸. İnşa edilen vakıf eseri cami ve mescitler etrafında şekillenen mahalleler ile yeni bir şehir kurulmaya başlamış, vakıflara gelir getirmek üzere şehir içindeki dükkânlar, haneler ile birlikte daha ziyade Edirne'nin batısında, bugün Bulgaristan ve Yunanistan sınırları içinde kalan bölgelerdeki araziler vakfedilmişti.

Edirne, büyük ihtimalle İstanbul'dan sonra en fazla vakıf eseri ve vakıf mülkü olan şehirlerin başında gelmektedir. Zira Edirne kaza merkezi ve yakın çevresi çok büyük bir oranda padişah hasları ve vakıf mallarından oluşmaktaydı. Osmanlıların

¹⁴¹⁵ Vakıf müessesesi hakkında detaylı bilgi için bkz. Fuat Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Akçağ Yay., Ankara, 2006; Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İslâm Ansiklopedisi*, C.XIII, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s.153-172; Daha heniş bilgi ve kaynak için 2018 yılı itibariyle 49 sayıya ulaşan *Vakıflar Dergisi* ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün müteferrik yayınlarından istifade etmek mümkündür.

¹⁴¹⁶ Vakıf sisteminin işleyişi hakkında bkz. Rifat Özdemir, *Osmanlı Vakıflarının Kurulması ve Yaşatılmasında Devlet Kurumlarının İşleyişi*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.

¹⁴¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara, 1942, s.279-386.

¹⁴¹⁸ M.T. Gökbilgin, "Edirne Şehrinin Kurucuları", *Edirne Armağan Kitabı*, s.161-178.

Rumeli'ye geçtikleri ilk yıllardan itibaren yapmaya başladıkları bu vakıflar, Süleyman Paşa ve I. Murad devrine (1359–1389) kadar inmekte olup Yıldırım Bayezid (1389–1442) ve bilhassa II. Murad döneminde (1421–1451) bir hayli yoğunluk kesbeder vaziyete gelmişti. Belirtildiği gibi başta hanedan mensupları ve devlet erkânı tarafından kurulan büyük gelirlere ve eserlere sahip vakıfları, ahaliden hayır sahiplerinin kurdukları vakıflar takip etmiş ve nihayetinde XVI. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Edirne'deki vakıf sayısı tahminlerimize göre 3.000'e yaklaşmıştır. Zira XVI. yüzyılda Edirne şehrindeki vakıfları gösterir *TD 1070 Numaralı Evkaf Defteri*'nde, Haremeyn Nezareti tarafından idare edilen vakıfları hariç olmak üzere Edirne kaza merkezinde, irili ufaklı 2.100 adet vakıf tespit edilmiştir. Bu sayı, idaresi Haremeyn-i Şerifeyn Evkaf Nezareti'ne bağlı olan Selimiye Camii, Üç Şerefeli Camii gibi sultan vakıfları ile birlikte değerlendirildiğinde XVI. yüzyıl sonlarında her hâlükârda şehirdeki vakıf sayısının 3.000 civarında olduğu anlaşılmaktadır.

TD 1070 Numaralı Evkaf Defteri üzerinden Yılmaz Çetiner tarafından yapılan tespitlere göre bahse konu 2.100 vakfa, 3.265 mesken, 2.631'i dükkân, 142'si imalathane olmak üzere toplam 2.845 ticarethane, 99 bağ, bahçe bostan, 235 arsa vakfedilmiş durumdaydı. Yine bu vakıflara ait olmak üzere 3.276.294 akçe, ribayla işletilmek üzere para da vakfedilmişti. Bu paradan, yılda yaklaşık olarak 327.000 akçe civarında gelir elde edilmekte olup böylece şehir esnafının kredi ihtiyaçları da karşılanıyordu¹⁴¹⁹.

Tayyip Gökbilgin tarafında kaleme alınan, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası* adlı eserde, başta selatin vakıfları olmak üzere vüzara ve ümera vakıflarından Edirne ve civarındaki 400 yakın vakıf, çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Kurucuları, vakfiyeleri, vakıf mülkleri ve bunlara ait işletme ve gelir bilgileri hakkında müteferrik başlıklar açarak detaylı bilgiler verilen eser incelendiğinde, genel itibarıyla bu yüzyılda vakıf gelirleri konusunda herhangi bir azalma emaresi görülmez. Aksine mevcut vakıf gelirlerine, yenilerinin eklenmesi suretiyle vakıfların mâlî yapılarının daha da güçlendirildiği görülür¹⁴²⁰. Ancak XVII. yüzyılın ortalarından itibaren devletin genel vaziyeti gibi vakıfların da duraklama sürecine girerek, iktisadî vaziyetlerinin peyderpey bozulmaya başladığı anlaşılır. Çünkü XIX. yüzyıl başlarına gelindiğinde birçok önemli vakıf eserinin tamiratlarının dahi yapılamadığı bilinmektedir.

¹⁴¹⁹ Yılmaz Çetiner, *TD 1070 Numaralı Edirne Evkâf Defteri*, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla, 2009.

¹⁴²⁰ M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*, s.160 vd.

Tahmin edileceği üzere Osmanlı Devleti'nin büyümesine paralel olarak geniş imparatorluk coğrafyasındaki vakıf işleri de bir hayli artmıştır. Bu nedenle, bilhassa sayıları ve bütçeleri muazzam miktarlara ulaşan padişah, sadrazam, vâlide sultan, şehzade, şeyhülislam, dârüssaade ağası ve müntesipleri ile vezir ve paşalara ait pek çok büyük vâkfın idaresi 1586'da ihdas edilen Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nezâreti'ne bağlanmıştı. Bu vakıfların sorumluluğu 1830'lara kadar dârüssaade ağalarının uhdesinde kaldı. Daha sonra teşkilat ve sorumluluk alanlarında bir dizi değişime gidildi ise de 1838'de bu büyük vakıflar Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne bağlandı¹⁴²¹. Edirne'de de bu neviden vakıfların idaresi, gelir ve giderleri ile denetimi "*Haremeyn-i Şerifeyn Teftişi Mahkemesi*" adı altında Dârüssaade ağaları tarafından görevlendirilen Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekili tarafından ayrıca yapılmaktaydı. Edirne'de bu görevlerin taksimi ve görevlilerin vaziyetine ilgili kısımlarda¹⁴²² değinildiği için burada tekrar edilmeyerek incelediğimiz dönemdeki vakıf gelirlerinin durumuna değinilecektir.

İncelediğimiz dönemde Edirne'deki vakıf gelirlerinin azalarak vakıf eserlerinin tamiratlarının dahi tam olarak yapılamadığını gösteren en çarpıcı örnek 1799 yılındaki Selimiye, Üç Şerefeli ve Darülhadis camiilerinin içinde bulunduğu durumdur. Nitekim Haremeyn-i Şerifeyn Müfettişi Vekili'nin Darüssaade Ağa'sına yolladığı mektuba göre bu üç önemli caminin, belirtilen tarihlerde büyük ve masraflı bir tamirat görmesi gerekmektedir. Yapılan keşiflerde tek tek belirtilen tamir ihtiyacına binaen gelen cevapta ise bu neviden kapsamlı tamiratlara, hâlin ve vaktin uygun olmadığından bahisle sadece kubbelerdeki kurşun tamiratının yapılmasına müsaade edilmişti¹⁴²³. Görüldüğü gibi Edirne'nin ve dahi Osmanlı Devleti'nin en önemli camilerinden olan vakıf eserlerinin onarımında bile sadece genel bir koruma sağlamaya yönelik tedbirler alınabilmekteydi. Yine bu dönemde, şehrin en büyük mîrî zahire ambarı olan Ekmekçioğlu (Ayşe Kadın) Hanı'nın çöken kubbesi yıllarca tamir edilememiş, hanın çatısındaki kurşunlar dahi askerin kurşun ihtiyacı için kullanılmış, bir kısmı ise 1807 yılında Selimiye Camii'nin kubbelerine ferş edilmişti¹⁴²⁴. Ayrıca incelediğimiz dönem itibarıyla bu neviden onlarca vaka bulunmakta olup burada sadece en önemli vakıf eserlerinden misaller verilmek istenmiştir.

¹⁴²¹ Ş. Tufan Buzpınar, Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Haremeyn", *TDVİA*, C.XVI, İstanbul, 1997, s.156; Detaylı bilgi için bkz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2011.

¹⁴²² Detaylı bilgi için bkz. *Üçüncü Bölüm/ Ulema (Ehl-i Şer')*.

¹⁴²³ *Edirne ŞS.* 317, s.8a. H.13 Cemaziyülahir 1214/M.12 Kasım 1799.

¹⁴²⁴ *BOA*, C..*BLD.*, 139-6906, H.29 Rebiyülahir 1222/M.06 Temmuz 1807.

Elbette incelediğimiz tarih aralığında, sayıları çok fazla olmasa da yeni vakıfların kurulduğuna ya da mevcut vakıflara gelir getirmek üzere akar tahsis edildiğinin örneklerine de rastlamak mümkündür. Bu kapsamda, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapılan araştırmalar neticesinde, 1789–1839 yılları arasında Edirne kaza merkezinde 14 yeni vakıf kurucusu tespit edilmiştir.

Tablo 27. 1789–1839 Yılları Arasında Edirne’de Kurulan Bazı Vakıflar

No.	Vakıf Kurucusu	Tarihi	Kaynak
1-	Abdülbaki Efendi bin Mustafa Efendi	25/06/1206	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 101-0/0287
2-	Abdulcelil Efendi bin Mahmud Efendi	11/11/1204	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 987-0/0149/0049
3-	Abdullah Ağa bin Halil	05/06/1206	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 629/0029/0013
4-	Ahmed Ağa bin Hasan Ağa	05/01/1209	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 629/0270/0245
5-	Alaeddin Efendi	15/10/1203	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 629/0215/0214
6-	Ali Efendi bin Mustafa (Kızılcahamamlı)	15/01/1238	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 632/0082/0036
7-	Davud Efendi bin Ali Bey	21/01/1241	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 632/0007/0009
8-	Davud Efendi bin Ali Bey	13/05/1253	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 632/0009/0011
9-	Derviş Mehmed bin Ebu Hüseyin bin Abdullah	05/11/1251	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 632/0246/0123
10-	Hüseyin Efendi bin İsmail Efendi	03/03/1205	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 578-0/0259/0088
11-	Mehmed Efendi bin Mustafa bin Ali Efendi	13/04/1252	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 582-2/0320/0225
12-	Mehmed Emin Efendi bin Mehmed Efendi	17/12/1248	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 632/0177/0098
13-	Mehmed Emin Paşa bin Mehmed Reşid	18/06/1255	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 747-0/0014/0019
14-	Seyfullah Efendi bin İsmail Efendi	07/03/1202	VGMA. Defter/Sayfa/Sira No: 632/0164/0092

Tablo-27’de görülen vakıfların, incelenen tarihler arasında Edirne’de kazasında kurulan tüm vakıflar olmadığı aşikârdır. Zira aynı dönemin şer’iyye sicillerinde

yukarıda isimleri verilen vakıf kurucuları dışında da vakıf kurucuları tespit edilmiş olup bu konuda değinmek istediğimiz örnek, Edirne Âyânı Dağdevirenzade Ahmed Ağa ibn Süleyman Ağa tarafından 1812 yılında kurulan vakıftır.

Vakfiyesine göre Edirne Âyânı Ahmed Ağa'nın vakfettiği mallarına bakıldığında, Zindanalı mevkindeki 22 odalı bir han ile hanın alt katında yer alan 8 ayrı dükkân ve Derbend Papaz köyündeki müştemilatlı bir çiftlik ile birlikte nakdî 1.000 kuruşu, vakfa temlik ettiği görülür. Bu mallardan elde edilecek kira gelirleri ile vakfının; Emirli köyündeki Cami-i Şerif içinde müceddeden inşa ettiği mektepte muallim-i sıbyan olan kimseye senede 25 kuruş ödenmesini, her kış sıbyan için kömür ve hasır bahası olarak 20 kuruş verilmesini, İslambol tarik-i caddesinde cereyan eden Sazlıdere üzerinde inşa ettiği köprü yakınındaki yine kendisinin yaptırdığı çeşme ve su yollarının tamir edilmesini, çeşme bekçisi olanlara aylık 5 kuruştan senevî 60 kuruş ödenmesini, inşa ettirdiği Hızır Ağa köyü bağlar içinde bulunan dere üzerinde bir adet köprünün, Timurhanlı köyü yakınında dere üzerinde müceddeden inşa ettirdiği köprünün, Derbend Papaz ve Anbarlı köyü civarındaki dereler üzerinde müceddeden inşa ettirdiği dört adet büyük köprünün tamirine harç ve sarf olunmasını, vakfa müteveli olanlara senelik 100 kuruş vazife verilmesini, be-her sene hâsıl olan icar ve nemadan vezaif, tamirat ve masarif-i sairesinin muhasebesinin Edirne Kadısı olanlar tarafından görülmesini, kardeşi Mehmed'in kurduğu vakfa müteveli olmasını, kardeşi Mehmed vefat ettikten sonra vakıf mütevelliliğinin kardeşinin büyük oğluna ve ondan büyük oğluna geçmek suretiyle devam ettirilmesini, Edirne kadısı olanların da vakfa müteveli olmalarını şarta bağlayarak vakfını kurmuştu¹⁴²⁵.

Edirne'de Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı Nezaretî'ne bağlı olan vakıf gelirlerinde görülen azalmanın, Nezaret'ten bağımsız küçük vakıflar için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Zira Edirne Kadılığı tarafından Haremeyn'e bağlı vakıflardan hariç olmak üzere diğer küçük vakıflar için topluca tutulan muhasebe defterleri incelendiğinde, bunların da kira ve işletme gelirlerinin yıllık bazda azaldığı hesaplanır. Ayrıca mescitlerin tamirinde dahi zorlanılarak, bazı durumlarda vakfiyelerinin gereği hizmetleri yapmasına mani olacak derecede gelir kaybına uğradığı görülür¹⁴²⁶.

XVIII. yüzyılın ortasındaki doğal afetlerin ardından birçok küçük vakıf eserindeki tahribatın sathî tamiratlar ile kapatılmak zorunda kalınması, bazılarının

¹⁴²⁵ Edirne ŞS. 297, s.39a-b. H.05 Zilkade 1227/M.10 Kasım 1812.

¹⁴²⁶ Edirne ŞS. 295; Edirne ŞS. 315.

deprem ve yangınlarda tamamen kullanılamaz hâle gelmesi ile 1830'lara kadar şehirdeki tahribatın giderek artması gibi sebepler, Edirne'deki vakıf sisteminin bozulmasına ve bu tarihlerden itibaren birçok vakıf eserinin akarsız kalmasına neden olmuştur. Bu tarihlerden itibaren cemaatsiz ve metrûk kalmaya başladığı anlaşılan Edirne cami ve mescitlerinin, ilerleyen yıllarda da metrûk ve muattal kalarak bakımsızlığının arttığı 1878-1879, 1913 ve 1920-1922 işgalleri sırasında yaşanan tahribat, bozulan vakıf sistemi ve akarlarının sınır dışında kalması gibi olumsuzluklara maruz kaldığı bilinmektedir. Bu durum, Edirne'de 1940-1960 tarihleri arasında taşları ve arsaları satışa çıkarılan onlara cami ve mescidin evveliyatını da açıklar mahiyettedir.

4.2. Esnaf Teşkilatı

Geçimlerini zanaatkârlık, mal ve hizmet üretimi, alım-satım işleriyle sağlayan kişilerin işkollarına ayrılarak gruplaşması, insanlık tarihi kadar eskidir. Osmanlı esnafının kökenleri de daha önceki Türk-İslâm devletlerine kadar uzanır. Bu düzende, her esnafın kendine mahsus gelenekleri ve her mesleğin bir pîri vardır. Örneğin Hz. Âdem çiftçilerin, Hz. İdris terzilerin, Hz. Yusuf saatçilerin, Hz. Davud demircilerin, Hz. Lokman hekimlerin, Hz. Muhammed tâcirlerin, Selmân-ı Fârisî berberlerin, Ahî Evran ise debbâğ esnafının pîri kabul edilir¹⁴²⁷.

Osmanlı kaza ve kasabalarında iktisadî hayatın temelini teşkil ederek sanayi ve ticaret hayatına yön veren esnaf teşkilatlarının belirgin özelliklerinin başında *fütüvvet* ve *ahîlik* adabı üzere kendi içlerinde gruplaşarak *loncalara* ayrılmaları gelir. Her esnaf grubu, ayrıldığı loncalarda kendi içinde eğitim ve denetim sistemini sürdürür, çırak-kalfa-usta-yiğitbaşı-kethüda-şeyh nizamıyla varlıklarını devam ettirirlerdi¹⁴²⁸.

Esnaf grupları, yöneticilerini kendi içinden seçer, kadı veya naibin ilamı, padişah beratı ile de atamaları gerçekleştirilirdi; şer'î ve örfî nizama mugayir davranması ya da işgöremez duruma gelmesi hâlinde yine esnafın talebiyle azledilebilirdi. *Kethüdâ*, *şeyh*, *ahi* ve *baba* gibi isimler verilen bu idarecilerin görevleri, ana hatlarıyla bağlı bulunduğu esnaf grubunun kaidelere uygun biçimde yönetim, denetim ve temsil faaliyetlerini yerine getirmektir. Esnafın kendi içinde birbirleriyle olan ilişkileri ve diğer esnaf gruplarıyla olan münasebetleri de yine esnaf grubunun yöneticileri tarafından sağlanır; devletle esnaf arasındaki ilişkilerde de aracılığı bu yöneticiler yaparlardı. Bunların en

¹⁴²⁷ Ahmet Kal'a, "Esnaf", *TDVİA*, C.XI, İstanbul, 1995, s.423.

¹⁴²⁸ H. İnalcık, *Devlet-i 'Alîyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I: Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, s.40-41.

büyük yardımcıları da yine esnaf tarafından seçilen *yiğitbaşı* unvanlı yönetici yardımcılarıdır¹⁴²⁹.

Osmanlı esnafının özellikleri, zaman ve mekâna göre birtakım değişim ve farklılıklar gösterir; şehrin konumu, demografik özellikleri, kaynakları, üretim kapasitesi, mal çeşitliliği ve ticaret hacmi gibi hususlar, meslekleri ve esnaf gruplarını şekillendiren sebeplerden bazılarıdır. Öte yandan esnaf gruplarının devletle olan ilişkileri de yüzyıllar içinde değişime uğramıştır. Önceleri daha özerk bir yapıda işgören esnaf teşkilatları, XVI. yüzyıldan itibaren daha merkezîyetçi bir sisteme dâhil edilmişlerdir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen üretim sistemi ise her hâlükârda klasik düzeni zora sokarak Osmanlı esnafını değişime zorlamıştır¹⁴³⁰.

Osmanlılar zamanında bazı şehir ve kasabalardaki esnaf teşkilatları üzerine yapılan müteferrik araştırmalar ile konunun bazı yönleri aydınlatılmış hâldedir¹⁴³¹. Ancak umumî manzaranın ve tarihî seyrin görülmesi için farklı tarihlerde, değişik şehir ve kasabalarda yapılacak bu neviden araştırmalara hâlâ ihtiyaç duyulduğu da bir gerçektir¹⁴³². Çünkü temel ihtiyaçlar alanında faaliyette bulunan esnaf grupları birbirlerine benzerlik gösterse de farklı coğrafyalarda, değişen zaman dilimlerinde üretim ve hizmet sektörleri farklılaşarak birbirinden ayrılmaktaydı.

Genel itibarıyla, Osmanlı esnaf grupları arasında görev alanı dar, iş ayrımı belirgindir. Her esnaf grubunun üreteceği, işleyeceği, kullanacağı malzeme ve eşyalar ile hizmet edeceği alan, gelenekler ve nizamnamelerle sınırlanmıştı. Üretilen ya da işlenecek bir malın malzeme temininden tüketiciye sunulmasına kadarki her bir süreç farklı esnaf grupları tarafından belirli kurallar silsilesi dâhilinde yapıldı. Örneğin, ayakkabı yapımında gereken deri, sırasıyla celep, kasap, debbağ ve deri taciri üzerinden ayakkabı imalatı yapacak esnafın önüne gelebilirdi. Bunlar da yapılacak ürünün çizme, pabuç, mest, terlik vs. olmasına göre yine farklı esnaf gruplarına ayrılırdı. Biri, diğerinin

¹⁴²⁹ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. *Üçüncü Bölüm/Esnaf Yöneticileri*.

¹⁴³⁰ Ömer Demirel, “Osmanlı Esnafı (1750–1850)”, *Türkler*, C.XIV, Ankara, 2002, s.253-263.

¹⁴³¹ Bu kapsamda bkz. Rifat Özdemir, “Ankara Esnaf Teşkilatı, (1785-1840)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.I, S.1, Samsun, 1986, s.156-181; Rifat Özdemir, “Tokat Esnaf Teşkilâtı (1771-1840)”, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, 13-17 Ekim 1986, Samsun 1888, s.397-424; Rifat Özdemir, *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya, 2002.

¹⁴³² İbrahim Güler, XVIII. “Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkarları ve Sorunları Üzerine Gözlemler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.I.,S.2, Muğla, 2000, s.133-146.

yapacağı işi ya da ürününü yapamaz, malzemesini tedarik edip kullanamazdı¹⁴³³. Ayrıca bu sürecin her aşamasındaki farklı mallar ve işler de başkaca örgütlenmelere sahne olurdu. Sığır ve koyun kasapları birbirinden ayrıldığı gibi üretilecek ayakkabı ve çeşitlerinin rengi, şekli, giyecek kişinin dini dahi farklı bir esnaf teşekkülünü gerektirir mahiyetteydi¹⁴³⁴.

Bu düzende, hangi esnaf grubunun hangi malzemeyi kullanacağı ya da hangi işi yapıp yapamayacağı en ince detayına kadar belirlenmiştir. Meselâ, köseleci esnafı, sert ve kalın olduğu için inek derisi yerine, öküz derilerini alıp kullanmak zorundadır. Aynı şekilde göncü esnafı da sağlamlığı nedeniyle öküz derilerini tercih ederler. Ancak mezbahalarda kesilen hayvanların derilerini eşit şekilde paylaşmak durumundadırlar. Nitekim Edirne’de eskiden beri bir gün köseleci, diğer gün göncü esnafı eşit şekilde öküz derilerini paylaşıırken, göncü esnafı anlaşmayı fesh edip öküz derilerini toplamaya başladığında köseleci esnafına inek derileri kaldığı için problem çıkmaya başlamıştı. Zira inek derisinden yapılan köseleler ince olduğu için dikici esnafının yaptığı dikişler tutmamış, hâliyle hem dikici esnafının hem de ahalinin ürün şikâyetleri artmıştı¹⁴³⁵.

1788’de mezartaşlarının boyanması meselesinde nakkaş esnafı ile taşçı esnafı arasında yaşanan anlaşmazlık da esnaf grupları arasındaki sınırlar konusuna ilginç bir örnek teşkil eder. İlgili ilamdan anlaşıldığına göre, bu tarihlerde Edirne’de nakkaşlık sadece Müslümanlara mahsus olup Yahudi ve Hristiyanlar nakkaşlık edemezken taşçı esnafından bazılarının hilaf-ı ferman mezartaşlarını yeşil ve kırmızı renklerle boyaması nizâyâ sebep olmuştu. Taşçı esnafına sorulduğunda, kendilerine yağlıboya kullanımının yasak olduğunu, hâlbuki mezartaşlarında kullandıkları boyanın yağsız olduğunu ifade etmişler ve yağlıboya kullanıp nakkaş esnafının alanına tecavüz etmeyeceklerini de taahhüt etmişlerdi¹⁴³⁶.

Örneklerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı esnafı birbirini etkileyen bir düzen içerisinde mal ve hizmet üretmektedir. Bu etkileşim, esnaf gruplarının kendi içindeki denetim sisteminin yanı sıra ilgili alanlarda faaliyetlerini sürdüren farklı esnaf gruplarının da birbirini kontrol ederek, klasik dönemde en iyi ürün ve hizmetin

¹⁴³³ Küçük Arasta’daki, çizmeci, postacı, siyah yemenici, siyah çizmeci ve dikici esnafının siyah sahtiyan temini ve kullanımına dair anlaşmazlıkları için bkz. *Edirne* ŞS. 242, s.29b-30a. H.19 Şevval 1208/M.20 Mayıs 1794.

¹⁴³⁴ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, 11. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s.289-290

¹⁴³⁵ *Edirne* ŞS. 269, s.42a-b. H.Gurre-i Cemaziyelevvel 1216/M.09 Eylül 1801.

¹⁴³⁶ *Edirne* ŞS. 226, s.72a. H.25 Cemaziyelevvel 1202/M.03 Mart 1788.

sunulması neticesini doğurmuştur. Nitekim hammadde kullanımı ile dükkân açmada sınırlamalara gidilen bu nizam, esnafın ancak malın kalitesi cihetiyle birbiriyle rekabet etmesine imkân verir; kontrolsüz üretim artışına, esnafın büyümesine, ürün çeşitliliğine ve ferdî teşebbüse müsaade etmez bir mahiyettedir.

Osmanlı geleneğinde çıraklıkla başlayan esnaflık hayatı, kalfalık ve ustalık (üstâdlık) süreçleriyle devam etmekteydi. Bu süreçte, mesleğin inceliklerini ustasının yanında, kendi esnaf grubunun üyeleri ve yöneticileri nezaretinde öğrenmeye başlayan çırağın uymak zorunda olduğu birtakım kurallar ve devam ettirmesi gereken gelenekler vardı. Meslek kollarına göre değişen bir sürenin sonunda, rüşdünü ve yeterliliğini ispat eden çırak, belirli ritüeller ile kalfalığa terfi edebilirdi. Ancak ustalık, dükkân sayısı gibi her esnaf grubu için belirlenmiş muayyen (*gedik usûlü*) bir sayıdaydı. Bu sayının üstüne çıkmak ya da mezkûr aşamalardan geçmeden, esnaf yöneticilerinin onayı olmadan ustalık almak veya yeni bir dükkân açmak mümkün değildi. Örneğin kayınbabasının sabuncu dükkânında 7 sene çıraklık eden Osman bin Mehmed, kayınbabası Ahmed vefat ettikten sonra dükkânı işletmek istediğinde sabuncu esnafının nizamına aykırı olduğu gerekçesiyle fermanla dükkânı işletmekten men edilmişti. Aynı fermanla, zanaatlarında üstâda varıp hizmet etmeyen, zanaat öğrenmeyen nâ-ehl kimselerin diğer dükkânlarda ya da başka yerlerde o zanaatı işlemelerinin esnaf kethüdaları ve yiğitbaşılar marifetiyle önüne geçilmesi de emredilmekteydi¹⁴³⁷.

Öte yandan dükkân açmak için usta olmak da tek başına yeterli görülmezdi. Dükkân açacağı işkoluna göre o esnaf grubunun talep ve müsaadesi ile nihaî olarak padişah beratı alınması gerekirdi. Meselâ, 1804 yılında Edirne’de, 46 adet simitçi dükkânına ruhsat verilmiş hâldedir. Ancak bunlardan 16 tanesi, işlerinin olmaması nedeniyle muattal kalmışken İstanbul’dan gelen simitçi ustalarının Edirne’de yeni simitçi fırını açmasına müsaade edilmemiş; açılan simit fırınlarının ise simitçi esnafı kethüdaları ve ustalarının talebiyle kapatılmasına dair ferman çıkartılmıştı¹⁴³⁸.

Benzer bir şekilde, 1789 yılında Edirne’de 17 adet şekerçi dükkânı mevcut ve yenisinin açılması emr-i âlî ile yasaklanmış iken yeni dükkân açan kişilerin şekerçi esnafı tarafından şikâyet edilerek, açtıkları dükkânın kapatıldığı görülür¹⁴³⁹. Zira Edirne’deki şekerçi esnafının kanun-ı kadîmine göre, 17 adet dükkânda çalışan ustalar

¹⁴³⁷ S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.305-306.

¹⁴³⁸ *Edirne* ŞS. 334, s.9a-b. H.Evail-i Rebiülahir 1219/M.10-20 Temmuz 1804.

¹⁴³⁹ *Edirne* ŞS. 232, s.8a. H.09 Şevval 1203/M.03 Temmuz 1789.

vefat etmedikçe yenisinin açılmayacağına dair 1787 yılında ferman çıkartılmış hâldeydi¹⁴⁴⁰.

Edirne esnaf teşkilatı hakkında buraya kadar aktarmaya çalıştıklarımız ile konunun çerçevesini belirleyerek dönemin umumî manzarası hakkında bir fikir edimek mümkün olmaktadır. Lâkin incelediğimiz dönemde dahi Edirne esnaf teşkilatı hakkındaki müteferrik belgelerin muhteviyatı, bu çalışmanın sınırlarının çok üzerinde olduğunu belirtmek lâzımdır. Zira her esnaf grubunun kendine hâs özellikleri, çalışma düzeni müşahhas olaylar üzerinden ele alındığında Edirne gibi bir şehirde sadece esnaf gruplarının dahi başlı başına araştırmalara konu olabileceği aşikârdır.

Devam eden alt başlıklarda, incelediğimiz dönemde tespit edebildiğimiz kadarıyla Edirne'deki mevcut esnaf grupları, *orducu esnafı* ve Edirne'de tespit edilen dükkân sayıları verilerek dönemin esnaf teşkilatı ve durumu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

4.2.1. Esnaf Grupları

Bir şehirdeki esnaf gruplarının sayısı ve çeşitliliği, şehrin konumuna, kaynaklarına, ihtiyaç ve kapasitelerine göre zaman içinde şekillenmekte; lüzumlu hâllerde teşekkül etmiş esnaf gruplarında ve sayılarında değişikliklere gidilebilmekteydi. Bu nedenle esnaf gruplarının sayılarında her dönemde ve şehirde farklılıklar görmek mümkündür.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren parlak günlerini geride bırakan Edirne'nin ticaret hacmi daraldığı gibi esnaf çeşitliliğinin ve sayısının azalmış olduğunu da ifade etmek güç değildir. Misal vermek gerekirse, Edirne'de XV.-XVI. yüzyıllarda okçu ve yaycı esnafı bulunduğuna şüphe yoktur. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında şehirde okçu ve yaycı esnafı kalmadığı için ordu ağasının arzuhalı, padişahın beratı ile İstanbul'daki yaycıbaşı tarafından ikişer nefer okçu ve yaycı esnafının 1770'de Edirne'ye gönderildiği görülür¹⁴⁴¹.

¹⁴⁴⁰ Aynı fermanla, şekercilik zanaatında mahareti olanların bu 17 dükkândaki ustaların yanında kalfa veya şakirdlik yapmaları, biri ölüp de yeri boş kaldığında yerine geçmeleri hususunda esnafın talebine binaen kadı efendinin ilamı üzerine ferman çıkartıldığı görülmektedir. Bkz. *Edirne ŞS.* 223, s.19a-b. H.Evail-i Şevval 1201.M.17-26 Temmuz 1787.

¹⁴⁴¹ *Edirne ŞS.* 223, s.66b. H.09 Rebiülevvel 1202/M.19 Aralık 1787.

İncelediğimiz döneme gelindiğinde, Edirne kaza merkezeinde en az 186 farklı esnaf grubunun var olduğu ve bu esnaf gruplarının toplam 3.349 dükkânda¹⁴⁴² mal ve hizmet ürettiği tespit edilmiştir¹⁴⁴³. Yapılan diğer araştırmalara göre, aynı yıllarda Bursa’da 117 esnaf grubu ve bu esnafın faaliyet gösterdiği 3.933 adet dükkân bulunmaktaydı. Yine aynı yıllarda, Ankara’da 75 esnaf grubu 2.658 dükkânda, Tokat’ta 74 esnaf grubu 1.310 dükkânda, Sivas’ta 58 esnaf grubu 978 dükkânda hizmetlerini devam ettiriyordu. Dükkân sayıları bilinmemekle beraber, aynı tarihlerde Selanik’te 87, Diyarbakır’da ise 88 esnaf grubu faaliyette bulunuyordu¹⁴⁴⁴.

¹⁴⁴² Dükkân sayılarının tespitinde 1827 yılı ihtisap kayıtları esas alınmıştır. Detaylı bilgi ve kaynak için bu çalışmanın dördüncü bölümünde yer alan “*Dükkân Sayıları*” başlığına müracaat edilebilir.

¹⁴⁴³ Dönem itibariyle esnaf gruplarının tespitini yapabileceğimiz derli toplu bir belge veya defter bulunmamaktadır. Elde edilen bilgiler, genel itibariyle 1785–1845 yılları arasında içerir Edirne Şer’iyye Sicilleri’nde yer alan tevzi defterleri, 1827 yılı ihtisap kayıtları ve yine kaynakçada belirtilen şer’iyye sicillerinin hemen hemen tamamında yer alan müteferrik belgelerden edinilmiştir.

¹⁴⁴⁴ Ö. Demirel, *a.g.m.*, s.258-263.

Tablo 28. XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Edirne’de Esnaf Grupları

1-Abacı	32-Çilingir	63-Harîr Bükücü
2-Araba Takımı İmalci	33-Çizmeci	64-Hasırcı
3-Arabacı	34-Çömlekçi	65-Hataîci
4-Arpacı	35-Çörekçi	66-Havlucu
5-Astarıcı	36-Çubukçu	67-Hekim
6-Aşçı	37-Çukacı	68-Helvaci
7-Atlasçı	38-Debbağ	69-İplikçi
8-Attar	39-Değirmenci	70-Kadayıfçı
9-Babuççu	40-Demirci	71-Kâğıtçı
10-Bacacı	41-Destarcı	72-Kahveci
11-Bahçıvan	42-Destici	73-Kahvehaneci
12-Bakırcı	43-Dikici	74-Kalaycı
13-Bakkal	44-Doğramacı	75-Kaldırımcı
14-Balıkçı	45-Dolapçı	76-Kalpakçı
15-Balmumcu	46-Duhancı	77-Kapamacı
16-Barutçu	47-Duvarcı	78-Kassap
17-Basmacı	48-Düğmeci	79-Kassarcı
18-Berber	49-Ekçi	80-Kayıkçı
19-Bezzaz	50-Esirci	81-Kaymakçı
20-Bıçakçı	51-Eskici	82-Kazancı
21-Boyacı	52-Fesci	83-Kebapçı
22-Bozahaneci	53-Fıçıcı	84-Keçeci
23-Börekçi	54-Gazzaz	85-Keresteci
24-Büzmeci	55-Göncü	86-Keseci
25-Camcı	56-Güllabcı	87-Ketancı
26-Cerrah	57-Habbazan	88-Kılıççı
27-Çakşırcı	58-Haffaf	89-Kıncı
28-Çamaşırcı	59-Hallaç	90-Kiremitçi
29-Çarıkçı	60-Hamamcı	91-Kitapçı
30-Çerçi	61-Hamal	92-Koçu Arabacı
31-Çıkrıkçı	62-Hancı	93-Kolancı

94-Kömürcü	127-Nalbant	160-Siyah Çizmeci
95-Köseleci	128-Nalbur	161-Siyah Yemenîci
96-Köşe Sarrafı	129-Nalçacı	162-Soğancı
97-Kundakçı	130-Neccar	163-Sütçü
98-Kunduracı	131-Nişastacı	164-Şehriyeci
99-Kurşuncu	132-Oduncu	165-Şekerci
100-Kuruyemişçi	133-Okçu	166-Şerbetçi
101-Kuşakçı	134-Öküz Arabacı	167-Şişeci
102-Kutnucu	135-Paçacı	168-Tacir
103-Kutucu	136-Pamuk İplikçisi	169-Takkeci
104-Kuyumcu	137-Parça Debbağcı	170-Taşçı
105-Külahçı	138-Pazarcı	171-Tavukçu
106-Kürekçi	139-Peştamalci	172-Telli Hataîci
107-Kürkçü	140-Peynirci	173-Tenekeci
108-Kütahneçi	141-Postalcı	174-Terlikçi
109-Lağımıcı	142-Reaya Yemenîci	175-Terzi
110-Leblebici	143-Rençber Arabacı	176-Testereci
111-Lök Çizmeci	144-Saatçi	177-Tuzcu
112-Lök Yemenîci	145-Sabuncu	178-Tüfekçi
113-Lökçü	146-Sadakçı	179-Uncu
114-Lüleci	147-Sahaf	180-Yaş Yemişçi
115-Mahzenci	148-Salcı	181-Yaycı
116-Makasçı	149-Samancı	182-Yemenî Basmacı
117-Marangoz	150-Sandalcı	183-Yemenîci
118-Masaracı	151-Sandıkçı	184-Yerli Pastırmacı
119-Mıhçı	152-Saraç	185-Yeşil Sandıkçı
120-Misk Sabuncu	153-Sarraf	186-Yorgancı
121-Mismarcı	154-Sebzeci	
122-Mumcu	155-Semerci	
123-Muytab	156-Sepetçi	
124-Mücellit	157-Sıvacı	
125-Müzehhip	158-Simitçi	
126-Nakkaş	159-Sirem Arabacı	

Tablo 28’de listesi verilen Edirne esnafları incelendiğinde, şehirdeki üretim, ticaret, hizmet sektörlerinin niteliği ve çerçevesi gözle görülür hâle gelmektedir. Burada dikkati çeken ilk husus deri, ayakkabıcılık ve mensucat alanlarındaki esnaf gruplarının yarattığı ihtisaslaşma ve çeşitliliğidir. Yine arabacı esnafının birçok dala ayrıldığı ve dükkân sayıları ile birlikte ele alındığında, özellikle öküz arabacılarının sayısının fazlalığı belirgindir. Bu durum, ana yol güzergâhındaki Edirne’nin taşımacılık alanındaki ihtiyaç ve kapasitesini ortaya koyması cihetiyle de önem arz eder.

Elbette bu esnaf gruplarının tamamına ait çalışan sayılarına net olarak ulaşmak pek mümkün görünmemektedir. Ancak dükkân sayıları ile birlikte ele alındığında en azından yaklaşık olarak tahminlerde bulunmak mümkün hâle gelmektedir. Nitekim yukarıda değinildiği gibi incelediğimiz dönemde Edirne’deki okçu ve yaycı esnafı ikişer kişiden ibaretti. Büyük ihtimalle sadakçı, kıncı, kılıççı esnafı gibi küçük esnaf gruplarında da sadece birkaç kişi çalışmaktaydı. Genel itibariyle, benzer işi yapan esnaf gruplarının isimlendirilmesindeki çeşitlilik, Edirne’nin önceki yüzyıllarından bâkiye kalan esnaf gruplarının sayıları azalsa da hâlâ ismen devam ettirilmesi yönüyle de önemlidir.

İlerleyen sayfalarda detayları görüleceği üzere 1827 yılındaki dükkân sayısından hareketle Edirne’de 10 bin civarında esnafın ürün ve hizmet ürettiği tahmin olunabilir. Bu esnafların, mensup oldukları din ve milletlere göre ayrımını yapmak ise bazı alanlarda mümkün olsa dahi tamamının durumunu net olarak ortaya koymak pek mümkün görünmemektedir. Ancak elimizdeki 1830 yılına ait bir cizye defterindeki bilgilere göre Edirne kaza merkezindeki 744 Ermeni esnafının iştigal ettikleri alanlar belirgindir¹⁴⁴⁵. Bu defterin, konu hakkında elimizdeki derli toplu tek belge olması ve esnafın cizye gelir gruplarına (âlâ, evsât, ednâ) göre mâlî vaziyetinin görülmesi açısından önemli bir örnek olduğu değerlendirilerek ilgili bilgiler Tablo-29’da verilmiştir.

¹⁴⁴⁵ BOA., D..CMH.d., 27227. H.15 Rebiülevvel 1246/M.03 Eylül 1830.

Tablo 29. İş Kollarına ve Cizye Gruplarına Göre Edirne'deki Ermeni Esnafı (1830)

Esnaf Adı	Cizye Grubuna Göre Esnaf Sayısı			Toplam
	Âlâ	Evsât	Ednâ	
Sarraı	35	40	7	82
Kuyumcu	27	78	28	133
Bezzaz	26	31	12	69
Keresteci	20	17	7	44
Babuççu	1	11	0	12
Terzi	23	138	15	176
Gazzaz	13	20	8	41
Berber	3	68	15	86
Kürekçi	10	18	3	31
Çukacı	1	11	1	13
Börekçi	6	5	0	11
Basmacı	10	24	0	34
Semerci	1	11	0	12
Toplam	176	472	96	744

İncelenen arşiv belgelerinde, tespit edilen esnaf gruplarından bazılarının, farklı şekilde kümelenerek değişik isimler aldığı görülmektedir. Örneğin bir sonraki başlıkta detayları ele alınacak olan 25 farklı esnaf, *orducu esnafı* olarak ayrıca gruplandırılarak, bunlara birtakım mükellefiyetler yüklenmekteydi.

Detayına vakıf olunamayan diğer bir gruplaşma ve isimlendirme ise kürkçüler, bakkallar, kapamacılar, kalpakçılar, abacılar, mihçılar, terziler, büzmeciler, ketanciler, keresteciler, babuççular ve mumcuların “*onikiler ta’bir olunur esnaf*” olarak tanımlanmasıdır¹⁴⁴⁶. Mezkûr ifadenin geçtiği belgede, isimleri verilen on iki esnaf kethüdasının tamamının zımmî olmasında hareketle, büyük ihtimalle gayrimüslim esnaf topluluğuyla alakalı bir tabir olduğu düşünülmektedir.

¹⁴⁴⁶ Edirne ŞS. 234, s.61b. H.17 Safer 1206/M.16 Ekim 1791.

4.2.2. Orducu Esnafı

Orducu esnafı, gerekli hâllerde ordu ile birlikte sefere katılarak askerlerin giyim, yiyecek, içecek, sağlık, silah ve teçhizat gibi alanlarda ihtiyaçlarını karşılayan esnaf gruplarına verilen isimdir. Normal şartlarda ihtiyaca göre belirlenmiş orducu esnafı, diğer görevli ve gönüllülerle birlikte, ordu birliklerinden önce konak mahalline varıp çadırlarını kurarak hazırlıklarını tamamlar, askerî birlikler geldiğinde her esnaf grubu kendi alanlarındaki görevlerini ifa ederdi. Özellikle İstanbul, Edirne ve Bursa'dan orducu esnafı tayin edilmesi, öteden beri uygulanagelen bir âdet hükmündeydi. Klasik dönemde diğer şehirlerden de orducu esnafı tayin edildiği bilinmekle birlikte, son dönemlerde bu durum daha ziyade aynî ve nakdî avâız türü bir vergilendirme hâlini almış, Yeniçeri Ocağı'nın lağvedilmesinin ardından bu usul de kaldırılmıştır¹⁴⁴⁷.

İncelediğimiz dönemde, Edirne'deki orducu esnafının yükümlülüğü, *mû'tûd kadîme* üzere aynî olarak Ordu-yu Hümayun'a fermanla belirtilen sayıda çadır hazırlayarak sevk etmekten ibaretti. Özellikle 1787-1812 yılları arasında devam eden Avusturya ve Rusya muharebeleri sırasında rastlanan ilgili fermanlarda, Edirne'de bulunan 25 esnaftan genelde 49 adet *hayme* hazırlayarak göndermeleri istenirdi. 1787¹⁴⁴⁸, 1789¹⁴⁴⁹ ve 1792¹⁴⁵⁰ yıllarında istenen çadır sayısı 49 iken, 1809 yılında 49 çadırının yanı sıra 25 adet de *çerke* talep edildiği görülmektedir¹⁴⁵¹.

İlgili fermanlarda “eskiden beri olageldiği veçhile” sefer zamanlarında, adları yazılı 25 esnafın, mer'î tutulan usul üzere, yamakların birbirlerine imdat ve ianede bulunarak yardımlaşması, masrafların da aralarında paylaşılarak çadırların gönderilmesi talep edilirdi. Bahsi geçen 25 esnaf grubunun isimleri, Tablo-30'da gösterilmiştir.

¹⁴⁴⁷ Şenol Çelik, “Orducu”, *TDVİA.*, C.XXXIII. İstanbul, 2007, s.370-373.

¹⁴⁴⁸ *Edirne* ŞS. 223, s.31a-b. H.18 Zilkadde 1201/M.01 Eylül 1787.

¹⁴⁴⁹ *Edirne* ŞS. 230, s.38a. H.Gurre-i Rebiülevvel 1204./M.19 Kasım 1789.

¹⁴⁵⁰ *Edirne* ŞS. 235, s.27a-b. H. Evahir-i Cemazilyevvel 1206/M.15-24 Ocak 1792.

¹⁴⁵¹ *Edirne* ŞS. 291, s.17a-b. H.10 Rebiülevvel 1224/M.25 Nisan 1807.

Tablo 30. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Orducu Esnafı

1-Habbazân	6-Basmacıyân	11-Kemankeşân	16-Eskiciyân	21-Attarân
2-Bakkalân	7-Çukacıyân	12-Nalçacıyân	17-Berberân	22-Şimşir-girân
3-Kassabân	8-Postalıcıyân	13-Çizmeciyan	18-Mumcıyân	23-Arpacıyân
4-Aşçıyân	9-Sarracân	14-Çamaşırıyân	19-Gazzazân	24-Semerciyan
5-Hayyatân	10-Muytabân	15-Bezzazân	20-Hallacân	25-Nalbandân

Tablo-30’da isimleri verilen esnafların, istenilen çadırları hazır hâle getirerek Ordu-yı Hümayun’a sevk etmeleri sürecinde, ilgili fermanlarda usulün ne olduğu açıkça belirtilmemektedir; sadece “mû’tâd-ı kadîme üzere” denilerek istenilen çadırların esnaf gruplarına pay edildiği görülür. Buna göre, basmacıyân esnafına 1 çadır, diğer 24 esnafa ise 2’şer çadır pay edilmekteydi. Ancak esnaf arasındaki bir davadan anlaşıldığı kadarıyla, bu 25 esnafın her birinin yamakları olarak addedilen alt esnaf grupları bulunmakta ve sefer muktezası için talep edilen çadırların hazırlanmasında orducu esnafına “*ordu akçesi*” adı altında “*örf-i beldeye göre*” bir miktar ücret vererek ianede bulunmaktaydı. Nitekim Edirne vaki sandalcı ve kutnucu esnafı kethüdaları, Divan-ı Hümayun’a takdim ettikleri arzuhallerinde, kendileri çukacı esnafına yamak olup ordu akçesini eda etmişken semerci esnafı tarafından da ordu akçesi istendiğinden bahisle kanunu sorulduğunda, çukacıyân hırfetine telli hataîciler, atlasçılar ve sandal fûrûş esnafının yamak olduğu ferman ile belirtilmiş, kendi durumlarının ise “*mahallinde ma’arifet-i şer’ ve cümle ma’arifetiyle görülüb örf-i belde üzerine amel ve hareket*” edilerek karar verilmesi istenmişti¹⁴⁵².

Mezkûr fermanın anlaşıldığı üzere, 1788 yılında orducu esnafının işlerinde dahi esnaf gruplarının iç nizamına ve örfüne çok fazla müdahalede bulunmamak devlet tarafından esas tutulmuş hâldedir. Öte yandan, bilhassa esnaflarla ilgili belgelerde sıkça atıfta bulunulan ama açıkça belirtilmeyen “*örf-i belde*” veya “*kânûn-ı kadîme*”lerin yazıya geçirilmemesi, her halükârda araştırmacıların işini zorlaştıran hususlardandır.

4.2.3. Dükkân Sayıları

Şehir monografi çalışmalarında, işkollarına ve esnaf gruplarına göre dükkân sayılarının bilinir olması, şehrin ticarî ve iktisadî vaziyet ve kapasitesini ortaya koyan önemli göstergeler arasındadır. Arşiv belgelerinin el verdiği ölçüde, bu sayıların ortaya

¹⁴⁵² Edirne ŞS. 223, s.78a.H.25 Rebiülahir 1202/M.0 Şubat 1788.

çıkarılarak diğer veriler ile birlikte değerlendirilmesi, şehir hayatının birçok yönüyle anlaşılır olmasını da beraberinde getirmektedir.

Bu başlıkta, incelediğimiz dönemdeki dükkân sayılarının tespitinde Edirne’de 1827 yılında kurulan İhtisap Ağalığı belgelerinden istifade edilmiştir. Bilindiği gibi İhtisap Ağalığı, esnafın ödeme gücüne göre esnafları tasnif ederek belirlediği gruptaki esnafların her birine, günlük bir vergi miktarı takdir etmekte ve bunları aylık olarak ilgili dükkânlardan tahsil etmekteydi. Dolayısıyla ihtisap belgelerinde, şehirdeki tüm iş kollarında hizmet eden esnafları, dükkân sayıları ve ödeme yüküne göre ya da diğer bir tabirle kazanç durumlarına göre tasnif edilmiş hâliyle görmek mümkün olmaktadır¹⁴⁵³.

Edirne ihtisap kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla, 1827 yılında Edirne’de 77 ayrı kategoride ele alınmış toplam 3.349 dükkân bulunmaktaydı. Bu 3.349 dükkânda çalışan esnaf ise vergi ödeme yüküne göre 8 ayrı kategoriye¹⁴⁵⁴ ayrılmıştı. Bu düzende, en yüksek vergi dilimi, günlük 40 paraya tekabül eden miktar ile *sarraf* taifesindedir. Onun ardından günlük 10 para alınan hamamlar, kasaplar ve nişasta dükkânları gelmekte, günlük 7 para alınan hanlarından ardından sınıflandırma devam ederek şehirdeki tüm dükkânlar tasnife tabi tutulmaktaydı.

İhtisap kayıtlarındaki bilgilerin aslına ve şekline sadık kalınarak hazırlanan Tablo-30’da, Edirne’de 1827 yılındaki mevcut dükkân sayıları ile bunlardan alınacak ihtisap vergisi miktarları gösterilmiştir. “*Yüzde*” sütununda ise dükkân gruplarının Edirne’deki toplam dükkân sayısına oranı hesaplanarak şehrin geneli içinde ilgili esnafın durumu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

¹⁴⁵³ BOA., HAT., 740-35046. H.29.Zilhicce 1242/M.24 Temmuz 1827. Edirne İhtisap Ağalığı’nın 12 Zilhicce 1242 (07 Temmuz 1827) gününden başlayarak 1243 yılı sonuna kadar aylık gelir-gider defteri için bkz. *Edirne* ŞS. 350, s.18b-28a.

¹⁴⁵⁴ Bu kategorilendirmeyi büyükten küçüğe doğru sıralarsak şehirdeki tüm esnaflar günlük 40, 10, 7, 5, 4, 3, 2 ve 1 para alınacak dükkânlar şeklinde, ödeme yüküne göre tasnif edilmişti.

Tablo 31. 1827 Yılında Edirne'deki Dükkânlar

Dükkân/Mekân/İşkolu	Adet	Yüzde	Alınacak İhtisap Vergisi
Bedesten'deki dükkânlar	50	1,49	Toplam 557 adet dükkân. Herbirinden günlük 5 paradan senelik 25.065 kuruş.
Ali Paşa Çarşısı'nda Kepenk	220	6,57	
Kahvehane	144	4,3	
Keresteciyan	67	2	
Abaciyân	50	1,49	
Habbazân	18	0,54	
Sirem ve Koçu Arabacıları	8	0,24	
Kuyumcu	100	2,99	Toplam 554 dükkân. Herbirinden günlük 4 paradan senelik 19.944 kuruş.
Kürkçü	45	1,34	
Debbağ	80	2,39	
Şekerci	20	0,6	
Duhancı	80	2,39	
Ketancı	13	0,39	
Mumcu	19	0,57	
Kapamacı	8	0,24	
Değirmenci	20	0,6	
Simitçi	28	0,84	
Bakkal	95	2,84	
Aşçı ve Kebapçı	12	0,36	
Paçacı	8	0,24	
Harîr Bükücü Kârhanesi	26	0,78	Toplam 1380 dükkân. Herbirinden günlük 3 paradan senelik 37.260 kuruş.
Terzi	67	2	
Direk Çarşısı'ndaki Esnaf	80	2,39	
Bitpazarı Çarşısı'ndaki Esnaf	150	4,48	
Muytab	30	0,9	
Muytab Kârhanesi	35	1,05	
Bakırcı	20	0,6	
Taşcı	16	0,48	
Helvacı	10	0,3	
Berber	120	3,58	
Araba Takımı İmal Edenler	45	1,34	
Öküz Arabası Koşanlar	250	7,46	
Doğramacı	30	0,9	
Camcı	6	0,18	
Çizmeci	45	1,34	
Attar	100	2,99	
Yaş Yemişci	25	0,75	
Gazzaz	50	1,49	
Saraç	100	2,99	
Haffaf ve Tâcir	92	2,75	
Balıkçı	9	0,27	

Saatçi	12	0,36	
Kaymakçı	15	0,45	
Nalbur	12	0,36	
Nalband	52	1,55	
Misk Sabuncu	9	0,27	
Bitpazarı'ndaki Eskiciler	23	0,69	
Kalaycı	19	0,57	
Semerci	8	0,24	
Yemenîci, Kütâhneci, Kunduracı	156	4,66	
Mücellit, Kâğıtçı, Müzehhip	26	0,78	
Uncu	29	0,87	
Reaya Yemenîci	28	0,84	
Sebzeci	21	0,63	
Kılıççı, Bıçakçı ve Makasçı	15	0,45	Toplam 589 dükkân.
Postacı	40	1,19	Herbirinden günlük 2 paradan senelik 10.603 kuruş.
Astarcı, Peştemalci, Havlucu	26	0,78	
Pamuk İplikçisi	16	0,48	
Hallaç	36	1,07	
Leblelebici	8	0,24	
Terlikçi	7	0,21	
Demirci ve Mihci	59	1,76	
Çubukçu	12	0,36	
Topkapı'da Basmacılar Esnafı	60	1,79	
Keçeci ve Külâhçı	21	0,63	
Lüleci	23	0,69	
Ekci ve Kutucu	19	0,57	
Fıçı	48	1,43	Toplam 161 dükkân.
Testereci	12	0,36	Herbirinden günlük 1 paradan senelik 1.449 kuruş.
Sepetçi	4	0,12	
Kolancı	16	0,48	
Sandıkçı	6	0,18	
Tüfekçi	12	0,36	
Han	38	1,13	Herbirinden günlük 7 paradan senelik 2.394 kuruş.
Kassab Selhanesi	7	0,21	Herbirinden günlük 10 paradan senelik 630 kuruş.
Nişasta Kârhanesi	8	0,24	Herbirinden günlük 10 paradan senelik 720 kuruş.
Hamam	19	0,57	Herbirinden günlük 10 paradan senelik 1.710 kuruş.
Sarrafân Odası	16	0,48	Herbirinden aylık 10 kuruştan senelik 1920 kuruş.
Nukud Sarrafânı	20	0,6	Herbirinden günlük 5 paradan senelik 900 kuruş.
TOPLAM	3.349	%100	Yıllık 102.820 kuruş

Tablo-31'de bulunan verileri, farklı açılardan değerlendirmek mümkündür; özellikle eldeki diğer bilgiler ile karşılaştırıldığında şehirdeki dükkân sayılarının dışında da birçok sonuca ulaşma imkânı sağlamaktadır.

Biz dükkân sayıları ve esnaflar üzerinden eldeki verileri değerlendirecek olursak, önceki yıllarda tespit ettiğimiz bazı dükkân sayıları ile 1827 yılındaki dükkân sayıları arasında bazı farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Mesala, daha önce mevzubahis ettiğimiz üzere 1789 yılında Edirne’de 17 adet şekerçi dükkânı mevcutken 1827’de bu sayının 20’ye çıktığı görülmektedir. 1804 yılında simitçi esnafına ait 46 gedik, 30 faal dükkân varken 1827 yılında faal simitçi dükkânı sayısı 28’e düşmüştür. 1796’da tamamı selâtin-i azâm vakıflarında kiracı olan 24 ketenci dükkânı varken¹⁴⁵⁵ yaklaşık 30 yıl sonra ihtisap kayıtlarına göre ketenci dükkânı sayısı 13’tür. Şehirdeki han sayısı ise 1800’lerin ilk yıllarında 68 olarak tespit edilmişken 1827 yılında 38 handan ihtisap vergisi alındığı görülmektedir. Birinci bölümde yer alan *Hanlar* başlığında değinilen bu durum, büyük ihtimalle askerî yoğunluğun yaşandığı yüzyıl başında, irili ufaklı bir nevi bekâr odalarının “han” olarak nitelendirilmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Tablo-31’deki rakamlar, esnaf grupları ve işkolları açısından ele alındığında, bu zümreler arasında en kalabalık sınıfın, öküz arabacıları olduğu görülmektedir. Bu durum, dönem itibariyle Edirne’nin taşımacılık alanındaki konumunu göstermekle beraber, araba takımı imal edenler, fiçıcılar gibi bağlı işkolları ile birlikte değerlendirdiğinde nakliye sektörünün şehir ekonomisini bir hayli etkilediğini de ortaya koymaktadır.

Önceki yüzyıllardan itibaren şehrin ticarî ve iktisadî merkezi olan Bedesten, Ali Paşa Çarşısı, Direk Çarşısı, Bitpazarı ve Arasta gibi çarşı-pazar yerlerindeki dükkân/kepenk sayılarında bir azalma görülmez; bu dönemde de şehir ekonomisinin merkezini çarşı-pazar yerlerinin teşkil ettiği ve nispeten canlı bir ticaret hayatına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Yine birçok esnafın kendi adlarıyla anılan sokak veya pazarlarda, bir arada bulunan dükkânlarda mal ve hizmet ürettiği bilinmektedir.

Ayakkabıcılık ve dokumacılık alanlarında çalışan müteferrik esnaf gruplarının dükkân sayıları toplandığında, toplam dükkân sayısının yaklaşık %25’ini bu iki sektörün oluşturduğu anlaşılmaktadır. Yine kahvehane (144), berber (120), kuyumcu (100), attar (100), saraç (100), ve bakkal (95) dükkânlarının sayısının, ortalamanın üzerinde olduğu ve dükkân sayılarına göre en küçük esnaf gruplarının ise sepetçi (4), sandıkçı (6) ve camcı (6) esnafı oldukları görülmektedir.

¹⁴⁵⁵ *Edirne ŞS.* 253, s.5a. H.11 Rebiülevvel 1211/M.14 Eylül 1796.

Elbette değerlendirmeler, ihtisap kayıtlarından edinilen veriler üzerinden yapılmaktadır. Tablo-31’de görüldüğü gibi bazı esnaf dükkânları, bulundukları mekâna göre ya da benzer iş kollarına göre birleştirilerek kayıt altına alınmıştır. Bu nedenle sadece birkaç dükkâna sahip daha küçük esnaf gruplarının mevcut olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Zira ihtisap kayıtları vergilerndirme amaçlı kayıtlar olduğu için tüm esnaf gruplarının iş kollarına göre ayrıntılı olarak yazılmış olması beklenmez.

1827 yılındaki faal dükkân sayısından hareketle, Edirne’deki esnaf nüfusunu tahmin etmeye çalışırsak; her dükkânda en azından bir usta ve bir çırak (ya da kalfa) bulunduğu varsayıldığında ($3.349 \times 2 = 6.698$) yaklaşık 7-8 bin kişinin bu dükkânlarda istihdam olunduğu tahmin edilebilir. Elbette bu tahmin, tam zamanlı çalışanlar için asgarî bir değerdir. Zira birçok dükkânda, ustanın yanı sıra birden fazla kalfa ve çırağın çalıştığı da bilinmektedir. Bu nedenle her dükkânda ortalama üç kişi çalıştığı varsayılarak yapılacak bir hesaplamada ($3.349 \times 3 = 10.047$) sayının, 10 binin üzerine çıktığı görülmektedir. Dönemsel yoğunluk ve geçici istihdam ile birlikte düşünüldüğünde bu sayıların daha da artabileceği muhakkaktır.

4.3. Üretim ve Ticaret

4.3.1. Üretim Özellikleri

Bilindiği gibi incelediğimiz dönem Edirne’sinin üretim ve sanayisi, Sanayi Devrimi öncesi devrin özelliklerini taşır. Bu devrin üretimdeki en belirgin hususiyeti, *ziraî ekonomi* hâkimiyeti ile enerji gereksiniminin tabiî enerji kaynaklarından karşılanmasıdır. Burada kastedilen anlamı ile ziraî ekonomi, sadece toprağın işletilmesinden ibaret değildir; esas toprak olmakla beraber toprağa dayalı hayvancılık, arıcılık ve benzeri faaliyetlerin tamamını bu genel kategoride değerlendirmek mümkündür¹⁴⁵⁶.

Tarım ve hayvancılık alanındaki üretim faaliyetlerin büyük bir kısmı şehir içerisinde cereyan etmezse de şehrin yakın çevresindeki ziraî faaliyetler, çeşitlilik ve üretim kapasitesi gibi unsurlar doğrudan şehir esnafının şekillenmesini etkileyerek üretimine de yön verir mahiyettedir. Bu kapsamda, Edirne kaza merkezinin yakın çevresindeki köy ve çiftlikler ile verimli bağ ve bahçelerin varlığı, başta sebze ve meyve yetiştiriciliği ile hayvan yetiştiriciliğine müsait ortamı yaratan alanlardır. Bunlar

¹⁴⁵⁶ Kaynak ve Sanayi inkılabı öncesi toplumsal ve ekonomik özellikler için bkz. Mustafa Öztürk, *Tarih Felsefesi*, Genişletilmiş II. Baskı, Ankara, 2010, s.245-287.

arasında bilhassa şehrin güneyinde bulunan Meriç Nehri kıyısındaki Dolaklı, Kireçhane ve Kırkkavak bahçeleri ile Bosnaköy, Demirtaş ve Karaağaç'ın çevresindeki bağ ve bahçeleri saymak mümkündür¹⁴⁵⁷. Yine şehrin güneybatısına düşen bölgede yer alan Çörek ve Mar'aş köyleri civarındaki dut bahçeleri ipek böcekçiliği için elverişli alanlardı. Şehrin batısında ise bugün Hıdırlık tabyası ve Abdurrahman Ağa tabyasının yer aldığı bölgede, çokça üzüm bağlarının var olduğunu görmekteyiz. Bunlar; Hıdırlık bağları, Çardak bağları, Başçardak bağları, Çay bağları, Kazan bağları, Define bağları ve Vakıflar bağı gibi isimlerle anılan bağlardır. Nitekim bunların alım satımlarına ait şer'iyye sicillerinde pek çok örnek yer almaktadır. Ayrıca, Demirtaş köyünün hemen güneyindeki Sinekli ovasının akabinde yer alan Papaz mer'ası ile Doğancaarz mer'ası ise şehrin yakın çevresindeki çiftlikler ile birlikte hayvan yetiştiriciliğine uygun alanlardı. Edirne'ye dışarıdan gelen gıda maddeleri ile birlikte şehrin sebze, meyve ve günlük hayvansal tüketim maddeleri, büyük oranda bu yakın çevreden temin edilmekteydi.

II. Murad döneminden (1421–1451) itibaren ticaretgâh bir şehir hâlini alan Edirne, bu dönemde şehir esnafının ürettiği ürünler ile de adından söz ettirmekteydi. Göz alıcı halı ve kilimler *velense* adı verilen yün battaniyeler, *bogasi* adlı minder örtüleri, *beledî* nakışlı pamuk kumaşlar, çarşaf ve çamaşırlar, savaş avadanlıkları, mis sabunları, şekerlemeler, gül yağları ve gül suları ile Edirne ürünleri dış pazarlarda dahi rağbet görürdü¹⁴⁵⁸. Sonraki yüzyılda saraçlık, basmacılık, mensucat boyacılığı, sabunculuk, gül yağcılığının yanı sıra nakliye arabacılığı ve tahtirevan imalinde de üretimin inkişaf ettiği *Edirne kabı* adı verilen ciltleme usulünün ise hayli meşhur olduğu anlaşılmaktadır¹⁴⁵⁹. 1573'te şehri ziyaret eden Philippe du Fresne-Caneye ise “*kentte derileri çok güzel boyayan, eyer, dizgin gibi koşum takımları yapan pek çok usta var; Türkiye'nin en iyi saraçları burada*”¹⁴⁶⁰ demek suretiyle Edirne esnafının ve imal ettiği ürünlerin geldiği noktayı da belirtmektedir. Elbette adını Edirne'den alan, ahşap ve deri

¹⁴⁵⁷ Bu bağların korunması için bağ sahiplerinin bir araya gelerek bekçi ve korucular tuttuğu görülmektedir. Örneğin, 1789 yılı itibarıyla bağlarının insan, hayvan vesair muhafazası gerekenlerden korunması için Bekçibaşı Hüseyin ile anlaşılan bağ sahipleri, ücret olarak bağlarının dönümüne dörder para bekçilik ve ikişer para koruculuk ücreti vermekteydiler. Bkz. *Edirne* ŞS. 228, s.30a. H.29 Muharrem 1203/M.20 Ekim 1788.

¹⁴⁵⁸ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.14.

¹⁴⁵⁹ M.T. Gökbilgin, “Edirne”, *İA*, s.124.

¹⁴⁶⁰ Philippe du Fresne-Caneye, *Fresne-Caneye Seyahnamesi 1573*, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009, s.46.

malzemeler üzerine oyma, kakma ve boyama teknikleri ile uygulanan *Edirnekârî* sanatının da bunda büyük bir rolü bulunmaktaydı.

XVI. yüzyılın başlarından itibaren Edirne bir transit merkezi olduğu kadar pamuklu sanayiinin de merkezi olan şehirler arasındaydı. Edirne'ye has pamuklu boyama tekniği ise şehir esnafının bilip uyguladığı bir nevi ticarî sır hükmündeydi. Fransız ve Hollanda pamuklu sanayii, Edirne'deki bu tekniği öğrenebilmek için uzun süre uğraşmış ve nihayetinde Edirne'den getirtilen Rum ustalar sayesinde bu sırrı öğrenmişlerdi¹⁴⁶¹. Dericilik, ayakkabıcılık, çizmecilik ve türevleri ise yine yüzyılın başlarından itibaren Edirne'de özel bir gelişme göstermişti. Bu alanda Balkanların ihtiyacı karşılandığı gibi ürünler başka taraflara da ihraç edilmekteydi¹⁴⁶².

XVII. yüzyıl sonlarına kadar mevcut durumunu koruyan Edirne'nin incelediğimiz dönemde, şehir civarında yer alan mezkûr mahallerdeki tarım ve hayvancılık kaynaklı üretimin şehir ihtiyacının tamamını karşıladığını söylemek mümkün değildir. Çünkü birkaç alan dışında özel bir sanayisi kalmayan Edirne'nin XVIII. yüzyılda da kalabalık ve sık sık iniş çıkışlar yaşıyan nüfusun taleplerini karşılayamadığı için yurtiçi ve yurtdışından gelen mallar ile ihtiyaç karşılanmaktaydı. Şehre giren mallar, hemen hemen her alana şamil olmakla birlikte şehrin ihraç ettiği ürünler, ağırlıklı olarak yün, manda derisi, ipek ve balmumuydu¹⁴⁶³.

XVI. yüzyıldan itibaren kumaş boyama tekniği sayesinde Edirne'nin üretiminde önemli bir yer tutan pamuklu sanayiinin, XVIII. yüzyıl başlarında azalmış olduğu görülür. Daha ziyade kutnu, sandal, şali ve puşi kumaşlarında görülen bu azalmanın önüne geçilerek üretimin iyileştirilmesi için yüzyıl boyunca çeşitli tedbirler alınmıştı¹⁴⁶⁴. Ancak XIX. yüzyılda değişen üretim dengeleri ile Edirne ve Balkanların içinde bulunduğu asayişsizlik ortamı nedeniyle bu alanda da herhangi bir iyileşme gerçekleştiğine dair emareye rastlanmamaktadır.

Bilindiği üzere dâhilî gümrüklerden şehre giren-çıkan mallar, şehirlerin üretim özellikleri ve alanları hakkında somut veriler sunmaktadır. Edirne Gümrüğü'ne ait 1771

¹⁴⁶¹ Halime Doğru, *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995, s.155.

¹⁴⁶² H. İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye*, C.I, s.292.

¹⁴⁶³ Halil Sahillioğlu, "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkânları", *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Ankara, 1968, S.XIII, s.62-63

¹⁴⁶⁴ İbrahim Sezgin, "XVIII. Asırda Edirne'nin İktisadî ve Ticarî Durumu", *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VIII. S.I, Haziran 2006, Edirne, s.29; Ayrıca bkz. Reyhan Şahin, *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne'de Ticarî Hayat*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2006.

ve 1796 tarihli mufassal defterlerden edinililen bilgilere göre, bu tarihlerde Edirne'ye gelen mallar arasında farklı kumaş çeşitleri, pamuk, pamuk ipliği, ham ipek, ipek kozası, tiftik, keten, kurşun, ham demir, manda, öküz, koyun, keçi ve tavşan derileri ile sabun ve zeytinyağı gibi maddeler yer almaktaydı. Edirne'nin ihrâç ettiği mallar arasında, manda ve tavşan derisi, tiftik, yapağı, sadeyağ, peynir ve bal gibi hayvansal ürünler; Edirne kutnisi, kirbas, kirbas-ı keten, makrama, gömlek, aba, fes, nal, çivi, zincir, kilit, bıçak, fincan, süpürge gibi mamul maddeler ile helva, reçel, pastırma gibi yiyecek maddeleri görülmektedir¹⁴⁶⁵.

Edirne kaza merkezindeki üretim özelliklerini arşiv belgeleri izin verdiği ölçüde incelemeye devam edersek, şehrin ihraç ettiği belli başlı ürün kalemlerinden hareketle dönemin belirgin üretim alanları hakkında bir fikir edinmek mümkün olmaktadır. Zira günlük ihtiyaçlarını istihsal ve ithalat yoluyla karşılayan şehrin, üretimde öne geçerek fark yarattığı maddeler aynı zamanda şehrin üretim karakteristiğini de ortaya koymaktadır. Bu maksatla hazırlanan Tablo-32'de 1785–1798 yılları arasındaki Edirne'nin önemli ihraç malları ve miktarları görülmektedir¹⁴⁶⁶.

¹⁴⁶⁵ İ. Sezgin, *a.g.m.*, s.30.

¹⁴⁶⁶ R. Şahin, *a.g.e.*, s.87-132; *BOA., D.MMK.İGE.d.*, 23456, 23457, 23486, 23487, 23489, 23491, 23493, 23495, 23498, 23499, 23500, 23501.

Tablo 32. 1785-1798 Yılları Arasında Edirne’de Bazı İhraç Ürünleri

Mahn Cinsi	Birim	1200 (4 Aralık 1785-31 Ocak 1786)		1210 (10 Mart 1796-6 Haziran 1796)			1211 (Kasım 1796, Şubat 1797)		1212 Şubat 1797, Nisan 1798		1213 13 Ağustos- 10 Ekim 1798	
		Safer	Rebiülevvel	Ramazan	Şevval	Zilkade	Cemaziyelevvel	Şaban	Muharem	Zilkade	Rebiülevvel	Rebiüleahir
Alacehri	Adet	4956					7400		460			
Alacehri	Kıyye										474	7098
Balmumu	Kıyye	84		2684				2780	410	60		200
Cild-i Camus	Adet	1610		494	1147	457	2306	868	1822	292		
Çizme	Çift	34			3	9						
Çorap	Adet	1400	3700	2000	4500							
Çorap	Deste	300	15									
Çuval	Çift	101	145	150	197	190	75	100		293		
Edirne Kutnu	Top			138			144					3
Haffaf Eşyası	Çift	10		9	17	22			45	112		1734
Haffaf Eşyası	Kıyye		20	4	30	86	50	106		165	334	95
Helva	Kıyye			300		7			300		50	
Kamçıbaşı	Kıyye	2952			2100							
Kaşkaval Peynir	Kıyye	400				18		80	115	865	2200	1990
Keten	Kıyye				176	730	100		500		1750	
Kilit	Deste			373		342	100	488	701	5	4	
Kutu	Deste									519	445	
Kutu	Çift				15							80
Leblebi	Kıyye					36			144	140	4404	
Revgan-ı Don	Kıyye	2295	540	550	2075	1110	12	1430	3391	1617	4156	3588
Sabun	Sandık					163			33		161	
Sabun	Kıyye											8
Sabun-ı Misk	Kıyye			110	11	1122	5		150	11	922	41
Süpürge	Adet			1960	5646	3290	10	5500	4340	1150	2495	1447
Tiftik	Kıyye	300	80	65	383	1230	250			1000	1200	

Tablo-32'deki veriler değerlendirildiğinde, Edirne'de öteden beri varolan dericilik, ayakkabıcılık, dokumacılık, sabunculuk gibi alanların hâlâ şehir üretiminde önemli bir pay sahibi olduğu görülmektedir. Süpürge, kilit ve kaşkaval peyniri üretimi ile manda derisi ve donyağı ihracı yine belirgin kalemlerdendir. Ancak mensucat alanındaki ihraç edilen ürün kalemlerinden, üretim tarzında değişikliği gidildiği de anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde Edirne kutnusunun ihraç rakamlarında büyük bir azlık söz konusuysa Edirne'deki üretim çorap ve çuval gibi eşyaların imaline dönüşmüş hâldedir. Dokuma ve tekstil üretimindeki bu durumu, Edirne'de üretilen mensucat ürünlerinin iç piyasada kullanılmasıyla da izah etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim şehrin ithal ettiği ürün kalemlerine bakıldığında bunların büyük oranda (özellikle 1830'lardan sonra) yabancı kumaşlar olduğu görülmektedir¹⁴⁶⁷. Doğal olarak bu alanda, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren görülmeye başlanan inkıraz tedricen XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam etmiş ve 1830'lardan itibaren Osmanlı genelinde olduğu gibi Edirne de hızla Avrupa mensucatının pazarı haline gelmişti.

Dönemin sanayisinde görülen bariz gerilemeye nispetle tarım ve hayvancılık kaynaklı doğrudan üretim, nüfusun artmasına ve dönemsel zahire kıtlıklarına rağmen hâlâ büyük oranda “kendine yeter” mesabesindeydi. Özellikle Edirne ve İstanbul'un iâşesinde Balkanların verimli arazilerinin bunda payı büyük vardı. Konuyla ilgili XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait üretim verilerine bakıldığında, derli toplu ilk bilgilerin Edirne Vilayet Salnamelerinde bulunduğu görülmektedir. Hicrî 1287 (M.1870) yılına ait ilk salnamede, Edirne Vilayeti sancaklarındaki (Edirne, Filibe, İslimye, Tekirdağ ve Gelibolu) üretim, birleştirilmiş olarak verilmiştir.¹⁴⁶⁸ Buna göre, rekoltesi en yüksek ilk 10 ürün sırasıyla; buğday (10.100.000 İstanbul kilesi=258.560 ton), arpa (3.900.000 İstanbul kilesi=99.840 ton), üzüm (55.000.000 kıyye=70.400 ton), çavdar (2.511.000 İstanbul kilesi=64.281 ton), yulaf (1.060.000 İstanbul kilesi=27.136 ton), mısır (611.000 İstanbul kilesi=15.641 ton), pirinç (500.000 İstanbul kilesi=12.800 ton), burçak

¹⁴⁶⁷ Edirne Gümrüğü'ne ait 1771–1798 yılları arasındaki bazı aylara ait ithalat malları ve miktarları için bkz. R. Şahin, *a.g.e.*, s.71-135; 1835 yılında İngiliz konsolosluk görevlisinin Edirne'deki ithalat rakamları hakkında verdiği bilgiler için bkz. *Yurt Ansiklopedisi: Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep*, C.IV, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s.2378-2379.

¹⁴⁶⁸ Edirne Vilayet Salnamesi, H.1287 (M.1870-1871) Def'a 1, Edirne Vilayet Matbaası, s.160. Aynı kaynaktan faydalanılarak hazırlanmış döneme ait geniş üretim verileri ve detaylı bilgi için bkz. Halûk Kayıcı, *Sâlnamelere Göre İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2013, s.249-251.

(355.000 İstanbul kilesi=9.088 ton), darı (210.000 İstanbul kilesi=5.376 ton) ve fasulyedir (200.000 İstanbul kilesi=5.120 ton)¹⁴⁶⁹.

Elbette rakamlar bir miktar değişse dahi yukarıdaki üretim sıralaması, incelediğimiz dönemin üretim değerleri ve kapasitesi hakkında da bir fikir vermektedir. Nitekim Edirne'nin, çevresindeki kaza ve kasabalar sayesinde zengin bir hinterlanda sahip olduğu aşikârdır. Bu hinterlandın zenginlikleri, Edirne'nin stratejik konumuyla birlikte ele alındığında her hâlükârda Edirne'nin bir ticaret, taşımacılık ve organizasyon şehri hâlini almasının sebepleri de ortaya çıkmış olmaktadır.

4.3.2. Ticaret Hayatı

Edirne'deki ticaret hayatının, şehrin bulunduğu konum ve çevresindeki yol ağlarının bir neticesi olarak her dönemde önem ve yoğunluk arzettiği muhakkaktır. Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan doğu-batı yönlü ticaret ve ulaşım güzergâhındaki ana yolda yer alan Edirne, aynı zamanda karayolu ağını Meriç Nehri ve deniz yollarıyla da ikmal ederek, Akdeniz, Karadeniz ve Marmara'ya kolaylıkla açılma imkânı bulmaktaydı. İncelediğimiz dönemde yoğun olarak kullanılan ve Edirne'nin ticaret ve taşımacılıktaki önemini artıran bu limanlar Tekirdağ, Enez, Gelibolu ve Burgaz limanlarıydı¹⁴⁷⁰.

Edirne, fethedildiği tarihten itibaren hummalı bir imar faaliyeti ile ihya edilmiş ve II. Murad dönemine (1421–1451) gelindiğinde başkent olmanın yanı sıra önemli bir ticaret şehri hâlini almıştı. Başta Venedik ve Ceneviz tüccarı olmak üzere Avrupa tacirleri hergün Edirne'den kervanlarla mal kaldırır, Hint ve İran'dan gelen tüccar ise getirdikleri malları Edirne'nin canlı bir ticaret hayatına sahip kervansaray ve pazarlarında satarlardı. O tarihlerde İstanbul, Osmanlıların elinde olmadığı için doğu-batı ticaretinin Osmanlılar için en önemli şehri Edirne ve ondan sonra gelen Bursa idi. Gelibolu ve Tekirdağ limanları ise bu ticaretin deniz ayağını teşkil eder, bu sayede mallar tüm Akdeniz havzasına yayılırdı¹⁴⁷¹.

İstanbul'un fethedilmesinin ardından Edirne'nin ticarî imkân ve kapasitesinde herhangi bir azalma emaresi görülmez; aksine başta Ali Paşa Çarşısı ve Arasta olmak üzere şehirdeki han, kervansaray ve benzeri ticarî yapıların inşasıyla ticarî mekânlar gibi

¹⁴⁶⁹ Ürünlerin ağırlıkları ton (1.000 kg.) cinsinden hesaplanırken 1 İstanbul kilesi=25,6 kg, 1 kıyye=1,28 kg. olarak kabul edilmiştir.

¹⁴⁷⁰ Konu hakkında detaylı bilgi için birinci bölümde yer alan *Yol Ağları* başlığına müracat edilebilir.

¹⁴⁷¹ O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s.14.

şehrin ticaret hacmi de gelişme kaydeder. Dönemsel dalgalanmalar yaşamakla birlikte XVII. yüzyıl sonlarına kadar şehir, ticarî vaziyetini korumuştur. XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlayan olumsuzluklar¹⁴⁷² ise yüzyıl boyunca Edirne'deki ticarî faaliyetlerin tedricen azalmasına neden olmuştur. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise imparatorluk genelinde olduğu gibi Edirne'nin de ticaret hayatını olumsuz etkileyen bir dizi problem vardı.

İncelediğimiz 1789–1839 tarihleri arasında Edirne'nin ticaret hayatını etkileyen önemli problemlerin başında tacirlerin hukukî statüleri ve yapılan usulsüzlükler gelmektedir¹⁴⁷³. Şer'iyye sicillerine kaydedilen onlarca ilâm ve fermanan anlaşılan Edirne Kadılığı'nda 1806 yılına kadar bu konuda bir hayli çaba sarfedilmiş ve kaza bölgesindeki yüzlerce kişinin iddia ve beratları ayrı ayrı tetkik edilmişti¹⁴⁷⁴.

Bilindiği gibi Fransa ile başlayan kapitülasyon (imtiyâzât) antlaşmaları ile Osmanlı topraklarında ticaret yapan yabancı devlet tebaasından olan tacirlere birtakım vergi muafiyetleri ve indirimler sağlanmaktaydı. Zamanla bu imtiyazların kapsam ve içeriği genişletilerek diğer Avrupa ülkelerinin tacirlerine de tanınması ile Osmanlı topraklarında diğer tüccar taifelerine göre gayet kârlı ticaret imkânlarına sahip *müste'men* adı verilen geniş bir tüccar sınıfı ortaya çıktı. Gümrüklerin yanı sıra seyahat ve yargılama kolaylıkları elde eden müstemen taifesi, tebaası olduğu ülke konsoloslarının yardımlarıyla dağıttıkları yol ve ticaret emirleri, *patante* kâğıtları ile iç ticareti de ele geçirmeye başladılar. Müstemenler, Osmanlı tebaasından dillerini bilen gayrimüslimleri yanlarına tercüman ve hizmetkâr olarak almalarıyla birlikte kendilerine sağlanan imtiyazların aynılarını, bu kimseler için de talep etmeye başladı. Nihayetinde bu tercüman ve hizmetkârlar için berat almaya muktedir oldular. Zamanla bu beratlar, konsolos ve elçiler tarafından büyük paralar ile satılmaya başlayınca hiç alakası olmayan yüzlerce kişi *beratlı tercüman* olarak anılarak bir şekilde bu imtiyazlardan

¹⁴⁷² Fransızların Edirne'nin ticarî potansiyeli hakkında XVIII. yüzyılın ilk yarısında hazırladıkları bir rapordaki ifadelerle göre; 1703 yılındaki Edirne Vakasının ardından önce III. Ahmed sonra şehirdeki bütün yabancı tacirlerin Edirne'yi terk etmişlerdi. Şehirde kala kala 150 denk kumaş satabilen iki-üç Fransız tacir kalmıştı. Bkz. H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, s.64. Aynı yüzyıl ortalarındaki doğal afetler ve diğer olaylar hakkında bu çalışmanın *Giriş* kısmında bilgi verilmiştir.

¹⁴⁷³ Bu konu hakkında Edirne'nin XVIII. yüzyıldaki durumu inceleyen çalışma için bkz. Reyhan Şahin Allahverdi, "XVIII. Yüzyılda Edirne'de Ticaret Yapan Fransız Tüccar ve Hukukî Statüleri", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S.4, Edirne, 2012, s.167-178.

¹⁴⁷⁴ Bu durum özellikle 1802 ve 1806 yıllarında yoğunluk arz eder mahiyettedir. Bu yıllara ait 270 ve 281 Nolu Edirne Şer'iyye Sicillerinde konu hakkında birçok belgeye rastlamak mümkündür. Tamamı transkribe edilmiş 270 Nolu Edirne Şer'iyye Sicilindeki belgeler için bkz. Sadık Emre Karakuş, *270 Nolu Edirne Şer'iyye Sicili (H.1216-1217/M.1801-1803)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2011.

yararlanır ve ticaret yapar hâle geldi¹⁴⁷⁵. Bunların birçoğu, Osmanlı tebaasından cizye verir zımmîler iken başta cizye olmak üzere sair vergilerden kurtulmuşlar, ticaretlerinde ise %5 civarında gümrük vergisi ödemeleri gerekirken imtiyazlar kapsamında %3 ödemeye başlamışlardı. Hâliyle bu durum, haksız kazançların yolunu açmış, devleti zarara uğratmış, Müslüman tüccarın rekabet gücünü ve esnafın üretimi olumsuz yönde etkilemiş ve aynı zamanda iç ticaretteki hâkimiyetin yabancıların eline geçmesine sebep olmuştu. Kısaca özetlemeye çalıştığımız bu meselenin halledilmesi için III. Selim döneminden başlayarak birtakım tedbirler alınmıştı. Ancak problem büyüyerek II. Mahmud döneminde de devam etmiş, sonraki dönemlerde ise muhteviyatı değişerek Lozan Antlaşması'na (24 Temmuz 1923) kadar devlete zarar vermeye devam etmişti¹⁴⁷⁶.

Edirne'de müstemen tüccar, beratlı tercüman ve hizmetkârların hangi devletlerin himayesinde olup kimlerin yanında çalıştıkları, beratları, yol ve ticaret emirleri, patente kâğıtları gibi sair senetlerinin tek tek incelenerek durumlarının isim isim ortaya koyulduğu görülmektedir. Örneğin, 1802'de Edirne'de Mücellitler Çarşısı'nda sakin İlya, Kaleiçi'nde kasap Nesim veled-i Musa, Ali Paşa Çarşısı'ndan Bezzaz İzak, Çulhacı Avram ve Bezzaz Salamon, İkikapılı Han'da mütemekkin Sarraf Bedros, kale kapısı civarında Bakkal Payodi, Rüstempaşa Hanı'nda kâin Şem'ci Yorgaki gibi kişiler Rum, Ermeni ve Yahudi taifesinden olup Osmanlı tebaasından kişilerdi. Edirne'de ikamet edip cizyelerini verir ve emlaklarını tasarruf ederken usulsüz şekilde elde ettikleri belgeler ile (bazılarının belgeleri dahi olmadan) başta cizye olmak üzere sair vergileri ödemekten kaçınmışlar, kimileri ise kendilerinin Nemçe (Avusturya) reayasından müstemen tüccar olduğunu iddia etmişlerdi¹⁴⁷⁷. Edirne Kadılığı tarafından yapılan tahkikat ve ilâma binaen 1802 yılında çıkan başka bir fermanla ise çakırcı ve voynuklarla beraber bu neviden toplam 171 kişinin durumu tek tek ortaya çıkartılmıştı¹⁴⁷⁸. Aynı kapsamda, 1806 yılına kadar peyderpey onlarca kişi tahkik edilerek gerçekten hak sahibi olan tüccara ise müdahalede bulunulmamasına yönelik birçok fermana rastlamak mümkündür. 1806 yılında ise aynı kapsamda Edirne

¹⁴⁷⁵ M. Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.112-113.

¹⁴⁷⁶ Osmanlı'da XVI. yüzyıldan itibaren başlayan gerçek kapitülasyonların ana hatlarıyla mahiyeti için bkz. Halil İnalcık, "İmtiyâzât, Osmanlı Dönemi", *TDVİA*, C.XXII, İstanbul, 2000, s.245-252.

¹⁴⁷⁷ S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.186-190.

¹⁴⁷⁸ S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.309-312.

doğumlu onlarca kişinin ellerindeki beratları alınarak incelenmesi için İstanbul'a gönderildiği ve bunların kayıt altına alındığı görülür¹⁴⁷⁹.

Dönem itibariyle Edirne'deki yabancı devlet tebaasından olan tacirleri inceleyecek olursak bunlar arasında en fazla sayıya sahip olanın Fransa tüccarı olduğu anlaşılmaktadır. Bunların sayıları zaman zaman değişmekle beraber XVIII. yüzyılda¹⁴⁸⁰ olduğu gibi şehirde çoğu zaman üç ve altı arasında Fransa tebaasından tüccara rastlamak mümkündür. Bunlardan bazılarının şehirde uzun süreli kaldıkları da bilinmektedir. Zira XVIII. yüzyılın birinci yarısına ait bir Fransız raporuna göre Edirne'ye yerleşmiş, birbirini çekemeyip iflaslarını isteyen üç ayrı Fransız ticaret evi vardı¹⁴⁸¹. Yine 13 Haziran 1787 tarihli bir mektuptan anlaşıldığı kadarıyla bu evlerden bir tanesi Karaağaç'ta bulunmakta olup Fransız tüccarın eşi de bu evde ikamet etmekteydi¹⁴⁸².

İncelediğimiz dönemde Edirne'de Fransızlardan sonra en sık rastlanan yabancı tüccar, Avusturya¹⁴⁸³ ve Dubrovnik¹⁴⁸⁴ tüccarıdır. Bunlar dışında müteferrik belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Rusya, İngiltere, Tunus, İran, İsveç, Prusya, İspanya, Venedik ve Sicilya gibi memleketlerden gelen tacirler de Edirne'de ticarî faaliyetlerde bulunmaktaydılar¹⁴⁸⁵. Barış zamanlarında ahitnamelere uygun olarak bunların ticaretlerine müdahalede bulunulmaması, haksız vergi taleplerinin önüne geçilmesi ve güvenliklerinin sağlanmasıyla ilgili şehir yöneticilerine birçok emir gönderilmekteydi. Savaş zamanlarındaysa memleketin her yerinde olduğu gibi Edirne'de de harbe girilen devletin tebaasından olan tüccarlar haps edilerek, malları rehin edilirdi. Örneğin 1798'de Fransızların Mısır'ı işgal etmelerinin akabinde Edirne'de Rüstem Paşa Hanı'nda ikamet eden Fransa tebaasından bir tacir haps edilmiş, malları ise defter edilerek emin bir yere konulmuştu¹⁴⁸⁶. Aynı şekilde 1821-1823 Osmanlı-İran Savaşı'nın başında Edirne'de İran tebaasından tacirlerin bulunarak hapsedilmesi istendiğinde¹⁴⁸⁷ mahalle mahalle yapılan tebdil-i kıyafet tahrirat neticesi sadece Yancıkçı Şahin

¹⁴⁷⁹ *Edirne* ŞS. 281, s.72a-73a. H.29 Rebiülevvel 1221/M.16 Haziran 1806.

¹⁴⁸⁰ İbrahim Sezgin tarafından yapılan bir araştırmada, 1771'de 5 Fransız tüccar, 1796'da ise 4 Fransız ve bir İngiliz tüccarın Edirne'de ticaretle meşgul olduğu tespit edilmiştir. Bkz. İ. Sezgin, *a.g.m.*, s.31.

¹⁴⁸¹ H. Sahillioğlu, *a.g.m.*, s.65.

¹⁴⁸² L.S Kosmopolites, *A Series of Letters Addressed to Sir William Fordyce Containing a Voyage and Journey from England to Smyrna*, Vol.II, London, 1788, p.114-115

¹⁴⁸³ *Edirne* ŞS. 238, s.10b. H. Evahir-i Rebiülevvel 1207/M.05-15 Kasım 1792.

¹⁴⁸⁴ *Edirne* ŞS. 223, s.102b. H. Evail-i Rebiülahir 1202/M.10-20 Ocak 1788.

¹⁴⁸⁵ *Edirne* ŞS. 223, s.65b. H.Evasit-ı Safer 1202/M.21-30 Kasım 1787; *Edirne* ŞS. 329, s.57b. H.24 Safer 1237/M.20 Kasım 1821; *Edirne* ŞS. 223, s.61a. H.Evasit-ı Safer 1202M.21-30 Kasım 1787.

¹⁴⁸⁶ *Edirne* ŞS. 256, s.35b-36b. H.23 Rebiülahir 1213/M.04 Ekim 1798.

¹⁴⁸⁷ *Edirne* ŞS. 329, s.50b-51a. H.Selh-i Muharrem 1237/M.27 Ekim 1821.

mahallesinde ikamet eden müteahhil bir İranlı tacir bulunabilmiş ve hapsedildiği de ilâmla Dersaadet'e bildirilmişti¹⁴⁸⁸.

Edirne'nin ticarî faaliyetleri hakkında değinmek istediğimiz diğer bir önemli konu panayırlardır. Özellikle İslimye¹⁴⁸⁹ ve Uzuncaabad'da her yıl mutat-ı kadime üzere düzenlenen panayırlara, Anadolu ve Rumeli'den toplanıp gelen tüccar ve pazarcı kabileleri envaî çeşit mal ile katılırlardı. Avrupa ülkelerinden gelen tacirler ile birlikte gayet büyük bir organizasyon hâlini alan bu panayırların, yol ve çevre güvenliği ise Edirne Bostancıbaşları tarafından sağlanırdı. Dağlı İsyanlarının şiddetlendiği dönemlerde ve seferler nedeniyle bazı yıllar da ise panayırların kurulmadığı anlaşılmaktadır. Ancak şartların müsait olduğu ilk fırsatta, panayırların kurulduğu, tüccar kabilelerin Edirne'de toplanarak bostancıbaşı tarafından kabileleri korumak üzere yanlarına verilen neferler ile birlikte, panayır bölgesine gidilmekteydi¹⁴⁹⁰. Ancak bazı yıllarda panayır tüccarının, Dağlı eşkıyasının saldırılarına maruz kaldığı görülmektedir. Örneğin 1799 yılı Haziran ayında İslimye Panayırı tüccarının 600 kadar arabası, yanlarında Edirne Bostancıbaşısı Ahmed Ağa ve neferler varken Derbend-i Kebir ve Derbend-i Sağır köyleri arasında saldırıya uğrayarak gasp ve talan edilmişti¹⁴⁹¹.

Şikâyetlerden anlaşıldığı kadarıyla çoğu tüccar gibi panayır tacirlerinin de mustarip olduğu konuların başında, bazı görevliler tarafından kendilerinden haksız ve yersiz sebeplerle vergi/ücret talep edilmesi gelmekteydi. Ancak devletin, tacirlerin can ve mal güvenlikleri kadar farklı isimler altında kanuna aykırı ücret taleplerinin de önüne geçilmesine önem verildiği görülmektedir. Nitekim Bostancı Ocağı neferleri tarafından panayır ustalarından *çenber akçesi*, *basdır akçesi* adı altında nizama mugayir para talep ettiklerine dair şikâyet vaki olunca durumun önüne geçilmesi ve ilgililerin Edirne Kadılığı tarafından muhakeme edilmesine dair ferman çıkartılmıştı¹⁴⁹².

Başta İslimye ve Uzuncaabad panayırları olmak üzere her yıl Nisan ve Eylül ayları arasında düzenlenen panayırların Edirne'ye uluslararası ticaret şehri vasfı kazandırdığı gibi şehrin ticaret hayatını da bir hayli canlandırdığına şüphe yoktur. Örneğin Edirne Gümrüğü gelir kayıtlarına göre H.1213 yılı Rebiülevvel ayında

¹⁴⁸⁸ *Edirne ŞS.* 329, s.57b. H.24 Safer 1237/M.20 Kasım 1821.

¹⁴⁸⁹ İslimye Panayırı hakkında detaylı bilgi için bkz. Meryem Kaçan Erdoğan, "Balkanlarda Uluslar arası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı" *Belleten*, C.LXXX, S.287, Ankara, 2016, s.123,155.

¹⁴⁹⁰ *Edirne ŞS.* 235, .46a-b. H.27 Şevval 1205; *Edirne ŞS.* 253, s.19b. H.17 Rebiülevvel 1212; *Edirne ŞS.* 329, s.67a-b. H.Selh-i Cemaziyealhir 1237/M.23 Mart 1822.

¹⁴⁹¹ *Edirne ŞS.* 260, s.20a. H.Evâhir-i Muharrem 1214/M.24 Haziran-04 Temmuz 1799.

¹⁴⁹² *Edirne ŞS.* 223, s.101b. H.Evail-i Receb 1202/M.07-17 Nisan 1788.

(Ağustos-Eylül 1798) Edirne'den Uzuncaabad Panayırı'na giden mallardan elde edilen gelir (433.360 akçe), aylık gümrük gelirinin (524.333 akçe) % 82,6'sını oluşturmaktaydı¹⁴⁹³. Aynı ticarî hareketlilik, her yıl Nisan-Mayıs aylarında düzenlenen ve Uzuncaabad'dan daha büyük bir panayır olduğunu bildiğimiz İslimye Panayırı ile de gerçekleşmekteydi. Yine civardaki diğer küçük panayırlar ile birlikte konu ele alındığında normal bir yılda, Edirne'nin ilkbahar aylarından sonbahara kadar gayet işlek bir ticaret hayatına sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Edirne'nin ithalat ve ihracat kalemleri, tabîî olarak şehrin üretim özelliklerine göre şekillenmekteydi. Dönem itibariyle Edirne esnafının üretimine bağlı olarak en belirgin ihracat alanları deri, dokuma ve ayakkabıcılık sektörleriydi. İhraç maddeleri arasında yün, tiftik, ipek, dokuma ürünleri, manda derisi, balmumu, sabun ve süpürge gibi kalemleri saymak mümkündür. Şehrin ithal ettiği malzemeler ise hemen her alana şamildir¹⁴⁹⁴.

İstanbul ile olan ticarete, Edirne ve havalisindeki tarımsal üretimin önemi büyüktü; 1830 tarihli bir fermanla anlaşıldığı kadarıyla her yıl sonbahar aylarında Edirne civarından İstanbul'a ziyadesiyle un, buğday, arpa, bulgur, soğan, peynir, nohut ve mercimek gönderilmekteydi. Ancak dönem ticaretinin önemli sorunlarından birisi olan muhtekir tacirler, bu maddeleri düşük fiyatla alıp istiflemekte, kış geldiğindeyse yüksek fiyatlarla İstanbul'a götürmekteydi. Üreticiyi ve tüketiciyi mağdur eden bu usulsüzlük dönem itibariyle önü alınamayan önemli meselelerdendi¹⁴⁹⁵. Yine aynı kabilden olmak üzere İstanbul ile vaki olan küçükbaş hayvan ticaretinde, Edirne ve Kırklareli civarında “*bazı muhtekir ve mardabaz (madrabaz) makulelerinin celeb taifesini yollarda karşılayub*” çeşitli yalan ve bahaneler ile ellerindeki ağnamı fiyatıyla almakta, İstanbul'a getirdiklerinde üç kat paha ile satmaktaydılar. Bu durumun önüne geçilmesi için Kasapbaşılık tarafından ya da başka bir taraftan celeb taifesine müdahale edilmeyerek ağnamların doğrudan İstanbul'a getirilerek, pazarlar ve cami avlularında celebler tarafından satılması istenmekteydi¹⁴⁹⁶.

¹⁴⁹³ R. Şahin, *a.g.e.*, s.57.

¹⁴⁹⁴ Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Dördüncü Bölüm/Üretim Özellikleri.

¹⁴⁹⁵ EŞS. 352, s.62b. H.Evasıt-ı Cemaziyelevvel 1246/M.27 Ekim-06 Kasım1830.

¹⁴⁹⁶ *Edirne* ŞS. 238, s.9b-10a. H.Evahir-i Zilkadde 1207/M.29 Haziran-09 Temmuz 1793.

4.4. Para ve Fiyat Hareketleri

İktisadî hayatın önemli göstergelerinin başında para ve fiyat hareketleri gelmektedir. Ancak para ve fiyat hareketlerinin takip edilebilir hâlde ortaya konulmasıyla iktisadî faaliyetlerin seyrî, işleyişi ve sonuçları gözle görülür ve ölçülür bir mahiyet alır. Bu nedenle, incelediğimiz dönemdeki fiyat ve ücretlerin detaylarına geçmeden önce dönemin “para sistemi” üzerinde kısaca durmak gerekmektedir.

4.4.1. Paranın Durumu

Bilindiği gibi madenî para rejiminde paranın değeri, itibarî/izafî (*nominal*) değil, aynî/hakikî (*reel*)’dir. Başka bir ifadeyle, bu paralar tedavül ettiği değer kadar metal değere de sahiptir. Ancak piyasanın para talebi, maden azlığı ya da devletin malî sıkıntıları gibi nedenler bu paraların içindeki değerli maden oranlarının azaltılmasına (tağşiş) sebep olarak paranın kıymetini düşürmekteydi.

Osmanlı Devleti’nin para birimi, Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar gümüşten kesilen *akçe*’dir. 1478 yılında ilk defa altın para basılmasıyla “çift maden” olarak adlandırılan sisteme geçilmişti. Elbette bu arada, diğer devletlerin paraları da farklı isimler ile piyasada rayiciyle kullanımdaydı; Ceneviz altını, Venedik dukası, Hollanda esedîsi, İspanyol reali, Avusturya taleri, Polonya zolotası, İran şâhîsinin yanı sıra Erdel ve Macaristan civarında penz ve Kırım’da Kefevî akçesi gibi mahallî para birimleri de halkın ve tüccarın elinde, dolaşımdaydı. Bu paraların rayiç değerleri, devlet tarafından belirlenerek ilan edilir piyasada ona göre işlem görmesi beklenirdi¹⁴⁹⁷.

Devletin kuruluşundan itibaren temel para birimi olan akçe, yaklaşık olarak 360 yılda % 85 değer kaybederek XVII. yüzyıl sonlarında daha fazla tağşiş edilemeyecek derecede küçüldü. Orhan Gazi zamanında 100 dirhem gümüşten 169 akçe darbedilirken, bu rakam 1566’da 450’ye, 1585’te 800’e kadar yükseldi. Nihayetinde 1688 yılında *kuruş* ve *kuruşun* 1/40’ı olan *para* dönemine geçilmek zorunda kalındı. Akçe ise sadece muhasebe sikkesi ve ufaklık olarak XIX. yüzyılın başlarına kadar¹⁴⁹⁸ varlığını sürdürdü¹⁴⁹⁹. Bu sırada yabancı devletlere ait gümüş kuruşlar da piyasa da bulunmakta olup büyük hacimli işlemlerde ise genellikle İstanbul ve Mısır zer-i mahubları,

¹⁴⁹⁷ Ali Akyıldız, Para, *TDVİA*, C.XXXIV, İstanbul, 2007, s.164-167.

¹⁴⁹⁸ Son defa gümüş akçe basımı, 1834 yılında gerçekleşmiştir.

¹⁴⁹⁹ Mustafa Öztürk, “Genel Hatlarına Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.802-822.

Cezayir, Tunus, Trablus, Macar, Yıldız altınları gibi isimlerle anılan altın sikkeler kullanılmaktaydı.

XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde, altın paralar bir yana bırakılırsa piyasada 36 farklı gümüş para bulunmaktaydı. Dolaşımda olan bu kadar değişik isim, fiyat ve ayardaki para, doğal olarak bir değişim borsasını da beraberinde getirmiştir. Bu da para alıp satmayı ve bunlar arasındaki farktan kâr etmeyi meslek haline getiren sarraf zümresini ortaya çıkarmıştı. Başta İstanbul olmak üzere Anadolu ve Rumeli'nin önemli şehirlerinde faaliyet gösteren sarrafların, devletle ve devlet adamlarıyla sıkı ilişkileri vardı. Bu durumun yarattığı olumsuzluklar, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gözle görülür hâle gelecek ve olumsuz etkileri artarak devam edecektir.¹⁵⁰⁰

Tablo 33. 1690–1808 Tarihleri Arası Gümüş Kuruş¹⁵⁰¹

Yıllar	Kuruşun Ağırlığı (Gram)	Kuruşun Ayrı (Yüzde)	Saf Gümüş İçeriği (Gram)
1690	26	60	15,6
1720	26,4	60	15,8
1740	24,1	60	14,5
1757	19	60	11,4
1780	18,5	54	10
1794	12,6	54	6,9
1800	12,6	54	6,9
1808	12,8	46	5,9

Madenî para sisteminde, ülke sınırları içerisindeki madenlerin¹⁵⁰² en iyi şekilde işletilmesi ve memleketten işlenmiş ya da işlenmemiş altın, gümüş gibi değerli

¹⁵⁰⁰ A. Akyıldız, *a.g.mad.*, s.164.

¹⁵⁰¹ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 2012, s.178.

¹⁵⁰² Osmanlı Devleti'nin başlıca altın ocakları, Filibe, Sidrekapsi, Kratova, Koçana, Novo Brdo, Srebrenica, Gümüşhane, Espiye, Ergani, Bozkır ve Bereketli gibi maden ocaklarıdır. Gümüş ocakları ise; Gümüşhane, Gerger, İnegöl, Nif, Keban, Ergani, Akdağ, Espiye, Bozkır, Bereketli, Gümüşhacıköy, Şirvan ve Balya, Novo Brdo, Trepçe, Morevik, Rudnik, Zaplana, Srebrenica, Sas, Üsküb, Zirniçe, Koçana, Kratova, Sidrekapsi, Pravişte, Taşöz, Hasköy, Demirhisar, Birin, Lofça, Berkofça, Şehirköy, Alasonya, İnebahtı yörelerinde çıkartılmaktaydı. Bkz. Mustafa Altunbay, "Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik", *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.791-801; Mehmet Bayartan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.X, S.I, İstanbul, 2008, s.137-155.

madenlerin çıkartılmaması önem arz eder. Devletin para politikasını doğrudan etkileyen bu hususlarda, Osmanlı Devleti'nin sık sık tedbirlere ve yasaklamalara başvurduğu bilinmektedir¹⁵⁰³.

Devletin para bulmakta sıkıntı çektiği dönemlerde farklı tedbirler de gündeme gelmekteydi. Örneğin, III. Selim döneminin ilk yılında başta devlet ricali olmak üzere halkın elinde bulundurduğu tüm altın ve gümüş eşyayı hazineye satmaları istenmişti. Kasım 1789 tarihli fermana göre, “*altın ve gümüşten masnû olan hatem ve kuşak paftası ve hilye-i seyf ve hulliyy-i nisâdan ma'adâsının ricâl ve nisâyâ istimâli haram*” olduğuna dair fetva alındığı, sefer zamanı gibi altın ve gümüşün kıt olduğu vakitlerde halkın bu değerli madenlerden eşya kullanımının darphaneyi zora soktuğu belirtilerek kullanımı yasaklanmıştı. Aynı fermanla, halkın elindeki “*avânî ve gayr-i avânî her ne ki var ise*” halis ayar altının miskali 6,5 kuruşa, halis gümüşün ise dirhemi 30 paraya darphaneye satılması istenmekteydi¹⁵⁰⁴. Toplanan bu altın ve gümüşlerden düşük ayarlı sikkeler kesilerek piyasaya sürüldü ise de beklenen fayda sağlanamamış daha büyük fiyat artışları gerçekleşmişti.

II. Mahmud dönemine gelindiğinde para değerlerindeki dalgalanma ile birlikte genel düşüş seyrî devam etmiştir. Sultan II. Mahmud'un 31 yıl süren saltanatı süresince altın para çeşidinin 35, gümüş olanların ise 37 kez değiştirildiği görülür. Ancak bunlar da Osmanlı parasının değer kaybetmesine engel olamamış ve 1814-1839 yılları arasındaki 25 senede, Osmanlı kuruşu, İngiliz sterlini karşısında yaklaşık 5 kat değer kaybetmişti¹⁵⁰⁵.

1844 yılında çıkarılan Tashîh-i Ayar Fermanı'na kadar Osmanlı para sistemindeki karmaşık yapının devam ettiği görülür. Bu dönemde eskiden beri piyasada bulunan altın paralar ile yabancı altınlar da tedavülde bulunmaya devam etmekteydi. Devlet ise fiyat kargaşasını önlemek için fermanlar çıkararak piyasadaki altın sikkelerin rayiçlerini belirlemek suretiyle fazlaya alınıp verilmesinin önüne geçmeye çalışmaktaydı. Bazı paralar piyasadan kaldırılırken yeni paraların çıkarılması da bu dönemin para politikasında istikrar sağlamak adına başvurulan yöntemler arasındaydı. 1788–1833 tariheri arasındaki piyasada en fazla işlem gören bazı paraların rayiçleri aşağıdaki gibiydi.

¹⁵⁰³ Mustafa Altunbay, “Klasik Dönemde Osmanlı'da Madencilik”, *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yay., s.791-801

¹⁵⁰⁴ *Edirne* ŞS. 230, s.38b-39a. H.27 Safer 1204/M.16 Kasım 1789.

¹⁵⁰⁵ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev.: Metin Kırıatlı, 10. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2007, s.111.

Tablo 34. 1788-1833 Tarihleri Arası Bazı Sikke Fiyatları

Sikke Adı	Fiyatı	Tarih	Kaynak ¹⁵⁰⁶
İstanbul zer-i mahbubu	3,5 kuruş	Kasım 1788	EŞS. 227, s.39b-40a
İstanbul zer-i mahbubu nisfiyesi	70 para	Kasım 1788	EŞS. 227, s.39b-40a
İstanbul zer-i mahbubu rub'iyesi	50 para	Kasım 1788	EŞS. 227, s.39b-40a
Mısır zer-i mahbubu	3 kuruş	Kasım 1788	EŞS. 227, s.39b-40a
Mısır zer-i mahbubu nisfiyesi	60 para	Kasım 1788	EŞS. 227, s.39b-40a
Fındık altını	5 kuruş	Kasım 1788	EŞS. 227, s.39b-40a
Macar altını	5 kuruş	Kasım 1788	EŞS. 227, s.39b-40a
Yaldız Altını	5 kuruş 10 para	Kasım 1788	EŞS. 227, s.39b-40a
Karaguruş	100 para	Kasım 1788	EŞS. 227, s.39b-40a
İstanbul zer-i mahbubu	5 kuruş	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
İstanbul zer-i mahbubu nisfiyesi	100 para	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
İstanbul zer-i mahbubu rub'iyesi	50 para	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
Fındık altını	7 kuruş	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
Fındık altını rub'iyyesi	70 para	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
Mısır zer-i mahbubu	4 kuruş	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
Mısır zer-i mahbubu nisfiyyesi	2 kuruş	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
Macar altını	7 kuruş	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
Yaldız altını	7,5 kuruş	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
Riyal	3 kuruş 10 para	Temmuz 1801	EŞS. 267, s.27b
İstanbul zer-i mahbubu	8 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Fındık altını	11 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Mısır zer-i mahbubu	7 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Cezayir, Tunus, Trablus altınları	12 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Rumî	25 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Rumî nisfiyesi	12,5 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Rumî rub'iyesi	6 kuruş 10 para	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Fındık rub'iyesi	3 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
İstanbul zer-i mahbubu rub'iyesi	100 para	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Yaldız altını	15 kuruş 10 para	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Macar altını	15 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Fransız altını	14 kuruş 30 para	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Beyaz akçeden Cihadiye	5 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Cihadiye 2'lik	2 kuruş	Mayıs 1822	EŞS. 329, s.77a-b
Hayriye altını 40'lık	40 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Hayriye altını 20'lik	20 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Fındık altını	32 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Fındık rub'iyesi	8 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
İstanbul zer-i mahbubu	24 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
İstanbul zer-i mahbubu nisfiyesi	12 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Rumî altını	48 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Rumî nisfiyesi	24 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Atik Rumî altını	56 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Atik Rumî nisfiyesi	28 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Cedîd Adlî	15 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Atik Adlî	16,5 kuruş	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a
Mısır zer-i mahbubu	20 kuruş 10 para	Eylül 1833	EŞS. 354, s.60a

¹⁵⁰⁶ Tablo-34 “Kaynak” sütununda “Edirne Şer’iyye Sicili”nin kısaltması olarak “EŞS.” kullanılmıştır.

Devam eden tüm çabalara rağmen XIX. yüzyılın ilk yarısında malî bunalımın etkisiyle para politikasında bir istikrar sağlanamamıştır. Altının değeri artarken, fiyatlar yükselmiş, devletin temel para birimi olan *kuruş* ve *para* da sürekli değer kaybına uğramıştır. 1789–1846 yılları arasında *kuruş* % 90, *para* ise 1789–1840 tarihleri arasında % 50 oranında değer kaybetmişti. 1801–1843 tarihleri arasında İstanbul zer-i mahbubu % 592, Mısır zer-i mahbubu % 709, Fındık altını % 437, Macar altını % 560, Yıldız altını ise % 526 oranında değer kazandığı göz önüne alınırsa fiyatlardaki gerçek artışın boyutları daha iyi anlaşılabilir¹⁵⁰⁷.

Atik paraların piyasadan toplanması sırasında Darphane-i Amire tarafından mübayaacılar görevlendirilerek rayiciyle eski altın ve gümüş paralar sahiplerinden satın alınmaktaydı. Örneğin 1833 yılında bu mübayaaları yapmak için Edirne ve civarında Ermeni Agop ile Yahudi Hayim'in mübayacı olarak görevlendirildikleri görülmektedir¹⁵⁰⁸. Ancak bu mübayaalar sırasında bazı muhtekirler atik paraları toplayarak daha sonra piyasaya yüksek fiyatlarla sürmek suretiyle fahiş kârlar elde etmeye çalışmaktaydı.

Tırtıcılık ve para kaçakçılığı gibi usulsüzlükler öteden beri devletin çeşitli tedbirlerle önüne geçmeye çalıştığı lâkin engelleyemediği vakalardı. Örneğin 1832 yılında fiyatı 93 kuruştan 104 kuruşa çıkan İspanyol altınları, 120 kuruşa piyasadan toplanarak yurtdışına kaçırılmaktaydı. Alınan tedbirler ile bunun önüne geçilemeyince İspanyol altınlarının piyasadan tamamen kaldırılması yoluna gidilmişti. Yine Rumeli piyasasındaki ufak paraların toplanarak taşraya yüksek fiyatlarla satılması başka bir muhtekirlik ve para kaçakçılığı türüydü¹⁵⁰⁹.

Osmanlı döneminde kalpazanlık, başlı başına araştırma konusu olup hemen her dönemde örneklerine rastlanan vakalardandır.¹⁵¹⁰ Ancak 1801 yılında, Dağlı İsyânlarının devam ettiği günlerde görülen bir kalpazanlık hadisesinin askerlerin arasına nifak sokmak için eşkıya reisleri tarafından kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira bu

¹⁵⁰⁷ Mustafa Öztürk, “Güney-Doğu Anadolu’da Fiyatlar”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, TTK. Yay., Ankara, 1990, s. 100-102.

¹⁵⁰⁸ *Edirne ŞS.* 354, s.60b. H.26 Rebiülehair 1249/M.12 Eylül 1833.

¹⁵⁰⁹ M.E. Sarıcaoglu, *a.g.e.*, s. 81-82

¹⁵¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Orhan Kılıç, “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti’nde Kalpazanlık Faaliyetleri”, *Osmanlı*, C.III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s.180-187; Süha Oğuz Baytimur, “Osmanlı Devletinde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808)”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.V, S.II, Bitlis, 2016, s.249-256.

dönemde Paspanoğlu ve Vidinli Osman'ın gizlice bastıkları ikiliklerin içerisinde iki dirhem gümüş çıktığı ve bu ikiliklerin tüm Rumeli'ye yayıldığı görülmektedir¹⁵¹¹.

4.4.2. Fiyatlar

Fiyatlar, halkın yaşam kalitesini, içinde bulunduğu şartları ve bunlardaki değişimleri doğrudan ölçmeye yarayan iktisadî hayatın en önemli göstergelerinden biridir. İncelenen zaman ve mekâna göre tahakkuk etmiş “gerçek fiyatların”, diğer zaman ve mekânlarla kıyaslanabilir hâlde ortaya konulmasının tarih araştırmaları için ifade ettiği anlam büyüktür. Bunun için eldeki fiyat verilerinin kaynaklarına ve türlerine göre doğru bir şekilde tahlil edilerek kullanılması zarureti bulunmaktadır. Zira Osmanlı fiyat tarihi araştırmalarında “*kur, narh, mübayaa, müzayede, tereke ve serbest olmak üzere 6 çeşit fiyat*”¹⁵¹² karşımıza çıkmaktadır. Bu fiyatların, farklı zaman ve mekânlardaki özelliklerine bağlı olarak görülecek değişimler göz ardı edilmeden kullanılması gerekmektedir.

İncelediğimiz dönemde, Edirne'deki fiyatların tespitinde bahsedilen hususlara dikkat edilerek olabildiğince geniş bir çerçevede, halkın günlük hayattaki gerçek alım gücünü yansıtan, kıyaslanabilir veriler ile durum ortaya koyulmaya gayret edilmiştir. Fiyatların tespitinde kaynak olarak, Edirne Şer'iyye Sicilleri kullanılmış olup yer alan bilgi ve belgelerdeki farklı fiyat türleri vurgulanmıştır.

4.4.2.1. Gayrimenkul Fiyatları

Bu başlıkta, incelediğimiz dönemde Edirne Şer'iye Sicillerine yansıyan satış hüccetlerinden hareketle farklı özelliklere sahip ev ve dükkân gibi gayrimenkullerin fiyatlarından örnekler verilecektir.

Gayrimenkullerin satış hüccetlerindeki tanımlamaları, bilindiği gibi sathî bir seviyededir. Hüccetlerde, detaylı tasvirlerle girilmeden bahse konu gayrimenkulün bulunduğu mahalle, köy ya da mevki adı verildikten sonra satılan mülkün bitişiğinde bulunanlar kayda geçirilir ardından kabaca mülkün özelliği ya da bölümlerinden (odalarından) bahsedilirdi. Örneğin, 29 Nisan 1789 tarihinde 200 kuruşa el değiştiren ve dönem itibarıyla ortalamanın biraz üzerinde bir fiyata sahip olan Arpacı El-Hac Hamza mahallesindeki evin tasvirinde “*2 bab fevkanî (üstkat) oda, 1 sofa, 1 bab tahtanî (altkat)*

¹⁵¹¹ Edirne ŞS. 267, s.61a. H.21 Recep 1216/M.05 Eylül 1801.

¹⁵¹² Detaylı bilgi ve kaynak için bkz. Mustafa Öztürk, “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.843-849.

oda, 1 kiler ve bir miktar avlu” olduğu belirtilmekle yetinilmiştir¹⁵¹³. Yine 1 Mayıs 1789 günü 20 kuruşa satılan ve çok ucuz diyebileceğimiz bir ev olan Umur Bey mahallesindeki mülkün ise sadece bir oda ve bir miktar avludan ibaret olduğu kaydedilmiştir¹⁵¹⁴. Görüldüğü gibi ev satışlarındaki tasvirler, detaylardan uzak ifadeler ile genelde mülkün tanınmasına yöneliktir.

Elbette evlerin oda sayıları ve müştemilatı arttığında bunların her biri ayrı ayrı kaydedilmekteydi. Örneğin Edirne Ayânı Eyyüb Ağa’nın Vidin Kalesi Muhafızı Mehmed Paşa’ya 5.750 kuruşa sattığı konak ve bölümleri birçok yönden kayda değerdir. Şer’iyye sicilinde geçen ifadeler ile üslubunu bozmadan vermeye çalışacağımız 1795 tarihli satış hücceti aşağıdaki gibidir.

Edirne â’yânı silahşorân-ı hazret-i şehriyârîden sa’adettü Eyyüb Ağa ibn Mehmed Ağa, hâlâ Vidin Kalesi Muhafızı Mehmed Paşa’ya Hızırağa mahallesinde, taraf-ı erba’adan Yigenağazade Ahmed Ağa ve Yeniçeri Mehmed Beşe ve Duhanî Molla ve Berber Molla Ahmed ve Erzurumî Mehmed Ağa veresesi menzilleri ile Hızırağa Hamamı arsası ve tarîk-i amm ile mahdud, dâhilen 2 bab fevkanî oda ve 2 sofa ve 2 bab tahtanî oda ve 1 sofa ve 1 hamam ve 2 matbah ve 4 bab fevkanî oda ve 2 sofa ve 3 bab tahtanî oda ve 1 sofa ve 2 kuyu, mabeyn dairesinde 3 bab fevkanî oda ve miktar avlu ve haricen 2 bab kebir oda ve 2 bab sagîr fevkanî oda ve 2 bab fevkanî duhanî oda ve kebir kiler ve bir çukadar koğuşu ve bir kahve odası ve 5’er bab tahtanî oda bir matbah bir samanlık ve bir ahır ve bir miktar avlu ve zahirinde kâin bahçede 3 bab tahtanî oda 1 kahve odası ve fıskiye köşk ve 1 kebir havuz ve 1 kuyu ve eşcar-ı müsmireli ve gayr-ı müsmireli bahçe ittisalinde mülk arsa-i hâliye ve konak, kanavat-ı memluke ta’biyeti bir menzil daha 5.750 kuruşa bey’ ve temlik ettiğine dair¹⁵¹⁵.

Edirne Şer’iyye Sicillerinde rastladığımız en pahalı evlerden biri olan mezkûr konak dışında yaklaşık olarak aynı fiyat ve özelliklere sahip birkaç konak satışına daha rastlanmıştır. Bu türden çok yüksek fiyatlardaki konak satışlarında, alıcılar gibi satıcıların da *ehl-i örf* taifesinden olması dikkati çekmektedir. Meselâ, sabık Edirne bostancıbaşlarından Hasan Ağa’nın konağını 6.000 kuruşa satın alan, eski Edirne Yeniçeri Ağası Salih Ağa’dır¹⁵¹⁶. Yine büyük ihtimalle, ehl-örf taifesinden olan

¹⁵¹³ Edirne ŞS. 232, 2b. H.03 Şaban 1203/M.29 Nisan 1789.

¹⁵¹⁴ Edirne ŞS. 232, 2b. H.05 Şaban 1203/M.01 Mayıs 1789.

¹⁵¹⁵ Edirne ŞS. 242, s.94b. H.19 Cemaziyülevvel 1209/M.11 Ocak 1795.

¹⁵¹⁶ Sevindik Fakih mahallesinde sakin sabiken Edirne Bostancıbaşı Hasan Ağa ibn Osman, sabiken Dergâh-ı Âlî’de yeniçeri ağası olan Salih Ağa mahzarında, mahalledeki bir taraftan vakfa ait imam menzili ve İshak menzili ve tarik-i amm ile mahdud dâhilen 4 bab fevkanî oda ve bir hamam, bir hamam

Süleyman Bey'in konağını 5.000 kuruşa satın alan Salih Ağa da ehl-i örf taifesindendi¹⁵¹⁷.

Ulema sınıfına mensup kişilerin satın aldığı evlerin, aynı tarihlerde yukarıda verilen fiyatların çok altında kaldığı görülmektedir. Örneğin, 1791'de Edirne Kadısı Nafizefendizâde Mehmed Efendi'nin oğlu müderrisîn-i kirâmdan Ahmed Molla Efendi'nin satın aldığı evin fiyatı 300 kuruştı. Hoca Siyah mahallesindeki evin, dört bir tarafında Kalaycı Ali Beşe, Fatma Hatun ve Nalçacı Hüseyin'e ait evler ile yol bulunmakta olup 2 fevkanî oda ve 1 sofa ve 2 bab tahtanî oda ve bir izbe ve bir kuyu ve bir miktar avludan ibaretti¹⁵¹⁸.

Müderris Ahmed Molla'nın aldığı evin ortalamanın üzerinde bir fiyata sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Zira aynı yıllarda (1789–1791) şer'iyye sicillerine yansıyan yüzlerce ev satışından anlaşılan, bu tarihlerde satılan evlerin büyük çoğunluğunun fiyat ortalaması 50–150 kuruş aralığında olan tek katlı 2-3 odalı bir miktar avlulu evlerdir. Elbette evin bulunduğu yere ve özelliklerine göre fiyatlar değişmekle birlikte 1791 yılı civarında fiyatları 150 kuruşun üzerine çıkan evler ise daha ziyade, üst katta (fevkanî) birkaç oda ve alt katta (tahtanî) birkaç oda ve sofa bulunan, yine bir miktar avluya sahip iki katlı ahşap evlerdi¹⁵¹⁹.

1828-1829 yıllarına gelindiğinde, Arif Ağa mahallesinde iki bab tahtanî oda, bir izbe, bir kuyu ve bir miktar avluya sahip evin 500 kuruşa,¹⁵²⁰ El-Hac Doğan mahallesinde bir bab tahtanî oda ve bir miktar avluya sahip evin 150 kuruşa,¹⁵²¹ yine El-Hac Doğan mahallesinden bir bab fevkanî oda, bir bab tahtanî oda ve bir miktar avlulu

odası, bir fiskiye, bir sofa ve bir mahbah, bir miktar ağaç, bağçe ve haricen dört bab fevkanî oda bir divanhane ve bir bab tahtanî oda, matbah, ahur, anbar, avlu, avlu derununda bir masura cârî maî-i leziz ile tüm müstemlatıyla konak Salih Ağa'ya 6 bin guruşa bey' ve temlik edildiğine dair bkz. *Edirne* ŞS. 294, s.118b. H.13 Rebiülahir 1226/M.07 Mayıs 1811.

¹⁵¹⁷ Kâtip Cev mahallesinden Süleyman Bey ibn El-Hac Ahmed Bey, Dergah-ı Mualla Kapıcıbaşlarından Silahşöran-ı Hassadan Salih Ağa ibn İbrahim Ağa mahzarında, mahalle-i mezkurda bir taraftan İplikçi menzili ve üç taraftan tarik-i amm ile mahdud dahilen 3 bab fervekanî oda ve 1 köşk ve 5 bab tahtanî oda ve 2 sandık odası ve 1 fiskiye ve 1 hamam ve 1 mahzen ve 1 matbah ve 2 kiler ve 1 kuyu ve avlu ve haricen 6 bab fevkanî oda ve 2 sofa ve 3 hazine odası ve merdiven başında 1 oda ve 8 bab tahtanî oda ve 2 fiskiye ve 3 sofa ve bir serdab (bodrum) ve def'a 1 oda ve 1 taş mahzen ve 2 ahur 1 matbah ve 1 kiler ve 1 samanlık ve 1 arpa anbarı ve 1 kapıcı odası ve 1 tahtelsemar ve 1 hamam ve avluyu müstemil mülk-i menzili ve menzilin hariciye ve dahilîyesine havi kanavat-ı memlûkeye ta'biyet ile 3 masura üzerine mülk olan maî-i leziz Salih Ağa'ya 5 bin guruşa sattığına dair. Bkz. *Edirne* ŞS. 232, s.72a. H.27 Zilhicce 1204/M.07 Eylül 1790.

¹⁵¹⁸ *Edirne* ŞS. 232, 94b. H.15 Cemaziyelahir 1205/M.19 Şubat 1791.

¹⁵¹⁹ Örneğin, Müderris Ali Bey mahallesinde tarik-i hâs (ana yol) üzerinde bulunan ve 400 kuruşa satılan Hakkâk Molla Salih'in evi; 3 bab fevkanî oda, 1 sofa, 3 bab tahtanî oda, 1 bab sofa, 1 kiler, 1 matbah, 1 kuyu ve bir miktar avluya sahipti. Bkz. *Edirne* ŞS. 232, 9b. H.23 Şevval 1203/M.17 Temmuz 1789.

¹⁵²⁰ *Edirne* ŞS. 351, s.19b. H.26 Rebiülevvel 1244/M.06 Ekim 1828.

¹⁵²¹ *Edirne* ŞS. 351, s.25a. H.04 Cemaziyelevvel 1244/M.12 Kasım 1828.

evin 300 kuruşa,¹⁵²² Akmesid mahallesinde bir bab tahtanî, bir ahır ve bir miktar avluya sahip evin 110 kuruşa,¹⁵²³ yine Akmesid mahallesinden iki bab tahtanî oda, bir kağıdhane, bir sayeban bulunan avlulu evin 1.000 kuruşa¹⁵²⁴ satıldığı görülmektedir.

Evlerin özellikleri ve dönem itibariyle fiyatları göz önüne alındığında yukarıda verilen örneklerden üç tanesinin alt gelir grubuna, iki tanesinin ise orta düzey gelir grubuna ait nispeten fiyatları ucuz evler olduğu söylenebilir. 1789-1791 tarihleri arasındaki ev fiyatları ile kıyaslandığında aynı oda sayıları ve özelliklere sahip ev fiyatlarının, değişmekle birlikte, birkaç kat daha arttığı bariz olarak görülmektedir.

Dönemin dükkân fiyatlarına bakıldığında, ev fiyatlarında olduğu gibi dükkân fiyatlarını da etkileyen birçok unsur olduğu görülür. Dükkânların türü, yeri, büyüklüğü, arsa aidyeti ve özellikle *gedik* tabir olunan dükkâna ait (bazen açıkça yazılmayan) eşya ve malzemelerin varlığı fiyatların bir hayli değişmesine sebep olmaktadır.

Çeşitli özelliklere sahip dükkân fiyatlarından örnekler verecek olursak; 1787'de Çokalca mahallesinde olan, etrafında Kasap Ali'nin mezbahası, değirmen arsası, imam meşrutası vakıf evi ve yol bulunan bir bab fevkanî oda ve bir pınarı müştemil paçacı dükkânı, gedik tabir olunur eşyalar¹⁵²⁵ ile birlikte 410 kuruşa satılmıştı¹⁵²⁶. Bu fiyatın dönem itibariyle hiç de azımsanabilecek bir değer olmadığı ortadadır.

1788 yılında, Süleymaniye Küçük Pazar'da bulunan etrafında Çalık Mustafa'nın evi, keresteci dükkânı ve kahveci dükkânı bulunan selh-hane kasap dükkânı, tüm müştemilatı ile 260 kuruşa el değiştirmişti¹⁵²⁷. Bundan dört yıl sonra 1792 yılında, Çokalca mahallesinde 30 kuruşa satılan kasap dükkânı¹⁵²⁸ ise fiyatların ne kadar değişebileceğini göstermesi açısından önem arz eder.

Yaklaşık olarak aynı tarih aralığından örnekler vermeye devam edersek; 1787 yılı Aralık ayında Muradiye Küçük Pazar'da iki kepenk bir bab kalaycı dükkânı 30 kuruşa,¹⁵²⁹ 1788 yılı Ocak ayında Eski Camii yanındaki Pazarcılar çarşısında iki kepenk

¹⁵²² Edirne ŞS. 351, s.62b. H.12 Zilkadde 1244/M.16 Mayıs 1829.

¹⁵²³ Edirne ŞS. 351, s.52a. H.25 Şaban 1244/M.02 Mart 1829.

¹⁵²⁴ Edirne ŞS. 351, s.70b. H.29 Zilkadde 1244/M.02 Haziran 1829.

¹⁵²⁵ Gedik tabir olunur eşyalar: “iki büyük kazan, üç büyük tava, iki kepçe, iki kevgir, iki demir şiş, bir balta ile sair âlât-ı lâzime-i ma'lûme”.

¹⁵²⁶ Dükkân satışında şahit olarak mahkemede bulunanlar, Paçacı Murtaza Beşe, Paçacı Mustafa Beşe, Paçacılar Kethüdası Mustafa Ağa, Aşçılar Kethüdası Mehmed Beşe'dir. Edirne ŞS. 226, s.2a. H.03 Şaban 1201/M.21 Mayıs 1787.

¹⁵²⁷ Edirne ŞS. 228, s.14a. H.21 Şevval 1202/M.25 Temmuz 1788.

¹⁵²⁸ Edirne ŞS. 236, s.4b. H.09 Şaban 1206/M.02 Nisan 1792.

¹⁵²⁹ Edirne ŞS. 226, s.47a. H.07 Rebiülevvel 1202/M.17 Aralık 1787.

bir bab pazarcı dükkânı 105 kuruşa,¹⁵³⁰ 1788 yılı Temmuzunda Gazi Hoca mahallesindeki Ağaçpazarı'nda arsası vakıf,¹⁵³¹ binası mülk bir bab dükkân 20 kuruşa,¹⁵³² 1788 yılı Ağustos ayında Üç Şerefeli Camii'nin avlu duvarına bitişik Bakkallar çarşısında, yanında berber dükkânı bulunan arsası vakıf,¹⁵³³ binası mülk iki kepenk bir bab bakkal dükkânı 400 kuruşa¹⁵³⁴ satılmıştı. 10 Aralık 1788'de ise Üç Şerefeli Camii yanındaki Çarıkçılar başında vaki, bitişğinde Keşanoğlu Mehmed Ağa, Şekerci dükkânları ve Üç Şerefeli Camii'nin avlu duvarı bulunan, arsası vakıf,¹⁵³⁵ binası mülk, 8 kepenk bir bab bakkal dükkânının % 50 hissesi, “*gedik ta'bîr olunur âlât-ı lâzime-yi ma'lûme*” ile birlikte Acı Mihalaki'ye 350 kuruşa satılmıştı¹⁵³⁶. Satışı 1791 yılında taksitlendirilerek 1.150 kuruştan yapılan Ali Paşa Çarşısı'nın baş kapısı civarındaki bir bab ketenci dükkânı ise her hâlükârda yüksek fiyatlı dükkânlar arasındadır¹⁵³⁷.

Yukarıda verilen yaklaşık olarak aynı yıllara ait örnekler, dükkân fiyatlarının yanı sıra bulundukları mekânlar ve etrafındaki dükkânlar ile birlikte hususiyet arz eden, dönemin ticarî hayatına dair bir fikir edinmeye, karşılaştırma yapmaya yardımcı olan örneklerdir. Bunlar arasında bilhassa Üç Şerefeli Camii çevresindeki bakkal dükkânlarının bir hayli fazla olması ve fiyatlarının yüksekliği dikkat çeker. Nitekim 1807 yılına ait bir satış hüccetinde, Üç Şerefeli Camii'nin avlu duvarına bitişik olan ve büyük çoğunluğunu gayrimüslimlerin işlettiği bu bakkal dükkânların “*Sıra Bakkallar*” olarak isimlendirildiği; bir bab fevkanî oda, bir kargir mahzeni müştemil altı kepenk bir bab bakkal dükkânı fiyatının ise 1.000 kuruşa kadar çıktığı görülür¹⁵³⁸.

Dükkân satış fiyatlarına dair vermek istediğimiz son örnekler, Edirne Âyânı Ahmed'in kızlarının satın aldığı bazı mülklerdir. Meselâ, Dağdevirenzade Ahmed Ağa'nın kızı Ayşe Hanım, Kebe Yapıcı mahallesinde bulunan ve bitişğinde Dağdevirenzade Mehmed Ağa konağı ile yol olan 6 kepenk bir oda bakkal dükkânını,

¹⁵³⁰ Edirne ŞS. 226, s.53a. H.29 Rebiülevvel 1202/M.08 Ocak 1788.

¹⁵³¹ Hücceteki ifadeye göre dükkânın arsası, Ağaçpazarı'nda bulunan “Kıpti Çeşmesi” demekle maruf çeşmenin vakfına ait olup aylık 5 para mukataa-yı kadimesi mevcuttu.

¹⁵³² Edirne ŞS. 228, s.10b. H.05 Şevval 1202/M.09 Temmuz 1788.

¹⁵³³ Hücceteki ifadeye göre dükkânın arsası, Çadırcı Hayreddin Vakfı'na ait olup aylık 180 akçe (60 para) mukataa-i kadimesi mevcuttu.

¹⁵³⁴ Edirne ŞS. 228, s.20b. H.29 Zilkadde 1202/M.31 Ağustos 1788.

¹⁵³⁵ Hücceteki ifadeye göre dükkânın arsası, Gazi İbrahim Bey Vakfı'na ait olup aylık 79 akçe mukataa-i kadimesi mevcuttu.

¹⁵³⁶ Edirne ŞS. 228, s.39b. H.11 Rebiülevvel 1203/M. 10 Aralık 1788.

¹⁵³⁷ Gedik tabir olunur eşyalar ile birlikte satışı yapılan ketenci dükkânının ödemesi, 3 yıl sonra 1794'te bitmişti. Edirne ŞS. 242, s.72a. H.Gurre-i Rebiülevvel 1209/M.26 Eylül 1794.

¹⁵³⁸ Edirne ŞS. 286, s.26b. H.17 Muharrem 1222/M.27 Mart 1807.

1803 yılında 650 kuruşa satın almıştı¹⁵³⁹. 1811’de Ahmed Ağa’nın diğer kızı Adeviye Hanım ise Bitpazarı çarşısında, arsası Mehmed Ağa Camii’ne ait olup senelik 3 kuruş mukataa-i kadimi olan binası mülk 4 kepenk kahvehaneyi 800 kuruşa¹⁵⁴⁰; 1812 yılında Kebe Yapıcı mahallesinde vaki 3 kepenk bir bab çörekçi fırını ve ittisalindeki 2 bab terzi dükkânları ile içinde bulunan birer odaları ise 1.000 kuruşa satın almıştı¹⁵⁴¹.

4.4.2.2. Gıda Maddeleri Fiyatları

Gıda maddeleri fiyatlarının tarihî süreç içerisinde takip edilebilir ve kıyaslanabilir mahiyette ortaya konulmuş olması, sadece tarih araştırmaları için değil kullanım özelliklerine bağlı olarak diğer disiplinler için de önem arz eder.

Özellikle temel gıda maddelerinin fiyat seyri, doğrudan hükûmet meselesidir. Bu nedenle, Osmanlı Devleti’nde temel gıda maddelerinin yanı sıra bazı hizmet ve malların da fiyatları devletçe kontrol altında tutulmaya çalışılırdı. *Narh* olarak bilinen bu usulde, kadılar ve esnaf temsilcileri mutat olarak yılda iki defa toplanarak bazı mal ve hizmet fiyatlarının üst sınırını belirler ve tüm esnafın da bu fiyatlara riayet etmesi beklenirdi.

Genelde *Rûz-ı Kasım* ve *Rûz-ı Hızır*’da¹⁵⁴² yapılan bu toplantılara şehrin önde gelen isimleri katılır ve gerekli hâllerde bu aylar dışında da narh belirlenebilirdi¹⁵⁴³. Tespit edilen fiyatlara esnafın uyup uymadığı hassasiyetle denetlenir; fahiş bedeller ile mal ve hizmet alımının önüne geçilmeye çalışılırdı. Örneğin, İstanbul’da olduğu gibi Edirne ve civarında da 1790 yılında, ekmeğin 100 dirhemi (302,7 gr.) 1 paraya (3 akçe), koyun eti kıyyesinin (1,282 kg.) ise 10 paraya (30 akçe)¹⁵⁴⁴ satılması gerekirken bazı çevre kasabalarda 60-80 dirhem ekmeğin 1 paraya ve koyun etinin 1 kıyyesinin 11-12 paraya satıldığı haber alınmıştı. Buna binaen ferman çıkarılarak narhlara uyulması, muhtekirlere göz yumulmaması ve fazlaya satan esnafın önce tenbihi, uymazsa tedip edilmesi istenmekteydi¹⁵⁴⁵. Osmanlı tarihi boyunca bu neviden narh dışı uygulamaların tenbih ve tedibine dair muhtelif mekân ve zamanlarda birçok örneğe rastlamak mümkündür.

¹⁵³⁹ *Edirne ŞS.* 276, s.25b. H.03 Şaban 1218/M.18 Kasım 1803.

¹⁵⁴⁰ *Edirne ŞS.* 294, s.128b. H.15 Rebiülahir 1226/M.09 Mayıs 1811.

¹⁵⁴¹ *Edirne ŞS.* 294, s.141b. H.27 Safer 1227/M.12 Mart 1812.

¹⁵⁴² Milâdî Takvime göre Rûz-ı Kasım, Kasım ayının 8’inde, Rûz-ı Hızır ise 6 Mayıs’da başlar.

¹⁵⁴³ İhtiyaca göre mevsimlik ve günlük narhlar dışında savaş, kıtlık, doğal afet ve sikke tashihleri gibi dönemlerden sonra da yeni narh belirlemelerine gidilebilirdi.

¹⁵⁴⁴ 1 dirhem, 3,207 grama, 1 para ise 3 akçeye tekabül etmektedir. 1 kuruş ise 40 paraya, o da 120 akçeye tekabül eder.

¹⁵⁴⁵ *Edirne ŞS.* 230, s.95a-b. H.Evail-i Safer 1205/M.10-20 Ekim 1790.

Bahsettiğimiz gibi narh fiyatları, mal ve hizmet bedelinin üst sınırını belirlemekteydi. Kaliteden ödün verilmemek kaydıyla, bir malın narh bedelinin altındaki fiyatlarla alınıp-satılması için herhangi bir engel yoktu. Edirne’de rastlanan bir vakada, halkın malî olarak korunup kollanması için bunun teşvik edildiği dahi görülmektedir. Nitekim 1838 yılında Edirne’de koyun etinin kıyyesine 40 para narh verilmişken, Yahudiler Kaleiçi’nde kendilerine mahsus mezbahalarında kestikleri koyun etinin kıyyesini 25-30 paradan satmaktaydı. Ancak bu etleri kale dışında satmak istediklerinde, Edirne’deki diğer kasap esnafı ruhsatları olmadığı gerekçesiyle Yahudi taifesine çeşitli engellemelerde bulunmuştu. Yahudi kasaplar ise şikâyetle bulunarak etleri kale dışında da satmak için ruhsat istediklerinde, kıyyesini 25-30 paradan satmayı taahhüt ettikleri takdirde halkın yararına olacağına gerekçesiyle ruhsat verilmesine karar verildiği görülmektedir¹⁵⁴⁶.

İncelediğimiz dönemde, Edirne’deki gıda fiyatlarını ayrı ayrı ele almak yerine, bu maddelerin değer seyrini toplu olarak aktarabilmek amacıyla Tablo-35 oluşturulmuştur. Bu tabloda, yaklaşık 80 ayrı gıda maddesinin, 33 yıllık süreçteki fiyat değişimleri bir arada gösterilmeye çalışılmıştır. 1791–1824 yılları arasını kapsayan 15 farklı tarihteki narh değerleri üzerinden oluşturulan tablo¹⁵⁴⁷ ile gıda maddelerinin izlemiş olduğu dalgalı fiyat seyri bariz olarak ortaya çıkmaktadır.

¹⁵⁴⁶ *Edirne* ŞS. 361, s.63b. H.01 Cemaziyelahir 1254/M.22 Ağustos 1838.

¹⁵⁴⁷ Tablo oluşturulurken yararlanılan kaynaklar, büyük oranda Çardak naibi tarafından tutulan ve tek sicilde biraraya toplanan narh kayıtlarıdır. Bkz. *Edirne* ŞS. 334, s.8a-58b. 1791 yılına ait narh fiyatları için bkz. *Edirne* ŞS. 235, 19b-20a.

Tablo 35. Edirne’de Gıda Maddelerinin Narh Fiyatları (1791–1824)

Ürün Adı (Aksi belirtilmeyen ürünlerin tartıları <i>kıyye</i> (1282 gr.), fiyatları <i>para</i> cinsindendir)	Kasım 1791	Kasım 1803	Mayıs 1804	Kasım 1804	Kasım 1808	Kasım 1813	Ekim 1815	Kasım 1816	Ekim 1818	Aralık 1818	Mayıs 1819	Mayıs 1820	Kasım 1820	Kasım 1822	Kasım 1824
Badem içi	25	60		60	60									80	120
Bakla	4	5		5	8	13	10	10		10			10	12	12
Bal, Yerli	18	32		32	36	54	58	52		54			53	68	52
Bal, Eflak	20	36		36	42									72	58
Bamya		60		50	36	100	90	90		88			86	68	60
Börek, 12,5 Dirhem				1	1								1		
Börek, 37,5 Dirhem	1														
Börülce		8		8											
Buğday, Döğülmüş	4	7		7	8										
Bulgur		7		8				21							
Ceviz içi	14	20		20	24	38	45	50						38	40
Çörek, 30 Dirhem				1	1	2							1		
Ekmek, 150 Dirhem		2													
Ekmek, 100 Dirhem	1			2										2	
Ekmek, 120 Dirhem				2									2		
Ekmek, 60 Dirhem						2									
Ekmek, 110 Dirhem											2				2
Et, Dana		10		10	12	18	16	16	18						
Et, Koyun	10	16		16	24	32	30	28	36		34	34		46	28
Fasulye					9	18	10	12		16			12	17	18
Fındık	11	16		16	17	28	22	40		36			32	30	30
Fıstık	20			22			50	50						64	
Gevrek, 13 Dirhem								1	1						
Helva, Ballı Tahinli	37	42		44	45	80	80	74	86	90				88	84
Helva, Kabak Helvası	26	38		40	48	66	70	70	86	90				82	82
Helva, Köpük									56					46	44
Helva, Ramazan					54										
İncir		20		18	20	34	30	30		36			32	40	32
İncir, Körfez Sarıcası	9	10		10	15	22									
İrmik		6		7			11	13	12				8		9
Kadayıf		8		10		20	13						12	13	12
Kahve, 25 Dirhem					28									26	
Kara Erik	8	10		10	13	16	16			22				14	16
Kaymak		40	34	46	64	100	80	80	80	80	62	62		76	80
Kuş Üzümü	24	30		30	25	56	52	52							
Leblebi, Beyaz	12						32	32					28	32	35
Leblebi, Şehdane							36	36					32	40	42
Mercimek	4				6	13	8	8		10			10	12	14
Nişasta	6	8		17	17	34	30	32		32			28	36	24
Nohut	8	12		12	6	22	16	16		14			12	17	18
Pastırma, Yerli	13	20		20		32									
Pastırma					24		30	32		30			30	28	26
Pastırma, Keçi	12	14		14	20		32	32		32			32	28	24
Pekmez	6	10		12	12	20		24		22			22	18	18
Pesdil	8	10		10											
Peynir, Cendele			6								10	13			
Peynir, Kaşgaval		36		38	56	74	52	56		62			62	56	60
Peynir, Lor										11	11				
Peynir, Salamura			13							24	24				

Peynir, Teleme			6							8	8				
Peynir, Tulum		16	16	20	26	40	24			32			32	30	32
Peynir, Tuzlu Kaşgaval	30		28							52	52				
Pirinç				20	28			32		32				27	24
Revgan-ı Cerviş	37	40		38	52	70	68	76		80			80	66	58
Revgan-ı Sade		50		50	60										
Revgan-ı Şır		38		36	44	70	80	80		88			89	60	62
Simit, 100 Dirhem	1														
Simit, 30 Dirhem				1		2							1	1	
Sirke		4		4	6	6	6	8		7			7	8	8
Soğan	1	3	2	3	2	6	4	5		4			4	4	6
Sucuk		16		16	22	28	30	30		38			28	26	26
Süt, Halis		7	5	8	9	18	13	12	12	12	9	9		12	12
Süt, Kaymakaltı		5	4	6	6	12	7	7	8	9	8	8		8	9
Şehriye	6	18		17	18		26	38							24
Tahin, Beyaz	16	38		27	28	46	52	52		58			58	44	44
Tahin, Siyah	15	20		18	22	34	42	40		44			44	34	34
Tereyağı								100		96			92	90	76
Tuz, Beyaz		4		4	8										
Tuz, Döğülmüş	4	6		6		14									
Tuz, Eflak					14		10	12		12			12	10	12
Tuz, İnöz						5	4	8		8			8	6	5
Tuz, Kara		3		3	3										
Tuz, Kavak						7	6	8		9			8	7	6
Tuz, Kaya		5		5	8										
Un, Ekmeklik	2,7	5		6	6,5	14							7	9	8
Un, Has	3	6		7	7,5	16	11	13	12				8	10	9
Un, Kızılca Has	2,3												6	8	
Üzüm, Beylerce		13		13	15	24	22	22		36			32	32	30
Üzüm, Çekirdeksiz		30		30	40		50	50							
Üzüm, Foça Siyahı		13		13	15	24	22	22							
Üzüm, İzmir Siyahı	9	14		14	20	26	22	22						32	28
Üzüm, Razaki		24		24	26	38	32	34		54			52	54	46
Üzüm, Siyah										34			30		
Yoğurt, Kova		6	6	7	6	14	7	8	8	9	8	8		8	9
Yoğurt, Torba	6	8	8	8	10	20	10		12	12	10	13		12	12
Zeytin, Miri		10		10	12	16		16							
Zeytin, Trilye	9	18		17	20	27	26	28		32			32	32	32
Zeytinyağı	22	42		44	46	72	76	90		93			93	66	66

Tablo-35'te yer alan ürün ve fiyatlar detaylı olarak incelendiğinde birçok istatistikî veriye ve onlarca somut neticeye ulaşmanın mümkün olduğu görülmektedir. Özellikle Anadolu'nun farklı yerlerindeki kaza ve kasabalarla yapılacak mukayeseler ile çok daha anlamlı neticelerin elde edileceği tahmin edilmektedir. Ancak bunların tamamının değerlendirilmesi çalışmamızın amaç ve kapsamının dışında olduğu için burada tablonun ortaya çıkardığı genel neticeleri paylaşmak ile yetinilecektir.

Tablo-35'in ortaya çıkardığı genel sonuçlar itibarıyla, 1791 yılından 1824 yılına kadar geçen 33 yıllık süreçte pek çok gıda ürününde % 200 civarında fiyat artışı olduğu görülmektedir. Bunun istisnasını teşkil eden gıda maddeleri ise ekmek, peynir, süt,

yoğurt ve pastırma gibi ürünlerdir. Bu ürünlerdeki fiyat artışı, aynı dönemin sonunda yaklaşık % 100 civarında kalmıştır. Bu durum, üretim dengesiyle alakalı olsa dahi netice itibariyle ekmek, peynir, yoğurt gibi temel gıda maddelerindeki fiyat artışının bir şekilde kontrol altında tutulduğunu ortaya koymaktadır.

Belirtilen tarih aralığında en fazla zamlanan ürün, % 500'lük artışla fiyatı 1 paradan 6 paraya çıkan “soğan”dır. Elbette bu rakamlar, 1791 yılındaki fiyatlar ile 1824 yılı sonundaki fiyatların hesaplanmasıyla elde edilen değerlerdir. Zira bu süreçte fiyatların dalgalı bir seyir izlemesi ve özellikle 1813-1820 yılları arasındaki bariz pahalılık da dikkati çekmektedir. Örneğin, 1791 yılında 22 para olan zeytinyağı 1820’de 93 paraya kadar çıkmış ardından fiyatı düşerek 1822-1824 tarihleri arasında 66 paraya satılır olmuştur.

Fiyat dalgalanmaları konusunda belirtilmesi gereken diğer bir husus, sonbahar aylarında belirlenen narhların, çoğu zaman ilkbahar narhlarından yaklaşık % 8-10 civarında fazla olduğudur. Mevsim şartlarının yarattığı doğal bir netice olan bu durumun bir benzeri de Ramazan aylarındaki narh fiyatlarında görülür. Zira Ramazan ayı öncesinde veya Ramazan ayında belirlenen narhlarda da bir miktar artış olduğu daha sonra fiyatların bir o kadar düştüğünü ifade etmek mümkündür.

Mevsim ve Ramazan ayı kaynaklı fiyat artışlarının yanı sıra Edirne’de, sayıca kalabalık askerî birlikler şehre geldiği vakitlerde fiyatlarda narh bedelinin üzerine çıkma eğilimi görülür. Bilhassa Ordu-yı Hümayun’un şehirde kışladığı vakitlerde görülen bu durumun önüne geçilmesi için tebdil-i kıyafet edilerek çarşı, pazar ve dükkânların gezilmesi, vaziyetin tetkiki, gerekli sorgulamaların yapılması gerekirse isim ve şöhretleriyle narh bedelleri üzerinde satış yapan esnafın kaydedilerek mahkemeye getirilmesi, narh verilmeyen ürünlerin de fahiş fiyatlarla satılmayarak, tüm esnafın Ordu-yı Hümayun şehre gelmeden önce hangi fiyatla satış yapıyorsa ona riayet etmesi istenirdi¹⁵⁴⁸.

Askerî ve siyasî buhran dönemlerinde, temel gıda maddelerindeki fiyat artışlarının narh bedellerinin üzerine çıktığı bariz olarak fark edilmektedir. Bu dönemlerde birçok mal muhtekirler eline düşmekte, mal bulunamamakta, bulunabilen malların ise fiyatları fahiş, tartıları eksik tutulmaktaydı. Her ne kadar bu durum ilgili

¹⁵⁴⁸ *Edirne ŞS.* 285, s.54b. H.22 Rebiülahir 1222/7M.29 Haziran 1807.

şehir yöneticileri tarafından kontrol altına alınmaya çalışılsa da 1801 yılı olayları sırasında¹⁵⁴⁹ ve Rus İşgali döneminde bunun önüne geçilemediği görülmektedir.

4.4.2.3. Tereke Defterlerine Göre Bazı Eşya Fiyatları

Tereke Defterleri, vefat eden kişilerin geride bıraktığı menkul, gayrimenkul her türlü mal ve eşya ile alacak, verecek, hibe, vasiyet gibi tüm tasarruflarının detaylı bir şekilde envanterinin çıkarıldığı defterlerdir. Mûrise ait malların tahminî veya müzayede sonucu tahakkuk etmiş gerçek fiyatlarıyla kayda geçirildiği bu defterlerde, merhumdan geriye kalanlar şer'î hükümlere göre varsa varislerine, varisleri yok ise Beytûlmâl'a intikal ettirilmekteydi. Kişinin vefat ettiği tarihteki tüm mal varlığının tek tek fiyatları ile kaydedildiği bu defterler, araştırma konusuna bağlı olarak araştırmacılar için eşsiz verilerin çıkarılmasına imkân vermektedir.

Biz bu başlıkta, tereke defterlerinden yola çıkarak Hicrî 1244 (M.1828/1829) yılında Edirne'deki bazı eşya ve malzemelerin fiyatlarını ortaya koymaya çalışacağız. Bunu yaparken, tahminî fiyatlar ile oluşturulmuş terekeler üzerinden değil müzayede usulüyle muhalledatları satışa çıkarılmış kişilerin terekelerinden örnekler seçilmiştir. Hâliyle verilecek eşya ve malzemelerin fiyatları, açık artırma usulüyle tahakkuk etmiş gerçek fiyatlar olacaktır.

Öte yandan terekelerdeki tahminî fiyatlar ile müzayade sonucu tahakkuk etmiş gerçek fiyatlar arasında anlamlı bir fark görülememiştir. Nitekim mahkeme görevlilerinin resm-i kısmet gelirlerini artırmak için terekelerdeki tahminî fiyatları yüksek tutarak fazladan gelir temin ettiğine dair kanaate katılmak mümkün değildir. Zira terekelere yansıyan bu iki fiyat türünün, malın/eşyanın kalitesine ve yıpranmışlığına bağlı olarak oluşan farklardan kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Aynı farkı, müzayade fiyatlarında da müşahade etmek mümkündür.

Örnek seçiminde, farklı sosyal tabakalardan kişilerin bulunmasına gayret edilmiştir. Bu suretle, ayrı sosyal tabakalardan kişilerin günlük hayatta kullandıkları eşyaların fiyatları ile bilinir olması sağlanarak aralarındaki farklılıkların somut olarak ortaya çıkarılmasına çalışılmıştır. Bu amaçla seçilen tereke sahipleri; Edirne Mahkemesi Başkâtiplerinden Kabûlî Mustafa Efendi,¹⁵⁵⁰ Çirmen Mutasarrıfı Mehmed Esad

¹⁵⁴⁹ *Edirne ŞS.* 267, s.27b. H.1216/M.1801.

¹⁵⁵⁰ *Edirne ŞS.* 349, s.60a-b. H.25 Recep 1244/M.31 Ocak 1829.

Paşa'nın Mektupçusu Abdullah Reşad,¹⁵⁵¹ Fındık Fakih Mahallesinden iken Varna'da şehit düşen Ali Ağa,¹⁵⁵² Pazarbaşı Abdullah Ağa,¹⁵⁵³ Silahşörân-ı Hâssadan Mehmed Memiş Ağa¹⁵⁵⁴ ve Firuz Ağa mahalesinden Lebibe Hatun¹⁵⁵⁵ adlı kişilerdir.

Bu kişilerin ekonomik düzeyleri, tahmin edileceği üzere yaptıkları işler ile mütenasıptır; Kabûlî Mustafa Efendi ve Abdullah Reşad Efendi ekonomik olarak zengin sınıfı temsil ederken Lebibe Hatun'un yoksul olduğu tereke tutarından anlaşılmaktadır. Yine diğer isimlerin de ekonomik olarak orta hâlli kesimden olduğu ifade edilebilir.

Tereke listelerindeki eşya ve malzemeler seçilirken, aradaki fiyat farkını gösterebilmek için bazılarında mükerrer örnekler bilhassa seçilerek tabloya dâhil edilmiştir. Alfabetik olarak sıralanan listede, bazı eşya ve malzemelerin toplu olarak görülebilmesi için belgenin aslında olmayan ibareler tarafımızda eklenmiştir. Örneğin terekelerde *Târîh-i Tâberî* ve *Vankulu Lügâti* olarak geçen kitapların bir arada görülebilmesi için başlarına "kitap" ibaresi eklenmiştir.

¹⁵⁵¹ *Edirne* ŞS. 349, s.5b-6a. H.08 Safer 1244/M.20 Ağustos 1828.

¹⁵⁵² *Edirne* ŞS. 349, s.67a-b. H.29 Şaban 1244/M.06 Mart 1829.

¹⁵⁵³ *Edirne* ŞS. 349, s.104a. H.15 Zilkadde 1244/M. 19 Mayıs 1829.

¹⁵⁵⁴ *Edirne* ŞS. 349, s.27b-29a. H.05 Cemaziyelevvel 1244/13 Kasım 1828.

¹⁵⁵⁵ *Edirne* ŞS. 349, s.105b. H.25 Şevval 1244/M.30 Nisan 1829.

Tablo 36. 1828-1829 Yıllarında Tereke Fiyatları

S.No.	Eşya Adı ve Niteliği	Kuruş
1-	Aba, kısa	15
2-	Aba, kısa	10
3-	Aba, uzun	18
4-	Aba, uzun	30
5-	Aba, uzun	6
6-	Altın küpe	20
7-	Arpa, kile	7
8-	Bargir, doru	150
9-	Biniş, çuka	50
10-	Biniş, çuka	47
11-	Biniş, çuka müstamel	32
12-	Biniş, şali	20
13-	Biniş, şali	12
14-	Biniş, yeşil çuka müstamel	30
15-	Buğday, kile	12
16-	Camus ineği	35
17-	Camus ineği	45
18-	Camus ineği	95
19-	Cebe, çuka	42
20-	Cebe, çuka müstamel	37
21-	Cebe, çuka yeni	40
22-	Cebe, kadife	21
23-	Cebe, kırmızı cuka	39
24-	Cebe, şali köhne	25
25-	Çakşır, çuka	25
26-	Çakşır, çuka köhne	10
27-	Çavdar, kile	8,5
28-	Çay ibriği	3
29-	Çekmece	30
30-	Çekmece tahta	3
31-	Çekmece, büyük	40
32-	Çubuk takımı	23
33-	Çubuk takımı	31
34-	Çubuk takımı	30
35-	Çubuk takımı	5
36-	Destar	5
37-	Destar, yeşil	11
38-	Entari	16
39-	Entari, alaca	9
40-	Entari, basma	16
41-	Entari, gögez	35

42-	Entari, göğez çuka	8
43-	Entari, hâkî	25
44-	Entari, köhne	8
45-	Entari, köhne çuka	2
46-	Entari, müstamel alaca	22
47-	Entari, müstamel alaca	20
48-	Entari, müstamel Bursakârî	28
49-	Entari, Selimiye	70
50-	Fenar	6
51-	Fenar	3
52-	Fes	2
53-	Fes, yeni	15
54-	Gömlek	7
55-	Gömlek ve don	9
56-	Gömlek, ipek	8
57-	Gömlek, köhne	2
58-	Güğüm	10
59-	Güğüm	8
60-	İbrik	5
61-	Kantar	6
62-	Kantar	15
63-	Kavuk ve destar	15
64-	Kavuk, köhne	2
65-	Kazan	26
66-	Kazan	47
67-	Kebe, köhne	2
68-	Kılıç	82
69-	Kırbaç	6
70-	Kilim	18
71-	Kitap, Birgivi	17
72-	Kitap, Birgivi	5
73-	Kitap, Burhan-ı Katı	33
74-	Kitap, Delail-i Hayrat	27
75-	Kitap, Divan-ı Ragıp Paşa	16
76-	Kitap, Enam-ı Şerif	10
77-	Kitap, Enam-ı Şerif	10
78-	Kitap, Muhammediye	50
79-	Kitap, Raşid Tarihi	81
80-	Kitap, Şakayık-ı Numaniye	22
81-	Kitap, Şifa-i Şerif	10
82-	Kitap, Şifa-i Şerif	34
83-	Kitap, Şifa-i Şerif	94
84-	Kitap, Tarih-i Taberî	100
85-	Kitap, Tefsir-i Şerif	200

86-	Kitap, Üstüvânî 1 cilt	5
87-	Kitap, Vankulu 2 cilt	93
88-	Kitap, Vankulu 2 cilt	100
89-	Koçu Arabası	150
90-	Kürk, çuka kaplı nafe	140
91-	Kürk, çuka kaplı gögez nafe	20
92-	Kürk, gezi kaplı	15
93-	Kürk, gezi kaplı cebe nafe	45
94-	Kürk, gögez çuka kaplı nafe	100
95-	Kürk, kezi kaplı cild kafa	100
96-	Kürk, kısa kaftan	42
97-	Kürk, semmur kısa	35
98-	Kürk, semmur köhne	18
99-	Kürk, yeşil çuka kaplı kuzu	33
100-	Mercan tesbih	24
101-	Mest babuç, müstamel	7
102-	Mushaf	120
103-	Mushaf	500
104-	Mushaf	63
105-	Mushaf	44
106-	Mushaf	300
107-	Piştov	58
108-	Piştov, simli	160
109-	Piştov, simli	109
110-	Piştov, simli	80
111-	Piştov, simli	81
112-	Piştov, Venedikkârî	50
113-	Saat, çalarsaat	61
114-	Saat, çekmece	36
115-	Saat, Fars	37
116-	Saat, İngilizkârî	120
117-	Saat, İngilizkârî	115
118-	Saat, İngilizkârî	100
119-	Saat, İngilizkârî koyun saati	285
120-	Sandık	12
121-	Seccade	26
122-	Seccade	22
123-	Seccade	15
124-	Seccade, köhne	6
125-	Sefer taşı	15
126-	Sini	5
127-	Sini	12
128-	Sini, ağaç	2
129-	Şali, İngilizkârî	20

130-	Şali, İngilizkârî köhne	4
131-	Şali, İngilizkârî köhne	10
132-	Şali, müstamel Acemkârî	67
133-	Şali, Trablus	75
134-	Şalvar	4
135-	Şalvar, çuka	15
136-	Şilte ve minder	18
137-	Tüfek	30
138-	Tüfek, Arnavudkârî	168
139-	Tüfek, dağlı	39
140-	Tüfek, dağlı	55
141-	Tüfek, dağlı	47
142-	Tüfek, dağlı	80
143-	Tüfek, filinta	141
144-	Tüfek, filinta	50
145-	Tüfek, filinta	100
146-	Tüfek, kısa filinta	33
147-	Tüfek, simli	134
148-	Tüfek, simli	148
149-	Tüfek, simli, dağlı	356
150-	Yanbolu Kebesi	14
151-	Yanbolu Kebesi	38
152-	Yanbolu Kebesi	15
153-	Yanbolu Kebesi, köhne	8
154-	Yastık, baş	5
155-	Yastık, beledî	2
156-	Yastık, beledî köhne	3
157-	Yorgan ve çarşaf	34
158-	Yorgan ve çarşaf	6
159-	Yorgan, basma	12
160-	Yorgan, köhne	8

Tablo-36 incelendiğinde dikkati çeken ilk husus, aynı eşyalar arasındaki bariz fiyat farkıdır. Örneğin aralarında 35 kat fark bulunan iki entarinin terekelerdeki varlığı ve Sukk-ı Sultanî’de alıcı bulması, ismen aynı eşyaları kullansalar dahi toplumsal tabakalar arasındaki ekonomik uçurumun bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Elbette bu durum, eşyalarda kullanılan malzeme ve işçilik kalitesinin yanı sıra yıpranmışlık gibi faktörlerin de bariz olarak fiyatlara yansıdığını göstermektedir.

Göze çarpan diğer bir konu, kitap fiyatlarındaki yüksekliktir. Örneğin, biri 93 kuruştan diğeri 100 kuruştan satılan *Vankulu Lügati*’ni almak için bir Asakir-i Mansure neferinin 3 ay 10 günlük maaşını, bir çavuşun iki aylık maaşını, bir yüzbaşının ise yarım aylık maaşını vermesini gerekmiyordu¹⁵⁵⁶. Aynı aylarda, şehrin dış mahallelerinden olan Çokalca’da, şehir merkezine göre nispeten ucuz bir evin (3 oda, bir sofa, bir mutfak, bir hangar ve bir miktar avlulu) fiyatı ise 200 kuruş civarındaydı.¹⁵⁵⁷ Görüldüğü gibi her hâlükârda bilgiye (kitaba) ulaşım güç, toplumsal tabakalar arasındaki maddî ayırım belirgindir.

Kur’ân-ı Kerîm fiyatlarındaki yükseklik, tahmin edilebileceği üzere cilt ve müzehhep süsleme gibi farklardan kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca genel itibarıyla terekelerde kitap bulunma oranının çok az olduğu, kitap bulunan terekelerde ise ilk sırayı *Kur’ân-ı Kerîm*’in ve ardından diğer dinî kitapların yer aldığı, ehl-i örf taifesinden kişilerin terekelerinde ise dinî kitapların yanı sıra tarih ve edebiyat türü kitapların yer aldığı da genel bir gözlem olarak ifade edilebilir¹⁵⁵⁸.

İthal olduğu anlaşılan İngilizkârî, Venedikkârî ve Acemkârî mallar arasında özellikle İngiliz şalisine dikkat çekmek gerekmektedir. Nitekim terekelerde 1820’li yıllara kadar görülmeyen bu ürün, 1820’lerin başından itibaren zengin ya da fakir birçok kişinin terekesinde görülmeye başlar. Ayrıca, Dağlı eşkıyasının imal ettiği ve 1796 yılında kullanımı buyrulduyla yasaklanarak toplatılan *Dağlı Tüfeklerinin*¹⁵⁵⁹ ise hâlâ revaçta olduğu görülmektedir.

¹⁵⁵⁶ Asâkir-i Mansure-i Muhammediye Ordusundaki askerlerin 1828 yılının son aylarında rütbelerine göre aldıkları aylık maaşları şöyleydi: Binbaşı 1.000 kuruş, yüzbaşı 200 kuruş, çavuş 100 kuruş, sancaktar 50 kuruş, onbaşı 50 kuruş, saka 50 kuruş, nefer 30 guruş. *Edirne ŞS.* 350, s.48b-49b. H.22 Cemaziyelevvel 1244/M.30 Kasım 1828.

¹⁵⁵⁷ *Edirne ŞS.* 351, s.49b-50a. H.15 Şaban 1244/M.20 Şubat 1844.

¹⁵⁵⁸ Terekelerdeki kitap sayısının azlığı, farklı nedenlere bağlı olabileceği için varsayımlar dışında bir yorum yapmak mümkün görünmemektedir. Ancak kitap bulunan terekelerde, *Kur’ân-ı Kerîm*’den sonra en sık rastlanan kitapların *En’âm-ı Şerîf* ile *Delâil-i Hayrat* olduğu ve bunların ardından *Şifâ-i Şerîf*’in geldiği rahatlıkla ifade edilebilir. Ayrıca dikkat edilmesine rağmen taranan gayrimüslim terekelerinin hiçbirinde, herhangi bir kitaba rastlamak mümkün olmamıştır.

¹⁵⁵⁹ *Edirne ŞS.* 350, s.2b. H.03 Şevval 1210/M.11 Nisan 1796.

4.4.3. Ücretler

Buraya kadar incelediğimiz dönem boyunca Edirne'deki pek çok ev, dükkân, eşya, gıda ve benzeri mal ve ürünün fiyatları ile bunlarda görülen değişimler belgeler el verdiğince tespit edilmeye çalışılmıştır. Ancak bunların daha anlamlı veriler haline gelmesi için aynı tarih aralıklarında, kişilerin ifa ettiği hizmetler mukabilinde almış aldıkları ücretlerin de tespit edilmiş olması gerekmektedir. Çünkü insanların gerçek *alım gücünün* tam olarak anlaşılabilmesi, aldıkları ücretlerin de bilinir olmasına bağlıdır.

Konu hakkında öncelikle belirtilmesi gereken husus, incelediğimiz 1789-1839 tarihleri arasında fiyatlarda olduğu gibi ücretlerde de büyük dalgalanmalar ve artışlar olduğudur. Nitekim 50 yıllık dönemde altın fiyatlarının % 500'ün üzerinde artmış olduğu, buna mukabil Osmanlı *para* ve *kuruşunun* sürekli değer kaybettiğinden ilgili bölümlerde bahsedilmişti. Bu nedenle, müteferrik belgelerde tespit edilen ücretlerin tahlilinde birkaç yıllık farkların dahi büyük değişiklikler yaratacağı gerçeğinin göz önüne alınması gerekmektedir.

Önceki bölüm ve başlıklarda yeri geldikçe bazı vazifelerde görevli kişilerin yaptıkları işler karşılığında aldıkları günlük (*yevmiyye*) ve aylık (*mâhiyye*) ücretlere yer verilmişti. Bu başlıkta, bahsedilenler dışında değinmek imkânı bulunamayan diğer görevlilerin ücretlerine yer verilecektir. Yine, ümerâ ve ulemâ sınıfına mensup görevlilerin aldıkları ücretler konusuna ilgili kısımlarda değinildiği için burada tekrara girilmeden, bu neviden şehir yöneticilerinden ziyade daha alt rütbelerde kamu hizmeti ifa eden memur ve görevlilerin ücretlerine yer verilecektir. Ancak konuya girerken referans noktası teşkil etmesi ve birkaç yıllık farkın dahi ücretleri nasıl etkilediğinin görülmesi açısından Asakir-i Mansure ordusunda görev yapan çeşitli rütbelerdeki görevlilerin maaşlarından örnekler verilerek başlanacaktır.

1826 yılı Temmuz ayında yayımlanan Asakir-i Mansure Kanunnamesi'nde bu orduda görev yapacak personelin rütbelerine göre aylık maaşları belirlenmiş hâldedir. Buna göre, tayinatları hariç olmak üzere, binbaşı 750 kuruş, yüzbaşı 120 kuruş, çavuş 60 kuruş, sancaktar 30 kuruş, onbaşı 30 kuruş, saka 20 kuruş ve neferler 15 kuruş maaş alacaktı¹⁵⁶⁰. Ancak Edirne'de bulunan Asakir-i Mansure askerlerinin 1828 yılında Kasım ayında aldıkları maaşlara bakıldığında, bu maaşlara zam yapılmış olduğu görülmektedir. Zamlı maaşlara göre binbaşı 1.000 kuruş, yüzbaşı 200 kuruş, çavuş 100

¹⁵⁶⁰ Ahmed Cevdet Paşa, *Târîh-i Cevdet (Tertib-i Cedid)*, C.XII, s.271-272.

kuruş, sancaktar 50 kuruş, onbaşı 50 kuruş, saka 50 kuruş ve nefer 30 kuruş aylık almaktaydılar¹⁵⁶¹.

Tablo 37. Bazı Rütbelerdeki Asakir-i Mansure Ordusu Askerlerinin Aylık Maaşları

Rütbe	1826 Yılı	1828 Yılı	Artış Yüzdesi
Binbaşı	750 kuruş	1.000 kuruş	% 33
Yüzbaşı	120 kuruş	200 kuruş	% 66
Çavuş	60 kuruş	100 kuruş	% 66
Sancaktar	30 kuruş	50 kuruş	% 66
Onbaşı	30 kuruş	50 kuruş	% 66
Saka	20 kuruş	50 kuruş	% 150
Nefer	15 kuruş	30 kuruş	% 100

Tablo-37’de görüldüğü üzere iki yıllık süreçte dahi alınan ücretler, % 150 oranında değişebilmektedir. Bu nedenle, ücretler hakkında değerlendirme ve mukayeseler de bulunurken mutlak suretle aynı yıllara ait fiyat/ücret verilerinin birlikte ele alınması zarureti bulunmaktadır. Bu nedenle arşiv belgelerinden derleyebildiğimiz farklı tarihlerdeki ücret bilgilerinin aktarılması sırasında, kronolojik esaslara riayet edilerek konunun ele alınmasına gayret gösterilecektir.

1787 yılında Edirne Bostancıbaşı’nın emrine verilerek Dağlı eşkıyası üzerine sevk edilen gönüllü delil askerinin, ta’yinat bedeli¹⁵⁶² hariç olmak üzere, aylık ücreti 2,5 kuruştur¹⁵⁶³. Aynı aylarda, kişilerin evlerinde kalarak hizmet eden erkek ve kadın hizmetçilerin aylıkları ise genelde yarım kuruş (60 akçe ya da 20 para) civarında olup 1 kuruşa (120 akçe ya da 40 para) kadar çıkabilmekteydi¹⁵⁶⁴.

1794 yılında Bender Kalesi binalarında kullanılmak üzere Edirne kazasından 15 marangoz, 60 cerahor ve 50 duvarcı gönderilmesi fermanla talep edilmişti. Bunların yevmiyelerinden başka, günlük 2 para (aylık 1,5 kuruş), ekmek parası verileceği de

¹⁵⁶¹ *Edirne ŞS.* 350, s.48b-49b. H.22 Cemaziyelevvel 1244/M.30 Kasım 1828.

¹⁵⁶² Aynı ferman suretinde, mezkûr askerlerin maaşlarının yanı sıra ta’yinat bedellerinin de aylık 4,5 kuruş olarak hesaplanarak ödenmesi emredilmiştir. Bilindiği gibi askerî taifenin ta’yinat bedelleri görev türüne, askerî sınıflara ve rütbelere göre değişkenlik gösteren, umumiyetle askerlerin aylığıyla mütenasip bir rakamdır. Burada tarafımızdan verilecek maaş bilgilerine, ta’yinat ücretleri dâhil edilmemiştir.

¹⁵⁶³ *Edirne ŞS.* 223, s.43a. H.13 Zilhicce 1201/M.26 Eylül 1787.

¹⁵⁶⁴ Belgelerde “*ücret ile hizmet eder makulesi*” olarak geçen hizmetçilerin, mahkeme sicillerine geçen senet ve davalarından anlaşılan, genellikle hizmetçinin yiyecek ve giyecekleri de ev sahibi tarafından temin edilmekteydi. Bkz. *Edirne ŞS.* 226, s.15a. H.03 Ramazan 1201/M.19 Haziran 1787; s.17a. H.11 Şevval 1201/M.27 Temmuz 1787; s.26b. H.17 Zilkadde 1201/M.25 Ağustos 1787.

belirtilmekteydi. Yevmiyeleri ise marangoz ve duvarcı ustaları için günlük 25 para (aylık 18,5 kuruş), cerahorlar için 15 para (aylık 11 kuruş 10 para) olarak takdir edilmişti¹⁵⁶⁵ ki dönemine göre gayet yüksek bir ücrettir.

1795 yılının son aylarında, Bender Kalesi'nin muhafazası için Rumeli kazalarından tertip edilecek yerli neferata, yevmiye 30 akçe (aylık 7,5 kuruş) verileceği belirtilerek asker toplanması istenmekteydi¹⁵⁶⁶. Ancak 01 Nisan 1796 tarihli bir fermanndan anlaşıldığına göre, Bender Kalesi muhafazası için görevlendirilen bu yerli neferatın piyadesine, yevmiye 16 akçe (aylık 4 kuruş), süvarisine ise 20 akçe (aylık 5 kuruş) ödenmiş, bunlardan 43 tanesi ise maaşlarını peşinen aldıktan sonra firar etmişti¹⁵⁶⁷. Aynı yılda bir küçükbaş hayvan çobanı ise aylık 3 kuruş almaktaydı¹⁵⁶⁸.

1801 yılında Dağlı eşkiyası için Edirne kazası ve nahiyelerinde görev yapmak üzere 500 nefer sekban tutulduğunda maaşları, aylık 10 kuruş olarak belirlenmişti¹⁵⁶⁹. Rumeli Valisi Hakkı Paşa maiyetindeki tüfenkçi neferlerine ise önceki aylara ait aylık maaşları, 5 kuruş üzerinden ödenmiştir¹⁵⁷⁰. Aynı tarihlerde Edirne Mahkemesi'nde ikinci kâtip olan Sefaî Efendi ise ayrıca mürur tezkireleri işine memur edildiği için aylık 100 kuruş,¹⁵⁷¹ vilayet işleri için tutulan normal bir kâtip aylık 25 kuruş; mahir bir aşçı 13 kuruş, şehir kapılarında görevli bekçiler ise yine aylık olarak 8–10 kuruş aralığında maaş almaktaydı¹⁵⁷².

1812 yılına gelindiğinde, Edirne kazasında görev yapıp maaşları canib-i vilayetten ödenen 150 nefer sekbanın olduğu ve bunların aylık 20 kuruş, bölükbaşlarının ise 25 kuruş maaş aldığı görülmektedir. Aynı aylarda Edirne menziline istihdam edilen menzil nazırı 150, kâtip 75, nalbant 40, nalbant kalfası ise 25 kuruş aylık almaktaydı¹⁵⁷³.

1814 yılında verilen narh ücretlerine göre; marangoz ustası yevmiyesi 100 para, duvarcı ustası 80 para, rençber 60 para, yetişkin marangoz çırağı 50 para, yaşı küçük marangoz çırağı 30 para, sıvacı ustası 100 para, sıvacı kalfası 80 para, sıvacı çırağı 50 para, nakkaş ustası 100 para, nakkaş kalfası 80 para ve nakkaş çırağı ise günlük 50 para

¹⁵⁶⁵ Fermanda ayrıca, bunların iki aylık ücretleri olan toplam 3.787,5 kuruşun peşinen kendilerine verileceği de belirlenmektedir. *Edirne ŞS.* 238, s.35b-36a. H. 24 Cemaziyelahir 1208/M. 27 Ocak 1794.

¹⁵⁶⁶ *Edirne ŞS.* 238, s.30a-b. H.13 Safer 1208/M.20 Eylül 1795.

¹⁵⁶⁷ *Edirne ŞS.* 250, s.5a. H.23 Ramazan 1210/M.01 Nisan 1796.

¹⁵⁶⁸ *Edirne ŞS.* 248.s.3b. H.03 Şevval 1210/M.11 Nisan 1796.

¹⁵⁶⁹ *Edirne ŞS.* 267, s.46b. H.01 Rebiülahir 1216/M.11 Ağustos 1801.

¹⁵⁷⁰ *Edirne ŞS.* 269, s.35a. H.18 Rebiülahir 1216/M.28 Ağustos 1801.

¹⁵⁷¹ *Edirne ŞS.* 267, s.60a. H.15 Recep 1216/M.21 Kasım 1801.

¹⁵⁷² S.E. Karakuş, *a.g.e.*, s.445-448.

¹⁵⁷³ *Edirne ŞS.* 292, s.80a-83a. H.05 Zilkadde 1227/M.20 Kasım 1812.

olarak belirlenmişti¹⁵⁷⁴. Elbette bu yevmiyeler 30 gün üzerinden aylık olarak hesaplandığında¹⁵⁷⁵ ortaya yüksek rakamlar çıkmaktadır. Ancak bu neviden iş kollarında sürekli bir istihdam sağlanmadığı da aşıkârdır.

1828 yılının son aylarına gelindiğinde Paşakapısı'nda görevli temizlik görevlisi aylık 10 kuruş, divan yerinde vazifeli imam 25 kuruş, kömür emini 30 kuruş, cebehanecibaşı 60 kuruş almaktaydı. Ancak şehir masraf defterlerindeki masraf kalemlerine bakıldığında bu görevlilerin, tüm gelirinin maaşlarından ibaret olmadığı anlaşılmaktadır. Zira görevlilere yemek bedellerinin yanısıra çeşitli vesileler ile bahşiş ve atiyeler verildiği de görülmektedir¹⁵⁷⁶.

1838 yılında Paşakapısı'nda istihdam edilen görevlilerin aylıklarına bakıldığında mezbele-keşanın 15 kuruş, bekçiler ve imamın 30 kuruş, suyolcusu ve kömür emininin 40 kuruş, yangın tulumbacılarının 70 kuruş, Edirne Cebhanesi müdürünün ise 200 kuruş aldığı görülmektedir¹⁵⁷⁷.

Buraya kadar verilen örneklerden anlaşılabacağı üzere, para değerinin düşmesi ve fiyatların yükselmesine mukabil olarak kişilerin aldıkları ücretlerde de gözle görülür bir artış yaşanmıştı. Örneğin marangoz ustası yevmiyeleri 1794–1814 tarihleri arasındaki 20 yılda, % 300 civarında artmıştır. 1787 yılında aylık 2,5 kuruş olan gönüllü delil neferatı ücretlerini 1838'deki şehirde görevli nöbetçi aylıkları (30 kuruş) ile kıyaslarsak 50 yıldaki ücret artışın ise % 1.100 kadar çıktığı görülür. Elbette farklı tarih aralıklarındaki örnekleri ve kıyaslamaları bir hayli artırmak mümkündür. Ancak rakamlardan anlaşıldığı gibi hizmet sektörünün birçok dalındaki ücret artışları, halkın para değerindeki düşüşten etkilenmemesine yönelik çabaların bir göstergesidir. Özellikle küçük büyük kamu hizmeti görenlerin maddî durumlarının maaşları dışında farklı adlar altında ihdas edilen ücretler ile bir şekilde iyileştirildiği de göze çarpmaktadır.

İncelenen tarihler arasında, ücretler konusunda göze çarpan ikinci husus, bir şekilde kamu hizmeti gören kişiler arasındaki *ücret dengesi* meselesidir. Günümüzdeki anlayıştan çok farklı olduğu anlaşılan ücret dengelerinde, ulema veya ümera kesiminin

¹⁵⁷⁴ Edirne ŞS. 334, s.37a. H.18 Safer 1229/M.09 Şubat 1814.

¹⁵⁷⁵ Yevmiye ücretleri, 40 para 1 kuruş ve ay 30 gün üzerinden hesaplandığında; marangoz ustası aylık 75 kuruş, duvarcı ustası 60 kuruş, rençber 45 kuruş, yetişkin marangoz çırağı 37,5 kuruş, yaşı küçük marangoz çırağı 22,5 kuruş, sıvacı ustası 75 kuruş, sıvacı kalfası 60 kuruş, sıvacı çırağı 37,5 kuruş, nakkaş ustası 75 kuruş, nakkaş kalfası 60 kuruş ve nakkaş çırağı ise aylık 37,5 kuruş almaktaydı.

¹⁵⁷⁶ Edirne ŞS. 352, s.8a-12b. H.01 Zilkadde 1244/M.05 Mayıs 1829.

¹⁵⁷⁷ Edirne ŞS. 361, s.53a-b. H.03 Rebiülevvel 1254/M.27 Mayıs 1838.

üst düzey yöneticileri ile orta ve alt düzeyler arasındaki ücret makasının her düzeyde bilinçli bir şekilde açık tutulduğu görülmektedir. Bu durumun açık bir örneği, Tablo-37’de Asakir-i Mansure ordusunda görev yapan askerlerî personelin rütbelere göre aldıkları ücretlerde farkedilir hâldedir. Mesela, bir *binbaşı*, *yüzbaşı* maaşının 5 katı, bugün astsubay başçavuş diyebileceğimiz bir konumdaki, *çavuş* maaşının 10 katı, nefer maaşının 33,3 katı, aynı tarihlerde Paşakonağı’ndaki temizlik görevlisinin ise tam 100 katı fazla maaş almaktaydı.

4.4.4. Kiralar

Herhangi bir menkul veya gayrimenkul malın kiralanması konusunda öncelikle belirtilmesi gereken, incelediğimiz dönemin şer’iyye sicillerinde doğrudan kiralamalar ile ilgili çok fazla örneğe rastlanmadığıdır. Zira aynı defterlerde ev, dükkân, arsa, bağ ve bahçe satışlarına dair yüzlerce örnek yer alırken kiracılık usulüyle ilgili örnekler, bunlara oranla çok cüz’î miktarlarda kalmaktadır. Ayrıca kira fiyatlarıyla ilgili rastlanan örneklerin büyük kısmı, yine satış hüccetlerde yer alan dolaylı atıflardır; geriye kalanlar ise yine hukukî bir gereklilik (dava, nizâ, miras, vakıf malları vb.) nedeniyle kayıtalına alınmış belgelerden ibarettir. Bu durum, kiralamaların mal sahibi ve kiracı arasında gerçekleşen yazılı veya yazısız mukaveleler ile kendi aralarında hâllendiğini; gerekmedikçe bu neviden belgelerin, (en azından incelediğimiz dönemde, Edirne’de) şer’iyye sicillerine kaydedilmediğini ortaya koymaktadır.

Edirne’de konu hakkındaki önemli davalardan biri, 1793 yılında vuku bulmuştur. Şer’iyye siciline yansıyan davadan anlaşıldığı kadarıyla, 1793 yılı Mart’ında Firuz Ağa mahallesindeki bir evi, senelik 30 kuruştan (aylık 2,5 kuruş) iki yıl müddetle kiralamak üzere taraflar aralarında anlaşmışlardı. Kiracı Dimitraki, ev sahibi Anastaş’a peşin olarak iki yıllık kira bedelini ödeyerek, makbuzunu da almıştı. Ancak bu tarihten dört ay sonra ev sahibinin, “*nâdim olub min gayr-i öZR fesh-i icâre birle menzil-i mezkûrdan ihrâc murâd*” ettiği, yani “pişman olup sebepsiz yere kira anlaşmasını fesh ederek, kiracıyı evden çıkartmak istediği” anlaşılmaktadır. Kiracı mahkemeye gittiğinde ev sahibinin talebi haklı bulunmayarak, müddetin bitimine değin kiracının evde oturmasına, sebepsiz yere ev sahibinin ya da başkalarının kiracıya müdahalede bulunmamasına karar verilmişti¹⁵⁷⁸. Görüldüğü gibi, kira mukavelesini taraflar kendi aralarında yapmış, çıkan anlaşmazlığı çözemedikleri vakit olay mahkemeye yansımıştır.

¹⁵⁷⁸ Edirne ŞS. 240, s.18b. H.04 Zilkadde 1207/M.28 Temmuz 1793.

Ayrıca mahkemenin verdiği karar gereği, ev sahibinin sebepsiz yere kiracıyı evden çıkaramaması da önemlidir.

Bilindiği üzere, gayrimenkullerin satış bedelleri gibi kira fiyatlarında da değişikliklere sebep olan birtakım hususlar vardır. Evin oda sayısı, müstemilatı, yıpranmışlığı ya da dükkânın konumu, verimliliği, bunların arsasının ya da binasının kime ait olduğu gibi konular fiyatları etkileyen başlıca unsurlardır. Mukayeseye imkân veren veriler elde etmek için bunların her birinin detayına, kira fiyat bilgisiyle birlikte vakıf olmaya ise çoğu zaman belgeler imkân vermez. Ancak yine de şer'iyye sicilleri ile birlikte vakıflara ait gelir-gider kayıtlarını yer aldığı vakıf muhasebe defterlerinde yer alan bilgilerden hareketle genel olarak dönemin kira ücretleri hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Meselâ, 1788 yılında Hoca Siyah mahallesindeki bir evin aylık kirası 1,5 kuruş iken¹⁵⁷⁹ Edirne şehir kethüdasının oturduğu müstemilatlı konağın aylık kirası 1810 yılında 50 kuruştur¹⁵⁸⁰. Sultan Selim Vakfı'ndan olan Yediyolağzı'nda, Solaklar Hanı karşısındaki bir kemer 3 kepenk kahveci dükkânı, 1788'de aylık 60 akçeye (yarım kuruş) kiralanmıştı¹⁵⁸¹. 1792 yılında ise satış bedeli 102 kuruş olan Kutucular çarşısındaki bir bab kutucu dükkânı ise aylık 60 para (1,5 kuruş) mukabilinde kiraya verilmişti¹⁵⁸².

Tarakçı Abdullah Vakfı'nın 1813–1816 yılları arasındaki gelirlerinin kaydedildiği deftere göre, bu yıllarda vakfa ait bir tavukçu dükkânı aylık 120 akçe (1 kuruş), sebzeçi dükkânı 45 akçe, terzi dükkânı 35 akçe ve kolancı dükkânı ise 30 akçe bedel ile kiralanmaktaydı¹⁵⁸³. Şayet vakıf tarafından başka isimler altında alınan bir ücret yoksa ve dükkân binaları da vakıflara ait ise bu kira ücretlerin makul seviyelerde olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kiralar konusunda *bârgîr* (at) kiralaları da önemli görülen fiyat bilgilerindendir. Zira dönemin önemli ulaşım araçlarının başında bargirler gelmekteydi. Ancak bu konuda da birkaç farklı fiyat uygulaması olduğunu belirtmek gerekir; nitekim ahalinin kiraladığı at fiyatları ile kiracılık usulüne geçen Edirne menzilineki ulakların kiraladığı at fiyatlarında farklılıklar vardı. Meselâ, 12 Eylül 1796 tarihli Divan-ı Rumeli'den gelen buyrukduda, Edirne'deki hancıların ve kiralama işi yapanların fiyatları daha fazla artırmayarak atın 3 saatini 1 kuruştan (saatlik 13,3 para) kiraya verilmesi

¹⁵⁷⁹ Edirne ŞS. 224, s.5a. H.13 Cemaziyelevvel 1202/M.20 Şubat 1788.

¹⁵⁸⁰ Edirne ŞS. 291, s.119a-123b. H.22 Rebiülahir 1225/M.27 Mayıs 1810.

¹⁵⁸¹ Edirne ŞS. 252, s.6b. H. 21 Şaban 1201/M.08 Haziran 1787.

¹⁵⁸² Edirne ŞS. 236, s.5b. H.07 Şaban 1206//M.31 Mart 1792.

¹⁵⁸³ Edirne ŞS. 315, s.2a.

istenmektedir¹⁵⁸⁴. Dönem itibariyle, at fiyatlarının yüksek olduğu bilinmekle beraber kiralama ücretlerinin de bu denli yüksek olması, her hâlükarda atın ne kadar kıymetli olduğunu ve alt gelir grubuna mensup kişiler için kiralama usulüyle dahi erişilmesi kolay olmayan bir konumda olduğunu göstermektedir.

Kiracılık usulüne geçilen Edirne menziline ise ahaliden ulaklar için kiralanan at ücretlerinin, piyasa ücretlerinden daha düşük olduğu anlaşılmaktadır. Bu fiyatlar; 1799'da saati 8 para¹⁵⁸⁵, sahlı ve pençelü ulaklar bedava olmak kaydıyla 1801'de saat başı 10 para¹⁵⁸⁶ ve 1826 yılında ise saatlik 30 paraya¹⁵⁸⁷ tekabül etmekteydi.

¹⁵⁸⁴ *Edirne ŞS.* 253, s.5a. H.09 Rebiülevvel 1211/M. 12 Eylül 1796.

¹⁵⁸⁵ *Edirne ŞS.* 260, s.46a-b. H.14 Recep 1214/M.12 Aralık 1799.

¹⁵⁸⁶ *Edirne ŞS.* 267, s.15a-b. H.28 Zilhicce 1215/M.12 Mayıs 1801.

¹⁵⁸⁷ *Edirne ŞS.* 339, s.58a-59a. H.22 Ramazan 1241/M.30 Nisan 1826.

SONUÇ

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerle, Edirne'nin 1789–1839 tarihleri arasındaki umumî manzarasını birçok yönüyle ele aldık. Dört bölüm, yirmi üç ana başlık ve yüzden fazla alt başlık altında tetkik edilen konu kapsamında, onlarca yeni bilgi, yorum ve neticeye ulaşma imkânımız oldu. Ortaya çıkan sonuçlar, gerek Edirne şehir tarihçiliği alanında, gerekse Osmanlı tarih yazıcılığının birçok alt disiplinine şamil olup genel mahiyetteki Osmanlı tarihi yazıcılığına da katkı sağlayabilecek niteliktedir. Zira incelemeye tâbi tutulan araştırma konusu, mekân ve zaman olarak birçok hususiyeti ve istisnayı aynı anda bünyesinde barındırır mahiyettedir.

Edirne'nin bahsedilen hususiyetlerinin başında, *pâyitaht-ı kadîm* oluşu ya da diğer bir tabirle *tahtgâh-ı selâse'den* olması gelir. İncelediğimiz dönem belgelerinde dahi sık sık atıfta bulunulan bu özellik, Edirne'nin birçok yönden ayrıcalıklı bir konumda olmasına sebebiyet vermektedir. Benzer bir şekilde, incelediğimiz zaman aralığı ise Osmanlı'nın neredeyse tüm kurumları ve toplumuyla birlikte değişmeye başladığı, *kânun-ı kadîm'den nizâm-ı cedîd'e* geçiş sürecidir. Doğal olarak bu araştırmanın birçok bölümünde, bu iki ana faktörün neden olduğu veya etkilediği olaylara tesadüf edilmektedir.

Konunun işlenişine uygun olarak, araştırmanın ortaya koyduğu sonuçları, fizikî, içtimâî, idarî ve iktisâdî yönleriyle, ayrı başlıklar hâlinde belirtmek daha yararlı olacaktır. Edirne'nin yol ağları ve çevresiyle ilişkilerinden başlayarak elde ettiğimiz sonuçları şöyle sıralayabiliriz:

A. Yol Ağları ve Çevre İlişkisi

Bilindiği gibi Edirne, Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan vadilerin şekillendirdiği üç kadim yolun kavşak noktasındadır. Roma ve Osmanlı döneminden beri kullanılan bu üç yolun en önemlisi, Meriç Nehri'nin şekillendirdiği, bir ucunda Edirne, diğer ucunda Sofya'nın yer aldığı 300 kilometrelik doğal koridordur. Şehrin çevresindeki talî yollarla birlikte değerlendirildiğinde, orta yol üzerindeki Edirne'nin her dönemde, bir sevk ve organizasyon şehri hâlini almasının nedenleri anlaşılır.

Ancak incelediğimiz dönemde bariz olarak fark edilen husus, Edirne'nin kara yollarındaki bu benzersiz konumunu, nehirler ve limanlar yoluyla daha da güçlendirdiğidir. Zira incelediğimiz dönem itibarıyla, Filibe-Edirne-Enez hattındaki

nehir taşımacılığı faaldır. Bunun sevk ve idaresi için *salcılar kethüdalığı* dahi bulunmaktadır. 1800 yılı civarında Meriç Nehri'nden bir kol ayrılarak Enez Limanı'nı çamurla doldurmaya başlamışsa da Enez Limanı, bu tarihlerde hâlâ yoğun olarak kullanılmakta ve Edirne'nin kolaylıkla Akdeniz'e açılmasına imkân sağlamaktaydı.

İncelediğimiz dönemde Edirne'nin aktif olarak kullandığı en önemli liman, daha ziyade İstanbul ile karşılıklı deniz taşımacılığının yapıldığı Tekirdağ Limanı'ydı. Tüm çevre kaza ve kasabaların zahirelerinin de toplandığı Tekirdağ Limanı'nın yanı sıra Gelibolu ve Burgaz Limanları da ihtiyaç hâlinde kullanılmaktaydı. Bu suretle, Edirne'nin kara yollarında kavşak noktası konumunda bulunan yol ağını; Tekirdağ, Enez, Gelibolu ve Burgaz İskeleleri yolu ile Marmara, Akdeniz ve Karadeniz ile birleştirdiği bariz olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu hâliyle, ana yol güzergâhında yer alan Edirne'nin, sadece doğu-batı yönlü kara yolu ulaşımında bir kavşak ya da geçiş yeri olduğunu ifade etmek yetersiz kalmaktadır. Zira incelediğimiz dönemde görüldüğü gibi Edirne kara yollarındaki konumunu, deniz yolları ile de güçlendirmiş, Akdeniz ve Karadeniz havzasına açılma sıkıntısı çekmeyen, bir nevi Balkanların koordinasyon merkezi konumundadır. Ayrıca Tunca ve Meriç üzerinde yapılan nehir taşımacılığı da göz önüne alındığında her hâlükârda bugüne kıyasla taşımacılıkta deniz ve nehirlerin kullanımının Osmanlı döneminde çok yoğun olduğu ve bunda Edirne'nin payının bir hayli fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Edirne, bugün itibariyle Yunanistan ve Bulgaristan'a sınır “serhat bir şehir” konumundaydı da tarihî ve coğrafi olarak çevresiyle bütünlük gösteren, merkezî bir şehir olduğu açıkça görülmektedir. Merkezini Edirne'nin oluşturduğu bu doğal çevre, doğuda Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki topraklarını içine almakla beraber batıda, güneyden kuzeye doğru çizilecek Kavala-Filibe-Burgaz hattı ile doğrudan ve biraz ilerisindeki Selanik-Sofya-Varna hattıyla dolaylı olarak ilişkilidir. Roma ve Osmanlı dönemleri boyunca yaklaşık iki bin yıl korunan bu bütünlük, iki imparatorluğunda eyalet/vilayet sistemiyle bir şekilde muhafaza ettiği bir bütünlüktür.

B. Şehrin Genel Görünümü

Edirne'nin genel itibariyle şehir yapılaşmasını belirleyen iki ana unsur, kale surları ve nehirlerdir. Şehir fethedilmesinin akabinde, bilinçli bir şekilde surların dışına çıkartılarak, vakıflar yoluyla ihya edilmiş, yüzlerce vakıf yapısı etrafında yeni

mahalleler teşkil edilerek, genişletilmişti. Surlar, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortadan kaldırılmışsa da Kaleiçi'ni doğrudan, çevresini dolaylı olarak şekillendirmiştir. Nehirler ise yerleşim yerlerinin sınırlarını belirlediği gibi taşkınlar yoluyla her dönem şehir yapılarını tehdit etmeye devam etmiştir.

Başkentlik yıllarının ardından yüz elli yıl daha gelişimini sürdürerek muhafaza eden şehir yapıları, XVIII. yüzyılın ortalarında yaşanan doğal afetler ve yangınlardan bir hayli etkilendi. Bu dönemde birçok yapı, yüzeysel olarak tamir edildiyse de bir kısmı da tamir edilemeden metrûk ve muattal hâlde kaldı.

Yüzyılın ortalarında başlayan genel tahribat ve bakımsızlık, yüzyılın sonuna doğru artarak devam etti. Bu yıllarda, Sarayı dahi tahrip olmaya başlamış, Edirne Sarayı ise cebehane olarak kullanılır olmuştu. Uzayan batı seferlerinin yükünü de çeken şehrin, Dağlı İsyanları, 1801 ve 1806 vakaları ile de tahribatının arttığı görülür. Zira bu dönemde, şehrin en büyük mîrî zahire ambarı olan Ekmekçioğlu (Ayşe Kadın) Hanı'nın çöken kubbesi yıllarca tamir edilememiş, hanın çatısındaki kurşunlar dahi askerî ihtiyaçlar için kullanılır olmuştu.

Nihayetinde 1829 yılındaki Rus işgaliyle şehrin, gitgide harap hâle geldiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde, her ne kadar şehir savaşmadan teslim edilmişse de Rus askerinin girdiği Sarayı ve çevresindeki tahribat belirgindir. 1830 yılına gelindiğinde, şehir nüfusu 1787 yılına göre yaklaşık % 20 oranında azalmış, birçok yapı gibi bazı mahalle camii ve mescitleri dahi boş kaldığından kapıları kilitlenmişti. 1830'dan sonra şehirde bazı tamir ve imar faaliyetleri görülse de Edirne, bu tarihten sonra bir daha asla eski hayranlık uyandıran günlerine dönememiştir.

C. Şehir Yapıları

İncelediğimiz dönemde Edirne'nin fizikî yapısında görülen önemli yeniliklerin başında, 1800 yılında şehrin korunması için etrafına hendekler kazılarak buralara oda ve karakollar inşa edilmesi gelmektedir. Öyle anlaşıyor ki daha ziyade 1829'daki Rus işgalinden sonra yapımına başlandığı bilinen Edirne tabyalarının daha iptidâî bir şekli de olsa, çok daha önceki yıllardan itibaren yaklaşık aynı yerde ve kullanımdaydı. Ayrıca Edirne Kalesi'nin 9 kapısı dışında, şehir çevresinde 19 yerde daha şehir kapılarının olduğu, bunların ilerleyen yıllarda genişletilerek, yanlarına karakollar/odalar yapıldığı da tespit edilmiştir. Yine, Asakir-i Mansure Kışlası'nın yapımı, Kaleiçi'ndeki kışlaların

yıkımı ve Cısr-i Sâni'nin yenilenmesi gibi hususlar da incelediğimiz dönemde gerçekleşen diğer vakalardır.

Yönetim örgütlerinin bulunduğu binalara bakacak olursak; hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadığımız Saray-ı Atık ve müştemilatı hakkında birtakım bilgiler tespit edilmekle birlikte Saray-ı Cedid'in kullanım amacı, tahribat ve tamirat durumu ile binaların dönem itibarıyla detaylı tasvirlerini içerir bilgiler edinilmiştir. Bostancıbaşıların ikametne tahsis edilmiş olan Sepetçiler Kasrı, Paşakapısı ve Mahkeme binası hakkında da önemli bilgiler edinilmiştir. Bunlar arasında özellikle izah edilmesi gereken *Edirne Mahkemesi*'nin bina durumudur. Çünkü genel kabule göre, XIX. yüzyılın başlarına kadar İstanbul da dâhil olmak üzere birçok şehirde mahkeme binası olarak tahsis edilmiş ayrıca bir bina bulunmamaktaydı; kiracılık usulüyle tutulmuş, kadıların oturduğu herhangi bir konak, mahkeme binası niteliği taşırdı. Edirne'de ise durumun bilinenden farklı olduğu ortaya çıkmıştır.

Edirne'de incelediğimiz dönemde konumları net olarak tespit edilmiş, iki ayrı mahkeme binası bulunmaktaydı. Binalardan birincisi, Siti Sultan Camii'nin yanında bugün üzerinde Edirne Lisesi'nin olduğu arazide olup ikincisi ise Fırzağa Camii civarındaydı. Beş ayrı alanda ihtisaslaşmış şekilde iş gören Edirne Kadılığı'nda, yeri bunlardan farklı ve ayrı bir binada olan bir de *Çardak Mahkemesi* binası bulunmaktaydı.

Şehirdeki *Dinî ve Sosyal Yapılar'a* baktığımızda, Edirne'nin XV ve XVI. yüzyılda vakıflar yoluyla ihya edilmiş olduğu ve bu türden çok fazla sayıda binanın yapılmış olduğu anlaşılır. İncelediğimiz dönemde, bu binaların o günkü mevcut durumları ayrı başlıklar altında ele alınarak, tetkik edilmiştir. Yangın, deprem ve tamirat gibi dönem itibarıyla vuku bulan değişiklikler vurgulanarak, tespit edebildiğimiz kadarıyla mevcut dinî ve sosyal yapıların türlerine göre envanteri de çıkarılmıştır. Bu kapsamda, incelediğimiz dönemde Edirne mahallelerinde, 202 adet cami ve mescit tespit edilmiş, bunlardan 11 tanesi görülen lüzum üzerine münhasıran incelenmiştir. Ayrıca, 22 kilise, 11 havra tespit edilmiş olup bunlar hakkında da dönem itibarıyla rastlanılan malumatlar paylaşılmıştır.

Edirne'de tespit edebildiğimiz medrese sayısı ise 65'tir. İncelediğimiz dönemde bunlardan en azından 21 tanesi faal olup yaklaşık 500 civarında öğrencisi bulunmaktaydı. Yine bu medreselerden 10 tanesi, ayrıca ele alınarak kısaca tetkik edilmiştir.

İncelediğimiz dönemde, tespit edebildiğimiz kadarıyla müstakil binaya sahip olan sıbyan mekteplerinin sayısı 59'dur. Ancak mekteplerin tek elden inşa ve idare edilmemesi, vakıflar yoluyla inşa edilen mekteplerin dışında da mektep yapılması, bunların belgelere yansıma oranı ve eğitimin, eskiden beri cami ve mescit içerisinde ayrıca bir bina/oda tahsis kılınmadan sürdürülmesi gibi nedenlerle, mevcut mektep sayısının dönemin mahalle sayısı civarında olması gerektiği neticesi hâsıl olmuştur.

XIX. yüzyılın ortalarına kadar Edirne'de yapılmış hamamların sayısı tespit edebildiğimiz kadarıyla 36'dır. Bunlardan 19 tanesi incelediğimiz dönemde hâlâ faaldi. Şehirdeki 300'ün üzerindeki umumî çeşme, 13 sebil ve dakikada 4,3 ton su taşıma kapasitesine sahip Mimar Sinan yapısı su yolları ile birlikte düşünüldüğünde Edirne'nin muazzam bir altyapıya ve su kültürüne sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca şehrin fethedildiği tarihte devralınan 2 taş köprüye ilaveten Osmanlılar zamanında 7 taş köprü daha yapılmış, yine incelediğimiz dönemde nehirler üzerinde birden fazla ahşap köprünün mevcut olduğu da tespit olunarak, bunların durumları hakkında bilgi verilmiştir.

Yine istisnaî bir durum olarak, şehirde bir değil iki tane *bedesten* olduğu görülmüştür. Ayrıca dönem Edirnesi'nin çarşı ve pazar yerleri tespit edilerek, XIX. yüzyılın başında şehirde 68 adet irili ufaklı han bulunduğu da belirlenmiştir.

Mahalleler konusunda elde edilen netice, Edirne mahallelerinin incelediğimiz dönemden öncesine ve sonrasına ait mevcut bilgilerle birlikte değerlendirildiğinde tarihsel bütünlüğün sağlanmış olduğu yönündedir. Osmanlı şehirciliğinin ve mahalle yapılanmasının klasik unsurlarını çok başarılı bir şekilde yansıtan Edirne'de, XIX. yüzyıl başında tespit edilen mahalle sayısı 163'tür. Bunlarda 141 tanesi Müslüman, 22 tanesi gayrimüslim mahallesiydi. 43 mahallede ise müslim ve gayrimüslim ahâli bir arada karışık olarak oturmaktaydı. 1830 sonrasında şehir nüfusunun peyderpey yükselmesine paralel olarak yeni mahallelerin kurulduğu anlaşılmaktadır. Zira 1841 yılında tespit edilen mahalle sayısı 177 olup toplam hane sayısı ise 10.869'du. 1827 yılı itibariyle şehirde tespit edilen dükkân sayısı ise 3.349'dur.

Netice itibariyle, Edirne'deki Osmanlı dönemine ait bugün birçoğu yokolmuş şehir mirasının, Osmanlı şehirciliğinin ilk ve en önemli örneklerini temsil ettiğine şüphe yoktur. Her yönden muazzam bir şehir ve arşiv mirasına sahip kent hakkında daha birçok çalışma yapılması gerektiği kanaati hâsıl olmuştur.

D. Nüfus ve Sosyal Yapı

Edirne'nin nüfusu konusunda, Ömer Lütfi Barkan, Mehmet Tayyip Gökbilgin ve Özer Ergenç gibi isimlerin yaptığı çalışmalarla, XVIII. yüzyılın ilk yıllarına kadar şehrin nüfus seyrî belirlenmiş hâldeydi. Ancak XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyıl başlarındaki şehir nüfusunun miktarı, birbirinden farklı tahminlerden ibaretti. Yapılan çalışmayla, Edirne'nin 1787, 1830 ve 1841 yıllarına ait detaylı nüfus verileri ortaya konularak, mesele hakkındaki belirsizlik giderilmek istenmiştir.

Yapılan çalışma neticesinde, 1787 yılında şehir nüfusunun 58.000 civarında olduğu, 1830'da ise nüfusun 45.000 civarına kadar indiği tespit edilmiştir. Nüfusun azalmasına sebep olan olaylar, belgeler el verdiğince açıklanarak, 1830'dan sonra şehir nüfusunun göçlerle arttığı tespit olunmuş ve nihayetinde 1841 yılında, 10.869 gerçek hanede 53.000 civarında kişinin yaşadığı sonucu ortaya çıkmıştır.

Ayrıca önemine binaen Edirne'nin nahiyelerindeki nüfus verileri de tetkik edilerek 1793 yılı Ağustos ayında Edirne'ye bağlı dört nahiyede (Ada, Manastır, Üsküdar, Çöke), toplam 9.500 civarında hane ve çiftlikte, 67.000 nüfusun mevcut olduğu hesaplanmıştır. Bu tarihten 37 sene sonra 1830 yılına gelindiğinde, nahiyelerdeki nüfusun, % 21 civarında gerileme göstererek 53.000 dolaylarına düştüğü tespit edilmiştir. Aradaki 14.000'lik fark, her hâlükârda izaha muhtaç olduğundan araştırmalar derinleştirilerek yaklaşık 11.000 ile 12.000 civarında gayrimüslimin, 1829 yılındaki Rus işgali sırasında Rusya'ya göç ettirildiği sonucu ortaya çıkartılmıştır. Cizye muhasebe defterlerinden de doğrulanan bu rakamlar, aynı zamanda 1793 yılına ait avâriz hesaplamalarımızdaki doğruluk oranının da bir hayli yüksek olduğunu ispat etmiştir. Zira tespitlerimize göre Edirne nahiyelerinde, 1793 yılındaki gerçek hane sayımı sonrasında 1 avâriz hane, 10 gerçek hane kabul edilmekteydi. Mahallelerde ise 1 avâriz-hanenin 8 gerçek haneye tekabül ettiği tespit olunmuş, tesadüf edilen bir fermanla da bu durum kesinlik kazanmıştır.

Elde edilen nüfus verileri ile Edirne'nin mahallerindeki nüfus ve hane sayıları tek tek ortaya konularak çeşitli tahlillere tâbi tutulmuştur. Şehrin nüfus yoğunluk haritası çıkartılarak, dinî gruplara göre mahalle ve nahiyelerdeki nüfus oranlarından hareketle çeşitli karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca altı aylık nüfus vukuat defterlerinden yola çıkarak 1831–1832 yıllarına ait *kaba doğum hızı* hesaplanmaya çalışılmıştır. “*Bin nüfus başına düşen canlı doğum sayısı*”nı ifade eden bu oran; Müslüman ahalide “binde 23,4”, gayrimüslimlerde “binde 19,7”, şehir ortalaması ise

“binde 21,5” olarak ortaya çıkmaktadır. Aynı yöntem kullanılarak yapılan hesapla, Edirne’nin nahiyyelerindeki kaba doğum hızı ise “binde 32,6” olarak bulunmuştur.

Ortaya çıkan sonuçlar, dinî gruplar açısından önem arz ettiği gibi Edirne mahalleleri ile nahiyyelerindeki kaba doğum hızının ortaya konulması cihetiyle de önemli addedilmektedir. Zira 2015 yılında Türkiye genelindeki kaba doğum hızı “binde 17”, 2016 yılında “binde 16,5” ve 2016 yılında Edirne ilinin kaba doğum hızı “binde 10,1” iken 1831 yılı civarında, nahiyyeleriyle birlikte Edirne kazasının genelindeki (toplam 98.000 nüfus için) kaba doğum hızının “binde 27,1” olarak tespit edilmesi, çok düşük bir hata payıyla birlikte genele teşmil edilebilir, mukayeseye imkân verir bir mahiyettedir.

Kaba doğum hızı hesaplarında görüldüğü gibi Müslüman ahalinin sahip olduğu çocuk sayısı, (doğal olarak toplam hane nüfusları) gayrimüslimlerden fazladır. Ancak bu durum, *Tereke Defterleri* üzerinden yapılan hesaplamalarla, görünürde, çelişmektedir. Nitekim *Tereke Defterleri* üzerinden yapılan hesaplamalara göre, dönem itibarıyla Edirne mahallelerindeki Müslüman ahalinin ortalama çocuk sayısı 2,45 iken, gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayısı 3,03’tür. Başka bir ifadeyle, nüfus vukuat kayıtlarına göre Müslüman ahalinin doğum hızı fazlayken, tereke kayıtlarına göre gayrimüslim ahalinin doğum hızı fazladır.

Görünürde çelişkili gibi duran bu sonuçlar arasındaki fark, esasen Müslüman ahalinin muharebelerde kaybettiği asker sayısı ile alakalıdır ve ortaya çıkan rakamlara göre bu oran her hâlükârda % 15’den az değildir. Hâliyle, *Tereke Defterleri* üzerinden yapılan nüfus hesaplamalarının, Müslüman ahalinin muharebelerde kaybettiği nüfusu tespit edemediği için eksik kalacağını söylemek mümkündür. Fark edebildiğimiz kadarıyla benzer benzer bir durum, nüfus sayımı sonuçlarına da yansımaktadır. Zira Edirne’de 1841 yılı verilerine göre Müslüman ailelerde hane başı nüfus en az 3,97 iken gayrimüslimlerde yine asgarî olarak 5.01 olarak tespit edilmiştir. Netice olarak, 1830 sayımı ve akabinde tutulmaya başlayan nüfus vukuatlarının değerlendirilerek, bu neviden doğum hızlarının da belirlenmesine imkân tanıyan araştırmaların artması ile çok daha anlamlı ve sağlıklı sonuçlara ulaşılabileceği düşünülmektedir.

Çokeşlilik konusunda *Tereke Defterleri* üzerinden yapılan hesaplamalara göre Edirne mahallelerinde, incelediğimiz dönemdeki Müslüman ahali arasındaki *taaddüd-i zevcât* oranı % 8 civarındadır. Ömer Lütfi Barkan’ın 1545–1659 yılları arasındaki tespitin de % 7 civarında olduğu göz önüne alınırsa, Edirne’de çok eşliliğin hiçbir

zaman yaygın bir uygulama olmadığı, % 92-93 oranında ahalinin tek eşliliği tercih ettiği ifade edilebilir.

1786–1839 yılları arasında Edirne Şer’iyye Sicillerine geçen, toplam 267 *ihida* olayı tespit edilmiştir. 267 mühtedinin %63,3 erkek, % 36,7’si kadındır. Bunlardan % 14,6’sı (39’u) henüz ergenliğe girmemiş yaşı küçük çocuklardır. Bu otuz dokuz çocuktan 25’i (%64,1) ebeveynlerinden en az birinin *ihida* etmesi nedeniyle, başka bir tabirle *tebâiyet* yoluyla İslâm’a geçtikleri tespit edilmiştir. Yine 267 *ihida* olayı belgelerin el verdiği ölçüde, mukayeseye imkân tanıyan veriler ile çeşitli değerlendirmelere tabi tutularak konunun aydınlatılmasına çalışılmıştır.

İncelediğimiz dönemde Edirneki toplam nüfusunun, geçici ve kalıcı nüfus hareketleri ile sık sık iniş ve çıkışlar yaşadığı tespit edilmiştir. Bunların sebepleri irdelenerek Ordu-yu Hümayun seferleri, askerî hareketlilikler, Dağlı İsyanları (1791–1808), muharebe göçleri, 1829 Rus İşgali ve olağan yer değiştirmeler şeklinde tezahür ettiği ortaya konulmuş, elimizdeki belgeler nispetinde dönemin umumî manzarası anlaşılmaya çalışılmıştır.

Dönem Edirnesi’ndeki sosyal tabakalaşma unsurları ve zümreler incelenerek, özellikle ulema sınıfına mensup kişilerin Edirne Mahkemesi’ndeki önemli görevleri dolayısıyla ulema içinde ayrıca bir sosyal tabakalaşma teşkil ettikleri görülmüştür. Aynı şekilde ahali arasındaki çeşitli gruplar tahlil edilerek, evlilik müessesesi, ailelerin teşekkülü, aile yapısı ve özellikleri gibi konulara da yer verilmiştir.

E. İdarî Yapı ve Şehir Yönetimi

İncelediğimiz dönemde Edirne’nin idarî yapısı ve şehir yönetimi hakkında ifade edilmesi gereken ilk ve en önemli netice, Edirne’nin başkentlik günlerinden gelen kurum ve yönetim tarzının değiştirilmeyerek muhafaza edilmeye çalışıldığıdır. Bu hâliyle Edirne, 1836 yılına kadar doğrudan taşra idaresine dâhil edilmeyerek, merkezî yapıya bağlı kılınmış ve Edirne’ye özgü ayrı bir yönetim tarzı ortaya çıkmıştır. Bu durumun başlıca sebebi, “*padişah idaresi görmüş*” bir başkent, payitaht değişse de ayrıcalıklı yerinin sonraki yüzyıllarda da muhafaza edilmesi, tabir-i caizse şehre verilen payenin geri alınmamasıdır. Bu nedenle, şehre Edirne Eyaleti Müşirliği’nin ihdas edildiği 1836’ya kadar hiçbir şekilde Edirne Valisi/Mutasarrıfı unvanına sahip bir yönetici atanmamıştır. Yine aynı gerekçelerle, 1840 yılına kadar şehre *müftü* dahi atanmamıştı.

Edirne, 1836 yılına kadar bağlı dört nahiyesiyle birlikte, Rumeli Eyaleti'nin, coğrafi bütünlüğün gözetilmediği kazalardan teşkil olunan Paşa Livası'na bağlı bir kaza statüsündeydi. Bostancı Ocağı'nın kaldırıldığı 1826 yılına kadar, şehrin yönetiminde birinci derecede Kadı ve Edirne Bostancıbaşı sorumluluk sahibiydi. Olağanüstü dönemler ve gereklilik hâlinde ise Edirne'nin 35 km. kuzeybatısında merkezi bulunan Çirmen Sancağı'nın mutasarrıfları, “*Edirne Muhafızı*” unvanıyla atanırlar ve ancak padişah onayıyla şehirde ikamet edebilirlerdi. XIX. yüzyılın ilk yıllarında özellikle Dağlı İsyanları nedeniyle sıklaşan bu atamalar, bazı araştırmacıları Edirne kazasının, Çirmen Sancağı'na bağlı olduğu varsayımını gündeme getirmesine neden olmuşsa da Edirne'nin Çirmen Sancağı'yla ilişkisi ancak askerî gereklilikler ve Edirne'de vali ikamet ve idaresine sıcak bakılmamasıyla alakalıdır. Zira 1836 yılına kadar Edirne'nin idaresi başta padişah ve sadrazam olmak üzere Rumeli valisiyle alakalıdır.

Edirne'ye has bu durum, normal zamanlarda vali ve mutasarrıf kaynaklı görevlerin doğrudan padişah tarafından atanan Edirne Bostancıbaşıları eliyle ifa edilmesi neticesini doğurmuştur. Yine şehir âyânlarının, özellikle Dağdevirenzade kardeşler zamanında, bir hayli güçlenmesine de sebebiyet vermiştir. Bu nedenle, Edirne'de bostancıbaşılık ve âyânlık gibi müesseseler kendilerine özgü, ayrıca incelenmeye değer bir tarihî seyir izlemişlerdir. Bu kapsamda, Edirne bostancıbaşılarının Rumeli Eyaleti'nin 49 kazasında çeşitli vazifeler alması; Edirne'de âyânların, ahâlinin ittifakı aranmadan atanması, Edirne'de âyânlığın 1817 gibi, erken bir tarihte kaldırılması neviinden hususlar kayda değerdir.

Edirne'de ümera zümresinin yöneticilerinden olan “Edirne Yeniçeri Ağası” ve “Kethüda Yeri” konularında incelediğimiz dönem Edirne'sindeki mevcut durumları tespit olunmuştur. Ancak birçok Osmanlı kaza ve kasabasında görülen *dizdar*, *kethüda* ve *kale erleri* gibi görevlilerden oluşan bir kale teşkilatına 1789–1839 tarihleri arasında rastlanamıştır. İncelediğimiz dönemde, kale muhafazası ve kale kapılarının güvenliği Yeniçeriler tarafından sağlanmakta olup Edirne'de bahsedilen görev ve unvanlar ile bir kale teşkilatı mevcutsa dahi görevlendirme ve unvanların XVI.-XVIII yüzyıllar arasında değişime uğradığı tahmin edilmektedir.

Devlet ile halk arasındaki ilişkilerde, bir tür aracılık vazifesi üstlenen “*Şehir Kethüdası*” unvanlı görevlilerin, Edirne'deki durumları ise yine istisnâî bir örnek gibi durmaktadır. Zira tespit edebildiğimize göre Edirne'de birden fazla şehir kethüdası aynı anda görev yapmaktaydı. İhtiyaca göre artırıldığı anlaşılan bu görevlilerin sayısı,

Edirne’de 1809 yılında ikiydi. Âyânlığın kaldırılmasından sonra ise bu sayı üçe çıkmıştır. 1827’de ise şehir kethüdalarının görevleri, ümera kethüdaları ve sandık emininin uhdesine verilmişti. Bu tarihten sonra Edirne’de bir daha şehir kethüdasının görev yaptığına dair bir emareye rastlanmamıştır.

Buraya kadar sayılan şehir yöneticileri dışında, Osmanlı kaza idaresinde, İhtisap nazırı, Gümrük emini, defter nazırı, mahalle imamları, muhtarlar ve esnaf yöneticileri gibi unvanlarla görev yapan vazifeliler bulunmaktadır. İncelediğimiz dönem itibariyle bunların durumları da ortaya konularak atanma, seçilme ve görevlerine ait bilgiler paylaşılarak, konuya açıklık getirilmiştir. Bu kapsamda, Edirne’de ilk defa muhtarlık teşkilatının 1834 yılında “*Âsitâne usûlü*” (atama) ile kurulduğu, 1839 yılında ise “*Kastamonu usûlü*”ne geçilerek seçim yoluyla muhtar nasb ve tayinlerinin yapıldığı anlaşılmıştır.

F. Edirne Şer’iyye Mahkemesi

İncelediğimiz dönem itibariyle Edirne Kadılığı hakkında ortaya çıkan netice, birçok yönüyle kayda değerdir. Öncelikle Edirne’de, diğer kazalardan farklı olarak yeri sabit bir mahkeme binasının olduğu, 1826’dan sonra mevcut mahkeme binasına bir de *Ağakapısı* binasının eklendiğini hatırlatmakta yarar vardır. Edirne Mahkemesi’nin önemine ve işlem hacmine binaen ortaya çıkan bu durum, aynı zamanda Edirne Kadılığı’nda bir nevi alt mahkemeler ile buna uygun kadrolar teşekkül etmesine neden olmuştur.

Edirne’de Şer’î Mahkeme’nin çalışma düzeni, bariz bir ihtisaslaşma ve vazife taksimi esasına dayanmaktaydı. Teşekkül eden teşkilatlanmanın en üstünde, çoğu zaman görevinin başında olan Edirne kadıları ve ona bağlı olarak vazifelerini yerine getiren beş farklı alt mahkeme bulunmaktaydı. Bu mahkemeler, ayrı naibler, kassamlar ve bazen de başkâtipler tarafından idare edilen *Bab Mahkemesi*, *Askerî Kassam Mahkemesi*, *Beledî Kassam Mahkemesi*, *Çardak Mahkemesi* ve Edirne’de bulunan Haremeyn-i Şerifeyn Evkafına bağlı vakıfların işlerini görmek üzere *Haremeyn Teftişi Mahkemesi* olarak isimlendirilen mahkemelerden oluşurdu. Bu alt mahkemelerin yönetiminde bulunan naibler ve kassamlar dışında kendilerine verilen vazifeleri yerine getiren kalabalık bir görevli kadrosu bulunmaktaydı. Bu kadrolar; başkâtip, kâtib-i sâni, kâtib-i sâlis, mukayyid, ser-muhzır, muhzır, kethüda ve çukadar gibi unvanlar altında iş görürlerdi.

Bu alt mahkemelerde çalışan başkâtip ve kâtiplerin dahi görev yaptıkları mahkemeye göre farklı şekillerde isimlendirildiği görülmüştür. Örneğin Bâb Mahkemesi'nde görev yapan başkâtipler “*Ser-küttâb-ı Şerî'at*”, Kısmet-i Askeriyye Mahkemesi'nde görev yapanlar “*Ser-küttâb-ı Askerî*” ve Kısmet-i Belediye Mahkemesi'nde görev alanlar “*Ser-küttâb-ı Beledî*” olarak isimlendirilmekteydi. Bu mahkemelerde mukayyidlikle başlayan kâtiplik ve daha sonra başkâtiplik süreçleri örnek vakalar üzerinden tahkik edilerek bu görevlerin babadan oğula geçen bir mahiyette oldukları da tespit edilmiştir.

Şurası açıktır ki Edirne Kadılığı'nda görev yapan birçoğu müderris sınıfından olan başkâtipler, naibliğin dışında uhdelerine aldıkları nakibüleşraf kaymakamlığı, vakıf yöneticilikleri gibi vazifeler ile şehrin tamamında gayet nüfuzlu bir konuma sahiptiler. Kadıların görev süresi birkaç yılla sınırlıyken bu görevlilerin yıllar boyunca aynı mahkemede görev yapmaları, ahali ve eşraf ile ilişkileri bizzat sağlamaları, görevlerinin bir müddet sonra oğullarına geçmesi ve nihayetinde bu görevlerin 6-7 kadar farklı ailenin içinde deveran etmesi gibi sonuçları beraberinde getirmiştir.

G. Ticarî ve İktisadî Yapı

Bu çalışmanın dördüncü bölümünde, 1789–1839 tarihleri arasındaki Edirne şehrinin ticarî ve iktisadî yapısı ile bunları etkileyen unsurlar, elimizdeki belgeler el verdiğince, tespit edilerek dönemin genel manzarası ortaya konulmaya çalışılmıştır. Şehir ve çevresindeki çeşitli mukataalar ele alınmış, bunların tasarruf şekilleri ve mâlî vaziyetleri ortaya konulmuştur. Bu kapsamda önemli görülen neticelerden ilki, Edirne İhtisap gelirleri, 1809 yılında 4.437 kuruş iken (ve yine 1810'da 6.250 kuruşa iltizama verilirken) İhtisap Ağalığı teşkil edildikten sonraki ilk yılda, bu gelirin yaklaşık 50 kat artarak 222.017'i kuruşu bulmuş olmasıdır. Bu suretle, İhtisap Nazırlığı teşkil edildikten sonra ihtisap işlerinin düzene sokularak devlet hazinesine çok büyük bir gelir kaynağı sağlandığı bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Benzer bir şekilde, 4 Nisan 1792'de yayımlanan “*Zecriyye Rüsûmu Nizâmı*” ile de önceki yıllara göre Edirne'deki ilgili vergi kalemlerinden hazinenin onlarca kat fazla gelir sağlamış olduğu anlaşılmıştır.

Dönemin vergi politikaları hususunda, tüm Osmanlı coğrafyasında olduğu gibi Edirne'de de bariz bir karmaşa mevcuttur. Özellikle avâriz türü vergilerdeki artış, tek bir vergi çeşitinin aynî, nakdî ve maktu bedeller ile tahsili, değişen fiyat türleriyle mîrî mübayaa usullerinde de kendini göstermektedir.

Bu dönemde Edirne'nin en bariz vergi yükü, İstanbul'un iaşesi ve askerî ihtiyaçlar için yapılan mîrî mübayaalar yoluyladır. Edirne'nin üretim özelliklerine ve kapasitelerine göre yapılan bu mübayaalar, buğday, un, arpa, koyun, kuzu, saman, odun, yağ, yün, yapağı, deri, bargir ve araba gibi çeşitli kalemleri ihtiva edebilmektedir. Bu meyanda, özellikle İstanbul'un et sıkıntısını gidermek için yapılan mübayaalar ile askerî ihtiyaçlar ile yapılan talepler önemli bulunarak detaylı olarak ele alınmış, şehrin mevcut vergi yükü de ortaya çıkartılmak istenmiştir. Yine vergi türlerine dâhil edebileceğimiz, şehir harcamaları/masrafları ve tevzisi meselesi tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca şehir masraf defterlerindeki harcama kalemlerinin, sadece şehrin iktisadî vaziyeti için değil içerdiği dönem itibariyle idarî, içtimaî, askerî, fizikî birçok alanda şehir tarihi araştırmaları için muazzam bir veri kaynağı olduğu düşüncesi hâsıl olmuştur.

Edirne'nin esnaf teşkilatıyla ilgili bulgular, dönemin umumî manzarasının ele alınmasından sonra detaylarıyla birlikte ortaya konulmuştur. *Örf-i beldeye* ve *kanûn-ı kadîme* riayet ederek geleneklerine bağlı bir biçimde ürün ve hizmet üreten Edirne esnafı, incelediğimiz dönemde 186 farklı esnaf grubundan müteşekkildi. 3.349 farklı dükkân ve mekânda faaliyet gösterdiği tespit olunan bu esnafın sayısı ise 10.000 civarındaydı; bunlar arasında *Orducu Esnafı* ayrıca ele alınarak, bazı esnaf gruplarının kayda değer özellikleri de vurgulanmıştır. Meselâ, simitçi esnafının aynı anda görev yapan iki kethüdasının bulunması, Yeniçerilerin, Edirne esnafı arasındaki bariz hâkimiyeti, taşımacılık ve nakliye gibi iş kollarındaki yoğunluk gibi hususlar bu neviden öne çıkan sonuçlardan bazılarıdır.

İncelediğimiz dönemde Edirne'nin üretim özelliklerine bakıldığında, öteden beri varolan dericilik, ayakkabıcılık, dokumacılık, sabunculuk gibi alanların, hâlâ şehir üretiminde önemli bir pay sahibi olduğu görülmektedir; Edirne kutnusu, kirbas, kirbas-ı keten, süpürge, kilit, kaşkaval peyniri, manda derisi, sadeyağ ve donyağı ihracı belirgin kalemlerdendi. Ancak bu dönemde mensucat alanında, üretim değişikliğine gidildiği de anlaşılmaktadır. Zira Edirne kutnusunun üretiminde azalma söz konusuysa Edirne'deki artan üretim alanları, çorap ve çuval gibi eşyaların imaline dönüşmüş hâldedir. Dokuma ve tekstil üretimindeki bu durumu, Edirne'de üretilen mensucat ürünlerinin iç piyasada kullanılmasıyla da izah etmek mümkün görünmemektedir. Nitekim şehrin ithal ettiği ürün kalemlerine bakıldığında bunların büyük oranda (özellikle 1830'lardan sonra) yabancı kumaşlar olduğu görülmektedir. Doğal olarak bu

alandan, XVIII. yüzyıl başlarından itibaren görülmeye başlanan inkıraz tedricen XIX. yüzyılın ilk yıllarına kadar devam etmiş ve 1830'lardan itibaren Osmanlı genelinde olduğu gibi Edirne de hızla Avrupa mensucatının pazarı haline gelmişti.

Dönemin sanayisinde görülen bariz gerilemeye nispetle tarım ve hayvancılık kaynaklı doğrudan üretim, nüfusun artmasına ve dönemsel zahire kıtlıklarına rağmen hâlâ büyük oranda “kendine yeter” mesabesindeydi. Vilayet genelinde üretim rekoltesi en yüksek ilk 10 ürün sırasıyla; buğday, arpa, üzüm, çavdar, yulaf, mısır, pirinç, burçak, darı ve fasulyedir.

Edirne'deki ticaret hayatının, şehrin bulunduğu konum ve çevresindeki yol ağlarının bir neticesi olarak her dönemde önem ve yoğunluk arzettiği muhakkaktır. Anadolu'yu Avrupa'ya bağlayan doğu-batı yönlü ticaret ve ulaşım güzergâhındaki ana yolda yer alan Edirne, aynı zamanda karayolu ağını nehir ve deniz yollarıyla da ikmal ederek Akdeniz, Karadeniz ve Marmara'ya kolaylıkla açılma imkânı bulmaktaydı. İncelediğimiz dönemde yoğun olarak kullanılan ve Edirne'nin ticaret ve taşımacılıktaki önemini artıran bu limanlar Tekirdağ, Enez, Gelibolu ve Burgaz Limanlarıydı.

Ancak Edirne'deki ticarî faaliyetlerin, XVIII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren peyderpey azalmaya başladığı görülür. XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren değişen üretim ve ticaret özellikleri ise Osmanlı Devleti'nin genelini sıkıntıya soktuğu gibi Edirne'yi de bir hayli etkilemiştir. Bu genel durum dışında, incelediğimiz 1789–1839 tarihleri arasında Edirne'nin ticaret hayatını etkileyen önemli problemlerin başında tacir/tercüman ve hizmetkârlarının hukukî statüleri ve bunların yaptıkları usulsüzlükler gelmektedir. Zira Edirne Kadılığı uzun bir süre bunlarla uğraşarak şehirdeki yüzlerce berat ve patente sahiplerinin durumunu tahkik etmek zorunda kalmıştı.

Bu dönemde, Edirne'de en sık rastlanan yabancı tüccar grubu Fransızlardır. Fransızlardan sonra sırasıyla Avusturya, Dubrovnik, Rusya, İngiltere, Tunus, İran, İsveç, Prusya, İspanya, Venedik ve Sicilya gibi memleketlerden gelen tacirler de Edirne'de ticarî faaliyetlerde bulunmaktaydı. Bunlar özellikle İslimiye ve Uzuncaabad'da yapılan panayırlar zamanında bir hayli yoğunluk arz eder mahiyettedir. Dönem itibarıyla, Edirne esnafının üretimine bağlı olarak en belirgin ihracat alanları deri, dokuma ve ayakkabıcılık sektörleriydi. İhraç maddeleri arasında yün, tiftik, ipek, dokuma ürünleri, manda derisi, balmumu, sabun ve süpürge gibi kalemleri saymak mümkündür. Şehrin ithal ettiği malzemeler ise hemen her alana şamildir.

İktisadî hayatın önemli göstergelerinden olan fiyat ve ücretler meselesine gelindiğinde, günlük hayatın birçok veçhesinden örnekler derlenerek dönemin genel vaziyeti aydınlatılmak istenmiştir. Başka zaman ve mekânlarla mukayeseye imkân tanıyan veriler derlenerek, temsil ve örneklem gücü yüksek görülen vakalar ile konular desteklenmeye çalışılmıştır. Ev fiyatları başlığında, tek odalı bir fakirhaneden Edirne âyânının onlarca odası bulunan müştemilatlı köşkünün satış fiyatına kadar, konu geniş bir yelpazede ele alınmış; aynı şekilde dükkân fiyatları ve kiralar meselesi de gün yüzüne çıkartılmaya çalışılmıştır.

1791–1824 tarihleri arasındaki 33 yıllık süreçte, yaklaşık 80 ayrı gıda maddesinin fiyat değişimleri tespit edilmiştir. Ortaya çıkan % 200 civarındaki genel fiyat artışına rağmen devletin özellikle temel gıda maddelerindeki fiyat artışını % 100 mesabesinde tutarak, fiyatları kontrol altına aldığı görülmüştür. Narh fiyatları üzerinden yapılan bu değerlendirmeler, tereke fiyatları ve müzayede sonrası tahakkuk etmiş gerçek fiyatlarla birlikte değerlendirmeye tâbi tutulmuştur.

Para değerinin düşmesi ve fiyatların yükselmesine rağmen kişilerin aldıkları ücretlerde de gözle görülür bir artış yaşandığı tespit edilmiştir. Örneğin, marangoz ustası yevmiyeleri 1794–1814 tarihleri arasındaki 20 yılda, % 300 civarında artmıştır. 1787 yılında aylık 2,5 kuruş olan gönüllü delil neferatı ücretlerini, 1838'deki şehirde görevli nöbetçi aylıkları (30 kuruş) ile kıyaslandığında 50 yıldaki ücret artışın ise % 1.100'e kadar çıktığı görülmüştür.

İncelenen tarihler arasında, ücretler konusunda göze çarpan diğer bir husus, kamu hizmeti gören kişiler arasındaki *ücret dengesi* meselesidir. Günümüzdeki uygulamalardan çok farklı olduğu anlaşılan ücret dengelerinde, ulema ve ümera kesiminin üst düzey yöneticileri ile orta ve alt düzeyler arasındaki ücret makasının, her düzeyde bilinçli bir şekilde açık tutulduğu görülmektedir. Meselâ, bir Asakir-i Mansure binbaşısı; yüzbaşı maaşının 5 katı, bugün astsubay başçavuş diyebileceğimiz bir konumdaki, çavuş maaşının 10 katı, nefer maaşının 33,3 katı, aynı tarihlerde Paşakonağı'ndaki temizlik görevlisinin ise tam 100 katı fazla maaş almaktaydı.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

1.1.1 Meşihat (MŞH.) Fonu

Edirne Şer'iyeye Sicilleri (H.1200–1260/ M.1785–1845)

Sıra No	Mikrofilm No	Demirbaş No	Varak Sayısı	Hicrî Tarihi	Milâdî Tarih	Defter Türü
1-	4838	220	91	1199-1200	1785-1786	Sicill-i Mahfuz
2-	4839	221	86	1200-1201	1785-1787	Sicill-i Mahfuz
3-	4840	222	92	1200-1201	1785-1787	Kassam
4-	4841	223	112	1200-1202	1785-1788	Sicill-i Mahfuz Defterlü
5-	4842	224	45	1202-1203	1787-1789	Zımmî Kassam
6-	4843	225	97	1201-1202	1786-1788	Kassam
7-	4844	226	95	1201-1202	1786-1788	Sicill-i Mahfuz
8-	4845	227	75	1202-1203	1787-1789	Sicill-i Mahfuz Defterlü
9-	4846	228	82	1202-1203	1787-1789	Sicill-i Mahfuz
10-	4847	229	5	1203	1788-1789	Kassam
11-	4848-1	230	105	1203-1205	1788-1791	Sicill-i Mahfuz Defterlü
12-	4848-2	230/A	51	1205	1790-1791	Sicill-i Mahfuz Defterlü
13-	4849	231	86	1203-1204	1788-1790	Kassam
14-	4850	232	97	1203-1205	1788-1791	Sicill-i Mahfuz
15-	4851	233	15	1205	1790-1791	Sicill-i Mahfuz
16-	4852	234	117	1205-1206	1790-1792	Kassam
17-	4853	235	67	1205-1206	1790-1792	Sicill-i Mahfuz Defterlü
18-	4854	236	41	1206-1207	1791-1793	Sicill-i Mahfuz
19-	4855	237	107	1207	1792-1793	Kassam
20-	4856	238	36	1207-1208	1792-1794	Sicill-i Mahfuz Defterlü
21-	4857	239	46	1206-1208	1791-1794	Zımmî Kassam
22-	4858	240	36	1207-1208	1792-1794	Sicill-i Mahfuz
23-	4859	241	96	1207-1208	1792-1794	Kassam
24-	4860	242	136	1208-1209	1793-1795	Sicill-i Mahfuz
25-	4861	243	116	1208-1209	1793-1795	Kassam

26-	4862	244	100	1209-1210	1794-1796	Kassam
27-	4863	245	38	1209-1210	1794-1796	Sicill-i Mahfuz Defterlü
28-	4864	246	87	1209-1210	1794-1796	Sicill-i Mahfuz
29-	4865	247	67	1208-1211	1793-1797	Zımmî Kassam
30-	4866	248	81	1210-1211	1795-1797	Sicill-i Mahfuz
31-	4867	249	81	1210-1211	1795-1797	Kassam
32-	4868	250	33	1210-1211	1795-1797	Sicill-i Mahfuz Defterlü
33-	4869	251	99	1209-1211	1794-1797	Evkaf Defteri
34-	4870	252	83	1201-1212	1786-1798	Evkaf Defteri
35-	4871	253	60	1211-1212	1796-1798	Defterlü
36-	4872	254	77	1211-1212	1796-1798	Sicill-i Mahfuz
37-	4873	255	85	1211-1212	1796-1798	Kassam
38-	4874	256	60	1212-1213	1797-1799	Sicill-i Mahfuz Defterlü
39-	4875	257	51	1212-1213	1797-1799	Sicill-i Mahfuz
40-	4876	258	62	1212-1213	1797-1799	Kassam
41-	4877	259	68	1213-1214	1798-1800	Evkaf Defteri
42-	4878	260	49	1213-1214	1798-1800	Sicill-i Mahfuz Defterlü
43-	4879	261	76	1213-1214	1798-1800	Kassam
44-	4880	262	Tahrip olduğu için görülemedi. Tahminen 1214-1215 (M.1799-1801) yıllarına ait kassam defteri.			
45-	4881	263	65	1214-1215	1799-1801	Sicill-i Mahfuz
46-	4882	264	86	1214-1215	1799-1801	Kassam
47-	4883	265	77	1212-1216	1797-1802	Zımmî Kassam
48-	4884	266	68	1213-1214	1798-1800	Sicill-i Mahfuz
49-	4885	267	74	1215-1216	1800-1802	Sicill-i Mahfuz Defterlü
50-	4886	268	70	1215-1216	1800-1802	Kassam
51-	4887	269	88	1215-1216	1800-1802	Sicill-i Mahfuz
52-	4888	270	69	1216-1217	1801-1803	Sicill-i Mahfuz Defterlü
53-	4889	271	88	1216-1218	1801-1804	Sicill-i Mahfuz
54-	4890	272	74	1218	1803-1804	Kassam
55-	4891	273	Tahrip olduğu için görülemedi. Tahminen 1216-1218 (M.1801-1804) yıllarına ait kassam defteri.			
56-	4892	274	108	1216-1218	1801-1804	Kassam

57-	4893	275	78	1218-1219	1803-1805	Sicill-i Mahfuz Defterlü
58-	4894	276	99	1217-1219	1802-1805	Sicill-i Mahfuz
59-	4895	277	66	1218-1219	1803-1805	Kassam
60-	4896	278	55	1219-1220	1804-1806	Sicill-i Mahfuz Defterlü
61-	4897	279	69	1219-1221	1804-1807	Sicill-i Mahfuz
62-	4898	280	72	1219-1220	1804-1806	Kassam
63-	4899	281	83	1220-1221	1805-1807	Sicill-i Mahfuz Defterlü
64-	4900	282	100	1220-1221	1805-1807	Sicill-i Mahfuz
65-	4901	283	113	1220-1221	1805-1807	Kassam
66-	4902	284	34	1211	1796-1797	Sicill-i Mahfuz
67-	4903	285	54	1221-1222	1806-1807	Sicill-i Mahfuz Defterlü
68-	4904	286	58	1221-1222	1806-1807	Sicill-i Mahfuz
69-	4905	287	65	1221-1222	1806-1807	Kassam
70-	4906	288	87	1222-1224	1807-1810	Sicill-i Mahfuz Defterlü
71-	4907	289	107	1222-1224	1807-1810	Kassam
72-	4908	290	85	1222-1224	1807-1810	Sicill-i Mahfuz
73-	4909	291	136	1224-1226	1809-1812	Sicill-i Mahfuz Defterlü
74-	4910	292	95	1226-1228	1811-1813	Sicill-i Mahfuz Defterlü
75-	4911	293	197	1224-1227	1809-1812	Kassam
76-	4912	294	146	1224-1227	1809-1812	Sicill-i Mahfuz
77-	4913	295	39	1225-1228	1810-1813	Evkaf Defteri
78-	4914	296	182	1218-1228	1803-1813	Zımmî Kassam
79-	4915	297	92	1227-1228	1812-1813	Sicill-i Mahfuz
80-	4916	298	117	1227-1228	1812-1813	Kassam
81-	4917	299	77	1228-1229	1813-1814	Sicill-i Mahfuz
82-	4918	300	187	1228-1229	1813-1814	Kassam
83-	4919	301	64	1228-1230	1813-1815	Defterlü
84-	4920	302	102	1228-1230	1813-1815	Zımmî Kassam
85-	4921	303	70	1229-1230	1813-1815	Sicill-i Mahfuz
86-	4922	304	72	1229-1230	1813-1815	Kassam
87-	4923	305	73	1230-1231	1814-1816	Kassam
88-	4924	306	32	1230-1231	1814-1816	Sicill-i Mahfuz Defterlü

89-	4925	307	61	1230-1231	1814-1816	Sicill-i Mahfuz
90-	4926	308	49	1230-1231	1814-1816	Zımmî Kassam
91-	4927	309	116	1230-1232	1814-1818	Kassam
92-	4928	310	24	1230-1231	1814-1817	Sicill-i Mahfuz Defterlü
93-	4929	311	39	1231-1232	1815-1817	Sicill-i Mahfuz
94-	4930	312	51	1231-1232	1815-1817	Kassam
95-	4931	313	49	1231-1232	1815-1817	Zımmî Kassam
96-	4932	314	99	1232-1233	1816-1818	Kassam
97-	4933	315	48	1231-1233	1815-1818	Evkaf Defteri
98-	4934	316	55	1232-1233	1816-1818	Zımmî Kassam
99-	4935	317	94	1214-1216	1799-1802	Evkaf Defteri
100-	4936	318	19	1233-1234	1817-1819	Zımmî Kassam
101-	4937	319	56	1233-1234	1817-1819	Kassam
102-	4938	320	41	1234-1235	1818-1820	Sicill-i Mahfuz Defterlü
103-	4939	321	45	1234-1235	1818-1820	Sicill-i Mahfuz
104-	4940	322	50	1235-1236	1819-1821	Sicill-i Mahfuz Defterlü
105-	4941	323	39	1235-1236	1819-1821	Zımmî Kassam
106-	4942	324	77	1235-1236	1819-1821	Sicill-i Mahfuz
107-	4943	325	46	1235-1236	1819-1821	Kassam
108-	4944	326	62	1236-1237	1820-1822	Sicill-i Mahfuz
109-	4945	327	89	1236-1237	1820-1822	Zımmî Kassam
110-	4946	328	74	1236-1238	1820-1823	Kassam
111-	4947	329	103	1236-1238	1820-1823	Sicill-i Mahfuz Defterlü
112-	4948	330	92	1237-1238	1821-1823	Sicill-i Mahfuz
113-	4949	331	53+12	1237-1238	1821-1823	Zımmî Kassam
114-	4950	332	45	1238-1239	1822-1824	Sicill-i Mahfuz
115-	4951	333	128	1237-1239	1821-1824	Kassam
116-	4952	334	60	1218-1240	1803-1825	Çardak Naibi
117-	4953	335	91	1238-1240	1822-1825	Sicill-i Mahfuz Defterlü
118-	4954	336	5	1238-1240	1822-1825	Zımmî Kassam
119-	4955	337	78	1239-1240	1823-1825	Sicill-i Mahfuz
120-	4956	338	87	1239-1240	1823-1825	Kassam

121-	4957	339	65	1240-1241	1824-1826	Sicill-i Mahfuz Defterlü
122-	4958	340	71	1240-1242	1824-1827	Zımmî Kassam
123-	4959	341	74	1241-1242	1825-1827	Sicill-i Mahfuz
124-	4960	342	99	1241-1242	1825-1827	Sicill-i Mahfuz Defterlü
125-	4961	343	32	1242-1243	1826-1828	Sicill-i Mahfuz Defterlü
126-	4962	344	79	1242-1243	1826-1828	Kassam
127-	4963	345	52	1243	1827-1828	Sicill-i Mahfuz
128-	4964	346	45	1242-1243	1826-1828	Zımmî Kassam
129-	4965	347	39	1243-1244	1827-1829	Zımmî Kassam
130-	4966	348	33	1242-1244	1826-1829	Kassam
131-	4967	349	120	1243-1244	1827-1829	Kassam
132-	4968	350	95	1243-1244	1827-1829	Sicill-i Mahfuz Defterlü
133-	4969	351	71	1243-1244	1827-1829	Sicill-i Mahfuz
134-	4970	352	120	1244-1247	1828-1832	Sicill-i Mahfuz Defterlü
135-	4971	353	68	1246-1248	1830-1833	Sicill-i Mahfuz
136-	4972	354	81	1248-1250	1832-1835	Sicill-i Mahfuz Defterlü
137-	4973	355	91	1245-1251	1829-1836	Zımmî Kassam
138-	4974	356	99	1247-1251	1831-1836	Kassam
139-	4975-1	357	81	1248-1250	1832-1835	Sicill-i Mahfuz
140-	4975-2	357-A	25	1250-1251	1834-1836	Sicill-i Mahfuz
141-	4976	358	66	1251-1253	1835-1838	Zımmî Kassam
142-	4977	359	61	1251-1253	1835-1838	Kassam
143-	4978	360	58	1252-1253	1836-1838	Kassam
144-	4979	361	91	1252-1255	1836-1840	Sicill-i Mahfuz Defterlü
145-	4980	362	117	1252-1255	1836-1840	Sicill-i Mahfuz
146-	4981	363	50	1254-1255	1838-1840	Zımmî Kassam
147-	4982	364	17	1255	1839-1840	Kassam
148-	4983	365	75	1255-1256	1839-1841	Sicill-i Mahfuz
149-	4984	366	78	1255-1256	1839-1841	Kassam
150-	4985	367	42	1255-1256	1839-1841	Zımmî Kassam
151-	4986	368	30	1256-1257	1840-1842	Zımmî Kassam
152-	4987	369	50	1256-1257	1840-1842	Kassam

153-	4988	370	62	1256-1257	1840-1842	Sicill-i Mahfuz
154-	4989	371	60	1257-1259	1841-1844	Kassam
155-	4990	372	76	1257-1259	1841-1844	Sicill-i Mahfuz
156-	4991	373	54	1259-1260	1843-1845	Sicill-i Mahfuz
157-	4992	374	66	1257-1260	1841-1845	Zımmî Kassam
158-	4993	375	50	1259-1260	1843-1845	Kassam
159-	5000	382	92	1255-1263	1839-1847	Sicill-i Mahfuz Defterlü
160-	5292	674	53	1199-1202	1784-1788	Kassam
161-	5293	675	106	1202-1203	1787-1789	Kassam
162-	5294	676	40	1203-1205	1788-1791	Kassam
163-	5295	677	38	1205-1206	1790-1792	Sicill-i Mahfuz
164-	5296	678	34	1205-1206	1790-1792	Kassam
165-	5297	679	7	1209	1794-1795	Sicill-i Mahfuz
166-	5299	680	19	1210-1211	1795-1797	Evkaf Defteri
167-	5300	681	11	1215	1800-1801	Sicill-i Mahfuz
168-	5301	682	63	1234-1236	1818-1821	Kassam
169-	5302	683	12	1240-1241	1824-1826	Sicill-i Mahfuz

1.1.2. Hatt-ı Hümayun (HAT.) Tasnifi

(Dosya No-Gömlek No) 67-2876, 1066-43721, 1077-43951, 751-35466, 294-17481, 1418-57989, 594-29095, 729-34678, 1083-44111, 1539-47, 740-35046, 116-4707, 729-34678, 740-35046, 1337-52153, 740-35046, 740-35046, 595-29201, 596-29240, 595-29165, 841-37866, 1045-43184, 31-1452, 1408-57103, 69-2936, 69-2930, 249-14123, 117-4724, 75-3102, 38-1925, 963-41228, 760-35903, 520-25410, 750-35556, 1313-51171, 748-35319, 635-31326, 715-34111, 716-34170, 524-25597, 469-22887, 657-32094, 965-41267, 1408-57103, 69-2936, 483-23688, 281-16717, 532-26198, 1263-48927, 754-35603, 1421-58088, 1313-51171, 1079-43962, 626-30942, 740-35046.

1.1.3. Cevdet (C.) Tasnifi

Adliye (ADL.) Fonu: (Dosya No-Gömlek No) 66-3950, 68-4059, 7-480, 9-600. Askeriye (AS.) Fonu: 918-39658, 902-38894, 953-41394, 191-8254. Belediye (BLD.) Fonu: 34-1655, 97-4817, 139-6906. Dahiliye (DH.) Fonu: 7-323, 62- 3069, 122-6099, 270-13468, 201-10026, 155-7729, 79-3935. Evkaf (EV.) Fonu: 107-5336, 6-268, 18-

895. Hariciye (HR.) Fonu: 71-3517. Maarif (MF.) Fonu: 20-970, 27-1348, 20-970, 557-2813, 118-5870. Maliye (ML.) Fonu: 321-13206, 73-3347, 69-3153. Nafia (NF.) Fonu: 48-2371, 41-2021, 1-34, 13-617. Sıhhiye (SH.) Fonu: 6-281. Saray (SM.) Fonu: 151-7596. Zabtiye (ZB.) Fonu: 20-964, 33-1601, 84-4190.

1.1.4. Bâb-ı Asâfi (A.) Tasnifi

Bab-ı Asâfi Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d): 85-618. Defterhane-i Amire Kalemi Defterleri (A.DFE.d): 786. Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d): 1670.

1.1.5. Âlî Emiri (AE.) Tasnifi

Abdülhamid I (AE.SABH.I.) Fonu: 99-6757, 18-1609. Mahmud II (AE.SMHD.II) Fonu: 51-3386, 12-662.

1.1.6. Bâb-ı Defterî (D.) Tasnifi

Bab-ı Defteri Cizye Muhasebesi Defterleri (D.CMH.d): 27227. Bab-ı Defteri Başmuhasebe Bina Eminliği Defterleri (D.BŞM.BNE.d): 16202. Bab-ı Defteri Haremeyn Muhasebesi Defterleri (D.HMH.d) : 21780. Bab-ı Defteri Maden Mukataası Kalemi İstanbul Gümrük Emni Defterleri (D.MMK.İGE.d) 23456, 23457, 23486, 23487, 23489, 23491, 23493, 23495, 23501, 23722, 23671, 23498, 23499, 23500, 23501.

1.1.7. Haritalar (HRT.h.) Tasnifi

Harita (h.): 270, 1247, 1248, 1249, 1281, 1282, 1832.

1.1.8. Kamil Kepeci Defter (KK.d) Tasnifi

Defter (d.): 5257, 6230.

1.1.9. Nüfus Defterleri (NFS.d.) Tasnifi

Defter (d.): 4151, 41452, 4225, 4226, 4227, 4228, 4230, 4236, 4373, 4374, 4375, 4378, 4516, 4517.

1.1.10. Tapu Tahrir Defterleri (TT.d) Tasnifi

Defter (d.) 1070 (Vakıf Defteri)

1.1.11. Plan-Proje-Kroki (PLK.) Tasnifi

Plan (p.): 34

1.2. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TGK.)

Kuyud-ı Kadime (KK.) Tapu Tahrir Defteri (TTd.) : 63. [Eski Defter No:359/54], 64 [Eski Defter No:360/65]

1.3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA.)

Rumeli Hurufat Defterleri No: 1165, 1174, 1192, 1198.

Evkaf Defterleri No: 101, 578, 582, 629, 632, 747, 987.

2. SEYAHATNAMELER

ANDRESYAN, Hrand Der; *Polonyalı Simeon'un Seyahatnamesi*, Çev.: Saro Dadyan, Everest Yay., İstanbul, 2013.

CANEYE, Philippe du Fresne; *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573*, Çev.: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2009.

EVLIYÂ ÇELEBİ, b. Derviş Mehmed Zillî; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1-6. Kitaplar*, Haz: Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, 3 Kitap, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2011.

FRASER, James Baillie; *A Winter's Journey (Tâtar), from Constantinople to Tehran; with Travels Through Various Parts of Persia*, London, 1838.

GALT, John; *Voyages and Travels in the Years 1809, 1810, and 1811: Containing Statistical, Commercial, and Miscellaneous Observations on Gibraltar, Sardinia, Sicily, Malta, Serigo, and Turkey*, London, 1812.

KOSMOPOLİTES, L.S; *A Series of Letters Addressed to Sir William Fordyce Containing a Voyage and Journey from England to Smyrna*, Vol.II, London, 1788.

MOLTKE, Helmuth Graf von; *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev: Hayrullah Örs, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1969.

MONTAGU, Lady; *Türkiye Mektupları 1717-1718*, Çev.: Aysel Kurutluoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty.

SCHWEİGGER, Salomon; *Sultanlar Kentine Yolculuk (1578-1581)*, Haz: Heidi Stein, Çev.:S. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.

3. YAZMALAR, KRONİKLER VE GENEL MAHİYETTEKİ ESERLER

ABDURRAHMAN HİBRÎ; *Enîsü'l-Müsâmirîn (Edirne Tarihi 1360-1650)*, Çev.: Ratip Kazancıgil, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul, 1999.

AHMED BÂDÎ EFENDÎ; *Riyâz-ı Belde-i Edirne-20. Yüzyıla Kadar Osmanlı Edirnesi*, Haz: Niyazi Adıgüzel, Raşit Gündoğdu, 3 Cilt, Trakya Üniversitesi Yayınları No:148, İstanbul, 2014.

AHMED CEVDET PAŞA; *Târîh-i Cevdet*, C.VII, 2. Tab', Dersaadet, 1309.

AHMED CEVDET PAŞA; *Târîh-i Cevdet, Tertib-i Cedîd (C.1-12)*, 3 Cilt, Haz.: Sadık Emre Karakuş-Murat Babuçoğlu, TOBB Kültür Yayınları, Ankara, 2017.

AHMED LÜTFÎ EFENDÎ; *Tarih-i Lütî*, C.III, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1290.

AHMED LÜTFÎ EFENDÎ; *Vakanüvis Ahmed Lütî Efendi Tarihi*, C.II-III, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.

ÂŞIK PAŞAZADE; *Osmanoğulları'nın Tarihi*, Haz: Kemal Yavuz, M.A. Yekta Saraç, İstanbul, 2003.

BEŞİR ÇELEBÎ; *Hikayet-i Beşir Çelebi, Tarih-i Edirne*, Yayınlayan: İsmail Hikmet Ertaylan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1960.

CÂBÎ ÖMER EFENDÎ; *Câbî Târîhi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, *Tahlîl ve Tenkidli Metin*, 2 Cilt, Haz: Mehmet Ali Beyhan, TTK. Yay., Ankara, 2003.

FERİDUN AHMED; *Mecmua-i Münşeâtü's-salâtîn*, İstanbul, 1274.

HOCA SADEDDİN EFENDÎ; *Tacü't-Tevarih*, Haz: İsmet Parmaksızoğlu, C.I, Ankara, 1979.

MEHMED ES'AD EFENDÎ (Sahhaflar Şeyhi-zâde Seyyid); *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi, (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle 1237-1241/1821-1826)*, Haz: Ziya Yılmaz, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 2000.

MUSTAFA NURÎ PAŞA, *Netâyicü'l Vukû'at, (Kurumlarıyla Osmanlı Tarihi I-IV)* Haz.: Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.

ÖRFÎ MAHMUD AĞA; Berâ-yı Şehr-i Edirne, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi Yazma Eserler Birimi, Demirbaş No: 3612, Yer No: 9560-1299/1922.

ŞÂNÎ-ZÂDE MEHMED ATAULLAH EFENDİ; *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, Haz: Ziya Yılmaz, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul, 2008.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kamûsu'l-Alâm*, C.II, İstanbul, 1889.

VAK'ANÜVİS HALİL NURÎ BEY, *Nûrî Tarihi*, Haz. Seydi Vakkas Toprak, TTK. Yay., Ankara, 2015

4. GAZETE VE SALNAMELER

4.1. Takvim-i Vekayi

Takvim-i Vekayi'nin 1. sayısından başlanarak 194. sayıya kadar olan, 1831-1840 yılları arasındaki tüm “def’a”lar, *İslâm, Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)* ve *İstanbul Büyükşehir Belediye Atatürk Kitaplığı* koleksiyonlarından taranmıştır.

4.2. Salnameler

Edirne Vilâyet Sâlnâmesi, H.1287 (M.1870–1871), Def’a 1.
Edirne Vilâyet Sâlnâmesi, H.1288 (M.1871–1872), Def’a 2.
Edirne Vilâyet Sâlnâmesi, H.1289 (M.1872–1873), Def’a 3.
Edirne Vilâyet Sâlnâmesi, H.1288 (M.1873–1874), Def’a 4.
Edirne Vilâyet Sâlnâmesi, H.1291 (M.1874–1875), Def’a 5.
Edirne Vilâyet Sâlnâmesi, H.1309 (M.1892–1893), Def’a 18.
Edirne Vilâyeti Sâlnâmesi, H.1319 (M.1901–1902), Def’a 28.

5. TETKİK ESERLER

AKBAL, Fazıla; “1831 Tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda İdarî Taksimat ve Nüfus”, *Belleken*, C.XV/60, 1951, s.617-628.

AKÇİL, N.Çiçek; “Sarây-ı Cedîd” *TDVİA*, C.XXXVI .İstanbul, 2009, s.126-128.

_____; “Üç Şerefeli Cami ve Külliyesi” *TDVİA*, C. XLII, İstanbul, 2012, s.277-280.

_____; “Rüstem Paşa Kervensarayı”, *TDVİA*, C.XXXV, İstanbul, 2008, s.290-291.

AKDAĞ, Mustafa. Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celâlî İsyanları, Barış Yayınevi, Ankara, 1999.

- _____; “Genel Çizgileriyle XVII. Yüzyıl Türkiye Tarihi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.VI, C.IV, Ankara, 1966, s.201-247.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Şer’iyye Sicilleri (Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler)*, Türk Dünyası, Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1998.
- _____; Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, C.3, İstanbul, 1991, C.4, İstanbul, 1992.
- AKKUŞ, Yakup; “Osmanlı Maliyesi Literatüründe İhmal Edilmiş Bir Tartışma: Tevzi’ Defterlerinden Vergi-i Mahsûsa’ya Geçiş”, *Tarih Dergisi*, S.65, İstanbul, 2017, s.29-62.
- AKILLI, Hüseyin; “Edirne Türk ve İslâm Eserleri Müzesi”, *TDVİA*, C.X, İstanbul, 1994, s.444-445.
- AKYILDIZ, Ali; “Muhtar”, *TDVİA*, C.XXXI, İstanbul, 2016, s.51-53.
- _____; “Para”, *TDVİA*, C.XXXIV, İstanbul, 2007, s.164-167.
- AKSIN, Ahmet; *19. Yüzyılda Harput*, Ceren Ofset ve Matbaacılık, Elazığ, 1999.
- AKYÜZ, Yahya; *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2007*, Pegem Yayıncılık, Gözden Geçirilmiş 11. Baskı, Ankara, 2007.
- ALTUNBAY, Mustafa; “Klasik Dönemde Osmanlı’da Madencilik”, *Türkler*, C.X, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.791-801.
- ASLANPA, Oktay; *Edirne’de Osmanlı Devri Abideleri*, 2. Baskı, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul, 2013.
- AŞUT, Funda; *Mevcut Edirne Hamamları ve Zen İbrahim Paşa Hamamı Restorasyonu Üzerine Bir Araştırma*, Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2012.
- AYBET ÜÇEL, Gülgün; *Avrupalı Seyyahların Gözünden: Osmanlı Dünyası ve İnsanları 1530-1699*, İletişim Yay., İstanbul, 2003.
- AYDIN, Mehmet Akif; “Köle”, *TDVİA*, C.XXVI, Ankara, 2002, s.237-246.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı; *Osmanlı Mimârîsinde Fâtih Devri, 855-886 (1451-1481)*, C.III, Baha Matbaası, İstanbul, 1974.
- BALTACI, Cahit; *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, C.II, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005.

- BARKAN, Ömer Lütfi; “Edirne Askerî Kassamı’na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler: TTK. Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, C.III, S.5-6, (Ayrıbasım) TTK. Basımevi, Ankara, 1968.
- _____; “Tarihî Demograf Araştırmaları ve Osmanlı Devleti”, *Türkiyât Mecmuası*, C.X-XI, Maarif Matbaası, İstanbul, 1953, s.1-25.
- _____; “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara, 1942, s.279-386.
- _____; “Research on the Ottoman Fiscal Surveys”, *Studies in the Economic History of the Middle East*, (Editor: M.A. Cook), Oxford University Press, London, 1970, p.1-11.
- BAŞAR, Fahameddin; *Osmanlı Eyâlet Tevcîhâtı (1717-1730)*, TTK. Yay., Ankara, 1997.
- BAYARTAN, Mehmet; “XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C.X, S.I, İstanbul, 2008, s.137-155.
- BAYATLI, Altay; *Edirne Taş Köprüleri*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2015.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı; “Edirne’nin Uğramış Olduğu İstilâlar” *Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.179-196.
- BAYKARA, Tuncer; *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu’nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1998.
- BAYRAMOĞLU ALADA; Adalet, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitapevi, İstanbul, 2008.
- BAYTİMUR, Süha Oğuz; “Osmanlı Devletinde Kalpazanlık Faaliyetleri ve Uygulanan Cezalar (1789-1808)”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.V, S.II, Bitlis, 2016, s.249-256.
- BİLAR, Ender; ORAL, Onur; *Edirne Çarşıları ve Yitirilen Tarihi Eserler*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yay., Edirne, 1989.
- BROWN, Michele; *The New Book of First Names*, London, 1985.

- BÜYÜKDOĞAN, İlter; *İkinci Murad Çağı Edirne Hamamlarında Alçı Mukarnas Bezeme*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1989.
- CAN, Cemil Cahit; BİLAR, Ender; *Edirne Bibliyografyası*, Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, Edirne, 2009.
- CANIM, Rıdvan; *Sultanların Şehri-Şehirlerin Sultanı Edirne Kitabı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- _____; “Osmanlı Medeniyetinde Muhteşem Bir Payitaht ve Bir Kültür Şehri Olarak Edirne”, *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.34-51.
- CEZAR, Yavuz; *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy’dan Tanzimat’a Malî Tarih)*, Alan Yay., İstanbul, 1986.
- CİHAN, Ahmet; “Bir Osmanlı Kadısının Günlüğü/Gündelik Yaşamı: (Mekke Kadısı–1848)”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XXIV, İstanbul, 2004, s.99-126.
- ÇADIRCI, Musa; *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, 2. Baskı, TTK. Yayınları, Ankara, 1997.
- _____; “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerinde Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul, 1980, s. 109-132.
- _____; “Tanzimat’ın İlânı Sıralarında Türkiye’de Yönetim (1826-1839)”, *Belleten*, C:LI, S.:201, Aralık 1987, s.1215-1240.
- _____; “Türkiye’de Muhtarlık Teşkilâtının Kurulması Üzerine”, *Belleten*, C.XXXIV, S.135, Ankara, 1970, s.409-420.
- ÇALIK, Sıddık; *Çirmen Sancağı Örneğinde Balkanlar’da Osmanlı Düzeni (15.-16. Yüzyıllar)*, Bosna Hersek Dostları Vakfı, Ankara, 2005.
- ÇEÇEN, Kazım, “Sinan’ın Yaptığı Su Tesisleri”, *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara, 1988, s.339-461.
- ÇELİK, Fadimana; *Temettuât Defterlerine Göre Edirne Kazası Çöke Nahiyesi’nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- ÇELİK, Şenol; “Şehir Kethüdâsı”, *TDVİA*, C.XXXVIII, İstanbul, 2010, s.451-453.
- ÇETİN, Osman; *Sicillere Göre Bursa’da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, 2. Baskı, TTK Yay. Ankara, 1999.
- ÇİFTÇİ, Cafer; “18. Yüzyılda Bursa Halkına Tevzî Edilen Şehir Masrafları”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl:5, S.:6, Bursa, 2004, s.67-86.

- ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa; “Ekmekçizâde Ahmed Paşa Kervansarayı”, *TDVİA*, C.X, İstanbul, 1994, s.546-547.
- ÇULPAN, Cevdet; *Türk Taş Köprüleri*, TTK. Yay., Ankara, 1975.
- DANIŞMEND, İsmail Hakkı; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1971.
- DARKOT, Besim; “Edirne, Coğrafi Giriş”, *Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993.
- DEMİREL, Ömer; Gürbüz, Adnan; Tuş, Muhiddin; “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C.I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1992.
- DEMİREL, Ömer; “Osmanlı Esnafı (1750–1850)”, *Türkler*, C.XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.253-263.
- DOĞRU, Halime; *XVIII. Yüzyıla Kadar Osmanlı Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Görüntüsü*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1995.
- EMECEN, M. Feridun; *XVI. Asırda Manisa Kazası*, TTK. Basımevi, Ankara, 1989.
- _____; “Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne”, *Edirne: Serhattaki Payitaht*, İstanbul, 1998.
- ERDOĞDU, M. Akif; “Hikâye-i Tabib Beşir Çelebi ve Tarih-i Edirne İsimli Yazma Eser”, *Doğumunun 65. Yılında Prof.Dr. Tuncer Baykara’ya Armağan-Tarih Yazıları*, İstanbul, 2006, s.174-205.
- ERGENÇ, Özer; *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Aralık, 2012.
- _____; “*XVIII. Yüzyılın Başlarında Edirne’nin Demografik Durumu Hakkında Bazı Bilgiler*”, IX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler, (Ayrıbasım), TTK. Basımevi, Ankara, 1989.
- _____; *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, TTK. Yay., Ankara, 2006.
- ERGİN, Osman; “Bedesten”, *İA.*, C.II, 5. Baskı, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1979, s.440.
- ERKEN, Sabih; “Edirne Hamamları” *Vakıflar Dergisi*, S.10, Ankara, 1973, s.403-420.
- EYİCE, Semavi; “Edirne, Mimari” *TDVİA*, C.X, İstanbul, 1994, s.431-442.
- _____; “Bayezid II Camii ve Külliyesi”, *TDVİA*, C.VI, İstanbul, 1992, s.42-45.

- _____; “Bizans Devrinde Edirne ve Bu Devre Ait Eserler”, *Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.39-76.
- _____; “Bedesten”, *TDVİA*, C.V, İstanbul, 1992, 302-304.
- _____; “Ali Paşa Çarşısı”, *TDVİA*, C.II. İstanbul, 1989, s.432-433.
- _____; “Gazi Mihal Köprüsü”, *TDVİA*, C.XIII. İstanbul, 1996, s.461-462.
- _____; “Beyazıt II Köprüsü”, *TDVİA*, C.VI, İstanbul, 1992, s.50.
- GENÇ, Mehmet; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 11. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
- _____; “19. Yüzyılda Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klasik Prensiplerindeki Değişmeler”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, C.4, S.6, 1999-1, s.1-8.
- _____; “Eshâm”, *TDVİA*, C.XI, İstanbul, 1995, s.376-380.
- _____; “İltizâm”, *TDVİA*, C..XXII, İstanbul, 2000, s.154-158.
- _____; “Mukâtaa”, *TDVİA*, C.XXXI, İstanbul, 2006, s.129-132.
- GÖÇMEN, Kemal; “*Enez Limanının Değişen Öneminde Meriç Deltasının Etkileri*”, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, 2–5. Ciltler, İstanbul, 1974, s.253-266.
- GÖKÇE, Cemal; “Edirne Âyânı Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa”, *Tarih Dergisi*, C.XVII, S.22., İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1968, s.97-110.
- GÖKBİLGİN, Mehmet Tayyip; *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar Mülkler-Mukataalar*, İşaret Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2007.
- _____; *Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihân*, II. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____; “Edirne Şehrinin Kurucuları”, *Edirne: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.161-178.
- _____; “Edirne”, *İslâm Ansiklopedisi*, (MEB.) C.IV Eskişehir, 1997.
- _____; “Edirne”, *TDVİA*, C.X, İstanbul, 1994.
- GÖKÇE, Cemal; “*Edirne Ayanı Dağdeviren-oğlu Mehmed Ağa*”, *Tarih Dergisi*, C.XVII. İstanbul, 1968.
- GÖKÇE, Nilüfer; KARLIKAYA, Esin; “1829-1914 Yılları Arasında Edirne'de Görülen Salgın Hastalıklar ve Sağlık Hizmetleri”, *Trakya Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, S.XVIII, Edirne, 2001, s.131-141.

- GÖKMEN, Ertan; “Aydın Vilayeti’nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi” *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)* S. 20, Ankara, 2006.
- GÖYÜNÇ, Nejat; *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK. Yay., Ankara, 1991.
- _____; Hâne”, *TDVİA*, C.XV, İstanbul, 1997, s.552-553.
- _____; “Osmanlı Devleti’nde Taşra Teşkilatı (Tanzimat’a Kadar)”, *Osmanlı*,. C.VI, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.77-88.
- GÜLER, İbrahim; XVIII. “Yüzyılda Osmanlı Esnaf ve Zanaatkârları ve Sorunları Üzerine Gözlemler”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.I.,S.2, Muğla, 2000, s.133-146.
- GÜLSOY, Ufuk; *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rumeli’den Rusya’ya Göçürülen Reâyâ*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 1993.
- GÜRAN, Tevfik; *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren Yay. İstanbul, 1996.
- _____; “İstanbul’un İaşesinde Devlet’in Rolü 1793-1839”, *Ellinci Yıl Armağanı, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, 1988, s.2545-275.
- GÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı İdaresinde Musul (1523-1639)*, Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, Elazığ, 2003.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, İlgi Yay., İstanbul, 2014.
- _____; *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK. Yay., Ankara, 1995.
- HALDON, John; *Bizans Tarih Atlası*, Çev: Ali Özdamar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007.
- İNCİCİYAN, P.L; ANDREASYAN, H.D.; *Osmanlı Rumelisi Tarih ve Coğrafyası*, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S.2-3’den ayrı basım, İstanbul, 1974.
- İBN HALDUN; *Mukaddime*, C.II, 6. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul, 2009.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin; “Osmanlı Medrese Geleneğinin Doğuşu”, *Belleten*, C.LXVI, S.247, 2002, s.849-903.
- İLGÜREL, Mücteba; “Enîsü’l-Müsâmirîn”, *TDVİA*, C.XI, İstanbul, 1995, s.243-244.
- İNALCIK, Halil; *Devlet-i ‘Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim*, C.I, 44. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

- _____; “Edirne’nin Fethi (1361)” *Edirne, Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s. 137-160.
- _____; “Murad II”, *TDVİA*, C.XXXI, İstanbul, 2006, s.164-172.
- _____; “Rumeli”, *TDVİA*, C.XXXV. İstanbul, 2008, s.232-235.
- _____; “Osmanlılar’da Cizye”, *TDVİA*, C.VIII, İstanbul, 1993, s.45-48.
- _____; “İmtiyâzât, Osmanlı Dönemi”, *TDVİA*, C.XXII, İstanbul, 2000, s.245-252.
- İPEK, Nedim; *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, TTK. Yay. Ankara, 1999.
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Bab Mahkemesi”, *TDVİA*, C.IV, İstanbul, 1991, s.362.
- İŞBİLİR, Ömer; “Nüzül”, *TDVİA*, C.XXXIII, İstanbul, 2007, s.311-312.
- KAÇAN-ERDOĞAN, Meryem; “Balkanlarda Uluslararası Bir Organizasyon: İslimye Panayırı” *Belleten*, C.LXXX, S.287, Ankara, 2016, s.123,155.
- KAL’A, Ahmet; “Esnaf”, *TDVİA*, C.XI, İstanbul, 1995, s.423-430.
- KANSU, Şevket Aziz; “Edirne’nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar”, *Edirne, Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.13-20.
- KARAL, Enver Ziya; *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, 2. Baskı, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yay., Ankara, 1997.
- _____; *Osmanlı Tarihi*, C.V., 8. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 2007,
- KARADEMİR, Murat; *Edirne Çeşmeleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.
- KARAGÖZ, Mehmet; *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700-1730)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1993.
- KARAKUŞ, Sadık Emre; *270 Nolu Edirne Şer’iyye Sicili (H.1216-1217/M.1801-1803)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2011.
- KARPAT, Kemal H.; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev: Bahar Tırnakçı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- KAYICI, Halûk; *Sâlnamelere Göre İdarî, Sosyal ve Ekonomik Yapısıyla Edirne Sancağı*, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.
- KAZANCIGİL, Ratip; *Edirne Şehir Tarihi Kronolojisi (1300-1994)*, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul, 1999.

- _____; *Edirne Mahalleleri Tarihçesi (1529-1990)*, Türk Kütüphaneciler Derneği Edirne Şubesi Yay., İstanbul, 1992.
- KAZANCIGİL, Ratip; GÖKÇE, Nilüfer; ÖNCEL, Musa (Çevirenler); *Edirne Vilâyet Sâlnâmesi: Edirne İl Yıllığı (H:1319=M:1901)*, 2. Cilt, Edirne Valiliği Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.
- KILIÇ, Orhan; *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ, 1997.
- _____; “Klasik Dönem Osmanlı Taşra Teşkilatı: (Beylerbeyilikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar, Meliklikler (1362-1799))” *Türkler*, C.IX, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2012, s.887-898.
- _____; “Kuruluşundan 18. Yüzyılın Sonuna Kadar Rumili Eyaletinin İdarî Taksimatı”, *Yeni Türkiye*, Yıl: 21, Sayı: 66, Rumeli-Balkanlar Özel Sayısı-I, Mart-Haziran 2015, Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara, Temmuz 2015, 1185-1195.
- _____; “XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti'nde Kalpazanlık Faaliyetleri”, *Osmanlı*, C. III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 1999, s. 180-187.
- KILIÇ, Rüya; *Osmanlıda Seyyidler ve Şerifler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.
- KOCAKAPLAN, Saim Çağrı; *İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2014.
- KOMİSYON; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 108, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul, 2010.
- _____; *Kuyûd-ı Kadîme Arşiv Kataloğu*, T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın No: 4, Ankara, 2012.
- _____; *Edirne İl Yıllığı (2005)*, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul, 2005.
- _____; *370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rumili Defteri (937 / 1530)*, C.I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- KUNT, İ. Metin, *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1978.

- KÜTÜK, Rifat; “Edirneli Örfî Mahmud Ağa’nın Hayatı ve Eserleri”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S.:26, Erzurum, 2004, s.183-210.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; *Menteşe Sancağı 1830 (Nüfus ve Toplum Yapısı)*, TTK. Yay., Ankara, 2010.
- _____; “Gümrük-Osmanlılar’da Gümrük”, *TDVİA*, C.XIV, İstanbul, 1996, s.263-268.
- LEMPRIE, Jonh; *Bibliotheca Classica: Or, A Classical Dictionary*, Vol.I, New York, 1833.
- LEWIS, Bernard; *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev: Metin Kırıatlı, 10. Baskı, Türk Tarih Kurumu Yay.,Ankara, 2007.
- MANSEL, Arif Müfid; “İlkçağda Edirne”, *Edirne, Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.21-37.
- MANTRAN, Robert; *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadî, Toplumsal Tarih Denemesi*, 2 Cilt, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay–Enver Özcan, TTK. Yayınları, Ankara, 1996.
- MC-CARTHY, Justin; *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821 1922)*, Çev: Fatma Sarıkaya, TTK. Yay., Ankara, 2012.
- MEHMED SÜREYYA; *Sicill-i Osmânî*, Haz. Nuri Akbayır, S. Ali. Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 1996.
- MERT, Özcan; “Âyan”, *TDVİA*, C.IV, Ankara, 1991, s.195-198.
- MEVSİM, Hüseyin; *Rus Gözüyle Edirne*, Ceren Yayınevi, İstanbul, 2015.
- MÜLAYİM, Selçuk; ÇOBANOĞLU, Ahmet Vefa; “Selimiye Camii ve Külliyesi”, *TDVİA*, C.XXXVI. İstanbul, 2009, s.430-434.
- OKAY, Fadime; *Schiltberger’in Hatıratı (Çevirisi ve Kritiği)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2009.
- ORAL, Onur; *Edirne Kadıları*, T.C. Edirne Valiliği Yay., İstanbul, 1999.
- _____; *1492’den Günümüze Edirne Yahudi Cemaati*, Dinç Ofset, İstanbul, 2005.
- _____; *Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler, Tamamı*, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1972.
- _____; *Edirne Su Kültürü: “Kadim Su” (Haseki Suyu) : Mimar Sinan’ın Su Yolları, Su Kemerleri, Teraziler, Maksim Yerleri, Çeşme ve Sebiller*, Acar Matbaacılık, İstanbul, 1978.

- _____; *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Edirne Yönetim Şekli ve Edirne Valileri*, Edirne Valiliği Yayınları, İstanbul, 2004.
- ORHONLU, Cengiz; “Şehir Mimarları”, *Osmanlı Araştırmaları* II, C.II, İstanbul, 1981, s.1-30.
- ORTAYLI, İlber; *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, 3. Baskı, Cedit Neşriyat, Ankara, 2008
- _____; “Belediye”, *TDVİA*, C.V. İstanbul, 1992
- _____; *Hukuk ve İdare Adamı Olarak Osmanlı Devletinde Kadı*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1994.
- _____; “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Türkler*, C.X. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.216-224.
- ÖZCAN, Abdülkadir; “Buçuktepe Vak’ası”, *TDVİA*, C.VI, Ankara, 1992, s.343-344.
- _____; “Bostancı”, *TDVİA*, C.VI, İstanbul, 1992, s.308-309.
- ÖZCAN, Tuğrul; *Sosyal ve Ekonomik Etkileri Açısından 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun, 2010.
- ÖZ, Tahsin; “Edirne Yeni Sarayında Kazı ve Araştırmalar”, *Edirne, Edirne, Edirne’nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.217-222.
- _____; “Edirne Vak’ası”, *TDVİA*, C.X. İstanbul, 1994, s. 445-446.
- ÖZDEMİR, Rifat; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998.
- _____; *Antakya Esnaf Teşkilatı (1709-1860)*, Mustafa Kemal Üniversitesi Yay., Antakya, 2002.
- _____; *Osmanlı Vakıflarının Kurulması ve Yaşatılmasında Devlet Kurumlarının İşleyişi*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara, 2005.
- _____; “Şer’iyye Sicilleri’nin Toplu Kataloguna Doğru”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, Elazığ, 1987.
- _____; “Osmanlı Döneminde Vakıfların Sosyo-ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.1, S.2, Elazığ, 1987, s.207-220.

- _____; “Tokat’ta Ailenin Sosyo-ekonomik Yapısı, 1771-1810”, *Belleten*, S.212, Ankara, 1990, s.993-1052.
- _____; “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-ekonomik Yapısı, 1880-1906”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. IX, İstanbul, 1989, s. 101-157.
- _____; “Ankara Esnaf Teşkilâtı, 1785-1840”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S.1, Samsun, 1986, s.156-181.
- _____; “Avarız ve Gerçek-hâne Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler”, *X. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, 22-26 Eylül 1986, Ankara, 1993, s.1581-1613.
- _____; “Ankara’da Eğitim ve Öğretim, 1785-1840”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.2, S.2, Elazığ, 1988, s.161-187.
- _____; “Harput ve Çemişkezek’te Askerî Ailelerin Sosyo-ekonomik Yapısı, 1880 1919”, *Belleten*, S.226, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s.639-835.
- _____; “Antakya, Antalya, Afyon ve Manisa Şehirlerinde Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bazı Bilgiler (1500–1919)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VII, S.1-2, 1995, s.173-237.
- ÖZER, Mustafa; *Edirne Sarayı (Sarayı Cedîd-i Âmire) Kısa Bir Değerlendirme*, Bahçeşehir Üniversitesi Yay., İstanbul, 2014.
- ÖZEY, Ramazan; “19. Asırda Edirne Vilayeti Coğrafyası”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, S.6, Temmuz-2012, s.1-35.
- ÖZİŞ, Ünal; ARISOY, Yalçın; “Büyük Mimar Sinan Tarafından İnşa Edilen Edirne Su Yolları”, *II. Uluslararası Türk ve İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi*, 28 Nisan-2 Mayıs 1986: *Bildiriler*, III. Cilt, İstanbul Teknik Üniversitesi. Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi, İstanbul, 1986, s.135-144.
- ÖZKAYA, Yücel; *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1983.
- _____; *Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık*, TTK Basımevi, Ankara, 1994.
- _____; *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÖZTÜRK, Mustafa; *Tarih Felsefesi*, Genişletilmiş 2. Baskı, Akçağ Yay., Ankara, 2010.
- _____; “Genel Hatlarına Osmanlı Para Tarihi”, *Türkler*, C.X., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.802-822.
- _____; “Güney-Doğu Anadolu’da Fiyatlar”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler*, TTK. Yay., Ankara, 1990, s. 99-121.

- _____; “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Türkler*, C.X., Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002, s.843-849.
- _____; “Tokat’ta Fiyatlar (1772-1823)”, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986*, İbn Kemal Tokat Valiliği Şeyhülislâm İbn Kemal Araştırma Merkezi, Gelişim Matbaası, Ankara, 1987, s.184-211.
- _____; “Osmanlı Dönemi Fiyat Politikası ve Fiyatların Tahlili”, *Belleten*, c.LV, S.212, Türk Tarih Kurumu, Ankara, Nisan-1991, s.87-100.
- ÖZTÜRK, Said; “Kassâm”, *TDVİA*, C.XXIV, İstanbul, 2001, s.579-582.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, 3 Cilt, MEB. Yay. İstanbul, 1993.
- PAMUK, Şevket; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, 5. Basım, Tarih Vakfı Yurt Yay, İstanbul, 2012.
- PEREMECİ, Osman Nuri; *Edirne Tarihi*, Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları, İstanbul, 1939.
- RİFAT OSMAN; *Edirne Rehnümâsı*, Edirne Vilayet Matbaası, Edirne, 1920.
- _____; *Edirne Sarayı*, Haz.: Süheyl Ünver, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1989.
- _____; *Edirne Evkâf-ı İslâmiyye Tarihi, Camiler ve Mescitler*, Haz: Ülkü (Ayan) Özsoy, T.C. Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1999.
- _____; *Edirne Evleri*, Haz: Süheyl Ünver, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu , 2. Baskı, 1983.
- _____; “Edirne Hamamları”, *Türk Tıp Tarihi Arkivi Dergisi*, C.IV, S.15, İstanbul, 1940, s.106-113.
- _____; “Edirne Nehirleri”, *Millî Mecmua*, Sene:5, Numara: 98, 1927, s.1580.
- SAGYER, C; DESARNOD, A.; Album d'un Voyage en Turquie Fait Par Ordre de sa Majesté l'empereur Nicolas 1er en 1829 et 1830, Imprimerie de Firmin Didot Frères, Paris, 1834.
- SAHİLLİOĞLU, Halil; “XVIII. Yüzyılda Edirne’nin Ticarî İmkânları”, *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*, Ankara, 1968, S.XIII, S.60-68.
- SARICIK, Murat; *Osmanlı İmparatorluğu’nda Nakibü’l-Eşraflık Müessesesi*, TTK. Yayınları, Ankara, 2003.
- SEZEN, Tahir; Osmanlı Yer Adları, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., Ankara, 2006.
- SEZGİN, İbrahim; “Paşa Livası”, *TDVİA*, C. XXXIV, İstanbul, 2007, s.183-184.

- _____; “XVIII. Asırda Edirne’nin İktisadî ve Ticarî Durumu”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VIII. S.I, Haziran 2006, Edirne, s.27-35.
- SUNAR, Lütfi (Editör); *Türkiye’de Toplumsal Tabakalaşma ve Eşitsizlik*, Matbu Yay., İstanbul, 2016.
- ŞAHİN, Reyhan; *Edirne Gümrüklerine Göre XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne’de Ticarî Hayat*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2006.
- ŞAHİN ALLAHVERDİ, Reyhan; “XVIII. Yüzyılda Edirne’de Ticaret Yapan Fransız Tüccar ve Hukukî Statüleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.II, S.4, Edirne, 2012, s.167-178.
- ŞİMŞEK, Selami; *Osmanlı’nın İkinci Başkenti Edirne’de Tasavvuf Kültürü*, Buhara Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____; *Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi: Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri, Kenzü'l-Esrar ve Divan’ı*, Buhara Yay., İstanbul, 2005.
- TEZCAN, Bâki; “Tefâvüt”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S.XXIV, İstanbul, 2004, s.333-344.
- TABAKOĞLU, Ahmet; *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul, 1986.
- _____; “Osmanlı İçtimaî Yapısının Ana Hatları”, *Osmanlı*, C.IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999, s.331-345.
- _____; “Tekâlif”, *TDVİA*, C.XL, İstanbul, 2011, s. 336-337.
- TAŞ, Aziz Nazmi Şakir; *Adrianopol’dan Edirne’ye: Edirne ve Civarında Osmanlı Kültür ve Bilim Muhitinin Oluşumu (XIV.-XVI. Yüzyıl)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2009.
- TURAN, Şerafettin; “Kemalpaşazâde”, *TDVİA*, C.XXV., İstanbul, 2002, s.238-240.
- _____; “Osmanlı Teşkilâtında Hasssa Mimarları”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.I., S.I, Ankara, 1963, s.159-200.
- UĞUR, Yunus; *The Historical Interaction of the City With Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries (Şehrin Mahalle ile Tarihsel Etkileşimi: Onyedinci Yüzyıl Sonu ve Onsekizinci Yüzyıl Başlarında Osmanlı Edirnesi)*, Basılmamış Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.
- _____; “Şer’iyye Sicilleri”, *TDVİA*, C. XXXIX, İstanbul, 2010.

- ULUDAĞ, Osman Şevki; *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*, Haz. Esin Kahya, TTK Yay., Ankara, 2010.
- UTKU, Özdemir; *IV. Mehmet'in Edirne Şenliği (1675)*, TTK. Yay, 2. Baskı, Ankara, 1987.
- UNAN, Fahri; "Mevleviyet", *TDVİA*, C.XXIX, Ankara, 2004, s.467-468.
- UZUN, Ahmet; *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*, TTK. Yay. Ankara, 2006.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, TTK Basımevi, 3. Baskı, Ankara, 1988.
- _____; *Osmanlı Tarihi*, C.1, 7. Baskı, TTK. Yay., 1997, Basım Yeri Bilgisi Yok.
- _____; *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, 3. Baskı, TTK Yay., Ankara, 1998.
- ÜNAL, Mehmet Ali; *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, TTK. Yay., Ankara, 1999.
- _____; *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566)*, TTK. Yay., Ankara, 1989.
- ÜNAL, Taşkın; *Osmanlı Devleti'nde Kullanılan Ölçü ve Tartı Birimleri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2005.
- ÜNGÜN (İLGÜREL), Sevim; *Enîsü'l Müsâmirîn (Abdurrahman Hibri'nin) Tahlil ve Tenkidli Neşri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1972.
- ÜNKAZAN, Servet; *Edirne ve Çevresinde Osmanlı Dönemi Askerî Mimarî*, Edirne Valiliği Kültür Yay., İstanbul, 2013.
- ÜNVER, A. Süheyl; "Edirne Medeniyetimiz ve Tezyini Misâlleri", *Edirne, Edirne, Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, 2. Baskı, TTK. Yay., Ankara, 1993, s.233-254.
- _____; *Edirne'de Fatih'in Cihannümâ Kasrı*, İstanbul Fethi Derneği Yay., İstanbul, 1953.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin; *Ordu Kazası Sosyal Tarihi*, T.C.Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1985.
- _____; *VIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi -Bir Sosyal Tarih İncelemesi-*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 2003.
- YEROLYMPOS, Alexandra; *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920) Aspects of Balkan Town Planning and the Remaking of Thessaloniki*, University Studio Press, Thessaloniki, 1996.

- _____; “A Contribution to the Topography of 19th Century Adrianople” *Balkan Studies* 34/1, Thessaloniki, 1993, p.49-72.
- YILDIRIM, Mehmet Zahit; *Osmanlı Devletinde Jurnal Teşkilatı (1835-1860)*, Aky Yayınları, İstanbul, 2012.
- YILDIRIM, Selâhattin; *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârulhadisi ve Müderrisleri*, Darülhadis Yayınevi, İstanbul, 2001.
- YILDIZ, Murat; *Bostancı Ocağı (Bahçıvanlıktan Saray Muhafızlığına)*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2011.
- _____; “15.-19. Yüzyıllarda Edirne’de Asayiş Sağlayan Bir Kurum: Edirne Bostancı Ocağı”, *History Studies*, C.3, S.3, Ankara, 2011, s.383-394.
- YILMAZ, Fehmi; “Tütün”, *TDVİA*, C.XLII, İstanbul, 2012, s.1-4.
- YILMAZÇELİK, İbrahim; *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, TTK. Basımevi, Ankara, 1995.
- _____; “Şer’iyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru Diyarbakır Şer’iyye Sicilleri (Katalog ve Fihristleri)”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 90, Ankara, 1994, s. 41-62.
- _____; “Osmanlı Döneminde Vakıfların Sosyo-Ekonomik Cephesi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, S.102, İstanbul, 1995, s.18-24.
- YİĞİT, Ahmet; *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, Basılmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Muğla, 1988.
- YİĞİTGÜDEN, Ali Remzi; *Balkan Savaşı’nda Edirne Kale Muharebeleri C.I-II*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2006.
- YÖRÜK, Saim; *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Şehri*, TTK. Yay., Ankara, 2015.

6. İNTERNET SAYFALARI

- <http://www.deprem.gov.tr/tr/tarihseldepremler> (T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı Deprem Dairesi Başkanlığı, Tarihsel Depremler)
- <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24647> (Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Doğum İstatistikleri, 201, Sayı:24647, 18 Mayıs 20017.)

EKLER LİSTESİ

EK-1 Orjinallik Raporu	446
EK-1a: Milletlere Göre Edirne Mahallelerindeki Erkek Nüfus ve Hane Sayıları (1841).....	447
EK-1b. Edirne Mahallelerindeki Yahudi Erkek Nüfus ve Hane Sayıları (1841).....	453
EK-1c. Edirne Mahallelerinde Bulunan Çeşitli Mahallerdeki Erkek Nüfus (1841). ...	454
EK-2. İstanbul'dan Avusturya-Macaristan Sınırına Kadar Vilayetleri Gösterir Harita.....	457
EK-3: XIX. Yüzyıl Sonlarında Edirne Şehri ve Civarı.	458
EK-4: Fransız Albay Osmont Tarafından Çizilen Edirne Şehir Planı (1854).....	459
EK-5. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Mahalleleri ve Şehir Planı.....	460
EK-6: Edirne Sarayı'ndan Şehrin Genel Manzarasını Gösteren Gravür (1829).....	461
EK-7: Edirne Sarayı'ndan Asakir-i Mansure Kışlası'nı Gösteren Gravür (1829).	462
EK-8: Adalet Kulesi ve Civarını Gösteren Gravür (1829).....	463
EK-9: Edirne Sarayı'nda, Edirne Antlaşması İmzalanmasını Gösteren Gravür (1829).....	464
EK-10: Edirne İstihkâm ve Tabyalarına Ait Taslak Kroki (1829).....	465
EK-11: Kale Surları ve Kale Kapılarını Gösterir Çizim.	465
EK-12: Edirne-Taşlı Müsellim Su Yolları.	466
EK-13: Edirne Şehiriçi Su Yolları Krokisi.	466
EK-14: “İdâre-i Hayriyyet Usûlü”nü İzah Eden Buyruldu (1838).	467
EK-15: Altıbölük Yoldaşları'nın Kethüdayeri Nasb ve Tayini İçin Mektubu (1796). 468	
EK-16: Edirne'de, Asitane (Atama) Usulünce Muhtar Tayinine Dair Kaime (1834). 469	

EKLER

EK-1 Orjinallik Raporu

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Sadık Emre KARAKUŞ
Öğrenci Numarası	111211201
Enstitü Anabilim Dalı	Tarih
Programı	Yakınçağ
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğretim Üyesi Rifat ÖZDEMİR
Tez Başlığı (Türkçe)	Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 333 sayfalık kısmına ilişkin, 11/Haziran 2018 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % ...6... 'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Dr. Öğretim Üyesi Rifat ÖZDEMİR
Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ahmet AKSIN
Anabilim Dalı Başkanı

Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ile birlikte enstitüye teslim edilir.

İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallarda dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla %10, "alıntılar dâhil" % 30'u geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

EK-1a: Milletlere Göre Edirne Mahallelerindeki Erkek Nüfus ve Hane Sayıları (1841).

MAHALLE ADI	ERKEK NÜFUSU					HANE SAYISI				
	Müslim	Rum	Ermeni	Kıpti	Toplam	Müslim	Rum	Ermeni	Kıpti	Toplam
Abdurrahman	174				174	85				85
Aci Sarraf		503			503		218			218
Ahi Hasan	41				41	26				26
Akmescid		616	29		645		262	10		272
Alemdaran	50			7	57	26			4	30
Ali Kuş		249			249		87			87
Altunî	14				14	10				10
Arif Ağa	61				61	31				31
Arpacı Hacı Hamza	35			119	154	21			52	73
Attar Hacı Halil	29				29	19				19
Aya Apostol		107	21	31	159		43	6	14	63
Aya İstirati		104	214		318		39	34		73
Aya Nikola		238	301		539		80	103		183
Aya Yanni		110	117		227		45	42		87
Aya Yorgi		60			60		25			25
Baba Kaçnos		160			160		61			61
Baba Timurtaş	90				90	44				44
Balaban Paşa		87	35		122		44	15		59
Baruthane		113			113		52			52
Berkuk Ağa	87			8	95	51			3	54
Bevvab Sinan	48				48	25				25
Bezirci Hatun	15				15	8				8
Bönce	15				15	7				7
Buçuktepe		207	16		223		87	6		93
Bülbül Hatun	17	156			173	8	71			79
Cami-i İbrahim Paşa	218			16	234	113			7	120
Cedid Kasım Paşa	95			1	96	55			1	56
Çakır Ağa	41			39	80	22			19	41
Çavuş Bey	38			2	40	20			2	22

Çirkab		56	19		75		26	7		33
Çokalca	143	133			276	87	42			129
Darüssiyade	90				90	49				49
Daye Hatun	121			67	188	68			31	99
Derun-ı Hisar	56				56					
Derviş Abi	64				64	37				37
Devletşah	22				22	12				12
Devvağ Hacı Halil	63				63	40				40
Emir Mescid	70				70	45				45
Emirşah	173				173	100				100
Evkaf Anbarı Odaları		4			4		3			3
Evliya Kasım Paşa	58			11	69	33			6	39
Feyzullah Paşa	47			3	50	27			1	28
Fıkıdık Fakih	83				83	84				84
Fil Hamamı Odaları		5			5		5			5
Gazi Hoca	79			91	170	42			42	84
Gazi Mihal Bey	91				91	51				51
Göl		79			79		38			38
Gülbahar Hatun	41				41	19				19
Günlük Odaları		8			8		4			4
Hacı Hallaç	45				45	24				24
Hacı Hoşkadem	84				84	47				47
Hacı İlmüddin	15				15	6				6
Hacı Kılağuz	42				42	27				27
Hacı Mercimek	48			1	49	27			1	27
Hacı Müslim	108				108	60				60
Hacı Ömer		219			219		93			93
Hacı Sefa	33				33	17				17
Hacı Veli		173			173		78			78
Hadım Balaban	34				34	18				18
Hadım Firuz	39				39	25				25
Hadım Timurtaş	48				48	29				29
Hadice Hatun	30			6	36	20			3	23
Hafız Ahmed	14				14	9				9
Hamid Bey	5				5	3				3

Has Murad	79				79	39				39
Hasan Paşa	94				94	47				47
Havacegi	67				67	32				32
Hazinedar Sinan Bey	157				157	93				93
Hızır Ağa	93				93	43				43
Hoca Bâlî	38				38	21				21
Hoca İvaz	105			4	109	60	3		2	65
Hristos		235	124		359		85	47		132
Hücerat-ı Şah Melek	15				15	9				9
İbn-i Arab	73				73	42				42
İmaret-i Mezid Bey	64			22	86	35			13	48
İplikçi Hamza	24				24	12				12
İşkerletoğlu		68			68		37			37
İsmail Ağa	17				17	12				12
Kadı Bedreddin	73			3	73	41			2	43
Kara Panayot	72	141			213	35	56			91
Karaca Ahmed	126	135		17	278	67	57		9	133
Karaca Bevvab	43				43	30				30
Karakaş		285			285		121			121
Kasabp Abdülaziz	82				82	44				44
Katib Cev	62				62	31				31
Kavaklı	46				46	27				27
Kazaz Salih	79				79	44				44
Kebe Yayıcı	33				33	13				13
Keşiş-i Vakf		410			410		174			174
Kıncı Firuz	83				83	44				44
Kızıl Mescid		594			594		234			234
Kızıl Minare	38				38	22				22
Kiremitçi Hacı Halil	63			8	71	35			4	39
Köfteciler		98			98		44			44
Köseç Balaban	27				27	16				16
Kubuzcu Ali Bey	34				34	20				20
Kum		223			223		111			111
Kunduk Osman	42				42	30				30
Kurb-ı Şah Melek	19				19	12				12

Kuşcu Doğan	74				74	38			38
Küçük Hacı Veli		146			146		61		61
Külahdüz	36				36	19			19
Kürd Hoca	91				91	53			53
Madanoğlu		111			111		45		45
Mahmud Ağa Tarlası		134			134		55		55
Mahmud Ağa	65				65	30			30
Maruf Hoca	98			76	174	57		32	89
Medrese-i Ali Bey	128				128	72			72
Mehmed Ağa	54				54	25			25
Mehmed Çelebi Odaları		33			33		16		16
Metropoli		247	124		371		87	45	132
Meydan	142	152			294	73	57		130
Mezid Bey	64				64	35			35
Mihalkoç	103				103	53			53
Mirahor Ayas Bey	106			16	122	55		8	63
Mirimiran	45				45	26			26
Miskinler		190			190		70		70
Menzil Ahır		185			185		72		72
Molla Fahreddin	45			36	81	17		15	32
Muhzırbaşı Odaları		4			4		3		3
Mumcular		92			92		39		39
Mumhane		93			93		41		41
Muradiye	221				221	113			113
Mümin Hoca	117			16	133	69		8	77
Naip Çelebi	24				24	14			14
Neccar Panayot		73			73		33		33
Neşdoğan	23				23	11			11
Nişancı Paşa	49				49	22			22
Noktacızade	83			3	86	47		1	48
Orta Çukur		208			208		80		80
Orta Karaağaç		126			126		56		56
Panaiye		98	86		184		40	35	75
Papazoğlu		124	90		214		64	39	103
Rakkas Ali Bey	53				53	30			30

Sabunî	53				53	27				27
Saçlı Dede		255			255		118			118
Sarıca Paşa	81				81	38				38
Seferşah	17			10	27	11			5	16
Selçuk Hatun	40				40	24				24
Sevindik Fakih	63				63	34				34
Sıkça Murad	49				49	21				21
Sinan Bey	30				30	15				15
Siti Hatun	9	123			132	4	56			60
Sofu Bayezid	51				51	31				31
Sofu İlyas	80				80	47				47
Sultan Bayezid-i Veli	202				202	114				114
Sultan Yıldırım Bayezid	44			46	90	27			24	51
Süle Çelebi	128	176		1	305	68	78		1	147
Süpürgeçiler		96	197		293		52	74		126
Şahabeddin Paşa	125				125	65				65
Şah Melek Paşa	75				75	38				38
Şahabeddin der kurb-ı fil	33				33	21				21
Şerbetdar Hamza Bey	97			6	103	60			1	61
Şeyh Şücaaddin	46				46	27				27
Şeyhi Çelebi	164			7	171	88			3	91
Tahtelkala	13				13	9				9
Taş Odalar	37				37	21				21
Tekye-i Ali Paşa	36				36	18				18
Tiftin Ağa	38				38	22				22
Timurbiga	46	86			132	21	39			60
Turgut Bazargan	76				76	33				33
Umur Bey	69			165	234	41			86	127
Üsküfçü Hızır	130				130	69				69
Vakıf Meydanı		239			239		117			117
Veled-i Veliüddin	51				51	29				29
Vizeli Çelebi	120			5	125	69			2	71
Yahya Bey	26				26	13				13
Yakup Kılari	54				54	28				28
Yancıkçı Şahin	92				92	46				46

Yanni Odaları		6			6		4			4
Yellipınarı		75			75		41			41
Yeni İmaret		266			266		131			131
Yeşilce		205			205		84			84
Zen-i Firuz	55				55	33				33
Zen-i Sarıca Paşa	66				66	38				38
Zen-i İbrahim Paşa	85			8	93	45			3	48
Zincirlikuyu	50	204		34	288	23	90		16	129
Toplam	8614	9323	1373	885	20192	4710	3954	463	421	9547

EK-1b. Edirne Mahallelerindeki Yahudi Erkek Nüfus ve Hane Sayıları (1841).

Yahudi Cemaatinin Adı	Erkek Nüfus	Hane Sayısı
İstanbul Cemaati	151	65
İtalya Cemaati	187	73
Alaman Cemaati	120	42
Büyük Portugal Cemaati	191	75
Budin Cemaati	161	70
Polya Cemaati	269	118
Sisilya Cemaati	147	70
Tolya Cemaati	174	73
Aragon Cemaati	196	69
Geruz Cemaati	112	54
Katalonya Cemaati	252	96
Küçük Portukal Cemaati	203	77
Mayor Cemaati	187	74
Perakende Yahudi	19	-
Toplam	2369	956

EK-1c. Edirne Mahallelerinde Bulunan Çeşitli Mahallerdeki Erkek Nüfus (1841).

Mahall Adı	Erkek Nüfus	Taife
Sultan Selim Medresesi	50	Müslim
Sultan Selim Kurrası	18	Müslim
Meydan Medresesi	7	Müslim
Dersiam Medresesi	8	Müslim
Sarıca Paşa Medresesi	19	Müslim
Yediyol Ağzı Medresesi	38	Müslim
Taşlık Medresesi	17	Müslim
Peykler Medresesi	54	Müslim
Cedid Medrese	17	Müslim
Saatli Medrese	45	Müslim
Yakup Paşa Medresesi	12	Müslim
Şah Melek Paşa Medresesi	6	Müslim
Cami-i Atik Medresesi	23	Müslim
Cami-i İbrahim Paşa Medresesi	6	Müslim
Darülhadis Medresesi	37	Müslim
Beylerbeyi Medresesi	21	Müslim
Horozlu Medrese	7	Müslim
Sultan Bayezid Medresesi	28	Müslim
Seyfullah Medresesi	21	Müslim
Hızır Medresesi	12	Müslim
Şeyh Şücaaddin Medresesi	2	Müslim
Tahmis Hamamı	8	Müslim
Mezid Bey Hamamı	14	Müslim
Sultan Selim Hamamı	10	Müslim
Şifa Hamamı	2	Müslim
Mirmiran Hamamı	5	Müslim
Topkapı Hamamı	3	Müslim
Oğlanlı Hamam	18	Müslim
Tahtalı Hamamı	4	Müslim
İbrahim Paşa Hamamı	1	Müslim

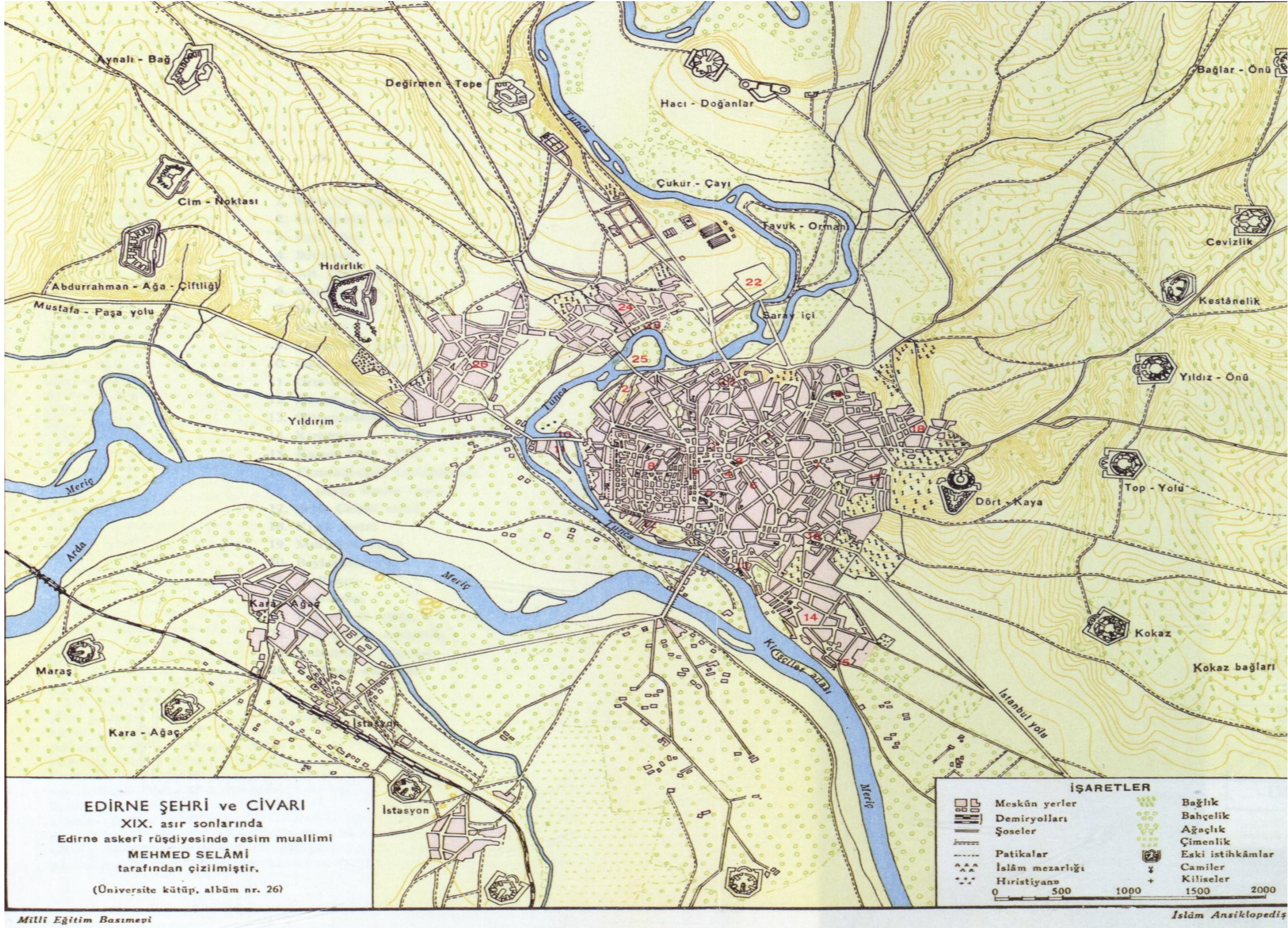
Üç Şerefeli Cami	15	Müslim
Tahtelkal'a Hamamı	21	Müslim
Abdullah Hamamı	4	Müslim
Kışla-yı Hümayun Hamamı	3	Müslim
Üç Şerefeli Fırını	14	Müslim
Süpürgeciler Fırını	14	Müslim
Sarıcapaşa Fırını	17	Müslim
Yeliburgaz Fırını	17	Müslim
Saraçhane Kebirî Fırını	8	Müslim
Terziçeşme Fırını	11	Müslim
Taş Kebirî Fırını	13	Müslim
Balıkpazarı Fırını	13	Müslim
Yoğurtçular Fırını	16	Müslim
Pazarcılar Fırını	20	Müslim
Evreşe Fırını	10	Müslim
Akmescid Fırını	10	Müslim
Tavukkapısı Fırını	13	Müslim
Has Fırın	11	Müslim
Kirişhane Fırını	12	Müslim
Muradiye Fırını	9	Müslim
Süleymaniye Fırını	7	Müslim
Yeni İmaret Fırını	9	Müslim
Vilayette Pasban	47	Müslim
Şalvarî Hasan Ağa Hanı	5	Müslim
Karlı Ahmed Bey Hanı	1	Müslim
Tatar Bekir Ağa Hanı	1	Müslim
Kethüda Mehmed Ağa Hanı	1	Müslim
Pehlivan Mehmed Ağa Hanı	2	Müslim
Büyük Katır Hanı	4	Müslim
Küçük Katır Hanı	1	Müslim
Tavukçular Hanı	1	Müslim
Enfiye Gümrüğü	4	Müslim

Han-ı Cedid	6	Rum
İsmail Ağa Hanı	1	Rum
Alaca Han	32	Ermeni
Apostol Hanı	1	Rum
Şekerî Hanı	1	Rum
Beglikçi Hanı	2	Rum
Sarraf Hanı	1	Rum
Taşhan	1	Rum
Süleyman Ağa Hanı	1	Rum
Kethüda Hanı	1	Rum
Canbaz Hanı	2	Rum
Postahane Hanı	2	Rum
Rüstempaşa, İkikapılı ve Gümrük Hanları	21	Ermeni
Şalvarî Hasan Ağa Hanı	1	Rum
Perakende Esnaf-ı Habbazan	25	Rum
Perakende Esnaf-ı Nalbant	2	Rum
Perakende Esnaf-ı Dülgeran	36	Rum
Perakende Bahçıvan	90	Gayrimüslim
Perakende Esnaf-ı Simitçiyan	8	Gayrimüslim
Kaymakçı Esnafı	2	Gayrimüslim
Perakende Esnaf-ı Salciyan	46	Gayrimüslim
Perakende Esnaf-ı Meygedeciyan	4	Rum
Kulekapısı Fırını	15	Gayrimüslim
Postalcılar Fırını	9	Gayrimüslim
Cedid Kirişhane Fırını	4	Gayrimüslim
Tavuk Kapısı Fırını	3	Gayrimüslim
Mirimiran Fırını	2	Gayrimüslim
Sarıca Paşa Odaları	14	Gayrimüslim
Yediyolağzı Odaları	20	Gayrimüslim
Gümrük Odaları	63	Gayrimüslim

EK-2. İstanbul'dan Avusturya-Macaristan Sınırına Kadar Vilayetleri Gösterir Harita.

EK-3: XIX. Yüzyıl Sonlarında Edirne Şehri ve Civarı.

1. Selimiye Camii
2. Üç Şerefeli Camii
3. Eski Camii
4. Bedesten
5. Ali Paşa Çarşısı
6. Rüstem Paşa Hanı
7. Sarıca Paşa Camii
8. Kaleiçi
9. Tahtelkale Hamamı
10. Gazi Mihal Köprüsü
11. Orta İmaret
12. Darulhadis Camii
13. Süleymaniye Camii
14. Kirişhane
15. Kasım Paşa Camii
16. Ekmekçioğlu Kervansarayı
(Ayşe Kadın Hanı)
17. Şeyh Çelebi Camii
18. Kıyık Senti
19. Muradiye Camii
20. Beylerbeyi Camii
21. Atpazarı
22. Eski Saray
23. Beyazid II. Camii
24. Yeni İmaret Mahallesi
25. Yalnız Göz Köprüsü
26. Yıldırım Mahallesi

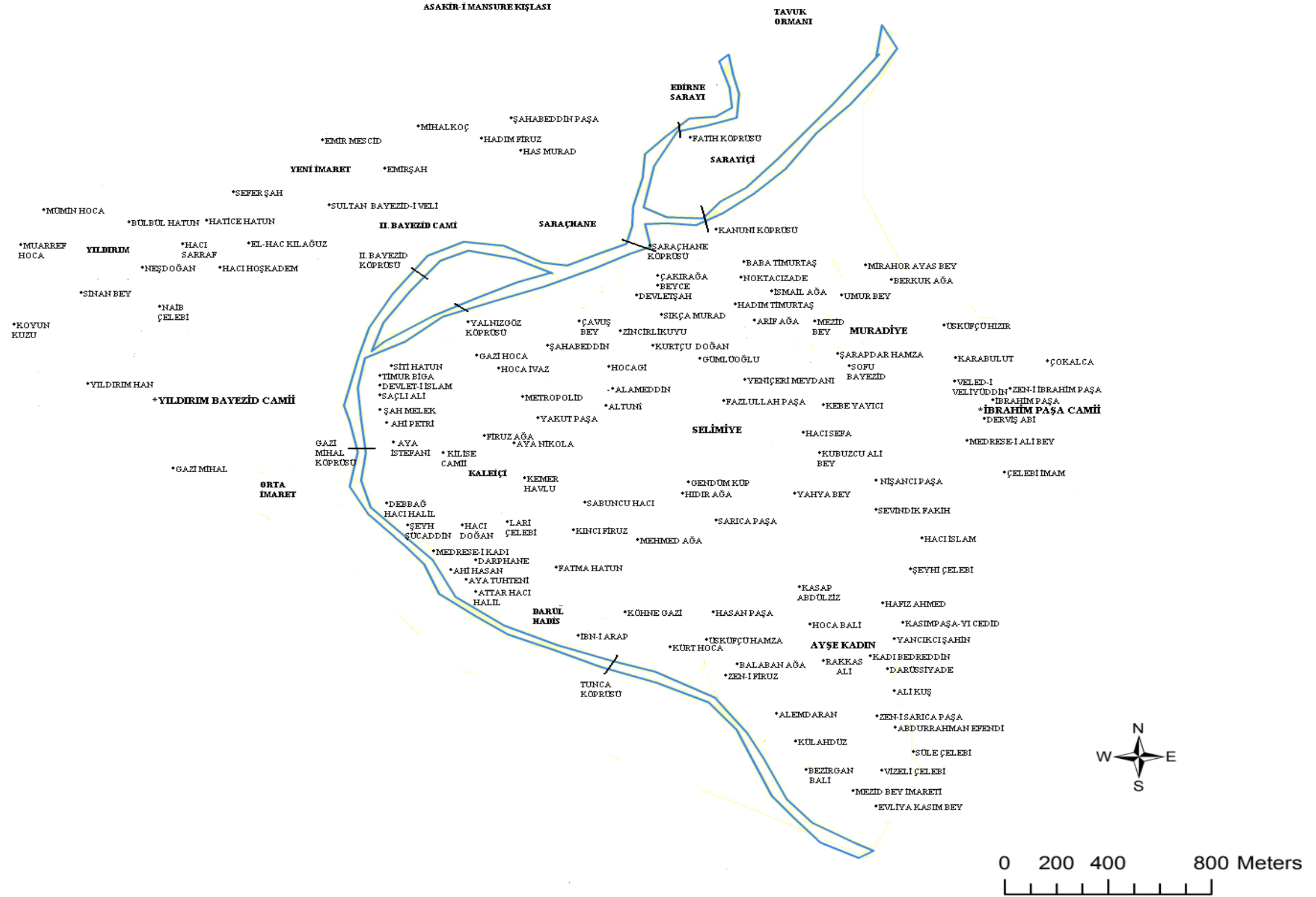
Kaynak: İslam Ansiklopedisi, (MEB) C.4, s.170.

EK-4: Fransız Albay Osmont Tarafından Çizilen Edirne Şehir Planı (1854)

Kaynak: Alexandra Yerolympos, *Urban Transformations in the Balkans (1820-1920) Aspects of Balkan Town Planning and the Remaking of Thessaloniki*, University Studio Press, Thessaloniki, 1996, p.92.

EK-5. XIX. Yüzyıl Başlarında Edirne Mahalleleri ve Şehir Planı

Kaynak: Bu plan, başta Yunus Uğur'un Edirne mahalleri hakkında yaptığı çalışma, *Osmont Planı (1854)* üzerinde Alexandra Yerolympos tarafından yapılan ilgili çalışmalar ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan müteferrik harita, plan ve krokilerden faydalanılarak oluşturulmuştur.

EK-6: Edirne Sarayı'ndan Şehrin Genel Manzarasını Gösteren Gravür (1829).

Kaynak: Sagyer, C; Desarnod, A.; *Album d'un Voyage en Turquie Fait Par Ordre de sa Majesté l'empereur Nicolas 1er en 1829 et 1830*, Imprimerie de Firmin Didot Frères, Paris, 1834.

EK-7: Edirne Sarayı'ndan Asakir-i Mansure Kışlası'nı Gösteren Gravür (1829).

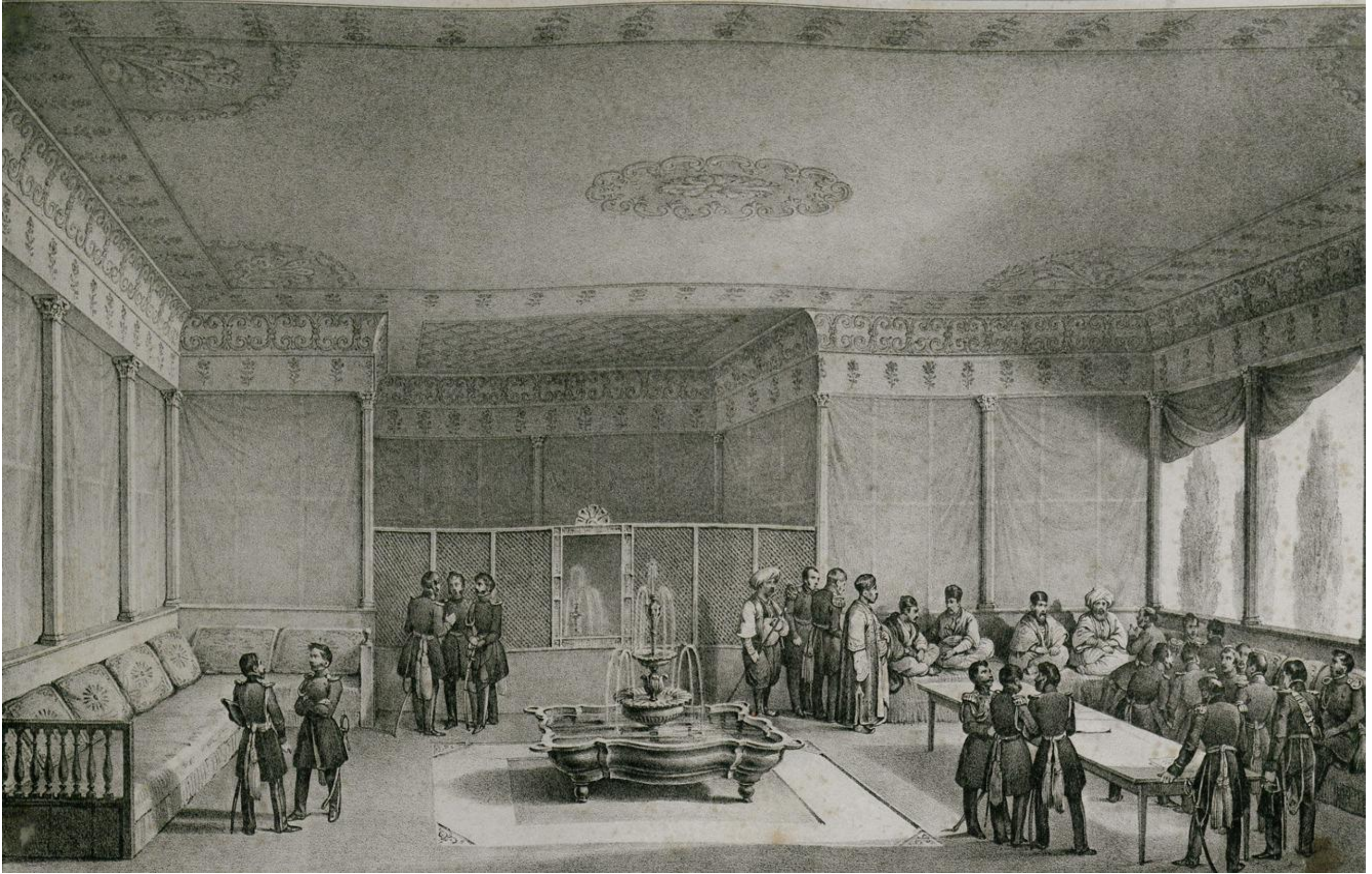
Kaynak: Sagyer, C; Desarnod, A.; *Album d'un Voyage en Turquie Fait Par Ordre de sa Majesté l'empereur Nicolas 1er en 1829 et 1830*, Imprimerie de Firmin Didot Frères, Paris, 1834.

EK-8: Adalet Kulesi ve Civarını Gösteren Gravür (1829).

Kaynak: Sagyer, C; Desarnod, A.; *Album d'un Voyage en Turquie Fait Par Ordre de sa Majesté l'empereur Nicolas 1er en 1829 et 1830*, Imprimerie de Firmin Didot Frères, Paris, 1834.

EK-9: Edirne Sarayı'nda, Edirne Antlaşması İmzalanmasını Gösteren Gravür (1829).

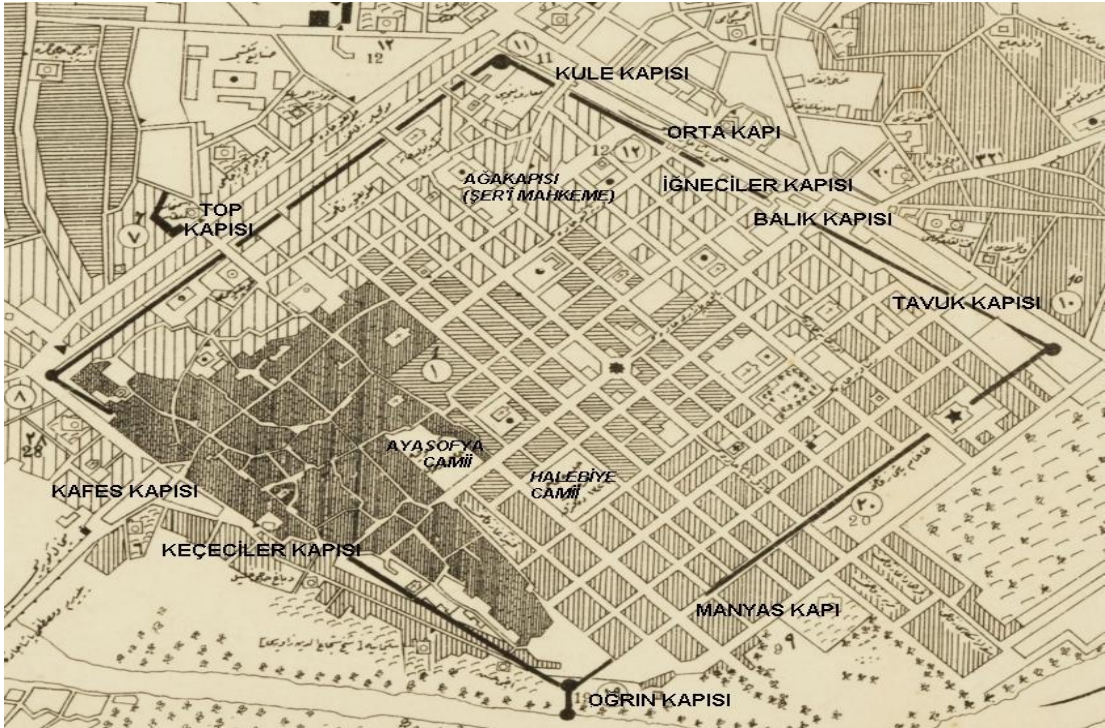
Kaynak: Sagyer, C; Desarnod, A.; *Album d'un Voyage en Turquie Fait Par Ordre de sa Majesté l'empereur Nicolas Ier en 1829 et 1830*, Imprimerie de Firmin Didot Frères, Paris, 1834.

EK-10: Edirne İstihkâm ve Tabyalarına Ait Taslak Kroki (1829).

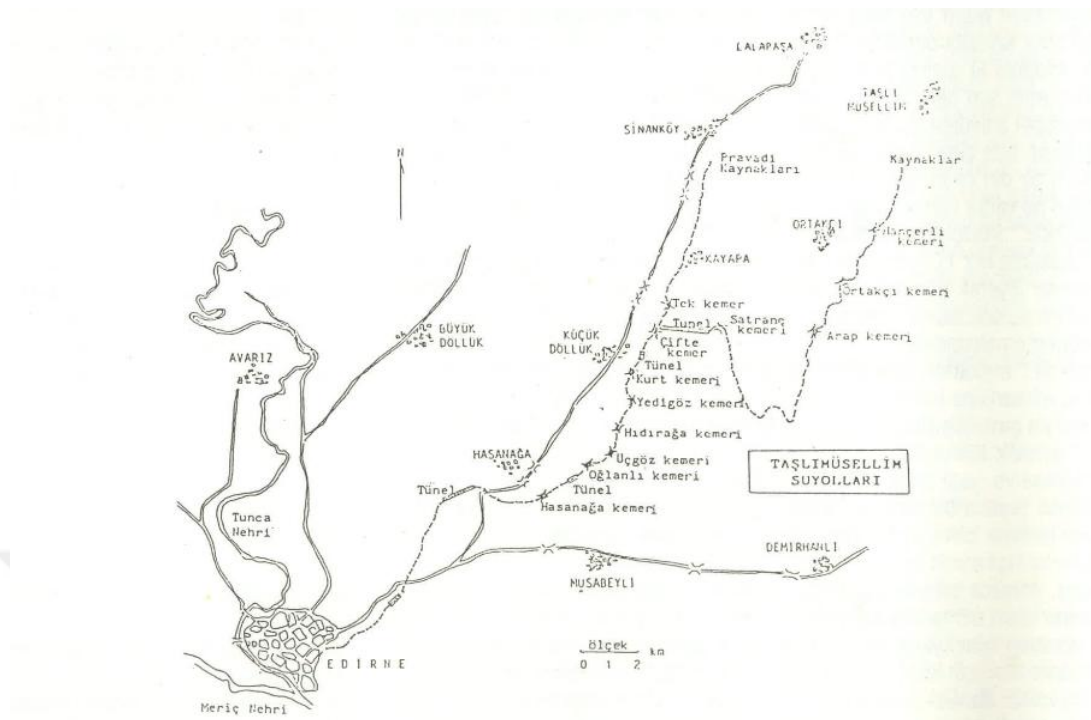
Kaynak: BOA. HAT., 1077-43951-1. H.1245/M.1829-1830.

EK-11: Kale Surları ve Kale Kapılarını Gösterir Çizim.

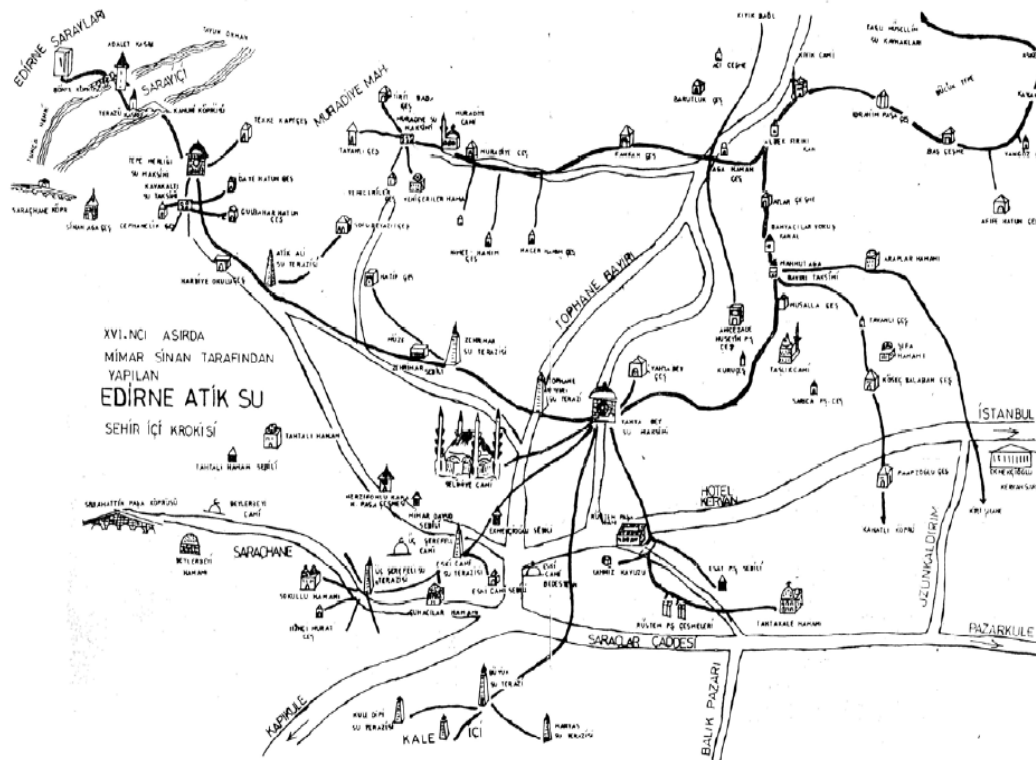
Kaynak: BOA. PLK.p.34-1'den detay kesit üzerinde uyarlama.

EK-12: Edirne-Taşlı Müsellim Su Yolları.

Kaynak: K. Çeçen, *a.g.m.*, s.461.

EK-13: Edirne Şehiriçi Su Yolları Kroki.

Kaynak: O. Onur, *Edirne Su Kültürü*, s.45.

ÖZGEÇMİŞ

Sadık Emre KARAKUŞ, 1981 yılında Çemişgezek'te doğdu. İlkokulu Bilecik/Bozüyük'te, ortaokulu Van'da, liseyi İstanbul'da tamamladı. Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden 2003 yılında mezun oldu. 2011 yılında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalında *270 Nolu Edirne Şer'iyye Sicili (H.1216-1217/M.1801-1803)* adlı tez ile yüksek lisansını tamamladı. Halen Millî Savunma Bakanlığı Arşiv Müdürlüğünde tarih uzmanı olarak görev yapmaktadır.

ESERLER

A. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar:

- A.1.** Sadık Emre Karakuş, Murat Babuçoğlu; *Târîh-i Cevdet, Tertîb-i Cedîd, (Zeyl ve İlaveleriyle Tam Metin Transkripsiyon 1–12. Ciltler)*, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Kültür Yayınları, Ankara, 2017.
- A.2.** Murat Babuçoğlu, Orhan Özdil, Sadık Emre Karakuş; *Osmanlı Belgelerinde Askerî Tıp ve Balkan Askerî Hastaneleri=Military Medicine and Balkan Military Hospitals in Ottoman Documents*, Ankara, 2013.

B. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

- B.1.** Sadık Emre Karakuş, Ahmet C. Başustaoğlu; “Losses related to infectious diseases in the Turkish army during World War I.” *Microbiology Australia*, S.35.3, 2014, p.144-147.
- B.2.** Ahmet C. Başustaoğlu, Sadık Emre Karakuş; “The fight against typhus in the Ottoman Army during WWI.” *Microbiology Australia*, S.35.3, 2014, p.148-152.

C. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan bildiriler:

- C.1.** Sadık Emre Karakuş, “MSB Arşiv Müdürlüğü Belgelerine Göre Lübnan”, *Explore Lebanon in the Ottoman Archives*, USEK Holy Spirit University of Kaslik and The Phoenix Center for Lebanese Studies, 28-29 September 2015, Beirut, Lebanon.
- C.2.** Sadık Emre Karakuş, “Edirne'nin Mahalleleri ve 1830 Nüfus Sayımı=Edirne's Quarters and 1830 Census”, *International Workshop: Captivating Edirne Resources, Connectivities and Imaginative Attraction of a Turkish Border-City in Europe*, Graduate School Muslim Cultures&Societies, ZMO-Freie Universität Berlin, 11-12 April 2014, Berlin, Germany.